S. AURELII AUGUSTINI
SFÂNTUL AUGUSTIN

OPERA OMNIA

VOLUMUL IV

Contra academicos

De ordine

De quantitate animae

Contra academicilor

Despre ordine

Despre cantitatea sufletului

EDIȚIE BILINGVĂ

DACIA

Augustin, sfântul nepereche, după care filosofia a încetat să fie alta decât creştină, mirificul cugetător care ni l-a încreştinat pe Platon, a ctitorit cultura universală modernă, a învăţat şi nu încetează să înveţe lumea cum să se privească pe sine însăşi, dar, mai cu seamă, cum să privească întru sine însăşi, să O descopere şi să păşească demnă pe inefabila Cale a credinţei, speranţei şi iubirii, vorbeşte, iată, de-acum şi româneşte.

Vasile Sav

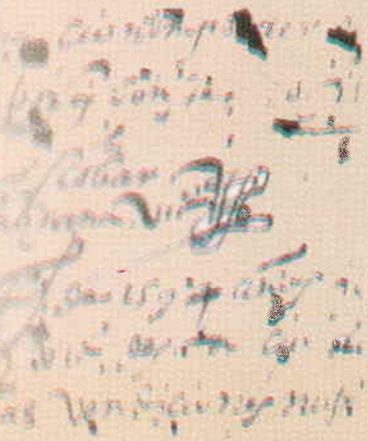

OPERA OMNIA

I Enchiridion sive De fide, spe et charitate - Enchiridion sau Despre credinţă, speranţă şi iubire
De fide et Symbolo - Despre credinţă şi Crez
De Symbolo sermo ad catechumenos - Despre Crez către catechumeni
II De libero arbitrio - Liberul arbitru
III De musica - Despre muzică
IV Contra academicos - Contra academicilor
De ordine - Despre ordine
De quantitate animae - Despre cantitatea sufletului
V Soliloquia - Soliloquii
De natura boni - Despre natura binelui
De agone christiano - Despre lupta creştină
VI De magistro - Despre magistru
De beata vita - Despre viaţa fericită
De immortalitate animae - Despre nemurirea sufletului

www.edituradacia.ro

EDITURA DACIA

ISBN 973-35-1593-0

Sfântul Augustin

CONTRA ACADEMICILOR
DESPRE ORDINE
DESPRE CANTITATEA SUFLETULUI

Colecția: *Sf. Augustin Opera Omnia*
Coordonator: *Vasile Sav*

Coperta: *Sorin Luca*
Concepție grafică: *Mihai Benea*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:
AUGUSTIN, St.
Contra academicos = Contra academicilor; De ordine = Despre ordine; De quantitate animae = Despre cantitatea sufletului / Sfântul Augustin; trad., note și comentarii: Vasile Sav - Cluj-Napoca: Dacia, 2002
540 p.; 13x20,5 cm - (Opera Omnia)

ISBN: 973-35-1593-0

I. Sav, Vasile (trad.)

821.124'02-97=135.1

© **Editura Dacia**
Cluj-Napoca: 3400, str. Ospătăriei nr. 4, tel./fax: 0264/42 96 75
tel. 0264/45 21 78, O.P. 1, C.P. 160
e-mail: edituradacia@hotmail.com, www.edituradacia.ro
București: Oficiul poștal 15, sector 6
str. General Medic Emanoil Severin nr. 14
tel. 021/315 89 84, fax: 021/315 89 85
Satu Mare: 3600, B-dul Lalelei R13 et. VI ap. 18
tel. 0261/76 91 11; fax: 0261/76 91 12
Căsuța poștală 509; Piața 25 octombrie nr. 12
www.multiarea.ro
Baia Mare: 4800, str. Victoriei nr. 146
tel./fax: 0262/21 89 23
Târgu Mureș: 4300, str. Măgurei nr. 34
tel./fax: 0265/13 22 87

Redactor: Mădălin Amzolini
Tehnoredactor: Cristian Moisa

Comanda nr. 4540

SFÂNTUL AUGUSTIN

OPERA OMNIA
VOLUMUL IV

CONTRA ACADEMICILOR
(CONTRA ACADEMICOS)

DESPRE ORDINE
(DE ORDINE)

DESPRE CANTITATEA SUFLETULUI
(DE QUANTITATE ANIMAE)

Ediție bilingvă
Text latin-român
Traducere, note introductive, note și comentarii de
VASILE SAV

EDITURA DACIA
Cluj-Napoca

Luciei

Dedic traducerile din acest volum prietenilor noştri,
Maria şi Vasile Bercan.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Cu prezentul volum, Editura *Dacia* continuă editarea, în text paralel latin-român, a operei complete a Sfântului Augustin. Această întreprindere nu poate fi realizarea unui singur traducător, nici măcar a unei generaţii de traducători, ci trebuie să fie opera unei culturi. Performanţa traducătorului consistă în redarea, pentru prima dată în româneşte – în succesiunea acestor opere, în care este general expusă credinţa creştină –, a tuturor dialogurilor filosofice augustiniene.

1. *Enchiridion – Enchiridionul (Manual de credinţă)*
   De Fide et Symbolo – Despre credinţă şi Crez
   De Symbolo ad catechumenos – Despre Crez către catechumeni
2. *De libero arbitrio – Despre liberul arbitru*
3. *De musica – Despre muzică*
4. *Contra Academicos – Contra academicilor*
   De ordine – Despre ordine
   De quantitate animae – Despre cantitatea sufletului
5. *Soliloquia – Solilocvii*
   De natura boni – Despre natura binelui
   De agone christiano – Despre lupta creştină
6. *De magistro – Despre magistru*
   De beata vita – Despre viaţa fericită
   De immortalitate animae – Despre nemurirea sufletului

Prezenta ediţie reproduce textul latinesc din *Patrologia latină* a lui J. P. Migne.

Responsabilitatea pentru acurateţea textului latin aparţine Editurii Dacia.

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

CONTRA ACADEMICILOR

TREI CĂRȚI

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

CONTRA ACADEMICOS

LIBRI TRES

în disputele cu învăţăceii săi şi doar cu sine însuşi, dialogurile filosofico-literare - formă preluată, mai bine zis resuscitată, şi încă mirific resuscitată şi genial reîntruchipată, din cultura greco-romană, numite de către exegeţi capitale, în care re-pune din perspectiva creştinismului problemele fundamentale ale filosofiei: certitudinea cunoaşterii, în *Contra academicilor*, fericirea, în *Despre viaţa fericită*, providenţa, în *Despre ordine*, sufletul şi Dumnezeu, în *Solilocvii*, *Despre nemurirea sufletului* şi *Despre cantitatea sufletului* -, fundând miraculos filosofia creştină, o filosofie deopotrivă antropocentrică şi theocentrică: antropocentrică, întrucât priveşte omul drept cunună a creaţiei divine, theocentrică, întrucât explică absolut totul prin lumina divină, cum o va face, de pildă, începând cu dialogul cu fiul său Adeodat, *Despre magistru*, în care tratează, expressis verbis, tema Magistrului interior, care luminează cu lumina sa întreagă cunoaşterea, şi continuând cu dialogurile *Despre muzică*, în care, prin minuţioasa relevare a adevărurilor stiinţelor particulare, în speţă, ritmul, suntem conduşi la treptele revelaţiei mistice ale adevărului eten, şi *Despre liberul arbitru*, în care este meticulos elaborată, prin matricea adevărului, care presupune existenţa adevărurilor eterne, a căror raţiune suficientă nu se află numai în spirit ci într-un adevăr transcendent şi imuabil, proba existenţei lui Dumnezeu.

Una dintre operele cardinale prin care s-a pus în act acest miracol este dialogul literar-filosofic, *Contra Academicos*, prima operă, începută, nu şi încheiată, însă, prima, după inefabila sa convertire, odată cu predestinata sa retragere la Cassiciacum. O primă mărturie, chiar din răstimpul apariţiei dialogului, despre felul cum vedea Augustin însuşi tematica dialogului *Contra Academicos*, o avem într-o scrisoare a sa către amicul său Hermogenian, din care aflăm:

„Hermogeniano Augustinus. 1. Academicos ego, ne inter iocandum quidem, unquam lacessere auderem: quando enim me tantorum virorum non moveret auctoritas, nisi eos putarem longe in alia, quam vulgo creditum est, fuisse sententia? Quare potius eos imitatus sum quantum valui, quam expugnavi, quod omnino non valeo. Videtur enim mihi satis congruisse temporibus, ut si quid sincerum de fonte Platonico flueret, inter umbrosa et spinosa dumeta potius in pastionem [1Sic. Mss. At Lov., *in possessionem*, - Er. ut Lov. Migne.] paucisimorum hominum duceretur, quam per aperta manans, irruentibus passim pecoribus, nullo modo possit liquidum purumque servari. Quid enim convenientius pecori est, quam putari animam corpus esse? Contra huiusmodi homines opinor ego illam utiliter excogitatam Dei veri [1*Forte*, **tegendi veri**, Migne.] artem atque rationem. Hoc autem saeculo cum iam nullos videamus philosophos, nisi forte amiculo [2Mss. duodecim habent, *clanculo corporis*] corporis, quos quidem haud censuerim dignos tam venerabili nomine; reducendi mihi videntur homines (si quos Academicorum per verborum ingenium a rerum comprehensione deteruit sententia [3Lov., *perversorum ingenium a rerum comprehensione deteruisset in spem, etc.* At qua ratione perversi Academicii, siquidem, ut mox dictum est, *artem et rationem*

„Augustin lui Hermogenian. „1. Pe Academici n-aş fi-ndrăznit eu niciodată, nici măcar în joacă, să-i atac: când nu m-ar fi mişcat pe mine, într-adevăr, autoritatea unor asfel de bărbaţi, dacă n-aş fi socotit că ei au fost cu totul şi cu totul de altă părere decât se crede-ndeobşte? Dreptaceea, i-am imitat, mai degrabă, pe cât am fost în stare, decât i-am expugnat, ceea ce nu-s absolut deloc în stare. Mi s-a părut, într-adevăr, a fi fost destul de congruu timpurilor, ca, dacă izvora ceva sincer din izvorul platonician, să fie, mai degrabă, condus, printre stufărişurile umbroase şi spinoase, în păşunea [1Aşa Mss. Dar, Lov., *în posesiunea.* - Er., ca Lov. Migne.] puţinilor oameni, decât, curgându-le, prin locuri deschise, dobitoacelor repezindu-se de peste totul, să nu poată fi, cu nici un chip, păstrat limpede şi pur. Ce-i este, încaltea, mai convenient dobitocului, decât a se crede cumcă sufletul este corp? Contra unor astfel de oameni socot eu util excogitată mirifica artă şi raţiune a Dumnezeului adevărat [b*Poate*, **a ascunderil adevărului**, Migne]. În acest secol, însă, cum nu-i mai putem vedea filosofi pe niciunii, decât, poate, după manta corpului [2Douăsprezece Mss. au: **pe ascuns ai corpului**], pe care nu-i socot nicidecum demni de un atât de venerabil nume, mi se par mie de readus oamenii (pe oricâţi, prin ingeniul vorbelor, îi va fi-ndepărtat, de la comprehensiunea lucrurilor, sentinţa [3Lov., *ingeniul perverşilor îndepărtară de la comprehensiunea lucrurilor, întru speranţa* etc. Dar prin ce raţiune, perverşi, Academicii, dat fiind că, precum se zice acum, *arta şi*

tegendi veri – sic enim legendum censemus, non *Dei veri*, ut libri omnes habent – utiliter excogitarunt? Quapropter locum emendavimus ad decem Mss. qui habent, *per verborum ingenium...* deterruit, sive, *terruit;* e quibus tamen nonnisi duo retinent vocem *sententia. Migne.*]) in spem reperiendae veritatis: ne id quod altissimis erroribus pro tempore accomodatum fuit, iam incipiat inserendae scientiae impedimento esse.

2. Tantum enim tunc variarum sectarum studia flagrabant, ut nihil metuendum esset nisi falsi approbatio. Pulsus autem quisque illis argumentis ab eo quod se firmum et incincussum tenere crediderat, tanto constantius atque cautius aliud quaerebat, quanto et in moribus maior erat industria, et in natura rerum atque animorum altissima et implicitissima latere veriatas sentiebatur. Tanta porro nunc fuga laboris et incuria bonarum artium, ut simul atque sonuerit, acutissimis philosophis esse visum nihil posse comprehendi, dimittant mentes et in aeternum obducant. Non enim audent vivaciores se illis credere, ut sibi appareat quod tanto studio, ingenio, otio, tam denique multa multiplicique doctrina, postremo *ratiunea ascunderii adevărului* – așa, într-adevăr, socotim de citit, nu, *a Dumnezeului adevărat*, cum au toate cărțile – au excogitat util? Dreptaceea, am emendat locul la zece Mss., care au, *prin ingeniul cuvintelor...* a îndepărtat, ori, *a-nspăimântat;* dintre care numai două totuși reține cuvântul *sentința.* Migne].) Academicilor întru speranța aflării adevărului: ca nu cumva ceea ce a fost acomodat, un timp, pentru eradicarea atotadâncilor erori, să-nceapă de-acum să-i fie impediment însămânțării științei.

2. Într-adevăr, studiile variilor secte înflăcărau, atunci, doar că nimic n-ar fi de temut decât numai și numai aprobarea falsului. Îndepărtat, însă, prin acele argumente, de la ceea ce el credea că ține ferm și nestrămutat, fiecare căuta să alfe ceva, cu atât mai constant și mai precaut, cu cât era și de-o mai mare străduință-n moravuri și și atotadâncul și atotîntrețesutul adevăr era simțit că zace ascuns întru natura lucrurilor și spiritelor. Atâta, apoi, acum, fuga de muncă și nepăsarea față de bunele arte, încât, de-ndată ce se va fi clopoțit cumcă acutissimilor filosofi li s-a părut că nimic nu poate fi comprehens, își pierd mințile și și le uită-ntru etern. Căci nu-ndrăznesc să se socoată pe sine mai vivace acelora, încât să le apară loruși ceea ce, prin atâta studiu, ingeniu, otiu, prin atâta, încaltea, de multă și multiplă doctrină, prin atâta,

vita etiam longissima Carneades invenire non potuit. Si vero etiam aliquantum obnitentes adversus pigritiam, logerint eosdem libros, quibus quasi ostenditur naturae humanae degenerata perceptio; tanto torpore indormiscunt, ut nec caelesti tuba evigilent.

3. Quamobrem cum gratissimum habebam fidele judicium tuum de libellis meis, tantuque in te momenti ponam, ut nec error in tuam prudentiam, nec in amicitia simulatio cadere possit, illud magis peto diligentius consideres, mihique rescribas utrum approbes quod in extremo tertii libri suspiciosius forte quam certius, utilius tamen, ut arbitror, quam incredibilius putavi credendum. Equidem quoquo modo se habeant illae litterae, non tam me delectat quod, ut scribis, Academicos vicerim (scribis enim hoc amantius forte quam verius), quam quod mihi abruperim odiossisimum retinaculum, quo ab philosophiae ubere desperatione veri, quod est animi pabulum, refrenabar. (S. Augustini *Epist. 1.* Ad Hermogenianum, P. L. t. XXXIII, col. 0061-3),

la urma urmei, de îndelungă viață, Carneades nu a putut să afle. Dacă, străduindu-se, încaltea, puțintel, împotriva lenei, vor fi citit acele cărți, prin care naturii umane i se cvasiarată denegată percepția, adorm într-o atâta torpoare, încât nu-i trezește nici trâmbița cerească.

3. Dreptaceea, cum mi-e atotplăcută fidela ta judecată despre cărțile mele și îți acord atâta încredere, ca și cum nici eroarea nu s-ar putea strecura întru prudența ta, nici, întru amiciția ta, simularea, îți cer, mai cu seamă, să iei mai diligent în considerare și să-mi rescrii, dacă aprobi sau nu ceea ce, mai suspicios, poate, decât mai cert, mai util, totuși, după cum presupun, decât mai incredibil, am socotit, la sfârșitul cărții a treia, de crezut. Desigur, oricum se prezintă în sine acele scrieri, nu mă încântă atât că, precum scrii, îi voi fi-nvins pe Academici (o scrii, într-adevăr, pe aceasta mai iubitor decât mai adevărat), cât că am sfărâmat atotodiosul frâu prin care eram înfrânat de la ugerul filosofiei prin disperarea (aflării) adevărului, care este nutrețul spiritului."

O scrisoare în care vorbește încă – și cît de bine vorbește! – retorul și scriitorul filosof, care este, totuși, dacă nu chiar la prima, la una dintre primele sale „întâlniri, în scris, cu publicul". Prin

fină ironie, îşi asumă, cum îi şade bine unui om al literelor, modestia, întrucât ştie şi el, şi încă mai acurat, ceea ce Hermogenian a aflat, citind dialogul *Contra Academicos*, şi ne spune că i-a spus-o în scrisoarea sa, al cărei răspuns este scrisoarea de faţă, ştie, adică, faptul că i-a învins, nu, cum îi va fi aşternut, ad litteram, în scris, Hermogenian, atât pe academici, cărora le „oferă" tabernacul esoterismul doctrinelor loruşi, ci spiritul academicilor, care trona încă în învăţământul public şi privat al acelor timpuri. Critică, aşadar, inerţia şi decăderea timpului său, în care aflăm, iată, că pretinşii filosofi mai purtau, ca semn distinctiv, mantaua, şi îşi rosteşte răspicat crezul şi finele intreprinderii sale: să preia şi să custodească, fie şi pentru cei puţini, ceea ce izvora, dacă într-adevăr izvora, limpede şi pur dintru izvorul platonician (o idee pe care o va păstra pe parcursul întregii sale vieţi, preluând ceea ce este bun, criticând şi respingând, şi criticând mult, şi respingând mult, ceea ce este rău), întrucât, în ce-l priveşte, a sfărâmat frâul prin care era înfrânat de la ugerul filosofiei prin disperarea aflării adevărului, care este nutreţul spiritului, iar acel frâu l-a sfărâmat, cum aflăm chiar din acest dialog, din însăşi partea despre care îi cere lui Hermogenian părerea, prin refugiul său la adăpostul autorităţii şi raţiunii, iar autoritatea este şi va fi pentru el, pentru totdeauna, Christos. Dar importanţa culturală a recuperării şi încreştinării de către el a lamurei filosofiei platonice ne apare şi mai pregnantă, dacă ne gândim că, în chiar acel timp, păgânimea cultă din imperiu, greci limbuţi şi nu numai, luptau împotriva impunerii doctrinei creştine prin blasfemia că Însuşi Mântuitorul şi-ar fi dobândit de la Platon învăţătura, blasfemie împotriva căreia şi-a luat a mână pana şi Sfântul Ambrosius, părintele spiritual al Sfântului Augustin.

Altul este, însă, spiritul critic întru care judecă Sfântul Augustin, în amurgul vieţii sale, unele părţi ale acestui dialog, în *Retractaţiuni*, unde zice:

„PRIMUM CAPUT: **Contra Academicos, libri tres.** 1. Cum ergo reliquissem, vel quae adeptus fueram in cupiditatibus hujus mundi, vel quae adipisci volebam,

„1. Cum le părăsisem, aşadar, şi pe cele pe care le dobândisem întru cupidităţile lumii acesteia, şi pe cele pe care voiam să le dobândesc, şi i mă încredinţasem

et me ad christianae vitae otium contulissem: nondum baptizatus, contra Academicos vel de Academicis primum scripsi, ut argumenta eorum, quae multis ingerunt veri inveniendi desperationem, et prohibent cuiquam rei assentiri, et omnino aliquid, tanquam manifestum certumque sit, approbare sapientem, cum eis omnia videantur obscura et incerta, ab animo meo, quia et me movebant, quantis possem rationibus amoverem. Quod miserante atque adjuvante Domino factum est.

2. Sed in eisdem tribus libris meis, non mihi placet toties me appellasse Fortunam (Lib. 1, c. 1, n. 1 et 7); quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, sed fortuitum rerum eventum, vel in corporis nostri, vel in externis bonis aut malis. Unde et illa verba sunt, quae nulla religio dicere prohibet, Forte, forsan, forsitan, fortasse, fortuito: quod tamen totum ad divinam revocandum est providentiam. Hoc etiam ibi non tacui, dicens: *Etenim fortasse, quae vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur; nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio et causa secreta est.* Dixi quidem hoc,

oţiului vieţii creştine: nebotezat încă, am scris, întâi, contra academicilor, sau despre academici, ca să le depart de spiritul meu, prin câte raţiuni eram în stare, pentru că şi pe mine mă mişcau argumentele lor, care multora le ingeră disperarea aflării adevărului şi prohibesc să i se asimtă vreunui lucru ori ca înţeleptul să aprobe, cumva, ceva, ca şi cum ar fi manifest şi cert, întrucât lor toate li se par obscure şi incerte. Ceea ce, îndurându-se şi ajutându-mi Domnul, făcutu-s-a.

2. Dar, întru acele trei cărţi ale mele, nu-mi place că am numit-o de atâtea ori pe Fortuna (= Soarta; Norocul) (*Lib.* 1, *c.* 1, *n.* 1 şi 7); deşi nu am voit să se-nţeleagă prin acest nume o anume zeiţă, ci întâmplarea fortuită a lucrurilor, fie întru corpul nostru, fie în bunele sau relele dinafară. De unde sunt şi acele cuvinte, pe care nici o religie nu le prohibeşte a fi, îndeobşte, rostite: *forte* (poate, adv.). *forsan* (poate să fie cazul ca...), *forsitan* (poate că), *fortasse* (poate), *fortuito* (fortuit): ceea ce este, totuşi, de rechemat totul la divina providenţă. Aceasta, chiar şi acolo, n-am tăcut-o zicând: *Desigur, poate, ceea ce se numeşte îndeobşte soarta, e-mpărăţită ocult de-o anume ordine, şi nici nu numim nimic alta, în lucruri, întâmplare, decât numai a cui raţiune şi cauză-i secretă.* Zisu-o-am, vezi bine,

verumtamen poenitet me sic illic nominasse fortunam, cum videam homines habere in pessima consuetudine, ubi dici debet, Hoc Deus voluit, dicere, Hoc voluit fortuna. Quod autem quodam loco dixi, *Ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate naturae, ut divinum animum mortalibus inhaerentem nequaquam philosophiae portus accipiat*, etc. (Ibid.), aut nihil horum duorum dicendum fuit, quia etiam sic sensus posset esse integer; aut satis erat dicere, *pro meritis nostris*, sicut verum est ex Adam tracta miseria; nec addere, *sive pro necessitate naturae*, quandoquidem naturae nostrae dura necessitas merito praecedentis iniquitatis exorta est. Itemque illic quod dixi, *Nihil omnino colendum esse, totumque abjiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus* [Col. 0586] *attingit* (Ibid., n. 3); addenda erant verba, ut diceretur *quidquid mortalis corporis ullus sensus attingit:* est enim sensus et mentis. Sed eorum more tunc loquebar, qui sensum non nisi corporis dicunt, et sensibilia non nisi corporalia.

pe-aceasta, şi, totuşi, mi-e, într-adevăr, ruşine că am numit, acolo, astfel soarta (= norocul), cum văd că oamenii au, în atotreaua consuetudine, a zice: „Asta a voit-o soarta" (= *Aşa a vrut soarta*), unde trebuie să se zică: „Asta a voit-o Dumnezeu" (= *Aşa a vrut Dumnezeu*). Ceea ce am zis, însă, într-un loc anume: *Aşa-i orânduit, fie datorită meritelor noastre, fie datorită necesităţii naturii să nu-l primească, în nici un chip, pe spiritul divin, inerent muritorilor, portul înţelepciunii etc.* (*Ibid.*), sau nu trebuia zis nimic dintru acestea două, căci şi aşa sensul putea fi complet; sau era destul a zice: *datorită meritelor noastre*, precum este cu adevărat de la Adam trasă mizeria (= nefericirea); şi să nu se fi adăugat: *fie datorită necesităţii naturii*, întrucât dura necesitate a naturii (= *firii*) noastre s-a născut dintru meritul inechităţii precedente. Iarăşi, la ceea ce am zis acolo că: *Nu trebuie cultivat absolut nimic, şi că se cuvine a fi disprețuit totul, orice se vede cu ochii muritori, orice atinge vreun simţ* (*Ibid.*, *n.* 3), trebuia să i se adauge cuvinte, încât să se zică: *orice atinge vreun simţ al corpului muritor;* există, într-adevăr, şi simţul minţii. Dar atunci vorbeam după obiceiul acelora care zic simţ numai şi numai al corpului, şi, sensibile, numai şi numai corporalele. Şi, aşa, peste tot, unde am vorbit aşa, este puţin evitată ambiguitatea numai şi numai de către aceia într-a căror consuetudine este acest mod de a

Itaque ubicumque sic locutus sum, parum est ambiguitas evitata, nisi apud eos quorum consuetudo est locutionis hujus. Item dixi: *Quid censes aliud esse beate vivere, nisi secundum id quod in homine optimum est, vivere?* Et quid dixerim, *in homine esse optimum*, paulo post explicans: *Quis, inquam, dubitaverit, nihil esse aliud hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit caetera quaeque in homine sunt? Haec autem, ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest* (Ibid., c. 2, n. 5). Hoc quidem verum est; nam quantum attinet ad hominis naturam, nihil est in eo melius quam mens et ratio: sed non secundum ipsam debet vivere, qui beate vult vivere, alioquin secundum hominem vivit, cum secundum Deum vivendum sit, ut possit ad beatitudinem pervenire; propter quam consequendam non seipsa debet esse contenta, sed Deo mens nostra subdenda est. Item respondens ei, cum quo disputabatur: *Hic plane, inquam, non erras; quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim* (Ibid., c. 4, n. 11). Hoc

vorbi. Am zis, de asemenea: *Ce alta gândeşti că este a trăi fericit, decât numai şi numai a trăi conform cu ceea ce este optim în om?* Şi ceea ce voi fi zis: *ceea ce este optim în om*, explicând puţin mai la vale: *Cine se va fi-ndoit, zic, cumcă optimul omului nu-i nimic alta decât acea parte a spiritului, căreia, dominatoare, se cade să-i dea ascultare celelalte, oricare sunt ele în om? Aceasta, însă, ca să nu pretinzi altă definiţie, poate fi numită minte sau raţiune* (*Ibid.*,*c.* 2, *n.* 5). Aceasta este, desigur, adevărat; întrucât, cât ţine de natura omului, nu este întru el nimic mai bun decât mintea sau raţiunea; dar nu conform cu ea trebuie să trăiască, cel care voieste să trăiască fericit, altfel trăieşte conform omului, când trebuie să trăiască conform lui Dumnezeu, ca să poată ajunge la beatitudine; dreptaceea urmează consecvent că mintea noastră nu trebuie să fie mulţumită prin ea însăşi, ci trebuie să i se supună lui Dumnezeu. Iarăşi, răspunzându-i celui cu care se disputa: *Aci, cu siguranţă, zic, nu eşti în eroare; ceea ce ţi-aş dori din tot sufletul să-ţi fie ţie noroc la cele ce-au rămas* (*Ibid.*, *n.* 4, *n.* 11). Aceasta, cu toate că nu-i spusă serios, ci-n glumă, n-aş voi, totuşi, să mă folosesc de acel cuvânt. Noroc (*omen*), încaltea, nu-mi amintesc să-l fi citit, nici în Literele noastre sacre, nici în cuvântarea vreunuia dintre disputatorii eclesiastici, deşi de aici este zisă abominaţia, care se găseşte

licet non serio, sed joco dictum sit, nollem tamen eo verbo uti. Omen quippme legisse non recolo, sive in sacris Litteris nostris, sive in sermone cujusquam ecclesiastici disputatoris: quamvis abominatio inde sit dicta, quae in divinis Libris assidue reperitur.

3. In secundo autem libro prorsus inepta est et insulsa illa quasi fabula de Philocalia et Philosophia, quod *sint germanae et eodem parente procreatae* (Lib. 2, c. 3, n. 7). Aut enim philocalia quae dicitur, non nisi in nugis est, et ob hoc philosophiae nulla ratione germana: aut si propterea est hoc nomen honorandum, quia latine interpretatum, amorem significat pulchritudinis, et est vera ac summa sapientiae pulchritudo; [Col. 0587] eadem ipsa est in rebus incorporalibus atque summis philocalia quae philosophia, neque ullo modo sunt quasi sorores duae. Alio loco de animo, cum agerem dixi: *Securior rediturus in coelum* (Lib. 2, c. 9, n. 22). Iturus autem, quam, *rediturus* dixissem securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de coelo lapsos sive dejectos, in corpora

îndestul în Cărţile divine. [Noroc, = *omen* = auguriu rosit cu gura, îl citim, totuşi, *3 Reg. 20, 33*, şi, singulariter, ca şi *semn divin*: ITALA, *Psal., 73, 9; cod. 136. Cas.*,. Dar Augustin, fie nu l-a citit în versiunea de care se folosea, fie, întrucât acolo este vorba despre bărbaţi păgâni, nu socotea că e de aprobat de acolo uzul vocabulei profane: *P.L., 32, 587, a*, n.n.].

3. În cartea a doua, însă, este de-a dreptul ineptă şi nesărată acea cvasifabulă despre filosofie şi filocalie, *că sunt surori dulci şi procreate de acelaşi părinte* (*Lib.* 2, *c.* 3, *n.* 7). Căci, fie este zisă în glumă ceea care este numită filocalia; şi, prin asta, sub nici o raţiune, soră dulce a filosofiei; sau acest nume este de onorat întrucât, interpretat în latineşte, înseamnă iubirea de frumuseţe, şi este adevărata şi suprema frumuseţe a înţelepciunii: una şi aceeaşi sunt, însă, întru lucrurile incorporale şi supreme, filocalia şi filosofia, şi în absolut nici un chip ca şi două surori. În alt loc, cum vorbeam despre spirit, am zis: *Are să remeargă mai sigur în cer* (*Lib.* 2, *c.* 9, *n* 22). Aş fi zis mai sigur are să meargă, decât *are să remeargă*, din cauza celor care socot că sufletele omeneşti, căzute sau alungate din cer, sunt, pe' meritul păcatelor loruşi, aruncate în corpurile acestea. Dar de aceea n-am stat la-ndoială a o zice

ista detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in coelum*, tanquam dicerem, ad Deum, qui ejus est auctor et conditor sicut beatus Cyprianus non cunctatus est dicere: *Nam cum corpus e terra, spiritum possideamus e coelo, ipsi terra et coelum sumus* (Cypr., lib. de Orat. Dom.). Et in libro Ecclesiastae scriptum est: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum* (Eccle. XII, 7). Quod utique sic intelligendum est, ut non resistatur Apostolo dicenti, nondum natos nihil egisse boni aut mali (Rom. IX, 11). Sine controversia ergo quaedam originalis regio beatitudinis animi, Deus ipse est, qui eum non quidem de seipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. Nam quod attinet ad ejus originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando factus est homo in animam vivam; an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.

4. In libro tertio: *Si quid mihi videatur quaeris, inquam; in mente arbitror esse summum hominis bonum* (Lib. 3, c. 12, n. 27). Verius dixissem, In Deo: ipso enim mens fruitur, ut beata sit, tanquam summo bono suo. Nec mihi illud

pe-aceasta, fiindcă aşa am zis *în cer*, precum aş zice: la Dumnezeu, Carele este autorul şi ziditorul lui (al sufletului, n.n.), după cum fericitul Cyprian n-a pregetat să zică: *Căci, cum corpul îl posedăm din pământ, spiritul, din cer, noi înşine suntem pământ şi cer* (*Cypr., Lib. de Orat. Dom.*). Şi, în cartea Eclesiastului, s-a scris: *Spiritul se va întoarce la Dumnezeu, Carele l-a dat pe el* (*Eccle.* XII, 7). Ceea ce trebuie să se-nţeleagă, desigur, astfel, încât să nu i se opună Apostolului zicând că încă nenăscuţii nu au făcut nimic bine sau rău. Fără controversă, aşadar, o anume regiune a beatitudinii originare a spiritului este Dumnezeu Însuşi, Carele nu l-a născut, însă, pe el (spiritul, n.n.) dintru Sine Însuşi, dar nu l-a zidit dintru nici un alt lucru, precum a zidit, din pământ, corpul. Căci, cât ţine de originea lui, prin care se face să fie întru corp, dacă este el sau nu dintru acela, care a fost primul creat, când a fost făcut omul întru suflet viu; sau, similar, sunt astfel făcute fiecăruia fiecare, nici atunci nu ştiam şi nici nu ştiu încă.

4. În cartea a treia am zis: *De cauţi să afli ce mi se pare mie, zic, în minte socot că este supremul bine al omului* (*Lib.* 3, *c.* 12, *n.* 27). Mai adevărat aş fi zis, întru Dumnezeu: dintru El Însuşi se-nfruptă, într-adevăr, precum dintru supremul său bine, mintea, ca să fie

placet quod dixi: *Liquet dejerare per omne divinum* (Id., c. 16, n. 35). Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, cujus simile appellabant verisimile, idque ipsum verisimile appellavi falsum, quod approbabant; duas ob causas non recte dictum est: vel quod falsum esset, quod aliquo modo esset simile alicujus veri, quia in genere suo et hoc verum est; vel quod approbabant ista falsa, quae vocabant verisimilia, cum illi nihil approbarent, et affirmarent nihil approbare sapientem. Sed quia hoc ipsum verisimile etiam probabile nuncupabant, hinc factum est ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipsa, qua Platonem vel Platonicos seu Academicos philosophos tantum extuli (Id., c. 17, n. 37) quantum impios homines non oportuit, non immerito mihi displicuit: praesertim quorum contra errores magnos defendenda est christiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris suis Academicis usus est mea, nugas esse dixi (Id., c. 20, n. 45), quibus argumenta illa certissima ratione refutavi; quamvis jocando dictum sit, et magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc opus sic incipit: *O utinam, Romaniane, hominem sibi aptum.*"

fericită. Şi nu-mi place nici faptul că am zis: *E limpede a jura pe tot divinul (Id., c. 16, n. 35)*. Iarăşi, faptul că am zis despre academici că ei cunoşteau adevărul, al cărui similar îl numeau verosimil, şi că l-am numit fals pe însuşi acelaşi verosimil, pe care-l aprobau: nu este drept zis din două cauze: fie c-ar fi fals, ceea ce, într-un mod anume, ar fi similar unui adevăr(at), întrucât, în felul său, şi asta este adevărat; fie că aprobau aceste false, pe care le numeau verosimile, cum ei nu aprobau nimic, şi afirmau că înţeleptul nu aprobă nimic. Dar, fiindcă chiar şi pe însuşi acest verosimil îl numeau chiar probabil, de aci s-a făcut ca să zic despre ei aceasta. Chiar lauda însăşi, prin care i-am preamărit atât, pe Platon, pe platonicieni sau pe filosofii academici (*Id., c. 17, n. 37*), nu se cuvenea, în cât îi priveşte pe nişte oameni impii, şi nu pe nemerit mi-a displăcut mie; mai cu seamă împotriva marilor erori ale cărora trebuie apărată doctrina creştină. Chiar şi faptul că am zis cumcă, în comparaţie cu argumentele lui Cicero, de care s-a folosit în cărţile sale Academice, argumentele mele, prin care le respingeam, prin raţiune certă, pe acelea, sunt fleacuri (*Id., c. 20, n. 45*); chiar dacă e zis în glumă şi pare mai mult ironie, nu trebuia, totuşi, zis. Această operă începe astfel: *O, dacă, Romaniane, pe omul apt sieşi.*"

Retractaţiuni, din care aflăm, întâi, răspicat exprimat scopul scrierii acestui dialog: desonerarea sa de argumentele academicilor prin care susţineau imposibilitatea aflării adevărului şi interdicţia că înţeleptul să aprobe ceva drept cert, întrucât toate ar fi obscure şi incerte, ceea ce, cum el însuşi, revizuind, la vârsta senectuţii, dialogul, o spune la fel de răspicat: făcutu-s-a, şi s-a făcut, desonerându-se nu doar pe sine, ci întreagă gândirea umanităţii de argumentele academicilor; aflăm, apoi, că nu i-a plăcut că a numit-o pe Fortuna o zeiţă anume şi că se ruşinează că a vorbit după atotreaua consuetudine a oamenilor de rând, în loc să fi rechemat totul la divina providenţă, şi iată că, după secole şi secole, când nimeni nu mai crede că Fortuna este, ea, o zeiţă anume şi când a fost, desigur, rechemat totul la divina providenţă, consuetudinea s-a păstrat, diminuată, în pulpa metaforei, şi, tocmai fiindcă nici o religie nu a prohibit şi nu prohibeşte astfel de rostiri, mai zicem şi astăzi: Aşa i-a fost soarta, Aşa i-a fost norocul, Aşa i-a fost datul sorţii şi altele, cu zecile, de genul acestora, în care fatalitatea se subaude, totuşi, pusă, în dreapta rânduială a lucrurilor, pe seama preştiinţei divine, a previziunii, a predestinării; aflăm, apoi... dar, dintre toate pe câte le aflăm atent retractate şi retratate, aflăm ceea ce este cel mai important pentru rândurile de faţă, că nu i-a plăcut că a numit Philocalia şi Philosophia surori gemene, procreate de acelaşi părinte, formulare pe care o retractează şi ne oferă şi tâlcul retratării ei în sensul că, întru cele incorporale, una sunt Philocalia şi Philosophia, întrucât, tradusă în latineşte, Philocalia înseamnă iubirea frumseţii, şi există, într-adevăr, adevărată şi supremă, frumseţea înţelepciunii. Da, întreagă viaţa şi opera Sfântului Augustin le putem interpreta – prin perpetua sa convertire şi, odată cu ea, prin perpetua convertire de către el la creştinsm a platonismului şi neoplatonismului –, ca un lung şi, uneori, sinuos, mirific, însă, itinerariu al identificării absolute a iubirii înţelepciunii cu iubirea frumseţii înţelepciunii.

Tot despre acest dialog aflăm din *Enchiridion* (421): „Nec quaestio nodosissima, quae homines acutissimos, Academicos torsit, nunc mihi enodanda suscepta est; utrum aliquid debeat sapiens approbare, ne incidat in errorem, si pro veris approbarit falsa, cum omnia, sicut affirmant, vel oculta sint, vel incerta. Unde

tria confeci volumina in initio conversionis meae, ne impedimento nobis essent, quae tamquam in ostio contradicebant. Et utique fuerat removenda inveniendae desperatio veritatis, quae illorum videtur argumentationobus roborari" (*Ench.* XX, 7, PL., XL, 242), **adică:** „Nici nu am să descâlcesc acum o problemă foarte încâlcită, care i-a chinuit pe oamenii foarte pătrunzători, academicii; oare se cuvine ca înţeleptul să aprobe el ceva, fără să cadă în greşeală, dacă, în locul celor adevărate, va fi aprobat cele false, fiindcă toate, după cum susţin ei, sunt fie oculte, fie incerte. De unde, la începutul convertirii mele, am conceput trei volume, ca să nu-mi fie impediment cele ce mă contraziceau tocmai în pragul credinţei. Şi, a trebuit să înlătur, de la bun început, disperarea aflării adevărului, care pare a fi întărită prin argumentele acelora."

Iar, o dată înlăturată disperarea aflării adevărului, ne este datul să vedem, în succesiunea operelor sale, infantă, filosofia creştină, iubirea creştină de înţelepciune, adică, via credinţă păşind ferm pe calea perfecţiunii.

Şi tot despre acest dialog scrie Sfântul Augustin, în anul 416, în opera deplinei sale maturităţi, *De Trinitate*, într-un capitol demult celebrissim pentru istoria filosofiei universale, în care, după ce analizează iarăşi gândirea academicilor, zicând:

„*Academica philosophia.* Primo ipsa scientia, de qua veraciter cogitatio nostra formatur, quando quae scimus loquimur, qualis aut quanta potest homini provenire, quamlibet peritissimo atque doctissimo? Exceptis enim quae in animum veniunt a sensibus corporis, in quibus tam multa aliter sunt quam videntur, ut eorum verisimilitudine nimium constipatus, sanus sibi esse videatur qui insanit; unde Academica philosophia sic invaluit, ut de omnibus dubitans

**„*Filosofia academică.* Mai întâi, de care şi câtă poate să-i provină omului, oricât atotperspicace şi atotînvăţat, ştiinţa însăşi, dintru care se formează cu adevărat cugetarea noastră, când vorbim ceea ce ştim? Exceptate, încaltea, cele ce vin întru spirit de la simţurile corpului, între care atât de multe sunt alt fel decât par, încât, îngreunat foarte sub verisimilitudinea lor, îşi poate părea şieşi că este sănătos cel ce bate câmpii; de unde filosofia academică a sporit astfel, încât, îndoindu-se de toate, bate mult mai mizer câmpii; exceptându-le, aşadar, pe acestea care

multo miserius insaniret: his ergo exceptis quae a corporis sensibus in animum veniunt, quantum rerum remanet quod ita sciamus, sicut nos vivere scimus? in quo prorsus non metuimus, ne aliqua verisimilitudine forte fallamur, quoniam certum est etiam eum qui fallitur vivere; nec in eis visis hoc habetur **[Col. 1074]** quae objiciuntur extrinsecus, ut in eo sic fallatur oculus, quemadmodum fallitur cum in aqua remus videtur infractus, et navigantibus turres moveri, et alia sexcenta quae aliter sunt quam videntur; quia nec per oculum carnis hoc cernitur. Intima scientia est qua nos vivere scimus, ubi ne illud quidem Academicus dicere potest: Fortasse dormis, et nescis, et in somnis vides. Visa quippe somniantium simillima esse visis vigilantium quis ignorat? Sed qui certus est de vitae suae scientia, non in ea dicit, Scio me vigilare; sed, Scio me vivere: sive ergo dormiat, sive vigilet, vivit. Nec in ea scientia per somnia falli potest; quia et dormire et in somnis videre, viventis est. Nec illud potest Academicus adversus istam scientiam dicere, Furis fortassis et nescis; quia sanorum visis simillima sunt etiam visa furentium: sed qui furit vivit. Nec contra Academicos dicit, Scio me

vin întru spirit de la simţurile corpului, cât din lucruri rămâne, pe care să-l ştim astfel precum ştim că noi trăim; în care nu ne temem, încaltea, să nu cumva să ne-nşelăm prin vreo verisimilitudine anume, întrucât este cert cumcă chiar şi cel ce se înşală trăieşte (subauzi, aci, şi passim: este viu); şi nici nu se află, întru cele văzute, care se expun extrinsec, ceva de felul acesta ca întru el să se înşele ochiul astfel precum se înşală când, în apă, vâsla este văzută frântă, şi năierilor li se pare că turnurile se mişcă, şi alte şase sute care sunt altfel decât cum par; fiindcă nici nu se vede aceasta prin ochiul cărnii. Ştiinţa intimă este cea prin care noi ştim că trăim, unde nici măcar academicul nu poate nicidecum să zică una ca asta: *Poate că dormi, şi nu ştii, şi-o vezi în vis.* Încaltea, că văzutele celor ce dorm sunt similare văzutelor celor în stare de veghe cine-o ignoră? Dar cine este sigur de ştiinţa vieţii sale, nu zice întru aceea: *Ştiu că eu sunt în stare de veghe*, ci: *Ştiu că eu trăiesc*: fie că doarme, aşadar, fie că este în stare de veghe, trăieşte. Şi nici nu poate fi înşelat de către vise întru acea ştiinţă; întrucât şi a dormi, şi a vedea în vise, ţine de cel ce trăieşte. Şi împotriva acestei ştiinţe n-o poate zice academicul nici măcar pe una ca asta: *Baţi poate câmpii şi nu ştii*; întrucât văzutelor celor sănătoşi le sunt atotsimilare văzutele celor ce bat câmpii: dar cine bate câmpii trăieşte.

non furere; sed, Scio me vivere. Nunquam ergo falli nec mentiri potest, qui se vivere dixerit scire. Mille itaque fallacium visorum genera objiciantur ei qui dicit, Scio me vivere; nihil horum timebit, quando et qui fallitur vivit. Sed si talia sola pertinent ad humanam scientiam, perpauca sunt; nisi quia in unoquoque genere ita multiplicantur, ut non solum pauca non sint, verum etiam reperiantur per infinitum numerum tendere. Qui enim dicit, Scio me vivere, unum aliquid scire se dicit: proinde si dicat, Scio me scire me vivere; duo sunt jam; hoc vero quod scit haec duo, tertium scire est: sic potest addere et quartum, et quintum, et innumerabilia, si sufficiat. Sed quia innumerabilem numerum vel comprehendere singula addendo, vel dicere innumerabiliter non potest, hoc ipsum certissime comprehendit ac dicit, et verum hoc esse, et tam innumerabile, ut vere ejus infinitum numerum non possit comprehendere ac dicere. Hoc et in voluntate certa similiter adverti potest. Quis est enim cui non impudenter respondeatur, Forte falleris, dicenti, Volo beatus esse? Et si dicat, Scio me hoc velle, et hoc me scire scio; jam his duobus et tertium potest addere, quod haec duo sciat; et quartum, quod haec duo scire se sciat, et similiter in infinitum numerum pergere. Item si quispiam dicat, Errare nolo; nonne sive erret sive non erret, errare tamen eum nolle verum erit? Quis est qui huic non impudentissime dicat, Forsitan falleris? cum profecto ubicumque fallatur, falli se tamen nolle non fallitur. Et si hoc scire se dicat, addit quantum vult rerum numerum cognitarum, et numerum esse perspicit infinitum. Qui enim dicit, Nolo me falli et hoc me nolle scio, et hoc me scire scio; jam et si non commoda elocutione, potest hinc infinitum numerum ostendere: et alia reperiuntur, quae adversus Academicos valeant, qui nihil ab homine sciri posse contendunt."

Şi nici nu zice împotriva academicilor: *Ştiu că eu nu bat câmpii*, ci: *Ştiu că eu trăiesc*. Nu se poate, aşadar, niciodată înşela şi nici nu minte cel care va fi zis că ştie cumcă el trăieşte. Arate-i-se-n faţă, aşadar, mii de feluri de-nşelătoare dintre cele văzute celui care zice: *Ştiu că eu trăiesc*; de nimic dintre acestea nu se va teme, din moment ce şi cel care se înşală trăieşte. Dar, dacă numai unele de acestea ţin de ştiinţa umană, sunt atotputine; numai că, în fiecare gen, se multiplică astfel încât nu numai că nu sunt puţine, ci chiar sunt găsite că numărul lor tinde la infinit. Cine zice, încaltea: *Ştiu că eu trăiesc*, ştie că el zice una anume; apoi, dacă ar zice: *Ştiu că eu ştiu că eu trăiesc*, sunt deja două; faptul că le ştie pe acestea înseamnă că-l ştie pe al treilea: aşa poate fi adăugat şi al patrulea, şi al cincilea, şi nenumărate, dacă e-n stare. Dar fiindcă numărul inumerabil nu poate fi comprehens adâugându-i-se fie şi singularele, nici nu poate fi inumerabil zis, însuşi acest fapt îl cuprinde cu mintea şi-l zice, şi că aceasta este adevărat, şi atât de inumerabil, precum cu-adevărat numărul infinit nu poate fi comprehens sau zis. Aceasta şi întru voinţa certă poate fi luată similar aminte: Cine este, încaltea, cui nu i s-ar răspunde nerusinat: *Poate te-nşeli*, zicând el: *Vreau să fiu fericit?* Şi dacă ar zice: *Ştiu că eu vreau asta, şi ştiu că eu ştiu asta*; de-acum acestor două i se poate adăuga şi o a treia, că le ştie pe acestea două; şi o a patra, că ştie cumcă el le ştie pe acestea două, şi similar se merge la numărul infinit. Iarăşi, dacă neştine ar zice: *Nu vreau să greşesc*; oare nu va fi totuşi adevărat, şi dacă va greşi şi dacă nu va greşi, cumcă el nu voieşte să greşească; cum, desigur, oriunde să se-nşele, nu se înşală, totuşi, că el nu voieşte să se-nşele. Şi, dacă el ar zice că el o ştie pe asta, adaugă cât vrea numărul lucrurilor cunoscute şi ia aminte că numărul este infinit. Cine zice, încaltea: *Nu vreau ca eu să mă-nşel şi ştiu că eu nu o voiesc pe asta şi ştiu că eu o ştiu pe asta*; de-acum, chiar şi dacă nu printr-o rostire comodă, poate de aci arăta numărul infinit: şi se găsesc şi altele care sunt în putere împotriva Academicilor, care pretind sus şi tare cumcă nu poate fi ştiut nimic de către om.

vine şi zice, reasumându-şi, în pofida tuturor exegeţilor care au negat şi mai continuă să nege acest fapt, tezele – expuse nu doar în dilogul *Contra Academicos*, ci în toate dialogurile cassiciacumiene, întrucât asemenea demonstraţii sunt făcute în toate dialogurile, mai cu seamă în cele numite de exegeţi capitale: *De Beata Vita*, *De Ordine*, dialogul de faţă şi *Solilocviile*, care au fost concepute într-o mirifică întreţesere, cum rarissim s-a mai întâmplat, dacă se va fi-ntâmplat, într-adevăr, vreodată, în întreagă istoria culturii universale –, prin care exprimă primatul absolut al certitudinii: *Eu cuget, eu trăiesc, eu iubesc (doresc, voiesc)* şi preeminenţa metafizică absolută a interiorului (intimului, lăuntricului), cunoaşterea, adică, de sine însuşi prin Lumina şi luminarea interioară; vine, aşadar, şi zice referindu-se strict la dialogul *Contra Academicos*:

„Sed modus adhibendus est, praesertim quia in opere isto non hoc suscepimus. Sunt inde libri tres nostri, primo nostrae conversionis tempore conscripti, quos qui potuerit et voluerit legere lectosque intellexerit, nihil eum profecto quae ab eis contra **[Col. 1075]** perceptionem veritatis argumenta multa inventa sunt, permovebunt."

Dar e de păstrat măsura, mai cu seamă că, în această operă, nu pe-asta am luat-o asupra-ne. Sunt, despre aceasta, trei cărţi ale noastre, pe care le-am scris în prima perioadă a convertirii noastre, pe care cine va fi putut şi va fi voit să le citească şi, citite, le va fi-nţeles, nu-l vor mişca pe el cu absolut nimic multele argumente care au fost găsite de către ei împotriva perceperii adevărului." (*De Trin.*, XV, XII, 21, PL., t. XLII, col. 1074-75).

Sunt, aşadar, aceste trei cărţi, iar pe cine, după ce le va fi citit şi le va fi-nţeles, îl mai mişcă încă argumentele academicilor, zic, folosindu-mă de cuvintele progenitorului lor, nu doar că a aţipit, ci că doarme, astfel, buştean, încât nu-l mai trezesc nici trâmbiţele cereşti.

Deducem, prin urmare, din înseşi mărturiile augustiniene, că dialogul *Contra Academicos* a fost început, probabil, în (9) 10-11, 12 noiembrie, a fost întrerupt şapte zile, şi nu a fost reluat decât în 20 noiembrie, a fost continuat în 21 şi s-a-ncheiat în 22 noiembrie 386.

După ce îl îndeamnă pe Romanian la studiul adevăratei filosofii, Augustin îi descrie felul în care i-a încontrat, în **Cartea Întâi,** pe Licenţiu, fiul lui Romanian, cuprins de patima poeziei, şi pe Trygeţiu, în trei **Dispute** succesive, arbitru fiind Alypiu, în care unul pledează, alături de academici, cumcă viaţa fericită consistă întru căutarea adevărului, pe când celălalt încearcă să demonstreze că nimenea nu poate fi fericit decât numai şi numai prin cunoaşterea adevărului. Sfântul Augustin se opreşte-ndelung aupra acestei din urmă alternative. Cum se dispută şi despre eroare, se dă şi se dezbate definiţia acesteia şi se dă şi e dezbătută, totodată, pe larg, definiţia înţelepciunii.

În cartea întâi, aşadar, Sfântul Augustin propune teza: viaţa fericită nu consistă nicidecum numai şi numai în căutarea adevărului, ci, mai degrabă, în cunoaşterea şi posesiunea lui. Acest principiu este, însă, în contradiţie vădită cu filosofia academică,

conform principiilor căreia trebuie să ne abţinem de la a judeca lucrurile, din cauza contradicţiilor care se ivesc în argumentele „pro" şi „contra", care ar avea valoare identică, de unde, neputinţa comprehensiunii, prin simţ sau prin raţiune, a adevărului; de aceea, înţeleptul însuşi, abţinându-se să afirme ceva, preferă probabilul sau verosimilul. Încontrarea cu aceste teze constituie, deci, miezul cărţii întâi.

Exprimându-şi, din nou, recunoştinţa faţă de Romanian, Sfântul Augustin îl îndeamnă, cu noi argumente, în **Cartea a doua**, să i se consacre filosofiei. Îi descrie, apoi, următoarele trei **dispute**. În prima sunt făcute cunoscute opiniile academicilor; în a doua se arată deosebirile dintre Vechea şi Noua Academie şi sunt combătute doctrinele acelor filosofi care, întru pretinsa neputinţă de descoperire a adevărului, susţin verosimilul; în a treia se explică ce-anume-nseamnă ceea ce academicii numeau verosimilul şi probabilul. Capitolele al XI-lea şi al XII-lea, mai cu seamă, precizează noţiunile „verosimil" şi „probabil". Sunt cântărite argumentele academicilor prin care susţin că omul nu trebuie să-şi dea la nimic asentimentul (cap. XXX) şi sunt respinse.

Cartea a treia conţine două **dispute**: se examinează mai întâi dacă înţeleptul are nevoie de soartă sau dacă soarta îi poate fi impediment: se conclude cumcă înţeleptul trebuie să cunoască cel puţin înţelepciunea. Se analizează, apoi, în a doua, celebra definiţie a lui Zenon şi următoarele două principii ale Academiei: nimic nu poate fi cunoscut, nimic crezut. Sunt respinse şi acestea, învederându-ni-se nu doar că omului, pentru a trăi bine (drept) nu-i sunt sufuciente verosimilul şi probabilul, ci că el chiar poate cunoaşte adevărul şi poate ajunge la certitudinea absolută. Augustin conclude că academicii, mai cu seamă platonicii, n-aveau, probabil, gândurile care li se atribuie lor de către vulg.

În metarealitatea faptelor, în realitatea artistică a Dialogului, aşadar, îi avem pe Augustin şi Romanian, aşa cum, în *De ordine*, îi avem pe Augustin şi Zenobiu, şi în *Despre viaţa fericită*, îi avem pe Augustin şi Theodor, îi avem pe... În fapt, Augustin ni se dezvăluie pe sine însuşi.

Ca protază a acestor dispute, magistrul le va fi spus învăţăceilor săi, instruindu-i, ceea ce nu va fi-nvăţat, poate, dimpreună cu ei, ci-i va fi-nvăţat, poate, doar să ştie cum să

deducă, în lungul itinerariu al perpetuei convertiri, atât a filosofiei cât şi a celei de sine, că filosofia şi filosoful îşi trag originea de la Pitagora şi că filosofi sunt numiţi cei care profesează studiul înţelepciunii sau înţelepciunea însăşi, înţelepciune, care, cum vedem şi din acest dialog, pentru convertitul Augustin este, de-acum, pentru totdeauna, Fiul, Dumnezeul şi Omul, Înţelepciunea, Adevărul şi Viaţa; că originea filosofiei trebuie statorită, după patriarhi şi chiar după Moise, cam în timpul lui Mercur Trismegistul şi că, drept urmare, filosofii gentilici sunt posteriori profeţilor; că unor filosofi peracuţi li s-a părut ca nu cumva fie şi ceea ce este comprehens cu mintea să aspire la numele înţelepciunii, decât numai dacă comprehensiunea este atât de fermă, încât mintea să nu se poată depărta de la ea sub absolut nici o raţiune şi că unii dintre ei au simţit, au dat ca-nvăţătură, şi au apărat supoziţii varii despre natura zeilor, iar cei care au zis că zeii le sunt amici loruşi au (de)căzut întru potestatea demonilor maligni; că filosofia are, prin viţa şi porodiţa eişi, o frumseţe anume şi o anume prestanţă asupra celorlalte discipline şi că, după Dumnezeu revelat, filosofii le-au servit absolut prosteşte idolilor; că toată etatea-i este matură filosofiei; că filosofii din timpul lui Augustin erau fie cinici, fie peripatetici, fie platonici, dar că, în fapt, niciunul dintre ei nu-şi merita numele decât, poate, prin mantaua în care-şi îmbrăcau trupul; că, din portul filosofiei, se purcede întru ţinutul vieţii fericite; că filosofia lumii *acesteia* este prohibită în literele sacre, dar că este, însă, o altă lume, atotîndepărtată de ochii aceştia, pe care o vede intelectul puţinilor sănătoşi, fapt pe care-l semnifică-ndesaţ Christos Însuşi, Carele nu zice: „Împărăţia mea nu este din lume", ci: „Împărăţia mea nu este din *acestă* lume" (*Ioan*, XVIII, 36), deci, oricine socoate cumcă trebuie alungată întreagă filosofia nu voieşte absolut nimic alta decât numai şi numai ca noi să nu iubim înţelepciunea; că divinele Scripturi nu ne învaţă câtuşi de puţin cumcă filosofii, ci filosofii lumii *acesteia* sunt de evitat şi de luat în derâdere (*Colos.*, II, 8); că tot ceea ce filosofii au găsit prin curiozitate au pierdut prin superbie şi că tocmai datorită superbiei ei nu l-au găsit, prin creaturi, pe Creator; că filosofii ginţilor, inamicii şi reprehensorii veritâţii, perverşi cu inima, superbi, fie ei consulari ori paliaţi, au suferit adesea de cecitate, şi, ca atare, creştinului trebuie să-i fie de temut filosofii

care filosofează după elementele lumii acesteia; că, desigur, chiar dacă aduc, ele, o anume voluptate, în timp ce-s investigate, e de temut, totuşi, ca nu cumva chestiunile despre lumea aceasta să ocupe timpul cercetării lucrurilor mai bune; că negoţul adevăratei filosofii este să ne-nveţe care este principiul fără de principiu al absolut tuturor lucrurilor, sau, mă rog, cauza fără de cauză a tuturor; că filosofii au înţeles multe despre Dumnezeu şi despre adevăr, iar că toată înţelepciunea filosofilor este de la Dumnezeu şi că filosofia poate fi dată de către singur Dumnezeu mărturisesc înşişi păgânii; că supremii filosofi ai neamurilor, chiar dacă s-au apropiat întru unele anume de adevărurile credinţei creştine au filosofat, totuşi, fără de Spiritul Sfânt, chiar dacă nu au tăcut despre Tatăl, iar cărţile lor vorbesc despre Fiul lui Dumnezeu Unulnăscutul; că filosofii neamurilor au conscris prin mai multe că sufletul este nemuritor, dar contrazic pe faţă că este posibilă resurecţiunea cărnii, şi, ca atare, vechii filosofi nu sunt de consultat despre resurecţie şi lucrurile viitoare; că, deşi filosofii nu s-au muncit întru studiile loruşi decât numai şi numai să afle cum poate fi dobândită beatitudinea, ei, înşelându-se prin conjectura umană, au pus bogăţiile întru lucrurile inteligibile, sărăcia, în cele sensibile; că ei, filosofii, au greşit constituind beatitudinea întru această viaţă şi dând învăţătura că pot să-şi prepare loruşi viaţa fericită prin vârtutea propriei voinţe şi că tocmai de aceea nu este la ei adevărata pietate, fiindcă au voit să-şi fabrice ei înşişi viaţa fericită; că mulţi filosofi nu ştiau la ce fine trebuiau referite adevărurile pe care le deţineau; că în filosofie nu se află nimic în plus decât ceea ce este unul (una, neutraliter, n. n.); că filosofia promite (pune, adică, în sens etimologic, în faţă) raţiunea; că două sunt chestiunile filosofiei, una despre suflet, alta despre Dumnezeu; că evitarea muntelui constituit în faţa filosofiei este glorie vană; că filosofii s-au sforţat să investigheze, raţionând, ce se ascunde în firea lucrurilor, ce ar trebui dorit şi de ce ar trebui fugit în moravuri, ce ar trebui conclus dintru conexiunea sigură a înseşi regulilor de a raţiona sau ce n-ar fi consecvent sau ar chiar repugna; că trei sunt, aşadar, părţile filosofiei: una morală, care consistă, mai cu seamă, întru acţiune, a doua, naturală, care îi revine, îndeobşte, contemplaţiunii, a treia, raţională, în care este discernut adevăr(at)ul de fals; că adevărata chestiune a filosofiei este, prin

urmare, sau despre moravuri, sau despre natură, sau despre raţiune; că tripartita distribuţie a filosofiei n-a fost instituită de către oameni, ci aflată de la Platon; că o altă diviziune a filosofiei, în activă şi contemplativă, nu-i contrară împărţirii tripartite; că filosofia este unicul ajutor contra mizeriei vieţii acesteia şi ea ţinteşte spre obţinerea beatitudinii; că, pe parcursul timpului, niciunul dintre filosofi nu a fost astfel aprobat încât să fie improbaţi ceilalţi, care au simţit diverse şi adverse; că tuturor filosofilor le-a lipsit întrutotul exemplul umilinţei divine, care, la timpul oportunissim, a fost ilustrat prin Domnul Nostru Isus Christos; că filosofii gînţilor atât par, ei, că spun ceva, până sunt comparaţi cu Christos, iar, dacă vreunul dintre ei va fi fost dovedit că a spus ceea ce a spus Christos, îl gratulăm pe el, nu-l urmăm, că, adică, tot ceea ce s-a spus just de către filosofii etnici, injuşti posesori ai ştiinţelor şi ai artelor, trebuie întors întru uzul nostru, precum şi l-au întors întru uzul loruşi Ciprian, Lactanţiu, Victorinus şi, înaintea lor, Moyse; că filosofia creştină este adevărata filosofie şi, în oricare parte a ei, locul suprem îl deţine Dumnezeu şi că, în consecinţă, adevăratul filosof este iubitorul lui Dumnezeu; că filosofilor, mai degrabă decât zeilor neamurilor, le sunt de decernat onoruri; că filosofii, când devin creşini, sunt constrânşi să-şi schimbe nu habitusul, ci falsele dogme (Cf. P.L., t. XLVI, col. 0532 sq.).

Nimic, sau aproape nimic, din biografia sa, până în momentul crucial al convertirii sale şi, apoi, al retragerii la Cassiciacum, nu ne lasă să întrevedem în Augustin reformatorul filosofiei universale şi progenitorul filosofiei creştine.

Născut într-o familie sărăcuţă, dintr-un tată păgân, Patriciu, curial, cu ambiţii, cu multul peste cât îi permiteau baierele pungii, pentru fiul său, de care era cu supra de măsură mândru, şi o maică, Monica, descendentă dintr-o familie creştină, soţie şi mamă, model pentru din ce în ce mai multele astfel de familii, în care unul din soţi (îndeobşte bărbatul) era păgân, dar nu numai, îşi începe studiile primare în orăşelul Thagasta, şi le continuă la Madaura, le întrerupe, din cauza lipsei resurselor materiale ale familiei, un an, în care se dedă plăcerilor, absolvă, apoi, cu ajutorul material al prietenului şi mecena al său, Romanianus, studiile superioare, la Cartagina, unde îşi ia o concubină care îi naşte un fiu, Adeodatus (De la Dumnezeu datul), şi unde, după ce predase

întâi la Thagasta, devine dascăl de retorică. Aici continuă să-i frecventeze, ca auditor, pe manihei, trăieşte o viaţă dedată simţurilor şi disperă din cauza căutării şi neaflării adevărului. Debusolat, fuge, apoi, de aici - fără ştirea maicii sale, şi, probabil, şi din cauza persecuţiei la care începură a fi supuşi maniheii din partea împăratului răsăritului, în mâinile căruia era, de fapt, puterea -, la Roma, unde predă, de asemenea, retorica şi este tot nemulţumit de calitatea elevilor săi, precum nemulţumit fusese şi de calitatea celor de la Cartagina. Este urmat la Roma de concubina sa, de fiul său şi de întreaga ceată de prieteni. Obţine - şi datorită intervenţiei amicilor săi manihei pe lângă prefectul Romei, Symachus - postul oficial de profesor de retorică al curţii imperiale, strămutată, atunci, la Milan, unde se strămută şi el, pe spezele visteriei imperiale, însoţit de întregul cerc de amici, cărora li se alătură şi maica sa, care, la scurt timp, venise în căutarea lui, pentru a-i pune ordine în viaţă. Îl cunoaşte pe episcopul Ambroziu, renunţă la maniheism, cade în scepticism, îşi părăseşte concubina, îşi ia alta şi-şi face chiar planuri de căsătorie cu o fătucă nenubilă încă, îi citeşte pe neoplatonici şi şi-i asumă. Social e, totuşi, cineva...: îi lăuda pe oficialii zilei, şi i-a rostit două laude împăratului, dintre care, ultima, cu ocazia aniversării a zece ani de la urcarea pe tron, l-a scârbit.

Nimic, sau aproape nimic, din devenirea sa intelectuală nu ne lasă, de asemenea, să întrevedem în Augustin, înaintea perioadei retragerii sale la Cassiciacum, reformatorul filosofiei universale, sau, strict, progenitorul filosofiei creştine, întrucât, în momentul convertirii sale şi al încreştinării, apoi, de către el a filosofiei pâgâne, africanul - geniul, desigur, şi nu geniul maniheu, ci geniul rătăcit în tagma maniheilor -, cunoscut doar în cercul restrâns al unor prieteni, dintre care, pe unii, îi târâse el însuşi la maniheism, era, ca filosof şi cu toată poziţia sa de retor al curţii imperiale, doar un ilustru necunoscut: scrisese, ce-i drept, încă la Cartagina, o operă, **De pulchro et apto**, *Despre frumos şi apt* (util i-am zice astăzi), în două sau trei cărţi, pe care i-o dedicase unui anume Hierius, sirian, oratorul Romei, unul dintre dascălii din învăţământul oficial, ilustru pe atunci, un neştine, astăzi, al cărui nume ni s-a păstrat memoriei numai şi numai datorită faptului că-l aminteşte Augustin.

Despre **De pulchro et apto** ştim, aşadar, doar mult-puţinul pe care ni-l spune Augustin, în *Confesiuni*. Puţinul, întrucât aflăm: că, străin de doctrina creştină, întrebându-şi, pe atunci, amicii dacă iubim noi, oare, alta decât frumosul, şi, subînţelegând că nu iubim nimic alta decât frumosul, se-ntreba, în consecinţă, ce este frumosul sau frumseţea, ce este, adică, ceea ce ne atrage în lucruri şi ne uneşte lucrurilor pe care le iubim, care, dacă n-ar fi întru ele nici un fel de podoabă şi farmec, nu ne-ar atrage cu nimic la ele, şi, observându-le atent, şi-a dat seama că există întru înseşi corporalele ceva ce este cvasitotul, şi, de aceea, frumos(ul), altceva, însă, care de aceea este plăcut, fiindcă i se acomodează apt unei alteia anume, precum o parte a corpului, întregului său, sau încălţămintea, piciorului şi altele asemenea, şi acesta este aptul; că a scris, aşadar, acea operă pe care, din motive de care el însuşi se miră (şi se miră sublim: scurt, pradă, atunci, superbiei, iubea omul după judecata omenească, iar, în acel retor, nu iubea omul, ci, în culpă, gloria), i-a dedicat-o, deşi nu-l cunoştea la faţă, sirianului Hierius, care-şi câştigase o anume faimă în ochii contemporanilor; că, în acea operă, rătăcind spiritul său prin formele corporale, a definit frumosul ceea cui i se cuvine acomodat prin sine, aptul, însă, ceea cui i se cuvine acomodat la alta, aşa distingându-le şi întărindu-le prin exemple luate din sfera corporalelor; că a început, apoi, să mediteze asupra naturii sufletului, dar că ideea falsă pe care o avea despre spirituale îl împiedeca să descopere adevărul; că forţa însăşi a adevărului îi sărea în ochi, el, însă, îşi depărta mintea palpitantă de la datul incorporal la liniamentele, culorile şi mărimile care se umflau şi, fiindcă nu le putea vedea pe acestea întru spirit, credea că nu poate vedea spiritul, şi, cum iubea, întru virtute, pacea, întru viciositate, ură, încaltea, discordia, remarca, întru pace, unitatea, întru discordie, însă, o anume diviziune, iar întru acea unitate i se părea a fi mintea raţională şi natura adevărului şi supremului bine, întru diviziune, însă, o cine ştie ce substanţă a vieţii iraţionale şi natura răului suprem, natură, despre care nu opina doar că va fi fiind substanţă, ci întrutotul viaţă, şi, totuşi, nu de la Dumnezeu, dreptaceea, neştiind ce vorbeşte, pe prima o numea monadă, cvasiminte, adică, fără sex, iar pe a doua, dyadă, mânie, în nelegiuiri, libidou, în neruşinări, întrucât, pe atunci, nu ştia nici

că răul nu este o substanţă anume, nici că mintea noastră nu este supremul şi incomutabilul bine, ci, precum nelegiuirile sunt, dacă este vicioasă acea mişcare a spiritului, întru care este pornirea, şi se avântă insolent şi turbid, iar neruşinările, dacă este imoderată acea afecţiune a sufletului, prin care sunt sorbite voluptăţile carnale, aşa erorile şi falsele opinii contaminează viaţa, dacă mintea raţională este ea însăşi vicioasă, întocmai precum era întru el, neştiutorul, atunci, că, întrucât nu este ea însăşi natura adevărului, ca să fie părtaşa adevărului, mintea trebuie luminată de o altă lumină, iar acea lumină nu este niciuna alta decât numai şi numai Dumnezeu; că, superb tinzând spre Dumnezeu, era respins, ca să guste moartea, întrucât Dumnezeu le rezistă superbilor, şi ce alta anume poate fi mai superb decât a pretinde, printr-o demenţă de mirare, cumcă neştine este natural ceea ce este Dumnezeu, aşa cum, printr-o demenţă de mirare, pretindea, atunci, în acele cărţi, el însuşi, care, deşi vedea limpede că el este schimbător, întrucât dorea să devină înţelept, să devină, adică, din mai rău mai bun, prefera totuşi să-L creadă pe Dumnezeu schimbător decât să recunoască cumcă el nu este ceea ce este Dumnezeu, şi, aşa, era respins şi Dumnezeu i se opunea cerbicei sale vântoase, iar el îşi imagina forme corporale şi, carne, acuza carnea, şi, spirit umblător, nu se-ntorcea la Dumnezeu, ci, umblând, umbla întru cele ce nu erau nici întru Dumnezeu, nici întru el, nici întru corp şi nici nu-i erau create lui de către adevărul lui Dumnezeu, ci-i erau închipuite, dintru corp, de către vanitatea sa, şi le spunea micuţilor credincioşi ai lui Dumnezeu, concetăţenilor săi, de către care, neştiind, era exilat, le zicea lor inept şi vorbăreţ: „De ce greşeşte, aşadar, sufletul, pe care l-a făcut Dumnezeu?", deşi nu voia să i se spună lui: „De ce greşeşte, prin urmare, Dumnezeu?" şi susţinea, mai degrabă, cumcă greşeşte incomutabila substanţă coactă a lui Dumnezeu, decât să recunoască cumcă substanţa sa mutabilă deviase, cu de la sine putere, şi rătăcea drept pedeapsă; că, în fine, era în etate de douăzecişişase, poate, douăzecişişapte de ani, când a scris acele volume, răsfoind în faţa sa închipuirile corporale, asurzindu-i urechile inimii sale, pe care le apleca întru melodia interioară a dulce-adevărului, a lui Dumnezeu, deci, cugetând frumosul şi aptul, dorind să stea drept şi să asculte şi să se bucure cu bucurie de vocea mirelui, dar nu putea, fiindcă era răpit afară de vocile erorii

sale, şi, prin ponderea superbiei sale, recădea în afunduri, întrucât Dumnezeu nu i-a dat încă auzului său bucuria şi fericirea şi nu exultau oasele sale, care nu erau umilite (Cf. P.L., t. XXXII, col. 0701 sqq.). Mult, întrucât, definind cutumiar frumosul şi aptul şi culpabilizându-se – şi, când spun cutumiar, mă refer la această temă centrală a platonismului, esenţa, adică, a frumosului şi legătura dintre iubire şi frumos, aşa cum apare în *Banchetul*, *Fedru*, *Hippias maior* şi cum este tratată de Cicero în *De officiis*, de unde o va fi preluat Augustin –, el culpabilizează întregul mod de gândire al filosofiei păgâne, iar, meditând asupra naturii sufletului şi, de asemenea, culpabilizându-se, el culpabilizează totodată nu numai maniheismul, ci, cu excepţia unei părţi importante a platonismului şi a neoplatonismului, iarăşi, deci, o parte importantă a filosofiei păgâne, în al cărei mod de gândire era implicat dualismul şi, desigur, antropomorfismul.

Nimic, sau aproape nimic, din mersul timpului, oricât era, el, revolut, şi era, într-adevăr, revolut, nu ne lasă să întrevedem mirifică naşterea filosofiei creştine. Exegeţii operei augustiniene s-au întrebat adesea, şi se mai întreabă încă, şi, odată cu ei se poate justificat întreba şi cititorul de astăzi al operelor sale, dacă, la Cassiciacum, (după mirifica scenă a convertirii din grădina de la Milan, adică, şi în timpul retragerii sale, în scopul preparării pentru botez), Augustin a fost într-adevăr creştin.

Realitatea este însă că, îngemănând miracolul, filosofia creştină s-a născut odată cu creştinul Augustin. Ce a fost el, Augustin, la Cassiciacum, ne-o spune cu propria-i gură, nouă şi lui Dumnezeu, în *Cofesiuni*:

„Et venit dies in quo etiam actu solverer a profesione rhetorica, unde iam cogitatu solutus eram. Et factus est, eruisti linguam meam, unde iam erueras cor meum, et benedicebam tibi gaudens profectus in villam cum meis omnibus. Ibi quid egerim in litteris iam quidem servientibus tibi, sed adhuc superbiae scholam

„Şi a venit ziua, în care să mă dezleg şi-n act de profesiunea retorică, de unde eram deja dezlegat cu cugetul. Şi făcutu-s-a; scos-ai limba mea de unde scoseseşi deja inima mea şi, plecat, dimpreună cu toţi ai mei, la villa de la ţară, Îţi aduceam mulţumiri, bucurându-mă. Ce voi fi făcut acolo, în scrieri servindu-Ţi de-acum Ţie, dar greu răsuflânde

tamquam in pausatione anhelantibus testantur libri disputati cum praesentibus et cum ipso me solo coram te; quae autem cum absente Nebridio, testantur epistolae. Et quando mihi sufficiat tempus commemorandi omnia magna erga nos beneficia tua in illo tempore praesertim ad alia magna properanti? Revocat enim me recordatio mea, et dulce mihi fit, domine, confiteri tibi, quibus internis me stimulis perdomueris et quemadmodum me complanavieris humilitatis montibus et collibus cogitationum mearum et tortuosa mea direxeris et aspera lenieris quoque modo ipsum etiam Alypium, fratrem cordis mei, subegeris nomini unigeniti tui, domini et salvatoris nostri Iesu Christi, quod primo dedignabatur inseri litteris nostris. Magis enim eas volebat redolere gymnasiorum cedros, quas iam contrituit dominus, quam salubres herbas ecclesiasticas adversas serpentibus" (*Conf.* IX, IV, 7, P. L, t. XXXII, col. 0766).

încă, precum într-o pauză, de şcoala superbiei, depun mărturie cărţile disputate dimpreună cu cei prezenţi şi cu mine însumi, singur, în faţa Ta; despre cele, încaltea, cu absentul Nebridiu, depun mărturie epistolele. Şi când îmi va ajunge mie, grăbitorului, mai cu seamă, spre altele mai mari, timpul de-a comemora toate mari binefacerile Tale faţă de noi, în acel timp? Revocă-mă, într-adevăr, pe mine amintirea mea, şi dulce mi se face mie, Doamne, a-Ţi mărturisi Ţie, prin ce străMurări lăuntrice îmblânzitu-m-ai pe mine şi cum, umilind munţii şi colinele cugetărilor mele, nivelatu-m-ai, şi întortocheatele mele îndreptatu-le-ai, şi asprele netezitu-le-ai, şi-n ce chip chiar şi pe Aplypius însuşi, fratele inimii mele, supusu-l-l-ai numelui Unuianăscutului Tău, Domnului şi Mântuitorului nostru Isus Christos, pe care nume-L considera, la-nceput, nedemn de-a fi înscris în scrierile noastre. Voia, într-adevăr, ca ele să amiroase mai cu seamă a cedrii gymnaziilor, pe cari strivitu-i-a deja Domnul, decât a ierburile ecleziastice salubre împotriva şerpilor."

... *scrieri servindu-Ţi de-acum Ţie, dar greu răsuflânde încă, precum într-o pauză, de şcoala superbiei,* iar autorul lor strămurat încă de *străMurările lăuntrice*: putem spune, prin urmare, că, dacă grădina din Milan va fi fost pentru Augustin propriul *drum al Damascului*, villa de la Cassiciacum a-nsemnat propriul *Vicus Rectus*, unde, *căzând de pe ochii lui ca nişte solzi*, întăritu-s-a.

... depun mărturie cărțile disputate dimpreună cu cei prezenți și cu mine însumi, singur, în fața Ta; despre cele, încaltea, cu absentul Nebridiu, depun mărturie epistolele; cărțile disputate dimpreună cu cei prezenți sunt dialogurile trăite aievea și scrise la Cassiciacum, „scenice", cum au fost, unele, numite, „nescenice", altele, dialoguri literar-filosofice, re-enarate, unele, epistolar, într-o sublimă întrepătrundere a stilurilor, direct și indirect, dialoguri, în care indivizii reali devin, întru metarealitatea artistică, veritabile p e r s o n ae.

... disputate cu mine însumi, singur în fața Ta sunt *Solilocvii*-le; *despre cele, încaltea, cu absentul Nebridiu, depun mărturie epistolele*: sunt *Epistolele* III - XIV, dintre care, cele care cuprind răspunsurile lui Augustin, la unele teme confine dialogurilor cum sunt: beatitudinea, sensibilele și inteligibilele, sufletul și trupul, memoria și fantezia (facultatea imaginativă), corporalele și incorporalele, teoria reminiscenței platoniciene, somnul și visele, întruparea Fiului și asumpțiunea omului, trebuie neapărat, cum el însuși ne-o rostește răspicat, integrate miracolului nașterii adevăratei filosofii creștine.

E, de asemenea, o mare întrebare, dacă, în perioada cassiciacumiană, pentru Augustin autoritatea înseamnă mai mult decât strict tradiția apostolică, adică dacă ea cuprinde și tradiția sfinților părinți apostolici, sau numai cuvântul lui Dumnezeu și cel apostolic. Just judecând, însă, multe din temele disputate în aceste opere nici nu se află în scrierile părinților apostolici, care au fost, întâi de toate, apologeți.

Ce a fost, apoi, Augustin între Păresimi, când părăsește Cassiciacum-ul, mai precis, între data botezului (25 aprilie, în noaptea Învierii, 387) și aceea a hirotonirii sale (391), ce gândea el și spre ce anume tindea el ca filosof, ne-o spune, dacă știm s-o scrutăm și s-o interogăm, opera sa *De diversis quaestionibus LXXXIII*.

Exegeții operei augustiniene au privit, nu o dată, printr-un unghi filosofic înfricat thomist, post eventum, actul convertirii de către Augustin a filosofiei păgâne, în speță, a platonismului, la filosofia creștină, drept un act premeditat, când zic, de pildă: „Lectura platonicienilor a fost pentru Sf. Augustin introducerea

într-o lume nouă. Două puncte speciale reclamau interesul său: 1. Teoria piramidei: ierarhia graduală și dinamică a enților (ființelor; ființei) 2: Separarea celor două ambitusuri ale Universului: inteligibilul și sensibilul (eternul și temporalul). Convertindu-se la creștinism, crede că trebuie armonizate ambele lumi, platonismul și creștinismul; întreprinderea era în sine imposibilă, dar pentru Augustin era posibilă datorită unei subtile interpretări creștine a platonismului. Binele suprem al lui Platon, vârful piramidei, era convertit în Dumnezeul personal creștinilor; în acest chip, **principium coniunctum**, emanația, se convertește întru creație. În același timp, Lumea inteligibilă (**topos noetós** sau **nous**) se convertea în **Verbul** (**Cuvântul**) celei de-a patra Evanghelii, care este Virtutea și Înțelepciunea lui Dumnezeu, adică principiul formal și executiv al Creației. Așa nu mai exista inconvenientul de a transforma transcendența cantitativă a platonicienilor în transcendența calitativă a creștinilor. Consecința este la-ndemână: toate creaturile se-mpărtășesc direct sau indirect dintru creația divină. Sufletul omenesc nu este o excepție: se-mpărtășește direct dintru Dumnezeu, întrucât de la El primește nemijlocit (direct) ființa (ființa), viața și inteligența (înțelegerea). Această iluminare creștină l-a impulsionat pe Augustin să elaboreze o demonstrație a nemuririi sufletului, pe care filosofii n-au elaborat-o clar. Augustin nu pretinde că a construit un platonism creștin ori un creștinism platonician, ci doar că intenția sa explicită era să afle la platonici *quod sacris nostris non repugnet (C. acad. III, 20, 43)* (Cf. Lope Cillerulelo, în *Obras completas de San Augustín, La inmortalidad del alma*, Versión, intrroducción y notas de..., Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, MCMLXXXVIII, p. 5). Desigur, cuvinte frumoase și, în marea lor majoritate, adevărate. Totuși, față cu această, fie ea și subtilă, și abstrusă, nuanță a premeditării actului convertirii de către Augustin a platonismului la creștinism, eu mă statoresc întru „firescul" miracolului. Și o fac încrezându-mă în cuvintele lui Augustin chiar, care, spre finele vieții sale, în *Epistola CXLIII*, către Marcellinus, care îl întreba unele chestiuni din Scrierile Sacre și, de asemenea, unele legate de liberul arbitru și de suflet, și căruia, vorbind despre sine, îi răspunde, anticipând redactarea *Retractațiunilor*:

„2. Illae autem litterae tuae, quas presbyter Urbanus attulit, habent quaestionem mihi propositam ex libris non divinis, sed meis, quos scripsi de Libero Arbitrio. In talibus autem quaestionibus non multum laboro: quia etsi defendi sententia mea liquida ratione non potest, mea est; non ejus auctoris cujus sensum improbare fas non est, etiam cum, eo non intellecto, hoc inde sentitur quod improbandum est. Ego proinde fateor me ex eorum numero esse conari, qui proficiendo scribunt, et scribendo proficiunt. Unde si aliquid vel incautius, vel indoctius a me positum est, quod non solum ab aliis qui videre id possunt, merito reprehendatur, verum etiam a meipso, quia et ego saltem postea videre debeo, si proficio; nec mirandum est, nec dolendum: sed potius ignoscendum **[Col. 0586]** atque gratulandum; non quia erratum est, sed quia improbatum. Nam nimis perverse seipsum amat qui et alios vult errare, ut error suus lateat. Quanto enim melius et utilius, ut ubi ipse erravit, alii non errent, quorum admonitu errore careat! quod si noluerit, saltem comites erroris non habeat. Si enim mihi Deus quod volo praestiterit, ut omnium librorum meorum quaecumque mihi rectissime displicent, opere aliquo ad hoc ipsum instituto, colligam atque demonstrem; tunc videbunt homines quam non sim acceptor personae meae." (P.L., t. XXXIII, coll. 0585 sq.)

„2. Scrisoarea ta, pe care a adus-o presbiterul Urbanus, conţine, încaltea, o chestiune mie propusă nu dintru cărţile divine, ci dintru ale mele, pe care le-am scris despre Liberul Arbitru. Întru asemenea chestiuni, însă, eu nu mă muncesc prea mult: întrucât, chiar dacă sentinţa mea nu poate fi apărată prin limpede raţiune, ea este a mea; nu a acelui autor al cărui gând nu-i fast a-l improba, chiar şi când, neînţelegându-l, te gândeşti, dintru el, la ceva ce-i de improbat. Eu, mărturisesc, altminteri, că mă străduiesc să mă prenumăr printre aceia, care, desăvârşindu-se, scriu, şi, scriind, se desăvârşesc. De unde, dacă s-a pus de către mine fie mai neprevăzător, fie mai neştiutor, ceva ce să fie pe merit respins nu numai de către cei ce pot să vadă una ca asta, ci chiar şi de către mine însumi, întrucât trebuie ca, măcar după aceea, să văd şi eu, dacă mă desăvârşesc, nu-i nici de mirare, nici de-ntristare: ci, mai degrabă, de iertat şi de gratulat, nu fiindcă s-a greşit, ci fiindcă s-a improbat. Căci se iubeşte pervers foarte pe sine însuşi cine vrea ca şi alţii să greşească, numai ca greşeala sa să rămână ascunsă. Cu cât, într-adevăr, mai bine-i şi mai util ca, unde a greşit el însuşi, să nu greşească şi alţii, prin a căror atragere aminte asupra greşelii să se păzească! ceea ce dacă nu va fi voit, să nu aibă măcar soţi în greşeală. Dacă, într-adevăr, cea ce-mi doresc, Dumnezeu mă va fi ajutat, ca, tot ceea ce atotdrept îmi displace din operele mele, să adun laolaltă şi, printr-o operă anume instituită în acest scop, să arăt pe faţă, atunci vor vedea oamenii cât de mult nu sunt eu acceptorul persoanei mele."

Ego proinde fateor me ex eorum numero esse conari, qui proficiendo scribunt, et scribendo proficiunt este, iată, o profesiune de credinţă literar-artistică şi filosofică totodată, în care se subaude postulată, întru însuşi înalt-adâncul miezului de foc al miracolului naşterii filosofiei creştine, necesitatea, cât timp suntem încă pe cale, a perpetuei convertiri, pe care n-o poate perverti decât numai cui îi place să-i pervertească pe alţii, iar, ca miracolul naşterii filosofiei creştine să ne apară şi mai firesc întru nefireştile sale, ni se oferă spre contemplare absolut toate dialogurile redactate în oţiul de la Cassiciacum, strict databile istoriceşte întru geneza lor, absolut anistorice întru ideatica lor, în care putem deveni, citindu-le, martorii şi, de ce nu, copărtaşii modului mirific în care creatorul lor şi-a săpat şi şi-a adunat – într-un timp revolut, când imperiul era nu doar ameninţat, ci, în parte, cucerit de barbarie şi când însăşi împărăteasa Iustina, care îmbrăţişase făţiş erezia ariană, ţesea, pe lângă fiul său, Valentinian al II-lea, un mic împărat de treisprezece ani, pe care intimii săi, păgâni şi, în majoritate, eretici şi ei, încercau să-l atragă contra catholicilor, în capcanele ereziei lor, ţesea, zic, tot felul de intrigi împotriva lui Ambroziu, amicul lui Theodosiu, mentorul junelui împărat Graţian, nu de mult asasinat, împotriva lui Ambroziu, deci, mentorul, la rându-i al lui Augustin, căruia urma să-i administreze, peste numai câteva luni, taina botezului –, şi-a săpat şi şi-a adunat, zic, din groapa ideilor academiilor păgâne, lutul, pe care l-a frământat şi, refământându-l, şi-a modelat vas de onoare, arzând şi purgând cu focul raţiunii romane, în cuptorul adevărului revelat, limbuţia, fantasmele şi fantezia grecilor, întrucât şi-a asumat astfel, îngemănată raţiunii, tutela autorităţii, încât să-i poată, în chiar acest dialog, rosti răspicat viitorimii: „Mie, însă, îmi este cert să nu mă depart nicicând de la autoritatea lui Christos: nu găsesc,

într-adevăr, alta mai puternică". A spune, pe de altă parte, despre cea mai luminată minte, poate, a timpului său, şi nu doar a timpului său, ci a tuturor timpurilor, aşa cum o dovedesc înseşi afirmarea sa şi devenirea sa, care, deşi era, în momentul retragerii sale la Cassiciacum, un ilustru necunoscut în lumea culturii, era, totuşi, retorul oficial, care câştigase, pe merit totuşi, un asemenea post, la care renunţase, despre el, care, în cercul de prieteni, era recunoscut ca atare, a spune, deci, cum s-a spus, că, după convertirea sa religioasă, care este ea însăşi un miracol, el se converteşte la filosofie, sau, mă rog, la platonism sau neoplatonism, este una din prostioarele parfumate, care, din nefericire, au făcut carieră culturală şi au răsunat şi răsună încă în aulele academice şi-n plumbul literei. Nu de convertirea la filosofie a lui Augustin este deci vorba, ci de convertirea de către Augustin, odată cu şi după convertirea sa, a filosofiei păgâne la creştinism, şi asta ne-o învederează întreaga sa viaţă şi opera de după convertire, iar scrierile de la Cassiciacum ne arată miracolul acestei convertiri. Mai dificilă decât propia-i convertire a fost, prin urmare, convertirea de către el a filosofiei păgâne, a lamurei filosofiei păgâne, la filosofia creştină, întrucât, păstând esenţa scrierilor păgâne, Augustin avea a le justifica raţiunea şi a le trimite, în litera metaforei, credinţa, excluzând-o, astfel, de la contaminarea credinţei creştine. Platonismul, încaltea, al acestor scrieri cassiciacumiene este, înainte de toate, unul formal, encomiastic, declarativ, cunabulic, precum filosofia însăşi, adevăratul platonism augustinian, deci creştin, întrupându-se, în pulpa literei, abia în inegalabilele sale capodopere, apologetică, theologico-filosofică şi hermeneutică, *De civitate Dei*, *De Trinitate* şi *Ennarationes in Psalmos*.

În cât priveşte strict istoria filosofiei, Augustin i-a lăsat, în chiar acest dialog, moştenire viitorimii următoarele două enigme:

1. „[...] adeo post illa tempora non longo intervallo omni pervicacia pertinaciaque demortua, os illud Platonis quod in philosophia purgatissimum est et lucidissimum, dimotis nubibus erroris emicuit, maxime in Plotino, qui platonicus philosophus ita ejus similis judicatus est, ut simul eos vixisse, tantum autem interest temporis ut in hoc ille revixisse putandus sit."

„[...] până-ntr-atât, după acele timpuri, într-un răstimp nu prea-ndelung, de totul moartă toată îndărătnicia şi încăpăţânarea, mirifica faţă ascunsă a lui Platon, care-i străcurată şi strălimpede în filosofie, a scăpărat, despicând norii, mai cu seamă în Plotin, care a fost judecat filosof platonician astfel similar al lui, încât se credea că ei au trăit în acelaşi timp, însă-i atâta de mare deosebirea timpului, că-i de socotit cumcă Platon a retrăit într-acesta" (III, XVII, 41);

„Quod autem ad eruditionem doctrinamque attinet, et mores quibus consulitur animae, quia non defuerunt acutissimi et solertissimi viri, qui docerent disputationibus suis Aristotelem ac Platonem ita sibi concinere, ut imperitis minusque attentis dissentire videantur; multis quidem saeculis multisque contentionibus, sed tamen eliquata est, ut opinor, una verissimae philosophiae disciplina."

„Cât ţine, însă, de instruire şi doctrină, şi de moravurile prin care i se dă-ngrijire sufletului, prin faptul că n-au lipsit bărbaţii atotascuţiţi şi atotiscusiti, care să-i înveţe pe alţii cumcă, prin disputele loruşi, Aristotel şi Platon îşi consună îndesine astfel, încât numai nepricepuţilor şi mai puţin atenţilor li se poate părea că se deosebesc, prin multe secole, vezi-bine, şi prin multe lupte, limpezitu-s-a, totuşi, una, disciplina atotadevăratei filosofii" (III, XIX, 42.),

cărora nu le-a descifrat, după ştiinţa mea, nimenea, până acum, convenabil, ascunsele tâlcuri, căci zice, de pildă, în timpul nostru, Karl Jaspers, având în vedere, desigur, şi aceste texte, că Sfântul Augustin şi-a împropriat astfel filosofia lui Plotin încât se poate spune că nici un alt filosof n-a exercitat asupra lui o asemenea influenţă şi că Aristotel este rar amintit, iar pe Platon îl ignoră, întrucât, pentru el Platon este totuna cu Plotin (cf. *Les grands philosophes*, *2/Platon-Saint Augustin*, Plon, 1989, p. 173), ceea ce este, vezi bine, o „mică exagerare" filosoficească.

La Cassiciacum, aşadar, Augustin, catechumenul, demonstrând prin raţiune, sieşi şi lumii, existenţa lui Dumnezeu, Carele este fundamentul a toată cunoaşterea, şi, prin însuşi acest fapt, statutul credinţei, speranţei şi iubirii, a demonstrat totodată cumcă stă în puterea raţiunii de a elabora, prin forţele sale, gratis dăruite, gratis orientate şi gratis ajutate, o filosofie, nu servă, ci servă liberă, întrucât, dată fiind natura condiţiei umane, ştie cui şi de ce îi serveşte.

Vasile Sav

LIBER PRIMUS

Romamanus ad philosopmam incitatur prooemio libri hujus, in quo ejus filius Lycentius cum Trygetio per tres disputationes congreditur. Ille pro Academicis beatam vitam ipsa inquisitione veri, hic contra nonnisi veri comprehensione constare propugnat. Venit in contentionem definitio erroris, necnon definitio sapientiae, quae luculenter explicatur.

I. - *Romanianum ad veram philosophiam cohortatur.*

1. O utinam, Romaniane, hominem sibi aptum ita vicissim virtus fortunae repugnanti posset auferre, ut ab ea sibi auferri neminem patitur! jam tibi profecto injecisset manum, suique juris te esse proclamans, et in bonorum certissimorum possessionem traducens, ne prosperis quidem casibus servire permitteret. Sed quoniam ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate naturae **(Lib. 1 Retract., c. 1, n. 2)**, ut divinum animum mortalibus inhaerentem, nequaquam sapientiae portus accipiat, ubi neque adversante fortunae flatu, neque secundante moveatur; nisi eo illum fortuna ipsa, vel secunda, vel quasi adversa perducat: nihil pro te nobis aliud quam vota restant, quibus ab illo cui haec curae sunt Deo, si possumus, impetremus ut te tibi reddat; ita

CARTEA ÎNTÂI

După ce îl îndeamnă pe Romanian la studiul adevăratei filosofii, Augustin îi descrie felul în care i-a încontrat, în această carte, pe fiul său, Licenţiu, şi pe Trygeţiu, în trei ***dispute*** *suscesive, arbitru fiind Alypiu, în care unul pledează, alături de academici, cumcă viaţa fericită consistă întru căutarea adevărului, pe când celălalt încearcă să demonstreze că nimenea nu poate fi fericit decât numai şi numai prin cunoaşterea adevărului. Sfântul Augustin se opreşte-ndelung aupra acestei din urmă alternative. Cum se dispută şi despre eroare, se dă şi se dezbate definiţia acesteia şi se dă şi e dezbătută, totodată, pe larg, definiţia înţelepciunii.*

I. - *Augustin îl îndeamnă pe Romanian la adevărata filosofie.*

1. O, de-ar putea, la rându-i, virtutea, Romaniane, să i-l substragă sorţii împotrivitoare pe omul apt sieşi, precum nu îngăduie, ea, să-i fie nimenea substras sieşi de către aceea, ţi-ar fi întins deja, cu siguranţă, ţie mâna, şi, proclamând că tu-i aparţii, pe drept, sieşi, şi, trecându-te în posesiunea bunurilor atotcerte, nu permitea, bine-nţeles, să le serveşti nici măcar întâmplărilor prospere! Dar, fiindcă aşa-i orânduit, fie datorită meritelor[1] noastre, fie datorită necesităţii naturii (*Lib. I,* ***Retract.*** c. 1, n. 2)[2], să nu-l primească, în nici un chip, pe spiritul divin, strâns alipit muritoarelor[3], portul înţelepciunii[4], unde să nu fie mişcat, nici împotrivindu-i-se suflul sorţii, nici însoţindu-l, decât numai şi numai dacă-l duce pe el acolo, fie însoţitoare, fie cvasiadversă, soarta însăşi: nouă nu ne rămâne pentru tine nimic alta decât voturile, prin care să ne rugăm, dacă putem, arzător de mirificul

enim facile reddet et nobis; sinatque mentem illam tuam, quae respirationem jamdiu parturit, aliquando in auras verae libertatis emergere. Etenim fortasse quae vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur; nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio et causa secreta est **(Ibid.)**: nihilque seu commodi seu incommodi **[Col. 0906]** commodi contingit in parte, quod non conveniat et congruat universo. Quam sententiam uberrimarum docrinarum oraculis editam, remotamque longissime ab intellectu profanorum, se demonstraturam veris amatoribus suis, ad quam te invito, philosophia pollicetur. Quamobrem, cum tibi tuo animo indigna multa accidunt; ne te ipse contemnas. Nam si divina providentia pertenditur usque ad nos, quod minime dubitandum est; mihi crede, sic tecum agi oportet ut agitur. Nam cum tanta, quantam semper admiror, indole tua, ab ineunte adolescentia adhuc infirmo rationis atque lapsante vestigio humanam vitam errorum omnium plenissimam ingredereris; excepit te circumfluentia divitiarum, quae illam aetatem atque animum, quae pulchra et honesta videbantur avide sequentem, illecebrosis coeperat absorbere gurgitibus, nisi inde te fortunae illi flatus, qui putantur adversi, eripuissent pene mergentem.

2. An vero si edentem te munera ursorum et nunquam ibi antea visa spectacula civibus nostris, theatricus plausus semper prosperrimus accepisset; si stultorum hominum, quorum immensa turba est, conflatis et consentientibus vocibus ferreris ad coelum; si nemo tibi auderet esse inimicus; si municipales tabulae **[Col. 0907]** te non solum civium, sed etiam vicinorum patronum aere signarent; collocarentur statuae, influerent honores, adderentur etiam potestates, quae municipalem habitum supercrescerent; conviviis quotidianis mensae opimae struerentur; quod cuique esset necesse, quod cujusque etiam deliciae sitirent, indubitanter peteret, indubitanter hauriret, multa etiam non petentibus funderentur; resque ipsa familiaris diligenter a tuis fideliterque administrata, idoneam se tantis

Dumnezeu, Cui îi sunt în grijă acestea, ca să te redea pe tine ţie; aşa, într-adevăr, ni te va reda uşor şi nouă; şi să permită ca minunata ta minte, care s-a aşternut demult să nască repaosul, să se arate în aurele adevăratei libertăţi. Desigur, poate, ceea ce se numeşte, îndeobşte, soarta, e-mpărăţită ocult de-o anume ordine[5], şi nici nu numim nimic alta, în lucruri, întâmplare, decât numai a cui raţiune şi cauză-i secretă (*Ibid.*)[6]: şi nimic, nici comod, nici incomod, nu survine, în parte, care să nu-i convină şi să nu-i fie congruu totului[7]. Pe care sentinţă, dată de oracolele celor mai fecunde doctrine, şi atotdeparte îndepărtată de înţelegerea profanilor, promite că ea le-o va demonstra adevăraţilor săi iubitori, filosofia, la care te invit pe tine. Dreptaceea, cum ţi se-ntâmplă ţie multe nedemne de spiritul tău, să nu te disprețuieşti pe tine însuţi. Căci, dacă divina providenţă se-ntinde până la noi, ceea ce nu trebuie căutşi de puţin să ne-ndoim, crede-mă, aşa se cuvine să se facă-n privinţa ta, precum se face. Căci, cu o atâta, câtă pururea o admir, fire a ta, decum, chiar din fragedă adolescenţă, infirm şi lunecos fiind încă pasul raţiunii, păşiseşi în viaţa omenească, atotplină de toate erorile, prinsu-te-a pe tine circumfluenţa averilor, care, cu hăul valurilor ademenitoare, începu să absoarbă acea etate sau spirit, urmându-le avid pe cele ce păreau frumoase şi oneste, dacă nu te răpeau, de acolo, pe tine, aproape scufundatul, acele sufluri ale sorţii, ce-s socotite adverse.

2. Oare, într-adevăr, dacă, pe tine, oferitorul de lupte de urşi[8] şi de spectacole nicicând mai văzute, acolo, de cetăţenii noştri, te-ar fi primit aplauzele teatrale, pururea atotprospere, dacă ai fi purtat la cer prin vocile umflate şi consimţitoare ale oamenilor proşti, a căror ceată-i imensă, dacă nimenea n-ar îndrăzni să-ţi fie inamic ţie; dacă tablele municipale te-ar consemna, în bronz, pe tine, patron, nu numai al concetăţenilor, ci chiar şi al vecinilor; ţi s-ar coloca statui, ţi-ar curge, de peste tot, onoruri, ţi s-ar adăuga chiar potestăţi, care ar depăşi habitusul municipal, ţi s-ar înălţa mese-ncărcate, -n ospeţe zilnice; ceea ce i-ar fi necesar fiecăruia, ceea după ce ar înseta chiar şi deliciile fiecăruia, ar cere fără să se-ndoiască, ar sorbi fără să se-ndoiască, multe le-ar curge din plin chiar şi necerătorilor; însăşi averea ta, diligent şi fidel administrată de către ai tăi, s-ar oferi pe sine, pregătită şi aptă

sumptibus paratamque praeberet: tu interea viveres in aedificiorum exquisitissimis molibus, in nitore balnearum, in tesseris quas honestas non respuit, in venatibus, in conviviis, in ore clientium, in ore civium, in ore denique populorum humanissimus, liberalissimus, mundissimus, fortunatissimus, ut fuisti, jactareris: quisquam tibi, Romaniane, beatae alterius vitae, quae sola beata est, quisquam, quaeso, mentionem facere auderet? quisquam tibi persuadere posset, non solum te felicem non esse; sed eo maxime miserum, quo tibi minime videreris? Nunc vero quam te breviter admonendum tot et tanta, quae pertulisti adversa fecerunt? Non enim tibi alienis exemplis persuadendum est quam fluxa et fragilia, et plena calamitatum sint omnia, quae bona mortales putant; cum ita ex aliqua parte bene expertus sis, ut ex te caeteris persuadere possimus.

3. Illud ergo, illud tuum, quo semper decora et honesta desiderasti; quo te liberalem magis quam divitem esse maluisti; quo nunquam concupisti esse potentior quam justior, nunquam adversitatibus improbitatibusque cessisti: illud ipsum, inquam, quod in te divinum nescio quo vitae hujus somno veternoque sopitum est, variis illis durisque jactationibus secreta providentia excitare decrevit. Evigila, evigila, oro te; multum, mihi crede, gratulaberis quod pene nullis prosperitatibus quibus tenentur incauti, mundi hujus tibi dona blandita sunt: quae meipsum capere moliebantur quotidie ista cantantem, nisi me pectoris dolor ventosam professionem abjicere et in philosophiae gremium confugere coegisset. Ipsa me nunc in otio, quod vehementer optavimus, nutrit ac fovet: ipsa me penitus ab illa superstitione, in quam te mecum praecipitem dederam, liberavit. Ipsa enim docet, et vere docet nihil omnino colendum esse, totumque contemni oportere, quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus sensus attingit **(Lib. 1 Retract., c. 1, n. 2)**. Ipsa verissimum et secretissimum Deum perspicue se demonstraturam promittit, et jam jamque quasi per lucidas nubes ostentare dignatur.

de-atâtea cheltuieli: tu, încaltea, ai trăi în măreţiile atotrafinatelor edificii, în strălucirea băilor, la jocurile de zaruri, pe care onestitatea nu le respinge-n dispreţ, la vânătoare, la ospeţe, ai fi, precum fost-ai, purtat pe buzele clienţilor, pe buzele cetăţenilor, în sfârşit, pe buzele popoarelor, atotumanul, atotliberalul, atotelegantul, atotnorocosul[9]: cineva, te-ntreb, Romaniane, îndrăznire-ar cineva să-ţi amintească ţie cealaltă viaţă fericită, care singura este fericită, putea-te-ar persuada cineva pe tine, nu numai că tu nu eşti fericit, ci, cu atât mai multul mizer, cu cât mai puţin ţi-ai părea tu ţie? Acum, însă, cât de uşor de luat aminte te-au făcut pe tine atâtea şi atâta de mari adversităţile pe care le-ai petrecut? Căci nu eşti tu de persuadat, prin exemple străine, cât de trecătoare, şi fragile, şi pline de calamităţi sunt toatele, pe care muritorii le socot bune: cum, dintr-o parte anume, eşti atâta de bine-ncercat, încât prin tine putem să-i persuadăm pe ceilalţi.

3. Acel, aşadar, acel dat al tău, prin care pururea dorit-ai frumoasele şi onestele; prin care maivoitu-te-ai liberal decât bogat; prin care niciodată n-ai voit să fii mai puternic decât mai just, niciodată n-ai cedat adversităţilor şi improbităţilor: acela însuşi, zic, care, întru tine, divin, a adormit prin nu ştiu ce somn şi picoteală a vieţii acesteia, secreta providenţă a hotărât să-l stârnească prin acele varii şi dure zguduiri. Trezeşte-te, rogu-te; mult, crede-mă, gratula-te-vei că aproape de niciunele dintre prosperităţile, prin care-s ţinuţi neprecauţii, nu te-ai lăsat momit, daruri ale lumii acesteia: care, pe mine însumi, zilnic cântându-le pe-acestea, puneau la cale să mă înhaţe, dacă nu m-ar fi constrâns o durere de piept să părăsesc vântoasa profesiune[10] şi să fug, la adăpost, în sânul[11] filosofiei. Ea însăşi mă nutreşte şi mă-mbrăţişează călduros, acum, în oţiul pe care noi arzător doritu-l-am; ea însăşi liberatu-m-a, de totul, pe mine de acea superstiţiune, în care, dimpreună cu mine, eu te dădui pe tine cu capul în jos[12]. Ea însăşi, într-adevăr, ne-nvaţă, şi cu adevărat învaţă-ne, că nu trebuie cultivat absolut nimic, şi că se cuvine a fi dispreţuit totul, orice se vede cu ochii muritori[13], orice atinge vreun simţ (*Lib. I Retract.*, c. 1, n. 2)[14]. Ea însăşi promite că are să-L învedereze pe atotadevăratul şi atotsecretul[15] Dumnezeu, şi a socotit demn, mai, mai, să-L arate ca şi prin nourii limpezi.

4. In hac mecum studiosissime vivit noster Lycentius: ad eam totus a juvenilibus illecebris voluptatibusque [**Col. 0908**] conversus est, ita ut eum non temere patri audeam imitandum proponere. Philosophia est enim, a cujus uberibus se nulla aetas queretur excludi; ad quam avidius retinendam et hauriendam quo te incitarem, quamvis tuam sitim bene noverim, gustum tamen mittere volui, quem tibi suavissimum, et, ut ita dicam, inductorium fore, peto ne frustra speraverim. Nam disputationem quam inter se Trygetius et Lycentius habuerunt, relatam in litteras, tibi misi. Illum enim quoque adolescentem, quasi ad detergendum fastidium disciplinarum aliquantum sibi usurpasset militia, ita nobis magnarum honestarumque artium ardentissimum edacissimumque restituit. Pauculis igitur diebus transactis, posteaquam in agro vivere coepimus, cum eos ad studia hortans atque animans, ultra quam optaveram paratos et prorsus inhiantes viderem, volui tentare pro aetate quid possent: praesertim cum Hortensius liber Ciceronis jam eos ex magna parte conciliasse philosophiae videretur. Adhibito itaque notario, ne aurae laborem nostrum discerperent, nihil perire permisi. Sanein hoc libro res et sententias illorum, mea vero et Alypii etiam verba lecturus es.

Disputatio prima

II. - *An ad beatam vitam necessaria sit veri comprehensio, an sola ejus inquisitio.*

5. Cum igitur omnes hortatu meo unum in locum ad hoc congregati essemus, ubi opportunum visum est: Numquidnam dubitatis, inquam, verum nos scire oportere? Minime, ait Trygetius: caeterique se vultu ipso approbasse significaverunt. Quid si, inquam, etiam non comprehenso vero beati esse possumus; necessariam veri comprehensionem arbitramini? Hic Alypius: Hujus quaestionis, inquit, judicem me tutius puto. Cum enim

4. Într-aceasta, atotstudios trăieşte, dimpreună cu mine, Licenţiu al nostru[16]: la ea întorsu-s-a totul de la juvenilele ademeniri şi voluptăţi, astfel, încât nu temerar îndrăznesc să i-l propun pe el tătâne-său[17], spre a-l imita. Filosofia este, într-adevăr, de la ale cărei ugere nici o etate nu poate căuta să se excludă pe sine: la care, spre a o reţine mai avid şi a o sorbi, am voit, totuşi, deşi-ţi cunosc bine setea ta, să-ţi trimit un degust, care, mă rog să nu fi sperat în zadar, îţi va fi fiind ţie atotsuav şi, ca să zic aşa, introductoriu. Căci ţi-am trimis, relatată-n scrisoare, disputa pe care au avut-o între ei Trygeţiu şi Licenţiu. Într-adevăr, pe el, pe care, adolescent încă, şi-l usurpase puţintel armata, ca şi spre a-i şterge dezgustul disciplinelor, ni l-a restituit nouă, aşa, atotardent şi atotdevorator al artelor mari şi oneste. Trecând, aşadar, puţintele zile, de când am început să trăim la ţară[18], cum, animându-i şi-ndemnându-i la studii, îi văzui, cu multul peste cât îmi doream, pregătiţi şi cu totul şi cu totul lacomi, am vrut să-i tentez de ce-s, conform etăţiii lor, în stare: mai cu seamă cum *Hortensius*, cartea lui Cicero, părea că-i conciliase deja, în mare parte, filosofiei[19]. Chemat, astfel, notarul, ca aurele să nu risipească[20] munca noastră, nu am permis să piară nimic. Ai să citeşti, de bună seamă, în această carte, chestiunea şi sentinţele[21] lor, dar şi cuvintele mele şi ale lui Alypiu.

Prima dispută

II. - *Dacă pentru viaţa fericită este necesară comprehensiunea adevăr(at)ului, sau numai căutarea lui.*

5. Când, aşadar, la-ndemnul meu, ne-am adunat, pentru asta, cu toţii, într-un loc, de-ndată ce mi s-a părut oportun: „Staţi voi, cumva, la-ndoială", zic, „că se cuvine ca noi să ştim adevăr(at)ul?" „Absolut deloc", zice Trygeţiu: şi ceilalţi, prin privirea însăşi, dădură semn cumcă ei aprobă. „Ce", zic, „dacă, chiar şi nefiind pe deplin cuprins adevăr(at)ul, putem fi fericiţi: socotiţi necesară comprehensiunea adevăr(at)ului?" Aci, Alypiu: „Acestei chestiuni", zice, „pe mine i mă socot mai sigur judecătorul. Căci, cum mi s-a

iter mihi in urbem sit constitutum, oportet me onere alicujus suscipiendae partis relevari; simul quod facilius judicis partes, quam cujusquam defensoris, cuipiam delegare possim. Quare dehinc pro alterutra parte ne a me quidquam exspectetis. Quod ei cum concessum esset ab omnibus, et ego rogationem repetissem: Beati certe, inquit Trygetius, esse volumus; et si ad hanc rem possumus absque veritate pervenire, quaerenda nobis veritas non est. Quid hoc ipsum, inquam? Existimatisne beatos nos esse posse, etiam non inventa veritate? Tunc Lycentius: Possumus, inquit, si verum quaeramus. Hic cum ego caeterorum sententiam nutu flagitassem: Movet me, inquit Navigius, quod a Licentio dictum est. Potest enim fortasse hoc ipsum esse beate vivere, in veritatis inquisitione vivere. Defini ergo, ait Trygetius, quid sit beata vita, ut ex eo colligam quid respondere conveniat. Quid censes, inquam, esse aliud beate vivere, nisi secundum id quod in homine optimum est, vivere? Temere, inquit, verba non fundam: nam id ipsum optimum quid sit, definiendum mihi abs te puto. Quis, inquam, dubitaverit, nihil aliud esse hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit caetera quaeque in homine [**Col. 0909**] sunt? Haec autem, ne aliam postules definitionem, mens aut ratio dici potest (**Lib. 1 Retract., cap. 1, n. 2**). Quod si tibi non videtur, quaere quomodo ipse definias vel beatam vitam, vel hominis optimum. Assentior, inquit.

6. Quid ergo? ut ad propositum, inquam, redeamus: videturne tibi non invento vero beate posse vivi, si tantum quaeratur? Repeto, inquit, sententiam illam meam: Minime videtur. Vos, inquam, quid opinamini? Tum Lycentius: Mihi prorsus, inquit, videtur: nam majores nostri, quos sapientes beatosque accepimus, eo solo quod verum quaerebant, bene beateque vixerunt. Ago gratias, inquam, quod cum Alypio me judicem fecistis, cui, fateor, invidere jam coeperam. Quoniam igitur alteri vestrum videtur beatam vitam sola investigatione veritatis; alteri, non nisi inventione posse contingere; Navigius autem paulo ante ostendit in

pus în cârcă un drum în urbe, se cuvine să fiu despovărat de sarcina luării vreunei părți asupra-mi; totodată și pentru că rolul judecătorului i l-aș putea oricui delega mai ușor decât pe-al vreunui apărător. Dreptaceea, de-aci-nainte, să n-așteptați de la mine nimic în favoarea vreuneia dintre părți." Ceea ce, cum i s-a conces lui de către toți, și eu repetai întrebarea: „Voim, bine-nțeles", zice Trygețiu, „să fim fericiți; și, dacă la acest lucru putem să ajungem fără adevăr[22], nu ne este nouă de căutat adevărul." „Ce-i", zic eu, „una ca asta? Socotiți voi, oare, cumcă se poate să fim fericiți, chiar nefiind găsit adevărul?" Atunci Licențiu: „Putem", zice, „de căutăm adevăr(at)ul." Aci, cum eu, printr-un semn cu capul, cerui insistent părerea celorlalți: „Pe mine mă mișcă", zice Navigiu[23], „ceea ce s-a spus de către Licențiu. Se poate, într-adevăr, că asta însăși înseamnă, poate, a trăi fericit, a trăi întru căutarea adevărului." „Definește, așadar", zice Trygețiu, „ce este viața fericită, ca, din asta, să conclud ce se potrivește să răspund!" „Ce alta gândești", zic, „că este a trăi fericit, decât numai și numai a trăi conform cu ceea ce este optim în om?" „Nu voi arunca temerar cuvintele", zice: „căci ce poate să fie însuși acest optim mi-l socot de definit de către tine." „Cine se va fi-ndoit", zic, „cumcă optimul omului nu-i nimic alta decât acea parte a spiritului, căreia, dominatoare, se cade să-i dea ascultare celelalte, oricare sunt ele în om? Aceasta, însă, ca să nu pretinzi altă definiție, poate fi numită minte[24] sau rațiune (*Lib. I* ***Retract.,*** cap. 1, n. 2)[25]. Ceea ce, dacă ție nu ți se pare, cată în ce chip poți defini tu însuți, fie însăși viața fericită, fie optimul omului." „Asimt", zice.

6. „Ce, prin urmare", zic, „ca să revenim la subiect, pare-ți-se, oare, ție că se poate trăi fericit, nefiind găsit adevărul, dacă este, el, căutat numai?" „Repet", zice, „acea sentință a mea: Nu mi se pare câtuși de puțin." „Voi", zic, „ce părere aveți?" Atunci Licențiu: „Mie mi se pare-ntrutotul", zice, „întrucât strămoșii noștri, pe care i-am primt ca-nțelepți și fericiți, prin singur faptul că ei căutau adevărul, au trăit drept și fericit." „Mulțumesc", zic, „că m-ați făcut pe mine judecător dimpreună cu Alypiu, pe care, mărturisesc, începui să-l invidiez deja. Fiindcă unuia dintre voi i se pare, prin urmare, viața fericită numai prin investigarea adevărului; celuilalt, că nu poate fi atinsă decât numai prin aflare, Navigiu, însă, a

tuam, Licenti, partem se velle transire: magnopere exspecto quales sententiarum vestrarum patroni esse possitis. Res enim magna est, et diligenti discussione dignissima. Si res magna est, ait Lycentius, magnos viros desiderat. Noli quaerere, inquam, praesertim in hac villa, quod ubivis gentium reperire difficile est: sed potius explica, cur id quod abs te non temere, ut opinor, prolatum est, et qua tibi ratione videatur: nam et maximae res, cum a parvis quaeruntur, magnos eos solent efficere.

III. - *Beatitatem in investigatione veri sitam esse pro Academicis propugnatur.*

7. Quoniam te, inquit, video magnopere nos urgere, ut adversum invicem disputemus, quod te utiliter velle confido; quaero cur beatus esse non possit, qui verum quaerit, etiamsi minime inveniat? Quia beatum, inquit Trygetius, volumus esse perfectum in omnibus sapientem. Qui autem adhuc quaerit, perfectus non est. Hunc igitur quomodo asseras beatum, omnino non video. Et ille: Potest apud te, inquit, vivere auctoritas majorum? Non omnium, inquit Trygetius. Quorum tandem? Ille: Eorum scilicet, qui sapientes fuerunt. Tum Lycentius: Carneades, inquit, tibi sapiens non videtur? Ego, ait, graecus non sum; nescio Carneades iste qui fuerit. Quid, inquit Lycentius, de illo nostro Cicerone, quid tandem existimas? Hic cum diu tacuisset: Sapiens fuit, inquit. Et ille: Ergo ejus de hac re sententia habet apud te aliquid ponderis? Habet, inquit. Accipe igitur quae sit, nam eam tibi excidisse arbitror. Placuit enim Ciceroni nostro, beatum esse qui veritatem investigat, etiamsi ad ejus inventionem non valeat pervenire. Ubi hoc, inquit, Cicero dixit? Et Lycentius: Quis ignorat eum affirmasse vehementer, nihil ab homine percipi posse; nihilque remanere sapienti, nisi diligentissimam inquisitionem veritatis: propterea quia si incertis rebus esset assensus, etiam si fortasse verae forent, liberari ab errore non posset? quae maxima est culpa sapientis. Quamobrem si et sapientem necessario beatum esse credendum est, et

arătat, cu puţin mai nainte, că vrea să treacă de partea ta, Licenţiu: aştept din tot sufletul să văd ce fel de patroni le puteţi fi sentinţelor voastre. Lucrul este, într-adevăr, mare şi atotdemn de o discuţiune diligentă." „Dacă lucrul este mare", zice Licenţiu, „pretinde bărbaţi mari." „Nu căuta", zic, „mai cu seamă în această vilă, ceea ce-i dificil de găsit la oricare dintre ginţi: ci explică, mai degrabă, de ce şi prin ce raţiune anume ţi se pare ţie ceea ce, precum socot, a fost nu temerar rostit de către tine, căci şi lucrurile maxime, când sunt căutate de către micuţi, îi fac, îndeobşte, şi pe ei mari."

III. - *Se luptă-n favoarea academicilor cumcă fericirea-i situată-ntru investigarea adevăr(at)ului.*

7. „Fiindcă te văd", zice, „că ne împingi din tot sufletul să disputăm unul împotriva altuia, ceea ce mă-ncred că o vrei util: întreb de ce n-ar putea fi fericit cel ce caută adevăr(at)ul, chiar dacă nu-l găseşte absolut deloc?" „Pentru că pe fericit", zice Trygeţiu, „îl vrem să fie perfect înţeleptul întru toate. Cel care mai caută încă, nu este perfect. Pe ăsta, aşadar, nu văd absolut deloc în ce chip să-l afirmi fericit." Şi el: „Poate-se, după tine", zice, „să trăiască autoritatea strămoşilor?" „Nu a tuturor", zice Trygeţiu. „A cărora, totuşi?" El[26]: „A acelora, bine-nţeles, care au fost înţelepţi." Atunci Licenţiu: „Carneades", zice, „nu ţi se pare ţie înţelept?" „Eu", zice, „nu-s grec; nu ştiu cine va fi fost Carneades ăsta." „Ce", zice Licenţiu, „despre atotcunoscutul nostru Cicero ce socoţi, totuşi?" Aci, după ce tăcu-ndelung: „Înţelept", zice. Şi el[27]: „Deci sentinţa lui despre acest lucru are la tine o anume pondere!?" „Are", zice. „Ascult-o, prin urmare, care-i, căci socot că ţie ţi-a scăpat. Plăcutu-i-a, într-adevăr, lui Cicero al nostru să fie fericit cel ce investighează adevărul, chiar dacă nu-i în stare s-ajungă la găsirea lui." „Unde", zice, „a zis-o Cicero pe-asta?" „Cine ignoră că el a afirmat sus şi tare[28] că nu poate fi nimic perceput de către om; şi că nimic nu-i rămâne înţeleptului decât numai şi numai atotdiligenta căutare a adevărului[29]: de aceea, fiindcă, dacă le-ar fi asimţit lucrurilor incerte, chiar dacă ar fi, poate, adevărate, nu s-ar putea libera de eroare, care este în cel mai înalt grad culpa înţeleptului? Dreptaceea, dacă e de crezut, şi că înţeleptul este, în mod necesar, fericit, şi că singură căutarea adevărului este sarcina

veritatis sola inquisitio perfectum sapientiae [Col. 0910 munus est; quid dubitamus existimare beatam vitam, etian per se ipsa investigatione veritatis posse contingere?

8. Tum ille: Licetne tandem ad ea quae temer concessa sunt, redire rursum? Hic ego: Illi hoc non solen concedere, inquam, quos ad disputandum non inveniend veri cupiditas, sed ingenii puerilis jactantia impellit. Itaqu apud me, praesertim cum adhuc nutriendi educandiqu sitis, non solum conceditur, sed etiam in praeceptis habeati volo, ad ea vos discutienda redire oportere, qua concesseritis incautius. Et Lycentius: Non parvum i philosophia profectum puto, inquit, cum in comparatione recti verique inveniendi contemnitur a disputante victoria Itaque libenter obsequor praeceptis et sententiae tuae, e Trygetium ad id quod se temere concessisse arbitratur, re enim mei juris est, redire permitto. Tum Alypius: Suscepti a me officii nondum partes esse, vosmetipsi mecum recognoscitis. Sed quoniam id jamdudum disposita profectio interrumpere me compellit, pro meo quoque munere geminatam sibi potestatem particeps mecum judici non renuet usque in reditum meum: video enim hoc vestrum certamen longius progressurum. Et cum discessisset: Quod, inquit Lycentius, temere concesseras, profer. Et ille: Temere dedi, inquit, Ciceronem fuisse sapientem. Ergone Cicero sapiens non fuit, a quo in latina lingua philosophia e inchoata est, et perfecta? Etsi concedam, inquit, esse sapientem, non omnia tamen ejus probo. Atqui oportet multa ejus alia refellas, ut non impudenter hoc de quo agitur, improbare videaris. Quid si hoc solum non recte sensisse illum affirmare paratus sum? Vestra, ut opinor, nihil interest, nisi cujus ponderis ad id quod volo asserendum, rationes afferam. Perge, inquit ille. Quid enim, inquit, audeam contra eum, qui se Ciceronis adversarium profitetur?

9. Hic Trygetius: Volo attendas, ait, tu judex noster, quemadmodum superius beatam vitam definieris: dixisti namque eum beatum esse, qui secundum eam partem

perfectă a înţelepciunii; ce ne-ndoim să socotim cumcă viaţa fericită poate fi atinsă chiar şi prin sine, prin însăşi investigarea adevărului?"

8. Atunci el: „Permite-se, totuşi, a ne re-ntoarce la cele ce au fost temerar concese?" Aci, eu: „Ei, doar, n-o conced, îndeobşte, pe asta", zic, „cei, pe care-i împinge, la a disputa, nu dorinţa aflării adevărului, ci lăudăroşenia puerilă a ingeniului. Şi, astfel, la mine, cum, mai cu seamă, trebuieşte încă să fiţi nutriţi şi educaţi; nu numai că se concede, ci chiar voiesc s-o aveţi între precepte că se cuvine ca voi să vă întoarceţi, spre a le disputa, la acelea, pe care le veţi fi conces mai neprecaut." Şi Licenţiu: „Nu mică socot înaintarea întru filosofie", zice, „când, în confruntarea găsirii dreptului şi adevăr(at)ului, este dispreţuită de către disputator victoria. Şi, aşa, mă supun cu plăcere preceptelor şi sentinţei tale, şi, întrucât chestiunea ţine de dreptul meu, permit ca Trygeţiu să se-ntoarcă la ceea ce el socoate că a conces temerar." Atunci Alypiu: „Recunoşteţi voi înşivă dimpreună cu mine că nu este rolul oficiului luat de către mine asupra-mi. Dar, fiindcă încă demult hotărâta mea plecare mă obligă să-l întrerup, părtaşul dimpreună cu mine al judecăţii nu-şi va declina, până la-ntoarcerea mea, îngemănata, în locul, bine-nţeles, al oficiului meu, potestate: văd, într-adevăr, că această gâlceavă a noastră se va-ntinde binişor încă." Şi, cum plecă: „Cuvântă", zice Licenţiu, „ce conceseseşi temerar!" Şi el: „Am admis temerar", zice, „că Cicero a fost înţelept." „Nu cumva Cicero[30], de către care filosofia a fost, în limba latină, şi urzită, şi desăvârşită, n-a fost înţelept?" „Chiar de conced c-a fost înţelept, nu i le-aprob, totuşi, pe toate-ale lui." „Cade-se, dar, să-i critici multe altele ale sale, ca să nu pari că-i improbi neruşinat faptul despre care-i vorba." „Ce, de-s gata s-afirm că numai pe-asta una n-a simţit-o el drept? Nu-i nimic alta, precum cred, în interesul nostru decât numai ce pondere anume aduc raţiunile la ceea ce voiesc de reclamat." „Haide", zice el. „Ce pot eu, într-adevăr, îndrăzni", zice, „împotriva celui ce se declară pe sine adversarul lui Cicero?"

9. Aci, Trygeţiu: „Vreau", zice, „să iei aminte tu, iudicele nostru, în ce chip ai definit, mai înainte, viaţa fericită: căci ai zis, vezi bine, cumcă este fericit cel ce trăieşte după acea parte a

animi vivit, quam caeteris convenit imperare. Tu autem, Licenti, volo vel nunc mihi concedas (jam enim libertate, in quam maxime nos vindicaturam se philosophia pollicetur, jugum illud auctoritatis excussi), perfectum non esse qui adhuc veritatem requirat. Tum ille post diuturnum silentium: Non concedo, inquit. Et Trygetius: Cur, quaeso? explica. Isthic sum enim, et aveo audire, quo pacto possit et perfectus homo esse, et adhuc quaerere veritatem. Hic ille: Qui ad finem inquit, non pervenit, fateor quod perfectus non sit. Veritatem autem illam solum Deum nosse arbitror, aut forte hominis animam, cum hoc corpus, hoc est tenebrosum carcerem, dereliquerit. Hominis autem finis est, perfecte quaerere veritatem: perfectum enim quaerimus, sed tamen hominem. Et Trygetius: Non igitur potest beatus esse homo. Quomodo enim; cum id quod magnopere concupiscit, assequi **[Col. 0911]** nequeat? Potest autem homo beate vivere, siquidem potest secundum eam partem animi vivere quam dominari in homine fas est. Potest igitur verum invenire. Aut colligat se, et non concupiscat verum, ne cum id assequi non potuerit, necessario miser sit. At hoc ipsum est beatum hominis, ait ille, perfecte quaerere veritatem: hoc est enim pervenire ad finem, ultra quem non potest progredi. Quisquis ergo minus instanter quam oportet veritatem quaerit, is ad finem hominis non pervenit: quisquis autem tantum quantum homo potest ac debet dat operam inveniendae veritati, is etiamsi eam non inveniat, beatus est; totum enim facit, quod ut faciat, ita natus est. Inventio autem si defuerit, id deerit quod natura non dedit. Postremo cum hominem necesse sit aut beatum esse aut miserum, nonne dementis est eum qui dies noctesque quantum potest instat investigandae veritati, miserum dicere? Beatus igitur erit. Deinde illa definitio mihi, ut arbitror, uberius suffragatur: nam si beatus est, sicuti est, qui secundum eam partem animi vivit, quam regnare caeteris convenit, et haec pars ratio dicitur; quaero utrum non secundum rationem vivat, qui quaerit perfecte veritatem? Quod si absurdum est, quid dubitamus beatum hominem dicere sola ipsa inquisitione veritatis?

spiritului, despre care s-a convenit cumcă le comandă celorlalte. Vreau, însă, ca, măcar acum, să-mi concezi tu, Licenţiu, (acum, într-adevăr, în libertatea, întru care filosofia promite, mai cu seamă, că are să ne revendice pe noi, am lepădat hâdul jug al autorităţii), că nu este perfect cel care mai caută încă adevărul." Atunci, el, după o tăcere-ndelungă: „Nu conced", zice. Iar Trygeţiu: „De ce, rogu-te; explică!? Iată-mă-s, încaltea, aci, numai ochi şi urechi, şi ard de dorinţa s-aud prin ce pact se poate, şi că omul este perfect, şi că mai caută încă adevărul." Aci, el: „Cel care n-a ajuns la fine", zice, „recunosc că nu poate fi perfect. Mirificul adevăr, însă, socot că singur Dumnezeu îl ştie, sau, poate, sufletul omului, după ce va fi părăsit acest corp, carcera tenebroasă[31], care-va-să-zică. Finele omului este, însă, să caute perfect să afle adevărul: pe cel perfect îl căutăm, într-adevăr, dar un om, totuşi." Şi Trygeţiu: „Nu poate fi, prin urmare, fericit omul. Şi, -ntr-adevăr, în ce chip, de vreme ce nu-i în stare să dobândească ceea ce doreşte din tot sufletul? Omul poate, însă, trăi fericit, dat fiind că poate trăi după acea parte a spiritului, care este legiuit să domine-ntru om. Poate, prin urmare, găsi adevăr(at)ul. Sau adune-se pe sine şi nu dorească adevăr(at)ul, că nu fie, cum nu-l va fi putut dobândi pe acesta, în mod necesar, mizer." „Dar asta însăşi este fericirea omului", zice el, „să caute-n mod perfect adevărul: asta-nseamnă, într-adevăr, a ajunge la finele, dincolo de care nu mai poate înainta. Oricine caută, prin urmare, adevărul mai puţin insistent decât se cuvine, el nu ajunge la finele omului: oricine îşi dă, însă, căutării adevărului silinţa, atât cât poate şi datorează omul, el, chiar dacă nu l-a găsit, este fericit; face, într-adevăr, tot ceea ce aşa s-a născut ca să facă. Găsirea, dacă va fi lipsit, însă, va lipsi ceea ce n-a dat natura. La urma urmei, cum e necesar ca omul să fie sau fericit, sau mizer, nu-i, oare, propriu dementului să-l numească mizer pe cel ce, zi şi noapte, se dedică, pe cât poate, investigării adevărului? Va fi, deci, fericit. Apoi, acea definiţie míe mi-e, precum socot, mai vârtos de folos; căci, dacă este fericit, precum şi este, cel care trăieşte după acea parte a spiritului, despre care s-a convenit cumcă domneşte asupra celorlalte, şi această parte-i numită raţiune, întreb de nu trăieşte conform cu însăşi raţiunea cel ce caută perfect adevărul? Ceea ce, dacă este absurd, ce mai stăm la-ndoială să-l numim pe om fericit prin însăşi singură căutarea adevărului?"

IV. - *Quid sit error.*

10. Mihi, ait ille, nec secundum rationem vivere, nec beatus omnino, quisquis errat videtur. Errat autem omnis qui semper quaerit nec invenit. Unde tibi unum jam e duobus monstrandum est: aut errantem beatum esse posse; aut eum qui quod quaerit nunquam invenit, non errare. Hic ille: Beatus errare non potest. Et cum diu siluisset: Non autem errat, inquit, cum quaerit; quia ut non erret, perfecte quaerit. Et Trygetius: Ut non erret quidem, inquit, quaerit; sed errat, cum minime invenit. Ita autem tibi profuturum putasti, quod errare ille non vult, quasi nemo erret invitus, aut quisquam omnino erret, nisi invitus. Tum ego, cum ille diu cunctaretur quid responderet: Definiendum vobis est, inquam, quid sit error: facilius enim ejus fines potestis videre, in quem jam penitus ingressi estis. Ego, inquit Lycentius, definire aliquid idoneus non sum: quamvis errorem definire sit facicilius quam finire. Ego, ait ille, definiam; quod mihi facillimum est, non ingenio, sed causa optima. Nam errare est utique semper quaerere, nunquam invenire. Ego, inquit Lycentius, si vel istam definitionem facile possem refellere, jamdudum causae meae non defuissem. Sed quoniam aut res ipsa per se ardua est, aut ita mihi apparet; peto a vobis ut usque in crastinam lucem quaestio differatur, si nihil hodie quod respondeam reperire potuero, cum id sedulo mecum ipse volvam. Quod cum concedendum putarem, non renuentibus caeteris deambulatum ire surreximus: nobisque inter nos multa variaque sermocinantibus, ille in cogitatione defixus fuit. Quod cum frustra esse sensisset, relaxare animum maluit et nostro se sermoni miscere. Postea cum jam advesperasceret, in eumdem **[Col. 0912]** conflictum redierant: sed modum imposui, persuasique ut in alium diem differri paterentur. Inde ad balneas.

IV. - *Ce-i eroarea.*

10. „Mie", zice el, „mi se pare, şi că nu trăieşte conform raţiunii, şi că nu este absolut deloc fericit oricine e-n eroare. E-n eroare, însă, tot cel ce caută pururi şi nici nu găseşte. De unde, ţie-ţi revine de-nvederat, acum, una din două: fie că poate fi fericit cel ce-i în eroare; fie că nu este-n eroare cel ce nu află nicicând ceea ce caută." Aci el: „Fericitul nu poate să fie-n eroare." Şi, cum tăcu-ndelung: „Nu este-n eroare, însă", zice, „în timp ce caută; că, să nu fie-n eroare, caută perfect." Şi Trygeţiu: „Ca să nu fie-n eroare, bine-nţeles", zice, „caută; ci e-n eroare, din moment ce nu găseşte. Aşa ai socotit, însă, în favoarea ta faptul că acela nu voieşte să fie-n eroare, ca şi cum nimenea n-ar fi-n eroare-mpotriva propriei voinţe, sau ca şi cum absolut oricine e-n eroare nu e-n eroare decât numai şi numai împotriva propriei voinţe." Atunci eu, cum el ezita-ndelung ce să răspundă: „Ar trebui", zic, „să definiţi ce este eroarea: veţi putea, într-adevăr, vedea mai uşor limitele ei, în care aţi intrat deja cu totul." „Eu", zice Licenţiu, „nu-s apt să definesc ceva: deşi-i mai uşor a defini decât a fini eroarea." „Eu", zice el, „o voi defini; căci mie-mi este atotuşor, nu prin ingeniu, ci prin cauza optimă. Căci a fi-n eroare este, bine-nţeles, a căuta pururea şi a nu găsi nicicând." „Eu", zice Licenţiu, „de-aş putea uşor critica fie şi măcar această definiţie, n-aş fi mai multul în defavoarea cauzei mele. Dar, fiindcă, fie lucrul însuşi este prin sine însuşi greu, fie aşa-mi apare mie; vă cer ca, dacă astăzi nu voi fi putut afla nimic ce să răspund, chestiunea să fie amânată până-n ziua de mâine, după ce o voi frământa sedul pe asta eu însumi cu mine însumi." Ceea ce, cum, ne-mpotrivindu-se ceilalţi, socotii de conces, ne-am ridicat să mergem la plimbare: şi, vorbind noi între noi câte toate celea, el fu adâncit în cugetare. Ceea ce, cum simţi că-i zadarnic, maivoit-a şă-şi relaxeze spiritul şi să se amestece în discuţia noastră. Apoi, deşi se-nserase deja, se-ntoarseră la aceeaşi încleştare: ci am impus măsura şi i-am convins să admită să fie-amânată pe ziua următoare. De aci, la baie.

Disputatio secunda

11. Postridie autem cum consedissemus: Proferte, inquam, quod heri coeperatis. Tum Lycentius: Distuleramus, inquit, disputationem, nisi fallor, rogatu meo, cum erroris definitio difficillima mihi esset. Hic plane, inquam, non erras, quod ut tibi omen sit ad reliqua, libenter optaverim **(Lib. 1 Retract., c. 1, n. 2)**. Audi ergo, inquit, quod heri etiam nisi intercessisses, protulissem. Error mihi videtur esse falsi pro vero approbatio; in quem nullo pacto incidit, qui veritatem quaerendam semper existimat: falsum enim probare non potest, qui probat nihil; non igitur potest errare. Beatus autem facillime esse potest: nam, ne longius abeam, si nobis ipsis, ut heri licuit, quotidie vivere liceret; nihil mihi occurrit cur nos beatos appellare dubitaremus. Viximus enim magna mentis tranquillitate, ab omni corporis labe animum vindicantes, et a cupiditatum facibus longissime remoti, dantes, quantum homini licet, operam rationi; hoc est, secundum illam divinam partem animi viventes, quam beatam vitam esse hesterna inter nos definitione convenit: atque, ut opinor, nihil invenimus, sed tantummodo quaesivimus veritatem. Potest igitur sola inquisitione veritatis, etiamsi eam invenire minime possit, homini beata vita contingere. Nam definitio tua vide quanta facilitate excludatur notione communi. Etenim errare dixisti esse, Semper quaerere, et nunquam invenire. Quid si quisquam nihil quaerat, et interrogatus, verbi gratia, utrumnam modo dies sit, temere statimque noctem esse opinetur atque respondeat? nonne tibi videtur errare? Hoc igitur erroris genus vel immanissimum, non complexa est definitio tua. Quid si etiam non errantes complexa est, potestne definitio ulla esse vitiosior? Nam si quis Alexandriam quaerat, et ad eam recto pergat itinere; non, opinor, potes eum errantem vocare. Quid si eamdem viam, variis impeditus causis, longo agat tempore, et in ea morte praeveniatur; nonne et semper quaesivit, et nunquam invenit, nec erravit tamen? Non, inquit ille, semper quaesivit.

Disputa a doua

11. A doua zi, aşadar, decum ne-aşezarăm dimpreună: „Continuaţi", zic, „ceea ce-aţi început ieri!" Atunci, Licenţiu: „Am amânat", zice, „dacă nu mă-nşel, la rugămintea mea, disputa, în momentul în care definiţia erorii îmi fu mie atotdificilă." „Aci, cu siguranţă", zic, „nu eşti în eroare, ceea ce ţi-aş dori din tot sufletul să-ţi fie ţie noroc la cele ce-au rămas" (*Lib. I* ***Retract.,*** cap. 1, n. 2)[32]. „Auzi-o, prin urmare", zice, „c-aş fi rostit-o ieri încă, de n-ai fi-ntervenit. Eroarea mi se pare mie a fi aprobarea falsului în locul adevăr(at)ului; întru carea, prin nici un pact, nu cade cine socoate pururea de căutat adevărul: nu poate, într-adevăr, aproba falsul cel care nu aprobă nimic; nu poate fi, prin urmare, în eroare. Fericit, însă, poate fi atotuşor: căci, ca să nu rătăcesc mai departe, dacă nouă înşine ni s-ar permite să trăim zilnic, cum ne-a fost datul ieri; nu-mi ocură nimic prin ce am putea sta la-ndoială să ne numim pe noi înşine fericiţi: Trăit-am, într-adevăr, cu mare tranchilitatea minţii, apărându-ne spiritul de toată pata corpului, şi, atotdeparte depărtaţi de torţele cupidităţilor, dându-ne, cât îi este datul omului, raţiunii lucrarea; trăitori, adică, după acea parte divină a spiritului, ceea ce s-a convenit între noi, prin definiţie, că este viaţa fericită: şi, precum socot, n-am găsit nimic, ci numai am căutat adevărul. Se poate, prin urmare, să-i survină omului viaţa fericită prin singură căutarea adevărului, chiar dacă nu s-ar putea, câtuşi de puţin, să-l afle. Căci ia numai aminte cu câtă facilitate poate fi, prin noţiunea comună, exclusă definiţia ta. Zis-ai, altminteri, că a fi-n eroare înseamnă: A căuta pururea şi a nu găsi nicicând. Ce, dacă neştine nu caută nimic, şi, că veni vorba, întrebat de e cumva ziuă acum, e de părere şi răspunde, temerar şi de-ndată, că-i noapte, nu ţi se pare ţie cumcă-i în eroare? Acest gen de eroare, fie el atotgrosolan, nu l-a cuprins, aşadar, definiţia ta. Ce, dacă i-a cuprins chiar şi pe cei nefiind în eroare, poate fi, oare, vreo definiţie mai vicioasă? Căci, dacă neştine caută Alexandria şi merge la ea pe drumul drept; nu-l poţi, socot, numi pe el în eroare. Ce, dacă, împiedicat de varii cauze, aceeaşi cale o străbate-ntr-un timp îndelung, şi-n ea-i surprins de moarte; nu a şi căutat el, oare, pururea, şi nici nu a găsit nicicând, şi nici nu a fost, totuşi, în eroare?" „Nu", zice ei, „nu a căutat pururea."

12. Recte dicis, ait Lycentius, et bene admones. Inde enim prorsus nihil ad rem pertinet definitio tua: non enim ego beatum esse dixi, qui semper quaerat veritatem. Quod ne fieri quidem potest: primo, quia non semper homo est; deinde, quia non ex quo tempore incipit esse homo, eo jam potest, aetate impediente, verum quaerere. Aut si semper id putas dicendum, si nihil temporis quo jam quaerere potest, perire patitur; rursus tibi Alexandriam redeundum est. Fac enim quemquam, ex quo tempore iter agere vel aetate vel negotio sinitur, pergere occipere illam viam, atque, ut supra dixi, cum deviet nusquam, antequam perveniat tamen vita excedere; multum profecto errabis, si tibi errasse iste videbitur, quamvis omni quo potuit tempore, nec quaerere desierit, nec invenire potuerit quo pergebat. Quamobrem si et mea descriptio vera est, et secundum eam non errat ille **[Col. 0913]** qui perfecte quaerit, quamvis non inveniat veritatem, beatusque est ob eam rem, quod secundum rationem vivit; tua vero definitio et frustrata est, et si non esset, nihil eam curare deberem, si ex eo solum quod ego definivi, satis causa firmata est: cur, quaeso, nondum est ista inter nos quaestio dissoluta?

V. - *Quidnam sit sapientia.*

13. Hic Trygetius: Dasne, inquit, sapientiam rectam viam vitae esse? Do, inquit, sine dubio: sed tamen volo mihi sapientiam definias, ut sciam utrum quae mihi, eadem tibi esse videatur. Et ille: Parum tibi, ait, videtur definita hoc ipso quod nunc interrogatus es? Etiam quod volui concessisti. Si enim non fallor, non falso recta via vitae sapientia nominatur. Tum Lycentius: Nihil mihi tam ridiculum, quam ista definitio videtur, inquit. Fortasse, ait ille: pedetentim tamen quaeso, ut ratio praeveniat risum tuum: nihil enim est foedius risu irrisione dignissimo. Quid enim, ait ille, nonne fateris vitae mortem esse contrariam? Fateor, ait. Mihi igitur, inquit ille, via vitae

12. „Drept zici", zice Licenţiu, „şi avertizezi bine. De-aci, într-adevăr, definiţia ta n-are absolut nimic de-a face cu subiectul: căci eu n-am zis că-i fericit cel ce caută pururi adevărul. Ceea ce, bine-nţeles, nici nu se poate-ntâmpla: Întâi, că nu-i pururea omul; apoi, că nu din tot timpul, în care-ncepe să fie om, nu din acelaşi timp şi poate deja, împiedicându-l etatea, să caute-adevăr(at)ul. Sau, dacă asta socoţi tu că-i de numit *pururi*, dacă, din timpul în care poate deja să caute, nu suportă să piară nimic; ţi-e iarăşi de-ntors la Alexandria. Căci închipuie-ţi că cineva, din însăşi clipa în care i se permite, fie prin etate, fie datorită negoţului să plece la drum, începe să urmeze acea cale, şi, cum am zis mai nainte, fără să se abată nicăieri, trece, totuşi, din viaţă, mai nainte să ajungă; mai mult cu totul fi-vei în eroare, dacă ţi se va părea cumcă el a fost în eroare, deşi tot timpul, cât a putut, nici nu va fi-ncetat să caute, şi nici nu va fi putut să ajungă unde-a pornit. Dreptaceea, dacă şi descripţia mea-i adevărată, şi, după ea, nu-i în eroare cel ce caută perfect, deşi nu găseşte adevărul, este şi fericit prin însuşi faptul că trăieşte conform raţiunii; definiţia ta, însă, este şi amăgitoare, şi, şi dacă n-ar fi, n-ar trebui să-mi pese cu nimic de ea, dacă, din însuşi faptul pe care eu l-am definit, cauza a fost destul de-ntărită: de ce, rogu-te, n-a fost încă această chestiune dintre noi limpezită?"

V. - *Ce anume-i înţelepciunea.*

13. Aci Trygeţiu: „Admiţi tu, oare, cumcă înţelepciunea-i dreapta cale a vieţii?" „Admit", zice, „fără nici un dubiu: dar vreau, totuşi, să-mi defineşti înţelepciunea, să ştiu dacă tot aceea, ce mi se pare mie, ţi se pare şi ţie că este ea." Şi el. „Prin asta una, ce-ai fost acum întrebat", zice, „pare-ţi-se ea puţin definită? Ai conces, de fapt, ceea ce am voit. Dacă, într-adevăr, nu mă-nşel, înţelepciunea nu-n fals este, ea, numită dreapta cale a vieţii." Atunci, Licenţiu: „Nimic nu mi se pare mie atât de ridicol ca această definiţie", zice. „Poate", zice el: „mai pe-ndelete, totuşi, rogu-te, ca raţiunea să prevină râsul tău: nimic, într-adevăr, nu-i mai hâd decât râsul atotdemn de derâdere." „Ce", zice el, „nu recunoşti tu, încaltea, cumcă moartea-i contrarie vieţii?" „Recunosc", zice. „Mie, aşadar", zice el, „nu mi se pare cale a vieţii niciuna mai mult

nulla magis videtur, quam ea qua quisque pergit, ne in mortem incidat. Assentiebatur Trygetius. Ergo si viator quispiam diverticulum vitans, quod a latronibus obsideri audierit, recta ire pergat, atque ita evadat interitum; nonne et viam vitae, et rectam secutus est; et eam sapientiam nominat nemo? Quomodo igitur omnis recta vitae via sapientia est? Concessi enim esse, sed non solam. Definitio autem nihil complecti debuit, quod esset alienum. Itaque rursus defini, si placet, quid tibi videtur esse sapientia.

14. Diu ille tacuit; deinde: En, inquit, iterum definio, si hoc tu nunquam finire statuisti. Sapientia est via recta, quae ad veritatem ducat. Similiter et hoc, inquit ille, refellitur: nam dum apud Virgilium Aeneae dictum est a matre:

Perge modo, et qua te ducit via dirige gressum.
(Aeneid. 1, 400.)

sequens hanc viam ad id quod dictum erat, id est ad verum, pervenit. Contende, si placet, ubi pedem ille incedens posuit, sapientiam posse dici: quanquam stulte prorsus istam descriptionem tuam effringere conor; nam causam meam nulla plus adjuvat. Etenim sapientiam non ipsam veritatem, sed viam quae ad eam ducat, esse dixisti. Quisquis ergo hac utitur via, sapientia profecto utitur; et qui sapientia utitur, sapiens sit necesse est: sapiens igitur erit ille, qui perfecte quaesierit veritatem, etiamsi ad eam nondum pervenerit. Nam via quae ducit ad veritatem, nulla, uti opinor, intelligitur melius quam diligens inquisitio veritatis. Hac igitur sola via utens, jam iste sapiens erit: at nemo sapiens miser; omnis autem homo aut miser, aut beatus: beatum igitur faciet non tantum inventio, sed ipsa per se investigatio veritatis.

15. Tum ille arridens: Merito mihi, inquit, ista contingunt, dum adversario in re non necessaria fidenter assentior: quasi vero ego sim magnus definitor, aut quidquam in disputando magis supervacaneum putem.

decât aceea pe care se duce fiecare să nu cadă-n moarte." Trygeţiu asimţi. „Deci, dacă un călător oarecare, evitând o răscruce, despre care va fi auzit că-i pândită de tâlhari, continuă să meargă de-a dreptul, şi scapă, aşa, de pieire, nu a urmat el, oare, şi calea vieţii, şi pe cea dreaptă, şi n-o numeşte, oare, pe ea nimeni înţelepciune? În ce chip toată calea dreaptă a vieţii este, ea, prin urmare, înţelepciune? Conces-am, într-adevăr, că este, dar nu singura. Definiţia, însă, nu trebuie să cuprindă nimic ce-i străin. Aşa, defineşte din nou, de-ţi place, ce anume ţi se pare ţie că este-nţelepciunea!"

14. Îndelung tăcut-a el; apoi: „Iată", zice, „definesc iarăşi, dacă tu ai hotărât să n-o sfârşeşti nicicând pe asta. Înţelepciunea este calea dreaptă, care conduce la adevăr." „La fel", zice el, „se respinge şi asta: încă de la Vergiliu, încaltea, pe când i s-a spus lui Enea de către maică-sa:

Du-te,-acum, şi,-únde conduce-te calea, diriguie-ţi pasul.
(*Aeneid.* I, 400.)

urmând el această cale, ajuns-a la ceea ce i s-a spus, la adevărat, adică: screme-te, de-ţi place, că poate fi numită înţelepciune unde şi-a pus el, mergând, piciorul: cu toate că mă muncesc absolut prosteşte să sfărâm descripţiunea asta a ta; căci niciuna n-ajută mai mult cauza mea: N-ai zis, de-altminteri, că-nţelepciunea este însuşi adevărul, ci calea care conduce la el. Tot cel ce se foloseşte, aşadar, de această cale, se foloseşte absolut de-nţelepciune; şi cine se foloseşte de-nţelepciune, rezultă cu necesitate că este-nţelept: va fi, prin urmare, înţelept cel ce va fi căutat perfect adevărul, chiar dacă nu va fi ajuns încă la el. Căci cale, care duce la adevăr, nu se-nţelege, precum socot, niciuna mai bine ca diligenta căutare a adevărului. Folosindu-se, aşadar, de singură această cale, ăsta va fi deja înţelept: dar nimeni nu-i înţelept mizer; tot omul este, însă, sau mizer, sau fericit: pe fericit îl va face, aşadar, nu doar găsirea, ci însăşi investigaţia prin sine a adevărului."

15. Atunci el, surâzând: „Pe merit", zice, „mi se-ntâmplă mie astea, cât îi asimt hotărât adversarului într-un lucru nenecesar: ca şi cum, într-adevăr, eu sunt marele definitor, sau socot ceva mai de prisos întru faptul de-a disputa. Care va fi, încaltea, măsura,

Quis enim modus erit, si ego rursus velim definiri abs te aliquid, et rursus ejusdem definitionis [**Col. 0914**] verba, et consequentium item singillatim omnia, fingens quod nihil intelligam, definiri flagitem? Nam quid planissimum non meo jure definiri cogam, si jure a me sapientiae definitio postulatur? Cujus enim verbi in animis nostris apertiorem notionem natura esse voluit quam sapientiae? Sed nescio quomodo, cum mentis nostrae veluti portum notio ipsa reliquerit, et verborum sibi quasi vela tetenderit, occurrant statim calumniarum mille naufragia. Quamobrem aut definitio sapientiae ne requiratur, aut judex noster in ejus patrocinium dignetur descendere. Tum ego, cum jam stilum nox impediret, et quasi de integro magnum quiddam disserendum viderem oboriri, in alium diem distuli: nam disputare coeperamus sole jam in occasum declinante, diesque pene totus cum in rebus rusticis ordinandis, tum in recensione primi libri Virgilii peractus fuit.

Disputatio tertia

VI. - *Sapientiae definitio datur et impugnatur. Albicerii divinationes.*

16. Deinde mox ut illuxit, ita enim res erant pridie constitutae ut largum esset otium, statim peragendum negotium susceptum est. Tum ego: Heri postulasti, inquam, Trygeti, ut a judicis munere ad sapientiae patrocinium descenderem: quasi vero quemquam in sermone vestro adversarium sapientia pateretur; aut ullo defendente ita laboraret, ut majus implorare deberet auxilium. Nam neque inter vos aliud quaerendum natum est, quam quid sit sapientia; in quo eam vestrum neuter oppugnat, quia uterque desiderat. Neque si tu in definienda sapientia defecisse te putas, propterea reliqua defensio sententiae tuae tibi deserenda est. Itaque a me nihil aliud habebis quam definitionem sapientiae, quae nec mea nec nova est, sed et priscorum hominum, et quam vos mirer non

dacă eu aş vrea să fie iarăşi definit de către tine ceva, şi, iarăşi, cuvintele aceleiaşi definiţii, şi, prefăcându-mă că nu-nţeleg nimic, te-aş pisălogi să fie definite, tot aşa, iarăşi, toate ale celor următoare, fiecare în parte? Căci ce n-aş forţa eu atotdrept, prin dreptul meu, să fie definit, dacă pe drept se cere de la mine definiţia înţelepciunii. Căci noţiunea căru-i cuvânt voit-a firea să fie mai lămurită, în spiritele noastre, decât a-nţelepciunii? Dar nu ştiu în ce chip, decum noţiunea însăşi va fi părăsit aşa-zisul port al minţii noastre şi-şi va fi-ntins şieşi cvasivelele cuvintelor, ocură de-ndată miile de naufragii ale calomniilor. Dreptaceea, sau nu se pretindă definiţia înţelepciunii, sau binevoiască judecătorul nostru să coboare-ntru patrociniul său!" Atunci eu, cum noaptea-mpiedeca deja pana şi văzui că se naşte cvasi din nou ceva mare de discutat, am amânat-o pe-a doua zi, căci începurăm să disputăm pe când soarele scăpăta deja în apus, şi aproape întreagă ziua ne-am petrecut-o, ba cu rezolvarea unor treburi rustice, ba cu recensiunea primei cărţi a lui Vergiliu.

Disputa a treia

VI. - *Se dă şi se combate definiţia înţelepciunii. Divinaţiunile lui Albiceriu.*

16. Apoi, decum s-a luminat, căci aşa fură statornicite, din ziua trecută, lucrurile, ca să fie-ndestul oţiul, am luat de-ndată asupra-ne, să-i dăm de capăt, negoţul. Atunci eu: „Ieri ai postulat", zic, „Trygeţiu, să cobor din oficiul judecătorului în patrociniul înţelepciunii: ca şi cum în discuţia noastră, înţelepciunea, lipsită de apărare, îl învedera pe careva adversar; sau că, apărând-o careva, se chinuia astfel, încât trebuia să implore un mai mare ajutor. De fapt, nici nu s-a născut între noi de căutat alta, decât ce este înţelepciunea, în care niciunul dintre noi n-o atacă pe ea, fiindcă fiecare o doreşte. Şi nici, dacă tu socoţi că te-ai vlăguit în definirea înţelepciunii, nu ţi-e de părăsit de aceea apărarea rămasă a sentinţei tale. Şi, aşa, nu veţi avea nimic alta de la mine, decât definiţia înţelepciunii, care nu-i nici a mea, nici nouă nu-i ea, ci-i şi a bărbaţilor din vechime, şi cea care mă mir că voi nu

recordari. Non enim nunc primum auditis, Sapientiam esse rerum humanarum divinarumque scientiam.

17. Hic Lycentius, quem post istam definitionem diu putabam quaesiturum esse quod diceret, subjecit statim: Cur ergo non, quaeso, sapientem vocamus flagitiosissimum illum hominem, quem ipsi bene novimus per innumera scorta solere dissolvi; Albicerium dico illum, qui apud Carthaginem multos annos consulentibus mira quaedam et certa respondit? Innumerabilia commemorare possem, nisi et apud eos loquerer qui experti sunt, et paucis nunc satis sit ad id quod volo. Nonne cochlearium (mihi autem dicebat) cum domi non inveniretur; tuo jussu percontatus, non solum quid quaereretur, verum etiam nominatim cujus res esset, et ubi lateret, citissime verissimeque respondit? Item me praesente, omitto illud quod in eo quod rogabatur nihil omnino falsus est, sed cum puer qui nummos ferebat, certam eorum partem, cum ad eum pergeremus, furatus esset; omnes sibi numerari jussit, coegitque illum ante oculos nostros quos abstulerat reddere, priusquam omnino ipse aut eosdem nummos vidisset, aut quantum sibi allatum fuerit audisset e nobis.

18. [**Col. 0915**] Quid quod doctissimum et clarissimum virum Flaccianum mirari solitum esse abs te accepimus? qui cum de fundo emendo esset locutus, ad illum divinum rem ita detulit, ut quid egisset, si potis esset, ediceret. Atque ille statim non modo negotii genus, sed etiam, in quo ille vehementer clamabat admirans, ipsum fundi nomen pronuntiavit, cum ita esset absurdum, ut vix ejus Flaccianus ipse meminisset. Jam illud sine stupore animi non queo dicere, quod amico nostro discipulo tuo sese volenti exagitare, flagitantique insolenter, ut diceret quid secum ipse tacitus volveret; Virgilii versum eum cogitare respondit. Cum ille obstupefactus negare non posset, perrexit quaerere quisnam versus esset. Nec Albicerius, qui grammatici scholam vix transiens vidisset aliquando, versum ipsum securus et garrulus canere dubitavit. Num igitur aut res humanae non erant, de

v-o-amintiți. Că nu acum auziți prima oară cumcă: *Înțelepciunea este știința lucrurilor omenești și divine*[33]."

17. Aci, Licențiu, despre care credeam că, după această definiție, are să caute-ndelung ce să zică, a adăugat numaidecât: „De ce nu-l numim, prin urmare, rogu-te, înțelept pe acel om atotdezmățat, care, știm bine noi înșine, obișnuiește să se topească-n ociu cu nenumăratele curve; pe acel Albiceriu, zic, care, mulți ani, la Carthagina, răspunsu-le-a niște minunății și certe celor ce-l ascultau? Nenumărate aș putea aminti, dacă n-aș vorbi față cu cei ce-s experți, și și puține-s acum de-ajuns pentru ceea ce vreau. Oare, când nu putea fi aflată-n casă lingura (mie, de fapt îmi zicea), întrebat, la comanda ta, nu a răspuns el, pe dată și atotadevărat, nu numai ce anume se căuta, ci chiar pe nume al cui era lucrul și unde zăcea ascuns? Iarăși, fiind eu de față, și omit faptul că în ceea ce era-ntrebat nu s-a-nșelat cu absolut nimic, dar cum un sclav, care-i ducea niște bani, furase, mai nainte ca noi să mergem la el, o anume parte din ei; a comandat să-i fie sieși numărați toți și, într-un cuvânt, mai nainte ca fie să fi văzut acei bani, fie să fi auzit de la noi cât i se ducea, l-a constrâns, în fața ochilor noștri, să-i redea pe cei ce i-a furat.

18. Ce, ceea ce am aflat de la tine că îl mira îndeobște pe atotînvățatul și atotstrălucitul bărbat Flacian, care, după ce vorbise despre cumpărarea unui domeniu, i-a adus astfel lucrul la cunoștință acelui ghicitor, încât să declare el public, de era-n stare, ce anume a făcut. Și el a pronunțat pe dată nu numai genul negoțului, ci și, fapt pe care Flacian îl clama sus și tare, admirându-l, însuși numele domeniului, deși era atâta de absurd, încât Flacian însuși abia și-l putea aduce aminte. Acum nu-s în stare să spun fără stupoarea spiritului faptul că amicului nostru, discipolului tău, voind să se hărțuiască cu el, pretinzându-i insolent să-i spună ce anume frământa el tacit întru sine însuși, i-a răspuns cumcă el mugetă un vers de-ale lui Vergiliu. Cum el, încremenit de uimire, nu putu nega, a continuat să-ntrebe care anume era versul. Și nici Albiceriu, care de-abia văzu, cândva, în trecere, școala grămăticului, n-a stat la-ndoială să cânte, sigur și ciripitor, versul însuși. Ori nu erau, oare, lucruri, care-va-să-zică, omenești, cele

quibus ille consulebatur; aut sine rerum divinarum scientia, tam certa consulentibus et vera respondit? Ai utrumque absurdum est. Nam et humanae res nihil sunt aliud quam res hominum; ut argentum, nummi, fundus postremo ipsa etiam cogitatio: et res divinas quis non recte arbitretur esse, per quas homini divinatio ipsa contingit? Sapiens ergo fuit Albicerius, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam illa definitione concedimus.

VII. - *Vindicatur data sapientiae definitio.*

19. Hic ille: Primo, inquit, ego scientiam non appello in qua ille qui eam profitetur, aliquando fallitur. Scientia enim non solum comprehensis, sed ita comprehensis rebus constat, ut neque in ea quis unquam errare, nec quibuslibet adversantibus impulsus nutare debeat. Unde verissime a quibusdam philosophis dicitur, in nullo eam posse nisi in sapiente inveniri; qui non modo perceptum habere debet id quod tuetur ac sequitur, verum etiam inconcussum tenere. Scimus autem illum quem commemorasti, multa saepe falsa dixisse: quod non solum aliis mihi referentibus comperi, sed praesens aliquando ipse percepi. Eumne igitur scientem vocem, cum saepe falsa dixerit; quem non vocarem si cunctanter vera dixisset? Hoc me de aruspicibus et de auguribus, et de his omnibus qui sidera consulunt, et de conjectoribus somniorum dixisse putatote. Aut aliquem ex hoc genere hominum proferte, si potestis, qui consultus nunquam de responsis suis dubitaverit, nunquam postremo falsa responderit. Nam de vatibus nihil mihi puto esse laborandum, qui mente loquuntur aliena.

20. Deinde res humanas esse ut concedam rer hominum, quidquam tu existimas nostrum esse, quod nobis vel dare vel eripere casus potest? Aut cum [Col. 0916] rerum humanarum scientia dicitur, ea dicitur, qua quisquam novi vel quot, vel quales fundos habeamus; quid auri, quid argenti, quidque denique alienorum carminum cogitemus? Illa est humanarum rerum scientia, quae novit lumen

despre care era ăla consultat; ori celor ce-l consultau răspunsu-le-a el, oare, atâtea certe şi adevărate, fără ştiinţa lucrurilor divine? Dar, şi una, şi alta-s absurde. Căci şi lucrurile umane nu-s nimic alta decât lucrurile oamenilor, precum: argintul, banii, domeniul şi, la urma urmei, chiar cugetarea însăşi: şi lucruri divine cine n-ar socoti pe drept că-s cele prin care îi survine omului divinaţiunea însăşi? Înţelept fost-a, deci, Albiceriu, dacă, prin acea definiţie, concedem cumcă înţelepciunea este ştiinţa lucrurilor umane şi divine."

VII. - *Se revendică definiţia dată înţelepciunii.*

19. Aci, el: „Întâi", zice, „eu n-o numesc ştiinţă pe-aceea-ntru care se-nşală vreodată cel ce-o profesează. Întrucât ştiinţa consistă nu doar din lucrurile cuprinse, ci cuprinse astfel, încât să nu trebuiască nici să fie-n eroare vreodată-ntru ea neştine, nici, împotrivindu-se oricâte, să se clatine. De unde, atotadevărat zice-se de către unii filosofi cumcă ea nu poate fi aflată-ntru nimeni decât numai şi numai întru înţelepţi; care trebuie nu numai să aibă perceput ceea ce apără şi urmează, ci chiar şi să ţină nestrămutat. Ştim, însă, că ăla, pe care l-ai amintit, a spus, adeseori, multe false: ceea ce am aflat nu doar povestindu-mi alţii, ci am simţit-o prezent cândva eu însumi. Să-l numesc, prin urmare, ştiutor, deşi a spus adeseori false, pe el, pe care nu l-aş numi, dac-ar fi spus şovăind adevărate? Pe asta socotiţi-o c-am spus-o despre haruspici şi auguri, şi despre toţi ăştia, care consultă stelele, şi despre interpreţii viselor. Sau arătaţi-l, de puteţi, pe careva din soiul acesta de oameni, care, consultat, nu se va fi-ndoit nicicând de răspunsurile sale, nu va fi spus, la urma urmei, nicicând false. Căci socot că nu mi-e de-a mă munci cu nimic despre poeţi, care vorbesc cu mintea altuia[34].

20. Apoi, ca să conced că lucrurile umane-s lucruri ale oamenilor, socoţi tu cumva cumcă este al nostru ceva, pe care poate fie să ni-l dea nouă, fie să ni-l ia întâmplarea? Sau, când se face ştiinţă a lucrurilor umane, aceea zice-se, prin care neştine ştie fie câte, fie ce fel de domenii avem, ce aur, ce argint, şi ce, în fine, cugetăm din poeziile altora? Aceea este ştiinţa lucrurilor umane, care cunoaşte lumina prudenţei, frumseţea temperanţei, tăria forţei,

prudentiae, temperantiae decus, fortitudinis robur, justiti
sanctitatem. Haec enim sunt, quae nullam fortuna
metuentes vere nostra dicere audemus: quae si Albiceri
ille didicisset, nunquam, mihi crede, tam luxurio
deformiterque vixisset. Quod autem dixit, quem versu
volveret animo ille a quo consulebatur; neque hoc pu
inter res nostras esse numerandum: non quo nege
honestissimas disciplinas ad possessionem quamdam nos
animi pertinere, sed quia versum alienum etia
imperitissimis canere ac pronuntiare concessum e
Ideoque talia cum in memoriam nostram incurrerint, n
mirum est, si sentiri possunt ab hujus aeris animalib
quibusdam vilissimis, quos daemonas vocant, a quibu
nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse conced
ratione autem nego; atque id fieri nescio quo mod
secretissimo atque a nostris sensibus remotissimo. N
enim, si miramur apiculam melle posito, nescio qu
sagacitate qua hominem vincit, unde advolare; ideo ea
nobis praeponere, aut saltem comparare debemus.

21. Itaque vellem magis iste Albicerius, ab eo qui disce
cuperet, interrogatus ipsa metra docuisset; vel coactus
quopiam consultorum, de re sibi statim proposita vers
proprios cecinisset. Quod eumdem Flaccianum saep
dixisse soles commemorare, cum illud divinationis gen
magna mentis altitudine derideret atque despiceret, idqu
nescio cui abjectissimae animulae, sic enim diceba
tribueret, quo ille quasi spiritu admonitus vel inflatus ha
respondere solitus esset. Quaerebat enim vir ille doctissim
ab iis qui talia mirarentur, num grammaticam vel musica
vel geometriam Albicerius posset docere? Quis autem illu
nosset, et non istorum omnium imperitissimum fateretu
Quamobrem ad extremum hortabatur, ut animos suos
qui talia didicissent, illi divinationi sine dubitation
praeferrent, darentque operam his disciplinis instruen
atque adminiculari suam mentem, quibus aeriam ista
invisibilium animantium naturam transilire, et ea
supervolare contingeret.

sanctitatea justiției. Acestea-s, într-adevăr, cele pe care, netemându-ne de nici o soartă, îndrăznim să le zicem cu adevărat ale noastre: pe care, dacă Albiceriu ăla le-ar fi-nvățat, n-ar fi trăit, crede-mă, nicicând atât de luxurios și de strâmb. Că a zis, încaltea, versul pe care-l frământa-n spirit cel de către care era consultat, nici pe asta n-o socot că-i de prenumărat printre lucrurile noastre: nu prin faptul c-aș nega cumcă disciplinele atotoneste aparțin vreunei posesiuni a spiritului nostru, ci fiindcă li s-a conces până și atotnepricepuților să cânte și să pronunțe versul altuia. Dreptaceea, cum vor fi pătruns în memoria noastră și unele de-acestea, nu-i de mirare dacă pot fi simțite de către niște însuflețiți atotvili ai aerului acestuia, care se numesc demoni, de către care conced că se poate ca noi să fim întrecuți prin ascuțimea și subtilitatea simțurilor, prin rațiune, însă, neg; și asta se-ntâmplă într-un nu știu ce mod atotsecret și atotîndepărtat de simțurile noastre[35]. Într-adevăr, dacă ne întrebăm de unde zboară albina, depunându-și mierea prin nu știu ce sagacitate, prin care-l întrece pe om, nu trebuie, de asta, să ne-o prepunem pe ea nouă, și nici măcar să ne-o asemuim.

21. Și mai voiam eu, așa, Albiceriu ăsta, întrebat de către cel ce dorea să-nvețe, să-l fi-nvățat metrele însele: sau, constrâns de careva dintre cosultatori, să fi cântat versuri proprii despre lucrul propus pe dată sieși. Ceea ce aminteşti, îndeobște, cumcă adeseori a zis-o același Flacian, cum lua, prin mare altitudinea minții, în derâdere și disprețuia acel soi de divinațiune și i-l atribuia nu știu cărui atotabject sufleţel, așa,-ntr-adevăr, zicea, prin care ăla, cvasiprevenit cu spiritul și umflat, obișnuia să le răspundă pe astea. Îi întreba, încaltea, bărbatul acela atotdoct pe cei ce se minunau de unele ca astea, puteare-ar, oare, Albiceriu să-i învețe gramatica, ori muzica, ori geometria? Și cine îl cunoștea, de fapt, pe ăla, și nu-l mărturisea atotnecunoscătorul tuturor acestora? Dreptaceea, îi îndemna până-n pânzele albe ca ei, care-nvățară unele de-acestea, să-i prepună, fără urmă de dubiu, divinațiunii ăleia sufletele loruși și să-și dea silința și să-și susțină mintea loruși prin aceste discipline, prin care să le poată surveni să sară peste natura aceasta aeriană a însuflețitelor invizibile și s-o întreacă în zboru-le pe deasupra.

VIII. - *Hariolus an sapiens, et quid sit sapiens. Sapientiae descriptio tuendae Academicorum opinioni accommodata.*

22. Jam res divinae cum, omnibus concedentibus, meliores augustioresque multo quam humanae sint; quo pacto ille eas assequi poterat, qui quid esset ipse, nesciebat? Nisi forte existimas sidera, quae quotidie contemplamur, magnum quiddam esse in comparatione verissimi et secretissimi Dei, quem raro fortasse intellectus, sensus autem nullus attingit: haec autem praesto sunt oculis nostris. Nec ista igitur sunt illa divina, qualia se sola scire sapientia profitetur: caetera autem quibus isti, nescio qui divinantes, vel ad vanam jactantiam, vel ad quaestum abutuntur, prae sideribus [**Col. 0917**] profecto viliora sunt. Non igitur Albicerius rerum humanarum ac divinarum scientiae particeps fuit, frustraque abs te isto modo definitio nostra tentata est. Postremo cum quidquid praeter res humanas atque divinas est, nos vilissimum ducere et omnino contemnere oporteat; quaero in quibus rebus quaerat ille tuus sapiens veritatem? In divinis, ait ille: nam virtus etiam in homine sine dubitatione divina est. Has igitur Albicerius jam sciebat, quas tuus sapiens semper inquiret? Tum Lycentius: Divinas, ait, et ille noverat, sed non eas quae a sapiente quaerendae sunt. Quis enim non evertat omnem loquendi consuetudinem, si ei divinationem concedat, adimat res divinas, e quibus divinatio nominata est? Quare illa vestra definitio, ni fallor, nescio quid aliud quod ad sapientiam non pertineret, inclusit.

23. Tum Trygetius: Definitionem istam, inquit, defendet, si libebit, ille qui protulit. Nunc mihi tu volo respondeas, ut tandem ad id quod agitur, veniamus. Isthic sum, inquit ille: Dasne, ait, Albicerium scisse verum? Do, inquit. Melior igitur tuo sapiente. Nullo modo, ait ille: nam quod genus veri sapiens inquirit, non solum ille delirus hariolus, sed ne ipse quidem sapiens dum in hoc corpore vivit, assequitur: quod tamen tantum est, ut multo sit praestabilius hoc semper quaerere, quam illud aliquando invenire. Necesse est, ait Trygetius, ut mihi in angustiis

VIII. - *Ghicitor sau înțelept; și ce-i înțeleptul. Descripția înțelepciunii, acomodată păstrării opiniei academicilor.*

22. Acum, cum cu toții concedând-o, lucrurile divine-s cu multul mai bune și mai auguste decât umanele, prin ce pact putea să și le dobândească ăla, care nu știa ce era el însuși? Doar, dacă nu socoți, cumva, cumcă stelele, pe care le privim dimpreună zilnic, sunt ceva mare anume, în comparație cu atotadevăratul și atotsecretul Dumnezeu, pe care arar, poate că intelectul, simțul, însă, nu-L atinge, niciunul: acestea însă le sunt de față ochilor noștri. Nici astea, așadar, nu-s acele divine, despre care înțelepciunea mărturisește cumcă singură ea le știe: celelalte, încaltea, de care ăștia, nu știu care divinatori, abuzează, fie spre fală vană, fie spre câștig, sunt absolut mai vile față cu stelele. N-a fost, prin urmare Albiceriu părtașul lucrurilor omenești și divine și zadarnic fost-a, acum, tentată de către tine cu ăsta definiția noastră. În sfârșit, cum se cade ca noi să disprețuim absolut și să socotim atotvil tot ceea ce este în afara lucrurilor omenești și divine, întreb în care lucruri căuta înțeleptul ăla al tău adevărul?" „Întru divine", zice el, „căci virtutea este, fără nici un fel de dubiu, chiar și în om, divină." „Pe acestea, deci, pe care înțeleptul tău le caută pururea, Albiceriu le știa deja?" Atunci, Licențiu: „Divinele", zice, „și el le știa, dar nu pe cele ce trebuie căutate de către înțelept. Căci cine nu răstoarnă întreagă consuetudinea de-a vorbi, dacă-i concede lui divinația și-i interzice lucrurile divine, de la care a fost numită însăși divinația? Dreptaceea, definiția aceea a voastră a inclus, dacă nu mă-nșel, nu știu ce alta, ce n-ar aparține de înțelepciune."

23. Atunci, Trygețiu: „Definiția asta", zice, „o va apăra, de-i va face plăcere, cel ce-a rostit-o. Acum vreau să-mi răspunzi tu mie, ca să ajungem, în cele din urmă, la ceea despre ce se vorbește." „Aci-s", zice el. „Lași, oare", zice, „că Albiceriu a știut adevăr(at)ul?" „Las", zice." „Mai bun, prin urmare, decât înțeleptul tău." „În nici un chip", zice el, „căci genul adevăr(at)ului, pe care-l caută înțeleptul, nu doar ghicitorul ăla delirant, ci nici măcar înțeleptul însuși nu-l dobândește, cât timp trăiește în acest corp: care gen este, totuși, atâta, încât e cu multul mai de seamă a-l căuta pe el pururea, decât a-l găsi pe celălaltul vreodată." „E necesar", zice

definitio illa subveniat. Quae si propterea tibi vitiosa visa est, quia complexa est eum quem non possumus vocare sapientem; quaero utrum eam probes, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam dicamus, sed earum quae ad beatam vitam pertineant. Est, inquit ille, et ista sapientia, sed non sola: unde superior definitio invasit alienum, haec autem proprium deseruit: quare illa avaritiae, ista stultitiae coargui potest. Etenim ut ipse jam explicem definitione quod sentio, sapientia mihi videtur esse rerum humanarum divinarumque, quae ad beatam vitam pertineant, non scientia solum, sed etiam diligens inquisitio. Quam descriptionem si partiri velis, prima pars quae scientiam tenet, Dei est; haec autem quae inquisitione contenta est, hominis. Illa igitur Deus, hac autem homo beatus est. Tum ille: Miror, inquit, sapientem tuum quomodo asseras frustra operam consumere. Quomodo, inquit Lycentius, frustra operam consumere, cum tanta mercede conquirat? Nam hoc ipso quo quaerit, sapiens est; et quo sapiens, eo beatus: cum ab omnibus involucris corporis mentem quantum potest, evolvit, et seipsum in semetipsum colligit; cum se non permittit cupiditatibus laniandum, sed in se atque in Deum semper tranquillus intenditur: ut et hic, quod beatum esse supra inter nos convenit, ratione perfruatur; et extremo die vitae ad id quod concupivit adipiscendum reperiatur paratus; fruaturque merito divina beatitudine, qui humana sit ante perfructus.

IX. - [**Col. 0918**] *Epilogus.*

24. Tum ego, cum Trygetius quid sibi esset respondendum diu quaereret: Non puto, inquam, Licenti, etiam argumenta huic defutura, si eum otiose quaerere permittamus: quid enim ei quovis loco defuit ad respondendum? Nam primo ipse intulit, quoniam de beata vita quaestio nata est, et beatum solum necesse est esse sapientem, siquidem stultitia etiam stultorum judicio misera est; perfectum sapientem esse debere, non autem perfectum

Trygeţiu, „ca,-n strâmtorări, să-mi vină mie-n ajutor definiţia aceea. Care, dacă de aceea ţi-a părut ţie vicioasă, fiindcă l-a cuprins pe cel pe care nu-l putem numi înţelept; te-ntreb de-o vei aproba, dacă vom numi înţelepciune ştiinţa lucrurilor omeneşti şi divine, dar a acelora ce ţin de viaţa fericită." „Este", zice el, „şi asta înţelepciune, dar nu singura: de unde definiţia de mai nainte a invadat străinul, asta, însă, a părăsit propriul: dreptatecea, aceea poate fi dovedită vinovată de avariţie, aceasta, de prostie. De altminteri, ca să explic, acum, eu însumi, prin definiţie, ceea ce simt, înţelepciunea mi se pare mie că este nu doar ştiinţa, ci chiar şi diligenta inchiziţie a lucrurilor umane şi divine, care să ţină de viaţa fericită. Descripţiune, pe care, dacă vrei s-o împarţi, prima parte, care ţine ştiinţa, este a lui Dumnezeu; asta, încaltea, care s-a mulţumit cu inchiziţia, -i a omului. Prin aceea-i, aşadar, fericit Dumnezeu, prin astalaltă, omul." Atunci, el: „Admir", zice, „modul în care-l liberezi pe-nţeleptul tău să-şi consume zadarnic silinţa." „În ce chip", zice Licenţiu, „să-şi consume zadarnic silinţa, când câştigă o atâta răsplată? Căci, prin însuşi faptul că el caută, e-nţelept, şi, prin ce-i înţelept, prin asta-i fericit: cum îşi desfăşură, pe cât poate, mintea de toate involucrele corpului şi se adună pe sine însuşi întru sine însuşi, cum nu se-ngăduie pe sine de sfâşiat cupidităţilor, ci, pururi liniştit, se-aşterne-ntru sine şi-ntru Dumnezeu: ca să-şi înfrupte, şi aici, dintru raţiune, bucuria, ceea ce s-a convenit, mai nainte,-ntre noi, că-nseamnă a fi fericit; şi,-n ultima zi a vieţii, să fie aflat pregătit spre-a primi ceea ce arzător dorit-a; şi să-şi înfrupte, pe merit, bucuria dintru divina beatitudine, el, care şi-a-nfruptat, mai nainte, bucuria dintru cea umană."

IX. - *Epilog.*

24. Atunci, eu, cum Trygeţiu îşi căuta-ndelung ce-ar avea de răspuns: „Nu socot", zic, „Licenţiu, c-au să-i lipsească lui argumentele, dacă-l lăsăm să caute-n pace: căci ce i-a lipsit lui, în oricare loc vrei, să răspundă? De altminteri, mai întâi, fiindcă s-a născut chestiunea despre viaţa fericită, el însuşi a conclus şi că e necesar ca-nţeleptul să fie singur fericitul, dat fiind că prostia este, până şi după judecata proştilor, mizeră; că înţeleptul trebuie să fie perfect; că nu este, însă, perfect cel

esse, qui adhuc verum quid sit inquirit; unde ne beatum quidem. Cui loco tu cum molem auctoritatis objiceres, moleste aliquantum Ciceronis nomine perturbatus, tamen se statim erexit, et generosa quadam contumacia in verticem libertatis exsiliit, rursumque arripuit quod erat de manibus violenter excussum: quaesivitque abs te, utrum tibi perfectus, qui adhuc quaereret, videretur; ut si fatereris non esse perfectum, ad caput recurreret, demonstraretque, si posset, per illam definitionem, perfectum esse hominem, qui secundum legem mentis vitam gubernaret: ac per hoc, beatum nisi perfectum esse non posse. A quo te laqueo cum expedisses cautius quam putabam, et perfectum hominem diceres, inquisitorem diligentissimum veritatis; ipsaque illa definitione, qua beatam vitam illam demum esse dixeramus, quae secundum rationem ageretur, tu praefidentius apertiusque pugnasses; ille tibi plane reposuit: nam occupavit praesidium tuum, unde pulsus omnino summam rerum amiseras, ni te induciae reparassent. Ubi enim arcem locaverunt Academici, quorum tueris sententiam, nisi in erroris definitione? Quae tibi nisi noctu fortasse per somnium rediret in mentem, jam quid responderes non habebas, cum in exponenda Ciceronis sententia idipsum tu ipse ante commemoraveris. Deinde ventum est ad definitionem sapientiae, quam cum tanta calliditate labefactare conareris, ut tua furta nec ipse auxiliator tuus Albicerius fortasse comprehenderet; quanta tibi vigilantia, quantis viribus restitit? quam te pene involvit atque depressit; nisi postremo te tua definitione nova tutareris, diceresque humanam esse sapientiam inquisitionem veritatis, ex qua propter animi tranquillitatem beata vita contingeret? Huic iste sententiae non respondebit, praesertim si in proroganda diei vel parte quae restat, reddi sibi gratiam postulabit.

25. Sed ne longum faciamus, jam, si placet, sermo iste claudatur, in quo immorari etiam superfluum puto. Tractata enim res est pro suscepto negotio satis; quae post pauca omnino posset verba finiri, nisi exercere vos vellem,

care mai caută încă ce să fie adevăr(at)ul; de unde, nici fericit, desigur. Cărei chestiuni, cum tu i-ai obiectat cu ponderea autorității, el, greu perturbat întrucâtva de numele lui Cicero, s-a-ntremat, totuşi, de-ndată, şi, printr-o anume generoasă contumacie, a sărit în culmea libertății şi a apucat iarăşi ceea ce-i fu violent smuls din mâini: şi a căutat să afle de la tine dacă ți se pare ție perfect, sau nu, cel ce încă mai caută, ca, dacă mărturiseai că nu este perfect, s-o reia de la capăt şi să demonstreze, pe cât fu-n stare, prin acea definiție, cumcă perfect este omul ce-şi guvernează viața conform legii minții: şi că, prin asta, nu se poate să fie fericit decât numai şi numai perfectul. Din care laț cum tu te scăpaşi, mai precaut decât credeam, l-ai şi numit om perfect pe inchizitorul atotdiligent al adevărului şi ai şi luptat mai fălos şi mai fățiş cu ajutorul acelei definiții, prin care am zis că viața fericită este tocmai aceea care e trăită conform rațiunii; el ți-a plătit-o-ntrutotul: a ocupat, de fapt, prezidiul tău, de unde alungat, ai fi pierdut punctul esențial, dacă nu te-ar fi re-ntremat armistițiul. Unde, altminteri, aşezatu-şi-au fortăreața academicii, a căror sentință tu o aperi, dacă nu în definiția erorii? Care, dacă nu-ți revenea ție, poate, noaptea, prin vis, în minte, nu mai aveai ce să răspunzi, deşi tu însuți ai amintit-o pe asta una, mai nainte, expunând sentința lui Cicero. Apoi s-a ajuns la definiția înțelepciunii, pe care te-ai sforțat cu atâta şiretenie să o dărâmi, încât înşelătoriile tale nu le-ar înțelege, poate, nici însăşi ordonanța ta, Albiceriu; cu câtă vigilență, cu câte forțe ți-a rezistat el ție, cum te-a-nvăluit aproape şi te-a afundat în pământ; dacă, la urma urmei, nu te puneai la adăpost prin noua ta definiție şi nu ziceai că înțelepciunea umană este inchiziția adevărului, dintru care, datorită tranchilității spiritului, are parte de viața fericită? Acestei sentințe el nu-i va răspunde, mai cu seamă dacă va cere favoarea fie şi-n prorogarea părții ce rămâne din zi.

25. Dar, să n-o facem mai lungă, încheie-se, dacă vă e pe plac, acum, această convorbire, în care socot chiar superfluu a mai zăbovi. A fost, altminteri, tratată-ndestul, pentru negoțul lui asupra-ne, chestiunea, care putea fi absolut încheiată, după

nervosque vestros et studia, quae mihi magna est cura, explorare: nam cum instituissem vos ad quaerendam veritatem magnopere hortari, coeperam ex vobis quaerere quantum in ea momenti ponneretis: omnes autem posuistis tantum, ut plus non desiderem. Nam cum beati esse cupiamus, sive id fieri non potest nisi inventa, sive non nisi diligenter **[Col. 0919]** quaesita veritate; postpositis caeteris omnibus rebus, nobis, si beati esse volumus, perquirenda est. Quamobrem jam istam, ut dixi, disputationem terminemus, et relatam in litteras mittamus, Licenti, potissimum patri tuo, cujus erga philosophiam jam prorsus animum teneo. Sed adhuc quae admittat, quaero fortunam. Incendi autem in haec studia vehementius poterit, cum teipsum jam intentum mecum **[Col. 0920]** sic vivere, non audiendo solum, verum etiam legendo ista cognoverit. Tibi autem si, ut sentio, Academici placent, vires ad eos defendendos validiores para; nam illos ego reos citare decrevi. Quae cum essent dicta, prandium paratum esse annuntiatum est, atque surreximus.

puține cuvinte, dacă nu voiam să vă exersez pe voi și să explorez nervii voștri, pasiunile, care-s marea mea grijă: căci, cum instituisem să vă-ndemn din tot sufletul la căutarea adevărului, am început să caut să aflu de la voi cât preț veți fi pus pe el: toți ați pus, încaltea, atâta, cât să nu doresc mai mult. Altminteri, cum dorim să fim fericiți, fie că asta nu se poate-mplini decât numai prin găsirea, fie că nu, decât numai prin diligent căutatul adevăr; postpunându-le pe toate celelalte lucruri, nouă, dacă vrem să fim fericiți, ne e de cercetat cu deosebită grijă. Dreptaceea, să terminăm acum, precum am zis, această dispută, și, povestită în scrisoare, să i-o trimitem, Licențiu, atoturgent tatălui tău, al cărui spirit îl țin de-acum în fața filosofiei. Dar mai aștept doar norocul, care să-l lase să intre. Va putea, decum va fi cunoscut, nu doar din auzite, ci citindu-le pe acestea, că tu însuți, ocupat dimpreună cu mine, trăiești deja astfel. Ție, încaltea, dacă, precum simt, îți plac academicii, pregătește-ți mai valide forțele spre-a-i apăra, că eu am hotărât să-i citez drept vinovați." Care, decum fură zise, am fost anunțați că-i gata prânzul, și ne-am ridicat.

LIBER SECUNDUS

Romanianum Maecenatem suum ad amplectendam philosophiam rursus cum grati animi significatione hortatur, tresque illi describit Collationes, in quarum prima explicantur placita Academicorum. In secunda novae ac veteris Academiae discrimina referuntur; et exploditur sententia horum philosophorum, qui cum verum haud posse deprehendi putarent, veri tamen simile se sequi profiterentur. In tertia dicitur quid illi verisimile seu probabile appellarent.

I. - [**Col. 0919**] *Contra Academicorum rationes Dei auxilio opus est.*

1. Si quam necesse est, disciplina atque scientia sapientiae vacuum esse non posse sapientem, tam eam necesse esset invenire dum quaeritur; omnis profecto Academicorum vel calumnia, vel pertinacia, vel pervicacia, vel, ut ego interdum arbitror, congrua illi tempori ratio, simul cum ipso tempore, et cum ipsius Carneadis Ciceronisque corporibus sepulta foret. Sed quia sive vitae hujus multis variisque jactationibus, Romaniane, ut in eodem te probas, sive ingeniorum quodam stupore, vel socordia vel tarditate torpentium, sive desperatione inveniendi; quia non quam facile oculis ista lux, tam facile mentibus sapientiae sidus oboritur; sive etiam qui error omnium populorum est, falsa opinione inventae a se veritatis, nec diligenter homines quaerunt, si qui quaerunt, et a quaerendi voluntate avertuntur; evenit ut scientia raro

CARTEA A DOUA

Exprimându-şi, din nou, recunoştinţa faţă de Romanian, Sfântul Augustin îl îndeamnă, cu noi argumente, să i se consacre filosofiei. Îi descrie, apoi, următoarele trei ***dispute****. În prima sunt făcute cunoscute opiniile academicilor; în a doua se arată deosebirile dintre Vechea şi Noua Academie şi sunt combătute doctrinele acelor filosofi care, întru pretinsa neputinţă de descoperire a adevărului, susţin verosimilul; în a treia se explică ce-anume-nseamnă ceea ce academicii numeau verosimilul şi probabilul.*

I. - *Contra raţiunilor academicilor e nevoie de ajutorul lui Dumnezeu.*

1. Dacă, pe cât de necesar este că înţeleptul nu poate fi vacuu de disciplina şi ştiinţa înţelepciunii, ar fi fost tot atât de necesar ca eu să fie găsită în timp ce-i căutată, toată, absolut, fie calomnia, fie încăpăţânarea, fie îndărătnicia, fie, precum eu mai socot încă, raţiunea congruă acelui timp, ar fi, dimpreună cu timpul însuşi şi cu trupurile, al lui Carneade însuşi şi al lui Cicero, înmormântată[36]. Ci, fiindcă, fie prin multele şi variile agitaţii ale vieţii acesteia, precum le încerci întru tine însuţi, Romaniane, fie printr-o anume stupoare a ingeniilor, fie prin nepăsare, fie prin încetineală, amorţite, fie prin disperarea de a găsi, căci nu pe cât de uşor ochilor, lumina aceasta, tot atât de uşor le răsare minţilor steaua înţelepciunii; fie chiar şi prin falsa, care este eroarea tuturor popoarelor, opinie a adevărului aflat de către sine; şi nici oamenii nu caută diligent, dacă cei care caută se şi întoarnă de la voinţa de a căuta: se-ntâmplă ca ştiinţa să le provină rar şi puţinilor: şi,

paucisque proveniat: eoque fit, ut Academicorum arma quando cum eis ad manus venitur, nec mediocribus viri sed acutis et bene eruditis, invicta et quasi Vulcani videantur. Quamobrem contra illos fluctus procellasque fortunae, cum obnitendum remis qualiumcumque virtutum tum in primis divinum auxilium omni devotione atque pietate implorandum est; ut intentio constantissimi bonorum studiorum teneat cursum suum, a quo eam nullu casus excutiat, quominus illam philosophiae tutissimu jucundissimusque portus accipiat. Haec prima tua caus est; hinc tibi metuo, hinc te cupio liberari, hinc, si mod dignus sim qui impetrem, quotidianis votis auras tib prosperas orare non cesso; oro autem ipsam summi De Virtutem atque Sapientiam. Quid est enim aliud, quem mysteria nobis tradunt Dei Filium?

2. Multum autem me adjuvabis pro te deprecantem si non nos exaudiri posse desperes, nitarisque nobiscum et tu non solum votis, sed etiam voluntate, atque illa tu naturali mentis altitudine, propter quam te quaero, qua singulariter delector, quam semper admiror, quae in te, pro nefas! illis rerum domesticarum nubibus quasi fulmen involvitur, et multos, ac pene omnes latet: me autem, e alium, vel tertium, familiarissimos tuos latere non potes qui saepe non solum **[Col. 0920]** attente audivimus murmura tua, sed etiam nonnulla fulgura fulminibus propiora conspeximus. Quis enim, ut caetera pro tempor taceam et unum commemorem; quis, inquam, tam subito unquam tantum intonuit, tantumque lumine menti emicuit, ut sub uno fremitu rationis, et quodam coruscamine temperantiae, uno die illa pridie saevissimu penitus libido moreretur? Ergone non erumpet aliquando ista virtus, et multorum desperantium risus in horrorem stuporemque convertet; et locuta in terris quasi quaedam futurorum signa, rursus projecto totius corporis onere recurret in coelum? Ergone Augustinus de Romaniano frustra ista dixit? Non sinet ille cui me totum dedi, quem nunc recognoscere aliquantum coepi.

prin asta se face ca armele academicilor, când se ajunge cu ei corp la corp, să li se pară, şi nu bărbaţilor mediocri, ci ascuţiţilor şi bine învăţaţilor, de neînvins şi cvasivulcaniene. Dreptaceea, când, împotriva acelor talazuri şi furtuni ale sorţii, e de opintit prin ramele oricăror virtuţi, atunci, mai cu seamă, trebuie, cu toată devoţiunea şi pietatea, implorat ajutorul divin, ca intenţia atotconstantă a bunelor studii să-şi ţină cursul său, de la care să n-o abată nici o-ntâmplare să n-o primească portul atotsigur şi atotplăcut al filosofiei. Aceasta-i prima ta cauză; de-aci mă tem pentru tine; de-aci doresc să fii tu liberat, deci, o, numai de-aş fi demn eu, cel care să obţin, nu-ncetez rugându-mă zilnic rugăciuni, să cer pentru tine aure prospere; o rog, altminteri, pe Însăşi a suprem Dumnezeului Virtute şi Înţelepciune. Ce alta este, într-adevăr, Cel pe Carele misterele ni-l încredinţează nouă Fiu al lui Dumnezeu!?[37]

2. Mult mă vei ajuta, încaltea, pe mine, stăruitor rugătorul pentru tine, dacă nu vei dispera cumcă rugile noastre nu pot fi împlinite şi vei tinde şi tu dimpreună cu noi, nu numai prin voturi, ci chiar şi prin voinţă şi prin mirifica ta altitudine firească a minţii, pentru care te caut, prin care singular mă delectez, pe care pururea o admir, care este în tine, oh, nenorocire, prin nourii treburilor domestice, înfăşurată ca şi fulgerul, şi multora, ba aproape tuturor le este ascunsă; mie, însă, şi unui al doilea sau al treilea, atotfamiliarilor tăi, nu ne poate rămâne ascunsă, nouă, care adeseori nu doar am auzit atent murmurele tale, ci am şi privit, dimpreună, nu puţine, fulgurările atât de-asemănătore fulgerelor. Cine, de-altminteri, ca să le tac, pe moment, pe celelalte şi s-o amintesc doar pe una; cine, zic, tunat-a cândva, atît de subit, atâta şi-a scăpărat atât cu lumina minţii, ca, sub un singur freamăt al raţiunii şi-un fremur anume al temperanţei, să moară, -ntr-o singură zi, acea absolut animalbatică patimă de c-o zi înainte? Nu va erumpe, oare, oarecând virtutea aceasta, şi râsul multor disperaţi nu-l va preface, prin urmare, în stupoare şi-oroare; şi vorbindă pe pământ cvasianume semne ale celor viitoare, aruncându-şi apoi povara întreg corpului, nu se va-ntoarce-n cer, ea, oare? Zadarnic zisu-le-a, oare, despre Romanian, prin urmare, Augustin pe-acestea? N-o va permite Cel Cui dătu-l-m-am totul, pe Carele-ncep întrucâtva a-L recunoaşte acuma!

II. - *Romaniano grati animi obsequium exhibet, eumque ad philosophiam hortatur.*

3. Ergo aggredere mecum philosophiam: hic est quidquid te anxium saepe, atque dubitantem mirabiliter solet movere. Non enim metuo aut a socordia morum, aut a tarditate ingenii tui. Quis enim te quando aliquantum respirare concessum est, in sermonibus nostris vigilantior? quis acutior apparuit? Ergone tibi gratiam non repensabo? an fortasse paululum debeo? Tu me adolescentulum pauperem ad peregrina studia pergentem, et domo et sumptu, et, quod plus est, animo excepisti. Tu patre orbatum amicitia consolatus es, hortatione animasti, ope adjuvisti. Tu in nostro ipso municipio, favore, familiaritate, communicatione domus tuae pene tecum clarum primatemque me fecisti. Tu Carthaginem illustrioris professionis gratia remeantem, cum tibi soli et meorum nulli consilium meum spemque aperuissem, quamvis aliquantum illo tibi insito, quia ibi jam docebam, patriae amore cunctatus es: tamen ubi evincere adolescentis cupiditatem, ad ea quae videbantur meliora tendentis, nequisti; ex dehortatore in adjutorem mira benevolentiae moderatione conversus es. Tu necessariis omnibus iter adminiculasti meum. Tu ibidem rursus, qui cunabula, et quasi nidum studiorum meorum foveras, jam volare audentis sustentasti rudimenta. Tu etiam cum te absente atque ignorante navigassem, nihil succensens **[Col. 0921]** quod non tecum communicassem ut solerem, atque aliud quidvis quam contumaciam suspicans, mansisti inconcussus in amicitia; nec plus ante oculos tuos liberi deserti a magistro, quam nostrae mentis penetralia puritasque versata est.

4. Postremo quidquid de otio meo modo gaudeo; quod a superfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quod depositis oneribus mortuarum curarum, respiro, resipisco, redeo ad me; quod quaero intentissimus veritatem, quod invenire jam ingredior, quod me ad summum ipsum modum perventurum esse confido; tu animasti, tu impulisti, tu

II. - *Augustin îi arată lui Romanian recunoştinţa din adâncul sufletului şi îl îndeamnă spre filosofie.*

3. Apucă, deci, dimpreună cu mine filosofia, adică, tot ceea ce te mişcă, -ndeobşte, pe tine, anxiosul şi nehotărâtul! Nu mă tem eu, încaltea, nici de nepăsarea moravurilor, nici de-ncetineala ingeniului tău. Cine, de-altminteri, arătatu-s-a, când ni s-a conces să respirăm întrucâtva, în discuţiile noastre, mai vigilent decât tine, cine, mai ascuţit? Nu-ţi voi răsplăti eu, prin urmare, ţie, oare, favoarea, sau datorezu-ţi eu puţintel, poate? Tu m-ai primit pe mine, adolescenţelul sărac, purces în străini, la studii, şi-n casă, şi pe cheltuială, şi, ceea ce-i mai multul, întru spirit. Orfan de tată, consolatu-m-ai cu amiciţia ta, cu sufletul însufleţitu-m-ai, cu averea ajutatu-m-ai. În însuşi municipiul nostru, tu, prin favoare, familiaritate, împărtăşirea casei tale aproape dimpreună cu tine renumit şi fruntaş făcutu-m-ai. Reîntorcându-mă, graţie profesiei mai ilustre, la Carthagina, cum ţie singurul, şi niciunuia de-alor mei, îţi dezvăluisem hotărârea mea şi speranţa, deşi, prin ţie-nnăscutul amor de locurile natale, ai stat, căci predam deja acolo, puţintel în cumpănă, totuşi, cum n-ai fost în stare să-nvingi cupiditatea adolescentului tinzător spre cele ce păreau mai bune, te-ai convertit, cu mirifică bunăvoinţă, dintru dehortator întru ajutor. Tu ai spijinit, cu toate cele necesare, drumul meu. Tu, tot acolo, iarăşi, care încălzişi leagănul şi cvasicuibul studiilor mele, mi-ai susţinut, cutezătorului de-acum de-a zbura, încercările. Tu, chiar şi când, absent tu şi neştiind, navigasem, neaţâţându-te cu nimic, că nu mă sfătuisem cu tine, precum obişnuiam, şi închipuindu-ţi orice alta decât contumacia, ai rămas neclintit în amiciţie, şi,-n faţa ochilor tăi, nu s-au răsucit mai mult copiii părăsiţi de magistru decât penetraliile şi puritatea minţii noastre.

4. În fine, tot ceea de ce mă bucur, acum, din oţiul meu: că am zburat din lanţurile superfluelor cupidităţi; că despovărat de poverile grijilor moarte, respir, mă-ntrem, mă-ntorc la mine; că intentissim caut adevărul; că păşesc deja să aflu ceea ce mă-ncred că are să mă aducă la însuşi modul suprem, tu animat-ai, tu îndemnat-ai, tu făcut-ai. Al cui servitor vei fi fost,

fecisti. Cujus autem minister fueris, plus adhuc fide concepi, quam ratione comprehendi. Nam cum praesens praesenti tibi exposuissem interiores motus animi mei, vehementerque ac saepius assererem, nullam mihi videri prosperam fortunam, nisi quae otium philosophandi daret; nullam beatam vitam, nisi qua in philosophia viveretur: sed me tanto meorum onere, quorum ex officio meo vita penderet, multisque necessitatibus, vel vani mei pudoris, vel ineptae meorum miseriae refrenari: tam magno es elatus gaudio, tam sancto hujus vitae inflammatus ardore, ut te diceres, si tu ab illarum importunarum litium vinculis aliquo modo eximereris, omnia mea vincula etiam patrimonii tui mecum participatione rupturum.

5. Itaque cum admoto nobis fomite discessisses, nunquam cessavimus inhiantes in philosophiam, atque illam vitam quae inter nos placuit atque convenit, prorsus nihil aliud cogitare: atque id constanter quidem, sed minus acriter agebamus; putabamus tamen satis nos agere. Et quoniam nondum aderat ea flamma, quae summa nos arreptura erat; illamqua lenta aestuabamus, arbitrabamur vel esse maximam. Cum ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celsinus, bonas res arabicas ubi exhalarunt in nos, ubi illi flammulae instillarunt pretiosissimi unguenti guttas paucissimas; incredibile, Romaniane, incredibile, et ultra quam de me fortasse et tu credis; quid amplius dicam? etiam mihi ipsi de meipso incredibile incendium concitarunt. Quis me tunc honor, quae hominum pompa, quae inanis famae cupiditas, quod denique hujus mortalis vitae fomentum atque retinaculum commovebat? Prorsus totus in me cursim redibam. Respexi tantum, confiteor, quasi de itinere in illam religionem, quae pueris nobis insita est, et medullitus implicata: verum autem ipsa me ad se nescientem rapiebat. Itaque titubans, properans, **[Col. 0922]** haesitans arripio apostolum Paulum. Neque enim vere isti, inquam, tanta potuissent, vixissentque ita ut eos vixisse manifestum est, si eorum Litterae atque rationes huic tanto bono adversarentur. Perlegi totum intentissime atque cautissime.

Însă, conceput-am, până acum, mai mult prin credinţă decât am cuprins prin raţiune. Căci, pe când, prezent, îţi expusei, ţie prezent, mişcările interioare ale spiritului meu, ziceam ne-ncetat, sus şi tare[38] că mie nu mi se pare nici o soartă prosperă decât numai cea care ar da otiul de-a filosofa; nici o viaţă, fericită, decât numai prin care s-ar trăi întru filosofie, dar că eu sunt înfrânat de atâta povara alor mei, a căror viaţă atârna de serviciul meu, şi de multele necesităţi, fie ale vanei mele pudori, fie ale ineptei mizerii a alor mei: te-ai ridicat cu o atâta de mare bucurie, inflamat de o atâta de sfântă ardoare a vieţii acesteia, să zici că, dacă tu vei fi scăpat, în vreun mod anume, de lanţurile litigiilor apăsătoare, tu ai să rupi toate lanţurile mele chiar prin împărtăşirea cu mine a patrimoniului tău.

5. Şi, aşa, cum aprinzându-ne iasca, plecaseşi, n-am încetat nicicând, ahtiaţi întru filosofie, şi n-am cugetat absolut nimic alta decât acea viaţă care ne-a convenit şi ne-a plăcut: şi asta o făceam constant, desigur, dar mai puţin arzător; socoteam, totuşi, cumcă noi facem destul. Şi, fiindcă nu era încă de faţă acea flamă, care, supremă, avea să ne-nstăpânească, pe aceea, prin care, lentă, ne-ncingeam, o credeam a fi cel puţin maxima. Cum iată-mi-ţi, decum anume cărţi pline[39], cum zice Celsin[40], răspândiră-ntru noi miresmele arabice, decum îi picurară acelei flăcărui puţintele picături de atotpreţios unguent, încredibil, Romaniane, incredibil, şi cu multul mai mult decât, poate, crezi şi tu despre mine, mai mult ce să zic, chiar mie însumi despre mine însumi incredibil, stârniră incendiul[41]. Care onor, care pompă a oamenilor, care cupiditate a faimei deşarte, ce, în fine, nutremânt şi chiar odgon al vieţii acesteia muritoare mă mişca atunci? Absolut totul mă-ntorceam în goană-ntru mine. Reprivit-am numai, mărturisesc, precum de pe drum, întru mirifica religie, care încă de copii fostu-ne-a nouă răsădită şi, -n măduva oaselor, împletită: cu adevărat, însă, ea însăşi mă răpea la sine pe mine, neştiutorul. Şi, aşa, împleticindu-mă, repezindu-mă, ezitând, mi-l însuşesc pe apostolul Pavel. Altminteri, zic, nici n-ar fi fost în stare ei de atâtea şi nici n-ar fi trăit, aşa cum e-nvederat că ei au trăit, dacă scrierile lor şi chiar raţiunile i s-ar fi-ncontrat acestui atâta de mare bine. Citit-am totul atotîncordat şi atotprecaut[42].

6. Tunc vero quantulocumque jam lumine asperso, tanta se mihi philosophiae facies aperuit, ut non dicam tibi, qui ejus incognitae fame semper arsisti, sed si ipsi adversario tuo, a quo nescio utrum plus exercearis quam impediaris, eam demonstrare potuissem; nae ille et baias, et amoena pomaria, et delicata nitidaque convivia, et domesticos histriones, postremo quidquid eum acriter commovet in quascumque delicias, abjiciens et relinquens, ad ejus pulchritudinem blandus amator et sanctus, mirans, anhelans, aestuans advolaret. Habet enim et ille, quod confitendum est, quoddam decus animi, vel potius decoris quasi sementem, quod erumpere in veram pulchritudinem nitens, tortuose ac deformiter inter scabra vitiorum, et inter opinionum fallacium dumeta frondescit: tamen non cessat frondescere, et paucis acute ac diligenter in densa intuentibus quantum sinitur eminere. Inde est illa hospitalitas, inde in conviviis multa humanitatis condimenta, inde ipsa elegantia, nitor, mundissima facies rerum omnium, et undique cuncta perfuxdens adumbratae venustatis urbanitas.

III. - *Philocalia et Philosophia. Romanianum rursus ad philosophiam accendit.*

7. Philocalia ista vulgo dicitur: ne contemnas nomen hoc ex vulgi nomine: nam philocalia et philosophia prope similiter cognominatae sunt, et quasi gentiles inter se videri volunt, et sunt. Quid est enim philosophia? Amor sapientiae. Quid philocalia? Amor pulchritudinis. Quaere de Graecis. Quid ergo sapientia? nonne ipsa vera est pulchritudo? Germanae igitur istae sunt prorsus, et eodem parente procreatae (**Lib. 1 Retract., cap. 1, n. 3**): sed illa visco libidinis detracta coelo suo, et inclusa cavea populari, viciniam tamen nominis tenuit, ad commonendum aucupem ne se contemnat. Hanc igitur sine pennis sordidatam et egentem volitans libere soror saepe agnoscit, sed raro liberat: non enim philocalia ista unde genus ducat agnoscit, nisi philosophia. Quam totam fabulam (nam subito Aesopus factus sum) Licentius tibi carmine suavius

6. Atunci, însă, cu oricât de puţină lumină, iată, stropit, faţa filosofiei arătatu-mi-s-a mie atâta, încât, să nu zic ţie, care ai fost pururea rupt de foamea acestei necunoscute, ci, dacă i-aş fi putut-o-nvedera însuşi adversarului tău[43], de către care nu ştiu de vei fi fost sau nu mai mult exersat decât împiedicat, el, dispreţuind şi părăsind absolut sigur şi băile, şi atotplăcutele pomării, şi delicatele şi strălucitoarele convivii, şi histrionii domestici, la urma urmei, tot ceea ce-l mişcă pe el în oricare delicii, ar fi zburat, mirându-se, gâfâind, arzând, blând iubitor şi frânt, la frumseţea ei. Are şi el, încaltea, ceea ce-i de recunoscut, o anume mândreţe a spiritului sau, mai degrabă, cvasisământa mândreţei, care, tinzând să erumpă-ntru adevărata frumseţe, înfrunzeşte răsucit şi diform între putregaiul viciilor şi-ntre mărăcinişul opiniilor înşelătoare: nu-ncetează, totuşi, să-nfrunzească şi să le emine, pe cât le este datul, puţinilor acut şi diligent privitori în desişuri. De aici este cunoscuta ospitalitate, de aici, eleganţa însăşi, strălucirea, atotcunoscuta faţă a lucrurilor toate şi urbanitatea adumbratei venustăţi revărsându-se, de peste tot, pe toate.

III. - *Filocalia şi Filosofia. Augustin îl aprinde iarăşi pe Romanian spre filosofie.*

7. Filocalie se zice vulgar asta: să nu dispreţuieşti acest nume de la numele vulgului: altminteri, filocalia şi filosofia au fost aproape similar poreclite, şi vor să pară cvasirubedenii îndesine, şi sunt[44]. Ce este, încaltea, filosofia? Amorul înţelepciunii. Ce, filocalia? Amorul frumseţii. Întreabă de greci. Ce-i, prin urmare, înţelepciunea: nu-i, oare, ea însăşi adevărata frumseţe? Surori dulci, oropsite, sunt absolut ele şi de-acelaşi părinte procreate (*Lib. 1 Retract.*, cap. 1, n. 3)[45]: dar prima, trasă din cerul său de vâscul libidoului şi închisă-n colivia populară, şi-a ţinut totuşi vecinătatea numelui, spre-a-l preveni pe păsărar să n-o dispreţuiască. Pe asta, oropsită, fără de pene murdărită şi săracă, o recunoaşte adeseori soru-sa, zburând liber, dar rareori o liberează: nu recunoaşte, într-adevăr, de unde-şi trage neamul filocalia asta decât numai şi numai filosofia. Fabulă, pe care, toată, (căci am devenit subit Esop), ţi-o va spune, mai suav, în poezie, Licenţiu, căci este un poet

indicabit: poeta est enim pene perfectus. Ergo ille, si veram pulchritudinem cujus falsae amator est, sanatis renudatisque paululum oculis posset intueri, quanta voluptate philosophiae gremio se involveret? Quomodo ibi te cognitum, sicut verum fratrem amplecteretur? Miraris haec, et forsitan rides. Quid si haec explicarem ut volebam? quid si saltem vox, si [**Col. 0923**] adhuc facies videri a te non potest, ipsius philosophiae posset audiri? Mirareris profecto; sed non rideres, non desperares. Crede mihi, de nullo desperandum est, de talibus autem minime. Omnino sunt exempla; facile evadit, facile revolat hoc genus avium, multis inclusis multum mirantibus.

8. Sed ad nos redeamus, nos inquam, Romaniane, philosophemur: reddam tibi gratiam, filius tuus coepit jam philosophari: ego eum reprimo, ut disciplinis necessariis prius excultus vigentior et firmior insurgat, quarum te ne metuas expertem, si bene te novi, auras tibi liberas tantum opto. Nam de indole quid dicam? Utinam non tam rara esset in hominibus, quam certa est in te! Restant duo vitia, et impedimenta inveniendae veritatis, a quibus tibi non multum timeo; timeo tamen ne te contemnas, atque inventurum esse desperes, aut certe ne invenisse te credas. Quorum primum, si tamen inest, ista tibi disputatio fortasse detrahet. Saepius enim succensuisti Academicis, eo quidem gravius, quo minus eruditus esses; sed eo libentius, quod veritatis amore illiciebaris. Itaque jam cum Alypio, te fautore, confligam, et tibi facile persuadebo quod volo, probabiliter tamen. Nam ipsum verum non videbis, nisi in philosophiam totus intraveris. Illud autem alterum quod te fortasse aliquid invenisse praesumis, quamvis a nobis jam quaerens, dubitansque discesseris, tamen si quid superstitionis in animum revolutum est, ejicietur profecto, vel cum tibi aliquam inter nos disputationem de religione misero, vel cum praesens tecum multa contulero.

9. Ego enim nunc aliud nihil ago, quam me ipse purgo a vanis perniciosisque opinionibus. Itaque non dubito

aproape perfect. Prin urmare, dacă el, care este iubitorul celei false, ar putea privi puţintel, cu ochii-nsănătoşiţi şi descoperiţi, adevărata frumseţe, cu câtă voluptate s-ar cuibări la sânul filosofiei? Cum te-ar mai îmbrăţişa, acolo, pe tine, cunoscutul, precum pe-adevăratul frate? Te miri de asta şi râzi, poate. Ce, dacă aş explica-o, precum voiam; ce, dacă măcar vocea, dacă faţa nu-i poate fi încă văzută de către tine, i-ar putea fi auzită filosofiei însăşi? Te-ai mira, bine-nţeles, dar n-ai râde, n-ai dispera. Dă-mi crezare mie, despre nimeni nu trebuie disperat, despre unii de-aceştia, însă, cu atât mai puţin: În genere sunt exemple: uşor scapă, uşor rezboară acest gen de păsări, mulţi închişi mult mirându-se.

8. Dar să ne-ntoarcem la noi, la noi, zic, Romaniane, să filosofăm: să-ţi întorc datoria de recunoştinţă, fiul tău a-nceput deja să filosofeze; eu îl domolesc pe el, ca, împodobit mai întâi prin disciplinele necesare, să se înalţe mai viguros şi mai ferm, faţă cu care să nu te temi că eşti exclus, îţi doresc, dacă bine te cunosc, numai aure libere. Căci despre darul înnăscut ce să zic? O, de n-ar fi atât de rar în oameni precum este de cert în tine! Rămân două viciile şi impedimentele aflării adevărului, faţă cu care nu mult mi-e teamă pentru tine; mă tem, totuşi, să nu te disprețuieşi şi chiar să disperezi din cauză că n-ai să găseşti sau, în orice caz, să nu crezi că tu ai găsit. Dintre care pe primul, dacă totuşi e-n tine, această dispută ţi-l va smulge, poate. Mai de multe ori te-ai înfuriat, altminteri, împotriva academicilor, cu atât, desigur, mai grav, cu cât erai mai puţin învăţat; dar cu atât mai bucuros, pentru că erai sedus de amorul adevărului. Şi, aşa, acum mă voi bate cu Alypiu, tu fiind părtaşul, şi-ţi voi persuada facil ceea ce vreau, probabil, totuşi. Altminteri, însuşi adevărul nu-l vei vedea decât numai dacă vei fi intrat totul în filosofie. Acela, însă, al doilea, că prezumi, poate, că tu ai aflat ceva, deşi vei fi plecat de la noi căutând încă şi îndoindu-te, dacă ceva din superstiţie s-a refăşurat în spirit, va fi absolut alungat, fie când îţi voi fi trimis o anume dispută între noi despre religie, fie când, prezent, voi fi discutat multe dimpreună cu tine.

9. Eu, încaltea, nu fac, acum, nimic alta decât că mă purghez pe mine însumi de vanele şi pernicioasele opinii. Şi, aşa, nu

melius mihi esse, quam tibi. Unum tantum est unde invideam fortunae tuae, quod solus frueris Luciliano meo: an et tu invidos quia dixi, meo? Sed quid dixi aliud quam tuo, et omnium quicumque unum sumus? De quo tamen ut subvenias desiderio meo, quid te rogem? Tu te ipse pro me roga quantum scis, quia debes. Sed nunc ambobus dico, cavete ne quid vos nosse arbitremini, nisi quod ita didiceritis, saltem ut nostis, unum, duo, tria, quatuor simul collecta in summam fieri decem. Sed item cavete ne vos in philosophia veritatem aut non cognituros, aut nullo modo ita posse cognosci arbitremini. Nam mihi vel potius illi credite qui ait, *Quaerite et invenietis* (**Matth. VII, 7**), nec cognitionem desperandam esse, et manifestiorem futuram, quam sunt illi numeri. Nunc ad propositum veniamus. Jam enim sero coepi metuere, ne hoc principium modum excederet, et non est leve. Nam modus procul dubio divinus est: sed fefellerit cum dulciter ducit, ero cautior cum sapiens fuero.

Disputatio prima

IV. - *Repetuntur in priore libro disputata.*

10. Post pristinum sermonem, quem in primum **[Col. 0924]** librum contulimus, septem fere diebus a disputando fuimus otiosi, cum tres tantum Virgilii libros post primum recenseremus, atque ut in tempore congruere videbatur, tractaremus. Quo tamen opere Lycentius in poeticae studium sic inflammatus est, ut aliquantum mihi etiam reprimendus videretur. Jam enim ab hac intentione ad nullam se rem devocari libenter ferebat. Tandem tamen ad retractandam quam distuleramus de Academicis quaestionem, cum a me, quantum potui, lumen philosophiae laudaretur, non invitus accessit: et forte dies ita serenus effulserat, ut nulli prorsus rei magis, quam serenandis animis nostris congruere videretur. Maturius itaque solito lectos reliquimus, paululumque cum rusticis

mă-ndoiesc că-mi este mie mai bine decât ţie. Una mai e de unde să invidiez norocul tău, că te-mbucuri singur de Lucilian al meu: nu şi tu eşti invidios că am zis al meu? Dar ce alta am zis decât al tău, şi al tuturor, oricare suntem una? Despre care, ca să vii totuşi în ajutorul dorinţei mele, ce să te rog? Roagă-te tu însuţi pe tine, în locul meu, cât ştii că eşti dator. Dar, acum, vă zic amândurora, păziţi-vă să nu socotiţi cumcă voi ştiţi ceva, decât numai dacă-l veţi fi-nvăţat măcar aşa cum ştiţi că unu, doi, trei, patru adunaţi dimpreună fac zece. Dar iarăşi păziţi-vă să nu cumva să socotiţi că, în filosofie, voi nici nu aveţi să cunoaşteţi adevărul, nici că nu poate fi cunoscut în nici un chip aşa. Altminteri, mie, sau mai degrabă, daţii-i crezare lui, carele zice: **Căutaţi şi veţi găsi** (*Mat.*, VII, 7), nici că-i de disperat cunoaşterea, nici că are să fie mai învederată decât sunt acei numeri. Acum, să ne-ntoarcem la subiect. Altminteri, prea târziu încep să mă tem să nu depăşească începutul acesta măsura, şi nu e uşor; de fapt, măsura este, fără nici un dubiu, divină, dar va fi-nşelat ori de câte ori comandă dulce: voi fi mai precaut, când voi fi fost înţelept.

Prima dispută

IV. - *Se repetă cele disputate în prima carte.*

10. După discuţia de ieri, pe care am adunat-o în prima carte, şapte zile aproape ne petrecum, fără dispute, oţiul, cum parcurgeam, după prima, trei cărţi ale lui Vergiliu, şi chiar le tratam, cum părea pe moment congruu. Când, totuşi, Licenţiu atâta s-a aprins de zel întru lucrarea poetică, încât mi s-a părut chiar de-nfrânat întrucâtva. Zice, altminteri, sus şi tare, că, de la această-ncordare, nu se coboară cu plăcere la nici o altă-ndeletnicire. Totuşi, cum a fost, pe cât am putut, lăudată de către mine lumina filosofiei, ni s-a alăturat, la urma urmei, nu împotriva voinţei, la retratarea chestiunii despre academici, pe care o amânarăm: şi, -ntâmplător, ziua străluci atât de senină, încât părea că nu-i congruă absolut niciunui alt lucru mai mult decât înseninării spiritelor noastre. Şi, aşa, ne-am părăsit, mai degrabă ca de obicei, paturile şi am lucrat puţintel dimpreună cu

egimus, quod tempus urgebat. Tum Alypius: Antequam vos, inquit, audiam de Academicis disputantes, volo mihi legatur sermo ille vester quem dicitis me absente perfectum: non enim possum aliter, cum inde hujus disceptationis occasio nata sit, in audiendis vobis non aut errare, aut certe laborare. Quod cum factum esset, et in eo pene totum antemeridianum tempus consumptum videremus; redire ab agro, qui deambulantes nos acceperat, domum instituimus. Et Lycentius: Quaeso, inquit, ante prandium mihi breviter totam Academicorum sententiam exponendo repetere ne graveris, ne quid in ea me fugiat, quod pro partibus meis sit. Faciam, inquam, et eo libentius quo de hac re cogitans parum prandeas. Ne, inquit ille, isthinc securus sis: nam et multos, et maxime patrem meum saepe animadverti eo edaciorem, quo refertior curis esset. Deinde tu quoque de istis metris cogitantem non sic expertus es, ut cura mea mensa secura sit. Quod quidem apud meipsum mirari soleo: quid enim sibi vult, quod tunc cibum pertinacius appetimus cum in aliud intendimus animum? Aut quid est quod manibus et dentibus nostris, occupatis nobis, animus imperiosus fit? Audi potius, inquam, de Academicis quod rogaveras, ne te metra ista volventem, non solum in epulis sine metro, sed etiam in quaestionibus patiar. Si quid autem pro mea parte occultabo, prodet Alypius. Bona fide tua opus est, inquit Alypius: nam si metuendum est, ne aliquid occultes, a me deprehendi difficile posse arbitror eum, a quo me ista didicisse nullus qui me novit ignorat, praesertim cum in prodendo vero non magis victoriae, quam animo tuo consulturus sis.

V. - *Academicorum placita.*

11. Agam, inquam, bona fide, quoniam de jure praescribis. Nam et Academicis placuit, nec homini scientiam posse contingere earum duntaxat rerum, quae ad philosophiam pertinent; nam caetera curare se Carneades negabat; et tamen hominem posse esse

țăranii, ceea ce nu suferea, pe moment, amânare. Atunci, Alypiu: „Mai înainte să vă ascult pe voi disputând despre academici, vreau", zice, „să-mi fie citită discuția aceea a voastră, căreia ziceți că i-ați dat de capăt în absența mea: altminteri, nu pot altfel, cum de acolo s-a ivit ocazia acestei dezbateri, fie să nu greșesc, fie, bine-nțeles, să nu mă muncesc, ascultându-vă pe voi." Ceea ce, cum se făcu, și văzum aproape-ntreg răstimpul dimineții petrecut cu asta, din câmpul, care ne primi plimbându-ne, am hotărât să ne-ntoarcem acasă. Și Licențiu: „Rogu-te", zice, „să nu refuzi să-mi repeți, expunându-mi-o pe scurt, înainte de prânz, întreagă sentința academicilor, să nu-mi scape din ea ceva, ce-ar fi-n folosul rolului meu." „O voi face", zic, „și cu atât mai cu plăcere, cu cât, gândindu-te la accest lucru, vei prânzi mai puțin." „Să nu fii", zice el, „prea sigur de asta: căci, iată, și pe mulți, și, mai cu seamă, pe tatăl meu l-am băgat adesea de seamă cu atât mai mâncăcios, cu cât era mai încărcat de griji. Apoi, tu însuți nu m-ai luat, în fapt, pe mine, gândindu-mă la aceste metre, în seamă, încât masa să fie sigură de grija mea. Ceea de ce, îndeobște, mă mir la mine însumi: căci ce vrea, încaltea, să-nsemne că atunci poftim mai aprig mâncarea, când la alta ne-așternem încordat spiritul? Sau cum se face că, ocupați noi cu mâinile noastre și dinții noștri, spiritul devine mai imperios?" „Ascultă, mai degrabă", zic, „ceea ce-ai cerut despre academici, să nu cumva, rostogolindu-ți tu-n minte aceste metre, să te suport, nu numai la bucatele de pe masă, ci chiar și-n chestiunile din discuție, fără de metru. Iar, ori de câte ori voi oculta ceva din partea-mi, o va rosti Alypiu." „E nevoie de buna ta credință", zice Alypiu, „căci socot că-i dificil să poată fi surprins de către mine cel, de la carele, niciunul, care mă cunoaște, nu ignoră că eu le-am învățat pe astea, mai cu seamă cum, în rostirea adevărului, n-ai să-i porți mai mult de grijă victoriei decât spiritului tău.

V. - *Învățătura academicilor.*

11. „Voi face-o", zic, „cu bună credință, fiindcă pe drept o prescrii. De fapt, și academicilor plăcutu-le-a, și că știința nu poate să-i survină omului, a acelor lucruri, se-nțelege, care țin de filosofie; căci Carneades nega cumcă el le are pe celelalte-n grijă; și că, totuși, omul poate fi înțelept, și că toată sarcina înțeleptului, precum a

sapientem, sapientisque totum munus, ut abs te quoquo Licenti, illo sermone dissertum est, [Col. 0925] in conquisitione veri explicari. Ex quo confici, ut nulli etiam rei sapiens assentiatur: erret enim necesse est, quod sapienti nefas est, si assentiatur rebus incertis. Et omnia incerta esse non dicebant solum, verum etiam copiosissimis rationibus affirmabant. Sed verum non posse comprehendi, ex illa stoici Zenonis definitione arripuisse videbantur, qui ait id verum percipi posse, quod ita esset animo impressum ex eo unde esset, ut esse non posset ex eo unde non esset. Quod brevius planiusque sic dicitur, his signis verum posse comprehendi, quae signa non potest habere quod falsum est. Hoc prorsus non posse inveniri, vehementissime ut convincerent incubuerunt. Inde dissensiones philosophorum, inde sensuum fallaciae, inde somnia furoresque, inde pseudomeni et soritae in illius causae patrocinio viguerunt. Et cum ab eodem Zenone accepissent, nihil esse turpius quam opinari, confecerunt callidissime, ut si nihil percipi posset, et esset opinatio turpissima, nihil unquam sapiens approbaret.

12. Hinc eis invidia magna conflata est: videbatur enim esse consequens, ut nihil ageret, qui nihil approbaret. Unde dormientem semper, et officiorum omnium desertorem, sapientem suum Academici describere videbantur, quem nihil approbare censebant. Hic illi inducto quodam probabili, quod etiam verisimile nominabant, nullo modo cessare sapientem ab officiis asserebant, cum haberet quid sequeretur; veritas autem sive propter naturae tenebras quasdam, sive propter similitudinem rerum, vel obruta, vel confusa latitaret. Quamvis et ipsam refrenationem et quasi suspensionem assensionis magnam prorsus actionem sapientis esse dicebant. Videor mihi breviter totum, ut voluisti, exposuisse, nihilque recessisse a praescriptione, Alypi, tua id est egisse, ut dicitur, bona fide. Si enim aliquid vel non ita ut est dixi, vel forte non dixi; nihil voluntate a me factum est. Bona ergo fides est, ex animi sententia. Homini

fost susţinut chiar de către tine, Licenţiu, în acea discuţie, se desfăşoară întru căutarea adevăr(at)ului. De unde încă se conclude că filosoful să nu-i asimtă niciunui lucru: căci, dacă li se asimte lucrurilor incerte, e necesar a fi întru eroare, ceea ce-i este nelegiuit înţeleptului. Şi, cumcă toate sunt incerte, nu doar ziceau, ci chiar afirmau prin atotcopioase raţionamente. Ci, cumcă adevăr(at)ul nu poate fi cuprins, păreau că şi-au însuşit-o din celebra definiţie a stoicului Zenon, care zice că poate fi perceput acel adevăr(at), care i-a fost imprimat astfel spiritului de la acela de unde este, încât să nu poată fi de la acela de unde nu este[46]. Ceea ce, mai scurt şi mai de-a dreptul, se zice astfel: adevăr(at)ul poate fi pe deplin cuprins prin acele semne, pe care semne nu le poate avea ceea ce este falsul. Că asta nu se poate absolut deloc afla, pusu-s-au ei s-o clocească atotvehement, ca să convingă. De aici, disensiunile filosofilor, de aici, înşelătoriile simţurilor, de aici, vedeniile şi furorile, de aici înfloriră pseudomenii[47] şi soritele[48], în patrociniul acelei cauze. Şi, cum îşi însuşiră, de la acelaşi Zenon, că nimic nu-i mai ruşinos decât a opina, au conclus, atotşiret, ca, dacă nimic nu poate fi perceput, iar opinarea-i atotruşinoasă, înţeleptul să nu aprobe, niciodată, nimic.

12. De aci umflatu-li-s-a marea invidie: părea, cică, a fi consecvent cumcă cel ce nu aprobă nimic, să nu facă nimic. De unde academicii păreau că-l descriu înţelept al lor, pe care-l cugetau a nu aproba nimic, pe pururea dormindul şi dezertorul tuturor îndatoririlor. Aci, inducând acel ceva anume, probabil, pe care-l numiră chiar şi verosimil[49], ziceau că, în nici un chip, înţeleptul nu-ncetează de la-ndatoriri, cum are ce să urmeze; adevărul, încaltea, fie din cauza unui anume-ntuneric al naturii, fie din cauza similitudinii lucrurilor, ar zăcea fie întunecat, fie confuz. Oricum, ziceau cumcă şi însăşi totala-nfrânare şi evasisuspensiunea asensiunii este marea absolut acţiune a înţeleptului. Mi se pare că am expus totul pe scurt, aşa cum ai vrut, şi nici nu m-am îndepărtat cu nimic, Alypiu, de la prescripţiunea ta; asta-nseamnă a fi făcut, precum se zice, cu bună-credinţă. Altminteri, dacă am zis, fie ceva nu aşa cum este, fie, poate, n-am zis, nimic n-a fost făcut de către mine prin voinţă. Buna credinţă este, prin urmare, de la sentinţa spiritului, şi, într-un

enim homo falsus docendus, fallax cavendus debet videri; quorum prius magistrum bonum, posterius discipulum cautum desiderat.

13. Tum Alypius: Gratum, inquit, habeo, cum et Licentio a te satisfactum est, et me onere imposito relevasti. Non enim magis tibi verendum erat, ne quid explorandi mei causa minus a te diceretur (nam alio modo qui fieri poterat?) quam mihi, si in quoquam te prodere fuisset necesse. Quare faxis, ut illud quod deest, non tam percontationi, quam ipsi percontanti, de differentia novae ac veteris Academiae, ne te pigeat exponere. Prorsus, inquam, fateor, piget. Quare beneficium dederis (nam et hoc quod commemoras, ad rem maxime pertinere negare non possum), si me paululum conquiescente, apud me distinguere ista nomina, et causam novae Academiae aperire volueris. Crederem, inquit, me quoque a prandio te avocare voluisse, ni te magis a Licentio territum dudum putarem, et ejus postulatio ita nobis praescripsisset, **[Col. 0926]** ut ei ante prandium quidquid hujus involutionis esset, expediretur. Et cum reliqua dicere tenderet, mater nostra (nam domi jam eramus) ita nos trudere in prandium coepit, ut verba faciendi locus non esset.

Disputatio secunda

VI. – *Academiae novae et veteris discidium.*

14. Deinde, cum tantum alimentorum accepissemus, quantum compescendae fami satis esset; ad pratum regressis nobis, Alypius, Paream, inquit, sententiae tuae, nec ausim recusare. Si enim nihil me fugerit, gratabor eum doctrinae tuae, tum etiam memoriae meae. At si in quoquam fortasse aberravero, recurabis id, ut deinceps hujusmodi delegationem non pertimescam. Novae Academiae discidium non tam contra veterem conceptum, quam contra Stoicos arbitror esse commotum. Nec vero discidium est

cuvânt, omul care se-nşală se cade să-i pară de-nvăţat omului, înşelătorul, de ferit: dintre care, primul recere magistrul bun, ultimul, discipolul precaut."

13. Atunci, Alypiu: „Mă simt îndatorat", zice, „cum şi lui Licenţiu i s-a dat satisfacţie de către tine, şi pe mine mai uşurat de sarcina impusă. Altminteri nu-ţi era ţie mai mult de temut decât mie, ca nu cumva, încercându-mă tu pe mine (căci cum altfel putea să se-ntâmple?), să spui cu ceva mai puţin; de-ar fi fost necesar să te dau de gol eu pe tine. Dreptacea să faci bine şi să nu-ţi fie silă să expui, ceea ce-i este de lipsă, nu atât întrebării, cât însuşi întrebătorului, despre diferenţa dintre noua şi vechea Academie." „Ba, mărturisesc", zic, „mi-e silă peste poate. Dreptaceea, îmi vei fi făcut un mare bine (întrucât şi asta, pe care o aminteşti, nu pot nega cumcă ţine de chestiunea în discuţie), dacă vei fi voit să distingi, faţă cu mine, puţintel odihnindu-mă, aceste nume şi să descoperi cauza noii Academii." „Aş putea crede", zice, „că vrei să mă-ndepărtezi şi pe mine de la prânz, dacă nu te-aş socoti pe tine mai înspăimântat de Licenţiu, adineaori, şi dacă cererea lui nu ne-ar fi prescris, astfel, ca tot ce ţine de această încălceală să i se explice lui pe scurt, înainte de prânz." Şi, când să spună cele ce i-au mai rămas de zis, maica noastră (că eram deja acasă) începu astfel să ne mâne la prânz, încât nu mai era loc de rostit nici o vorbă.

Disputa a doua

VI. – *Cearta dintre noua şi vechea Academie.*

14. Apoi, cum am luat din bucate atât, cât să fie de saţ stâmpărării foamei, reîntorşi în prelucă, Alypiu către noi: „N-aş îndrăzni", zice, „nicidecum să refuz să mă supun sentinţei tale. Altminteri, dacă nu-mi va fi scăpat nimic, voi aduce gratulări atât doctrinei tale cât, mai ales, memoriei mele. Iar, dacă mă voi fi rătăcit, poate, întru ceva, o vei drege pe asta, ca, de-aci-nainte, să nu mă tem mai mult de-o astfel de delegaţiune. Ruptura noii Academii n-a fost concepută atât împotriva celei vechi, pe cât s-a zis, socot eu, împotriva stoicilor. Şi, -nu-adevăr, nici nu trebuie

putandum, siquidem a Zenone illatam novam quaestionem dissolvi discutique oportebat. Nam de non percipiendo, quamvis nullis conflictationibus agitata, incolens tamen etiam veterum Academicorum mentes sententia non impudenter existimata est. Quod etiam ipsius Socratis Platonisque ac reliquorum veterum auctoritate probatu facile est, qui se hactenus crediderunt ab errore posse defendi, si se assensioni non temere commisissent: quamvis propriam de hac re disputationem in scholas suas non introduxerint, nec ab illis enucleate aliquando quaesitum sit, percipi, necne veritas possit. Quod cum Zeno rude ac novum intulisset, contenderetque nihil percipi posse, nisi quod verum ita esset, ut dissimilibus notis a falso discerneretur, neque opinationem subeundam esse sapienti, atque id Archesilas audiret; negavit hujusmodi quidquam posse ab homine reperiri, neque illi opinionis naufragio sapientis committendam esse vitam. Unde etiam conclusit, nulli rei esse assentiendum.

15. Verum cum ita res se haberet, ut vetus Academia magis aucta, quam oppugnata videretur; exstitit Philonis auditor Antiochus, qui, ut nonnullis visus est, gloriae cupidior quam veritatis, in simultatem adduxit Academiae utriusque sententias. Dicebat enim rem insolitam, et ab opinione veterum remotissimam Academicos novos conatos inducere. In quam rem veterum physicorum aliorumque magnorum philosophorum implorabat fidem; ipsos etiam Academicos oppugnans, qui se verisimile contenderent sequi, cum ipsum verum se ignorare faterentur. Multaque argumenta collegerat, quibus nunc supersedendum arbitror: nihil tamen magis defendebat, quam verum percipere posse sapientem. Hanc puto inter Academicos novos ac veteres controversiam fuisse. Quae si secus se habet, ut Lycentium plenissime informes, pro utroque postulaverim. Si vero ita est, ut dicere potui, susceptam disputationem peragite.

socotită ruptură, dat fiind că noua chestiune provocată de Zenon se cuvenea dezlegată şi discutată. Altminteri, despre non-percepere, deşi neagitată prin nici un fel ce ciocnire, nu neruşinat a fost socotită, totuşi, sentinţa locuitoare chiar şi-n minţile vechilor academici. Ceea ce-i uşor de probat prin autoritatea lui Socrate însuşi şi a lui Platon, şi a celorlalţi dintre cei vechi, care credeau că doar aşa se pot apăra de eroare, dacă nu s-ar încredinţa temerar asensiunii, deşi propria dispută despre acest lucru n-au introdus-o în şcolile lor, nici nu s-a cercetat niciodată de către ei, în amănunt, poate sau nu poate fi perceput adevărul. Ceea ce, cum Zenon prezentă crud şi nou şi susţinea cu tărie că nimic nu poate fi perceput decât numai şi numai ceea ce ar fi astfel adevărat încât să se discearnă de fals prin note disimilare şi că opinaţiunea nu trebuie să-i subvină-n minte filosofului, iar Archesilau a auzit-o pe asta; a negat cumcă poate fi găsit de către om ceva de felul acesta şi nu că viaţa înţeleptului trebuie încredinţată naufragiului acelei opinii. De unde a mai conclus cumcă nu trebuie să i se asimtă niciunui lucru.

15. Într-adevăr, cum aşa stăteau lucrurile, încât vechea Academie părea mai mult întărită decât asaltată, s-a ridicat auditorul lui Philon, Antiochus[50], care, cum li s-a părut unora, mai cupid de glorie decât de adevăr, a făcut de minune sentinţele amânduror Academiilor. Îi proclama pe noii academici tinzători, încaltea, să introducă un lucru insolit şi atotîndepărtat de opiniunea celor vechi. În care lucru implora credinţa vechilor fizici[51] şi a altor mari filosofi; combătându-i încă pe academicii înşişi, care se sforţau să urmeze ***verosimilul,*** deşi mărturiseau cumcă ei ignoră adevăr(at)ul însuşi. Multe argumente a îngrămădit, de la care socot să ne abţinem: nu apăra, totuşi, nimic mai mult decât că înţeleptul poate percepe adevăr(at)ul. Asta socot că a fost controversa dintre noii şi vechii academici. Care, de se prezintă altfel, să-l informezi atotdeplin pe Licenţiu, pentru amândoi ţi-aş cere-o. Dacă, însă, este aşa, precum am putut-o zice, duceţi la capăt disputa-ncepută."

VII. - *Adversus Academicos.*

16. Tum ego: Quamdiu, inquam, Licenti, in isto nostro longiore quam putabam sermone conquiescis? Audisti qui sint Academici tui? At ille verecunde [**Col. 0927**] arridens, et aliquantum hac compellatione turbatior: Poenitet me, inquit, tantopere affirmasse contra Trygetium, beatam vitam in veritatis inquisitione consistere. Nam me ista quaestio ita perturbat, ut vix non miser sim, qui certe vobis, si quid humanitatis geritis, videor miserandus. Sed quid me ipse ineptus crucio? aut quid exhorreo tanta causae bonitate subnixus? Prorsus non cedam nisi veritati. Placentne, inquam, tibi novi Academici? Plurimum, inquit. Ergo verum videntur tibi dicere? Tum ille cum jam esset assensurus, arrisione Alypii cautior factus, haesit aliquantum. Et deinde: Repete, inquit, rogatiunculam. Verumne, inquam, tibi videntur Academici dicere? Et rursum cum diu tacuisset: Utrum, ait, verum sit, nescio: probabile est tamen. Neque enim plus video quod sequar. Probabile, inquam, scisne ab ipsis etiam verisimile nominari? Ita, inquit, videtur. Ergo, inquam, verisimilis est Academicorum sententia. Ita, inquit. Jam quaeso attende, inquam, diligentius. Si quisquam fratrem tuum visum patris tui similem esse affirmet, ipsumque tuum patrem non noverit; nonne tibi insanus, aut ineptus videbitur? Et hic diu tacuit. Tum ait, Non mihi hoc videtur absurdum.

17. Cui ego cum respondere coepissem; Exspecta, inquit, quaeso, paululum. Ac post arridens, Dic mihi, ait, oro te, jamne certus es de victoria tua? Tum ego: Fac me, inquam, certum esse: non ideo tamen tu causam tuam debes deserere, praesertim cum haec inter nos disputatio suscepta sit exercendi tui causa, et ad elimandum animum provocandi. Numquidnam, inquit, aut Academicos legi, aut tot disciplinis eruditus sum, quibus tu ad me instructus adventas? Academicos, inquam, nec illi legerant a quibus primo sententia ista defensa est. Eruditio autem disciplinarumque copia si

VII. - *Împotriva academicilor.*

16. Atunci, eu: „De cât timp", zic, „te odihneşti tu, Licenţiu, în această, mai lungă decât credeam, discuţie a noastră? Auzit-ai cine sunt academicii tăi?" Dar el, surâzând sfios şi,-ntrucâtva, mai tulburat de această interpelare: „Mi-e ruşine", zice, „c-am afirmat, cu atâta zel, împotriva lui Trygeţiu, că viaţa fericită consistă-ntru închizitiunea adevărului. Altminteri, chestiunea asta mă perturbă până-ntr-atâta, încât cu greu nu mi-s de plâns, eu, care, bine-nţeles, vouă, de-aveţi câtuşi de puţină omenie-n voi, vă par demn de plâns. Dar ce mă chinuiesc eu însumi pe mine, prostul, sau la ce mă-ngrozesc, sprijinit pe atâta de marea bunătate a cauzei? Într-un cuvânt, nu voi ceda decât numai şi numai adevărului." „Plac-u-ţi ţie, oare", zic, „noii academici?" „Foarte mult", zice. „Ţie ţi se par, deci, că zic adevăr(at)ul?" Atunci el, cum era gata s-asimtă, făcut mai precaut de surâsul lui Alypiu, a ezitat întrucâtva. Şi apoi: „Repetă", zice, „întrebărica." „Adevăr(at)ul, oare", zic, „pare-ţi-se ţie că-l zic academicii?" Şi, iarăşi, după ce tăcu-ndelung: „De e, sau nu, adevăr(at)ul", zice, „nu ştiu: este, totuşi, probabilul. Şi nici nu văd, altminteri, ce să urmez." „Probabilul", zic, „ştii, oare, că mai este numit de ei înşişi şi ***verosimilul?***" „Da", zice, „aşa se pare." „Deci", zic, „sentinţa academicilor este verosimilă?" „Da", zice. „Acum, rogu-te", zic, „ia mai diligent aminte. Dacă cineva, văzându-l pe fratele tău, ar zice că este similarul tatălui tău, şi pe însuşi tătăl tău nu l-ar cunoaşte; nu-ţi va părea ţie, oare, nebun sau inept?" Şi aci a tăcut îndelung. Apoi zice: „Asta mie nu mi se pare absurd."

17. Căruia eu, cum începui să-i răspund: „Aşteaptă", zice, „puţintel, rogu-te." Şi, după aceea, surâzând; „Spune-mi", zice, „fii bun, eşti, oare, deja sigur de victoria ta?" La asta, eu: „Închipuie-ţi", zic, „că-s sigur: şi nu trebuie, totuşi, de asta, ca tu să-ţi părăseşti cauza ta, mai cu seamă cum această dispută-ntre noi a-nceput din cauza exercitării tale şi-ndemnării la şlefuirea spiritului." „Nu cumva", zice, „i-am şi citit eu pe academici şi-s şi gata-nvăţat în atâtea disciplinele, cu care tu, instruit, să tăbărăşti asupra-mi?" „Pe academici", zic, „nu i-au citit nici cei de către care a fost întâi apărată sentinţa aceasta. Învăţătura şi trupa disciplinelor, încaltea, dacă ţi-s de lipsă, nu trebuie să fie, totuşi,

te deficit, non usque adeo tamen ingenium tuum esse debet invalidum, ut nullo facto impetu paucissimis verbis meis rogationibusque succumbas. Illud enim jam vereri coepi, ne tibi citius quam volo succedat Alypius, quo adversario non ita securus deambulabo. Ergo utinam, inquit ille, jam vincar, ut aliquando vos audiam disserentes, et quod plus est, videam; quo mihi spectaculo nihil potest felicius exhiberi. Nam quoniam placuit vobis ista fundere, potius quam effundere; siquidem ore prorumpentia stilo excipitis, nec in terram, ut dicitur, cadere sinitis; legere etiam vos licebit: sed nescio quomodo, cum admoventur oculis iidem ipsi quos inter sermo caeditur; bona disputatio si non utilius, at certe laetius perfundit animum.

18. Gratum habemus, inquam: sed repentina ista gaudia tua temere illam sententiam evadere coegerunt, qua dixisti, nullum tibi spectaculum exhiberi posse felicius. Quid si enim illum patrem tuum, quo profecto nemo philosophiam est post tam longam sitim **[Col. 0928]** hausturus ardentius, nobiscum ista quaerentem ac disserentem videbis; cum ego me fortunatiorem nunquam putabo, quid te tandem sentire ac dicere convenit? Hic vero ille aliquantum lacrymavit, et ubi loqui potuit, porrecta manu coelum suspiciens: Et quando ego, inquit, Deus, hoc videbo? sed nihil est de te desperandum. Hic cum pene omnes ab intentione disputationis remitti in lacrymas coepissemus, obluctans mecum, et vix me colligens: Age potius, inquam, et in vires tuas redi; quas ut congereres unde unde posses, patronus Academiae futurus, longe ante monueram: non opinor ideo ut modo *ante tubam tremor occupet artus* **(Aeneid. lib. 11, v. 424)**; aut ut visendae alienae pugnae desiderio, tam cito te optes esse captivum. Hic Trygetius, ubi satis attendit jam vultus nostros serenatos: Quidni iste optet, inquit, homo tam sanctus, ut hoc ei Deus ante vota concesserit? Crede jam, Licenti; nám qui non invenis quid respondeas, et adhuc ut vincare optas, parvae fidei mihi videris. Arrisimus. Tum Lycentius: Loquere

până-ntr-atâta invalid ingeniul tău, încât, nepornindu-te la nici un fel de asalt, să sucombi față cu atotputinele mele cuvinte și întrebări. Altminteri, am și-nceput să mă tem eu de una anume, ca nu cumva Alypiu să-ți succeadă ție mai repede decât voiesc, cu care, adversar, nu mă voi plimba atâta de sigur." „Oho, deci, ce n-aș da", zice el, „să fiu deja-nvins, să vă aud cândva pe voi disputând și, ceea ce-i și mai mult, să vă văd; spectacol, decât care nimic nu mi se poate arăta mie mai fericit. Altminteri, fiindcă plăcutu-v-a mai mult să le puneți pe acestea pe poziție, decât să le lăsați de voie, dat fiind că, scăpate din gură, le prindeți cu pana, și nici nu-ngăduiți, cum se zice, să cadă la pământ, mi se va mai da putința să vă citesc: dar, nu știu în ce chip, ori de câte ori li se apropie ochilor înșiși aceiași, între care se-mbucătățește discuția, buna dispută inundă, dacă nu mai util, în orice caz, mai bucuros, spiritul."

18. „Ne eşti simpatic", zic, „dar plăcerile acestea subite-ale tale te-au constrâns să-ți scape sentința aceea, prin care ai zis că nu ți se poate-arăta mai fericit nici un spectacol. Ce, dacă, într-adevăr, l-ai vedea pe scumpul tău tată, decât care nu-i absolut nimeni mai ardent, după o atât de-ndelungă sete, doritor să soarbă filosofia, căutând și discutându-le-mpreună cu voi pe acestea, cum eu nu mă voi socoti niciodată mai norocos, ce-ți convine ție, la urma urmei, să simți și să zici?" Aci, într-adevăr, el a lăcrimat câtva, și, când a fost în stare să vorbească, ridicându-și, cu mâna-ntinsă spre cer, privirile: „Și când o voi vedea", zice, „Dumnezeule, eu pe asta; dar nimic nu-i de disperat despre Tine!?" Aci, cum aproape toți, distrași de la-ncordarea disputei, izbucnirăm în lacrimi, luptându-mă cu mine însumi și abia adunându-mă: „Haide, mai degrabă", zic, „și revino-ți în puterile tale, pe care, cu multul mai nainte, te-am sfătuit să ți le aduni de pe unde poți, viitorule patron al Academiei, de-aceea nu-s de părere acum ca *înaintea trâmbiței tremurul să cuprindă mădularele* (Virg. ***En.*** XI, 424); sau, din mare pofta de-a privi luptele altora, dorești să fii atât de repede captiv?" Aci, Trygețiu, după ce-a așteptat îndestul privirile noastre deja-nseninate: „De ce să nu-și dorească el", zice, „un om atâta de sfânt, ca Dumnezeu să i-o fi conces lui, înainte de rugăciuni, pe asta? Crede, de-acum, Licențiu, tu, care, încă tea., nu găsești ce să răspunzi; și încă mai dorești să fii învins,

beatus, inquit, non inveniendo verum, sed certe, no quaerendo.

19. Qua hilaritate adolescentulorum cum essemu laetiores; Attende, inquam, rogationem, et in viam re firmior et valentior, si potes. En adsum, inqui quantum possum. Quid enim si ille fratris mei viso fama compertum habeat eum esse similem patris, pote insanus aut ineptus esse, si credit? Stultusne, inquam saltem dici potest? Non continuo, inquit, nisi se id sci contenderit. Nam si ut probabile sequitur quod creb fama jactavit, nullius temeritatis argui potest. Tum eg Rem ipsam paulisper consideremus, et quasi ant oculos constituamus. Ecce fac illum nescio que hominem quem describimus, esse praesentem: adven alicunde frater tuus; ibi iste: Cujus hic puer filiu Respondetur: Cujusdam Romaniani. At hic: Qua patri similis est! quam ad me hoc non temere fam detulerat! Hic tu, vel quis alius: Nosti eni Romanianum, bone homo? Non novi, inquit: tame similis ejus mihi videtur. Poteritne quisquam risu tenere? Nullo modo, inquit. Ergo, inquam, qui sequatur vides. Jamdudum, inquit, video. Sed tame istam conclusionem abs te audire volo: oportet eni alere incipias, quem cepisti. Quidni, inquam concludam? Ipsa res clamat similiter ridendos es Academicos tuos, qui se in vita veri similitudinem sequ dicunt, cum ipsum verum quid sit, ignorent.

VIII. - *Academicorum cavillatio.*

20. Tum Trygetius: Longe mihi, inquit, videtu dissimilis Academicorum cautio ab hujus quem descripsi ineptia. Illi enim rationibus assequuntur quod dicunt es verisimile: iste autem ineptus famam secutus est, cuju auctoritate nihil est vilius. Quasi vero, inquam, non ineptio esset, si diceret, Patrem quidem ejus minime novi, nec fam comperi quam sit similis patris, et mihi tamen simil videtur. Ineptior certe, inquit. Sed quorsum ista? [Co

de puţină credinţă-mi pari mie." Am râs. Apoi, Licenţiu: „Vorbeşte, fericitule", zice, „negăsind adevăr(at)ul, dar, desigur, necăutându-l!"

19. Prin care ilaritate a adolescenţilor, cum eram mai bucuroşi: „Ascultă", zic, „întrebarea şi-ntoarce-te, de poţi, mai ferm şi mai puternic pe cale!" „Iacătă-mă-s", zice, „cât pot. Ce, încaltea, dacă acel văzător al fratelui meu ar avea dovedit prin faimă cumcă el este similarul tatălui meu, poate-se, dacă el crede, să fie nebun sau inept?" „Prost", zic, „poate fi el, oare, numit?" „Nu neapărat", zice, „decât numai dacă va fi susţinut sus şi tare cumcă el o ştie pe asta. Căci, dacă urmează ca probabil, ceea ce necontenita faimă a-ntors pe toate părţile, nu poate fi-nvinuit de nici un fel de temeritate." Atunci, eu: „Să luăm puţintel în considerare faptul însuşi şi să ni-l constituim cvasinaintea ochilor. Închipuie-ţi-l pe acel nu ştiu care om, pe care-l descriem, că el este prezent: soseşte de undeva fratele tău; atunci, omul nostru: «Al cui fiu e copilul ăsta?» I se răspunde: «Al unui anume Romanian.» La asta, omul nostru: «Cât de similar îi este tatălui său; cât de netemerar mi-a adus-o mie la cunoştinţă faima pe asta!» Aci tu, ori oricare altul: «Îl cunoşti, într-adevăr, pe Romanian, omule cumsecade?» «Nu-l cunosc», zice, «totuşi mie mi se pare similarul lui.» Putea-va, oare, cineva să-şi oprească râsul?" „În nici un chip", zice. „Deci", zic, „vezi ce urmează." „Cam de multişor", zice, „văd. Dar vreau, totuşi, să aud această concluzie de la tine: căci se cuvine să-ncepi să-l nutreşti pe cel pe care l-ai prins." „De ce", zic, „să nu conclud. Faptul însuşi strigă cumcă trebuie similar luaţi în derâdere academicii tăi, care zic cumcă ei urmează în viaţă similitudinea adevăr(at)ului, deşi ignoră ce este adevăr(at)ul însuşi."

VIII. - *Batjocorirea academicilor.*

20. Atunci, Trygeţiu: „Cu multul mi se pare mie", zice, „disimilară precauţia academicilor faţă cu inepţia ăstuia, pe care l-ai descris. Ei ajung, într-adevăr, prin raţionamente, la ceea ce zic că este verosimilul: ineptul ăsta, însă, a urmat faima, decât a cărei autoritate nu este nimic mai vil." „Ca şi cum, într-adevăr", zic, „n-ar fi fost mai inept, dacă zicea: «Pe tatăl lui, bine-nţeles, nu-l cunosc câtuşi de puţin, şi nici prin faimă n-am aflat cât de mult este el similarul tatălui său, şi mie, totuşi, mi se pare similar.»"

0929] Quia tales, inquam, sunt, qui dicunt, Verum quidem non novimus; sed hoc quod videmus, ejus quod no novimus simile est. Probabile, inquit, illi dicunt. Cui ego Quomodo istuc dicis? An negas eos verisimile dicere? E ille inquit: Ego ob hoc dicere volui, ut illam similitudinem excluderem. Videbatur enim mihi fama improbe irruisse in quaestionem vestram, cum Academici ne oculis quidem credant humanis, nedum famae mille quidem, ut poetae fingunt, sed monstrosis tamen luminibus. Nam quis ego tandem sum Academiae defensor? An in quaestione ista invidetis securitati meae? En habes Alypium, cujus adventu nobis, quaeso, ferias dederit, quem te jamdudum non frustra formidare arbitramur.

21. Tum facto silentio, oculos ambo in Alypium contulerunt. Tum ille: Vellem, inquit, quidem, ut meae vires patiuntur, auxiliari aliquatenus partibus vestris, nisi mihi omen vestrum terrori esset. Sed hanc formidinem, ni me spes fefellerit, facile fugem. Simul enim solatur me, quod praesens Academicorum oppugnator, onus Trygetii vicis pene subierit, et nunc eum victorem vestra confessione probabile est. Illud magis vereor, ne et deserti officii negligentiam, et invasi impudentiam, devitare non possim. Non enim vos oblitos credo, judicis mihi munus fuisse delatum. Hic Trygetius: Illud, inquit, aliud, hoc autem aliud est; quare quaesumus, ut te aliquando patiare privatum. Ne renuerim, ait; nedum impudentiam vel negligentiam vitare cupio, in superbiae, quo vitio nihil est immanius, laqueos incidam, si honorem mihi a vobis concessum diutius quam permittitis teneam.

IX. - *De Academicorum sententia serio deinceps disputandum.*

22. Proinde velim mihi exponas, bone accusator Academicorum, officium tuum; id est, in quorum defensionem hos oppugnes. Metuo enim, ne Academicos refellens, Academicum te probare velis. Accusatorum, inquam, ut opinor, duo genera esse bene nosti: non enim si a Ciceron modestissime dictum est, ita eum Verris ec

„Mai inept, desigur", zice, dar la ce bun asta?" „Fiindcă d'alde'ăştia", zic, „sunt cei care zic: «Adevăr(at)ul, bine-nţeles, nu-l cunoaştem: dar ceea ce vedem este similarul a ceea ce noi nu cunoaştem.»" „Probabilul", zice, „zic ei." Căruia eu: „Cum o spui tu pe-asta? Negi tu, oare, că ei zic verosimil?" Şi el: „Eu de asta", zice, „am vrut s-o zic, ca să exclud acea similitudine. Mi se părea, într-adevăr, că faima a tăbărât nerușinat în discuţia voastră, cum academicii nu le dau crezare nici măcar ochilor omeneşti, necum celor ai faimei, o mie, ei, desigur, cum şi-o închipuie poeţii, dar ochi monstruoşi, totuşi. Dar cine mi-s eu, la urma urmei, defensorul Academiei? Invidiaţi voi, oare, securitatea mea în această chestiune? Îl ai, iacătă, pe Alypiu, de care socotim că, încă mai de multişor, nu zadarnic te tenui tu, a cărui venire, rogu-te, să ne fi adus nouă vacanţa."

21. Atunci, făcându-se tăcere, amândoi şi-au întors ochii spre Alypiu. Iar el: „Aş vrea", zice, „pe cât mă ţin pe mine puterile, să ajut până-ntrucâtva rolul vostru, de nu mi-ar fi a teroare prevestirea voastră. Dar, de nu mă va fi-nşelat speranţa, voi alunga uşor această teamă. Altminteri, mă uşurează, totodată, că prezentul atacator al academicilor aproape a luat asupra sa povara învinsului Trygeţiu şi că, acum, cumcă el este învingătorul e, prin confesiunea voastră, probabil. De una mă tem eu mai mult, să nu cumva să nu pot scăpa nici de neglijenţa părăsirii oficiului, nici de nerușinarea uzurpării. Căci nu cred că voi aţi uitat că funcţia judecătorului mi-a fost deferită mie." Aci, Trygeţiu: „Aceea-i", zice, „una, asta, lasă, -i alta; dreptaceea, rugămu-te să accepţi c-ai fost, bunăoară, privat." „Nu mă voi fi-mpotrivit", zice, „să nu cumva, în timp ce doresc să evit nerușinarea sau neglijenţa, să cad în laţurile superbiei, decât care viciu nimic nu este mai îngrozitor, dacă rangul de voi conces mie l-aş ţine mai mult decât îmi permiteţi.

IX. - *Despre sentinţa academicilor e de disputat serios în continuare.*

22. Prin urmare aş vrea să-mi expui tu mie, bunule acuzator al academicilor, oficiul tău; adică, întru a căror apărare îi ataci pe aceştia. Altminteri, mă tem să nu cumva, acuzându-i pe academici, să vrei să te probezi academic. „Ştii bine, precum cred", zic, „că există două genuri de acuzatori: încaltea, dacă s-a spus atotmodest de către Cicero că aşa este el acuzatorul lui Verres, întrucât era

accusatorem, ut Siculorum defensor esset (**Cicero in Verrem, actione 1**), propterea necesse est, eum qui aliquem accusat, habere alterum quem defendat. Et ille: Saltem habesne tu quidquam in quo sententia tua jam fundata constiterit? Facile est, inquam, huic rogationi respondere, mihi praesertim cui repentina non est: jam hoc totum mecum egi, et diu multumque versavi animo. Quamobrem audi, Alypi, quod, ut arbitror, jam optime scis: non ego istam disputationem disputandi gratia susceptam volo; satis sit quod cum istis adolescentibus praelusimus, ubi libenter nobiscum philosophia quasi jocata est. Quare auferantur de manibus nostris fabellae pueriles. De vita nostra, de moribus, de animo res agitur; qui se superaturum inimicitias omnium fallaciarum, et veritate comprehensa, quasi in regionem suae originis rediens, triumphaturum de libidinibus, [**Col. 0930**] atque ita temperantia velut conjuge accepta regnaturum esse praesumit, securior rediturus in coelum (**Lib. 1 Retract., cap. 1, n. 3**). Vides quid dicam? Tollamus de medio jam cuncta ista: *arma acri faciendo viro* (**Aeneid. lib. 8, v. 304**); nec quidquam minus semper optavi, quam inter eos, qui secum multum vixerunt, multumque sermocinati sunt, oriri aliquid, unde novus quasi conflictus exsurgat. Sed propter memoriam, quae infida custos est excogitatorum, referri in litteras volui, quod inter nos saepe pertractavimus, simul ut isti adolescentes, et in haec attendere discerent, et aggredi ac subire tentarent.

23. Tunc ergo nescis, nihil me certum adhuc habere quod sentiam, sed ab eo quaerendo Academicorum argumentis atque disputationibus impediri? Nescio enim quomodo fecerunt in animo quamdam probabilitatem (ut ab eorum verbo nondum recedam), quod homo verum invenire non possit: unde piger et prorsus segnis effectus eram, nec quaerere audebam, quod acutissimis ac doctissimis viris invenire non licuit. Nisi ergo prius tam mihi persuasero verum posse inveniri, quam sibi illi non posse persuaserunt; non audebo quaerere, nec habeo aliquid quod defendam. Itaque istam

apărătorul siculilor (**Cic.** *in Verrem*, act. 1), nu-i, de aceea, neapărat necesar ca acela, care-l acuză pe unul, să-l aibă pe altul, pe care să-l apere." Şi el: „Mai ai tu, oare, ceva, cât de cât, pe care să se fi bazat sentinţa ta?" „E uşor", zic, „să i se răspundă acestei întrebări, şi mai cu seamă mie, căruia nu-mi este neaşteptată: pe toată asta am făcut-o deja cu mine însumi, şi de mult, şi mult am frământat-o cu spiritul. Dreptaceea, ascultă, Alypiu, ceea ce, precum socot, ştii deja destul de bine: eu nu voiesc această dispută luată asupra-ne de dragul disputei; fie de saţ că ne-am jucat mai mainte cu aceşti adolescenţi, unde filosofia a cvasiglumit cu plăcere împreună cu noi. Dreptaceea, smulgă-se din mâinile noastre poveştile puerile. Despre viaţa noastră, despre moravuri, despre spirit e vorba; care prezumă că el are să-nvingă inimiciţiile tuturor înşelătorilor şi, înţelegând deplin adevărul, revenind în cvasitărâmul originii sale, are să triumfe asupra libidinoşeniilor şi, aşa, cu temperanţa ca luată de soţie, are să împărăţească, să remeargă[52] mai sigur în cer (*Lib. I* ***Retract.,*** c. 1, n. 3)[53]. Iei aminte ce zic? Să le ştergem din mijlocul nostru pe toate acestea: *arme îi sunt de făcut bărbatului ager* (Virg. ***En.*** VIII, 304); şi nici n-am dorit niciodată ceva mai puţin decât ca între cei care au trăit mult împreună şi au discutat mult să apară ceva, de unde să se işte nou cvasiconflictul. Dar, din cauza memoriei, care-i custodele infidel al celor excugetate, am voit să fie consemnate-n scrieri cele pe care le-am pertractat adesea între noi, totodată ca aceşti adolescenţi să şi înveţe să ia seama la astea şi să şi încerce să se apropie şi să şi le ia asupra.

23. Care-va-să-zică, nu ştii tu, oare, că eu n-am încă nimic cert ce să simt[54], dar de la căutarea acestuia sunt împiedicat de argumentele şi disputele academicilor? Nu ştiu, altminteri, în ce chip mi-au făcut în spirit o anume probabilitate (ca să nu mă depart încă de cuvântul lor) că omul nu poate afla adevăr(at)ul: de unde devenisem leneş şi absolut lipsit de vigoare, şi nici nu îndrăzneam să caut ceea ce nu le-a fost îngăduit bărbaţilor atotascuţiţi şi atotînvăţaţi să găsească. Prin urmare, numai dacă nu-mi voi fi persuadat mie însumi că adevăr(at)ul poate fi aflat atât, cât ei şi-au persuadat loruşi că nu poate, nu voi îndrăzni să caut şi nici nu voi avea nimic ce să apăr. Şi, aşa, departă, de-ţi

interrogationem remove, si placet, et potius discutiamus inter nos, quam sagaciter possumus, utrumnam possit verum inveniri. Et pro parte mea videor mihi habere jam multa, quibus contra rationem Academicorum nitl molior: inter quos et me modo interim nihil distat, nisi quod illis probabile visum est, non posse inveniri veritatem; mihi autem inveniri posse probabile est. Nam ignoratio veri, aut mihi, si illi fingebant, peculiaris est, aut certe utrisque communis.

X. – *Verborum controversia non est quae habetur cum Academicis, sed rerum.*

24. Tum Alypius: Jam, inquit, securus incedam: video enim te non tam accusatorem, quam adjutorem fore. Itaque ne longius abeamus, videamus quaeso prius ne per hanc quaestionem in qua successisse videor iis qui tibi cesserunt, in verbi controversiam decidamus, quod te ipso insinuante ex auctoritate illa Tulliana turpissimum esse, saepe confessi sumus. Cum enim, ni fallor, Lycentius placuisse sibi diceret de probabilitate Academicorum sententiam, subjecisti quod ille haud dubie confirmavit, sciretne hanc ab eisdem etiam verisimilitudinem nominari. Et bene novi, siquidem ex te mihi nota sunt, non absque te esse Academicorum placita. Quae cum, ut dixi, animo tuo infixa sint; quid verba secteris, ignoro. Non est ista, inquam, mihi crede, verborum, sed rerum ipsarum magna controversia: non enim illos **[Col. 0931]** viros eos fuisse arbitror, qui rebus nescirent nomina imponere; sed mihi haec vocabula videntur elegisse, et ad occultandam tardioribus, et ad significandam vigilantioribus sententiam suam. Quod quare et quomodo mihi videatur, exponam, cum prius illa discussero, quae ab eis tanquam cognitionis humanae inimicis dicta homines putant. Itaque perlibenter habeo hucusque hodie nostrum processisse sermonem, ut satis quid inter nos quaereretur, aperteque constaret. Nam illi mihi videntur graves omnino ac prudentes viri fuisse. Si quid est autem, quod nunc

place, această-ntrebare, şi să discutăm, mai degrabă-ntre noi, cât de sagace putem, poate fi, de fapt, aflat adevăr(at)ul?! Şi, din parte-mi, eu cred că am mai multe pe care pun la cale să mă sprijin contra raţiunii academicilor: între care şi mine, acum, deocamdată, nu-i nici o deosebire, decât numai şi numai că lor probabil li s-a părut că nu poate fi găsit adevărul, pentru mine, însă, este probabil că poate fi găsit[55]. Ignorarea adevăr(at)ului, încaltea, fie îmi este, dacă ei îşi închipuiau, mie peculiară[56], fie, desigur, şi lor, şi mie, comună[57].

X. – *Controversa cu academicii nu-i una doar de cuvinte, ci-i una de idei.*

24. La asta, Alypiu: „De-acum voi merge sigur", zice, „căci văd, încaltea, că tu nu vei fi atât acuzatorul, cât ajutorul. Şi, aşa, să nu ne-ndepărtăm mai mult, să luăm, rogu-te, mai întâi, seama că, prin această chestiune, în care mă văd a le fi urmat celor ce îi-au cedat, să nu cădem într-o controversă de cuvinte, ceea ce, tu însuţi insinuând prin atotcunoscuta autoritate tulliană, adesea am recunoscut că-i atotruşinos. Cum, de altminteri, dacă nu mă înşel, Licenţiu se mulţumi să rostească sentinţa academicilor despre probabilitate, ai adăugat, ceea ce el a confirmat fără nici un fel de dubiu, dacă ştie el, oare, cumcă aceasta mai este numită de către ei înşişi *verisimilitutide*. Şi ştiu bine, dat fiind că de la tine-mi sunt cunoscute, că nu fără de tine sunt preceptele academicilor. Care, cum, precum am zis, i s-au înfipt spiritului tău, ignor la ce mai vânezi cuvintele." „Nu-i", zic, „crede-mă, această mare controversă una de cuvinte, ci-i de lucruri în sine; căci nu cred nicidecum cumcă au fost ei, acei bărbaţi, care nu ştiau să le impună nume lucrurilor, ci ei mi se arată mie că au ales aceste vocabule, şi spre a le oculta maitârziorilor, şi spre a le semnifica maivigilenţilor sentinţa loruşi. Ceea ce voi expune, şi de ce, şi în ce chip mi se pare mie, după ce le voi fi discutat, mai întâi, pe cele pe care oamenii le socot spuse de către ei ca inamici ai cunoaşterii umane. Şi, aşa, mi-e peste poate plăcut, şi că discuţia noastră a înaintat astăzi până-ntr-atât, încât să se cunoască-ndesaţ şi pe faţă ce anume se petrece-ntre noi. Altminteri, ei îmi par mie a fi fost bărbaţi gravi absolut şi prudenţi. Dacă e, încaltea, ceva, va fi că vom discuta,

disputabimus adversus eos erit, qui Academicos inventioni veritatis adversos fuisse crediderunt. Et ne me territum putes, etiam contra eos ipsos non invitus armabor, si non occultandae sententiae suae causa, ne ab eis temere pollutis mentibus, et quasi profanis, quaedam veritatis sacra proderentur; sed ex animo illa quae in eorum libris legimus, defenderunt. Quod hodie facerem, nisi nos solis occasus jam domum redire compelleret. Hactenus illo die disputatum est.

Disputatio tertia

XI. - *Probabile quid sit.*

25. Postridie autem quamvis non minus blandus tranquillusque dies illuxisset, vix tamen domesticis negotiis evoluti sumus. Nam magnam ejus partem in epistolarum maxime scriptione consumpseramus. Et cum jam duae horae vix reliquae forent, ad pratum processimus. Nam invitabat coeli nimia serenitas, placuitque, ut ne ipsum quidem quod restiterat tempus, perire pateremur. Itaque cum ad arborem solitam ventum esset, et mansissemus loco: Velim vos, inquam, adolescentuli, quoniam non est hodie magna res aggredienda, in memoriam mihi revocetis, quomodo hesterno die rogatiunculae quae vos turbavit, Alypius responderit. Hic Lycentius: Tam breve est, inquit, ut nihil negotii sit hoc recordari; quam leve sit autem tu videris. Nam, ut opinor, vetuit te, res cum constaret, de verbis movere quaestionem. Et ego: Hoc ipsum, inquam, quid sit, quamve habeat vim, satis animadvertistis? Videor, inquit, mihi videre quid sit; sed quaeso, tu id paulisper exponas. Nam saepe abs te audivi, turpe esse disputantibus in verborum quaestione immorari, cum certamen nullum de rebus remanserit. Sed hoc subtilius est, quam ut explicandum a me debeat flagitari.

26. Audite ergo, inquam, quid sit, vos. Id probabile vel verisimile Academici vocant, quod nos ad agendum sine assensione potest invitare. Sine assensione autem dico,

acum, împotriva celor ce au crezut că academicii au fost potrivnicii aflării adevărului. Şi, ca să nu mă crezi fricos, voi lupta, şi nu împotriva voinţei mele, cu arma în mână, împotriva lor înşişi chiar, dacă nu în vederea ocultării sentinţei loruşi, ca să nu le fie temerar date de către ei minţilor polute şi cvasiprofane sacrele anume ale adevărului, ci din adâncul spiritului lor le apărau pe cele ce le citim în cărţile loruşi. Ceea ce aş face-o astăzi, dacă scăpătatul soarelui nu ne-ar sili, acum, să ne-ntoarcem acasă." Cam atât disputatu-s-a-n ziua aceea.

Disputa a treia

XI. - *Ce-i probabilul.*

25. Ziua următoare, însă, deşi luci nu mai puţin blândă şi liniştită, abia ne-am scăpat capul de treburile domestice. Căci mare parte din ea ne-am petrecut-o, mai cu seamă, cu scrierea scrisorilor. Şi, când să mai fi rămas de-abia două ore, am purces către prelucă. Într-adevăr, ne invita neasemuita seninătate a cerului, şi ne-a plăcut, bine-nţeles, ca măcar partea de timp ce-a mai rămas să n-o lăsăm să se risipească. Şi, astfel, decum am ajuns la copacul obişnuit şi am rămas locului: „Aş vrea", zic, „ca voi, tinereilor, fiindcă nu-i de făcut azi mare lucru, să-mi readuceţi în memorie cum va fi răspuns, în ziua de ieri, Alypiu întrebării care v-a tulburat." Aci, Licenţiu: „Atâta-i de scurt", zice, „încât nu-i nici o greutate să fie-amintit, cât de uşor e, însă, tu vedea-vei. Căci, precum cred, s-a opus ca tu, cum lucrul era limpede, să stârneşti o chestiune de dragul cuvintelor." Şi eu: „Asta una", zic, „luaţi voi îndesaţ aminte ce poate fi şi cătă putere să aibă!?" „Mi se pare", zice, „că mie-mi apare ce poate fi, dar rogu-te s-o expui tu puţintel pe asta. Căci am auzit adeseori de la tine că e ruşinos din partea disputanţilor să stăruiască-n chestiunea cuvintelor, când n-a mai rămas nici un fel de luptă despre lucruri. Dar asta-i mai subtil decât să trebuiască să mi se ceară stăruitor de explicat mie."

26. „Ascultaţi, aşadar", zic, „voi ce poate să fie. Academicii numesc *probabil* sau *verosimil* ceea ce poate să ne invite pe noi fără asensiune la a o face. Fără asensiune zic, însă: ca ceea ce

Ut id quod agimus non opinemur verum esse, aut non id scire arbitremur; agamus tamen. Ut verbi causa, utrum hesterna nocte tam liquida ac pura, hodie tam laetus sol exorturus esset, si nos quispiam rogaret; credo quod non id scire negaremus, diceremus tamen ita videri. Talia, inquit, Academicus, mihi videntur omnia quae probabilia vel verisimilia putavi nominanda; quae tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno. Satis enim mihi est, te jam [**Col. 0932**] bene accepisse quid dicam, id est quibus rebus haec nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem. Satisne intellexistis, quomodo mihi ludicra illa quibus vos agitabam, de manibus excussa sint? Hic cum ambo se intellexisse respondissent, vultuque ipso responsionem postularent meam: Quid putatis, inquam? Ciceronem cujus haec verba sunt, inopem fuisse latinae linguae, ut minus apta rebus imponeret, quas sentiebat, nomina?

XII. - *Rursum de probabili et verisimili.*

27. Tum Trygetius: Jam, inquit, placet nobis, cum res nota sit, de verbis nullas calumnias commovere. Quare vide potius quid huic respondeas qui nos liberavit, in quos tu impulsus tentas iterum irruere. Et Lycentius: Mane, ait, quaeso: nam mihi sublucet nescio quid, quo videam non tibi tam facile tantum argumentum eripi debuisse. Et cum defixus in cogitatione siluisset aliquantum: Rogo, inquit, nihil mihi videtur esse absurdius, quam dicere, se verisimile sequi, eum qui verum quid sit ignoret: nec illa me tua similitudo conturbat. Nam recte ego interrogatus, utrum ex ista temporie coeli nulla in crastinum pluvia cogatur, respondeo es se verisimile, qui me non nego nosse aliquid veri. Nam scio arborem istam modo argenteam fieri non posse, multaque talia vera non impudenter me scire dico, quorum video esse similia ea quae verisimilia nomino. Tu vero, Carneades, vel quae alia graeca pestis, ut nostris parcam (quid enim dubitem in hanc partem transire ad eum cui

facem să nu opinăm că este adevărat şi nici să nu socotim că ştim asta; să facem totuşi. Precum, de exemplu, dacă, în noaptea trecută, atâta de limpede şi pură, ne-ntreba pe noi neştine, dacă astăzi tot atât de vesel are să răsară soarele; cred că noi negam că ştim asta, ziceam, totuşi, că aşa pare. «De-acest fel», zice academicul, «mi se par mie toate, pe care le-am socotit de numit probabile sau verosimile»; pe care, dacă tu vrei să le numeşti cu alt nume, nu mă opun cu nimic. Mie-mi este, într-adevăr, de-ajuns că tu ai înţeles bine ce zic, adică, căror lucruri le impun acest nume. Într-adevăr, nu făurarul vocabulelor, ci inchizitorul[58] lucrurilor se cade să fie înţeleptul[59]. Înţeles-aţi voi, oare, -ndesaţ, cum jucărelele acelea, prin care vă îmboldeam pe voi, mi-au fost smulse mie din mâini?" Aci, cum amândoi răspunseră c-au înţeles, şi prin privirea însăşi cereau răspunsul meu: „Ce credeţi", zic, „că Cicero, ale căruia sunt cuvintele acestea, fost-a, el, calicul limbii latine, ca să le pună lucrurilor, pe care le simţea, nume mai puţin apte[60]?"

XII. - *Iarăşi despre probabil şi verosimil.*

27. La asta, Trygeţiu: „Acum, cum lucru-i cunoscut", zice, „placă-ne să nu stârnim nici un fel de şicane din cuvinte: Dreptaceea, vezi, mai degrabă, ce să-i răspunzi acestuia, care ne-a liberat pe noi, împotriva cărora te scremi să-ţi arunci lovitura." Şi Licenţiu: „Stai", zice, „rogu-te; că-mi subluce nu ştiu ce, prin care văd că nu trebuia să ţi se răpună atât de uşor un argument atâta şi-atâta." Şi cum, căzut pe gânduri, tăcu câtva: „Mă rog", zice, „nimic nu mi se pare mie a fi mai absurd decât a zice că el urmează verosimilul, cel ce ignoră ce este adevăr(at)ul: şi nici nu mă conturbă pe mine acea similitudine a ta. Căci, drept întrebat eu, dacă dintru această stare atmosferică a cerului nu se va aduna până mâine nici o ploaie, răspund că este verosimil, eu, care nu neg că ştiu ceva dintru adevărat. Căci ştiu că arborele acesta nu poate deveni, acum, de argint, şi nu necugetat zic cumcă eu ştiu multe de acestea adevărate, cărora văd că le sunt similare cele pe care le numesc verisimilare. Tu, însă, Carneade, ori oricare altă pestă greacă, ca să-i cruţ pe-ai noştri (de ce, încaltea, să stau eu în dubiu să trec în această parte la cel cui, captiv, îi sunt sortit prin dreptul victoriei):

captivus debeor jure victoriae?): tu ergo cum te nihil veri scire dicas, unde hoc verisimile sequeris? At enim nomen ei non potui aliud imponere. Quid ergo nobis disputandum est cum eo, qui nec loqui potest?

28. Non ego, inquit Alypius, perfugas metuam: quanto minus ille Carneades, in quem nescio utrum juvenili an puerili levitate commotus, maledicta potius quam aliquod telum putasti esse jaciendum? Nam illi quidem ad roborandam sententiam suam, quae semper tenus probabili fundata fuit, hoc interim adversum te facile suffecerit, ita nos a veri inventione procul esse positos, ut tu tibi ipse magno argumento esse possis, qui ita una interrogatiuncula loco motus es, ut ubi tibi standum esset, penitus ignorares. Sed haec, atque scientiam tuam, quam tibi impressam de hac arbore paulo ante confessus es, in aliud tempus differamus. Quamvis enim jam alias partes delegeris, tamen sedulo docendus es quid paulo ante dixerim. Nondum enim, ut opinor, in eam quaestionem, qui utrum inveniri verum possit quaeritur, progressi fueramus: sed illud tantum in ipso vestibulo defensionis meae praescribendum putavi, in quo te lassum prostratumque prospexeram; hoc est; utrum verisimile, an probabile, an alio si quo nomine appellari potest, quod sibi Academici sat esse dicant, quaerendum non esse. Nam si tu optimus jam inventor veritatis tibi videris, nihil ad me. Postea si ingratus non fueris [**Col. 0933**] huic patrocinio meo, eadem fortasse me docebis.

XIII. - *An Academici dissimularint se scire verum.*

29. Hic ego, cum verecunde Lycentius Alypii impetum formidaret; Omnia potius, inquam, Alypi, loqui maluisti, quam quemadmodum nobis cum iis, qui loqui nesciant, disputandum sit. Et ille: Quoniam olim tum mihi, tum omnibus notum est, et nunc tua professione satis indicas te loquendi peritum esse; velim explices utilitatem primo hujus inquisitionis suae, quae aut superflua est, ut opinor, et ei multo magis respondere superfluum est; aut si

tu, însă, cum zici că tu nu ştii nimic din adevărat, de unde vei urma acest verosimil? Uite, într-adevăr, nu i-am putut impune lui alt nume." „La ce ne mai e de disputat, prin urmare, cu unul care nu poate nici măcar să vorbească!?"

28. „N-am ce mă teme eu", zice Alypiu, „de transfugi, cu atât mai puţin bunul Carneade, asupra căruia nu ştiu dacă mişcat de-o uşurinţă juvenilă sau puerilă ai socotit de-aruncat mai degrabă sudalma decât o anume săgeată? Lui, altminteri, spre-a-şi întări sentinţa sa, care pururea a fost fundată în limita probabilului, îi va fi fost de-ajuns asta una, deocamdată, că noi ne aflăm atâta de departe de aflarea adevărului, încât tu-ţi poţi fi proba clară ţie însuţi, care, printr-o singură întrebărică ţi-ai schimbat astfel locul, încât să ignori absolut de totul unde ţi-ar fi de stat. Dar asta şi ştiinţa ta, pe care ţi-ai mărturisit-o mai nainte, imprimată de la acest copac, să le amânăm pentru un alt timp. Altminteri, deşi reprezinţi de-acum alt rol, trebuie să fii, totuşi, sedul învăţat ce-am spus mai nainte. Într-un cuvânt, n-am înaintat încă, pe cât socot, întru acea chestiune, dacă poate fi sau nu aflat adevăr(at)ul: ci pe aceea numai, în care te vedeam pe tine obosit şi prostrat, am socotit-o de prescris întru însuşi vestibulul apărării mele, adică, dacă nu trebuie să fie cercetat verosimilul sau probabilul, sau cu orice alt nume poate fi numit ceea ce academicii juruiesc cumcă le este de saţ. În definitiv, dacă tu-ţi pari ţie deja optimul aflător al adevărului, mie câtuşi de puţin nu-mi pasă. Mai la urmă, dacă nu vei fi fost ingrat acestui patrociniu al meu, mă vei învăţa şi pe mine întocmai."

XIII. - *Dacă academicii disimulau cumcă ei ştiu adevăr(at)ul.*

29. Aci, cum lui Licenţiu îi era sfios teamă de atacul lui Alypiu, eu: „Pe toate", zic, „maivoit-ai, Alypiu, să le vorbeşti mai altfel decât cum ne este nouă de disputat cu cei ce nu ştiu vorbi." Şi el: „Fiindcă de mult ne e ştiut, atât mie cât şi tuturora, şi, acum, prin profesia ta, învederezi îndesaţ cumcă tu eşti iscusit în a vorbi, aş vrea să explici mai întâi utilitatea acestei inchiziţii a lui, care, sau este superfluă şi-i cu multul mai mult superfluu a-i răspunde, sau, dacă ţi se va fi părut potrivită şi nu va fi putut

commoda visa fuerit, et a me explicari nequierit, precario abs te impetrem, ut magistri officium ne gravere. Meministi, inquam, heri me esse pollicitum de istis vocabulis post acturum. Et nunc ille sol admonet, ut quae ludicra pueris proposui, redigam in cistas; praesertim cum ea ornandi jam potius quam vendendi gratia proponam. Nunc antequam stilum nostrum tenebrae occupent, quae patronae Academicorum solent esse, volo inter nos hodie plenissime constet, ad quam quaestionem nobis explicandam mane surgendum sit. Itaque responde, quaeso, utrum tibi videantur Academici habuisse certam de veritate sententiam, et eam temere ignotis vel non purgatis animis prodere noluisse; an vero ita senserint, ut eorum disputationes se habent.

30. [**Col. 0934**] Tum ille: Quid illis animi fuerit, inquit, non temere confirmabo. Nam quantum ex libris colligi datur, tu melius nosti quae in verba sententiam suam promere soleant: Me autem de meipso si consulis, inventum nondum verum esse puto. Addo etiam quod de Academicis flagitabas, nec posse inveniri me putare, non solum inolita, quam semper fere animadvertisti opinione mea, sed etiam auctoritate magnorum excellentiorumque philosophorum; quibus nos praebere colla sive imbecillitas nostra, sive sagacitas ipsorum, ultra quam nihil jam inveniri posse credendum est, nescio quomodo compellit. Hoc est, inquam, quod volui. Nam verebar, ne cum tibi quoque id videretur quod mihi; disputatio nostra manca remaneret, nullo existente qui ex altera parte rem venire in manus cogeret, ut diligenter quantum possumus versaretur. Itaque si id evenisset, paratus eram te rogare, ut Academicorum partes ita susciperes, quasi tibi non solum disputasse, sed etiam sensisse viderentur, verum non posse comprehendi. Quaeritur ergo inter nos, utrum illorum argumentis probabile sit nihil percipi posse, ac nulli rei esse assentiendum. Quod si obtinueris, cedam libenter: si autem demonstrare potuero multo esse probabilius, et posse ad veritatem pervenire sapientem, et assensionem non semper

fi explicată de către mine, prin rugăminți mă rog să obțin eu de la tine să nu refuzi oficiul de magistru." „Îți amintești", zic, „că eu am promis, ieri, că despre aceste vocabule voi vorbi mai târziu. Iar acum, soarele acela îmi atrage luarea aminte să strâng în coșulețe jucăriile pe care le-am dat copiilor, mai cu seamă, cum le dau acum cu scopul înfrumsețării mai degrabă decât al vânzării. Și, acum, mai nainte ca pana s-o învăluiască tenebrele, care-s îndeobște patroanele academicilor, voiesc să se clarifice totdeplin între noi, astăzi, la ce chestiune va trebui să ne sculăm mâine spre-a o explica. Și, așa, răspunde, rogu-te, dacă academicii ți se par ție că au avut sentința certă despre adevăr, dar n-au voit să le-o facă temerar cunoscută spiritelor necunoscătoare sau nepurgate, sau, într-adevăr, așa vor fi simțit precum se prezintă în sine disputele lor.

30. Atunci, el: „Nu voi confirma", zice, „temerar ce le va fi fost lor în spirit. Altminteri, cât e datul de conclus din cărți, tu știi mai bine cuvintele în care-și arată,-ndeobște, sentința loruși. Pe mine, însă, dacă mă-ntrebi despre mine însumi, socot cumcă adevăr(at)ul nu este aflat încă. Adaug chiar și ceea ce-mi cereai stăruitor despre academici, că eu socot că nici nu poate fi găsit, nu numai după obișnuita mea opinie, pe care aproape totdeauna ai blamat-o, ci chiar și prin autoritatea marilor și excelenților filosofi, cărora nu știu în ce chip ne constrânge să le plecăm cerbicea-ne, fie imbecilitatea noastră, fie sagacitatea loruși, dincolo de care e de crezut că nu mai poate fi găsit nimic." „Asta este", zic, „ceea ce am voit. Căci mă temeam ca nu cumva, cum și ție ți s-ar părea tot aceea ca mie, disputa noastră să rămână ciungă, nefiind nimeni care să forțeze din partea adversă lucrul să fie bine luat a mână, ca să se desfășoare, pe cât putem, diligent. Și, așa, dacă s-ar fi-ntâmplat asta, eram pregătit să te rog să iei astfel asupra-ți rolul academicilor ca și cum ți-ar părea nu doar că au disputat, ci că au simțit chiar că adevăr(at)ul nu poate fi-nțeles. Se caută, prin urmare, între noi dacă prin argumentele lor e probabil că nimic nu poate fi perceput și că nu trebuie să i se asimtă niciunui lucru. Ceea ce, dacă vei fi reușit, voi ceda de bună voie, dacă însă, voi fi putut demonstra că e cu multul mai probabil, și că înțeleptul poate să parvină la adevăr, și că

esse cohibendam: nihil habebis, ut opinor, cur non te i
meam sententiam transire patiaris. Quod cum illi placuiss
et caeteris qui aderant, jam vespere obumbrati domu
revertimus.

asensiunea nu trebuie totdeauna înfrânată, nu vei avea nimic, precum socot, pentru ce să nu suporţi ca tu să treci la sentinţa mea." Ceea ce, cum le-a plăcut şi lui şi şi celorlalţi care erau de faţă, mai obumbraţi cu seara ne-am întors acasă.

LIBER TERTIUS

Exhibet disputationes duas, quarum initio statuitur fortunam nihil sive adjumento sive impedimento esse sapienti. Mox Augustinus, repugnante pro susceptis partibus Alypio, probat nonnihil sciri a sapiente, utpote qui saltem sapientiam noverit. Deinde Zenonis definitionem discutit, et duo illa redarguit Academicorum placita: «Nihil percipi posse»; et, «Nulli rei debere assentiri». Dicit demum videri sibi Academicos non ita sensisse uti vulgo existimantur.

DISPUTATIO PRIMA

I. - [Col. 0933] *Magnopere quaerenda veritas unde pendet vita beata.*

1. Cum post illum sermonem quem secundus liber continet, alio die consedissemus in balneis; nam erat tristior quam ut ad pratum liberet descendere; sic exorsus sum: Arbitror vos jam satis animadvertisse qua de re inter nos discutienda quaestio constituta sit. Sed antequam ad partes meas veniam; quae ad eam pertinent explicandam, pauca, quaeso, de spe, de vita, de instituto nostro non ab re abhorrentia libenter audiatis. Negotium nostrum non leve aut superfluum, sed necessarium ac summum esse arbitror,

CARTEA A TREIA

Această carte conține două ***dispute****: se examinează mai întâi dacă înțeleptul are nevoie de soartă sau dacă soarta îi poate fi impediment: se conclude cumcă înțeleptul trebuie să cunoască cel puțin înțelepciunea. Se analizează, apoi, în a doua, celebra definiție a lui Zenon și următoarele două principii ale Academiei: nimic nu poate fi cunoscut, nimic crezut. Sunt respinse și acestea, învederându-ni-se nu doar că omului, pentru a trăi bine (drept) nu-i sunt suficiente verosimilul și probabilul, ci că el chiar poate cunoaște adevărul și poate ajunge la certitudinea absolută. Augustin conclude că academicii, mai cu seamă platonicii, n-aveau, probabil, gândurile care li se atribuie lor de către vulg.*

PRIMA DISPUTĂ

I. - *E de căutat din tot sufletul adevărul, de unde atârnă viața fericită.*

1. Cum, după discuția aceea, pe care o conținu cartea doua, întrucât era mai mohorât decât să ni se-ngăduie să ieșim în prelucă, a doua zi am șezut dimpreună în baie, m-am ridicat astfel: „Îmi pare bine c-ați băgat îndesat de seamă despre ce anume s-a convenit între noi chestiunea de disputat. Dar, mai nainte să-mi iau în primire rolul, ce ține a o explica, vă rog s-ascultați cu plăcere câteva cuvinte, nu străine de subiect, despre speranță, despre viață, despre planul nostru. Că a căuta din tot sufletul adevărul este negotul nostru nu ușor, nici superfluu, ci necesar și

magnopere quaerere veritatem: hoc inter me atque Alypium convenit. Nam et caeteri philosophi sapientem suum eam invenisse putaverunt; et Academici sapienti suo summo conatu inveniendam esse professi sunt, idque illum agere sedulo; sed quoniam vel lateret obruta, vel confusa non emineret, ad agendam vitam id eum sequi quod probabile ac verisimile occurreret. Id etiam vestra pristina disceptatione confectum est. Nam cum alter inventa veritate **[Col. 0934]** beatum fieri asseruerit hominem, alter vero tantum diligenter quaesita; nulli nostrum dubium est, nihil esse a nobis huic negotio praeponendum. Quamobrem qualem vobis, quaeso, hesternum diem videmur duxisse? Vobis quidem in studiis vestris vivere licuit. Nam et tu, Trygeti, Virgilii te carminibus oblectasti, et Lycentius fingendis versibus vacavit, quorum amore ita perculsus est, ut propter eum maxime mihi istum sermonem inferendum putarem, quo in ejus animo philosophia (nunc enim tempus est) majorem partem, non modo quam poetica, sed quaevis alia disciplina sibi usurpet, ac vindicet.

II. - *An fortuna sapienti necessaria.*

2. Sed quaeso vos, nonne miserti nostri estis, cum pridie ita cubitum issemus, ut ad dilatam quaestionem, et prorsus ad nihil aliud surgeretur; quod tanta de re familiari necessario peragenda exstiterunt, ut his penitus occupati, vix duas extremas diei horas in nosmetipsos respirare possemus? Quare **[Col. 0935]** semper fuit sententia mea, sapienti jam homini nihil opus esse; ut autem sapiens fiat, plurimum necessariam esse fortunam (**Lib. 1 Retract. cap. 1, n. 1**): nisi quid aliud videtur Alypio. Tum ille: Quantum juris, inquit, fortunae tribuas, nondum bene novi. Nam si ad contemnendam fortunam, fortuna ipsa opus esse arbitraris, me quoque comitem in hanc sententiam do tibi. Sin fortunae nihil aliud concedis, quam ea quae corporis necessitati non possunt, nisi ipsa volente, suppetere; non ita sentio. Aut enim licet eadem repugnante atque invita, nondum sapienti, cupido tamen sapientiae, ea sumere quae

suprem, asta, socot, s-a convenit între mine şi Alypiu. Altminteri, şi ceilalţi filosofi au crezut cumcă înţeleptul lor l-a găsit; şi academicii au recunoscut că-nţeleptului lor îi este el de găsit cu sforţarea sa supremă şi că asta face el sedul, dar, fiindcă, fie s-ar ascunde eclipsat, fie confuz, în timp ce-şi petrece viaţa, el urmează ceea ce-i ocură probabil şi verosimil. Asta s-a conclus chiar şi prin dezbaterea noastră de ieri. Căci; cum unul zicea că, aflând adevărul, omul devine fericit, altul, însă, că, numai diligent căutându-l, nimeni dintre noi nu stă cătuşi de puţin la-ndoială cumcă nimic nu-i e de prepus de către noi negoţului acestuia. Dreptaceea, rogu-vă, ce fel de zi părem noi a ne-o fi petrecut pe cea de ieri? Vouă, într-adevăr, vi s-a-ngăduit să v-o petreceţi cu preocupările voastre. Căci şi tu, Trygeţiu, te-ai dedulcit cu poezia lui Vergiliu, şi Licenţiu s-a odihnit, încropind versuri, de al căror amor a fost până-ntr-atât răsturnat, încât, din cauza lui, am socotit că mi-e, mai cu seamă, de conceput această cuvântare, prin care, în spiritul lui, filosofia (acum, într-adevăr, e timpul) să-şi uzurpe şi să-şi revendice partea mai mare, nu numai decât poetica, ci decât oricare altă disciplină.

II. - *Îi este, oare, necesară înţeleptului averea?*

2. Dar nu vi s-a făcut, rogu-vă, milă de noi, cum alaltăieri ne-am pus astfel în pat, încât să ne sculăm la chestiunea amânată şi la absolut nimic alta, că surveniră atâtea treburi de-ale casei, necesar de sus la capăt, încât, ocupaţi aproape de tot cu ele, abia ultimele două ore ale zilei am putut respira întru noi înşine? Dreptaceea, sentinţa mea pururi a fost că omului deja înţelept nu-i e nevoie de nimic; ca să devină, însă, înţelept, îi este necesară toarte soarta (*Lib. I, Retract.* c. 1, n. 1)[61]: dacă nu cumva i se pare altfel lui Alypiu. Atunci, el: „Nu ştiu încă bine", zice, „cât drept îi atribui sorţii. Căci, dacă, spre dispreţuirea sorţii, ai nevoie de soarta însăşi, mă dau pe mine însumi părtaş ţie, în această sentinţă. Dacă, însă, nu-i concezi sorţii nimic alta, decât cele ce nu-i pot fi l-a-ndemână necesităţii corpului, decât numai şi numai voind ea însăşi, nu simt aşa. Sau, altminteri, îi este îngăduit încă neînţeleptului, doritorului, totuşi, de-nţelepciune, ca, împotriva voinţei ei, şi luptând ea împotrivă, să şi le ia pe cele ce le

vitae necessaria confitemur; aut concedendum est etiam in omni sapientis vita eam dominari, cum et ipse sapiens iis quae corpori necessaria sunt, non indigere non possit.

3. Dicis ergo, inquam, fortunam esse necessariam studioso sapientiae, sapienti vero negas. Non ab re est eadem repetere, inquit. Itaque nunc etiam abs te quaero, utrum fortunam ad seipsam contemnendam aliquid juvare aestimes. Quod si arbitraris, dico sapientiae cupidum magnopere indigere fortuna. Arbitror, inquam, siquidem per illam erit talis, qualis eam possit contemnere. Nec absurdum est: nam sic etiam parvis nobis ubera necessaria sunt, quibus efficitur, ut sine his postea vivere, ac valere possimus. Sententias, ait, nostras si animi conceptio non dissonat, concordare mihi liquet: nisi forte discernendum cuiquam videtur quod vel fortunae vel uberum, non ipsa ubera seu fortuna, sed alia res quaedam nos faciat contemptores. Nihil magnum est, inquam, alio simili uti. Nam ut sine navi, vel quolibet vehiculo, aut omnino, ne vel ipsum Daedalum timeam, sine ullis ad hanc rem accommodatis instrumentis, aut aliqua occultiore potentia, Aegeum mare nemo transmittit; quamvis nihil aliud, quam pervenire proponat; quod cum ei evenerit, illa omnia quibus advectus est, paratus sit abjicere atque contemnere: ita quisquis ad sapientiae portum, et quasi firmissimum et quietissimum solum pervenire voluerit; quoniam, ut alia omittam, si caecus ac surdus fuerit, non potest, quod positum est in potestate fortunae, necessariam mihi videtur ad id, quod concupivit, habere fortunam. Quod cum obtinuerit, quamvis putetur indigere quibusdam rebus ad corporis valetudinem pertinentibus; illud tamen constat, non his opus esse ut sapiens sit, sed ut inter homines vivat. Imo, ait ille, si caecus ac surdus sit; et sapientiam adipiscendam, et ipsam vitam propter quam sapientia quaeritur, mea sententia, jure contemnet.

4. Tamen, inquam, cum ipsa vita nostra, qua hic vivimus, sit in potestate fortunae; nec nisi vivens quisque sapiens fieri possit: nonne fatendum est opus esse ejus

recunoaştem necesare vieţii; sau e de conces cumcă ea domină în toată viaţa înţeleptului chiar, cum nici însuşi înţeleptul nu se poate să nu ducă lipsa de cele ce-i sunt necesare corpului."

3. „Tu zici, aşadar", zic, „că soarta-i este necesară studiosului înţelepciunii, înţeleptului, însă, negi." „Nu-i contra subiectului", zice, „a o repeta pe una şi-aceeaşi. Dreptaceea, acum chiar, caut să aflu de la tine însuţi dacă consideri c-ajută cu ceva soarta întru dispreţuirea ei însăşi. Ceea ce, dacă socoţi, zic cumcă doritorul de-nţelepciune duce din adâncul sufletului lipsă de soartă." „Socot", zic, „dat fiind că prin ea va fi aşa, încât s-o poată dispreţui pe ea. Şi nici nu-i absurd: căci chiar aşa ne este nouă, copiilor, necesară ţâţa, prin care se face că, după aceea, putem trăi şi să fim, fără de ea, în vigoare." „Mi-e limpede", zice, „că, dacă concepţia spiritului nu-i în dezacord, că sentinţele noastre concordă: decât, poate, dacă nu i se pare cuiva de discernut cumcă nu însăşi ţâţa nici soarta, ci alte lucruri anume ne fac pe noi dispreţuitorii, fie ai ţâţei, fie ai sorţii." „Nu-i nimic extraordinar", zic, „să mă folosesc de alt exemplu. Căci, precum fără de corabie, sau oricare alt vehicul vrei, sau, într-un cuvânt, să nu mă tem nici măcar de însuşi Dedal, fără unele instrumente acomodate la acest fapt, sau fără vreo anume putere ocultă, nimenea nu trece Marea Egee; deşi nu-şi propune nimic alta decât să ajungă; ceea ce, cum i se va fi-ntâmplat, este pregătit să le arunce sau să le dispreţuiască pe toate acelea prin care a fost purtat: aşa, oricine va fi voit să ajungă la portul înţelepciunii şi la cvasiatotsigurul şi atotliniştitul tărâm; fiindcă, dacă va fi fost, ca să le omit pe celelalte, orb sau surd, nu poate, ceea ce a fost pus în potestatea sorţii, mi se pare necesar să aibă soarta la ceea ce şi-a dorit. Ceea ce, decum va fi obţinut, deşi se crede cumcă duce lipsa unor anumite lucruri, ţinând de sănătatea corpului, rezultă măcar faptul că nu are nevoie de acestea ca să fie-nţelept, ci ca să trăiască între oameni." „Ba, dimpotrivă", zice el, „dacă ar fi orb sau surd, şi dobândirea înţelepciunii, şi însăşi viaţa, din cauza căreia e căutată înţelepciunea, le va dispreţui pe drept."

4. „Totuşi", zic, „cum însăşi viaţa noastră, prin care trăim aici, este în potestatea sorţii, şi cum nimeni nu poate deveni înţelept decât numai trăind: nu trebuie, oare, recunoscut că-i nevoie de

favore, quo ad sapientiam pervehamur? Sed cum sapientia, inquit, non nisi viventibus sit necessaria, remotaque vita nulla sit indigentia sapientiae, nihil in propaganda vita pertimesco fortunam. Etenim quia vivo, propterea volo sapientiam, [**Col. 0936**] non quod sapientiam desidero, volo vitam. Unde fortuna si mihi abstulerit vitam, auferet causam quaerendae sapientiae. Nihil igitur habeo, cur ut fiam sapiens, aut favorem optem fortunae, aut impedimenta formidem, nisi alia fortasse protuleris. Tum ego: Non igitur censes sapientiae studiosum posse a fortuna, ne ad sapientiam perveniat, impediri, etiamsi ei non auferat vitam? Non arbitror, inquit.

III. - *Differunt sapiens et studiosus. Sapientem nonnihil scire, quia saltem scit sapientiam.*

5. Volo, inquam, mihi paululum aperias, quid tibi inter sapientem et philosophum distare videatur. Sapientem a studioso, ait, nulla re differre arbitror; nisi quod quarum rerum in sapiente quidam habitus inest, earum est in studioso sola flagrantia. Quae sunt tandem istae res, inquam? Nam mihi nihil aliud videtur interesse, nisi quod alter scit sapientiam, alter scire desiderat. Si scientiam, inquit, modesto fine determinas, ipsam rem planius clocutus es. Quoquo modo, inquam, eam determinem, illud omnibus placuit, scientiam falsarum rerum esse non posse. In hoc mihi, inquit ille, visa fuit objicienda praescriptio, ne inconsiderata consensione mea facile in principalis illius quaestionis campis tua equitaret oratio. Plane, inquam, mihi nihil ubi equitare possem reliquisti. Nam nisi fallor, quod jamdudum molior, ad ipsum finem pervenimus. Si enim, ut subtiliter verequm dixisti, nihil inter sapientiae studiosum et sapientem interest, nisi quod iste amat, ille autem habet sapientiae disciplinam; unde etiam nomen ipsum, id est, habitum quemdam exprimere non cunctatus es; nemo autem habere disciplinam potest in animo, qui nihil didicit; nihil autem didicit, qui nihil novit; et nosse falsum nemo potest.

favoarea ei, prin care să fim purtaţi la-nţelepciune?" „Dar, cum înţelepciunea,", zice, „nu le este necesară decât numai trăitorilor, îndepărtată fiind viaţa, nu-i nici un fel de lipsă de-nţelepciune, nu mă tem cu nimic de soartă întru propagarea vieţii. Într-un cuvânt, fiindcă trăiesc, de aceea voiesc înţelepciunea, nu, pentru că doresc înţelepciunea, voiesc viaţa. De unde, dacă soarta îmi va fi luat mie viaţa, îmi va lua cauza căutării înţelepciunii. Nu am, prin urmare, nimic, ca să devin înţelept, nici de ce să doresc favoarea sorţii, nici să mă tem de impedimente, doar dacă nu vei da, poate, altele la iveală." Atunci, eu: „Nu gândeşti, prin urmare, că studiosul înţelepciunii poate fi împiedicat de soartă să ajungă la înţelepciune, chiar dacă i se ia lui viaţa?". „Nu socot", zice el.

III. - *Se deosebesc înţeleptul şi studiosul. Înţeleptul ştie ceva, fiindcă ştie cel puţin înţelepciunea.*

5. „Voiesc", zic, „să-mi arăţi puţintel ce deosebire ţi se pare ţie că există între înţelept şi filosof." „Înţeleptul de studios", zice, „nu cred că diferă prin nici un lucru; decât doar că anume habitusul căror lucruri este înlăuntru, întru înţelept, întru studios este numai dorinţă arzătoare a aceloraşi." „La urma urmei, care sunt", zic, „acele lucruri? Căci mie mi se pare cumcă nu se deosebesc cu nimic alta decât numai că unul ştie înţelepciunea, celălalt doreşte s-o ştie[62]." „Dacă ştiinţa", zice, „o determini cu un fine modest, lucrul însuşi l-ai exprimat mai de-a dreptul." „În orice chip", zic, „o determin pe ea, le-a plăcut tuturor faptul că ştiinţa nu poate fi a lucrurilor false." „În asta", zice el, „mi s-a părut mie de contrapus prescripţia, ca nu cumva, prin necugetata mea consensiune, raţiunea ta să călărească uşor în câmpii acelei chestiuni principale." „Absolut", zic, „nimic nu mi-ai lăsat, unde să pot călări. Căci, dacă nu mă-nşel, am ajuns la finele însuşi, ceea ce pun demultişor la cale. Dacă, într-un cuvânt, precum subtil şi adevărat zis-ai, nu-i nici o deosebire între studiosul înţelepciunii şi înţelept, decât numai că unul iubeşte, celălaltul, însă, are disciplina înţelepciunii, de unde n-ai pregetat să exprimi numele însuşi, un anume habitus, adică; nimeni, însă, care n-a-nvăţat nimic, nu poate avea disciplina întru spirit; nimic, însă, n-a-nvăţat cel ce nu ştie nimic, şi nimenea nu poate să ştie fals: ştie adevărul,

novit igitur sapiens veritatem, quem disciplinam sapientiae habere in animo, id est habitum jam ipse confessus es. Nescio, inquit, cujus impudentiae sim, si habitum inquisitionis divinarum humanarumque rerum esse in sapiente confessum me negare voluero. Sed qui tibi videatur inventorum probabilium habitus non esse, non video. Concedis mihi, inquam, falsa neminem scire? Facile id quidem, inquit. Dic jam si potes, inquam, sapientem nescire sapientiam. Quid enim, ait, hoc limite universa concludis, ut videri sibi non possit, comprehendisse se sapientiam? Da, inquam, dexteram. Nam si meministi, hoc est quod heri me dixi effecturum, quod nunc non a me conclusum, sed a te ultro mihi oblatum esse gaudeo. Nam cum inter me et Academicos hoc interesse dixissem, quod illis probabile visum est veritatem non posse comprehendi; mihi autem nondum quidem a me inventam, inveniri tamen posse a sapiente videatur: nunc tu cum mea interrogatione urgereris, utrum sapiens nesciat sapientiam, Videtur sibi scire, dixisti. Quid tum postea, inquit? Quia si videtur sibi, inquam, scire sapientiam, non ei videtur nihil scire posse sapientem. Aut si sapientia nihil est, volo affirmes.

6. Crederem vere, inquit, ad calcem nos finem [**Col. 0937**] que venisse; sed repente cum dexteras interposuisti, disjunctissimos nos esse et in longum progressos video: videlicet quod hesterno die a nobis nulla alia quaestio constituta videbatur, nisi quod sapientem ad comprehensionem veri pervenire posse, affirmante te, ego negaveram: nunc vero nihil me opinor concessisse tibi, quam videri posse sapienti probabilium rerum se consecutum esse sapientiam: quam tamen sapientiam in investigatione divinarum humanarumque rerum me constituisse nulli nostrum arbitror dubium. Non, inquam, ideo quia involvis, evolveris: videris enim jam mihi exercendi tui causa disputare. Et quia bene nosti istos adolescentulos vix adhuc posse discernere quae acute ac subtiliter disseruntur, tanquam judicum abuteris ignorantia, ut tibi

aşadar, înţeleptul, despre care tu însuţi ai mărturisit deja cumcă are, în spirit, disciplina înţelepciunii, habitusul, care-va-să-zică." „Nu ştiu", zice el, „de câtă nerușinare aş fi, dacă voi fi voit să neg cumcă eu am zis că este întru înţelept habitusul inchiziţiunii lucrurilor divine şi umane. Dar nu văd în ce chip ţi se pare ţie că nu este habitusul aflării probabilelor." „Concezi-mi mie", zic, „că nimenea nu ştie false?" „Uşor, desigur", zice, „asta." „Zi, acum, dacă poţi", zic, „că înţeleptul nu ştie înţelepciunea!" „De ce", zice, „le-nchizi tu, încaltea, pe toate în această limită, ca şi cum nu i s-ar putea părea lui cumcă el a-nţeles înţelepciunea?" „Dă-mi", zic, „dreapta: căci, dacă-ţi aminteşti, asta-i ceea ce am zis, ieri, c-am să fac eu, ceea ce mă bucur că nu-i conclus de mine, ci mi se oferă, cu supra de măsură, conclus de către tine. Cum ziceam, încaltea, că între mine şi academici asta-i deosebirea, anume că lor probabil li s-a părut că adevărul nu poate fi deplin înţeles, mie, însă, desigur, negăsit încă de către mine, mi se pare, totuşi, că poate fi găsit de către înţelept: acum, cum tu erai presat de întrebarea mea, dacă înţeleptul ştie el sau nu înţelepciunea, ai zis că lui i se pare c-o ştie." „Şi-apoi", zice el, „ce-i dup-aceea?" „Fiindcă, dacă lui i se pare", zic eu, „că ştie înţelepciunea, nu nimic i se pare lui că poate şti înţeleptul. Sau, dacă înţelepciunea-i nimic, vreau s-o afirmi."

6. „Credeam", zice, „că i-am dat de urmă şi de capăt; dar, de-ndată ce m-ai făcut să batem palma, văd cumcă noi suntem despărţiţi şi pe departe care-ncotro: fireşte că, în ziua de ieri, nu părea nici o altă chestiune hotărâtă între noi, decât doar faptul că, afirmând tu cumcă înţeleptul poate parveni la comprehensiunea adevărului, eu negam: acum, însă, eu nu-s de părere că ţi-am conces nimic ţie, decât că înţeleptului poate să i se pară că el a urmat înţelepciunea lucrurilor probabile, pe care înţelepciune, totuşi, [illegible] că eu am constituit-o, fără dubiul niciunuia dintre noi, întru investigarea lucrurilor divine şi umane." „Faptul c-o-nvălui", zic, „nu-nseamnă că vei scăpa: într-un cuvânt, acum îmi pari că dispuţi cu scopul de-a te exersa. Şi, fiindcă bine ştii că aceşti adolescenţi abia pot încă discerne cele ce se discută acut şi subtil, abuzezi oarecum de ignoranţa judecătorilor, ca şi cum, nereclamându-te nimeni, ţi s-ar permite să vorbeşti cât îţi place. Căci, cu puţin mai

quantumlibet loqui nullo liceat reclamante. Nam paulo ante dixisti, cum quaererem utrum sciret sapiens sapientiam, scire sibi videri. Cui ergo videtur sapientem, scire sapientiam, non utique videtur nihil scire sapientem. Hoc enim contendi non potest, nisi quisquam dicere audeat, nihil esse sapientiam. Ex quo fit, ut jam hoc tibi, quod etiam mihi, videatur; nam mihi videtur sapientem non nihil scire, et tibi, opinor, cui placet, videri sapienti sapientem scire sapientiam. Tum ille, Non magis me ingenium exercere velle quam te, arbitror; et id miror, non enim tibi ulla in hanc rem exercitatione opus est. Nam mihi adhuc fortasse caeco videtur interesse inter videri sibi scire, et scire; et inter sapientiam quae in investigatione posita est, et veritatem: quae a nobis cum alterutra dicantur, sibi quemadmodum quadrent non invenio. Tum ego, cum jam ad prandium vocaremur; Non, inquam, mihi quod tantum reniteris displicet: aut enim ambo nescimus quid loquamur, et danda est opera ne tam turpes simus; aut unus nostrum, quod item relinquere atque negligere non minus turpe est, sed pomeridianis horis rediemus ad invicem. Mihi enim cum videretur jam nos ad calcem pervenisse, pugnos etiam miscuisti. Hic cum arrisissent, discessimus.

Disputatio secunda

IV. - *Rursus quod sapiens non est qui nihil scit.*

7. Et cum redissemus, invenimus Lycentium, cui nunquam sitienti Helicon subvenisset, excogitandis versibus inhiantem. Nam de medio pene prandio, quamvis nostri prandii idem initium qui finis fuit, clam surrexerat, nihilque biberat. Cui ego, Opto quidem, inquam, tibi ut istam poeticam quam concupisti, complectaris aliquando; non quod me nimis delectet ista perfectio; sed quod video te tantum exarsisse, ut nisi fastidio evadere ab hoc amore non possis; quod evenire post perfectionem facile solet. Deinde cum sis bene canorus, malim auribus nostris

mainte, cum întrebam dacă înţeleptul ştie înţelepciunea, ai zis că lui i se pare că ştie. Cui, aşadar, i se pare că înţeleptul ştie înţelepciunea, nu i se pare, bine-nţeles, că înţeleptul nu ştie nimic. Aci, altminteri, nu-ncape ceartă, decât doar dacă neştine ar îndrăzni să zică cumcă înţelepciunea e nimic. Din care se face să-ţi pară de-acum şi ţie ceea ce-mi pare totodată şi mie; căci mie mi se pare că nu nimic ştie înţeleptul, şi ţie, socot, căruia-ţi place că înţeleptul i se pare-nţeleptului că ştie înţelepciunea." Atunci, el: „Nu socot că vreau să-mi exersez mai mult decât tine talentul; şi asta mă miră, căci tu n-ai nevoie de nici un fel de exersare în acest lucru. Căci mie, orb, poate, încă, mi se pare că-i o deosebire între a i se părea sieşi cumcă ştie şi a şti; şi între înţelepciune, care-i pusă-n investigare, şi adevăr: care, cum sunt rostite de către noi reciproce, nu aflu în ce chip să cadreze-ndesine." Atunci, eu, cum eram deja chemaţi la prânz: „Nu-mi displace mie", zic, „că te-mpotriveşti într-atât: de-altminteri, ori amândoi nu ştim ce vorbim, şi trebuie să ne dăm silinţa să nu fim atât de urâţi; sau unul dintre noi, ceea ce, iarăşi, a trece cu vederea sau a neglija nu-i mai puţin urât: dar, în orele dup-amiezii, ne vom întoarce-mpotrivă la rându-ne, căci, cum mie mi se părea că noi mai, mai i-am dat de capăt, mi ţi-ai amestecat chiar şi pumnii." Aci, cum râseră, am plecat.

Disputa a doua

IV. - *Iarăşi, că nu-i înţelept cel ce nu ştie nimic.*

7. Şi, cum ne-am re-ntors, îl găsim pe Licenţiu, cui, însetat, cu gura căscată, să născocească versuri, nu i-a venit niciodată în ajutor Heliconul. Încaltea, de pe la mijocul prânzului, de-şi-nceputul şi sfârşitul prânzului nostru fu cam acelaşi, se ridică pe furiş şi nu bău nimic. Căruia eu: „Îţi urez cu-adevărat", îi zic, „să-mbrăţişezi cândva, pe cât ţi-ai dorit-o, poetica aceasta: nu că mă delectează pe mine foarte această perfecţiune; ci că văd cumcă tu te-ai aprins într-atâta, încât n-ai putea scăpa de-acest amor decât numai prin dezgust, care se-arată,-ndeobşte, uşor, după perfecţiune. Apoi cum eşti binecântător, maivoiesc să le

inculces tuos versus; quam ut in illis graecis tragoediis, more avicularum quas in caveis inclusas videmus, verba quae non intelligis cantes. Admoneo tamen ut pergas potum, si voles, et ad scholam redeas nostram, si tamen aliquid jam de te Hortensius et philosophia meretur, cui dulcissimas primitias jam **[Col. 0938]** vestro illo sermone libasti, qui te vehementius quam ista poetica incederat ad magnarum et vere fructuosarum rerum scientiam. Sed dum ad istarum disciplinarum, quibus excoluntur animi, circum revocare vos cupio; metuo ne vobis labyrinthus fiat, et prope me poenitet ab illo te impetu repressisse. Erubuit ille, discessitque ut biberet. Nam et multum sitiebat, et occasio dabatur evitandi me, plura fortasse atque asperiora dicturum.

8. Et cum rediisset, intentis omnibus, sic coepi: Itane est, Alypi, ut inter nos de re jam, ut mihi videtur, manifestissima non conveniat? Non mirum est, inquit, si quod tibi in promptu esse asseris, mihi obscurum sit; siquidem pleraque manifesta, possint aliis manifestiora, et item obscura quaedam, nonnullis obscuriora esse. Nam si et hoc tibi vere manifestum est, mihi crede, esse alium quemquam cui et hoc manifestum tuum manifestius sit; et item alium cui meum obscurum obscurius sit. Sed ne me perpugnacem diutius putes, obsecraverim ut hoc manifestum manifestius edisseras. Attende, inquam, quaeso diligenter, et quasi seposita paululum respondendi cura. Si enim bene me atque te novi, facile data opera clarebit quod dico, et alter alteri cito persuadebit. Dixistine tandem, an fortasse obsurdueram, videri sapienti se scire sapientiam? Annuit. Omittamus, inquam, paululum istum sapientem. Tu ipse sapiens es, an non? Nihil, inquit, minus. Volo tamen, inquam, respondeas mihi quid ipse sentias de sapiente Academico; utrumnam tibi videatur scire sapientiam? Utrum sibi, inquit, scire videatur an sciat, unumne an diversum putas? Metuo enim ne haec confusio cuiquam nostrum suffugium praebeat.

inculci urechilor noastre versurile tale, decât, după obiceiul păsărelelor, pe care le vedem închise-n colivii, să cânţi vorbe pe care nu le-nţelegi în acele tragedii greceşti. Te sfătuiesc, totuşi, să te duci să-ţi bei băutura şi să te-ntorci la şcoala noastră, dacă merită, totuşi, ceva de la tine *Hortensius* şi filosofia, cui i-ai închinat deja atotdulcea pârgă cu acel discurs al nostru, care te-a aprins, mai vehement decât această poetică, spre ştiinţa marilor şi cu adevărat fructuoaselor lucruri. Dar, în timp ce doresc să vă rechem în cercul acestor discipline, prin care se cultivă spiritele, mă tem să nu vă devină vouă labirint, şi mi-e aproape ruşine că te-am oprit de la acel impuls." El s-a-nroşit şi s-a dus să bea. Era, încaltea, şi prea însetat, şi i se şi da ocazia de-a mă evita pe mine, care aveam de gând să spun, poate, şi mai multe, şi mai aspre.

8. Şi, decum s-a-ntors, atenţi fiind cu toţii, am început aşa: „Nu-i aşa, Alypiu, că nu ne mai putem înţelege-ntre noi despre un lucru, precum mi se pare mie, atotînvederat?" „Nu-i de mirare", zice, „dacă ceea ce zici tu că ţi-e la vedere, mie îmi este obscur; dat fiind că şi foarte multe învederate le pot fi unora mai învederate, şi iarăşi, unele obscure, mai obscure, unora. Încaltea, dacă şi ăsta îţi este ţie cu adevărat învederat, există, crede-mă, un neştine altul, căruia şi învederatul ăsta al tău îi este mai învederat: şi, iarăşi, altul, căruia obscurul meu îi este mai obscur. Dar, ca să nu mă socoţi, mai mult, aşa, un pumnaci, ruga-mi-te-aş, ca pe învederatul ăsta să-l naşti mai învederat." „Ia aminte", zic, „diligent, rogu-te, şi ca şi cu grija de-a răspunde lăsată puţintel deoparte. Dacă, într-adevăr, mă cunosc şi te cunosc bine, dându-ne puţin osteneala, se vu lămuri uşor ceea ce zic, „şi unul îl va presuada repede pe celălaltul. Zis-ai tu, oare, la urma urmei, sau poate-am fost eu surd, că-nţeleptului i se pare că el ştie-nţelepciunea?" A dat din cap că da. „Să-l omitem", zic, „pe-acest înţelept. Tu însuţi eşti înţelept, sau nu?" „Nimic" zice, „mai puţin." „Vreau, totuşi", zic, „să-mi răspunzi ce crezi tu însuţi despre înţeleptul academic; pare-ţi-se, oare, că ştie el înţelepciunea?" „Dacă", zice, „i se pare lui că ştie, sau ştie, una le socoţi, sau ceva diferit? Căci mă tem ca nu cumva această confuzie să-i ofere refugiu unuia dintre noi."

9. Hoc est, inquam, Tuscum illud jurgium quod dici solet, cum quaestioni intentatae non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Quod etiam poeta noster (ut mihi aliquantum Licentii auribus dedam) decenter in Bucolico carmine hoc rusticanum et plane pastoricium esse judicavit, cum alter alterum interrogat, ubi coeli spatium non amplius quam tres ulnas pateat: ille autem,

Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores.
(Virg., Ecloga 3, vv. 105, 106.)

Quod quaeso, Alypi, ne in villa nobis licere arbitreris certe vel istae balneolae aliquam decoris gymnasiorum faciant recordationem: ad id, si placet, quod rogo, responde. Videturne tibi sapiens Academicorum scire sapientiam? Ne verba verbis referendo, inquit, in longum eamus, videtur videri sibi scire. Videtur ergo, inquam, tibi nescire? Non enim ego quaero quid tibi videatur videri sapienti, sed utrum tibi videatur sapiens scire sapientiam. Potes, ut opinor, hic aut aiere, aut negare. O utinam, inquit, aut ita mihi facile esset ut tibi, aut ita tibi difficile ut mihi! nec tam molestus esses, nec in his quidquam sperares. Nam cum me interrogares, quid mihi de Academico sapiente videatur; respondi, videri [**Col. 0939**] mihi quod videatur sibi scire sapientiam, ne aut temere me scire affirmarem, aut illum non minus temere scire dicerem. Pro magno, inquam, beneficio mihi obsecro concedas primo, ut ad id quod ego, non ad id quod tu te interrogas respondere digneris. Deinde ut spem meam, quam tibi non minus curae, quam tuam esse certo scio, nunc paululum omittas. Certe si me ista interrogatione decepero, cito transibo in tuam partem, controversiamque finiemus. Postremo ut pulsa nescio qua sollicitudine, qua te tangi video, diligentius animadvertas, quo facile intelligas quid mihi abs te responderi velim. Dixisti enim ideo te non aut aiere aut negare, quod utique faciendum est ad id quod rogo, ne temere te scire dicas quod nescis: quasi vero ego quid scias

9. „Asta-i", zic, „ceea ce, -ndeobşte, se numeşte binecunoscuta gâlceavă toscană, când chestiunii propuse nu pare a-i fi de leac soluţia ei, ci obiecţia alteia. Ceea ce, de-altminteri, poetul nostru (ca să mă dedau puţintel urechilor lui Licenţiu) în poezia sa bucolică a judecat decent cumcă este de-a dreptul ţărănesc şi păstoresc, cum unul îl întreabă pe celălalt, unde spaţiul cerului nu se-ntinde mai mult de trei coţi: el, însă,

Spune-mi în care tărâmuri, cu-nscrise-ale regilor nume,
Nascu-se florile
(Virg, *Eclog.* 3 vv. 106-107)[63]

Ceea ce, rogu-te, Alypiu, să nu crezi că ni se cade nouă în vilă: neîndoios, fie şi în aceste băişoare, pot aminti ceva din frumseţea gimnaziilor; la ceea ce te rog răspunde, de-ţi place. Înţeleptul academicilor pare-ţi-se ţie, oare, cumcă ştie înţelepciunea?" „Să nu batem", zice, „câmpii, întorcând cuvintele prin cuvinte, se pare că i se pare că ştie." „Ţie, prin urmare", zic, „ţi se pare că nu ştie? Nu caut eu, încaltea, să aflu ce ţi se pare ţie că i se pare înţeleptului, ci dacă ţie ţi se pare că înţeleptul ştie înţelepciunea. Poţi, precum cred, aci, fie să afirmi, fie să negi." „O", zice, „numai de mi-ar fi mie atâta de facil precum ţie, sau ţie, atât de dificil, precum mie, n-ai mai fi atât de sâcâitor şi nici n-ai spera nimic într-acestea. Încaltea, cum mă-ntrebi ce mi se pare mie despre-nţeleptul academic, am răspuns că mie mi se pare cumcă i se pare sieşi că ştie-nţelepciunea, să nu afirm temerar, nici că eu ştiu, şi nici să nu zic, nu mai puţin temerar, că el ştie." „Ca o mare binefacere", zic, „rogu-mi-te să concezi, mai întâi, să binevoieşti să răspunzi la ceea ce-ntreb eu, nu la ceea ce te-ntrebi tu pe tine însuţi. Apoi, să laşi puţintel deoparte speranţa mea, care, ştiu sigur, nu-ţi este ţie mai puţin în grijă decât a ta. Desigur, dacă mă voi fi-nşelat cu această-ntrebare, repede voi trece de partea ta, şi vom sfârşi controversa. În fine, ca, alungând nu ştiu ce solicitudine, prin care te văd atins, să iei mai diligent aminte să-nţelegi ce mi-aş vrea eu să mi se răspundă de către tine. Ai zis, de-altminteri, că de aceea tu nici nu afirmi, nici nu negi, ceea ce, bine-nţeles, e de făcut la ceea ce te-ntreb, să nu zici temerar cumcă tu ştii ceea ce nu ştii: ca şi cum, într-adevăr, eu aş fi întrebat ceea

quaesierim, et non quid tibi videatur. Itaque nunc idem planius (si tamen planius dici potest) interrogo: Videturne tibi scire sapientiam sapiens, an non videtur? Si inveniri, inquit, sapiens qualem ratio prodit, queat; potest mihi videri scire sapientiam. Ratio igitur, inquam, talem tibi prodit esse sapientem, qui sapientiam non ignoret: et recte isthuc. Non enim aliter decebat videri tibi.

10. Quaero ergo jam, utrum possit sapiens inveniri. Si enim potest, potest etiam scire sapientiam, omnisque quaestio inter nos dissoluta est. Si autem non posse dicis, jam non quaeretur utrum sapiens aliquid sciat, sed utrum sapiens quisquam esse possit. Quo constituto, jam recedendum erit ab Academicis, et tecum ista quaestio quantum valemus, diligenter cauteque versanda. Nam illis placuit, vel potius visum est, et esse posse hominem sapientem, et tamen in hominem scientiam cadere non posse. Quare illi sapientem nihil scire affirmarunt. Tibi autem videtur scire sapientiam, quod non est utique nihil scire. Simul enim placuit inter nos, quod etiam inter omnes veteres, interque ipsos Academicos, scire falsa neminem posse: unde illud jam restat, ut aut contendas nihil esse sapientiam, aut talem sapientem ab Academicis describi, qualem ratio non habet, fatearis.

V. - *Academicorum inane suffugium praecluditur.*

11. Et his omissis consentias ut quaeramus, utrum possit homini talis provenire sapientia, qualem prodit ratio. Non enim aliam debemus, aut possumus recte vocare sapientiam. Etsi concedam, inquit, quod te magnopere niti video, sciri a sapiente sapientiam, et aliquid inter nos deprehensum quod sapiens possit percipere; tamen nequaquam mihi occurrit Academicorum labefactata omnis intentio. Prospicio enim defensionis eis locum non minimum reservatum, nec illam assensionis suspensionem esse praecisam, cum hoc ipso causae suae deesse non possint, quo

ce ştii şi nu ceea ce-ţi se pare. Şi, aşa, acum mai de-a dreptul (dacă se poate spune, totuşi, mai de-a dreptul) întreb: Înţeleptul pare-ţi-se ţie, oare, că ştie înţelepciunea, sau nu ţi se pare?" „Dacă poate fi găsit", zice, „înţeleptul pe care-l concepe raţiunea, mie mi se poate părea că ştie înţelepciunea." „Raţiunea", zic, „îţi concepe, prin urmare, un astfel de-nţelept, care nu ignoră înţelepciunea: şi pe drept asta. Într-adevăr, nici nu se cădea să ţi se pară altfel.

10. Te mai întreb, aşadar, dacă poate fi găsit înţeleptul. Căci, dacă poate, poate şti, totodată, înţelepciunea, şi-ntreagă chestiunea dintre noi a fost limpezită. Dacă zici, însă, cumcă nu poate, nu se mai caută dacă înţeleptul ştie ceva, ci dacă poate fi cineva înţelept. Ceea ce, odată stabilit, va trebui să ne-ndepărtăm deja de academici, şi va trebui dezbătută dimpreună cu tine, pe cât suntem în stare, diligent şi precaut, această chestiune. Altminteri, lor le-a plăcut, sau, mai degrabă, li s-a părut, şi că se poate ca omul să fie-nţeleptul, şi că, totuşi, nu se poate ca ştiinţa să cadă-ntru om. Dreptaceea, ei au afirmat cumcă înţeleptul nu ştie nimic. Ţie, însă, ţi se pare că el ştie înţelepciunea, ceea ce, vezi-bine, nu-nseamnă că nu ştie nimic. Totodată, plăcutu-ne-a între noi, bucăluţa, că, până şi-ntre toţi cei din vechime şi între academicii înşişi, nimenea nu poate să ştie false[64]: de unde asta mai rămâne, fie să susţii sus şi tare că este nimic înţelepciunea, fie să recunoşti că este descris de către academici un astfel de înţelept pe care raţiunea nu-l are.

V. - *Se-nchide dinainte vanul refugiu al academicilor.*

11. Şi, omiţându-le pe acestea, să consimţi să căutăm să aflăm dacă poate să-i parvină omului înţelepciunea de felul de care-o concepe raţiunea. Într-adevăr, nu trebuie, şi nici nu putem s-o numim, pe drept, pe alta, înţelepciune." „Chiar dacă aş concede", zice, „ceea ce văd că-ţi doreşti din adâncul sufletului, cumcă înţelepciunea este ştiută de către-nţelept, şi, între noi, descoperit ai nimic ceva, ce înţeleptul poate să perceapă, nu-mi ocură, totuşi, într-u nimic, ruinată întreagă intenţia academicilor. Observ, de altminteri, că-i este rezervat un loc, nu minim, apărării lor, că nici celebra suspensiune a asensiunii nu-i tăiată, cum, prin însuşi faptul prin care-i socoţi dimpreună învinşi, nu pot să lipsească ei

convictos putas. Dicent enim usqueadeo nihil comprehendi, nullique rei assensionem praebendam, ut etiam hoc de nihil percipiendo, quod tota sibi pene vita usque ad te probabiliter persuaserant, nunc ista conclusione sibi extortum sit: ut sive tunc, sive nunc hujus argumenti vis tarditate ingenii mei, sive revera suo [**Col. 0940**] robore invicta sit, eos loco movere non possit, cum audacter affirmare adhuc valeant, ne nunc quidem ulli rei consentiendum esse. Forte enim aliquando contra hoc quoque nonnihil vel a se vel a quopiam reperiri posse, quod acute probabiliterque dicatur: suamque imaginem et quasi speculum quoddam in Proteo illo animadverti oportere, qui traditur eo solere capi quo minime caperetur, investigatoresque ejus nunquam eumdem tenuisse, nisi indice alicujusmodi numine. Quod si adsit, et illam nobis veritatem quae tantum curae est demonstrare dignetur, ego quoque vel ipsis invitis, quod minime reor, illos superatos esse confitebor.

12. Bene habet, inquam; prorsus nihil amplius optavi. Nam videte, quaeso, bona mihi quot et quanta provenerint. Primum est, quod Academici jam sic convicti esse dicuntur, ut nihil eis restet ad defensionem, nisi quod fieri non potest. Quis enim hoc aut intelligere ullo modo, aut credere valeat, eum qui victus sit, eo ipso quo victus est, victorem se esse gloriari? Deinde si quid jam remanet cum his conflictionis, non ex eo est quod dicunt, nihil sciri posse, sed ex eo quod nulli rei assentiendum esse contendunt. Nunc itaque concordes sumus. Nam ut mihi, ita etiam illis videtur, sapientem scire sapientiam. Sed tamen ab assensione illi temperandum monent. Videri enim sibi tantum dicunt, scire autem nullo modo: quasi ego me scire profitear. Mihi quoque videri istud dico: sum enim stultus, ut etiam ipsi, si nesciunt sapientiam. Approbare autem nos debere aliquid puto, id est, veritatem. De quo eos consulo utrum negent, id est, utrum eis placeat veritati assentiendum

cauzei lorușI. Zice-vor, într-adevăr, că până-ntr-atâta nu-i nimic pe deplin cuprins cu mintea și nu-i e de dat niciunui lucru asensiunea, încât până și faptul de-a nu percepe nimic, pe care, până la tine, aproape-ntreaga lor viață l-au persuadat ca probabil, acum, prin această concluzie, le este lorușI smuls prin înșelătorie: dat fiind că, fie atunci, fie, acum, forța acestui argument, fie prin încetineala ingeniului meu, fie, cu-adevărat, prin robustețea sa, a rămas nebiruită, nu se poate să fie ei mișcați din loc, cum încă-s în stare să afirme-audace cumcă, bine-nțeles, nici acum nu trebuie să i se consimtă niciunui lucru. Poate, încaltea, cândva poate fi găsit de către ei, sau de către altcineva, în contra acestuia chiar, ceva, ce să se zică acut și probabil: și că imaginea sa și cvasianume oglinda se cuvine să fie luată în seamă întru atotcunoscutul Proteu, care se spune că-i, îndeobște, prins prin ceea ce nu poate fi prins, și că investigatorii lui nu l-au ținut niciodată pe-același decât numai prin indicele vreunei puteri divine[65], care, de-ar fi de față, și-ar binevoi să ne-nvedereze nouă acel adevăr, față de care ne este atâta de mare grija, eu chiar, fie și împotriva voinței lor, ceea ce nu cred câtuși de puțin, voi recunoaște cumcă ei sunt învinși.

12. „Ei, bine", zic, „n-am dorit absolut nimic mai mult. Căci, vedeți, rogu-vă, câte și cât de mari bunuri provenitu-mi-au. Primul e că academicii zic deja cumcă ei sunt astfel convinși, încât nu le mai rămâne lor spre apărare decât numai ceea ce nu se poate-ntâmpla. Căci cine poate fi-n stare, fie să-nțeleagă-ntr-un chip anume, fie să creadă faptul că acela, care a fost învins, se laudă, prin însuși faptul prin care a fost învins, cumcă el este învingătorul? Apoi, dacă mai rămâne ceva din încontrarea cu ei, nu-i din faptul că ei zic că nimic nu poate fi știut, ci din faptul că afirmă sus și tare că nu trebuie să i se asimtă niciunui lucru. Și, așa, acum suntem împăcați. Căci precum mie, așa întocmai li se pare și lor că înțeleptul știe înțelepciunea. Totuși, ei îl sfătuiesc a se tempera de la asensiune. Zic ei că lor li se pare numai, în nici un chip, însă, că știu: ca și cum eu aș zice că știu. Și eu chiar zic cumcă mi se pare asta; sunt, încaltea, prost, precum și ei înșiși, dacă ei nu știu înțelepciunea. Eu socot, însă, că noi trebuie să aprobăm ceva, adică, adevărul. Despre care-i consult pe ei dacă neagă sau nu, adică, dacă le place lor cumcă nu trebuie să i se

non esse. Nunquam hoc dicent, sed eam non inveniri asseverabunt. Ergo et hic ex nonnulla parte socium me tenant, quod utrisque non displicet, atque adeo necessario placet, consentiendum esse veritati. Sed quis eam demonstrabit, inquiunt? Ubi ego cum illis non curabo certare; satis mihi est quod jam probabile non est, nihil scire sapientem, ne rem absurdissimam dicere cogantur, aut nihil esse sapientiam, aut sapientiam nescire sapientem.

VI. - *Veritatem nisi divina ope non percipi.*

13. Quis autem verum possit ostendere, abs te Alypi, dictum est, a quo ne dissentiam magnopere mihi laborandum est. Etenim numen aliquod aisti solum posse ostendere homini quid sit verum, cum breviter, tum etiam pie. Nihil itaque in hoc sermone nostro libentius audivi, nihil gravius, nihil probabilius, et, si id numen ut confido adsit, nihil verius. Nam et Proteus ille quanta abs te mentis altitudine commemoratus, quanta intentione in optimum philosophiae genus? Proteus enim ille, ut vos adolescentes non penitus poetas a philosophia contemnendos esse videatis, in imaginem veritatis inducitur. Veritatis, inquam, Proteus in carminibus ostentat sustinetque personam, quam obtinere nemo potest, si falsis imaginibus deceptus comprehensionis nodos vel laxaverit [**Col. 0941**] vel dimiserit. Sunt enim istae imagines, quae consuetudine rerum corporalium per istos quibus ad necessaria hujus vitae utimur sensus, non etiam cum veritas tenetur, et quasi habetur in manibus, decipere atque illudere moliuntur. Hoc ergo tertium bonum mihi accidit, quod non invenio quanti aestimem. Mecum enim familiarissimus amicus meus, non solum de probabilitate humanae vitae, verum etiam de ipsa religione concordat, quod est veri amici manifestissimum indicium. Siquidem amicitia rectissime atque sanctissime definita est, rerum humanarum et divinarum cum benevolentia et charitate consensio.

simtă adevărului. Nu vor zice nicicând asta, ci vor susține cumcă el nu-i de găsit. Deși, și aci, ei mă țin părtaș, dintr-o anume parte, pentru că nici lor, nici mie nu ne displace, ba dimpotrivă, ne place-n mod necesar că trebuie să i se consimtă adevărului. «Dar cine-l va-nvedera pe el?», zic ei. Unde eu nu voi purta grija de-a mă lupta cu ei; mie mi-e de ajuns că nu mai este probabil că-nțeleptul nu știe nimic, să nu fie constrânși să spună lucrul atotabsurd, fie că-nțelepciunea este nimic, ori că-nțelepciunea n-o știe înțeleptul.

VI. - *Că adevărul nu-i perceput decât numai prin ajutor divin.*

13. Cine, însă, poate-arăta adevăr(at)ul, spusu-s-a de către tine, Alypiu, față de care mi-e de muncit din tot sufletul să nu cumva să simt diferit. Într-adevăr, ai zis că numai o putere divină anume poate să-i arate omului ce este adevăr(at)ul; pe cât de pe scurt, pe atâta chiar de pios. Și, așa, în această discuție a noastră, nu am auzit nimic mai cu plăcere, nimic mai grav, nimic mai probabil, și, dacă acea putere este, precum mă-ncred, de față, nimic mai adevărat. Într-adevăr, și Proteu acela[66], cu câtă altitudine a minții, comemorat, din parte-ți, cu câtă intențiune spre genul optim al filosofiei? Proteu acela, altminteri, ca să vedeți voi, adolescenților, că poeții nu trebuie absolut disprețuiți de către filosofie, se-mbracă-n imaginea adevărului. Proteu, zic, în poezii, înfățișează și poartă persoana adevărului, pe care nu o poate obține nimeni, dacă, înșelat de falsele imagini, fie va fi destrâns, fie va fi-nlăturat nodurile comprehensiunii. Sunt, încaltea, aceste imagini, care, prin consuetudinea lucrurilor corporale, prin aceste simțuri de care ne folosim la cele necesare ale vieții acesteia, pun la cale să ne-nșele pe noi și să-și bată joc, chiar și când e ținut și cvasiavut în mâini adevărul. Asta, deci, mi-a căzut ca al treilea bun, pe care nu aflu cât să-l estimez. Dimpreună cu mine, într-adevăr, atotfamiliar amicul meu concordă nu numai în privința probabilității vieții omenești, ci chiar și-n privința religiei înseși, ceea ce este atotînvederatul indiciu al adevăratului amic. Dat fiind că amiciția a fost atotdrept și atotsfânt definită: consensiunea cu bunăvoință și charitate a lucrurilor umane și divine[67].

VII. - *Augustinus Alypii hortatu habet deinceps orationem contra Academicos. Lepidus quidam locus Ciceronis refertur.*

14. Tamen ne aut Academicorum argumenta quasdam nebulas videantur offundere, aut doctissimorum virorum auctoritati, inter quos maxime Tullius non movere nos non potest, superbe nonnullis resistere videamur; si vobis placet, prius pauca contra eos disseram, quibus videntur disputationes illae adversari veritati. Deinde ut mihi videtur, ostendam quae causa fuerit Academicis occultandae sententiae suae. Itaque, Alypi, quamvis te totum in meis partibus videam, tamen suscipe pro his paululum, mihique responde. Quoniam hodie, inquit, auspicato, ut aiunt, processisti, non impediam plenissimam victoriam tuam, et partes illas jam securius, quo abs te imponuntur, tentabo suscipere; si tamen hoc quod interrogationibus te acturum esse significas, in orationem perpetuam (si tibi commodum est) malis convertere; ne vere ut pertinax adversarius, quod a tua humanitate longissimum est, minutis illis telis abs te jam captivus excrucier.

15. Atque ego cum et illos hoc exspectare animadverterem, quasi aliud ingressus exordium: Morem, inquam, vobis geram. Et quamvis post illum laborem scholae rhetoricae in hac me levi armatura nonnihil requieturum esse praesumpseram, ut interrogando ista potius agerem quam dicendo; tamen quia et paucissimi sumus, ut clamare mihi contra valetudinem meam non sit necesse; et istum stilum causa ejusdem salutis quasi aurigam moderatoremque sermonis mei esse volui, ne concitatius rapiar animo quam cura corporis poscit: perpetua, ut vultis, oratione audite quid sentiam. Sed primo illud videamus quale sit, unde amatores Academicorum gloriari nimium solent. Nam est in libris Ciceronis, quos in hujus causae patrocinium scripsit, locus quidam, ut mihi videtur, mira urbanitate conditus, ut nonnullis autem, etiam firmitate roboratus. Difficile est prorsus, ut quemquam non moveat, quod ibi dictum est, Academico sapienti ab omnibus caeterarum sectarum qui sibi sapientes videntur, secundas partes dari, cum primas

VII. - *La-ndemnul lui Alypiu, Augustin vorbeşte împotriva academicilor. E citat un loc plăcut din Cicero.*

14. Totuşi, ca să nu pară, nici că argumentele academicilor varsă-n faţă unele neguri, nici să nu le părem unora cumcă rezistăm superb autorităţii atotînvăţaţilor bărbaţi, între care, mai cu seamă, Tullius nu se poate să nu ne mişte pe noi, voi înfăţişa, mai întâi, de vă place, puţine, în contra acelora, cărora acele disputaţiuni li se par că se-ncontrează adevărului. Apoi voi arăta, cum mi se pare mie, care va fi fost cauza ocultării de către academici a sentinţei loruşi. Şi, aşa, Alypiu, deşi te văd pe tine totul de partea mea, ia, totuşi, în locul lor, puţintel, asupra-ţi rolul şi răspunde-mi." „Fiindcă astăzi", zice, „ai purces, cum se zice, sub bune-auspicii, nu voi împiedica atotdeplina ta victorie şi voi încerca să iau, acum, mai sigur, asupra-mi rolul, din moment ce mi-e impus de tine; dar, măcar ceea ce dai de-nţeles că o vei face prin întrebări, maivoieşti s-o prefaci (dacă îţi este ţie comod) în rostire perpetuă: ca,-ntr-adevăr, nu ca adversar încăpăţânat, ceea ce-i cât se poate de departe de umanitatea ta, să fiu, deja captiv, să mai fiu chinuit de tine prin acele sulite mărunţele."

15. Iar eu, cum băgai de seamă cumcă şi ei o aşteptau pe asta cvasi al doilea exordiu: „Vă voi face", zic, „vouă pe plac. Şi, deşi, după acea muncă de la şcoala de retorică prezumasem eram să mă odihnesc întrucâtva, în această uşoară armură, întrucât le-aş face pe astea mai degrabă întrebând decât rostindu-le, totuşi, fiindcă suntem şi destul de puţini, încât să nu-mi fie necesar, împotriva sănătăţii mele, să strig, şi am şi voit, din cauza aceleiaşi sănătăţi, ca această pană să-i fie cvasiaurigar şi moderator rostirii mele, să nu mă dau răpit cu spiritul mai impetuos decât o cere grija corpului, ascultaţi, precum voiţi, în rostire perpetuă, ce anume simt. Dar să vedem, întâi, cam ce este aceea, de unde iubitorii academicilor obişnuiesc să se laude foarte. Căci există, în cărţile lui Cicero, pe care le-a scris în apărarea acestei cauze, un loc anume, alcătuit, precum mi se pare, cu mirifică urbanitate, altora, însă, chiar şi întărit prin fermitate. E dificil cu totul să nu-l mişte pe cineva faptul că acolo s-a zis cumcă «înţeleptului academic i s-a acordat de către toate celelalte secte, care-şi par loruşi înţelepte, rolul secundar, cum e

sibi quemque vindicare necesse sit. Ex quo posse probabiliter confici, eum recte primum esse judicio suo, qui omnium caeterorum judicio sit secundus.

16. Fac enim, verbi causa, Stoicum adesse sapientem; nam contra eos potissimum Academicorum exarsit [Col. 0942] ingenium: ergo Zeno vel Chrysippus si interrogentur, quis sit sapiens; respondebit eum esse quem ipse descripserit. Contra Epicurus vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem sapientem esse contendet. Inde ad jurgium clamat Zeno, et tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil esse aliud quam honestatem; ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecus posito et quasi lenocinante mercede voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem; in quorum societatem et hominem et sapientem trudere nefas esse. Contra ille convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum, quaerentium tamen quem incomptis unguibus bacchantes asperoque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem, teste populo, exaggerans, instat acriter, ut nisi eo beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad suas partes: sed si in illos aut in istos concesserit, ab eis quos deserit, insanus, imperitus, temerariusque clamabitur. Itaque cum et hac et illac aurem diligenter admoverit, interrogatus quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc stoicum, quis sit melior; Epicurusne qui delirare illum clamat, an Academicus qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat. Nemo dubitat Academicum praelatum iri. Rursus te ad illum converte, et quaere quem magis amet; Zenonem, a quo bestia nominatur; an Archesilam, a quo audit: Tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius. Nonne apertum est totam illam porticum insanam, Academicos autem prae illis modestos cautosque homines videri Epicuro? Ita peraeque prope de omnibus sectis copiosissime Cicero jucundissimum

necesar ca principalul să şi-l revendice fiecare sieşi. Dintru care se poate probabil conclude că acela este, pe drept, după judecata tuturor celorlalţi, secundul»[68].

16. Închipuie-ţi, de pildă, că-i de faţă înţeleptul stoic; altminteri, contra lor aprinsu-s-a atotputernicul academicilor ingeniu: deci, dacă ar fi-ntrebaţi Zenon ori Chrysippus cine este înţelept, va răspunde fiecare cumcă este acela pe care el însuşi l-a descris. Dimpotrivă; Epicur, ori oricare altul dintre adversari, va nega şi va susţine sus şi tare cumcă mai degrabă priceputul său vânător al voluptăţilor este înţeleptul. De-aci, la harţă: strigă Zenon, şi-ntreg celebrul portic se cutremură, cumcă omul nu-i născut la nimic alta decât la onestitate; că ea însăşi cu splendoarea sa conduce-ntru sine spiritele, nepunând absolut nici un fel de avantaj extrinsec şi cvasicodoşit de câştig; că zisa voluptate a lui Epicur le este comună doar dobitoacelor fără-de-cuvânt, în a căror turmă e nelegiuit a-l vârî pe om şi pe înţelept. Dimpotrivă, ăla, chemându-şi în ajutor, de prin grădinuţe, cvasihoinara ceată a beţivilor, bacante căutătoare, totuşi, pe care anume să-l sfâşie cu unghiile netăiate şi cu haina gură, exagerând, pe poporul martor, numele voluptăţii, suavitatea şi liniştea, insistă apăsat cumcă e clar că nimenea nu poate fi fericit decât numai şi numai prin ea. În a căror ceartă, dacă se va fi amestecat academicul, îi va auzi şi pe unii, şi pe alţii trâgându-l de partea lorşi, dar, dacă le va fi conces unora, sau altora, va fi huiduit nebun, nepriceput şi temerar de către cei pe care-i va fi părăsit. Şi, aşa, plecându-şi el, şi ici, şi colo urechea, întrebat ce i se pare lui, va răspunde cumcă el se-ndoieşte. Întreabă-l, acum, pe stoic cine-i mai bun, Epicur, care strigă cumcă stoicul deliberează, sau academicul, care se pronunţă cumcă lui i-ar mai trebui să delibereze despre un atâta de mare lucru. Nimeni nu se-ndoieşte că va fi ales academicul. Întoarce-te, iarăşi, la Epicur şi-ntreabă-l pe care-l iubeşte mai mult, pe Zenon, de către care-i numit bestie, sau pe Archesilau, de la carele aude: «Poate că tu zici adevărat, dar voi cerceta mai diligent.» Nu-i învederat, oare, cumcă lui Epicur i se pare nebună întreagă celebra stoa, pe lângă ei, academicii, însă, oameni modeşti şi precauţi? Aşa, Cicero le oferă atotcopios cititorilor un cvasispectacol atotplăcut despre aproape

legentibus quasi spectaculum praebet, velut ostendens nullum illorum esse qui non cum sibi primas partes dederit, quod necesse est, secundas ei dicat dare, quem non repugnare, sed dubitare conspexerit. In quo ego nihil adversabor, nec eis ullam auferam gloriam. Videatur sane quibuslibet Cicero hic non jocatus, sed inania et ventosa quaedam, quod ab ipsorum Graeculorum levitate abhorret, sequi et colligere voluisse.

VIII. - *Redarguitur locus e Cicerone allatus.*

17. Quid enim me impedit, quin si huic vanitati resistere velim, facile ostendam quanto minus malum sit indoctum esse quam indocilem? Unde fit ut cum se ille Academicus jactanticulus quasi discipulum singulis dederit, nemoque illi quod se scire putat, persuadere potuerit, magna illorum postea consensione rideatur. Jam enim quisque alium quemlibet adversariorum suorum nihil didicisse, hunc vero nihil posse discere judicabit. Ex quo deinceps de omnium scholis non ferulis, quod esset deformius quam molestius, sed illorum palliatorum clavis et fustibus projicietur. **[Col. 0943]** Non enim magnum negotium erit, contra communem pestem velut Herculeas quaedam postulare auxilia Cynicorum. Si autem ista vilissima gloria cum his certare libeat, quod philosophanti mihi jam quidem, sed nondum sapienti faciliore venia concedendum est; quid habebunt quod possint refellere? Ecce enim faciamus me atque Academicum in illas lites philosophorum irruisse: omnes prorsus adsint, exponant breviter pro tempore sententias suas. Quaeratur de Carneade quid sentiat. Dubitare se dicet. Itaque illum singuli praeferent caeteris. Ergo omnes omnibus: magna nimirum atque altissima gloria. Quis istum nolit imitari? et ego itaque interrogatus, idem respondebo; par erit laus. Ea igitur gloria gaudet sapiens, in qua illi stultus aequatur? Quid si cum etiam facile superat? Nihilne agit pudor? Nam istum Academicum jam de judicio discedentem tenebo. Quippe avidior hujusmodi victoriae stultitia est. Ergo eo

toate sectele, arătând, încaltea, că nu-i niciunul dintre ei, care, cum îşi va fi acordat sieşi rolul principal, ceea ce-i necesar, să nu zică cumcă i-l dă pe cel secundar celui pe care-l va fi văzut, nu că se-ncontrează, ci că stă la-ndoială. Împotriva căruia eu nu mă voi pune-mpotrivă cu nimic, să nu-i răpesc lui nici un pic de glorie. Căci poate vedea îndestul oricine cumcă Cicero n-a voit să se joace, ci să urmeze şi să adune nimicurile şi superfluităţile anume ale grecoteilor, pentru că se-ngrozea de uşurinţa loruşi.

VIII. - *E criticat un pasaj ales din Cicero.*

17. Ce mă împiedică pe mine, încaltea, ca, de-aş voi să i mă opun acestei vanităţi, să arăt facil cu cât mai puţin rău este a fi indoct decât indocil. De unde se face că, deşi lăudăroşel, academicul ăla se va fi dat pe sine cvasidiscipol fiecăruia, şi nimeni nu-i va fi putut lui persuada ceea ce să socoată cumcă el ştie, va fi luat, după aceea, în derâdere prin acordul lor unanim. De-altminteri, fiecare îl va judeca pe oricare dintre adversarii săi cumcă n-a-nvăţat nimic, pe ăsta, însă, cumcă nu poate-nvăţa nimic. În consecinţă, va fi alungat din toate şcolile lor, nu cu vergile, ceea ce-ar fi mai diform decât mai molest, ci cu măciucile şi cârjele celor îmbrăcaţi în mantale[69]. Nu va fi, încaltea, un mare negoţ a cere împotriva pestei comune cvasianume herculeene trupele auxiliare ale cinicilor[70]. Dacă, însă, pentru această atotvilă glorie, mi se permite mie a mă lua la harţă cu ei, pentru că, filosofant, desigur, încă, dar nu încă înţelept, mi-e de conces mai facil scuza, ce vor avea ei să-mi poată reproşa? Iată, să ne închipuim, încaltea, cumcă eu şi academicul am picat în acele certuri ale filosofilor: aproape cu toţii-s de faţă, exprimă-şi, pe scurt, din cauza timpului, sentinţele loruşi. Întrebe-se Carneade ce simte. Spună cumcă el e-n dubiu. Şi, aşa, fiecare prefere-l pe el celorlalţi. Deci, toţi tuturor: mare foarte şi-atotprofundă glorie! Şi cine n-ar voi să-l imite; şi eu, aşadar, întrebat, voi răspunde la fel, egală fi-va lauda. Înţeleptul se bucură, prin urmare, de acea glorie, întru care-i este lui egal prostul? Ce, de-l învinge uşor, încaltea? Pudoarea nu face, ea, nimic, oare? De-acum, plecând de la judecată, eu îl voi înhăţa pe acest academic. Într-un cuvânt, prostia-i mai avidă de-acest fel de victorie. Înhăţându-l, deci, le

retento prodam judicibus quod ignorant, et dicam: Ego, viri optimi, hoc cum isto commune habeo, quod dubito quis vestrum verum sequatur. Sed habemus etiam proprias sententias, de quibus peto judicetis. Nam mihi incertum est quidem, quamvis audierim decreta vestra, ubi sit verum, sed ideo quod qui sit in vobis sapiens, ignoro. Iste autem etiam ipsum sapientem negat aliquid scire, ne ipsam quidem, unde sapiens dicitur, sapientiam. Quis non videat palma illa cujus sit? Nam si hoc adversarius meus dixerit, vincam gloria; si autem erubescens confessus fuerit sapientem scire sapientiam, vincam sententia.

IX. - *Zenonis definitio discutitur.*

18. Sed ab hoc jam litigioso tribunali secedamus in aliquem locum, ubi nobis nulla turba molesta sit; atque utinam in ipsam scholam Platonis, quae nomen ex eo dicitur accepisse, quod a populo sit secreta: hic jam non de gloria, quod leve ac puerile est, sed de ipsa vita, et de aliqua spe animi beati, quantum inter nos possumus, disseramus. Negant Academici sciri aliquid posse. Unde hoc vobis placuit, studiosissimi homines atque doctissimi? Movit nos, inquiunt, definitio Zenonis. Cur quaeso? Nam si vera est, nonnihil veri novit, qui vel ipsam novit; si falsa, non debuit constantissimos commovere. Sed videamus quid ait Zeno. Tale scilicet visum comprehendi et percipi posse, quale cum falso non haberet signa communia. Hoccine te movit, homo Platonice, ut omnibus viribus ab spe discendi studiosos retraheres, ut totum negotium philosophandi adjuvante quodam etiam mentis ingemiscendo torpore desereret?

19. Sed quomodo illum non permoveret, si et nihil tale inveniri potest, et nisi quid tale est, percipi non potest? hoc si ita est, dicendum potius erat, non posse in hominem cadere sapientiam, quam sapientem nescire cur vivat, nescire quemadmodum vivat, nescire utrum vivat; postremo, quo perversius magisque delirum et insanum dici nihil potest, simul et sapientem esse, et ignorare

voi da pe față judecătorilor ceea ce ei ignoră și voi zice: «Eu, oameni buni, am în comun cu ăsta faptul că se-ndoiește cine dintre noi urmează adevăr(at)ul. Dar avem, de asemenea, și sentințele proprii, asupra cărora vă cer să judecați. Că mie, într-un cuvânt, mi-e incert, oricât voi fi auzit decretele voastre, unde să fie adevăr(at)ul, și, de aceea, care să fie-ntre voi înțeleptul. Ăsta, însă, neagă cumcă știe ceva chiar înțeleptul însuși, fie și măcar înțelepciunea, de unde-i numit înțeleptul.» Cine să nu vadă a cui este cununa. Căci, dacă o va fi zis pe asta adversarul meu, voi învinge prin glorie; dacă, însă, ruşinându-se, va fi mărturisit că înțeleptul știe-nțelepciunea, voi învinge prin sentință.

IX. - *Se discută definiția lui Zenon.*

18. Dar, să ne retragem, acum, de la acest tribunal litigios, în alt loc, unde să nu ne fie nici o ceată potrivnică, o, de s-ar putea una ca asta, în însăși școala lui Platon, care se zice că și-a primit numele prin faptul că-i este ascunsă poporului[71]; aici, nu despre glorie, de-acum, ceea ce-i ușor și pueril, ci, pe cât suntem în stare, vom disputa despre viața însăși și despre o anume speranță a spiritului fericit. Academicii neagă cumcă se poate ști ceva. «De unde v-a plăcut vouă asta, oameni atotstudioși si-atotînvățați?» «Ne mișcă pe noi», zic ei, «definița lui Zenon.» «De ce, rogu-vă? Căci, dacă este adevărată, știe ceva adevărat cel ce-o știe măcar pe ea însăși; de-i falsă, nu trebuia să-i mişte dimpreună pe cei atotconstanți.» Dar să vedem ce zice Zenon. Că, într-un cuvânt, un astfel de văzut poate fi comprehens și perceput, care n-ar avea semne comune cu falsul. Asta te mișcă, oare, pe tine, omule platonician, să-i deparți din toate puterile pe studioși de la speranța de-a învăța, încât, mai ajutând și o anume torpoare a minții, să părăsească întregul negoț de-a filosofa?

19. Dar în ce chip nu l-ar zdruncina pe el, dacă nici nu poate fi găsit nimic de-acest fel, și nici nu poate fi perceput decât numai ce este de-acest fel; ceea ce, dacă-i aşa, trebuia zis, mai degrabă, că nu se poate să cadă-ntru om înțelepciunea, decât că înțeleptul nu știe de ce trăiește, nu știe în ce chip trăiește, nu știe dacă trăiește; în sfârșit, decât care nu poate fi nimic zis mai pervers și un mai mare delir și nebunie, că totodată este și înțelept și și

sapientiam. Quid enim est durius, hominem non posse esse sapientem, an sapientem nescire sapientiam? Nihil hinc disputandum est, si res **[Col. 0944]** ipsa ita posita satis non est ad dijudicandum. Sed illud forte si diceretur, penitus homines a philosophando averterentur: nunc vero inducendi sunt sapientiae dulcissimo ac sanctissimo nomine, ut cum contrita aetate nihil didicerint, postea te summis exsecrationibus prosequantur, quem relictis saltem voluptatibus corporis, ad animi tormenta sunt secuti.

20. Sed videamus per quem potius a philosophia deterreantur. Per eumne qui dixerit: Audi, amice, philosophia non ipsa sapientia, sed studium sapientiae vocatur, ad quam te si contuleris, non quidem dum hic vivis sapiens eris (est enim apud Deum sapientia, nec provenire homini potest), sed cum te tali studio satis exercueris atque mundaveris, animus tuus ea post hanc vitam, id est, cum homo esse desieris, facile perfruetur? An per eum qui dixerit: Venite, mortales, ad philosophiam; magnus hic fructus est: quid enim homini sapientia charius? venite igitur ut sapientes sitis, et sapientiam nesciatis? Non, inquit, a me ita dicetur. Hoc est decipere, nam nihil aliud apud te invenietur. Ita fit ut si hoc dixeris, fugiant tanquam insanum; si alio modo ad hoc adduxeris, facias insanos. Sed credamus, propter utramque sententiam aequa homines nolle philosophari. Si aliquid philosophiae perniciosum Zenonis definitio dicere cogebat, nu homo, idne homini dicendum fuit, unde se doloret; an id, unde te derideret?

21. Tamen quod Zeno definivit, quantum stulti possumus, discutiamus. Id visum ait posse comprehendi, quod sic appareret, ut falsum apparere non posset. Manifestum est, nihil aliud in perceptionem venire. Hoc et ego, inquit Archesilas, video, et hoc ipso doceo nihil percipi. Non enim tale aliquid inveniri potest. Fortasse abs te, atque ab aliis stultis: at a sapiente cur non potest? Quanquam et ipsi stulto nihil responderi posse arbitror,

ignoră înțelepciunea. Altminteri, ce-i mai dur: că omul nu poate fi înțelept, sau că-nțeleptul nu știe-nțelepciunea? Nimic nu-i aci de disputat, dacă problema, astfel pusă, nu-i de saț ea însăși a o dejudeca. Dar, de se zicea, poate, una ca asta, oamenii se depărtau cu totul de la a filosofa: acum, însă, trebuie îndemnați prin numele atotdulce și atotsfânt al înțelepciunii, ca, după ce, prăpădindu-și viața, nu vor fi-nvățat nimic, să te încarce, apoi, cu supremele blesteme, pe tine, pe care, părăsind cel puțin voluptățile corpului, te-au urmat la chinurile spiritului.

20. Dar să vedem prin cine sunt, mai degrabă, abătuți de la filosofie. Prin acela, care, care va fi zis: «Ascultă, amice, filosofie nu se numește înțelepciunea însăși, ci studiul înțelepciunii, spre care, dacă nu te vei fi așternut, nu vei fi, desigur, înțelept, cât timp trăiești aici (este, -ntr-adevăr, la Dumnezeu înțelepciunea, și nici nu se poate să-i provină omului) dar, după ce tu te vei fi exersat îndesaț și te vei fi purgat printr-un astfel de studiu, spiritul tău se va bucura facil de ea, după această viață, care-va-să-zică, după ce vei fi-ncetat a fi om?» Sau prin cel ce va fi zis: «Veniți, muritorilor, la filosofie; mare-i rodul acesta: ce, într-adevăr, îi este mai scump omului decât filosofia; veniți, așadar, să fiți înțelepți, și să nu știți înțelepciunea?» «Nu», zice, «nu se va zice de către mine așa. Asta-nseamnă a-nșela, căci nimic altă nu se va afla la tine.» Așa se face că, dacă o vei zice pe asta, vor fugi precum de un nebun: dacă-i vei fi adus, în vreun alt chip, la asta, îi vei face nebuni. Dar să credem că, pe drept, din cauza amânduror sentințelor, oamenii nu voiesc să filosofeze. Dar, dacă definiția lui Zenon l-a obligat să zică ceva pernicios filosofiei, asta trebuia, oare, omule al meu, să i-o zică, de unde să se-ndurereze, sau pe asta, de unde să te ia-n derâdere?

21. Să discutăm, totuși, pe cât suntem noi, proștii, în stare, ceea ce a definit Zenon. Zice cumcă acest văzut poate fi comprehens, care ar apărea astfel, încât să nu poată apărea fals[72]. Înțeles cumcă nimic alta nu poate veni-n percepțiune. «Asta», zice Archesilau, «o văd și eu, și prin asta însăși dau învățătura cumcă nimic nu-i perceput. Într-un cuvânt, nu poate fi găsit nimic de acest fel.» «Poate de către tine și de către alți proști: dar de către înțelept de ce nu se poate? Cu toate că socot că nici chiar

si tibi dicat ut illo memorabili acumine tuo hanc ipsam Zenonis definitionem refellas, et ostendas eam etiam falsam esse posse: quod si non potueris, hanc ipsam quam percipias habes; si autem refelleris, unde a percipiendo impediaris non habes. Ego eam refelli posse non video, et omnino verissimam judico. Itaque cum eam scio, quamvis sim stultus, nonnihil scio. Sed fac illam cedere versutiae tuae. Utar complexione securissima. Aut enim vera est, aut falsa: si vera, bene teneo; si falsa, potest aliquid percipi, etiamsi habeat communia signa cum falso. Unde, inquit, potest? Verissime igitur Zeno definivit, nec ei quisquis vel in hoc consensit, erravit. An parvae laudis et sinceritatis definitionem putabimus, quae contra eos qui erant adversum perceptionem multa dicturi, cum designaret quale esset quod percipi posset, seipsam talem esse monstravit? Itaque comprehensibilibus rebus et definitio est, et exemplum. Utrum, ait, etiam ipsa vera sit nescio; sed quia est probabilis, ideo sequens eam ostendo nihil esse tale, quale illa expressit posse comprehendi. Ostendis fortasse praeter ipsam, et vides, ut arbitror, quid sequatur. Quod si etiam ejus incerti sumus, nec ita nos deserit scientia; scimus enim aut veram esse, aut falsam: [Col. **0945**] non igitur nihil scimus. Quanquam nunquam efficiet ut ingratus sim, prorsus ego illam definitionem verissimam judico. Aut enim possunt percipi et falsa, quod vehementius Academici timent, et revera absurdum est; aut nec ea possunt, quae sunt falsis similia: unde illa definitio vera est. Sed jam caetera videamus.

X. - *Duo Academicorum effata.*

22. Quamvis haec, nisi fallor, possint ad victoriam satis esse, non tamen fortasse ad victoriae satietatem. Duo sunt quae ab Academicis dicuntur, contra quae, ut valemus, venire instituimus: *Nihil posse percipi;* et, *Nulli rei debere assentiri.* De assentiendo mox alias, nunc pauca de perceptione dicemus. Nihilne prorsus dicitis posse

însuşi prostului nu i se poate răspunde nimic, dacă-ţi va zice ţie să respingi însăşi această definiţie a lui Zenon, prin acel memorabil ascuţiş al tău şi s-o arăţi cumcă poate fi chiar şi falsă: ceea ce, dacă nu vei fi putut, o ai pe asta însăşi, pe care s-o percepi: dacă, însă, o vei fi respins, nu ai de unde să fii împiedicat de la a percepe. Eu nu văd că ea poate fi respinsă, şi-o judec absolut atotadevărată. Şi, astfel, cum o ştiu pe ea, oricât de prost sunt, ştiu ceva. Dar închipuie-ţi că ea cedează versuţiei tale. Mă folosesc de nicisigura dilemă. Care-va-să-zică, sau este adevărată, sau falsă: dacă-i adevărată, o ţin bine; dacă-i falsă, poate fi ceva perceput, chiar dacă are semne comune cu falsul. «De unde», zice, «se poate?» «Atotadevărat definit-a, prin urmare, Zenon, şi nu a fost în eroare nimenea cine i-a consimţit măcar în asta. Sau socoti-vom, oare, de nică laudă şi sinceritate definiţia, care, împotriva celora ce-aveau să zică multe-mpotriva percepţiunii, cum desemna de ce fel este ceea ce ar putea fi perceput, se arăta pe sine însăşi cumcă este de felul acesta? Şi, aşa, ea le este şi definiţie, şi exemplu lucrurilor comprehensibile.» «Nu ştiu», zice, «dacă este sau nu ea însăşi adevărată, dar, fiindcă este probabilă, de aceea, urmând-o pe ea, arăt că nimic nu este, astfel, de felul în care ea a exprimat că poate fi comprehens.» «Arăţi, poate, pe de-alăturea de ea însăşi, şi vezi, precum socot, ce urmează. Pentru că, dacă suntem, faţă cu ea, incerţi, şi nici nu ne va fi părăsit, astfel, pe noi ştiinţa, ştim, într-un cuvânt, cumcă este sau adevărată, sau falsă: prin urmare nu nimic ştim. Altminteri, cum nu mă va face nicicând să fiu un ingrat, eu judec absolut adevărată acea definiţie. Căci, sau pot fi percepute şi falsele, ceea de ce se temeau mai vehement academicii, şi-i cu adevărat absurd: sau nu pot fi nici cele ce sunt similarele falselor: de unde, acea definiţie e adevărată.» Dar să le vedem, de-acum, pe celelalte.

X. - *Două enunţuri ale academicilor.*

22. Oricât, de nu mă-nşel, acestea-i pot fi de saţ victoriei, nu totuşi, poate, saţietăţii victoriei. Două-s cele ce se zic de către academic, împotriva cărora am instituit să venim, pe cât putem: că *nimic nu poate fi perceput;* şi că *nu trebuie să i se asimtă nicăunui lucru.* Despre faptul de-a asimţi, de-acum, altădată, acum vom zice puţine despre percepţiune. Nu ziceţi voi, oare, cumcă

comprehendi? Hic evigilavit Carneades: nam nemo istorum minus alte quam ille dormivit, et circumspexit rerum evidentiam. Itaque credo, secum ipse, ut fit, loquens: Ergone, ait, Carneades, dicturus es nescire te utrum homo sis, an formica? Aut de te Chrysippus triumphabit? Dicamus ea nos nescire quae inter philosophos inquiruntur; caetera ad nos non pertinere, ut si in luce titubavero quotidiana et vulgari, ad illas imperitorum tenebras provocem, ubi soli quidam divini oculi vident: qui me etiam si palpitantem atque cadentem aspexerint, caecis prodere nequeant, praesertim arrogantibus, et quos doceri aliquid pudeat. Laute quidem, o graeca industria, succincta et parata procedis; sed non respicis illam definitionem et inventum esse philosophi, et in vestibulo philosophiae fixam atque fundatam. Quam si succidere tentabis, rediet bipennis in crura: illa enim labefactata, non solum potest aliquid percipi, sed etiam id potest quod simillimum falso est, si eam non audebis evertere. Est enim latibulum tuum unde in incautos transire cupientes vehemens erumpis atque exsilis: aliquis te Hercules in tua spelunca tanquam semihominem Cacum suffocabit, et ejusdem molibus opprimet, docens aliquid esse in philosophia quod tanquam simile falso incertum abs te fieri non possit. Certe ad alia properabam; hoc quisquis urget, teipsum, Carneades, magna afficit contumelia, quem a me veluti mortuum putat ubicumque aut undecumque posse superari. Si autem non putat, immisericors est, qui me passim deserere praesidia et tecum in campo certare cogit; in quem descendere cum coepissem, solo tuo nomine territus pedem retuli, et de superiore loco nescio quid jaculatus sum, quod utrum ad te pervenerit, vel quid egerit, viderint sub quorum examine dimicamus. Sed quid metuo ineptus? Si bene memini, mortuus es, nec jam pro sepulcro tuo jure pugnat Alypius: facile me contra umbram tuam Deus adjuvabit.

23. Nihil ais in philosophia posse percipi. Et ut orationem tuam large lateque diffundas, arripis rixas,

absolut nimic nu poate fi comprehens? Aci, sculatu-s-a Carneade: căci nimenea dintre ăştia n-a dormit mai puţin adânc decât el, şi a privit de jur-împrejur evidenţa lucrurilor. Şi,-aşa, cred, vorbind, cum se-ntâmplă, el însuşi cu sine: «Prin urmare», zice, «zice-vei tu, oare, Carneade, cumcă tu nu ştii de eşti om sau furnică? Sau triumfa-va asupra ta Chrysip»[73]? Zice-vom cumcă noi nu le ştim pe cele ce-s scrutate-ntre filosofi; că celelalte nu aparţin de noi, precum, dacă, la lumina zilnică şi vulgară, mă voi fi-mpleticit, mă voi da de-a dura,-n acel întuneric, unde singuri anume ochii divini pot să vadă: care, chiar dăcă mă vor fi privit pe mine clătinându-mă şi căzând, nu vor fi-n stare să le-o spună orbilor, mai cu seamă, aroganţilor şi celor pe care-i ruşinează să fie-nvăţaţi ceva. Lăut, desigur, o, cerbicie grecească, înaintezi sumeasă şi sulimenită; dar nu bagi de seamă nici că definiţia aceea-i descoperire a filosofului, nici că-i prezentă şi fundată în vestibulul filosofiei. Pe care, dacă voi tenta să o tai, îţi va sări-n genunche securea: căci, dezghinată ea, nu numai că poate fi ceva perceput, ci poate fi chiar şi ceea ce-i atotsimilar falsului, dacă nu vei îndrăzni s-o dobori la pământ. Este, -ntr-adevăr, ascunzătoarea ta, de unde ieşi şi te-arunci vehement asupra neprecauţilor doritori să treacă: un alt Hercule sufoca-te-va pe tine precum pe semiomul[74] Cacus, în spelunca ta, şi te va strivi cu stanele eişi, dând învăţătura că există, în filosofie, ceva ce nu poate fi făcut de către tine incert, precum similar falsului. Mă grăbeam, desigur, la altele: pe asta oricine o urmăreşte insistent, Carneade, te loveşte cu marea ocară pe tine însuţi, pe carele te socoteşte că poţi fi, precum un mort, oriunde şi oricând învins de către mine. De n-o socoate, însă, e nemilos, el, carele mă constrânge de peste tot să-mi părăsesc întăriturile şi să mă lupt, în câmp deschis, cu tine, împotriva căruia, decum începui să cobor, îngrozit de numele tău doar, mi-am retras pasul, şi, din locul de sus, am aruncat nu ştiu ce, ce, de va fi ajuns sau nu la tine, ori ce va fi făcut, vor vedea cei sub al căror arbitraj ne luptăm. Dar de ce mă tem, prostul? De bine-mi aduc aminte, ai murit, şi nici nu se luptă pe drept, acum, pentru mormântul tău, Alypiu: uşor ajuta-mă-va Dumnezeu împotriva umbrei tale.

23. Nimic, zici, nu poate fi perceput în filosofie. Şi, precum îţi răspândeşti, în lung şi-n lat, rostirea ta, smulgi certurile şi

dissensionesque philosophorum, et eas tibi contra illos arma ministrare arbitraris. Quomodo enim inter Democritum et superiores physicos de uno mundo, et innumerabilibus litem dijudicabimus, cum inter [**Col. 0946**] haeredemque ejus Epicurum concordia manere nequiverit? Nam iste luxuriosus cum atomos quasi ancillulas suas, id est corpuscula quae in tenebris laetus amplectitur, non tenere viam suam, sed in alienos limites passim sponte declinare permittit; totum patrimonium etiam per jurgia dissipavit. Hoc vero nihil ad me attinet. Si enim ad sapientiam pertinet horum aliquid scire, id non potest latere sapientem. Si autem aliud quiddam est sapientia; illam scit sapiens, istam contemnit. Tamen ego qui longe adhuc absum vel a vicinitate sapientis, in istis physicis nonnihil scio. Certum enim habeo, aut unum esse mundum, aut non unum; et si non unum, aut finiti numeri, aut infiniti. Istam sententiam Carneades falsae esse similem docebat. Item scio mundum istum nostrum, aut natura corporum, aut aliqua providentia sic esse dispositum; eumque aut semper fuisse et fore, aut coepisse esse minime desiturum; aut ortum ex tempore non habere, sed habiturum esse finem; aut et manere coepisse, et non perpetuo esse mansurum: et innumerabilia physica hoc modo novi. Vera enim ista sunt disjuncta, nec similitudine aliqua falsi ea potest quisquam confundere. Sed assume aliquid, ait Academicus. Nolo: nam hoc est dicere, Relinque quod scis, dic quod nescis. Sed pendet sententia. Melius certe pendet quam cadit: nempe plana est; nempe jam potest aut falsa, aut vera nominari. Hanc ergo me scire dico. Tu qui nec ad philosophiam pertinere ista negas, et eorum scire nihil posse asseris, ostende me ista nescire: dic istas disjunctiones aut falsas esse, aut aliquid commune habere cum falso, per quod discerni omnino non possint.

XI. - *Ex sensuum imbecillitate non effici ut nihil veri percipiatur. Neque ex somno et furore.*

24. Unde, inquit, scis esse istum mundum, si sensus falluntur? Nunquam rationes vestrae ita vim sensuum

diensiunile filosofilor şi socoţi cumcă ţi le pregăteşti pe ele ca arme împotriva loruşi. În ce chip vom dejudeca pricina dintre Democrit şi fizicii de dinainte, despre inumerabilele sau o singură lume, când concordia n-a fost în stare să se statornicească între el însuşi şi moştenitorul său, Epicur? Căci luxuriosul ăsta, cum a trimis atomii, cvasisclăvuţele sale, corpusculele, care-va-să-zică, pe care le-mbrăţişează bucuros în întuneric, nu să-şi urmeze calea lorşi, ci să decline[75], după bunul lor plac, hotarele străine, întregul patrimoniu şi l-a risipit prin procese. Asta, însă, nu mă priveşte cu absolut nimic pe mine. Dacă ţine, însă, de-nţelepciune să ştie ceva din astea, asta una nu-i poate fi ascunsă înţeleptului. Dacă alta anume este, însă, înţelepciunea; pe ea o ştie înţeleptul, şi le dispreţuieşte pe acestea. Totuşi, eu, care-s departe încă fie şi de vecinătatea înţeleptului, întru acestea fizice ştiu ceva. Într-un cuvânt, am drept cert fie că lumea e una, fie, non una; şi, dacă non una, fie de-un număr finit, fie, infinit. Dea Carneade învăţătura că această sentinţă este similară uneia false. Iarăşi ştiu cumcă lumea aceasta a noastră a fost dispusă aşa fie prin firea corpurilor, fie printr-o providenţă anume; şi că ea sau a fost pururea şi va să fie, sau c-a-nceput şi n-are să-nceteze, sau că nu-şi are ortul din timp, ci va să-şi aibă finele, sau că a-nceput să dureze, şi n-are să dureze perpetuu: şi cunosc, în acest mod, nenumărate fizice. Acestea-s, într-un cuvânt, disjunctive adevărate, şi nici nu le poate confunda nimenea pe ele cu vreo similitudine a falsului. «Dar asumă-ţi ceva», zice academicul. «Nu vreau, căci asta-nseamnă: Lasă ceea ce ştii şi zi ceea ce nu ştii.» «Dar atârnă sentinţa!» «Mai bine atârnă decât cade: e, nu-i aşa, plană; poate fi, nu-i aşa, numită sau falsă, sau adevărată. Pe asta zic cumcă eu o ştiu. Tu, carele nici nu negi că acestea ţin de filosofie, şi susţii că nu poate fi ştiut nimic din ele, arată că eu nu le ştiu pe acestea: zi că aceste disjuncţii sunt sau false, sau că au ceva comun cu falsul, prin care să nu poată fi absolut deloc discernute.»

XI. - *Dintru imbecilitatea simţurilor nu se face că nu poate fi perceput nimic adevărat. Nici dintru somn şi furoare.*

24. «De unde ştii», zice, «că există această lume, dacă simţurile se înşală?» «Nicicând raţiunile voastre n-au putut să respingă astfel

refellere potuerunt, ut convinceretis nobis nihil videri nec omnino ausi estis aliquando ista tentare; sed posse aliud esse ac videtur, vehementer persuadere incubuistis. Ego itaque hoc totum, qualecumque est quod nos continet, atque alit; hoc, inquam, quod oculis meis apparet, a meque sentitur habere terram et coelum, aut quasi terram, et quasi coelum, mundum voco. Si dicis nihil mihi videri, nunquam errabo. Is enim errat, qui quod sibi videtur, temere probat. Posse enim falsum videri a sentientibus dicitis, nihil videri non dicitis. Prorsus enim omnis disputationis causa tolletur, ubi regnare vos libet, si non solum nihil scimus, sed etiam nihil nobis videtur. Si autem hoc quod mihi videtur negas mundum esse, de nomine controversiam facis, cum id a me dixerim mundum vocari.

25. Etiamne, inquies, si dormis, mundus est iste quem vides? Jam dictum est, quidquid tale mihi videtur, mundum appello. Sed si eum solum placet mundum vocare, qui videtur a vigilantibus vel etiam a sanis; illud contende, si potes, eos qui dormiunt ac **[Col. 0947]** furiunt, non in mundo furere atque dormire. Quamobrem hoc dico, istam totam corporum molem atque machinam in qua sumus, sive dormientes, sive furentes, sive vigilantes, sive sani, aut unam esse, aut non esse unam. Edissere, quomodo possit ista esse falsa sententia. Si enim dormio, fieri potest ut nihil dixerim; aut si etiam ore dormientis verba, ut solet, evaserunt, potest fieri ut non hic, non ita sedens, non istis audientibus dixerim: ut autem hoc falsum sit, non potest. Nec ego illud me percepisse dico, quod vigilem. Potes enim dicere, hoc mihi etiam dormienti videri potuisse; ideoque hoc potest esse falso simillimum. Si autem unus et sex mundi sunt; septem mundos esse, quoquo modo affectus sim, manifestum est, et id me scire non impudenter affirmo. Quare vel hanc connexionem, vel illas superius disjunctiones, doce somno aut furore aut vanitate sensuum posse esse falsas; et me, si expergefactus ista meminero, victum esse concedam. Credo

puterea simţurilor, încât să ne fi dovedit clar cumcă nu este văzut nimic: şi nici n-aţi îndrăznit absolut nicicând să le tentaţi pe acestea; dar v-aţi încuibat să persuadaţi vehement cumcă poate fi alta decât pare. Şi, aşa, eu pe totul acesta, oricum este el, care ne conţine pe noi şi ne nutreşte; pe acesta, zic, care le apare ochilor mei şi-i simţit de către mine cumcă are cer şi pământ, sau cvasipământ şi cvasicer, îl numesc lume. Dacă tu zici că nimic nu mi se pare mie, nu voi fi nicicând în eroare. Căci acela e-n eroare carele aprobă temerar ceea ce i se pare sieşi. Zice-ţi, care-va-să-zică, cumcă falsul poate fi văzut de către simţitori, nu ziceţi că nimic nu-i văzut. Altminteri e ştearsă absolut întreagă cauza disputei, unde vă place vouă să domniţi, dacă nu numai nu ştim nimic, ci chiar nici nu ni se pare nouă nimic. Dacă negi, însă, cumcă asta este lumea, care mi se pare mie, faci o controversă despre nume, din moment ce voi fi zis cumcă asta este numită de către mine lume.»

25. «Oare chiar şi dacă dormi», vei zice, «lumea este asta pe care o vezi?» «Zisu-s-a deja: tot ceea ce mi se pare mie de-acest fel numesc lume. Dar, dacă-ţi place s-o numeşti lume pe aceea numai, care-i văzută de către cei în stare de veghe, şi încă numai de către cei sănătoşi, susţine, de poţi, sus şi tare, cumcă cei ce dorm şi delirează nu-n lume delirează ei şi dorm. Dreptaceea, zic, aci, cumcă toată această masă şi maşinărie a corpurilor, întru care suntem, fie dorminzi, fie delirânzi, fie veghinzi, fie sănătoşi, sau este una, sau nu este una. Explică în ce chip ar putea fi falsă sentinţa aceasta! Dacă, -ntr-adevăr, dorm, se poate-ntâmpla să nu fi zis nimic; sau, de mi-au scăpat, cum se-ntâmplă-ndeobşte, din gură, mie, dormindului, vorbele, se poate-ntâmpla că nu aci, nu şezând astfel, nu acestor ascultători să li le fi zis; nu se poate, însă, ca aşa ceva să fie fals. Şi nici nu zic eu cumcă asta am perceput-o fiindcă sunt în stare de veghe. Poţi, într-adevăr zice cumcă asta mi s-a putut părea mie dormindului chiar, şi că, de aceea, asta poate fi atotsimilarul falsului. Dacă sunt, însă, una plus şase lumi, e-nvederat, ori în ce chip să fi fost afectat, cumcă sunt şapte lumi, şi nu nerușinat afirm că eu ştiu asta. Dreptaceea, dă tu învăţătura fie că această conexiune, fie că disjuncţiunile acelea de mai nainte pot fi false, fie prin somn, fie prin delir, fie prin vanitatea simţurilor, şi, dacă mi le voi aminti, treaz, pe acestea, voi concede cumcă am-

enim jam satis liquere quae per somnium et dementiam falsa videantur, ea scilicet quae ad corporis sensus pertinent: nam ter terna novem esse, et quadratum intelligibilium numerorum, necesse est vel genere humano stertente sit verum. Quanquam etiam pro ipsis sensibus multa posse dici video, quae ab Academicis reprehensa non invenimus. Credo enim sensus non accusari, vel quod imaginationes falsas furentes patiuntur, vel quod falsa in somnis videmus. Si enim vera vigilantibus atque sanis renuntiarunt; nihil ad eos, quid sibi animus dormientis insanientisque confingat.

26. Restat ut quaeratur, utrum cum ipsi renuntiant, verum renuntient. Age, si dicat Epicureus quispiam, Nihil habeo quod de sensibus conquerar: injustum est enim ab eis exigere plusquam possunt; quidquid autem possunt videre oculi, verum vident. Ergone verum est quod de remo in aqua vident? Prorsus verum. Nam causa accedente quare ita videretur, si demersus unda remus rectus appareret, magis oculos meos falsae renuntiationis arguerem. Non enim viderent quod talibus existentibus causis videndum fuit. Quid multis opus est? Hoc de turrium motu, hoc de pinnulis avium, hoc de caeteris innumerabilibus dici potest. Ego tamen fallor, si assentiar, ait quispiam. Noli plus assentiri, quam ut ita tibi apparere persuadeas; et nulla deceptio est. Non enim video, quomodo refellat Academicus eum qui dicit: Hoc mihi candidum videri scio; hoc auditum meum delectari scio; hoc mihi jucunde olere scio; hoc mihi sapere dulciter scio; hoc mihi esse frigidum scio. Dic potius, utrum per se amarae sint oleastri frondes, quas caper tam pertinaciter appetit. O hominem improbum! nonne est caper ipse modestior? Nescio quales pecori sint, mihi tamen amarae sunt: quid quaeris amplius? Sed est fortasse aliquis etiam hominum, cui non sint amarae. Tendisne in molestiam? Numquidnam ego amaras esse omnibus dixi? mihi dixi, et hoc non **[Col. 0948]** semper affirmo. Quid si enim alias alia causa, nunc dulce quidpiam, nunc amarum in

fost învins. Cred, încaltea, că-i îndesaţ de limpede-acum ce false anume sunt văzute prin somn sau demenţă, acelea, care-va-să-zică, care ţin de simţurile corpului: căci că de trei ori trei fac nouă, şi că-i pătratul numerelor inteligibile, e necesar să fie adevărat, fie şi sforăind adânc neamul omenesc. Deşi văd că-n favoarea simţurilor înseşi se pot încă multe spune, pe care nu le găsim respinse de către academici. Altminteri, cred că nu-s acuzate simţurile nici pentru că deliranţii suferă imaginaţiunile false, nici că în vise vedem falsele. Dacă, într-un cuvânt, le-au anunţat veghinzilor şi sănătoşilor adevăratele, nu le priveşte cu nimic pe ele ce-şi închipuie sieşi spiritul dormindului şi delirantului.

26. Rămâne să se caute, dacă, cum ele însele anunţă, anunţă ele sau nu adevăr(at)ul. Ei, bine, de-ar zice un epicureu oarecare: «N am nimic de ce să mă plâng de simţuri: este,-ntr-adevăr, injust a exige de la ele mai mult decât cât pot ele[76]. Tot ceea ce pot, însă, ochii să vadă, văd cu adevărat.» «Este, oare, adevărat, prin urmare, ceea ce văd ei despre vâsla în apă»[77]? «Absolut adevărat. Căci existând o cauză datorită căreia se vede aşa, dacă, coborâtă sub undă, vâsla mi-ar apărea dreaptă, mi-aş acuza mai degrabă ochii de-o falsă încunoştinţare. Într-un cuvânt, n-au fost în stare să vadă ceea ce era de văzut, date fiind asemenea cauze. La ce-i nevoie de mai multe? Asta se poate spune despre mişcarea turnurilor, despre puful păsărilor, asta, despre nenumărate altele.» «Eu mă-nşel, totuşi, dacă le asimt», zice neştine. «Nu voi să asimţi mai mult decât cât să te convingi pe deplin cumcă aşa-ţi apare; şi nu-i nici o decepţie.» Nu văd, încaltea, în ce chip poate să-l respingă un academic pe cel ce zice: «Ştiu că asta mi se pare alb; ştiu că asta-mi delectează auzul; ştiu că asta-mi miroase plăcut; ştiu că asta-mi este dulce la gust; ştiu că asta mi-e rece.» «Zi, mai degrabă, dacă sunt sau nu prin sine amare frunzele oleastrului, pe care ţapul le doreşte cu atâta poftă!» «O, omule improb, nu-i, oare, mai modest ţapul însuşi!? Nu ştiu de ce fel să-i fie ele dobitocului, mie îmi sunt, totuşi, amare: tu doreşti mai mult!?» «Dar există, poate, cineva, până şi-ntre oameni, cui nu-i sunt amare.» «Tinzi, oare, spre plictiseală? Zis-am eu, oare, cumva că li-s amare tuturor; mie am zis, şi asta n-o afirm totdeauna. Ce, dacă, într-adevăr, uneori, din vreo cauză anume, ceva-i simţit în gură când dulce, când amar? Asta o zic, cumcă

ore sentiatur? Illud dico, posse hominem cum aliquid gustat, bona fide jurare, se scire palato suo illud suave esse, vel contra, nec ulla calumnia graeca ab ista scientia posse deduci. Quis enim tam impudens sit, qui mihi cum delectatione aliquid ligurienti dicat: Fortasse non gustas, sed hoc somnium est? Numquidnam resisto? Sed nec tamen illud in somnis etiam delectaret. Quare illud quod me scire dixi, nulla confundit similitudo falsorum. Et Epicureus, vel Cyrenaici et alia multa fortasse pro sensibus dicant, contra quae nihil dictum esse ab Academicis accepi. Sed quid ad me? Si volunt ista, et si possunt, etiam me favente rescindant. Quidquid enim contra sensus ab eis disputatur, non contra omnes philosophos valet. Sunt enim qui ista omnia, quae corporis sensu accipit animus, opinionem posse gignere confitentur, scientiam vero negant. Quam tamen volunt intelligentia contineri, remotamque a sensibus in mente vivere. Et forte in eorum numero est sapiens ille quem quaerimus. Sed de hoc alias. Nunc ad reliqua pergamus quae propter ista quae jam dicta sunt, paucis, nisi fallor, explicabimus.

XII. - *Urget Academicos causare frustra sensuum vel somni et furoris deceptiones.*

27. Quid enim de moribus inquirentem vel juvat vel impedit corporis sensus? Nisi vero illos ipsos qui summum hominis bonum in voluptate posuere, nihil impedit nec columbae collum, aut vox incerta, aut grave pondus hominis quod camelis leve est, aut alia sexcenta, quominus dicant eo quo delectantur delectari se scire, vel eo quo offenduntur offendi (quod refelli posse non video); eum commovebunt qui finem boni mente complectitur. Quid horum tu eligis? Si quid mihi videatur, quaeris; in mente arbitror esse summum hominis bonum (**Lib. I Retract., cap. 1, n. 4**) Sed nunc de scientia quaerimus. Ergo interroga sapientem, qui non potest ignorare sapientiam: mihi tamen tardo illi atque stulto licet interim scire, boni humani finem, in quo inhabitet beata vita, aut nullum esse, aut in animo esse.

omul, ori de câte ori gustă ceva, poate să jure, pe bună credință, că el știe că cerului gurii sale aceea-i este suav, sau, dimpotrivă, și prin nici o calomnie grecească nu poate fi abătut de la această știință. Cine să fie, încaltea, atât de nerușinat, încât să-mi zică mie, în timp ce gust cu delectare ceva»: «Poate nu guști, iar acesta-i un vis»? Mă-mpotrivesc eu, cumva? Dar până și-n vis m-ar delecta, bunăoară, aceea una. Dreptaceea, ceea ce am zis că eu știu, n-o poate duce-n confuzie nici o similitudine a falselor. Și epicureul, și cirenaicii[78] pot zice-n favoarea simțurilor multe altele, împotriva cărora am aflat că nu s-a spus nimic de către academici. Dar ce mă privește? De vor și de pot, reteze-le, chiar cu ajutorul meu, pe acestea. Căci tot ceea ce se dispută de către ei împotriva simțurilor, nu-i în putere-mpotriva tuturor filosofilor. Sunt, într-adevăr, unii, care recunosc că acestea toate, pe care spiritul le primește prin simțul corpului, pot naște opinia, neagă, însă, că pot naște știința. Pe care o voiesc ei totuși conținută în inteligență, și că, îndepărtată față de simțuri, trăiește în minte. Și, poate, întru numărul lor este înțeleptul acela, pe care-l căutăm. Dar, despre asta, altădată. Acum să trecem la cele rămase, pe care, datorită acestora, care s-au spus deja, le vom explica, de nu mă-nșel, în puține cuvinte.

XII. - *Persistă cumcă academicii împricinează zadarnic decepțiile simțurilor ori ale somnului și furorii.*

27. Ce-l ajută, încaltea, simțurile corpului pe cel preocupat de moravuri? Dacă, într-adevăr, nu-i împiedică cu nimic pe ei înșiși, care au pus în voluptate supremul bine al omului, nici gâtul porumbiței, nici vocea incertă, nici povara grea omului, ce-i este ușoară cămilei, nici alte șase sute, să zică cumcă ei știu că-i delectează ceea ce-i delectează ori că-i supără ceea ce-i supără (ceea ce nu văd că poate fi respins); cutremura-l-vor pe cel ce îmbrățișează cu mintea finele binelui? «Ce dintre acestea alegi tu?» «De cauți să afli ce mi se pare mie: în minte socot că este supremul bine al omului» (*Lib. I Retract.,* cap. 1, n. 4)[79]. «Dar noi căutăm acum despre știință.» «Întreabă-l, deci, pe-nțeleptul, care nu poate ignora-nțelepciunea: mie, celui târzior și prost mi-e îngăduit, totuși, deocamdată, să știu cumcă finele binelui omenesc, în care locuiește viața fericită, sau nu-i niciunul, sau e în spirit,

aut in corpore, aut in utroque. Hoc me, si potes, nesci convince; quod notissimae illae vestrae rationes nullo mo faciunt. Quod si non potes, non enim reperies cui fal simile sit, egone concludere dubitabo, recte mihi videri sapientem quidquid in philosophia verum est, cum inde tam multa vera cognoverim?

28. Sed metuit fortasse ne summum bonum eli dormiens. Nihil periculi est: cum evigilaverit, repudia si displicet, tenebit si placet. Quis enim eum re vituperabit quod falsum vidit in somnis? Aut fortasse illa formidabit, ne dormiens amittat sapientiam, si pro ver falsa probaverit? Hoc jam ne dormiens quidem aud somniare, ut sapientem vigilantem vocet, neget si dormi Haec etiam de furore dici possunt: sed in alia festin oratio. Haec tamen sine conclusione securissima no relinquo. Aut enim amittitur furore sapientia, et jam n erit sapiens, quem verum ignorare clamatis: aut scienti [**Col. 0949**] ejus manet in intellectu, etiamsi pars ani caetera id quod accepit a sensibus velut in somn imaginetur.

XIII. - *Multa percipi in dialectica.*

29. Restat dialectica, quam certe sapiens bene nov nec falsum scire quisquam potest. Si vero eam nescit, no pertinet ad sapientiam ejus cognitio, sine qua esse sapie potuit; et superfluo utrum vera sit, possitve percip quaerimus. Hic fortasse aliquis mihi dicat: Soles prod tu stulte, quid noveris: an de dialectica nihil scire potui Ego vero plura quam de quavis parte philosophiae. N primo omnes illas propositiones, quibus supra usus sum veras esse ista me docuit. Deinde per istam novi alia mul vera. Sed quam multa sint, numerate, si potestis. Si quatu in mundo elementa sunt, non sunt quinque. Si sol unu est, non sunt duo. Non potest una anima et mori et es immortalis. Non potest homo simul et beatus, et miser es Non hic et sol lucet, et nox est. Aut vigilamus nunc, au dormimus. Aut corpus est, quod mihi videre videor, au

sau în corp, sau în amândouă. Asta, de poţi, convinge-mă că n-o ştiu ceea ce acele atotcunoscute raţiuni ale voastre n-o fac în nici un chip. Ceea ce, dacă nu poţi, nu vei găsi, încaltea, cărui fals să-i fie similarul, şi mai sta-voi eu, oare, în dubiu să conclud cumcă mie mi se pare că-nţeleptul ştie tot ce-i adevărat în filosofie, când el va fi cunoscut de acolo atâta de multe adevărate?»

28. «Dar se teme, poate, să nu cumva să aleagă dormind supremul bine.» «Nu-i nici un pericol: cum se va fi trezit, îl va repudia, de-i displace, îl va ţine, de-i place. Cine, altminteri, îl va vitupera pe drept pe el c-a văzut în vis falsul?» «Sau, poate, îl va înspăimânta ca nu cumva, dormind, să piardă-nţelepciunea, de va fi aprobat falsele în locul adevăratelor.» «Asta, încaltea, nu mai cutează nici măcar s-o viseze cel ce doarme ca să-l numească pe-nţeleptul în stare de veghe şi să-l nege dacă doarme. Acestea pot fi spuse chiar şi despre furoare, dar spre altele se grăbeşte cuvântul.» «Nu le las, totuşi, pe acestea fără o atotsigură concluzie.» Într-un cuvânt, sau se prinde prin delir înţelepciunea, şi nu va mai fi înţelept cel despre care strigaţi că ignoră adevăr(at)ul: sau ştiinţa lui rămâne-n intelect, chiar dacă partea cealaltă a spiritului şi imaginează, precum în vis, ceea ce a primit de la simţuri.»

XIII. - *Că-n dialectică-s percepute multe.*

29. Rămâne dialectica, pe care-nţeleptul o cunoaşte bine, şi nici nu se poate ca neştine să ştie fals. Dacă, însă, n-o ştie, nu ţine de-nţelepciune cunoaşterea ei, fără de care a putut fi înţelept: şi căutăm superfluu de-i adevărată ea şi de poate fi percepută. Aci, neştine-mi zice, poate: «Dai, îndeobşte pe faţă, tu, prostule, ceea ce ştii: din dialectică n-ai putut şti nimic, oare?» «Ba, eu, dimpotrivă, mai multe decât din oricare parte a filosofiei. În fapt, ea m-a-nvăţat, întâi şi-ntâi, că-s adevărate toate acele propoziţiuni de care m-am folosit mai nainte. Apoi, prin ea ştiu multe altele adevărate. Ci, cât de multe sunt, număraţi-le, dacă puteţi. Dacă sunt în lume patru elementele, nu sunt cinci. Dacă soarele este unul, nu sunt doi. Nu poate un suflet să şi moară şi să şi fie nemuritor. Nu poate omul să fie şi fericit, şi nefericit totodată. Soarele nu şi luceşte aci, şi-i noapte. Sau suntem acum treji, sau dormim. Sau este corp ceea ce mie mi se pare că văd, sau nu-i corp. Acestea şi altele multe, pe

non est corpus. Haec et alia multa, quae commemorare longissimum est, per istam didici vera esse, quoquo modo sese habeant sensus nostri, in se ipsa vera. Docuit me, si cujus eorum quae per connexionem modo proposui pars antecedens assumpta fuerit, trahere necessario id quod annexum est. Ea vero quae per repugnantiam vel disjunctionem a me sunt enuntiata, hanc habere naturam, ut cum auferuntur caetera, sive unum, sive plura sint, restet aliquid quod eorum ablatione firmetur. Docuit etiam me, cum de re constat, propter quam verba dicuntur, de verbis non debere contendi: et quisquis id faciat, si imperitus faciat, docendum esse; si malitia, deserendum: si docere non potest, monendum ut aliquid aliud potius agat, quam tempus in superfluis operamque consumat; si non obtemperat, negligendum. De captiosis autem atque fallacibus ratiunculis breve praeceptum est: si male concedendo inferuntur, ad ea quae concessa sunt esse redeundum. Si verum falsumque in una conclusione confligunt, accipiendum inde quod intelligitur, quod explicari non potest relinquendum. Si autem modus in aliquibus rebus latet penitus hominem, scientiam ejus non esse quaerendam. Haec quidem habeo a dialectica, et alia multa quae commemorare non est necesse. Neque enim debeo ingratus existere. Verum ille sapiens aut haec neglegit, aut si profecto dialectica ipsa scientia veritatis est, sic illam novit ut istorum mendacissimam calumniam: *Si verum est, falsum est; si falsum est, verum est:* contemnendo, et non miserando fame enecet. Haec de perceptione satis esse propterea puto, quia de assentiendo cum dicere coepero, tota ibi rursum causa versabitur.

XIV. - *Sapientem oportet sapientiae saltem assentiri.*

30. Jam ergo ad eam partem veniamus, in qua dubitare adhuc videtur Alypius. Et primo idipsum [Col. 0950] perspiciamus quale sit, quod te acutissime atque cautissime movet. Nam si tot tantisque rationibus roboratam (hoc enim dixisti) Academicorum sententiam

care-i prea lung a le aminti, prin ea am învăţat că-s adevărate, întru sine însele adevărate, în orice chip să fie, ele,-n sine, simţurile noastre. Învăţatu-m-a cumcă, dacă partea antecedentă a oricăreia dintre cele pe care le-am înfăţişat, acum, prin conexiune, va fi fost asumptă, rezultă necesar ceea ce s-a adăugat. Că acelea, însă, care au fost enunţate de către mine prin repugnanţă ori prin disjuncţie, au natura aceasta, încât, dacă sunt negate celelalte, ori una, doar, ori mai multe, rămâne ceva ce se confirmă prin însăşi negarea lor. Învăţatu-m-a încă cumcă, ori de câte ori există acordul asupra lucrului din cauza căruia sunt rostite cuvintele, nu trebuie să se dispute asupra cuvintelor: şi, oricine o face, de-o face din neştiinţă, trebuie-nvăţat, dacă, din maliţie, părăsit: dacă nu poate fi-nvăţat, sfătuit să facă orice alta, mai degrabă, decât să-şi consume în superfluităţi timpul şi osteneala: dacă n-ascultă, neglijat. Despre raţionamentele sofistice, însă, şi-nşelătoare scurt e preceptul: dacă sunt concluse rău, concedând, e de revenit la cele ce s-au conces. Dacă adevăr(at)ul şi falsul se-ncontrează în una şi-aceeaşi concluzie, e de luat de acolo ceea ce se-nţelege, de părăsit ceea ce nu poate fi explicat. Dacă, însă, în unele lucruri, modul îi este absolut ascuns omului, nu-i de căutat ştiinţa lui. Astea, care-va-să-zică, le am de la dialectică şi multe altele, pe care nu-i necesar a le aminti. Şi nici nu trebuie, încaltea, să mă arăt ingrat. Desigur, acel înţelept, sau le neglijează pe-acestea, sau, dacă dialectica este ea însăşi absolut ştiinţa adevărului, o cunoaşte pe ea astfel, atotmincinoasa calomnie a acestora: **Dacă-i adevărat, este fals; dacă-i fals, este adevărat**, o-neacă-n foame, dispreţuind-o şi fără pic de compasiune.» Dreptaceea, le socot pe acestea de saţ despre percepţiune, întrucât, decum voi fi-nceput să vorbesc despre asensiune, întreaga cauză se va desfăşura iarăşi acolo.

XIV. - *Că înţelepul se cade să-i asimtă măcar înţelepciunii.*

30. Să venim acum, Alypiu, la acea parte, în care se pare că mai stai încă la-ndoială. Şi să scrutăm, întâi, cam cum poate fi însuşi faptul care te mişcă pe tine atotacutule şi atotprecautule. Care-va-să-zică, chiar dacă atâta de mult şi cu atâtea raţionamente întărită (căci asta ai zis-o), sentinţa academicilor, prin care lor le-a

qua eis placuit nihil scire sapientem, hoc tuum labefactat inventum, quo cogimur confiteri multo esse probabilius, sapientem scire sapientiam; magis est assensio cohibenda. Hoc enim ipso ostenditur nihil quamlibet copiosissimis subtilissimisque argumentis posse suaderi, cui non ex parte contraria, si adsit ingenium, non minus acriter, vel fortasse acrius resistatur. Eo fit, ut cum sit victus Academicus, vicerit. O utinam vincatur! nunquam efficiet quavis arte Pelasga, ut simul a me victus victorque discedat. Certe nihil aliud inveniatur quod adversum ista dici possit, et ultro me victum esse profiteor. Non enim de gloria comparanda, sed de invenienda veritate tractamus. Mihi satis est, quoquo modo molem istam transcendere, quae intrantibus ad philosophiam sese opponit, et nescio quibus receptaculis tenebrascens talem esse philosophiam totam minatur, nihilque in ea lucis inventum iri sperare permittit. Quid autem amplius desiderem, nihil habeo, si jam probabile est, nonnihil scire sapientem. Non enim alia causa veri simile videbatur eum assensionem sustinere debere, nisi quia erat veri simile nihil posse comprehendi. Quo sublato, percipit enim sapiens vel ipsam, ut jam conceditur, sapientiam, nulla jam causa remanebit cur non assentiatur sapiens vel ipsi sapientiae. Est enim sine dubitatione monstrosius sapientem non approbare sapientiam, quam sapientem nescire sapientiam.

31. Nam quaeso, paululum quasi ante oculos tale spectaculum constituamus, si possumus, rixam quamdam sapientis et sapientiae. Quid aliud dicit sapientia, quam se esse sapientiam? At contra iste, Non credo, inquit. Quis ait sapientiae: Non credo esse sapientiam? quis, nisi is cum quo illa loqui potuit, et in quo habitare dignata est, scilicet sapiens? Ite nunc, et me quaerite, qui cum Academicis pugnem: habetis jam novum certamen, sapiens et sapientia secum pugnant. Sapiens non vult consentire sapientiae, ego vobiscum securus exspecto. Quis enim non credat invictam esse sapientiam? Tamen nos aliqua

plăcut că înţeleptul nu ştie nimic, o năruie găselniţa asta a ta, prin care suntem constrânşi să recunoaştem că este cu multul mai probabil că înţeleptul ştie înţelepciunea; e mai de-nfrânat asensiunea. Prin asta însăşi se-nvederează, încaltea, cumcă nici cu oricât atotcopioasele şi atotsubtilele argumente nu poate fi persuadat absolut nimic, căruia, dacă-i prezent ingeniul, să i se reziste mai puţin acut din partea adversă, sau, mai bine zis, să nu i se reziste, poate, mai acut. Prin asta se face că academicul, deşi învins, va fi fost învingător. O, de-ar fi el învins, n-ar reuşi nicicând, cu oricâtă perfidia pelasgă[80], să se departe de la mine învins şi învingător totodată! Nu tratăm, încaltea, despre pocurarea gloriei, ci despre aflarea adevărului. Mie mi-e de saţ să transcend, în orice chip, această namilă, care li se opune pe sine intraţilor la filosofie, şi, întunecându-se, prin nu ştiu ce receptacule, ameninţă că aşa este întreagă filosofia şi nu permite să se spere că va să se găsească,-ntru ea, pic de lumină. N-am nimic, însă, ce să sper mai mult, dacă, de-acum, e probabil că-nţeleptul ştie ceva. Nu părea, încaltea, din altă cauză verosimil că el trebuie să-şi suspende asensiunea, decât numai şi numai fiindcă era verosimil că nimic nu poate fi pe deplin cuprins cu mintea. Ceea ce, odată înlăturat, precepe, -ntr-adevăr, înţeleptul, precum se concede deja, măcar însăşi înţelepciunea, şi nu va mai rămâne absolut nici o cauză, în virtutea căreia înţeleptul să nu-i asimtă măcar înţelepciunii înseşi. Altminteri, este, fără nici un fel de dubitaţiune, mai monstruos că înţeleptul nu aprobă înţelepciunea decât că înţeleptul nu ştie înţelepciunea.

31. În definitiv, să ne constituim puţintel, pe cât putem, rogu-vă, cvasi-naintea ochilor un astfel de spectacol, o gâlceavă anume a înţeleptului şi înţelepciunii. Ce alta zice înţelepciunea decât cumcă ea este înţelepciunea? Dar, din contra, el: «Nu cred», zice. Cine-i zice înţelepciunii; «Nu cred că eşti înţelepciunea», cine, decât numai şi numai acesta, cu care ea a putut vorbi şi întru carele a socotit demn să locuiască, înţeleptul, care-va-să-zică. Haideţi, acum, şi căutaţi-mă pe mine, carele mă lupt cu academicii: aveţi, iată, o nouă gâlceavă, înţeleptul şi-nţelepciunea se luptă-ndesine. Înţeleptul nu vrea să-i consimtă înţelepciunii, eu aştept dimpreună cu voi în siguranţă. Cine să nu creadă, altminteri,

complexione muniamus. Aut enim in hoc certamine Academicus vincet sapientiam: et a me vincetur, quia non erit sapiens: aut ab ea superabitur; et sapientem sapientiae consentire docebimus. Aut igitur sapiens Academicus non est, aut nonnulli rei sapiens assentietur: nisi forte quem dicere puduit sapientem nescire sapientiam, sapientem non consentire sapientiae dicere non pudebit. At si jam veri simile est cadere in sapientem vel ipsius sapientiae perceptionem, et nulla causa est, cur non ei quod potest percipi assentiatur; video quod volebam esse veri simile, sapientem scilicet assensurum esse sapientiae. Si quaeres ubi inveniat ipsam sapientiam; respondebo, In semetipso. Si dicis eum nescire quod habeat, redis ad illud absurdum, sapientem nescire [**Col. 0951**] sapientiam. Si sapientem ipsum negas posse inveniri; non jam cum Academicis, sed tecum, quisquis hoc sentis, sermone alio disseremus. Illi enim cum haec disputant, de sapiente profecto disputant. Clamat Cicero, seipsum magnum esse opinatorem, sed de sapiente se quaerere. Quod si adhuc vos, adolescentes, ignotum habetis, certe in Hortensio legistis: *Si igitur nec certi est quidquam, nec opinari sapientis est; nihil unquam sapiens approbabit.* Unde manifestum est eos de sapiente illis suis disputationibus, contra quas nitimur, quaerere.

32. Ergo arbitror ego sapienti certam esse sapientiam, id est sapientem percepisse sapientiam; et ob hoc eum non opinari, cum assentitur sapientiae: assentitur enim ei rei, quam si non percepisset, sapiens non esset. Nec isti quemquam non debere assentiri, nisi rebus quae non possunt percipi, affirmant. Non autem sapientia nihil est. Cum igitur et scit sapientiam, et assentitur sapientiae; neque nihil scit, neque nulli rei sapiens assentitur. Quid amplius vultis? An de illo errore aliquid quaerimus, quem dicunt penitus evitari, si in nullam rem animum declinet assensio? Errat enim, inquiunt, quisquis non solum rem falsam, sed etiam dubiam, quamvis vera sit, approbat: nihil autem quod

că înţelepciunea este neînvinsă? Se ne-narmăm noi, totuşi, c-o oarecare dilemă. Căci, sau academicul învinge, în această trântă dreaptă, înţelepciunea: şi va fi învins de către mine, căci nu va fi înţelept: sau va fi trântit de către ea, şi vom primi-nvăţătura cumcă înţeleptul îi consimte înţelepciunii. Deci, sau academicul nu-i înţelept, sau înţeleptul îi va asimţi unui anume lucru: numai dacă nu cumva celui căruia i-a fost ruşine să zică cumcă înţeleptul nu ştie-nţelepciunea, nu-i va fi, poate, ruşine să zică cumcă înţeleptul nu-i consimte înţelepciunii înseşi, şi nu-i nici o cauză, datorită căreia să nu i se asimtă datului ce poate fi perceput; văd ceea ce voiam a fi verosimil, că înţeleptul, care-va-să-zică, trebuie să-i asimtă înţelepciunii. Dacă întrebi unde o găseşte pe-nţelepciunea însăşi, îţi răspunde: «Întru sine însuşi.» Dacă zici cumcă el nu ştie ceea ce are, te-ntorci la acel absurd, că înţeleptul nu ştie-nţelepciunea. De negi cumcă poate fi găsit înţeleptul, de-acum nu cu academicii, ci cu tine însuţi, oricare simţi asta, o vom disputa într-o altă convorbire. Ei, de-altminteri, cum le dispută pe-acestea, dispută absolut despre înţelept. Strigă Cicero cumcă el însuşi este un mare opinator, dar că el despre înţelept caută să afle[81]. Ceea ce, dacă încă, adolescenţilor, vă este încă necunoscut, aţi citit, desigur, în Hortensiu: *Dacă, prin urmare, nici nu-i nimic cert, nici nu-i e datul înţeleptului să opineze, înţeleptul nu va aproba niciodată nimic*[82]. De unde e-nvederat că, în acele dispute ale loruşi, în contra cărora ne opintim, despre-nţelept caută ei să afle.

32. Socot eu, prin urmare, cumcă înţeleptului îi este certă înţelepciunea, ceea ce nu-nseamnă absolut nimic alta decât numai şi numai că înţeleptul a perceput înţelepciunea; iar, din acest motiv, că el nu opinează, când îi asimte înţelepciunii: îi asimte, altminteri, acelui lucru, pe care, dacă nu l-ar fi perceput, n-ar fi înţelept. Şi nici aştia n-afirmă decât doar că lucrurilor care nu pot fi percepute nu trebuie să le asimtă nimeni. Înţelepciunea, însă, nu-i, ea, nimicul. Cum, prin urmare, şi ştie, el, înţelepciunea, şi-i şi asimte înţelepciunii, nici nu ştie, el, nimicul, şi nici nu-i asimte unui lucru nul înţeleptul. Ce vreţi mai mult? Sau să căutăm să aflăm ceva despre acea eroare, care zic ei cumcă este absolut evitată, dacă asensiunea nu va-nclina spiritul în nici un lucru? E, -ntr-adevăr, în eroare, zic ei, oricine aprobă nu doar lucrul fals, ci chiar şi dubiul, fie el oricât adevărat:

dubium non sit invenio. At invenit sapiens ipsam, ut dicebamus, sapientiam.

XV. - *An qui sequitur in agendo probabile citra assensum, vitet errorem.*

33. Sed hinc jam vultis fortasse me discedere. Non sunt facile securissima relinquenda; cum versutissimis hominibus agimus: morem tamen vobis geram. Sed quid hic dicam? quid? quidnam? illud nimirum vetus dicendum est, ubi et ipsi habent quod dicant. Quid enim faciam, quem de castris meis foras truditis? num implorabo auxilia doctiorum, cum quibus si superare nequeo, minus pudebit fortasse superari? Jaciam igitur quibus viribus possum fumosum quidem jam et scabrum, sed nisi fallor, validissimum telum. Qui nihil approbat, nihil agit. O hominem rusticum! Et ubi est probabile? ubi est verisimile? Hoc volebatis. Auditisne ut sonent scuta graecanica? Exceptum est quod robustissimum quidem: sed qua manu jaculati sumus? Et nihil mihi potentius isti mei suggerunt, nec aliquid, ut video, vulneris fecimus. Convertam me ad ea quae villa et ager ministrat: onerant me potius majora quam praeparant.

34. Nam cum otiosus diu cogitassem in isto rure, quonam modo possit isthuc probabile ac veri simile actus nostros ab errore defendere; primo visum est mihi, ut solet videri cum ista vendebam, belle tectum et munitum. Deinde ubi totum cautius circumspexi, visus sum mihi vidisse unum aditum, qua in securos error irrueret. Non enim solum puto eum errare, qui falsam viam sequitur, sed etiam eum qui veram non sequitur. Faciamus enim duos viatores ad unum locum tendentes, quorum alter instituerit nulli credere, alter nimis credulus sit. Ventum est ad aliquod bivium: hic [**Col. 0952**] ille credulus pastori qui aderat, vel cuipiam rusticano: Salve, frugi homo; dic quaeso, qua bene in illum locum pergatur. Respondetur: Si hac ibis, nihil errabis. Et ille ad comitem: Verum dicit, hac eamus. Ridet vir cautissimus, et tam

eu nu găsesc, însă, nimic ce să nu poată fi dubiu. Dar, precum ziceam, înţeleptul află însăşi înţelepciunea.

XV. - *Evită, oare, eroarea cel ce urmează în faptă probabilul mai naintea asentimentului?*

33. Dar voiţi, poate, să mă depart de-aici. Nu-s uşor de părăsit cele atotsigure; cu oameni atotabili avem de-a face: vă voi plini, totuşi, placul. Dar ce să zic aci; ce; ce oare; e de zis aceea veche foarte, unde au şi ei înşişi ce să zică? Ce voi face, încaltea, eu, pe care mă scoateţi cu forţa din castrul meu afară: implora-voi, oare, trupele auxiliare ale maidocţilor, cu care, dacă nu-s în stare să-nving, îmi va fi, poate, mai puţin ruşine să mă dau învins? Voi arunca, prin urmare, cu câtă putere-s în stare, afumata, desigur, şi ruginita, de-acum, dar, de nu mă-nşel, atotvalida suliţă: «Cine n-aprobă nimic, nu face nimic»[83]. «O, om necioplit! Şi unde-i probabilul, unde-i verosimilul?» Asta o voiaţi voi. Auziţi voi, oare, cum sună scuturile grecanice? Suportatu-s-a ceea ce-i atotrobust, desigur; dar cu ce mână am aruncat? Şi ăştia, ai mei, nu-mi oferă nimic mai tare în ajutor: şi nici n-au făcut, precum văd, nici o rană. Mă voi întoarce la cele pe care le oferă vila şi ogorul: mă-mpovărează, mai degrabă, decât mă pregătesc, majorele.

34. De fapt, cum cugetasem îndelung, plin de oţiu, în acest loc de la ţară, cam în ce mod ar putea să ne apere probabilul ăsta şi verosimilul de eroare actele noastre, mai întâi mi s-a părut, ca de obicei, pe când le vindeam pe astea[84], că pare bine acoperit şi întărit. Apoi, după ce am privit totul, de jur-împrejur, mai precaut, am văzut că mi se-arată o intrare, prin care eroarea se arunca asupra celor siguri. De-altminteri, nu socot cumcă rătăceşte numai cel ce urmează calea falsă, ci chiar şi cel ce n-o urmează pe cea adevărată. Să ne închipuim, îndealtfel, doi călători, tinzând împreună spre unul şi-acelaşi loc, dintre care unul se va fi hotărât să nu-i dea nimănui crezare, celălaltul fiind credul foarte. Au ajuns la o anume răscruce: aci, cel credul, către păstorul ce era de faţă sau către oricare alt ţăran; «Sănătate, om de omenie; spune-mi, roagu-te, pe unde se merge bine acolo şi-acolo?» I se răspunde: «De-i merge pe-aici, nu-i greşi cu nimic.» Şi el, către consorţ: «Adevărat

cito assensum facetissime illudit, atque interea ille discedente in bivio figitur: et jam incipit videri turpe cessare, cum ecce ex alio viae cornu lautus quidam et urbanus equo insidens eminet, et propinquare occipit gratulatur iste. Tum advenienti, et salutato indicat propositum, quaerit viam; dicit etiam remansionis suae causam, quo benevolentiorem reddat, pastori eum praeferens. Ille autem casu planus erat de iis quos Samardacos jam vulgus vocat. Tenuit suum morem homo pessimus etiam gratis. Hac perge, ait: nam ego inde venio. Decepit, atque abiit. Sed quando iste deciperetur? Non enim monstrationem istam tanquam veram, inquit, approbo; sed quia est veri similis. Et hic otiosum esse nec honestum, nec utile est; hac eam. Interea ille qui assentiendo erravit, tam cito existimans vera esse verba pastoris, in loco illo quo tendebant, jam se reficiebat: iste autem non errans, siquidem probabile sequitur, circumit silvas nescio quas, nec jam cui locus ille notus sit, ad quem venire proposuerat, invenit. Vere vobis dicam, cum ista cogitarem, risum tenere non potui, fieri per Academicorum verba nescio quomodo, ut erret ille qui veram viam vel casu tenet; ille autem qui per avios montes probabiliter ductus est, nec petitam regionem invenit, non videatur errare. Ut enim temerariam consensionem jure condemnem, facilius ambo errant, quam iste non errat. Hinc jam adversum ista verba vigilantior, ipsa facta hominum et mores considerare coepi. Tum vero tam multa mihi et tam capitalia in istos venerunt in mentem, ut jam non riderem, sed partim stomacharer, partim dolerem homines doctissimos et acutissimos in tanta scelera sententiarum et flagitia devolutos.

XVI. - *Facere quod videtur probabile etiam citra assensum, nefarium est.*

35. Certe enim, non fortasse omnis qui errat, peccat; omnis tamen qui peccat, aut errare conceditur, aut aliquid

zice, pe-aci să mergem!» Râde bărbatul atotprecaut şi ia atotglumeţ în bătaie de joc un atâta de prompt asentiment, şi, în timp ce celălalt pleacă, se-nfige cruce-n răscruce, şi mai că-ncepe să i se pară ruşinos să cedeze, când, iată, din celălalt capăt de cale, se-arată, înfipt pe cal, unul lăut şi urban şi-ncepe din ce în ce să se apropie: se gratulează omul nostru. Apoi, salutându-l, îşi spune proaspăt sositului păsul, se interesează de cale; îi spune chiar şi motivul rămânerii sale, prin care să şi-l facă mai binevoitor, preferându-l păstorului. Ăla, însă, era, din întâmplare, un şarlatan, din rândul acelora pe care vulgul îi mai numeşte samardaci[85]. Şi-a urmat moravul său omul atotrău de dragul răului. «Du-te pe-aci», zice, că eu de-acolo vin.» L-a-nşelat, şi-a plecat. Dar când se-nşală omul nostru? «Nu aprob eu nicidecum această indicaţie ca adevărată», zice, «ci, fiindcă-i verosimilă. Şi şi să stau aci pe degeaba nu-i nici onest, nici de folos; pe-asta mă duc.» Între timp, cel ce-a fost în eroare asimţind, socotind atât de repede adevărate cuvintele păstorului, se odihnea deja în locul spre care se-ndreptă: omul nostru, însă, nefiind în eroare, înconjură mai ştiu eu ce păduri, şi nu află nici umbră de om cui să-i fie măcar cunoscut locul unde-şi propuse el să ajungă. Adevărat vă zic vouă, când le cugetam pe acestea, nu mi-am putut opri râsul, că nu ştiu cum anume se face că, după cuvintele academicilor, e-n eroare acela ce, fie şi-ntâmplător, ţine calea adevărată; acela, însă, care s-a luat după probabil, prin munţi neumblaţi, şi nici n-a aflat ţinutul dorit, nu pare a fi în eroare. Ca să condamn, într-un cuvânt, pe drept consimţământul temerar, mai degrabă sunt amândoi în eroare, decât că ăsta din urmă nu-i în eroare. De-aci chiar, mai vigilent împotriva acestor cuvinte, am început să iau în considerare înseşi faptele oamenilor şi moravurile. Atunci, însă, mi-au venit în minte atâta de multe şi atâtea crime capitale împotriva ăstora, încât nu mai râdeam, ci, pe de-o parte mă-nfuriam, pe de alta mă-ndureram de oamenii atotdocţi şi atotascuţiţi prăvăliţi în atâtea crime ale resentimentelor şi infamii.

XVI. - *Că a face ceea ce pare probabil mai naintea asentimentului este nelegiuit.*

35. Altminteri, poate, nu tot cel ce-i în eroare păcătuieşte neapărat: totuşi, se concede cumcă tot cel ce păcătuieşte e sau în

pejus. Quid si ergo aliquis adolescentium cum hos audierit dicentes: Turpe est errare, et ideo nulli rei consentire debemus; sed tamen cum agit quisque quod ei videtur probabile, nec peccat, nec errat: illud tantum meminerit, quidquid occurrit vel animo vel sensibus, non pro vero esse approbandum. Id igitur audiens adolescens, insidiabitur pudicitiae uxoris alienae, Te, te consulo, M. Tulli; de adolescentium moribus vitaque tractamus, cui educandae atque instituendae omnes illae litterae tuae vigilaverunt. Quid aliud dicturus es, quam non tibi esse probabile ut id **[Col. 0953]** faciat adolescens? At illi probabile est. Nam si ex alieno probabili vivimus, nec tu debuisti administrare rempublicam; quia Epicuro visum est non esse faciendum. Adulterabit igitur ille juvenis conjugem alienam: qui deprehensus si fuerit, ubi te inveniet a quo defendatur? Quanquam etiam si inveniat, quid dicturus es? Negabis profecto. Quid si tam clarum est, ut frustra inficiere? Persuadebis nimirum, tanquam in Cumano gymnasio atque adeo Neapolitano, nihil cum peccasse, imo etiam nec errasse quidem. Non enim faciendum esse adulterium pro vero sibi persuasit, probabile occurrit, secutus est, fecit: aut fortasse non fecit, sed fecisse sibi visus est. Iste autem maritus, homo fatuus, perturbat omnia litibus pro uxoris castitate proclamans, cum qua forte nunc dormit, et nescit. Hoc illi judices si intellexerint, aut negligent Academicos, et tanquam crimen verissimum punient; aut eisdem obtemperantes, verisimiliter hominem probabiliterque damnabunt, ut jam quid agat iste patronus prorsus ignoret. Cui enim succenseat non habebit, cum omnes se nihil errasse dicant; quando non assentientes, id quod visum est, probabile fecerint. Ponet igitur personam patroni, et philosophi consolatoris suscipiet: ita facile adolescenti, qui jam tantum in Academia profecerit, persuadebit ut se tanquam in somnis putet esse damnatum. Sed vos me jocari arbitramini: liquet dejerare per omne divinum (**Lib. I Retract. cap. 1, n. 4**), nescire me prorsus quomodo iste peccaverit; si, quisquis id egerit quod probabile videtur, non peccat. Nisi forte in totum

eroare, sau ceva mai rău, Ce, dacă, la urma urmei, un adolescent tinerel, care îi va fi auzit pă ăştia zicând: «E ruşinos a fi-n eroare, şi, de aceea, avem datoria să nu-i consimţim niciunui lucru: dar, totuşi, cum neştine face ceea ce i se pare lui probabil, nici nu păcătuieşte, nici nu-i în eroare: aminteasc㠖şi doar cumcă tot ceea ce le ocură, fie spiritului, fie simţurilor nu-i de-aprobat ca adevărat.» Asta auzind-o adolescentul, îi va-ntinde curse pudiciţiei soţiei altuia. Pe tine, pe tine te consult, M. Tulliu; despre moravurile şi viaţa adolescenţior tratăm, în scopul educării şi instruirii cui veghiat-au toate celebrele tale scrieri. Ce alta ai să zici decât numai cumcă ţie nu-ţi este probabil s-o facă pe asta adolescentul? Dar lui îi este probabil. De fapt, dacă trăim după probabilul altuia, nici tu nu trebuia să administrezi republica; fiindcă lui Epicur i s-a părut că nu-i de făcut. O va constrânge, prin urmare, la adulter acel tânăr pe soţia altuia, care, de va fi fost prins, unde te va afla pe tine să-l aperi? Cu toate că, chiar de te va găsi, ce ai să-i zici? Vei nega, bine-nţeles. Ce, dacă-i atâta de clar, încât l-ai vopsi absolut sigurnic? Persuada-vei foarte, precum în gimnaziul cuman şi încă şi napolitan, cumcă el n-a păcătuit cu nimic, ba încă chiar şi că nu s-a aflat cu nimic în eroare. Nu s-a convins, care-va-să-zică, pe sine cumcă trebuie comis ca adevărat adulterul; i-a ocurs probabilul, l-a urmat, a făcut: sau, poate, n-a făcut, ci i s-a părut siegi c-a făcut. Soţul ăsta, însă, om nebun, le perturbă pe toate cu procesele, strigând întru apărarea castităţii soţiei, dimpreună cu care acum, poate doarme, şi nu ştie. Asta de vor fi-nţeles-o acei judecători, fie îi vor lăsa în apele lor pe academici şi-o vor pedepsi întocmai crimă adevărată, fie, supunându-li-se aceloraşi, îl vor condamna verosimil şi probabil pe un om, încât patronul ăsta nu va mai şti pur şi simplu ce să facă. Nu va avea, vezi-bine, pe cine să se supere, cum cu toţii vor zice că ei n-au fost cu nimic în eroare, din moment ce, neasimţind, au făcut ceea ce părea probabil. Îşi va părăsi, deci, rolul de patron şi şi-l va lua pe cel al filosofului consolator, şi, aşa, îi va inocula facil adolescentului, care va fi înaintat deja atâta în academie, convingerea să se socoată condamnat precum în vis. Dar voi socotiţi că eu glumesc: e limpede a jura pe tot divinul (*Lib.I* ***Retract.,*** c. 1, n. 4)[86], că eu nu ştiu absolut deloc în ce chip va fi păcătuit ăsta, dacă nimenea, care va fi făcut ceea ce pare probabil, nu păcătuieşte. Decât doar de nu

aliud esse dicunt errare, aliud peccare; seque illis praeceptis egisse ne erremus, peccare autem nihil magnum esse duxisse.

36. Taceo de homicidiis, parricidiis, sacrilegiis, omnibusque omnino, quae fieri aut cogitari possunt, flagitiis aut facinoribus, quae paucis verbis, et quod est gravius, apud sapientissimos judices defenduntur: Nihil consensi, et ideo non erravi. Quomodo autem non facerem quod probabile visum est? Qui autem non putant ista probabiliter posse persuaderi, legant orationem Catilinae, qua patriae parricidium, quo uno continentur omnia scelera, persuasit **(Sallust., de Bello Catil., cap. 12)**. Jam illud quis non ridet? Ipsi dicunt, nihil se in agendo sequi nisi probabile, et quaerunt magnopere veritatem, cum eis sit probabile non posse inveniri. O mirum monstrum! Sed hoc omittamus, minus id ad nos, minus ad vitae nostrae discrimen, minus ad fortunarum periculum pertinet. Illud est capitale, illud formidolosum, illud optimo cuique metuendum, quod nefas omne, si haec ratio probabilis erit, cum probabile cuiquam visum fuerit esse faciendum, tantum nulli quasi vero assentiatur, non solum sine sceleris, sed etiam sine erroris vituperatione committat. Quid ergo? Haec illi non viderunt? Imo solertissime [**Col. 0954**] prudentissimeque viderunt, nec mihi ullo pacto tantum arrogaverim, ut M. Tullium aliqua ex parte sequar industria, vigilantia, ingenio, doctrina: cui tamen asserenti, nihil sciri posse hominem, si hoc solum diceretur, Scio ita videri mihi, unde id refelleret non haberet.

XVII. – *Academici quare dissimularint suam sententiam.*

37. Quid igitur placuit tantis viris perpetuis et pertinacibus contentionibus agere, ne in quemquam cadere veri scientia videretur? Audite jam paulo attentius, non quid sciam, sed quid existimem: hoc enim ad ultimum reservabam, ut explicarem, si possem, quale mihi videatur esse totum Academicorum consilium. Plato vir sapientissimus et eruditissimus temporum suorum, qui et

zic ei, poate, cumcă una este a fi în eroare, şi cu totul alta, a păcătui, şi că ei au făcut prin acele precepte să nu fim în eroare, că au socotit, însă, că a păcătui nu-i nimic deosebit.

36. Tac despre homicidii, paricidii, sacrilegii şi absolut toate ticăloşiile şi nemerniciile, care pot fi făcute sau cugetate, care, cu puţine cuvinte şi, ce-i mai grav, la judecătorii atotînţelepţi, sunt apărate: «N-am consimţit nimic, şi de aceea n-am fost în eroare. Cum să nu fac, însă, ceea ce pare probabil?» Cei ce nu cred, însă, că acestea pot fi persuadate probabil, citească cuvântarea lui Catilina, prin care a persuadat paricidul patriei, întru carele unul sunt conţinute toate nelegiuirile (Salust., *De bello. Catil.*, cap. 12). Cine nu râde acum de asta? Ei înşişi zic cumcă ei nu urmăresc nimic în faptă decât numai probabilul, şi caută din toate puterile adevărul, cum le e lor probabil că nu poate fi găsit. O, monstru minunat! Dar s-o omitem pe asta, asta ţine mai puţin de noi, mai puţin de cumpăna vieţii noastre, mai puţin de pericolul averilor. Alta-i capitală, alta-i înfricoşătoare, alta-i e de temut oricărui om de bine, alta, ce-i absolut nelegiuită, dacă va fi această raţiune probabilă, când probabilul i se va fi părut cuiva că trebuie făcut, să-l poată, numai să nu-i asimtă niciunuia, întocmai ca adevăr(at)ului, comite nu numai fără vituperarea crimei, ci chiar şi fără a erorii. Ce, va-să-zică? Ei nu le-au văzut pe astea? Ba, dimpotrivă, atotiscusit şi atotprudent văzutu-le-au, şi nici nu-mi voi fi arogat, cu nici un chip, mie atâta, încât să-l urmăresc din vreo parte anume pe M. Tulliu, prin străduinţă, vigilenţă, talent, doctrină: căruia, totuşi, susţinând cumcă omul nu poate şti nimic, dacă i se zicea numai: «Ştiu că aşa mi se pare», nu avea de unde s-o respingă pe asta.

XVII. – *De ce să-şi fi disimulat academicii ştiinţa loruşi?*

37. De ce le-a plăcut, prin urmare, unor atâta de mari bărbaţi să trăiască-n perpetue şi-nverşunate lupte, să nu pară cumcă ar cădea întru careva ştiinţa adevăr(at)ului? Ascultaţi încă puţin mai atent, nu ceea ce ştiu, ci ceea ce socot: asta, de-altminteri, am rezervat-o la sfârşit, să explic, de pot, care mi se pare mie că este întregul plan al academicilor. Platon, bărbatul atotînţelept şi atoteruditul timpurilor sale, care a şi vorbit astfel,

ita locutus est, ut quaecumque diceret, magna fierent, et ea locutus est, ut quomodocumque diceret, parva non fierent (**Lib. I Retract., cap. 1, n. 4**); dicitur post mortem Socratis magistri sui, quem singulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didicisse. Pythagoras autem graeca philosophia non contentus, quae tunc aut pene nulla erat, aut certe occultissima, postquam commotus Pherecydae cujusdam Syri disputationibus, immortalem esse animum credidit, multos sapientes etiam longe lateque peregrinatus audierat. Igitur Plato adjiciens lepori subtilitatique Socraticae quam in moralibus habuit, naturalium divinarumque rerum peritiam, quam ab eis quos memoravi diligenter acceperat; subjungensque quasi formatricem illarum partium, judicemque dialecticam, quae aut ipsa esset, aut sine qua sapientia omnino esse non posset; perfectam dicitur composuisse philosophiae disciplinam, de qua nunc disserere tempus non est. Sat est enim ad id quod volo, Platonem sensisse duos esse mundos: unum intelligibilem, in quo ipsa veritas habitaret; istum autem sensibilem, quem manifestum est nos visu tactuque sentire. Itaque illum verum, hunc veri similem et ad illius imaginem factum. Et ideo de illo in ea, quae se cognosceret, anima velut expoliri et quasi serenari veritatem; de hoc autem in stultorum animis non scientiam, sed opinionem posse generari. Quidquid tamen ageretur in hoc mundo per eas virtutes, quas civiles vocabat, aliarum verarum virtutum similes, quae, nisi paucis sapientibus, ignotae essent, non posse nisi veri simile nominari.

38. Haec et alia hujusmodi mihi videntur inter successores ejus, quantum poterant, esse servata, et pro mysteriis custodita. Non enim aut facile ista percipiuntur, nisi ab eis qui se ab omnibus vitiis mundantes, in aliam quamdam plus quam humanam consuetudinem vindicaverint; aut non graviter peccat quisquis ea scienti quoslibet homines docere voluerit. Itaque Zenonem principem Stoicorum, cum jam quibusdam auditis et creditis, in scholam relictam a Platone venisset, quam tunc

încât orice zicea era ceva măreţ, şi le-a şi vorbit pe acelea, încât, oricum le zicea, nu deveneau mici (*Lib I*, ***Retract.***, c. 1, n. 4.)[87]; se zice că, după moartea lui Socrate, magistrul său, pe carele-l iubea aparte, a învăţat încă multe de la pitagoreici. Pitagora, însă, nemulţumit de filosofia greacă, care, pe atunci era sau aproape nulă, sau, desigur, atotocultă, după ce, adânc impresionat de disputele unui anume sirian, Pherecyde[88], a crezut că spiritul este nemuritor, peregrinând încă, în lung şi-n lat, i-a ascultat pe mulţi înţelepţi. Platon, aşadar, adăugând farmecului şi subtilităţii socratice, pe care a avut-o în chestiunile morale, profunda cunoaştere a problemelor naturale şi divine, pe care şi-a însuşit-o diligent de la cei pe care i-am amintit, şi statorind, cvasiformatrice a acelor părţi şi iudice, dialectica, ea, care sau ea însăşi ar fi înţelepciunea, sau, fără ea, înţelepciunea n-ar putea fi absolut deloc, se spune că a compus perfectă disciplina filosofici, despre care nu-i acum timpul de discutat în amănunt. Este de saţ, de-altminteri, la ceea ce voiesc, cumcă Platon a simţit că există două lumi, una inteligibilă, întru care ar locui însuşi adevărul, ceastălaltă, însă, sensibilă, pe care e-nvederat că noi o simţim cu văzul şi tactul. Şi, aşa, prima-i adevărată, ceastălaltă-i verosimilă şi făcută după imaginea aceleia. Şi, de aceea, de la aceea, întru acest suflet, care s-ar cunoaşte pe sine, este, aşa, lustruit şi cvasiînseninat adevărul; de la ceastălaltă, însă, poate fi generată, întru spiritele proştilor, nu ştiinţa, ci opinia. Tot ceea ce s-ar face, totuşi, în această lume, prin acele virtuţi, pe care le numim civile, similarele celorlalte virtuţi adevărate, care, exceptând cazul puţinilor înţelepţi, ar fi necunoscute, nu poate fi numit decât doar verosimil.

38. Aceasta şi altele de acest fel mi se par că au fost păstrate, pe cât au putut, între succesorii lui şi custodite ca misterii. Nu sunt, altminteri, acestea nici uşor percepute, decât numai de acei ce, purgându-se de toate viciile, îşi vor fi revendicat o anume altă consuetudine mai mult decât omenească; şi şi păcătuieşte grav oricine, ştiindu-le pe acelea, va fi voit să-i înveţe pe-oricare oameni. Şi, aşa, pe Zenon, principele stoicilor, care, cum, audiindu-i deja pe unii şi crezându-i, veni în şcoala rămasă de la Platon, pe care atunci o reţinea Polemon[89], presupun că l-au ţinut suspect şi nici

Polemo retinebat, suspectum habitum suspicor, nec talem visum cui Platonica illa velut sacrosancta decreta facile prodi committique deberent, priusquam dedicisset ea, quae in illam scholam ab aliis accepta [**Col. 0955**] detulerat. Moritur Polemo, succedit ei Archesilas Zenonis quidem condiscipulus, sed sub Polemonis magisterio. Quamobrem cum Zeno sua quadam de mundo, et maxime de anima, propter quam vera philosophia vigilat, sententia delectaretur, dicens eam esse mortalem, nec quidquam esse praeter hunc sensibilem mundum, nihilque in eo agi, nisi corpore; nam et Deum ipsum ignem putabat: prudentissime atque utilissime mihi videtur Archesilas, cum illud late serperet malum, occultasse penitus Academiae sententiam, et quasi aurum inveniendum quandoque posteris obruisse. Quare cum in falsas opiniones ruere turba sit pronior, et consuetudine corporum omnia esse corporea facillime, sed noxie credatur; instituit vir acutissimus atque humanissimus, dedocere potius quos patiebatur male doctos quam docere quos dociles non arbitrabatur. Inde illa omnia nata sunt quae novae Academiae tribuuntur, quia eorum necessitatem veteres non habebant.

39. Quod si Zeno expergefactus esset aliquando, et vidisset neque quidquam comprehendi posse, nisi quale ipse definiebat, neque tale aliquid in corporibus posse inveniri, quibus ille tribuebat omnia; olim prorsus hoc genus disputationum, quod magna necessitate flagraverat, fuisset exstinctum. Sed Zeno imagine constantiae deceptus, ut ipsis Academicis videbatur, nec mihi etiam non videtur, pertinax fuit: fidesque illa corporum perniciosa quoquo modo potuit pervixit in Chrysippum, qui ei (nam maxime poterat), magnas vires latius se diffundendi dabat; nisi ex illa parte Carneades acrior et vigilantior superioribus caeteris ita restitisset, ut mirer illam opinionem aliquid etiam postea valuisse. Namque Carneades primo illam velut calumniandi impudentiam, qua videbat Archesilam non mediocriter infamatum, deposuit; ne contra omnia velle dicere quasi ostentationis causa videretur: sed ipsos

nii l-au privit drept unul căruia trebuiau să-i dezvăluie şi să-i încredinţeze acele oarecum sacrosancte decrete ale lui Platon, mai nainte să le uite pe cele, pe care, primite de la alţii, le adusese în acea şcoală. Moare Polemon, îi succedă lui Archesilau, condiscipol, care-va-să-zică, al lui Zenon, dar sub magisteriul lui Polemon. Dreptaceea, cum Zenon se-ncânta de-o anume sentinţă a sa despre lume, şi, mai cu seamă, despre suflet, din cauza căruia veghează adevărata filosofie, zicând cumcă sufletul este muritor şi că nu există nimic înafara acestei lumi sensibile, şi că nimic nu se face în ea decât numai prin corp; altminteri, şi pe Dumnezeu însuşi îl socotea foc; atotprudent şi atotsubtil, mi se pare mie, Archesilau a ocultat, cum acel rău s-a strecurat tot mai mult, cu totul sentinţa academicilor şi-a îngropat-o cvasiaur de găsit cândva de urmaşi[90]. De aceea, cum mulţimea-i mai înclinată să se prăvălească-n falsele opinii, şi, prin consuetudinea corpurilor, se credea atotuşor, dar vătămător că toate-s corporale, a instituit bărbatul atotiscusit şi atotuman să-i dezveţe, mai degrabă, pe cei pe care-i suporta rău învăţaţi, decât să-i înveţe pe cei pe care nu-i socotea de-nvăţat. De aici născutu-s-au toate acelea, care i se atribuie Noii Academii, întrucât cei vechi nu simţeau necesitatea lor.

39. De fapt, dacă Zenon s-ar fi trezit cândva şi ar fi văzut şi că nimic nu poate fi pe deplin cuprins cu mintea, decât numai ceva de felul a ceea ce el definea, şi că nimic de felul acesta nu poate fi găsit în corpuri, cărora el le atribuia totul, acest gen de dispute, pe care-l înflăcăra cu mare necesitate, de mult s-ar fi stins cu totul. Dar Zenon, înşelat de imaginea constanţei, a fost, precum li se părea academicilor înşişi, şi nici mie nu doar mi se pare, tenace: şi credinţa aceea pernicioasă despre corpuri a supravieţuit, cum a putut, în Chrysip, care-i dădu (căci putu îndeosebi) mari puteri de-a se răspândi cât mai departe; dacă, de cealaltă parte, Carneades[91], mai pătrunzător şi mai vigilent decât ceilalţi de mai nainte, nu i-ar fi rezistat astfel, încât mira-m-aş să fi avut şi mai apoi opinia aceea vreun preţ oarecare. Căci, întâi-şi-ntâi, Carneades a îngropat-o ca pe o neruşinare de-a calomnia, prin care-l vedea pe-n mică măsură defăimat pe Archesilau; şi, ca să nu pară că voieşte cvasiostentativ să vorbească împotriva a toate: ci că şi-a

proprie sibi Stoicos, atque Chrysippum convellendos evertendosque proposuit.

XVIII. - *Quomodo probabile inductum ab Academicis.*

40. Deinde cum undique premeretur, si nulli rei esset assensus, nihil acturum esse sapientem (o hominem mirum atque adeo non mirum! ab ipsis enim Platonis fontibus profluebat); attendit sapienter quales illi actiones probarent, easque nescio quarum verarum similes videns, id quod in hoc mundo ad agendum sequeretur, veri simile nominavit. Cui enim esset simile et perite norat, et prudenter tegebat, idque etiam probabile appellabat. Probat enim bene imaginem, quisquis ejus intuetur exemplum. Quomodo enim approbat sapiens, aut quomodo simile sequitur veri, cum ipsum verum quid sit ignoret? Ergo illi norant, si approbabant falsa in quibus imitationem laudabilem rerum verarum animadvertebant (**Lib. I Retract., cap. 1, n. 4**). Sed quia hoc tanquam profanis nec fas, nec facile erat ostendere; reliquerunt posteris, et quibus illo tempore potuerunt, signum quoddam sententiae suae. Illos autem bene dialecticos de verbis [**Col. 0956**] movere quaestiones insultantes irridentesque prohibebant. Ob hoc dicitur Carneades etiam tertiae Academiae princeps atque auctor fuisse.

41. Deinde in nostrum Tullium conflictio ista duravit, jam plane saucia et ultimo spiritu latinas litteras inflaturus. Nam nihil mihi videtur inflatius, quam tam multa copiosissime atque ornatissime dicere, non ita sentiendo. Quibus tamen ventis feneus ille platonicus Antiochus satis, ut mihi videtur, dissipatus atque dispersus est. Nam Epicureorum greges in animis deliciosorum populorum aprica stabula posuerunt. Quippe Antiochus Philonis auditor, hominis quantum arbitror circumspectissimi, qui jam veluti aperire cedentibus hostibus portas coeperat, et ad Platonis auctoritatem Academiam legesque revocare, quanquam et Metrodorus id antea facere tentaverat, qui primus dicitur esse confessus, non decreto placuisse

propus, în special, să-i smulgă şi să-i stârpească pe stoicii înşişi şi pe Chrysip.

XVIII. - *Cum a fost indus de către academici probabilul.*

40. Apoi, cum era de peste tot presat cumcă, dacă n-ar trebui să i se asimtă niciunui lucru, înţeleptul n-ar face nimic (o, om minunat, şi nu chiar minunat, totuşi, căci izvora din înseşi izvoarele lui Platon), a luat înţelept seama pe care acţiuni le îndreptăţeau ei, şi văzându-le similarele nu ştiu căror adevărate, a numit verosimil ceea ce rezulta de făcut în această lume. Cui i-ar fi, altminteri, similar, şi ştia iscusit, şi ascundea prudent, şi pe-asta chiar o numea probabilul. Probează, într-adevăr, bine imaginea oricine vede modelul ei. În ce chip aprobă, încaltea, înţeleptul sau în ce chip urmează el similarul adevăr(at)ului, când ignoră ce este adevăr(at)ul însuşi? Deci, ei ştiau şi aprobau falsele, întru care observau imitaţiunea lăudabilă a lucrurilor adevărate (*Lib. I,* ***Retract.,*** c. 1, n. 4)[92]. Dar, fiindcă una ca asta nu era nici legiuit nici facil a le-o arăta profanilor, au lăsat urmaşilor şi celor cărora le putură-n acel timp un semn anume al sentinţei lor. Le interziceau, însă, insultându-i şi luându-i în derâdere, acelor buni dialecticieni să ieşte vre-o chestiune din cuvinte. De asta se zice cumcă autorul şi încă pincipele celei de-a treia Academii a fost Carneades.

41. Apoi, bătaia asta a durat la Tulliu al nostru, rănită mai de totul şi având să umfle cu ultima suflare literele latine. Nimic, într-adevăr, nu mi se pare mie mai umflat decât a spune, nesimţind astfel, atotcopios şi atotornat, atâta de multe. Cărora le-a risipit, totuşi, pe cât socot, îndesaţ şi le-amprăştiat în vânt mogâldeaţa celebrul platonician Antiochus. Căci turmele epicureilor şi-au pus înscritele staule în spiritele delicioaselor popoare. Antiochus, altminteri, auditorul lui Philon, al acestui om, pe cât socot, atotcircumspect, care mai mai să le deschidă porţile inamicilor ce se dădeau învinşi şi să recheme Academia la autoritatea lui Platon; cu toate că şi mai nainte încercă să facă asta Metrodorus, care, se zice, a recunoscut primul cumcă nu prin decret le-a plăcut academicilor că nimic nu poate fi cuprins pe deplin cu mintea, ci

Academicis nihil posse comprehendi, sed necessario contra Stoicos hujusmodi eos arma sumpsisse: igitur Antiochus, ut institueram dicere, auditis Philone academico, et Mnesarcho stoico, in Academiam veterem, quasi vacuum defensoribus, et quasi nullo hoste securam, velut adjutor et civis irrepserat, nescio quid inferens mali de Stoicorum cineribus, quod Platonis adita violaret. Sed huic arreptis iterum illis armis et Philon restitit donec moreretur, et omnes ejus reliquias Tullius noster oppressit, se vivo impatiens labefactari vel contaminari quidquid amavisset: adeo post illa tempora non longo intervallo omni pervicacia pertinaciaque demortua, os illud Platonis quod in philosophia purgatissimum est et lucidissimum, dimotis nubibus erroris emicuit, maxime in Plotino, qui platonicus philosophus ita ejus similis judicatus est, ut simul eos vixisse, tantum autem interest temporis ut in hoc ille revixisse putandus sit.

XIX. - *Multiplex philosophiae genus.*

42. Itaque nunc philosophos non fere videmus, nisi aut Cynicos aut Peripateticos aut Platonicos: et Cynicos quidem, quia eos vitae quaedam delectat libertas atque licentia. Quod autem ad eruditionem doctrinamque attinet, et mores quibus consulitur animae, quia non defuerunt acutissimi et solertissimi viri, qui docerent disputationibus suis Aristotelem ac Platonem ita sibi concinere, ut imperitis minusque attentis dissentire videantur; multis quidem saeculis multisque contentionibus, sed tamen eliquata est, ut opinor, una verissimae philosophiae disciplina. Non enim est ista hujus mundi philosophia, quam sacra nostra meritissime detestantur, sed alterius intelligibilis; cui animus multiformibus erroris tenebris caecatas, et altissimis a corpore sordibus oblitas, nunquam ista ratio subtilissima revocaret, nisi summus Deus populari quadam clementia divini intellectus auctoritatem usque ad ipsum corpus humanum declinaret, atque submitteret; cujus non solum praeceptis, sed etiam factis excitatae animae redire in

ă, în acest chip, au luat, în mod necesar, armele împotriva stoicilor; Antiochus, aşadar, cum începui să zic, audiindu-i pe Philon, academicul, şi pe Mnesarchus[93], stoicul, se strecură ca ajutor şi cetăţean în Vechea Academie, cvasivacuă de-apărători şi cvasisigură, -n lipsa oricărui duşman, vârându-i nu ştiu ce rău din cenuşa stoicilor, care a violat altarele lui Platon. Dar acestuia, luând iarăşi aceleaşi arme, i-a rezistat şi Philon, până la moarte, şi Tulliu al nostru, nesuportând, cât fu în viaţă, să fie murdărit sau contaminat nimic ce iubise, i-a oprimat rămăşiţele lui toate; până-ntr-atât, după acele timpuri, într-un răstimp nu prea-ndelung, de totul moartă toată îndărătnicia şi încăpăţânarea, mărifica faţă ascunsă a lui Platon, care-i străcurată şi strălimpede în filosofie, a scăpărat, despicând nourii, mai cu seamă în Plotin, care a fost judecat filosof platonician astfel similar al lui, încât se credea că ei au trăit în acelaşi timp, însă-i atâta de mare deosebirea timpului, că-i de socotit cumcă Platon a retrăit într-acesta.

XIX. - *Genul multiplu al filosofiei.*

42. Şi, aşa, acum, filosofi, în genere, nu-i vedem decât sau cinici, sau peripatetici, sau platonicieni: şi pe cinici, bine-nţeles, fiindcă pe ei îi delectează o anume libertate şi licenţă a vieţii. Cât pute, însă, de instruire şi doctrină, şi de moravurile prin care i se dă-ngrijire sufletului, prin faptul că n-au lipsit bărbaţii atotascuţiţi şi atotiscusiţi, care să-i înveţe pe alţii cumcă, prin disputele loruşi, Aristotel şi Platon îşi consună îndesine astfel, încât numai nepricepuţilor şi mai puţin atenţilor li se poate părea că se deosebesc, prin multe secole, vezi-bine, şi prin multe lupte, limpezitu-s-a, totuşi, disciplina atotadevăratei filosofii. Nu-i, într-adevăr, a lumii acesteia, ea, pe care sacrele noastre pe atotmerit o detestă, ci-i a celeilalte, inteligibile, filosofia; cui nu-i rechema această atotsubtilă raţiune, nicicând, sufletele orbite cu multiformele tenebre ale erorii şi pângărite de corp cu străvechile murdării, dacă suprem Dumnezeul, printr-o anume clemenţă atotcunoscută a intelectului divin, nu declina şi nu lăsa să coboare autoritatea până la însuşi corpul uman; ale cărui suflete, excitate nu doar prin precepte, ci chiar şi prin fapte, să se întoarcă-ntru sine însele,

semetipsas, et [Col. 0957] respicere patriam, etiam sine disputationum concertatione potuissent.

XX. - *Conclusio operis.*

43. Hoc mihi de Academicis interim probabiliter, ut potui, persuasi. Quod si falsum est, nihil ad me, cui satis est jam non arbitrari, non posse ab homine inveniri veritatem. Quisquis autem putat hoc sensisse Academicos, ipsum Ciceronem audiat. Ait enim illis morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam nisi qui secum ad senectutem usque vixisset, aperire consuesse. Quae sit autem ista, Deus viderit; eam tamen arbitror Platonis fuisse. Sed ut breviter accipiatis omne propositum meum, quoquo modo se habeat humana sapientia, eam me videre nondum percepisse. Sed cum trigesimum et tertium aetatis annum agam, non me arbitror desperare debere eam me quandoque adepturum. Contemptis tamen caeteris omnibus quae bona mortales putant, huic investigandae inservire porposui. A quo me negotio quoniam rationes Academicorum non leviter deterrebant, satis, ut arbitror, contra eas ista disputatione munitus sum. Nulli autem dubium est gemino pondere nos impelli ad discendum, auctoritatis atque rationis. Mihi autem certum est nusquam prorsus a Christi auctoritate discedere: non enim reperio valentiorem. Quod autem subtilissima ratione persequendum est; ita enim jam sum affectus, ut quid sit verum, non credendo solum, sed etiam intelligendo apprehendere impatienter desiderem; apud Platonicos me interim quod sacris nostris non repugnet reperturum esse confido.

44. [Col. 0958] Hic postquam sermonis finem nos fecisse aspexerunt, quamquam jam erat nox, et aliquid etiam lucerna illata scriptum erat; tamen illi adolescentes intentissime exspectabant, utrum Alypius vel alio die se responsurum esse promitteret. Tum ille: Nihil mihi aliquando, inquit, tam ex sententia provenisse affirmare paratus sum, quam quod hodierna disputatione discessio

putură, fără nici un fel de rivalitate a disputelor, să-şi privească patria[94].

XX. - *Concluzia operei.*

43. Asta, deocamdată, mi-am persuadat-o probabil, pe cât am putut, despre academici. Ceea ce, dacă e fals, nu mă priveşte cu nimic pe mine, căruia mi-e de saţ că nu mai socot cumcă adevărul nu poate fi aflat de către om. Oricine socoate, însă, că asta au simţit-o academicii, audă-l pe însuşi Cicero. Zice, într-adevăr, că le era pe plac a-şi oculta sentinţa lorusi, şi nici nu aveau obiceiul să o descopere cuiva, decât numai celui ce trăia, până la senectute, dimpreună cu ei. Care-i asta, Dumnezeu poate şti; socot că ea a fost, totuşi, a lui Platon. Dar, ca să aflaţi pe scurt întregul meu scop: în orice chip s-ar prezenta-ntru sine înţelepciunea umană, văd că eu încă n-am perceput-o. Dar, cum trec în al treizecişitreilea an al etăţii, nu cred cumcă eu trebuie să dispar c-am s-o dobândesc cândva. Dispreţuindu-le, totuşi, pe toate celelalte, pe care muritorii le socotesc bune, mi-am propus a mă pune cu totul în serviciul investigării acesteia[95]. De la care negoţ, fiindcă raţiunile academicilor mă-nspăimântau nu puţin, m-am înarmat îndesaţ, precum socot, împotriva lor, prin această dispută. Nimănui nu-i este, însă, câtuşi de puţin în dubiu cumcă noi suntem împinşi spre a învăţa printr-o îngemănată pondere, a autorităţii şi a raţiunii. Mie, însă, îmi este cert să nu mă depart nicicând de la autoritatea lui Christos: nu găsesc, într-adevăr, alta mai puternică. Ceea ce-i de urmărit, însă, prin atotsubtila raţiune; aşa, într-adevăr, am fost pus în situaţia să doresc nerăbdător să cuprind pe deplin cu mintea ce este adevăr(at)ul, nu doar crezând, ci chiar şi înţelegând; mă-ncred c-am să găsesc, deocamdată, la platonicieni, ceea ce nu le repugnă sacrelor noastre."

44. Aci, după ce văzură că am pus capăt discuţiei noastre, deşi era deja noapte, şi ceva s-a scris chiar cu lampa aprinsă, totuşi acei adolescenţi aşteptau atotatent dacă Alypiu nu va să promită cumcă el are să răspundă fie şi în ziua următoare. Atunci, el „Sunt gata să afirm", zice, „că nimic nu mi s-a-ntâmplat vreodată atât de conform convingerii mele ca faptul că plec învins prin disputa de astăzi. Şi nici nu socot cumcă această bucurie trebuie

superatus. Nec istam meam tantum puto debere esse laetitiam. Communicabo ergo eam vobiscum, concertatores mei, vel judices nostri. Quandoquidem isto se pacto a suis posteris vinci, ipsi etiam fortasse Academici optarunt. Quid enim nobis hoc sermonis lepore jucundius, quid sententiarum gravitate perpensius, quid benevolentia promptius, quid doctrina peritius videri aut exhiberi posset? Prorsus nequaquam digne admirari possum, quod tam facete aspera, tam fortiter desperata, tam moderate convicta, tam dilucide obscura tractata sunt. Quare jam, socii mei, exspectationem vestram, qua me ad respondendum provocabatis, certiore spe mecum ad discendum convertite. Habemus ducem qui nos in ipsa veritatis arcana, Deo jam monstrante, perducat.

45. Hic ego, cum illi puerili quodam studio, quod Alypius responsurus non videbatur, quasi fraudatos vultu se ostenderent: Invidetis, inquam arridens, laudibus meis? Sed quoniam de Alypii constantia jam securus nihil eum timeo; ut vos quoque mihi gratias agatis, instruo vos adversus illum qui tantam intentionem vestrae exspectationis offendit. Legite Academicos; et cum ibi victorem (quid enim facilius?) istarum nugarum (**Lib. I Retract., cap. 1, n. 4**) Ciceronem inveneritis, cogatur iste a vobis hunc nostrum sermonem contra illa invicta defendere. Hanc tibi, Alypi, duram mercedem pro mea falsa laude restituo. Hic cum arrisissent, finem tantae conflictionis, utrum firmissimum nescio, modestius tamen et citius quam speraveram fecimus.

să fie numai a mea. O voi împărtăşi, deci, dimpreună cu voi, coluptătorii mei, sau judecătorii noştri. Deoarece înşişi academicii chiar au dorit să fie învinşi în acest chip de urmaşii lor. Ce, într-adevăr, ni s-ar putea părea sau înfăţişa nouă mai plăcut decât farmecul acesta al discuţiei, ce, mai bine cumpănit prin gravitatea sentinţelor, ce, mai prompt prin bunăvoinţă, ce, mai iscusit prin doctrină? În absolut nici un chip nu pot demn admira faptul c-au fost tratate atâta de spiritual asprele, atât de puternic, disperatele, atât de moderat, vinovatele, atât de strălucit, obscurele. Dreptaceea, de-acum, consorţii mei, aşteptarea voastră, prin care mă provocarăţi să răspund, prefaceţi-v-o, dimpreună cu mine, într-o mai certă speranţă de-a învăţa. Avem un duce, care, Dumnezeu de-acum îndemânându-l, să ne conducă întru însuşi altarul adevărului."

45. Aci, eu, cum ei se arătau pe faţă, cu un oarecare zel pueril, cvasifraudaţi că Alypiu nu părea că are să le răspundă: „Invidiaţi", zic eu surâzând, „laudele mele? Dar cum, sigur, de-acum, de constanţa lui Alypiu, nu mă tem cu nimic de el, întrucât îmi aduceţi şi voi înşivă mulţumiri, vă instruiesc împotriva lui, care a jignit atâta de marea încordare a aşteptării voastre. Citiţi **Academicii,** şi, cum îl veţi fi găsit acolo pe Cicero învingător (ce-i, încaltea mai uşor?) al acestor fleacuri, constrângeţi-l pe Alypiu să apere discursul acesta al meu împotriva celor neînvinse. Asta ţi-o-ntorc ţie, Alypiu, dură răsplată pentru lauda mea falsă." Aci, cum surâseră, i-am pus unei atâta de mari confruntări capăt, nu ştiu dacă atotferm, mai modest, totuşi, şi mai repede decât speram.

NOTE ŞI COMENTARII

[1] Subauzi: **demeritelor**.

[2] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[3] Sintagma **divinum animum mortalibus inhaerentem** lasă loc traducerii interpretative. Unora le maiplace să zică, în loc de: **pe spiritul divin inerent muritorilor: pe spiritul divin, strâns alipit muritoarelor (= pieritoarelor).** Îi urmez cu prudenţă, totuşi.

[4] Trop specific, precum şi cei următori, de altfel, unor popoare maritime, ca grecii şi latinii.

[5] E interesant cum, în această exhortaţie, se strecoară aproape involuntar, idei confine din dialogul *De ordine*, scris între cărţile dialogului *Contra Academicos.*

[6] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.;* Cf,, de asemenea: *De civ. Dei*, IV, XI, P.L., t. XLI, col. 122 şi *Quaest. in Heptat.*, I, XCI, P.L., t. XXXIV, col. 571.

[7] Altfel: **întregului**.

[8] În ale sale animadversiones, Phereponus, prin care se subaude Erasm, confirmă, aci, lectura **ursorum**, întrucât Augustin vorbeşte de spectacole necunoscute, iar urşii, după Pliniu, VII, 36; 38, nu se nasc în Africa.

[9] Aci, Phereponus contestă, după cum reiese şi din cele ce urmează, proprietatea epitetului.

[10] *Vântoasa profesiune:* retorica, adică.

[11] Altfel: **în braţele**.

[12] Romanian, binefăcătorul Sfântului Augustin, mecena lui, adică, face parte din acea categorie de amici pe care, prin puterea sa de persuasiune şi prin farmecul personalităţii sale el i-a atras la secta maniheilor, în timpul cât făcea parte, ca auditor, dintre discipolii lui Manes, cum o spune, de altfel, el însuşi:

Per idem tempus annorum novem, ab undevicensimo anno aetatis meae usque ad duodetricensimum, seducebamur et seducebamus falsi atque fallentes in variis cupiditatibus et pallam per doctrinas, quas liberales vocant, occulte autem falso nomine religionis.

În aceeaşi perioadă de nouă ani, de la al nouăsprezecelea până la al douăzecişioptulea an al etăţii mele, eram seduşi şi seduceam, falşi şi înşelători, întru variile cupidităţi, şi, pe faţă, prin doctrinele pe care ei le numesc liberale, ocult, însă, prin falsul nume al religiei (Conf. IV, 1).

Romanianus a fost, de asemenea, unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai vieţii în comun, în vederea dobândirii înţelepciunii:

Et multi amici agitaveramus animo et conloquentes ac detestantes turbulentas humanae vitae molestias paene iam firmaveramus remoti a turbis otiose vivere, id otium sic moliti, ut, si quid habere possemus, conferremus in medium unamque rem familiareem conflaremus ex omnibus, ut per amicitiae sinceritatem non esset aliud huius et aliud illius, sed quod ex cunctis fieret unum, et universum singulorum esset et omnia omnium, cum videremur nobis esse posse decem ferme homones in eadem societate essentque inter nos praedivites, Romanianus maxime communicipes noster, quem tunc graves aestus negotiorum suorum ad comitatum adtraxerant, ab ineunte aetate mihi familiarissimus. Qui maxime instabat huic rei et magnam in suadendo habebat auctoritatem, quod ampla res eius multum ceteris anteibat.

Şi mai mulţi amici frământaserăm în minte şi, convorbind şi detestând turbulentele molestii ale vieţii umane, mai că statoriserăm deja să trăim oţios, departe de mulţimi, aşa punând la cale acest oţiu, încât, orice puteam avea să punem laolaltă şi din toate să constituim o singură avere, ca prin sinceritatea amiciţiei să nu fie una a unuia şi alta a altuia, ci ca din toate să devină una şi totul să fie al fiecăruia şi toate ale tuturor, întrucât nouă ni se părea că se poate să fie cam zece oameni într-o aceeaşi societate, şi erau între noi mai avuţi, mai cu seamă Romanianus, conorăşeanul nostru, atotfamiliar mie din fragedă pruncie, pe care gravele frământări ale nogoţurilor sale îl atraseră, atunci, la curte. Carele insista, mai cu seamă, asupra acestui lucru, şi avea o mare putere de convingere, întrucât averea sa o întrecea cu multul pe a celorlalţi (Conf. VI, 14).

[18] Aci se vede că Sfântul Augustin, în formulările de care se serveşte, se delimitează absolut de tot ceea ce ar putea lăsa să se creadă într-o activitate exclusivă a simţurilor corporale.

[19] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[20] Subauzi: atotascunsul, atotocultul.

[21] Trop, din thezaurul „vântoasei meserii", cât se poate de măgulitor pentru mecena, părintele lui Licenţiu.

[22] Lui Romanianus, adică.

[23] La villa de la Cassiciacum a amicului său Verecundus, despre care ne spune Sfântul Augustin în *Confesiuni*:

8. Macerabatur anxietudine Verecundus de isto nostro bono, quod propter vincula sua, quibus tenacissime tenebatur, deseri se nostro consortio videbat. Nondum christianum, coniuge fideli, ea ipsa tamen arctiore prae ceteris compede, ab itinere quod agressi eramus, retardabatur: nec christianum esse alio modo se velle dicebat, quam illo quo non poterat. Benigne sane obtulit, ut quamdiu ibi essemus, in rure eius essemus. Retribues illi, Domine, in resurrectione iustorum, quia iam ipsam sortem retribuisti ei. Quamvis enim absentibus nobis cum Romae iam essemus, corporali aegritudine correptus, et in ea christianus et fidelis factus, ex hac vita emigravit: ita misertus es non solum eius, sed etiam nostri, ne cogitantes egregiam erga nos amici humanitatem, nec eum in grege tuo numerantes, dolore intolerabili cruciaremur. Gratias

5. Verecundus era macerat de anxietate faţă de acest bine al nostru (celibatul, n.n.), fiindcă, datorită lanţurilor sale, prin care era tenacissim ţinut, se vedea părăsit de consorţiul nostru. Încă necreştin, cu o soţie fidelă, era, prin ea însăşi, pe lângă celelalte, piedică, totuşi, şi mai strânsă, întârziat de la drumul pe care am pornit: şi şi zicea că el nu vrea să fie în alt mod creştin, decât prin acela prin care nu putea. Ne-a întâmpinat benign foarte, ca, atâta timp cât eram acolo, să fim pe proprietatea lui de la ţară. Îi vei retribui lui, Doamne, întru resurecţiunea juştilor, întrucât soarta însăşi i-ai retribuit-o deja. Oricât, absenţi, într-adevăr, noi, cum eram deja la Roma, cuprins de o suferinţă corporală, şi, întru ea, făcut creştin şi fidel, a plecat din lumea aceasta: aşa Te-ai îndurat nu numai de el, ci chiar şi de noi, ca să nu fim chinuiţi de o durere intolerabilă, gândindu-ne la aleasa omenie, faţă de noi, a amicului, şi neprenumărându-l întru turma Ta. Mulţumiri Ţie, Dumnezeule al

tibi, Deus noster, tui sumus; indicant hortationes et consolationes tuae: fidelis promissor, reddes Verecundo, pro rure illo eius Cassiciaco, ubi ab aestu saeculi requievimus in te, amoenitatem sempiterne virentis paradisi tui, quoniam dimisisti ei peccata super terram, in monte incaseato, monte tuo, monte uberi (Psal. LXVII, 16).

6. Angebatur ergo tunc ipse; (P.L., t. XXXII, col. 765)

nostru, ai Tăi suntem; o indică îndemnurile şi consolaţiunile Tale: fidel promiţătorule, îi vei reda lui Verecundus, pentru satul acela al lui, Cassiciacum, unde ne-am odihnit întru Tine, de căldura secolului, farmecul frumseţii paradisului Tău sempitern înverzit, întrucât i-ai iertat lui păcatele pe pământ, pe muntele căşos (aluzie etimologică la Cassiciacum, n.n.), muntele Tău, muntele uber (*Psal.* LXVII, 16).

6. Se neliniştea, aşadar, atunci, el...

[19] Aceeaşi carte, dialogul *Hortensius,* care îl incitase şi pe Augustin tânăr la studiul filosofiei. Exegeţii operei augustiniene sunt cvasiunanimi în a remarca faptul că una dintre cele mai mari glorii ale lui Cicero, pe care o împarte cu Vergiliu, consistă în a-i fi deschis, prin magisteriul său indiscutabil, junelui tagastens lumina minţii înspre studiul înţelepciunii.

[20] Cf. Vergilius, Aeneid., IX, 312-313: **Multa patri mandata dabat portanda / Sed aurae omnia discerpunt et nubibus inrita donant** / *Multe solii trimitea a-i fi duse părintelui, însă / Toate le-mprăştie vântul şi norilor dă-le deşarte.*

[21] **Altfel, aci şi passim,** părerile: „sentinţele" este, însă, mai propriu limbajului juridic augustinian şi cutumiar roman.

[22] Subauzi, aci şi passim: veritate(a).

[23] Exegeţilor nu le-a scăpat să remarce rolul episodic, în acest dialog, al lui Navigiu, care este, oarecum, pierdut pe parcurs.

[24] Că mintea, mens, reprezintă, în limbajul augustinian, partea superioară a sufletului, ne-o adevereşte, fără putinţă de tăgadă, următorul pasaj din opera deplinei sale maturităţi, *De Trinitate*:

Non igitur anima, sed quod excedit in anima, mens vocatur... Quapropter singulus quisque homo, qui non secundum omnia quae ad naturam pertinent eius, sed secundum solam mentem imago Dei dicitur, una persona est, et imago est Trinitatis in mente.

Nu sufletul, aşadar, ci ceea ce excedă întru suflet se numeşte minte...Dreptaceea fiecare om în parte, carele este numit, nu după toate cele ce ţin de natura lui, ci numai după singură mintea, imagine a lui Dumnezeu, este o persoană şi este imagine a Trinităţii în minte (PL., t. XLII, col. 1065).

Aci se află izvorul misticii creştine, care şi-a apropriat distincţia dintre partea inferioară şi partea superioară a sufletului. Filozofia modernă combitează, şi ea, cu această distincţie, care ne aduce aminte despre doctina platonicienilor asupra *nous*-ului şi *psyché*-ului, întrucât, conform antropologiei platoniciene, omul este compus dintr-o parte somatică şi coruptibilă, care este corpul, una spirituală şi eternă, care este sufletul raţional (*psyché*) şi inteligenţa intuitivă (*nous*). Acest *nous* îl traduce Sfântul Augustin prin *mens* (= minte), admiţând, totodată, distincţia, clasică în filosofia creştină, dintre *ratio inferior* sau *interior* (= raţiunea inferioară sau interioară) şi *ratio superior* (= raţiunea superioară), prima rânduită acţiunii, a doua, contemplaţiunii (De Trin., **XII, III, 3, PL., t. XLII, col, 999 - 1000**).

[25] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[26] Trygeţiu, adică.

[27] Licenţiu.

[28] Ad litt.: **vehement.**

[29] Cic., *Hortensius,* frag. 101 Müller.

[30] E un loc comun al istoriei filosofiei cumcă statorirea geniului roman în praxă a diminuat, într-un fel anume, speculaţia metafizică, vulgarizând multe dintre temele majore ale filosofiei elenice. Aşa, Cicero e, adesea, numit eclectic, recunoscându-i-se marele rol ca istoric al filosofiei, mai cu seamă că prin el s-au conservat şi s-au transmis multe cunoştinţe despre filosofia academică.

[31] Subauzi: **întunecată.** Ideea corpului, carceră a sufletului, este una familiară neoplatonicilor, după care ascensiunea sufletului consistă, în special, întru eliberarea sa din sclavia corporală care-l întemniţează. Pitagoreicii numeau corpul mormânt al sufletului (sôma syma), întrucât concepeau uniunea corpului şi sufletului, nu ca o in-formaţie, ci ca o combitare sau ca juxtapunere. Desigur, Sfântul Augustin nu profesează, şi nici nu putea profesa, astfel de idei, întrucât împărtăşea şi predica ideea formării materiei şi a creării de către Dumnezeu a corpului omenesc, corp pe care-l elogiază, nu o dată, ca pe o minunăţie a omnipotenţei şi a înţelepciunii lui Dumnezeu. Cuvântul carceră, rarissim la el, ţine, aşadar, de un simţământ moral, nu ontologic, cum răspicat o spune:

Posset dici et corpus noster carcer, non quia carcer est, quod fecit Deus, sed quia poenale et mortale. Duo enim consideranda

Ar putea fi numit şi corpul nostru carceră, nu fiindcă este carceră ceea ce a făcut Dumnezeu, ci fiindcă-i penal şi muritor. Două sunt, într-adevăr, de

sunt in nostro corpore: figmentum Dei et poena meriti. Tota ista forma, status, incessus, membra ordinata, sensuus dispositiones, videre, audire, olfacere, gustare, contingere; omnis haec compago et fabricae distinctio, non potuit fieri nisi a Deo, qui omnia operatus est, caelestia, terrestria, summa et ima, visibilia et invisibilia. Quid ergo ibi poenale nostrum? Quod corruptibilis caro, quod fragilis, quod mortalis, quod indigens: hoc non erit in praemio... Ergo si caro carcer est tibi, non corpus est carcer tuus, sed corruptio corporis tui.

considerat întru corpul nostru: chipul lui Dumnezeu şi pedeapsa meritului. Toată această formă, statusul, mersul, mădularele ordonate, dispoziţiunile simţurilor, văzul, auzul, mirosul, gustul, pipăitul; toată această întocmire şi distincţiune a făurăriei nu putea fi făcută decât numai şi numai de către Dumnezeu, Carele le-a creat pe toate, cereşti şi pământeşti, dintru înalt şi dintru adâncuri, văzutele şi nevăzutele. Ce-i, prin urmare, acolo, penalul nostru? Ceea ce-i carnea coruptibilă, ceea ce-i fragilul, ceea ce-i muritor, ceea ce duce lipsă: aceasta nu va fi întru premiu. Deci, dacă îţi este ţie carnea carceră, nu corpul este carcera ta, ci corupţia corpului tău (En. in Ps., CXLIV, 18, PL., t. XXXVII, col. 1843).

[32] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[33] Este, aci, într-adevăr, definiţia înţelepciunii dată de către Cicero: **Sapientia autem est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hae res continentur scientia (De offic. II, 2, p. 327, Opera Ciceronis, III). Illa autem sapientia quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia (De offic., I, 43, 322); Sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientia, cognitionemque quae cuiusquae rei causa sit (Tuscul., IV, 26, 439. Opera, II. Ibid., V, 3, 453).**

[34] Sfântul Augustin admite două clase de divinaţii: ceea care purcede de la Dumnezeu, prin profeţi, prin care sunt anunţate întâmplările viitoare, şi, a doua, cea care purcede de la demoni sau de la spiritele mincinoase, care-i înşală pe oameni, întocmai ca acest Albiceriu pe care-l aminteşte, aci, Licenţiu (Cf. De ord. II, 9, 27, PL., t. XXXII, col. 1007).

[35] Într-adevăr, în timpul lui Augustin, cam acesta era credinţa despre demoni (Cf. *De div. daem.* P.L., t. XL.).

[36] Cf. *Epist 1 ad Hermogen.* supra: N. introd.

[37] Cf. *I Cor.* I, 24.

[38] Ad litt.: vehement ziceam şi adeseori.

[39] Phereponus pretintea că se impunea a se spune, aci, de ce anume ar fi fost pline cărţile şi conjecturează *sapientia* sau ceva similar.

[40] Poate, Cornelius Celsius. Cf. *Sol.* I, XII, 21, P.L., t. XXXII, col. 881.

[41] E vorba de cărţile neoplatonicilor. Cf. *Conf.* VII, IX, 13 - 14, PL., t. XXXII, col. 740-741.

[42] Asupra episodului citiri de către Augustin a Apostolului Paul, şi a efectelor pe care le-a avut asupra lui această citire, vezi, *Conf.* VII, XXI, 27, P.L., t. XXXII, col. 747-8.

[43] Phereponus presupune, aci, un adversar real. Nu-l urmez.

[44] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[45] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[46] Fondatorul stoicismului a fost Zenon (336- 264), din Cition, un oraş grecesc din insula Cipru, carele avea colonişti fenicieni. Un naufragiu, se spune, i-a hotărât lui Zenon vocaţia filosofică. Definiţia aceasta a lui Zenon şi-a câştigat o reală celebritate. Zenon profesa în teoria cunoaşterii un empirism sensualist care provocă reacţia celei de-a doua Academii.

[47] Subauzi: argumentele numite *mincinosul.*

[48] Argumentul *sorites* sau *acerbul* se compune din mai multe propoziţiuni, înlănţuite astfel, încât atributul primei devine subiectul secundei, iar subiectul secundei, atributul terţei, şi aşa, succesiv, până la concluzia în care se unesc subiectul primei şi atributul ultimei. Cicero numeşte acest argument: **lubricum sane et periculosum locum: vitiosum interrogandi genus**: *argument lubric destul şi periculos: gen vicios de-a interoga* (*Acad.* II, 28, 52).

[49] Altfel, aci şi passim, în ordine strict etim.: *verisimil.*

[50] Philon din Larisa şi Antiochus din Ascalon au condus, primul, din 110 până în 85, al doilea, din 85 până în 69, Academia. Philon este întemeietorul unei orientări dogmatice, iar Antiochus, al uneia sincretiste, care aspira la armonia dintre şcoala peripatetică şi stoică.

[51] Vechii fizici erau milesienii, Tales, Anaximene şi Anaximandru, preocupaţi de elementul primordial al cosmosului.

[52] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[53] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[54] Formulă folosită de Augustin, zic exegeții, conform modului solemn al dialogurilor.

[55] Formula retorică din original: **inter quos et me modo interim nihil distat, nisi quod illis probabile visum est, non posse inveniri veritatem; mihi autem inveniri posse probabile est**, rămâne memorabilă ca joc de cuvinte doar, căci ea este folosită, precum cea de mai nainte, numai conform modului solemn al dialogurilor, întrucât zice în *Confesiuni:* [...] quia incerta mihi esset perceptio veritatis: jam enim et ipsa certa erat **(lib. 8, cap. 5, n. 11, P. L., t. XXXII, col. 753)**, **adică:** [...] *întrucât îmi era incertă percepțiunea adevărului: de-acum, însă și ea îmi era certă*, ceea ce ne învederează cu supra de măsură că Augustin era deja sigur de posibilitatea aflării adevărului.

[56] Subauzi: **poprie, particulară.**

[57] E, aci, o dovadă că, la Cassiciacum, Augustin nu renunțase încă, în teoria cunoașterii, cu totul la îndoiala academicilor, însă el și-o asumase ca o îndoială fecundă.

[58] Subauzi. cercetătorul în amănunt; scrutătorul.

[59] Cic., *Acad.*, frag. 10 Müller.

[60] A nu se confunda, în nici un caz, probabilismul academicilor cu cel al moraliștilor catholici.

[61] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[62] Augustin folosește, aci, ca reminiscență platoniciană din *Simposion*, conceptul primitiv al filosofiei, după care filosoful este, propriu-zis, iubitorul și aspirantul la înțelepciune. După Platon, zeii nu filosofează și nici nu doresc să fie înțelepți, întrucât ei deja sunt; cel ce posedă înțelepciunea nu filosofează. Filosoful este un fel de intermediar între înțelept și ignorant, un *metaxy*, cum îl numește Platon.

[63] Aceste versuri cuprind două enigme, cu care Vergiliu însuși zicea că a voit să-i încurce pe comentatori. Pentru cea dintâi s-au dat două interpretări: ori e vorba de un puț din fundul căruia fireşte că nu se poate vedea decât o mică parte din cer; ori e vorba de un risipitor din Mantua cu numele Caelius (al cărui genitiv contras, Caeli, se confundă cu genitivul cuvântului *caelum* = *cer*), risipitor, care și-a pierdut averea, rămând numai cu locul pentru mormânt! În cea de-a doua enigmă se face aluzie la floarea numită hiacint (*hyacintus*, gr. *ὑάκινθος*, care e cu totul altă floare decât hiacintul modern, rom. zambilă) și pe ale cărei petale cei vechi credeau că e gravată litera y, inițiala numelui Hyacintus, fiul regelui Amiclas din

Laconia, de care se îndrăgostise Apolo și pe care zeul, omorândul din greșeală cu discul, îl metamorfozase în floarea care-i poartă numele. Și fiindcă și din sângele lui Aias, fiul lui Telamon, regele Salaminei, a ieșit aceeași floare atunci când eroul s-a omorât singur cu spada, celor vechi li se părea că văd pe petalele florii exclamația de durere *αἰ*, *αἰ*, care este începutul numelui lui Aiax. Enigma face dar aluzie la Hiacint și la Aiax, amândoi fii de regi (Naum). Acest exemplu îl folosește Augustin într-un joc de cuvinte prin care sugerează să nu i se răspundă întrebării prin întrebare.

[64] Cic. *Acad.* II 40.

[65] Verg. *Georg.* IV, 388 sqq.

[66] Proteu, fiul lui Neptun și al zeiței Tetis, originar din Marea Carpator, zeul polimorf și marin. Alypiu folosește imaginea pentru a semnifica aspectul multiform al adevărului.

[67] Cic., *Lael.*, 20.

[68] Cic., *Acad.*, frag. 20 Müller.

[69] Mantaua (*pallium*) era semnul distinctiv al filosofilor greci.

[70] Cinicii erau discipolii lui Antistenes (422-365) și se distingeau prin disprețul virtuții și al convențiilor sociale. Diogene și-a câștigat, între ei, celebritatea.

[71] Școala lui Platon și-a primit numele *Academia*, de la Academos, proprietarul grădinilor unde Platon își ținea magisteriul filosofic. Esoterismul școlii sale era arhicunoscut. În acest caracter esoteric al filosofiei platonice credea sincer Sfântul Augustin, căci zice, în 410, în amurgul vieții sale, în *Ep. CXVIII*, n. 33, către Dioscorus:

Platonici vero, qui falsorum philosophorum erroribus illo tempore circumlatrantibus, non habentes divinam personam qua imperarent fidem, sententiam suam tegere quarendam, quam polluendam proferre maluerunt, cum iam Christi nomen terrenis regnis admirantibus perturbatisque crebrescerent, emergere coeperant, ad proferendam atque aperiendum

Platonicii, însă, care, în acel timp, neavând persoana divină prin care să comande credința, au maivoit, din cauza erorilor falșilor filosofi circumlătrătoare, să-și acopere sentința lor spre-a fi zadarnic căutată, decât s-o rostească spre a fi poluată, când numele lui Christos li se răspândi deja împărățiilor pământești mirate și perturbate, începură să se arate spre a rosti și a dezvălui ceea ce

quid Plato sensisset. Tunc Plotini schola Romae floruit, habuitque condiscipulos, multos acutissimos et solertissimos viros. Sed aliqui eorum magicarum artium curiositate depravati sunt, aliqui Dominum Iesum Christum ipsius veritatis atque sapientiae incommutabilis, quam conabatur attingere, cognoscentes gestare personam, in eius militiam transierunt. Itaque totum culmen auctoritatis lumenque rationis in illo uno salutari nomine atque in una eius Ecclesia, recreando atque reformando humano generi constitutum est (P.L., t. XXXIII, col. 418).

simţise Platon. Atunci a înflorit la Roma şcoala lui Plotin, şi a avut codiscipoli mulţi bărbaţi atotacuţi şi atotingenioşi. Dar unii dintre ei s-au depravat prin curiozitatea artelor magice, alţii, însă, cunoscând cumcă Domnul Isus Christos poartă persoana însuşi adevărului şi înţelepciunii incomutabile, pe care se străduiau s-o atingă, au trecut întru armata Lui. Şi, aşa, constituitu-s-a întreaga culmea autorităţii şi lumina raţiunii întru acel singur nume mântuitor şi întru una Biserica Lui, spre recrearea şi reformarea neamului omenesc.

[72] Cf. Cic., *Acad.*, II, 24.

[73] Chrysip, care şi-a câştigat faima de mare dialectician, a fost al doilea succesor al lui Zenon în fruntea şcolii stoice (282- 204).

[74] Subauzi: semizeul. Cacus, gigantul celebru pentru tâlhăriile sale, era fiul lui Vulcan. El locuia într-o peşteră pe Aventin. Încercând să fure şi să ascundă acolo o parte din cirezile pe care Hercule le furase, la rândul lui, de la Geyron, a fost descoperit, datorită mugetului junincilor la trecerea, prin faţa peşterii, a taurilor, şi a fost ucis de către Hercule. Despre ei ne vorbeşte Vergiliu în *Aen.*, VIII, 190 sqq.

[75] Subauzi: încalce. Pot menţine jocul de cuvinte numai traducând *decline*, întrucât, aci, Augustin se referă la teoria atomistă şi la doctrina *clinamen*-ului (*deviatio*) a lui Epicur, carele admite, precum Democrit, că universul s-a format dintr-o massă, în număr infinit, de atomi de forme varii care cad în vid.

[76] Epicureii statorniceau criteriul adevărului întru impresiunile simţurilor.

[77] Cic. *Acad.*, II, 79.

[78] Cirenaicii erau discipolii lui Aristip din Cirene, carele susţinea cumcă binele suveran al omului residă întru plăcerea actuală şi imediată.

[79] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[80] Prin aluzia la înşelătoria calului troian, Augustin circumscrie deopotrivă astuţia grecilor în dialectică şi-n luptă.

[81] Cf. Cic., *Acad.*, II, 66.

[82] Cic., *Hortens.*, frag. 100 Müller.

[83] Cf. Cic., *Acad.*, II, 12, 27.

[84] Aluzie la profesiunea sa de retor, ca vânzător de cuvinte, la care tocmai renunţase.

[85] Phereponus spune că acest cuvânt este african, sau, mai degrabă, punic şi-l aduce de la rădăcina *schamor*, observare, şi *doukc*, inspicere, iar prin el sunt numiţi înşelătorii, care, prin observarea mersului astrelor şi prin iscodirea măruntaielor victimelor, pretindeau că pot prezice viitorul.

[86] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[87] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[88] Pherecyde, secolul al VI-lea înainte de Christos, susţinea că sufletul este nemuritor, a compus un tratat destul de enigmatic asupra naturii zeilor.

[89] Polemon, filosoful platonician, a fost discipolul lui Xenocrate, maestrul lui Zenon şi Archesilau.

[90] Secretul lui Archesilau se numeşte-ndeobşte acest topos asupra căruia s-a glosat îndesat de-a lungul timpului.

[91] Carneades, originar din Cirene, a fondat cea de-a treia Academie.

[92] Cf. *Retract.*, supra, *N. introd.*

[93] Mnesarchus a trăit la sfârşitul secolului al doilea şi începutul secolului întâi înainte de Christos. A înclinat spre sincretism.

[94] Pornind de la consideraţiuni filosofice, Augustin demonstrează, aci, necesitatea morală a încarnării Fiului.

[95] Subauzi: investigării înţelepciunii.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

DE ORDINE

LIBRI DUO

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

DESPRE ORDINE

DOUĂ CĂRȚI

CUVÂNT INTRODUCTIV

Despre geneza dialogului *De ordine*, care emină prin intenţia circumscrierii locului şi rolului răului în economia providenţei divine, dialog dedicat lui Zenobiu, bogatului său prieten şi poet milanez, ne dă preţioase informaţii Augustin însuşi, căci zice, în *Retractaţiuni:*

„***CAPUT* III. De Ordine, libri duo**: 1. Per idem tempus, inter illos qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros de Ordine scripsi, in quibus magna quaestio versatur, utrum omnia bona et mala divinae providentiae ordo contineat. Sed cum rem viderem ad intelligendum difficilem, satis aegre ad eorum perceptionem, cum quibus agebam, disputando posse perduci; de ordine studendi loqui malui, quo a corporalibus ad incorporalia potest profici. 2. Verum et in his libris displicet mihi saepe interpositum fortunae vocabulum (**Lib. 2, c. 9, n. 27**). Et quod non addebam, Corporis, quando sensus corporis nominavi (**Lib. 1, cc. 1, 2, etc.**). Et quod multum tribui liberalibus disciplinis (**Id., c. 8; et lib. 2, c. 14**), quas multi sancti multum

„1. În acelaşi timp, între acele cărţi, care au fost scrise despre academici, am mai scris încă două *Despre Ordine*, în care este dezbătută marea chestiune dacă ordinea divinei providenţe le conţine, ea, sau nu, pe toate bunele şi relele. Dar, cum faptul dificil de înţeles îl vedeam că poate fi destul de greu adus, disputând, la percepţiunea celor cu care conviețuiam, am maivoit a vorbi despre ordinea de-a studia, prin care se poate înainta de la corporale la incorporale. 2. Într-adevăr, şi în aceste cărţi îmi displace interpusă adesea vocabula sorţii (**Lib. 2, c. 9, n. 27**). Şi că nu adăugam *al corpului*, când am numit simţul corpului (**Lib. 1, cc. 1, 2 etc.**). Şi că le-am atribuit mult disciplinelor liberale (**Id., c. 8; et lib. 2, c. 14**), pe care mulţi sfinţi mult nu le ştiu; unii, încaltea,

nesciunt; quidam etiam, qui sciunt eas, sancti non sunt. Et quod Musas quasi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi **(Id., c. 3, n. 6)**. Et quod admirationem vitium nuncupavi **(Ibid., n. 8)**. Et quod philosophos non vera pietate praeditos dixi virtutis luce fulsisse. Et quod duos mundos, unum sensibilem, alterum intelligibilem **(Id., c. 11, nn. 31, 32)**, non ex Platonis vel ex Platonicorum persona, sed ex mea sic commendavi, tanquam hoc etiam Dominus significare voluerit, quia non ait, Regnum meum non est de mundo; sed, *Regnum meum non est de hoc mundo* **(Joan. XVIII, 36)**; cum possit et aliqua locutione dictum inveniri; et si alius a Domino Christo significatus est mundus, ille congruentius possit intelligi, in quo erit coelum novum et terra nova, quando complebitur quod oramus, dicentes, *Adveniat regnum tuum* **(Matth. VI, 10)**. Nec Plato quidem in hoc erravit, [**Col. 0589**] quia esse mundum intelligibilem dixit, si non vocabulum quod ecclesiasticae consuetudini in re illa non usitatum est, sed ipsam rem velimus attendere. Mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam rationem sempiternam atque incommutabilem, qua fecit Deus mundum. Quam qui esse negat, sequitur ut dicat, irrationabiliter

care le ştiu, nu sunt sfinţi. Şi că glumind întrucâtva, am amintit Muzele cvasianume zeiţe **(Id., c. 3, n. 6)**. Şi că am numit admiraţia viciu **(Ibid., n. 8)**. Şi că am zis că filosofii neînzestraţi cu adevărata pietate, au strălucit cu lumina virtuţii. Şi că două lumi, una sensibilă, alta inteligibilă **(Id., c. 11, nn. 31, 32)**, le-am încredinţat astfel, nu în numele lui Platon sau al platonicienilor ci al meu, ca şi cum pe aceasta ar fi vrut s-o semnifice şi Domnul, întrucât nu zice: Împărăţia Mea nu este din lume; ci, *Împărăţia Mea nu este din lumea aceasta* **(Joan. XVIII, 36)**. Cum ar putea fi găsită zisă şi prin altă locuţiune; şi dacă altă lume a fost semnificată de către Domnul Christos, ar putea fi mai congruent înţeleasă aceea, întru care va fi cerul nou şi pământul nou, când se va împlini ceea ce ne rugăm, zicând: *Vină împărăţia Ta* **(Matth. VI, 10)**. Si nici Platon nu a greşit, altminteri, în faptul că a zis că există lumea inteligibilă, dacă voim să luăm aminte lucrul însuşi, iar nu vocabulul care-i este neuzitată întru acel lucru consuetudinii ecleziastice. El a numit, încaltea, lume inteligibilă însăşi raţiunea sempiternă şi incomutabilă prin care Dumnezeu a făcut lumea. Pe care cine o neagă că există, urmează să zică neapărat că Dumnezeu a făcut iraţional ceea ce a făcut, sau că, pe când făcea, mai nainte să facă, nu a ştiut ce face,

Deum fecisse quod fecit; aut cum faceret, vel antequam faceret, nescisse quid faceret; si apud eum ratio faciendi non erat. Si vero erat, sicut erat, ipsam videtur Plato vocasse intelligibilem mundum. Nec tamen isto nomine nos uteremur, si jam satis essemus litteris ecclesiasticis eruditi. 3. Nec illud mihi placet, quod cum dixissem, *Summa opera danda est optimis moribus;* mox addidi: *Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit; bene autem viventes facillime exaudiet* **(Lib. 2, c. 20, n. 52)**. Sic enim dictum est, tanquam Deus non exaudiat peccatores; quod quidam dixit in Evangelio, sed ille qui nondum cognoverat Christum, a quo fuerat jam illuminatus in corpore **(Joan. IX, 30, 31)**. Nec illud mihi placet, quod Pythagorae philosopho tantum laudis dedi **(Lib. 1, c. 20, n. 53)**, ut qui hanc audit vel legit possit putare, me credidisse nullos errores in Pythagorica esse doctrina, cum sint plures, iidemque capitales. Hoc opus sic incipit: *Ordinem rerum, Zenobi*" (P. L., t. XXXII, col. 588 sq.).

dacă nu era la El raţiunea de-a face. Dacă, într-adevăr, era, precum şi era, e-nvederat că pe ea însăşi a numit-o Platon lume inteligibilă. Totuşi, noi nu ne-am fi folosit de acest nume, dacă eram, deja, destul de-nvăţaţi întru scrierile ecleziastice. 3. Nu-mi place nici sfatul că, cum zisesem: *Ne e de dat moravurilor bune suprema străduinţă,* am adăugat de-ndată: *Căci altfel Dumnezeul nostru nu ne va putea asculta favorabil, pe bineviețuitori, însă, îi va asculta atotuşor* **(Lib. 2, c. 20, n. 52)**. Aşa s-a zis, într-adevăr, ca şi cum Dumnezeu nu-i aude pe păcătoşi, ceea ce a zis cineva în Evanghelie, dar acela care nu-L cunoştea încă pe Christos, de către Carele a fost deja luminat în corp **(Joan. IX, 30, 31)**. Nu-mi place nici faptul că i-am adus o atâta laudă lui Pitagora, filosofului, **(Lib. 2, c. 20, n. 53)**, încât cel ce-o aude sau o citeşte pe asta, ar putea socoti că eu am crezut că nu sunt nici un fel de erori în doctrina lui Pitagora, deşi sunt multe, şi dintre cele capitale. Această operă începe aşa: *Ordinea lucrurilor, Zenobie.*"

Aflăm, aşadar, din această mărturie augustiniană că dialogul *De Ordine* a fost scris *între cărţile scrise despre academici*, între cărţile care compun dialogul *Contra Academicos,* adică. Cum, prin urmare, dialogul *Contra Academicos* a fost început, probabil, în (9) 10-11 noiembrie, 386, a fost întrerupt şapte zile, şi nu a fost reluat decât în 20 noiembrie, şi cum dialogul *De Beata Vita* a fost scris cu ocazia aniversării zilei sale de naştere, a împlinirii, adică,

a vârstei de 32 de ani, a fost început, care-va-să-zică, în 13 noiembrie şi s-a continuat în 14 şi 15 noiembrie, cum, apoi, în cartea a doua a dialogului *De ordine* se fac referiri la cartea a treia a dialogului *Contra Academicos*, rezultă că, în întreţeserea compunerii acestor opere, dialogul *De ordine* a fost compus în zilele de 16, 17 şi 18 noiembrie, 386.

Despre Zenobiu aflăm, tot din cuvintele Sfântului Augustin, pe care, evocându-i-l, i le rosteşte, în *Capitolul al douăzecilea* al *Cărţii întâi* a acestui dialog, lui Licenţiu:

„[...] Nam Zenobius noster multa mecum saepe de rerum ordine contulit, cui alta percontanti nunquam satisfacere potui, seu propter obscuritatem rerum, seu propter temporum angustias. Crebrarum autem ille procrastinationum usque adeo impatiens fuit, ut me, quo diligentius et copiosius respondere cogerer, etiam carmine provocaret, et bono carmine, unde illum magis ames. Sed neque tunc tibi legi potuit ab istarum rerum studio remotissimo, neque nunc potest. Nam profectio ejus tam repentina et perturbata fuit tumultu illo, ut nihil istorum venire nobis in mentem potuerit: nam id relinquere mihi responsuro statuerat; et multa concurrunt cur ei sermo iste mittatur. Primum est, quia debetur; deinde, quia cujusmodi nunc vitam ducamus, etiam sic indicari ejus in nos benevolentiae decet; postremo, quod in gaudio de spe tua nemini cedit. Nam et cum praesens esset, pro familiaritate patris tui, vel potius omnium nostrum, multum sollicitus erat ne ingenii tui quaedam scintillae, quas diligenter animadvertebat, non tam conflarentur cura mea, quam tua exstinguerentur incuria. Et cum te poeticae quoque studiosum esse cognoverit, sic gratulabitur, ut cum mihi gestientem videre jam videar."

„[...] De fapt, prietenul Zenobiu a discutat, adeseori, multe, cu mine despre ordinea lucrurilor, întrebările profunde ale căruia eu n-am fost niciodată în stare să le dau satisfacţie, fie datorită obscurităţii lucrurilor, fie din cauza scurtimii timpului. El, însă, a fost până-ntr-atâta de nerăbdător faţă cu desele mele amânări, încât m-a provocat printr-un poem, prin care să mă străduiesc să-i răspund cât mai diligent şi mai pe larg, da, printr-un poem, şi încă printr-unul bun, de unde-l vei iubi şi mai mult. Dar tu, atât de-ndepărtat de studiul unor astfel de lucruri, nu ţi-a putut citi nici atunci, şi nu poate nici acum. Căci plecarea lui a fost atât de precipitată şi atât de perturbată de acel tumult, încât nu s-a putut să ne vină în minte nimic dintr-acestea: şi a hotărât, de fapt, să mi-l lase spre a-i răspunde, şi multe concură să-i fie lui trimisă această dispută: întâi, fiindcă-i este datorată; apoi, fiindcă se cade să i se indice chiar şi aşa bunăvoinţei sale faţă de noi cumcă ducem, acum, o viaţă de felul acesta; în fine, fiindcă nimenea nu-l întrece în bucuria speranţei ce se pune în tine. Întrucât, şi când era prezent, era, datorită familiarităţii cu tatăl tău, sau, mai degrabă, faţă cu noi toţi, destul de preocupat ca nu cumva unele scântei ale talentului tău, pe care le lua diligent în seamă, să nu fie atât de aprinse prin precauţia mea, pe cât s-ar fi stins prin neprecauţia ta. Şi, cum va fi cunoscut cumcă tu eşti zelos, până şi-n poezie, se va gratula astfel, încât mi se pare că-l văd de pe acum tresăltând."

Tematica dialogului a fost, aşadar, premeditat aleasă de către Augustin, ca să le dea, într-un fel inedit, satisfacţie rugăminţilor insistente ale lui Zenobiu, cu care începuse de mai multe ori discuţia pe această temă, dar nu-i dădură niciodată, din varii motive, de capăt, şi care insista, iată, chiar printr-un poem, ca Augustin să nu-i tergiverseze răspunsul. Şi, după cum vedem, Augustin nu l-a prea tergiversat, trimiţându-i, sub forma unei opere, pe care i-o dedică, răspunsul, perpetuându-i, astfel, şi memoria prin negura timpurilor, întucât despre el nu ştim aproape cu nimic mai mult decât aflăm din acest dialog şi din epistola (II, P.L., t. XXXIII, col. 63) pe care Augustin i-o trimite, rugându-l, pe un ton cât se poate de amical, să încheie disputa începută între ei, epistolă care nu poate fi, din păcate, cert datată, astfel încât să ştim dacă ea i-a fost trimisă înainte sau după ce i-a dedicat dialogul acesta.

Zenobiu, familiarul protectorului lui Augustin, Romanianus, tatăl lui Licenţiu, ceea ce explică, precum vedem chiar din acest dialog, de ce se interesa în mod deosebit de soarta lui Licenţiu, făcea, aşadar, parte, alături de Ambroziu, Flavius Manlius Theodorus, Simplicianus, Verecundus, Clodius Hermogenianus Olybrius şi enigmaticul Celsinus, din cercul de amici milanezi, (neo)platonizanţi, ai lui Augustin. Nu se ştie dacă, în perioada cassiciacumiană a lui Augustin, acest Zenobiu va fi fost, el, păgân, pe cale de a se converti sau creştin chiar, însă, din epistola 117 (P.

L., t. XXXIII, col. 357. sqq.), a lui Dioscorus către Augustin, în care, referindu-se la Zenobiu, zice: **Frater Zenobius, Magister memoriae factus est, et misit nobis evectionem cum annonis, adică:** Fratele Zenobiu a fost făcut **magister memoriae** (secretar privat al împăratului, care avea, printre altele, şi privilegiul de a acorda persoanelor particulare dreptul de a călători cu poşta imperială) şi ne-a trimis poşta imperială (cu care să călătorească Cerdonus, purtătorul scrisorii lui Dioscorus către Augustin), din faptul că Dioscorus îl numeşte pe Zenobiu **frater** (fratele), apelativ pe care-l foloseau între ei creştinii, deduc că, în 410, când a fost trimisă această scrisoare, Zenobiu era deja creştin.

De ordine se deschide, aşadar, cu un preambul către Zenobiu, în care se simte mâna retorului de excepţie şi în care este cuprinsă însăşi concluzia operei, anume că divina providenţă le guvernează, în ordine, pe toate. I se indică pe scurt lui Zenobiu treptele pe care trebuie să le urce spiritul pentru a cuprinde raţional această concluzie; urcuş, în reuşita căruia, Augustin nu uită să îi amintească amicului său, serv al muzelor, rolul lecuitor al artelor liberale. Îi descrie, apoi, ce fel de viaţă ducea el, retras dimpreună cu familiarii săi, la villa lui Verecundus de la Cassiciacum şi care anume a fost ocazia scrierii acestei opere.

Suntem, aşa, în noaptea de 15 spre 16 noiembrie, 386, într-unul dintre dormitoarele villei de la Cassiciacum, în care Augustin alese să doarmă dimpreună cu junii săi învăţăcei, Lipseau Navigiu şi Alypiu, plecaţi cu treburi importante în urbe. Nu erau de faţă nici Nebridiu, Rusticus, Adeodat, Lastidian. Augustin veghea, ca îndeobşte, la ale sale, crezând că discipolii săi dorm, când un sunet al apei, curgând prin spatele băilor, ascultându-l mai atent, i se învederează că răsună, când mai înfundat, când mai liber. Meditează asupra cauzei, dar nu-i ocură nimic prin care să se edifice, când Licenţiu, bătând în spetează patului, ca să alunge şoarecii, i se arată treaz şi el, sub imperiul muzelor. Augustin îi spune dilema sa, iar Licenţiu îi confirmă că a luat şi el aminte acest sunet; la care Trigeţiu, arătându-se treaz şi el, confirmă că şi el a observat-o. Văzându-şi deci trează întreaga şcoală, Augustin iniţiază un dialog asupra cauzei acestui fapt, iar Licenţiu e de părere că sunetul s-ar auzi astfel din cauza frunzelor care cad şi gâtuiesc vreo gură a canalului, apoi sunt împrăştiate,

şi apoi, iarăşi şi iarăşi, tot la fel, şi aşa se face că se perpetuează alternanţa acelui sunet. După câteva amicale ironii la adresa lui Licenţiu, care, captivat de patima poeziei, voia să-i cânte, nici mai mult, nici mai puţin decât pe Pyram şi Thysbe, şi în urma observaţiei aceluiaşi Licenţiu că nimic nu se poate-ntâmpla în afara ordinei, se-ncropeşte un dialog nocturn-matutin tocmai despre ordinea lucrurilor. Se distribuie rolurile şi, sub atenta supraveghere a magistrului, care nu uită să facă, mai întâi, remarcată trecerea de la poezie la filosofie, şi, apoi, mai subtil, de la Apollo la Christos, mutând pe tărâmul creştinismului tematica, se dezlănţuie disputa. Faptul că junii învăţăcei nu doar că acceptă discuţia în acest orizont al credinţei, ci că sunt, aşa cum vom vedea, în stare să încerce să silogizeze în acest spaţiu cultural, fie şi în silogisme în care logica este încă serva retoricii, ne spune mult despre felul cum erau deja asimilate în cultura romană ideile creştinismului. Pe fundalul acelei întâmplătoare căderi a frunzelor în apă, care ar fi generat alternanţa sunetului, se porneşte de la faptul că nimic nu se întâmplă fără o cauză anume, din care rezultă o certă ordine a cauzelor, care, scrutată şi ea, impune, deopotrivă, concluzia că Dumnezeu este cauza fără de cauză a tuturor cauzelor şi că El le administrează, printr-o ordine certă, pe toate, întocmai cum le-a administrat şi le administrează, într-o certă ordine, chiar şi pe cele ce s-au întâmplat şi se întâmplă în acea noapte, acolo, în dormitorul acela. Dar, cum disputa risca să se împotmolească în scrutarea cauzelor, Augustin o readuce la ordine, întrebând dacă ordinea este, ea, un anume bine sau un rău anume şi care anume ar putea fi contrariul ordinei, iar Licenţiu, exaltat, rosteşte răspicat că nimic nu este contrariul ordinei, şi, de aci, în urma unei cugetări şi mai exaltate, exclamaţia lui cumcă şi bunele, şi relele sunt întru ordine şi rugămintea ca pe unii ceilalţi să o creadă, întrucât el nu ştie să o explice. Trygeţiu, căruia afirmaţia că şi relele sunt întru ordine i se pare o impietate, îl face pe Licenţiu să recunoască şi că Dumnezeu iubeşte absolut ordinea şi că ea izvorăşte de la El, şi că este cu El, dintru care conclude şi că relele sunt de la Dumnezeu, şi că Dumnezeu îndrăgeşte relele, concluzie care-l face pe Augustin să se teamă întrucâtva pentru Licenţiu, dar acesta, încercând să demoleze concluzia lui Trygeţiu, conclude, la rându-i, cumcă, întrucât ţine

de ordinea însăşi ca Dumnezeu să nu îndrăgească relele şi nu tocmai de aceea îndrăgeşte Dumnezeu ordinea, întrucât prin ea nu îndrăgeşte relele, că ordinea relelor este, prin urmare, tocmai ca ele să nu fie-ndrăgite de către Dumnezeu, că eminenţa ordinii consistă tocmai în faptul că Dumnezeu îndrăgeşte bunele şi nu-ndrăgeşte relele şi că tocmai prin aceasta, ce-i aparţine mării ordini şi divinei dispoziţiuni, dintru care, întrucât tocmai prin ea este custodită congruenţa universalităţii, ar rezulta necesitatea relelor, şi, aşa, precum dintru antiteze, ar fi figurată frumseţea totalităţii. Dar, în pofida exaltării sale, pe care o trecuse din poezie în filosofia la care tocmai se convertise, simţind el însuşi cam şubredă, în acest punct, argumentaţia sa, Licenţiu mută discuţia în planul justiţiei şi, întrebându-l pe Trygeţiu dacă Dumnezeu este, El, just sau nu, şi cum preopinentul său nu poate cuteza a răspunde că Dumnezeu nu este just, el continuă cu aceeaşi exaltare şi, arătând că Dumnezeu, just fiind, distribuie fiecăruia ceea ce i se cuvine, or, cum nu poate să existe nici o distribuire acolo unde distincţia este nulă, sau ce distincţie poate, ea, exista acolo unde-s bune toate, sau, în fine, dacă prin justiţia lui Dumnezeu li se răsplăteşte bunilor şi răilor, fiecăruia după meritele sale, iar pe Dumnezeu toţi îl mărturisesc ca just, e de părere că rezultă, iată, cu necesitate că totul este inclus în ordine. Aci Licenţiu simte, el, iarăşi, că, în înflăcărarea argumentării sale, ceva nu este, totuşi, în ordine şi apelează la ajutorul magistrului. Augustin îi promite nu că îl va ajuta, ci că, împropriindu-şi multe din şiretlicurile pe care le foloseşc, în asemenea încontrări, oamenii, va chiar disputa împotriva lui, şi se va bucura chiar, dacă va fi învins, apoi, evocându-li-l pe Zenobiu, care îi ceruse părerea tocmai despre această temă, cum, odată cu ivirea zorilor, Licenţiu recunoaşte că mai frumoasă este filosofia decât Thysbe, decât Pyram, decât atotcunoscuta Venus şi decât Cupido, şi decât amorurile de felul acesta, se întrerupe pentru scurt timp disputa, pentru satisfacerea celor de trebuinţă intrării într-o nouă zi, Augustin rămânând încă întins în pat şi gândindu-se la ale sale, când îl aude pe Licenţiu fredonând bucuros şi trăncănitor atotcunoscutul verset al Profetului: **Dumnezeule al virtuţilor, converteşte-ne pe noi; şi arată-ţi faţa Ta, şi vom fi mântuiţi** (*Psal. LXXIX*, 8), ocazie cu care îi povesteşte lui Zenobiu cum în ziua precedentă încă, după

cină, decum ieşise să-şi facă necesităţile naturii, Licenţiu cântă ceva mai clar, acelaşi verset şi cum Monica, atotreligioasă, nu putu suporta să fie cântate în acel loc unele de felul acelora, l-a mustrat pentru simplul fapt că locul însuşi era nepotrivit cântecului, iar el i-a răspuns, desigur glumind, că mustrarea sună ca şi cum, dacă vreun inamic l-ar fi-nchis acolo, Dumnezeu nu va fi auzit, încaltea, vocea sa. Urmează relatarea unei discuţii, la patul lui Augustin, între el şi Licenţiu, întors singur, fără Trigeţiu, tocmai despre sensul convertirii la Dumnezeu. Exaltat, învăţăcelul îşi întreabă magistrul ce anume crede el despre sine, despre discipolul său, adică, iar acesta îi răspunde simplu că el crede că nu în zadar a cântat el atât de mult, în ziua precedentă, ca Dumnezeul virtuţilor să i se arate lui, convertitului. Cu o definire a convertirii, urmată de un elogiu al artelor liberale, pe care magistrul i-l expune discipolului, şi cu exhortaţia ca acesta să se înalţe, de la hâdul libidou, întru lauda amorului sincer şi pur, prin care inimile, înzestrate prin discipline şi frumoase prin virtute, se unesc, prin filosofie, cu intelectul, şi nu doar fugăresc moartea, ci-şi chiar înfruptă bucuria dintru viaţa atotfericită, ieşim, iată, din dormitor şi ne îndreptăm către sala de baie, unde se purtau disputele, când asprimile timpului nu permiteau peripatetizarea. La intrare, ne întâmpină o luptă de cocoşi, pe care o admirăm întru frumseţea firescului său: capetele mai proeminent întinse-nainte, penele de pe gât umflate, loviturile vehemente, atotprecautele evitări, şi, în întreagă mişcarea animalelor lipsite de raţiune, nimic neplăcut, ci o anume raţiune superioară rânduindu-le pe toate: în fine, însăşi legea învingătorului: cântecul superb, şi mădularele toate învăsistrânse-ntr-un cerc, precum în fastul dominaţiunii. Semnul învinsului, încaltea: penele de pe gât smulse, şi-n glas, şi-n mişcare diform totul, şi, prin însuşi acest fapt, nu ştiu cum potrivit firii şi frumos. Meditâm asupra frumosului natural, asupra legii, asupra măsurii, asupra constanţei, asupra ordinii înseşi şi intrăm, apoi, în sala de baie, unde urmează să ne scăldăm într-o scaldă de o cu totul şi cu totul altă natură...

Eu însă mă opresc aci, că, perseverând să repovestesc dialogul, risc să-i alterez mirifica frumseţe. În fapt, n-am făcut până acum decât să repovestesc, în parte, ceea ce Augustin îi povesteşte lui Zenobiu drept preambul al dialogului, şi nici măcar n-am fost

tentat să intru în sala de baie, întrucât, acolo, nu s-a întâmplat, de această dată, mai nimic deosebit, nici chiar în ceea ce privește desfășurarea în continuare a ideilor dialogului *De Ordine*, ci, în prezența tahigrafilor, s-a restabilit, doar, la lumina zilei, și, din memoria a trei studioși, s-a încrustat în pulpa literei, ordinea disputei noptatice, apoi, cruțându-și sănătatea, magistrul n-a mai făcut, în acea zi de noiembrie, nimic decât că, după cină, a interpretat, după cutuma zilnică, dimpreună cu învățăceii, o jumătate de cânt din Vergiliu, neluând absolut nimic alta în considerare decât numai și numai modul, care nu-nseamnă decât măsura, dar măsura intrinsecă ordinei, ritmul și armonia, adică, a lucrurilor.

A doua zi abia, 17 noiembrie, dis-de-dimineață, se va disputa, aici, dacă ordinea este, ea, aceea anume, care, dacă o vom fi urmat, conduce la Dumnezeu; și pe care, dacă nu o vom fi urmat în viață, nu vom ajunge la Dumnezeu; scurt, dacă ordinea este, ea, sau nu, ducele (conducătorul) către Dumnezeu; apoi, dacă ordinea este, ea, sau nu, aceea prin care sunt mânate toate, și, dacă este, atunci, prin toate trebuie oare subînțeles și Dumnezeu, adică, dacă și Dumnezeu este, El, oare, mânat prin ordine, sau, altfel spus, dacă Dumnezeu, cum El le mână pe toate prin ordine, se mână El, oare, și pe Sine Însuși prin ordine, dispută, în timpul căreia discordia se va vârî între junii combatanți prin lauda de sine, la unul, și bucuria la necazul altuia, la celălalt, ceea ce, aducându-i magistrului aminte de caracterul elevilor din școlile pe care de puțin timp le-a părăsit, va naște vie mustrarea din partea sa a învățăceilor și diatriba împotriva pestei emulațiunii putrefiante și a întrufetirii deșarte și, desigur, în inima sa, supărarea, pe care nu o va șterge de totul nici chiar intrarea maicii sale și elogiul pe care i-l va face el, fiul, învederându-i că, din cauza sexului, nu este exclusă de la disputa filosofică, nici, implicit, din sfera înaltă a filosofiei, și, așa se va încheia *Cartea întâi*, (prin această parte a dialogului, care, secole de-a rândul, va fi citată drept culme a artei și a moralei), iar la disputele care vor constitui cartea a doua se va purcede abia peste câteva zile...

După câteva zile, așadar, în 23 noiembrie, răstimp în care a fost încheiat dialogul *Contra Academicos*, îi aflăm, cum blândețea

timpului o permitea, tot pe-aceiași, dimpreună cu Alypiu, întors din urbe și edificat de Augustin despre mersul disputei, și cu Monica, în preluca din apropierea villei, locul obișnuit, unde se desfășurau disputele. Licențiu este invitat să-și apere cauza, definiția, adică, prin care susținea că ordinea este aceea prin care Dumnezeu le mână pe toate, iar Augustin, reîmpropriindu-și giretlicurile, continuă să i se încontreze, desigur, nu fără intervenția lui Trygețiu. Așa, se dispută: dacă Dumnezeu, Carele le mână prin ordine pe toate, Se mână și pe Sine prin ordine, sau, cu excepția Sa, le guvernează prin ordine pe toate celelalte; dacă la Dumnezeu sunt toate bune; cum anume sunt mânate prin ordine și relele; dacă cele guvernate prin ordine sunt mișcate sau sunt imobile; ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu sau a nu fi fără Dumnezeu; cum se face că este cu Dumnezeu tot ceea ce-L înțelege pe Dumnezeu; cum este cu Dumnezeu înțeleptul; ce anume este demn de numele înțeleptului; rolul memoriei de custode întru devenirea și oficiul înțeleptului; ce este prostia și dacă prostia este, ea, oare, cu Dumnezeu; dacă prostul face prin ordine ceea ce face; dacă omul le face prin ordine pe cele pe care le face rău; cum anume relele, aduse în ordine, concură la frumsețea universalității; cum anume trebuie, apoi, îndreptată eroarea celor ce cred că lucrurile-s purtate fără nici un fel de ordine; cum anume este imobilă mintea înțeleptului. Acestea și altele de felul acestora, întru disputa cărora Augustin își folosește excelent, chiar și-mpotriva lui Alypiu, giretlicurile împropriate, până când sclavul domestic, anunțându-i că a sosit ora mesei, i se pune capăt disputei.

Urmează, așadar, masa și repaosul de după masă, și, cum, în răstimp, cerul s-a înnorat, disputa este continuată în locul știut din sala de baie. Se dispută, acum: ce este mișcarea; cum anume va fi fost ordinea pe când nu era răul; cum anume se poate a nici nu fi cu Dumnezeu și nici a nu fi fără Dumnezeu; dacă Dumnezeu le mână sau nu pe cele ce recunoaștem cumcă nu sunt bine mânate; dacă Dumnezeu a fost vreodată injust; cum anume se face că răul, nenăscut prin ordinea lui Dumnezeu, a fost inclus, decum s-a născut, întru ordinea lui Dumnezeu; elogiul preceptelor vieții și ordinea învățării; autoritatea și rațiunea; raționalul și raționabilul; rațiunea, făuritoarea tuturor disciplinelor; ocazia

vocabulelor, literelor, numerilor; ocazia deosebirii literelor, silabelor şi cuvintelor; ocazia istoriei; originea dialecticii şi retoricii; de ce dialectica este disciplina disciplinelor; muzica şi poetica, sonul triplex, versul, ritmul; geometria şi astronomia; rolul disciplinelor liberale întru înălţarea înţelegerii la cele divine; de ce neinstruiţii întru discipline nu se pot atinge de lucrurile grele; prin ce ordine este purtat sufletul la cunoaşterea de sine şi a unităţii înseşi; cum anume toate tind întru una; prin ce anume le este omul prestant brutelor şi cum anume ar putea el să-L vadă pe Dumnezeu, toate acestea încheindu-se cu un epilog prin care suntem îndemnaţi la viaţa bună.

Gramatica, aşadar, dialectica, retorica, muzica, geometria, astronomia şi, în fine, filosofia, toate aceste arte liberale sunt treptele ordinii descoperite de raţiune, prin care sufletul se înalţă de la corporale la incorporale, se înalţă, deci, la cunoaşterea Numărului etern şi infinit, la cunoaşterea de sine, adică, şi a lui Dumnezeu.

Şi în dialogul *De ordine*, aşadar, Augustin demonstrează prin raţiune existenţa lui Dumnezeu, menirea sufletului şi adevărul că Dumnezeu este fundamentul a toată cunoaşterea; mai mult, el demonstrează raţional legitimitatea credinţei, faptul revelaţiei, convenienţa misterelor. Aşa, raţiunea, prin singure forţele sale, este de a construi o filosofie; şi este necesar că raţiunea justifică bine fondatul şi probează faptul revelaţiunii. O filosofie autonomă pare deci că are dreptul de a exista. Să nu tragem totuşi prea repede asemenea concluzii: Augustin, în fapt, n-are habitudinea de a se preocupa despre drepturile teoretice, despre posibilităţile ideale ci de situaţiile de fapt: şi existenţa sa anterioară l-a făcut foarte sever cu teoriile profane, care l-au înşelat. Departe aşadar de a-i asigura filosofiei o autonomie (care ar fi fără îndoială justificată pentru oamenii care n-ar fi păcătoşi; dar Augustin nu-şi pune o asemenea chestiune), el ne-nvaţă că trebuie mai întâi să credem, şi lumina credinţei ne va lumina să cercetăm şi să aflăm alte lumini, chiar şi luminile care luminează drumul credinţei. Dacă raţiunea omului este natural făcută ca să-l cunoască pe Dumnezeu, dacă existenţa lui Dumnezeu este de-o claritate care aproape atinge evidenţa, ea nu este totuşi cunoscută decât de inimile curate şi de cei care îl doresc cât de cât pe Dumnezeu. Pentru cei ce s-au angajat întru păcat, demonstrarea lui Dumnezeu va fi

incomprehensibilă. Trebuie deci să fie trimişi mai întâi să dorească beatitudinea şi să formeze un act de credinţă întru singurul cel ce-l va lumina: primul articol al învăţăturii Sfântului Augustin este *credo ut intelligam*. El va rămâne primul articol al teologilor până la Sfântul Thoma, şi, în consecinţă, va trebui să aşteptăm până în secolul al XII-lea o elaborare completă a teoriei şi raporturilor între filosofie şi teologie. Bine-nţeles, doctrina augustiniană nu-i nicidecum un *fideism* după înţelesul comun al acestui cuvânt, ci un intelectualism: actul credinţei implică motive raţionale care-l justifică, de unde formula: *intellige ut credas, crede ut intelligas*. Activitatea intelectuală naturală precedă, însoţeşte şi urmează actul credinţei: singură ea diferă din ce în ce conform a ceea ce ea precedă sau urmează: *intellige ut credas verbum meum, crede ut intelligas Verbum Dei*. (Cf. G. Rabeau, *Philosophie et religion. L'age patristique*, Dict. de théol. cath., t. XII, col. 1483.). Nu tulbur cu nimic apele acestui comentariu, ci mă menţin ferm în convingerea că adevărata filosofie creştină s-a născut odată cu creştinul Augustin.

Dialogul **De ordine (Despre ordine)** – două cărţi, dedicat amicului său Zenobius, operă în care este preluată de la platonicieni însăşi celebra definiţie a filosofiei: **amor sapientiae,** iubirea de-nţelepciune, adică – are, atât în economia dialogurilor literar-filosofice cassiciacumiene, cât, de fapt, şi în economia întregii opere augustiniene, dincolo de valoarea ei strict autobiografică, un statut aparte, întrucât, în ea, nu doar că-l vedem pe retorul Augustin un maestru al vieţii spirituale, un conducător spre adevăr, vasăzică, ci, întâi şi-ntâi, prin faptul că-n ea, în limitele dinainte postulatei concluzii cumcă, sub pavăza divinei providenţe, care le-mpărăţeşte absolut pe toate, absolut totul, inclusiv răul, este cuprins, în această lume, într-o ordine suverană, se dispută, pe un ton, nu o dată glumeţ, într-o atmosferă relaxată, în care rolurile interlocutorilor sunt teatral stabilite, marile probleme ale filosofiei şi credinţei, marile adevăruri morale ale umanităţii. Faptul l-a făcut pe celebrul biograf al Sfântului Augustin, Louis Bertrand, citat şi de biograful român al Sfântului Augustin, Păr. Bernard Ştef, care nu avea de unde să ştie ce surprize-i poate oferi divina provinenţă, să constate că „este ultima dată – înaintea secolelor de universală fiţere intelectuală sau de scolastică aridă, care aveau să vină –

este pentru ultima dată când se tratează chestiuni înalte pe
asemenea ton de badinaj elegant şi cu o asemenea libertate
spirit". Şi că: „Tradiţia începută de Socrate sub platanii din Ili
se va închide cu Augustin, sub castanii de la Cassiciacum" (Lou
Bertrand, *Saint Augustin*, Arthème Fayard & Cie Éditeurs, Par
1912, p 269.). Remarcă pe care cititorul român al dialogului
ordine o va corija neapărat, zicând: „Tradiţia, începută de Socra
sub platanii din Ilisus, continuată de Augustin, sub castanii de
Cassiciacum, se va închide, deocamdată, cu Constantin Noic
sub brazii, care şi-au împropriat arealul paltinilor, la Păltiniş.

Vasile S

LIBER PRIMUS

Disputationes duas exhibet, quarum prima docet omnia prorsus et bona et mala ordine divinae providentiae contineri. Secunda de ordinis praestantia et notione nonnihil tangit; atque hic data occasione incompositos animi motus et pueriles gloriolae obtentu rixas alumnorum suorum graviter carpit Augustinus; tumque Monnicam dicit ob sexum a philosophica disputatione minime arcendam esse.

PRAEFATIO

I. - [**Col. 0977**] *Omnia divina providentia regi.*

1. Ordinem rerum, Zenobi, consequi ac tenere cuique proprium, tum vero universitatis quo coercetur ac regitur hic mundus, vel videre vel pandere difficillimum hominibus atque rarissimum est. Huc accedit quod etiamsi quis haec possit, non illud quoque valet efficere, ut dignum auditorem tam divinis obscurisque rebus, vel vitae merito, vel habitu quodam eruditionis, inveniat. Nec tamen quidquam est quod magis avide expetant quaeque optima ingenia, magisque audire ac discere studeant qui scopulos vitae hujus et procellas, velut erecto quantum licet [**Col. 0978**] capite, inspiciunt, quam quomodo fiat ut et Deus humana curet, et tanta in humanis rebus perversitas usquequaque diffusa sit, ut non divinae, sed ne servili quidem cuipiam procurationi, si ei tanta potestas daretur, tribuenda esse videatur. Quamobrem illud quasi

CARTEA ÎNTÂI

În cartea întâi sunt cuprinse două dispute. În prima se arată că absolut toate, şi bunele, şi relele sunt cuprinse întru ordinea divinei providenţe. În a doua se tratează despre prestanţa ordinii şi, ivindu-i-se ocazia, Augustin îşi mustră grav învăţăceii şi face elogiul Monicăi.

PREFAŢĂ

I. - *Că divina providenţă le-mpărăţeşte[1] pe toate.*

1. A urmări, Zenobiu, ordinea lucrurilor şi a o ţine pe cea proprie fiecăruia, apoi, fie a o vedea, încaltea, fie a o face cunoscută pe cea a universalităţii, prin care este ţinută-n frâu şi-i împărăţită lumea aceasta, le stă atotdificil în putinţă oamenilor şi atotrar. Aci se adaugă faptul că, chiar dacă cineva le-ar putea pe acestea, nu-i, totuşi, în stare să reuşească să-şi afle auditorul demn, fie prin meritul vieţii, fie prin habitusul unei instruiri anume, de atât de divinele[2] şi atât de obscurele lucruri. Şi nici nu este, totuşi, nimic ce să urmărească mai avid oricare optime talente să dorească mai mult să audă şi să înveţe cei care, ridicându-şi, bunăoară, pe cât se poate, capul, scrutează stâncile vieţii acesteia şi furtunile, decât în ce chip anume se face, şi că Dumnezeu le are-n grijă pe cele omeneşti, şi că, în lucrurile omeneşti, este răspândită, peste tot, o atâta de mare perversitate, încât e învederat cumcă ea nu-i de atribuit, necum divinei, ci nici măcar vreunei administraţii servile, dacă i s-ar da ei o atâta potestate. Dreptaceea, celor ce se ocupă

necessarium iis quibus talia sunt curae, credendum dimittitur; aut divinam providentiam non usque in haec ultima et ima pertendi, aut certe mala omnia Dei voluntate committi. Utrumque impium, sed magis posterius. Quanquam enim desertum Deo quidquam credere, cum imperitissimum, tum etiam periculosissimum animo sit; tamen in ipsis hominibus nemo quemquam non potuisse aliquid criminatus est: [**Col. 0979**] negligentiae vero vituperatio multo est quam malitiae crudelitatisque purgatior. Itaque velut compellitur ratio tenere non immemor pietatis, aut ista terrena non posse a divinis administrari, aut neglibi atque contemni potius quam ita gubernari, ut omnis de Deo sit mitis atque inculpanda conquestio.

2. Sed quis tam caecus est mente, ut quidquam in movendis corporibus rationis quod praeter humanam dispositionem ac voluntatem est, divinae potentiae moderationique dare dubitet? nisi forte aut casibus tam rata subtilique dimensione vel minutissimorum quorumque animalium membra figurantur; aut quod casu quis negat, possit nisi ratione factum fateri; aut vero per universam naturam, quod in singulis quibusque rebus nihil arte humana satagente ordinatum miramur, alienare a secretissimo majestatis arbitrio ullis nugis vanae opinionis audebimus. At enim hoc ipsum est plenius quaestionum, quod membra pulicis disposita mire atque distincta sunt, cum interea humana vita innumerabilium perturbationum inconstantia versetur et fluctuet. Sed hoc pacto si quis tam minutum cerneret, ut in vermiculato pavimento nihil ultra unius tessellae modulum acies ejus valeret ambire, vituperaret artificem velut ordinationis et compositionis ignarum; eo quod varietatem lapillorum perturbatam putaret, a quo illa emblemata in unius pulchritudinis faciem congruentia simul cerni collustrarique non possent. Nihil enim aliud minus eruditis hominibus accidit, qui universam rerum coaptationem atque concentum imbecilla mente complecti et considerare non valentes, si quid eos offenderit,

cu unele de-acestea le este datul să creadă cvasinecesar una din două: ori că divina providenţă nu se-ntinde până-ntru acestea ultime şi mai de jos, ori că, în orice caz, relele toate sunt comise prin voinţa lui Dumnezeu. Amândouă-s impii, dar, mai mult, ultima. Deşi, a crede, încaltea, ceva părăsit de Dumnezeu, pe cât de atotprosteşte-i, pe atât de atotpericulos e, -ndeobşte, pentru spirit, totuşi, între oamenii înşişi, nimeni nu l-a acuzat pe cineva pentru că nu a putut ceva; vituperaţia de neglijenţă este, într-adevăr, cu multul mai curată decât cea de maliţie şi cruzime. Şi, aşa, raţiunea, neuitând pietatea, este, bunăoară, constrânsă să ţină, sau că nu se poate ca acestea pământeşti să fie administrate de către cele divine, sau că sunt, mai degrabă, neglijate şi disprețuite decât astfel guvernate, ca întreagă plângerea despre Dumnezeu să fie blândă şi de neinculpat.

2. Dar cine-i atâta de orb la minte, încât să se-ndoiască să-i dea divinei puteri şi moderaţiuni tot ceea ce, întru mişcarea corpurilor, este, în afara voinţei şi dispoziţiunii umane, al raţiunii[3]? decât doar, dacă recunoaşte, poate, că mădularele de-o atât de calculată şi subtilă dimensiune, până şi ale indiferent căror atotmărunte animale, sunt figurate la întâmplare; ori, cine neagă că prin întâmplare, îl poate, el, recunoaşte, oare, altfel decât prin raţiune, cumcă a fost făcut: ori vom îndrăzni, prin unele scorniri ale opiniei vane, să-nstrăinăm de atotsecretul arbitru al maiestăţii ceea de ce ne mirăm rânduit în fiecare lucru aparte, neavând a face nimic cu arta umană. Dar asta însăşi este, într-adevăr, miezul chestiunii, faptul că mădularele puricelui au fost minunat dispuse şi distinse, pe când, deocamdată, viaţa omenească se-agită şi fluctuează prin inconstanţa nenumăratelor perturbaţiuni. Dar, în acest fel, dacă neştine ar vedea atâta de slab, încât privirea lui n-ar fi-n stare să cuprindă, într-o lucrătură în mozaic, nimic, dincolo de măsura unei singure plăcuţe, l-ar vitupera, bunăoară, pe artifice ca ignar într-ale proporţiei şi compoziţiei, întrucât ar socoti perturbată varietatea pietricelelor, prin faptul că acele figuri ornamentale aplicate nu pot fi văzute şi considerate congruente totodată întru faţa unicei frumseţi. Absolut nimic alta nu li se-ntâmplă, încaltea, oamenilor mai puţin instruiţi, care, cu mintea imbecilă, neînstare să cuprindă şi să considere universala coaptare

quia suae cogitationi magnum est, magnam putant rebus inhaerere foeditatem.

3. Cujus erroris maxima causa est, quod homo sibi ipse est incognitus. Qui tamen ut se noscat, magna opus habet consuetudine recedendi a sensibus (**1 Retract. cap. 3, n. 2**), et animum in seipsum colligendi atque in seipso retinendi. Quod ii tantum assequuntur, qui plagas quasdam opinionum, quas vitae quotidianae cursus infligit, aut solitudine inurunt, aut liberalibus medicant disciplinis.

II. - *Dedicat hoc opus Zenobio.*

Ita enim animus sibi redditus, quae sit pulchritudo universitatis intelligit; quae profecto ab uno cognominata est. Idcircoque illam videre non licet animae quae in multa procedit, sectaturque aviditate pauperiem, quam nescit sola segregatione multitudinis posse vitari. Multitudinem autem non hominum dico, sed omnium quae sensus attingit. Nec mirere quod eo egestatem patitur magis, quo magis appetit plura complecti. Ut enim [**Col. 0980**] in circulo quantumvis amplo unum est medium quo cuncta convergunt, quod centrum geometrae vocant, et quamvis totius ambitus partes innumerabiliter secari queant, nihil tamen est praeter illud unum, quo caetera pariliter dimetiantur, et quod omnibus quasi quodam aequalitatis jure dominetur; hinc vero in quamlibet partem si egredi velis, eo amittuntur omnia, quo in plurima pergitur: sic animus a seipso fusus immensitate quadam diverberatur, et vera mendicitate conteritur, cum eum natura sua cogit ubique unum quaerere, et multitudo invenire non sinit.

4. Sed et haec quae dixi qualia sint, et quae causa exstet erroris animarum, quoque modo et in unum congruant atque perfecta sint cuncta, et tamen peccata fugienda sint, assequeris profecto, mi Zenobi. Sic enim mihi notum est ingenium tuum et, pulchritudinis omnimodae amator animus, sine libidinis immoderatione atque sordibus. Quod signum in te futurae sapientiae perniciosis cupiditatibus divino jure praescribit, ne tuam

şi armonie, dacă-i va fi ofensat pe ei ceva, ce, fiindcă în cugetarea lor e mare, socot cumcă lucrurilor le este inerentă o mare urâţenie.

3. Eroare, a cărei cauză maximă este că omul îşi este el însuşi sieşi necunoscut. Care, totuşi, ca să se cunoască pe sine însuşi, are mare nevoie de consuetudinea de-a se depărta de simţuri (*Lib., I,* **Retract.,** c. 3, n. 2) şi de a-şi aduna spiritul întru sine însuşi şi a-l reţine întru sine însuşi. Ceea ce reuşesc numai acei ce cauterizează prin solitudine plăgile anume ale opiniilor, pe care le cauzează cursul vieţii cotidiene, sau le lecuiesc prin disciplinele liberale.

II. - *Augustin îi dedică această carte lui Zenobiu.*

Aşa, într-adevăr, spiritul reîntors la sine înţelege care-i frumseţea universalităţii, care, fără doar şi poate, a fost denumită de la unu. Şi, de aceea, nu-i este datul s-o vadă pe ea sufletului ce purcede în multe şi vânează cu aviditate sărăcia pe care nu ştie cumcă o poate evita prin singură segregarea de mulţime. Mulţime, însă, zic, nu a oamenilor, ci a tuturor celor pe care le atinge simţul. Să nu te miri că suferă cu atât mai mult lipsa, cu cât mai mult doreşte să-mbrăţişeze mai multe. Precum, încaltea, într-un cerc, cât vrei tu de amplu, unul este mijlocul în care converg toate, pe care geometrii îl numesc centru, şi, deşi părţile întregului ambitus pot fi nenumărat tăiate, nu există, totuşi, nimic, în afara acelui unu, prin care să se măsoare egal celelalte şi care să le-mpărăţească tuturora ca şi printr-un anume drept al egalităţii: de-aici, într-adevăr, de vei vrea să păşeşti în orice parte, cu atât se pierd toate, cu cât se-naintează-ntru mai multe; aşa spiritul, împrăştiat faţă cu sine însuşi, e despicat printr-o anume imensitate şi-i pustiit de adevărata sărăcie, cum firea sa îl constrânge să caute peste tot unitatea, şi multitudinea nu-i permite s-o afle.

4. Dar tu, preaiubitul meu, Zenobiu, pricepi absolut, şí de ce fel sunt cele pe care le-am zis, şí care se-arată a fi cauza erorii sufletelor, şí-n ce chip sunt congrue şi perfecte toate şi, totuşi, trebuie alungate păcatele. Aşa, într-adevăr, mi-e mie cunoscut înnăscutul tău talent şi spiritul iubitor al feluritei frumseţi, fără moderaţiunea şi sordităţile libidoului. Care semn prescrie-ntru tine prin dreptul divin, împotriva pernicioaselor cupidităţi, să nu-ţi părăseşti cauza ta, ademenit de falsele voluptăţi,

causam deseras falsis voluptatibus illectus; qua praevaricatione nihil turpius et periculosius inveniri potest. Assequeris ergo ista, mihi crede, cum eruditioni operam dederis, qua purgatur et excolitur animus, nullo modo ante idoneus cui divina semina committantur. Quod totum cujusmodi sit, et quem flagitet ordinem, quidve studiosis et bonis ratio promittat, qualemque vitam nos vivamus charissimi tui, et quem fructum de liberali otio carpamus, hi te libri satis, ut opinor, edocebunt, nomine tuo nobis quam nostra elaboratione dulciores, praesertim si te in ipsum ordinem, de quo ad te scribo, meliora eligens inserere atque coaptare volueris.

5. Nam cum stomachi dolor scholam me deserere coegisset, qui jam, ut scis, etiam sine ulla tali necessitate in philosophiam confugere moliebar, statim me contuli ad villam familiarissimi nostri Verecundi. Quid dicam, eo libente? Nosti optime hominis, cum in omnes, tum vero in nos benevolentiam singularem. Ibi disserebamus inter nos quaecumque videbantur utilia, adhibito sane stilo quo cuncta exciperentur, quod videbam conducere valetudini meae. Cum enim nonnulla loquendi cura detinerer, nulla inter disputandum irrepebat immoderata contentio. Simul etiam ut si quid nostrum litteris mandare placuisset, nec aliter dicendi necessitas, nec labor recordationis esset. Agebant autem ista mecum Alypius et Navigius frater meus, et Lycentius repente admirabiliter poeticae deditus. Trygetium item nobis militia reddiderat, qui tanquam veteranus adamavit historiam. Et jam in libris nonnihil habebamus.

Disputatio prima

III. - **[Col. 0981]** *Occasio disputationis.*

6. Sed nocte quadam cum evigilassem de more, mecumque ipse tacitus agitarem quae in mentem nescio unde veniebant: nam id mihi amore inveniendi veri jam

prevaricațiune decât care nu poate fi găsit nimic mai ruşinos şi mai periculos. Le pricepi, prin urmare, pe acestea, crede-mă, cum îți vei fi dat toată sârguința instruirii, prin care se purghează şi se cultivă spiritul, cu nici un chip capabil mai nainte să i se-ncredințeze lui divinele sentințe. Ce este totul de-acest fel, şi ce ordine pretinde neapărat, ori ce le promite studioşilor şi bunilor rațiunea şi ce fel de viață trăim noi, atotiubiții tăi, şi ce fruct culegem din oțiul nobil, te vor învăța îndesaț, precum socot, aceste cărți, mai dragi nouă prin numele tău decât prin elaborarea noastră, mai cu seamă dacă, alegând mai bunele, vei fi voit să te inserezi tu însuți şi să te coaptezi întru însăşi ordinea despre care-ți scriu eu ție.

5. Căci, cum durerea de stomac mă constrânse să părăsesc școala, eu, care, precum deja ştii, puneam la cale, chiar şi fără nici un fel de necesitate de felul acesta, să mă retrag în filosofie, m-am refugiat pe dată la villa atotfamiliarului nostru Verecundus. Ce să zic mai bucuros decât el? Cunoşti cât se poate mai bine bunăvoința omului, precum față de toți, cu atâta față de noi, singulară. Acolo discutam între noi toate cele ce păreau utile, folosind, bine-nțeles, pana, prin care să fie prinse toate, ceea ce vedeam că-i ajută sănătății mele. Cum eram, într-adevăr, preocupat de-o anume grijă de-a vorbi, nu s-a strecurat în modul de-a discuta nici o ceartă imoderată. Totodată, dacă ne-ar fi plăcut să-ncredințăm ceva din discuția noastră scrierilor, nu s-ar fi ivit nici necesitatea unui alt fel de limbaj, nici efortul memoriei. Le discutau, încaltea, pe acestea, dimpreună cu mine, Alypiu şi Navigiu, fratele meu, şi Licențiu, dedat surpinzător de repede artei poetice. Pe Trygețiu, iarăşi, ni l-a redat nouă milităria, pe el, care, ca veteran, iubeşte istoria. Şi mai aveam ceva în cărți.

Prima dispută

III. - *Ocazia disputei.*

6. Aşadar, cum, într-o noapte oarecare, vegheam, ca de obicei, şi cu însumi le frământam tăcut cu mine însumi pe cele ce nu ştiu de unde-mi veneau în minte, căci, din iubirea aflării adevărului,

in consuetudinem verterat, ita ut aut primam, si tales curae inerant, aut certe ultimam, dimidiam tamen fere noctis partem pervigil quodcumque cogitarem; nec me patiebar adolescentium lucubrationibus a meipso avocari, quia et illi per totum diem tantum agebant, ut nimium mihi videretur, si aliquid etiam noctium in studiorum laborem usurparent; et id a me ipsi quoque praeceptum habebant, ut aliquid et praeter codices secum agerent, et apud sese habitare consuefacerent animum: ergo, ut dixi, vigilabam, cum ecce aquae sonus pone balneas quae praeterfluebat, eduxit me in aures, et animadversus est solito attentius. Mirum admodum mihi videbatur quod nunc clarius, nunc pressius eadem aqua strepebat silicibus irruens. Coepi a me quaerere quaenam causa esset. Fateor, nihil occurrebat; cum Lycentius lecto suo importunos percusso juxta ligno sorices terruit, seseque vigilantem hoc modo indicavit. Cui ego: Animadvertisti, inquam, Licenti (nam video tibi Musam tuam lumen ad lucubrandum accendisse [I **Retract. c. 3, n. 2**]), quomodo canalis iste inconstanter sonet? Jam, inquit, mihi hoc non est novum. Nam desiderio serenitatis cum expergefactus aliquando aurem admovissem, ne imber ingrueret, hoc agebat aqua ista quod nunc. Approbavit Trygetius. Nam et ipse in eodem conclavi lecto suo cubans vigilabat, nobis nescientibus; erant enim tenebrae; quod in Italia etiam pecuniosis prope necesse est.

7. Ergo ubi vidi scholam nostram, quantacumque aderat, nam et Alypius et Navigius in urbem ierant, etiam illis horis non sopitam, et me cursus ille aquarum aliquid de se dicere admonebat: Quidnam vobis, inquam, videtur esse causae quod sic alternat hic sonus? Non enim quemquam putamus his horis vel transitu, vel re aliqua lavanda toties illum meatum interpellare. Quid putas, inquit Lycentius, nisi alicubi folia cujuscemodi quae autumno perpetuo copioseque decidunt, angustiis canalis intertrusa evinci aliquando atque cedere; ubi autem unda quae urgebat, pertransierit, rursum colligi atque stipari: aut

asta mi se prefăcu deja, astfel, întru consuetudine, încât, fie prima, dacă mă munceam cu unele de-acestea, fie ultima, indiferent ce cugetam, eram totuşi treaz aproape jumătate parte a nopţii, şi nici nu-mi puteam permite să mă las cu totul abătut de la mine însumi, prin preocupările faţă de adolescenţi, şi, fiindcă şi ei făceau ziua-ntreagă atâtea, încât mi se părea prea mult să uzurpe ceva şi din răstimpul nopţilor, în munca lor pentru studii, aveau şi ei înşişi, totuşi, de la mine chiar porunca şi să facă oarece, înafara studiilor, cu sine înşişi, şi să-şi şi obişnuiască spiritul să locuiască întru sine însuşi: vegheam, deci, precum am zis, când, iată că sunetul apei, care curgea prin spatele băilor, mi-a ajuns la urechi şi l-am luat în seamă mai atent ca-ndeobşte. Mi se păru cu totul de mirare că aceeaşi apă, căzând asupra pietrelor, răsuna, când mai clar, când mai înfundat. Începui să mă-ntreb pe mine însumi cam care-ar putea fi cauza. Recunosc, nu-mi ocura nimic, când, din patul său, Licenţiu, bătând în tăblia de lemn din partea opusă, sperie şoarecii nepoftiţi, şi, aşa, se arătă şi pe sine treaz. Căruia eu: „Băgat-ai tu de seamă",-i zic, „Licenţiu (căci văd că Muza ta ţi-a aprins lumina să lucrezi în noapte; *Lib.*, *I* **Retract.,** c. 3, n. 2), cum sună nestatornic canalul[4] ăsta?" „Pentru mine", zice el, „de mult nu mai este o noutate una ca asta, căci, sculat odinioară cu dorinţa de un timp frumos, mi-am ciulit urechea s-ascult de nu cumva cade ploaia, şi apa asta tot aşa făcea ca şi acum." Trygeţiu a aprobat. Căci şi el, culcat în patul său din aceeaşi cameră, era treaz, noi neştiind, întrucât era întuneric; ceea ce în Italia li se-ntâmplă aproape cu necesitate chiar şi maibănoşilor[5].

7. Unde văzui, deci, şcoala noastră, oricâtă era ea, de faţă, căci Alypiu şi Navigiu plecară în urbe, neadormită nici chiar la orele-acelea, şi acel curs al apelor mă-mpingea să zic ceva despre sine: „Cam din care cauză vi se pare vouă", zic, „că sunetul ăsta alternează astfel? Căci nu putem crede cumcă cineva opreşte de atâtea ori acel mers, fie trecând, fie spălând un lucru anume." „Ce crezi", zice Licenţiu, „decât că undeva frunzele de felul acesta, care toamna cad ne-ncetat şi cu grămada, adunate-n îngustimile şanţului sunt învinse din când în când şi cedează; după ce va fi trecut, însă, unda ce le-mpingea, sunt iarăşi adunate şi-ngrămădite: ori orice alta se

aliquid aliud vario casu foliorum natantium fieri, quod ad illum fluxum nunc refrenandum, nunc emittendum similiter valeat? Visum est mihi probabile aliud non habenti, confessusque sum, laudans ingenium ejus, nihil me invenisse, cum diu quaesissem cur ita esset.

8. Tum interposito modico silentio: Merito, inquam, tu nihil mirabaris, et apud Calliopam te intus tenebas. Merito, inquit ille: sed modo plane dedisti mihi magnum mirari. Quidnam hoc est, inquam? Quod tu, inquit, ista miratus es. Unde enim solet, inquam, oboriri admiratio, aut quae hujus vitii mater est (**Ibid.**), nisi res insolita praeter manifestum causarum ordinem? Et ille: Praeter manifestum, inquit, accipio; nam praeter ordinem nihil mihi fieri videtur. [**Col. 0982**] Hic ego erectior spe alacriore quam soleo esse, cum aliquid ab his requiro, quod rem tantam et tam subito, heri pene ad ista conversus, adolescentis animus concepisset, nulla unquam de his rebus inter nos antea quaestione agitata: Bene, inquam, bene; sed prorsus bene multum sensisti, multum ausus es: hoc mihi crede; longo intervallo transcendis Heliconem, ad cujus verticem tanquam ad coelum pervenire conaris. Sed pervellem adesses huic sententiae, nam eam labefactare tentabo. Sine, inquit, modo me mihi, quaeso te; nam valde in aliud intendi animum. Hic ego non nihil metuens ne studio poeticae penitus provolutus a philosophia longe raperetur: Irritor, inquam, abs te versus istos tuos omni metrorum genere cantando et ululando insectari, qui inter te atque veritatem immaniorem murum quam inter amantes tuos conantur erigere; nam in se illi vel inolita rimula respirabant. Pyramum enim ille tum canere instituerat.

9. Quod cum severiore quam putabat voce dixissem, subticuit aliquantum. Et ego jam reliqueram coepta, et ad me redieram, ne frustra occupare praeoccupatum atque inepte vellem. Tum ille:

Egomet meo indicio miser quasi sorex, inquit, non dictum est commodius apud Terentium, quam nunc dici

poate-ntâmpla,-n orice caz, cu frunzele plutitoare, ce-i valabil pentru acel flux, când gâtuit, când slobozit?" Neavând eu alta, mi s-a părut probabil, şi, lăudând talentul lui, am mărturisit că eu n-am găsit nimic, deşi căutasem îndelung să aflu de ce se-ntâmplă aşa.

8. Atunci, după un moment de tăcere: „Pe merit", zic, „tu nu te mirai de nimic şi te ţineai la sânul Calliopei." „Pe merit", zice el, „dar acum mi-ai dat cu totul ceva mare." „Ce poate să fie asta", zic eu? „Faptul că tu", zice, „te-ai mirat de asta." „De unde se naşte,-ndeobşte", zic eu, „admiraţia, sau care-i maica acestui viciu (*Ibid.*), dacă nu faptul insolit, în afara ordinei învederate a cauzelor?" Şi el: „În afara învederatei", zice, „primesc, întrucât în afara ordinei mie nu mi se pare nimic." Aci eu, înălţat printr-o speranţă mai vie decât de obicei, când caut să aflu ceva de la ei, căci spiritul adolescentului, ieri, cu greu întors la aceasta, a conceput atâta de repede un fapt atâta de mare, nedezbătând niciodată-ntre noi, mai nainte, astfel de lucruri: „Bine", zic, „bine, dar absolut bine ai simţit mult, mult îndrăznit-ai, crede-mă, transcenzi, la mare distanţă, Heliconul, în vârful căruia te străduieşti să ajungi, precum la cer. Dar mult aş vrea să aperi această sentinţă, căci voi tenta s-o clatin." „Lasă-mă", zice, „acum pe mine mie însumi, rogu-te, căci cu totul întru alta mi-am încordat spiritul." Aci, eu, de tot temându-mă, ca nu cumva, prosternat[6] cu totul patimei poeziei, să mi se târască departe de filosofie[7]: „Mă irită", zic, „să te tot urmăresc, cântând şi urlând, în tot soiul de metre, versurile acestea ale tale, care pun la cale să înalţe între tine şi adevăr un zid mai sălbatic decât între amanţii tăi; căci ei îşi şopteau măcar îndesine prin crăpătura obişnuită. Încaltea, el hotărâse atunci să-l cânte pe Pyram.

9. Pentru că o rostii cu o voce mai severă decât se-aştepta, tăcu puţintel. Iar eu mai lăsai cele-ncepute şi mă-ntorsei l-ale mele, că nu par că-l ocup zadarnic şi inept pe unul atât de preocupat. Atunci, el:

„Eu însumi, după a mea socoteală, mizer precum un şoarece, nu-i spusă mai comodă la Terenţiu", zice, „care să poată fi spusă de

a me de me potest: sed sane illud ultimum fortasse in contrarium vertetur. Quod enim ait ille,

Hodie perii,
(In Eunucho, act. 5, scen. 6.)

ego hodie forte inveniar. Nam si non contemnitis quod superstitiosi solent etiam de muribus augurari, si ego illum murem vel soricem, qui me tibi vigilantem detulit, strepitu meo commonui, si quid sapit redire in cubile suum secumque conquiescere; cur non ego ipse isto strepitu vocis tuae commonear philosophari potius quam cantare? Nam illa est, ut tibi quotidie probanti jam coepi credere, vera et inconcussa nostra habitatio. Quare si tibi molestum non est, atque id fieri debere arbitraris, roga quod vis; defendam, quantum possum, ordinem rerum, nihilque praeter ordinem fieri posse asseram. Tantum enim eum animo imbibi atque hausi, ut etiamsi me quisquam in hac disputatione superarit, etiam hoc nulli temeritati, sed rerum ordini tribuam. Neque enim res ipsa, sed Lycentius superabitur.

IV. - *Nihil omnino sine causa fieri.*

10. Ego rursum gaudens eis me restitui. Tum Trygetio: Quid, inquam, tibi videtur? Faveo quidem, inquit, ordini plurimum; sed incertus sum tamen, et rem tantam diligentissime discuti cupio. Favorem, inquam, tuum illa ergo pars habeat : nam quod incertus es, etiam cum Licentio ac meipso tibi puto esse commune. Prorsus, ait Lycentius, ego hujus sententiae certus sum. Quid enim dubitem parietem, cujus mentionem fecisti, antequam plane se erexerit, diruere? Non enim vere poetica tantum me avertere a philosophia potest, quantum inveniendi veri **[Col. 0983]** diffidentia. Tum Trygetius gaudentibus verbis: Habemus, inquit, jam quod plus est, Lycentium non Academicum; eos enim ille studiosissime defendere solebat. Haec modo, inquit, omitte quaeso, ne me hoc vafrum

către mine acum despre mine: dar de bună seamă cunoscuta parte din urmă se cam întoarce-n contrariul. Că el zice, altminteri:

Astăzi pierit-am
(Ter. *Eun.*, act. 5, sc. 6)

pe când, poate, eu astăzi mă voi găsi. Căci, dacă nu disprețuiești faptul că superstițioșii iau îndeobște augurii chiar și de la șoarecii de câmp, dacă eu, prin zgomotul meu l-am sfătuit pe-acel șoarece sau șoricel, care ți m-a arătat treaz, dacă-i cât de cât înțelept, să se-ntoarcă-n pătucul lui să se odihnească-ntru sine însuși, de ce să nu mă sfătuiesc eu însumi pe mine la acest zgomot al vocii tale să filosofez mai degrabă decât să cânt? Căci ea este, precum am început deja să-ți dau crezare ție, ce-o adevereşti zilnic, adevărata și nestrămutata noastră habitațiune[8]. Dreptaceea, dacă ție nu ți-e neplăcut, și socoți cumcă trebuie să se facă una ca asta, întreabă ce vrei, că eu voi apăra, pe cât sunt în stare, ordinea lucrurilor și voi zice sus și tare cumcă nimic nu poate să se-ntâmple în afara ordinei. Atât m-am pătruns, încaltea, de ea cu spiritul și-am sorbit-o, încât, chiar dacă mă va fi-nvins cineva în această dispută, până și pe asta nu o voi atribui niciunei temerități, ci ordinei lucrurilor. Și nici nu va fi învins, de-altminteri, lucrul însuși, ci eu, Licențiu."

IV. - *Că absolut nimic nu se-ntâmplă fără de cauză.*

10. Eu, bucurându-mă, mă redau iarăși loruși. Atunci, către Trygețiu: „Ce anume", zic, „ți se pare ție?" „Sunt, bine-nțeles", zice, „în favoarea ordinei, dar sunt nesigur, totuși, și doresc ca un fapt atâta de mare să fie atotdiligent discutat." „Favoarea ta", zic, „-o aibă, prin urmare, partea aceea[9], căci faptul că ești nesigur socot că-l ai comun cu Licențiu și chiar cu mine însumi." „Eu sunt absolut sigur", zice Licențiu, „de această sentință. Ce să mai stau, de-altminteri, la-ndoială, ca să dărâm peretele, pe care l-ai menționat, chiar mai nainte să se fi înălțat cu totul. De fapt, poezia nu poate nicidecum să mă deturneze atâta de la filosofie cât neîncrederea aflării adevărului." Atunci, Trygețiu, în cuvinte pline de bucurie: „Îl avem, iacătă", zice, „ceea ce-i mai mult, pe Licențiu non academic, căci pe ei îi apăra el îndeobște[10]." „Astea", zice, „lasă-le,-acum, la o parte, rogu-te, ca nu cumva acest ceva fățarnic

quiddam et captatorium a nescio qua divina re, quae mihi ostentare se coepit, et cui me inhiantem suspendo, detorqueat atque disrumpat. Hic ego multo uberius cernens abundare laetitias meas quam vel optare aliquando ausus sum, versum istum gestiens effudi:

Sic Pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias:
(Aeneid. X, 874. 875.)

perducet enim ipse, si sequimur quo nos ire jubet, atque ubi ponere sedem, qui dat modo augurium, nostrisque illabitur animis **(Id. III, 88, 89)**. Nec enim altus Apollo est, qui in speluncis, in montibus, in nemoribus, nidore thuris pecudumque calamitate concitatus implet insanos; sed alius profecto est, alius ille altus veridicus, atque ipsa (quid enim verbis ambiam?) Veritas: cujus vates sunt quicumque possunt esse sapientes. Ergo aggrediamur, Licenti, freti pietate cultores, et vestigiis nostris ignem perniciosum fumosarum cupiditatum opprimamus.

11. Jam, inquit, interroga, oro te, si possim hoc tantum nescio quid explicare, et tuis verbis et meis. Hoc ipsum, inquam, mihi responde, primo unde tibi videatur aqua ista non temere sic, sed ordine influere. Nam quod illa ligneolis canalibus superlabitur, et ducitur usque in usus nostros, potest ad ordinem pertinere. Factum est enim ab hominibus ratione utentibus, ut uno ejus itinere simul et biberent et lavarent, et pro locorum opportunitatibus consequens erat ut ita fieret. Quod vero illa, ut dicis, folia sic inciderunt, ut hoc quod admirati sumus eveniret; quo tandem rerum ordine, ac non potius casu factum putabimus? Quasi vero, inquit ille, aliter atque ceciderunt, debuisse aut potuisse cadere cuiquam videri potest, serenissime intuenti nihil posse fieri sine causa. Quid? jam vis persequar situs arborum atque ramorum, ipsumque pondus quantum natura foliis imposuit? Quid, aeris vel mobilitatem qua volitant, vel mollitiem qua descendunt, variosque lapsus pro affectione coeli,

şi captator[11] să mă dezbaiere şi să mă disrumpă de nu ştiu ce fapt divin, care a început să mi se arate şi de care m-atârn eu cu gura căscată." Aci, văzând eu că bucuriile mele abundă cu multul mai vârtos decât să fi-ndrăznit eu să-mi doresc vreodată, am revărsat, tresăltând, versul acesta:

„Facă al zeilor tată aşa şi preanaltul Apollo,
Ca să începi:
(Virg. *Aen.* X, 874, 875),

căci el însuşi ne va conduce, dacă-l urmăm, unde ne porunceşte şi unde să ne punem sălaşul, el, care dă acum auguriul şi se strecoară-n spiritele noastre (*Id.* III, 88-89). Încaltea, nici nu-i el, Apollo, preaînalt, el, care, în spelunci, în munţi, în crânguri, stârnit de fumul tămâiei şi de prăpădul turmelor, îi umple pe nebuni; ci absolut altul este, altul mirific-preaînalt-veridicul, şi însuşi (de-altminteri, de ce să mă feresc de cuvinte), Adevărul: ai cărui poeţi sunt toţi cei ce-s înţelepţi[12]. „Să purcedem, aşadar, Licenţiu, cultivatori, sprijinindu-ne pe pietate, şi să strivim cu paşii noştri focul mistuitor al cupidităţilor fumegoase!"

11. „Ei, bine", zice, „întreabă, rogu-te, o, numai de-aş putea explica acest nu ştiu ce atâta de mare, şi prin cuvintele mele, şi printr-ale tale!" „Asta una" zic, „răspunde-mi, mai întâi: de unde ţi-e-nvederat cumcă apa asta nu curge-ntâmplător aşa, ci-n ordine. Căci faptul, că alunecă pe deasupra, prin canale de lemn, şi-i condusă până la uzul nostru, poate să aparţină de ordine. De-altminteri, s-a făcut de către oameni, folosindu-se de raţiune, ca, pe un singur parcurs al ei, să şi bea şi să se şi spele şi, datorită oportunităţilor locurilor, era consecvent să se facă astfel. Faptul, însă, că frunzele acelea au căzut, precum zici, astfel, încât să se producă ceea de care ne-am mirat, prin care ordine a lucrurilor să-l socotim, la urma urmei, făcut, şi nu, mai degrabă, la întâmplare?" „Ca şi cum", zice el, „i se poate părea cuiva, atotlimpede intuind că nimic nu se poate-ntâmpla fără cauză, cumcă trebuia sau se putea ca ele să cadă altfel decât cum au căzut. Ce, vrei să urmăresc acum aşezarea arborilor şi-a ramurilor, şi ponderea însăşi câtă natura le-a impus-o frunzelor? Ce, ce mă priveşte pe mine să caut să aflu, fie mobilitatea aerului prin care zboară, sau încetineala cu care coboară, variile căderi din cauza

pro onere, pro figuris suis, caeterisque innumerabilibus atque obscurioribus causis, quid me attinet quaerere? Latent ista sensus nostros, penitus latent: illud tamen quod aggressae quaestioni satis est, nescio quomodo animum non latet, nihil fieri sine causa. Potest enim odiosus percontator pergere quaerere, quae causa erat ut ibi arbores ponerentur? Respondebo, secutos esse homines uber terrae. Quid, si fructuosae arbores non sunt, ac temere natae sunt? Et hic respondebo, non parum videre; nam temerariam, quae illas genuit, nequaquam esse naturam. Quid plura? Aut aliquid sine causa fieri docear, aut nihil fieri nisi certo causarum ordine credite.

V. - [Col. 0984] *Ordine cuncta Deus administrat.*

12. Cui ego: Licet, inquam, me odiosum percontatorem voces; vix enim possum non esse, qui expugnavi ne cum Pyramo et Thysbe colloquereris; pergam tamen quaerere abs te. Natura ista quam vis videri ordinatam, cui bono, ut de caeteris rebus innumerabilibus taceam, istas ipsas arbores quae fructus non afferunt, procreavit? At illo cogitante quid diceret, ait Trygetius: Numquidnam usus arbustorum in solis fructibus praebetur hominibus? Quanta sunt alia, quae umbra, quae lignis, postremo quae ipsis frondibus seu foliis fiant? Noli obsecro, inquit ille, interrogationibus ejus haec reddere. Innumerabilia sunt enim quae proferri possunt, ex quibus nulla est hominibus utilitas, aut certe ita latet vel imbecilla est, ut ab hominibus, praesertim nobis, erui defendive non possit. Ipse potius nos doceat, quomodo aliquid fiat quod non causa praecesserit. Post, inquam, ista videbimus. Non enim jam me necesse est esse doctorem, cum tu qui jam tantae rei te certum esse professus es, adhuc me nihil docueris nimium discere cupientem, et propter hoc solum diem noctesque vigilantem.

timpului probabil, a greutății, a formelor loruşi, şi a celorlalte nenumărate cauze şí mai obscure? Li se ascund acestea simțurilor noastre, li se ascund cu totul: acel fapt, totuşi, ceea ce-i este de saț chestiunii puse, nu ştiu în ce chip nu i se-ascunde spiritului, anume, cumcă nimic nu se-ntâmplă fără de cauză. Se poate, altminteri, ca un pisălog odios să continue să-ntrebe care-i cauza că s-au pus acolo arborii? Voi răspunde că oamenii au urmărit rodnicia pământului. «Ce, dacă arborii nu-s roditori şi au răsărit la-ntâmplare?» Şi aci voi răspunde cumcă noi vedem puțin, că natura, care i-a născut, nu este câtuşi de puțin temerară. Ce mai calea valea? Ori învățați-mă că poate fi făcut ceva fără de cauză, ori credeți cumcă nimic nu poate fi făcut decât numai şi numai printr-o certă ordine a cauzelor."

V. - *Dumnezeu le-administrează pe toate prin ordine.*

12. Căruia eu: „Deşi mă numeşti", îi zic, „pisălog odios; de-altminteri, cu greu pot să nu fiu, eu, care te-am dat gata, să nu stai la vorbă cu Pyram şi Thysbe; voi continua să te-ntreb, totuşi. Natura asta, care vrei tu să pară în ordine, spre binele cui, ca să tac despre celelalte nenumărate lucruri, i-a procreat pe înşişi arborii-aceştia, care nu dau roade?" Dar, cugetând el ce să zică, zice Trygețiu: „Nu cumva uzul arborilor le este dat oamenilor doar pentru rod? Câte sunt altele, care, prin umbră, care, prin lemne, care, la urma urmei, li-s făcute lor prin înseşi frunzişurile sau frunzele?" „Nu-i răspunde, te rog frumos", zice el, „întrebărilor lui prin acestea. Nenumărate sunt, încaltea, cele despre care se poate spune cumcă nu le sunt oamenilor de absolut nici o utilitate, sau, desigur, e atâta de-ascunsă şi de slăbuță, încât nu poate fi descoperită, necum apărată de către oameni, mai cu seamă de către noi. Mai degrabă învețe-ne el pe noi în ce chip poate fi făcut ceva pe care să nu-l fi precedat cauza." „Mai târziu", zic, „le vom vedea pe astea. De-altminteri, nu-i necesar, deocamdată, ca eu să fiu învățătorul, cum tu, care ai mărturisit deja cumcă eşti sigur în privința unui fapt atâta de mare, şi încă nu m-ai învățat nimic pe mine foarte doritorul să-nvăț şi numai din cauza aceasta veghetor zi şi noapte."

13. Quo me mittis, inquit? An quia levius te sequor quam ista folia ventos, quibus in profluentem aquam jaciuntur, ut eis cadere parum sit, nisi etiam trahantur? Nam quid aliud erit cum Lycentius et Augustinum, et ea quae sunt in media philosophia docet? Noli obsecro, inquam, aut te tantum abjicere, aut me extollere. Nam et ego in philosophia puer sum, et non nimis curo, cum interrogo, per quem mihi ille respondeat, qui me quotidie querulum accipit: cujus te quidem credo quandoque vatem futurum; neque hoc, quandoque, forsitan longum est. Sed tamen alii quoque multum sepositi ab hujusmodi studiis docere aliquid possunt, cum disserentium societati quasi vinculis interrogationum coarctantur. Idem autem aliquid non est nihil. An non vides (tuo enim simili utar libentius) illa ipsa folia quae feruntur ventis, quae undis innatant, resistere aliquantum praecipitanti se flumini, et de rerum ordine homines commonere, si tamen hoc quod abs te defenditur, verum est?

14. Hic ille lecto etiam exsiliens prae laetitia: Quis neget, Deus magne, inquit, te cuncta ordine administrare? Quam se omnia tenent! quam ratis successionibus in nodos suos urgentur! quanta et quam multa facta sunt ut haec loqueremur! quanta fiunt ut te inveniamus! Unde enim hoc ipsum, nisi ex rerum ordine manat et ducitur, quod evigilavimus, quod illum sonum advertisti, quod quaesisti tecum causam, quod tu causam tantillae rei non invenisti? Sorex etiam prodit, ut ego vigilans prodar. Postremo tuus etiam ipse sermo, te fortasse id non agente (non enim cuiquam in potestate est quid veniat in mentem), sic nescio quomodo circumagitur, ut me ipse doceat quid tibi debeam respondere. Namque, oro te, si haec quae a nobis dicta sunt, litteris, ut instituisti, mandata pervagentur paulo latius ad hominum famam, nonne ita res magna videbitur, ut de illa consultus aliquis vates magnus aut Chaldaeus respondere debuerit, [Col. 0985] multo ante quam evenit? Quod si respondisset, ita divinus diceretur, ita efferretur laudibus omnium, ut

13. „Încotro mă trimiți?", zice. „Sau, poate, fiindcă te urmez mai ușor, decât frunzele-acestea, vânturile, de către care-s aruncate în apa curgătoare, ca și cum le-ar fi lor puțin să cadă, dacă nu vor fi și trase? Căci ce alta va fi, cum Licențiu îl învață, și pe-Augustin, și încă filosofia cea de toate zilele[13]!?" „Nu mi te coborî", zic, „într-atâta pe tine, și nici nu mă-nălța pe mine. Căci și eu sunt prunc în filosofie, și nici nu-mi prea pasă prin cine anume-mi răspunde mie, când întreb, mirificul, carele m-ascultă zilnic pe mine, plângărețul, el, al cărui poet cred c-ai să fii tu însuți cândva, și nici acest cândva, nu-i, poate, prea lung[14]. Dar, totuși, și unii, cu multul chiar depărtați de acest fel de studii, când, amestecați între cei care discută, sunt constânși cu cvasilanțurile întrebărilor, îi pot, ei, învăța pe alții. Și, iarăși, acest ceva nu-i, el, încaltea, chiar nimic. Sau nu vezi (să mă supun mai cu plăcere exemplului tău) cumcă înseși acele frunze, ce-s purtate de vânturi, ce plutesc pe valuri, îi rezistă ele câtva șuvoiului năvalnic și le și amintesc oamenilor de ordinea lucrurilor, dacă este adevărat, totuși, faptul acesta pe care-l aperi?"

14. Aci, el, sărind în pat de bucurie: „Dumnezeule mare", zice, „cine să nege cumcă Tu le administrezi în ordine pe toate!? Cum se țin toate, cum sunt strânse prin succesiuni calculate în nodurile loruși, cât de mari și cât de multe au făcut să vorbim despre acestea, câte sunt făcute ca să Te găsim pe Tine! De unde, dacă nu dintru însăși ordinea lucrurilor, izvorăște și este-mpărățit însuși faptul că am fost treji, că ai auzit acel sunet, c-ai căutat cu tine însuți cauza, că tú nu ai găsit cauza unui atâtica lucru!? Șoarecele chiar s-a arătat, ca eu să mă arăt treaz. La urma urmei, până și însuși discursul tău, poate, nu tu punându-l la cale, (căci nimănui nu-i stă-n potestate ce să-i vină-n minte), nu știu cum anume se petrece așa, că mă învață pe mine însumi ce trebuie să-ți răspund ție. Și, apoi, rogu-te, dacă acestea, care au fost rostite de către noi, încredințate, precum ai hotărât, scrierilor[15], se vor răspândi puțin mai pe larg la faima oamenilor, nu va părea, oare, un lucru mare, astfel, precum, consultat despre el un oarecare mare ghicitor sau chaldeu[16] va fi trebuit să răspundă cu multul mai nainte să se întâmple. Ceea ce, dacă ar fi răspuns, n-ar fi numit, așa, divin, n-ar fi înălțat, așa, prin laudele tuturor, deși

tamen ex eo nemo quaerere auderet cur folium ab arbore ceciderit, aut utrum mus oberrans jacenti homini molestus fuerit? Numquidnam enim talia futura quisquam illorum aut per se dixit aliquando, aut a consultore coactus est dicere? Atqui, si futurum quemdam librum non ignobilem diceret, et id necessario eventurum videret, non enim posset aliter divinare; profecto quidquid volitatio foliorum in agro, quidquid vilissima bestiola in domo facit, tam sunt in rerum ordine necessaria, quam illae litterae. His enim verbis fiunt, quae sine illis praecedentibus vilissimis rebus nec in mentem venire possent, nec ore procedere posterisque mandari. Quare jam, rogo, nemo ex me quaerat cur quidque fiat. Satis est nihil fieri, nihil gigni quod non aliqua causa genuerit ac moverit.

VI. - *Ordo omnia complectitur.*

15. Hic apparet te, inquam, nescire adolescens quam multa, et a qualibus viris contra divinationem dicta sint. Sed responde nunc, non utrum fiat aliquid sine causa; nam id jam video te nolle respondere: sed ordo iste susceptus tuus bonumne quidquam, an malum tibi esse videatur. Et ille submurmurans: Non, inquit, sic rogasti, ut unum e duobus queam respondere. Video hic enim quamdam medietatem. Nam ordo mihi nec bonum, nec malum videtur. Quid saltem censes, inquam, ordini esse contrarium? Nihil, ait ille. Nam quomodo esse contrarium quidquam potest ei rei quae totum occupavit, totum obtinuit? Quod enim erit ordini contrarium, necesse erit esse praeter ordinem. Nihil autem esse praeter ordinem video. Nihil igitur ordini oportet putare esse contrarium. Ergone, ait Trygetius, contrarius ordini error non est? Nullo modo, inquit. Nam neminem video errare sine causa. Causarum autem series ordine includitur. Et error ipse non solum gignitur causa, sed etiam gignit aliquid cujus causa sit. Quamobrem quo extra ordinem non est, eo non potest ordini esse contrarius.

nimeni n-ar îndrăzni să-l întrebe de ce a căzut frunza din copac, sau dacă şoarecele, tulburându-l pe-un om culcat, va fi fost, el, greu de suportat. Altminteri, prezis-a, oare, cumva, cineva dintre ei, cândva, fie de la sine, sau fost-a constrâns de consultator să prezică viitoare unele de felul acestora? Şi, totuşi, dacă prezicea viitoare o anume carte, nu ignobilă, şi asta o vedea necesar că va să se-ntâmple, căci nu s-ar putea alt fel să ghicească; absolut tot ceea ce face zborul frunzelor pe câmp, tot ceea ce face acel vil animăluţ[17] în casă, sunt tot atât de necesare în ordinea lucrurilor, precum binecunoscutele litere. Căci le sunt făcute acestor cuvinte, care, fără acele atotvile lucruri precedente, n-ar putea nici să vină-n minte, nici să purceadă pe gură, nici să le fie-ncredinţate urmaşilor. Dreptaceea, mă rog, să nu mă mai întrebe nimeni de ce-i făcut ceva. E de saţ cumcă nimic nu se face, nimic nu se naşte, care să nu se fi născut sau să nu se fi mişcat printr-o cauză anume!"

VI. - *Ordinea le cuprinde pe toate.*

15. „Aci se vede" zic, „cât de multe nu ştii tu, tinerelule, că s-au spus, şi de către ce bărbaţi, în contra divinaţiunii. Dar răspunde-mi, acum, nu dacă-i făcut sau nu ceva fără cauză, căci văd că la asta nu mai vrei să răspunzi, ci acest client al tău, ordinea, pare-ţi-se ţie cumcă este, ea, un anume bine, sau un rău?" „Nu", zice, „m-ai rugat astfel, încât să pot răspunde una din două. Ci văd aci o anume medietate. Căci ordinea nu mi se pare mie nici bine, nici rău." „Ce gândeşti tu, măcar", zic, „că este contrariul ordinei?" „Nimic", zice el. „Căci în ce chip se poate să-i fie ceva contrar acelui lucru care a ocupat totul, a obţinut totul? Căci ceea ce va fi contrariul ordinei, va fi necesar să fie în afara ordinei, Văd, însă, că nu este nimic în afara ordinei. Nimic, aşadar, nu se cade a socoti că este contrariul ordinei." „Care-va-să-zică", zice Trygeţiu, „nici eroarea nu este contrariul ordinei!?" „În nici un chip", zice. „Căci văd că nimeni nu-i în eroare fără cauză. Şirul cauzelor, însă, se include în ordine. Şi eroarea însăşi nu doar se naşte dintr-o cauză, ci chiar şi naşte ceva a cărui cauză este. Dreptaceea, prin faptul că nu este în afara ordinei, tocmai de aceea nu-i poate fi contrariul ordinei."

16. Et cum tacuisset Trygetius, egoque meipsum non caperem gaudio, quod videbam adolescentem charissimi amici filium etiam meum fieri; nec solum, verum in amicum quoque jam mihi surgere atque grandescere, et cujus studium vel in mediocres litteras desperaveram, quasi respecta possessione sua toto impetu in mediam venire philosophiam. Quod dum tacitus miror et exaestuo in gratulationem, subito ille quasi mente quadam correptus exclamat: O si possem dicere quod volo! Rogo; ubi, ubi estis, verba? succurrite. Et bona et mala in ordine sunt.

VII. - *Deus non diligit mala licet ad ordinem pertineant.*

17. Credite, si vultis; nam quomodo id explicem nescio. Ego mirabar et tacebam. Trygetius autem ubi vidit hominem paululum quasi digesta ebrietate affabilem [**Col. 0986**] factum redditumque colloquio: Absurdum, inquit, mihi videtur, Licenti, et plane alienum a veritate quod dicis; sed quaeso patiare me paululum, nec perturbes clamitando. Dic quod vis, ait ille: non enim metuo ne me auferas ab eo quod video, ac pene teneo. Utinam, inquit, ab eo quem defendis ordine devius non sis, non tanta in Deum feraris (ut mitius loquar) incuria. Quid enim potuit dici magis impium, quam etiam mala ordine contineri? Certe enim Deus amat ordinem. Vere amat, ait ille; ab ipso manat, et cum ipso est. Et si quid potest de re tantum alta convenientius dici, cogita, quaeso, ipse tecum. Nec enim sum idoneus qui te ista nunc doceam. Quid cogitem, inquit Trygetius? Accipio prorsus quod dicis, satisque mihi est in eo quod intelligo. Certe enim et mala dixisti ordine contineri, et ipsum ordinem manare a summo Deo, atque ab eo diligi. Ex quo sequitur ut et mala sint a summo Deo, et mala Deus diligat.

18. In qua conclusione timui Licentio. At ille ingemiscens difficultate verborum, nec omnino quaerens quid responderet; sed quemadmodum quod respondendum erat promeret: Non diligit Deus mala,

16. Şi, cum Trygeţiu tăcea, eu însumi, încaltea, nu-mi încăpeam în mine de bucurie, că vedeam cumcă tinerelul, fiul atotiubitului meu prieten, nu doar devine şi al meu totodată, ci el, de al cărui zel disperasem până şi-n mediocra literatură, mi se ridică încă şi-mi creşte, de-asemeni, prieten, şi, evasiamintindu-şi posesiunea sa, vine cu tot avântul în miezul filosofiei. Dar, cât mă mir eu tăcut şi mă-nfierbânt întru gratulaţiune, subit, el, cvasirăpit cu mintea, exclamă: „Rogu-vă, unde, unde sunteţi, cuvinte, veniţi-mi în ajutor! Şi bunele şi relele sunt în ordine.

VII. - *Dumnezeu nu-ndrăgeşte relele, deşi aparţin ordinei.*

17. Credeţi, de vreţi, căci eu nu ştiu cum s-o explic pe asta!" Eu mă miram şi tăceam. Trygeţiu, însă, unde-l vede om, cvasiscăpat din beţie, devenit cât de cât afabil, şi revenind la discuţie: „Mi se pare", zice, „absurd, Licenţiu, şi absolut străin de adevăr ceea ce zici tu; dar, rogu-te, îngăduie-mă puţintel şi nu mă perturba, strigând într-una." „Zi ce vrei", zice el, „că nu mă clinteşti de la ceea ce văd şi aprope ţin!" „O, dacă n-ai fi rătăcit", zice, „faţă cu ordinea aceea, pe care o aperi, nu erai purtat (ca să vorbesc mai blând) împotriva lui Dumnezeu de-o atâta neprecauţie! Căci ce s-a putut zice mai impiu decât că până şi relele-s conţinute-n ordine!? Căci Dumnezeu iubeşte în mod absolut cert ordinea." „Cu adevărat o iubeşte", zice el, „că de la El Însuşi izvorăşte şi cu El Însuşi este. Şi, dacă se poate zice ceva mai potrivit despre un fapt atâta de măreţ, gândeşte-te, rogu-te, tu însuţi cu tine însuţi. Nu-s eu, încaltea, acum, cel potrivit să te-nvăţ pe tine acestea." „Ce să mă mai gândesc", zice Trygeţiu? „Iau întocmai ceea ce-ai zis, şi mi-e de-ajuns ce-nţeleg din asta. Ai zis, care-va-să-zică, în mod sigur, cumcă şi relele-s conţinute în ordine, şí că însăşi ordinea izvorăşte de la Dumnezeu Însuşi, şí că-i îndrăgită de către El. De unde rezultă, şí că relele sunt de la supremul Dumnezeu, şí că Dumnezeu îndrăgeşte relele."

18. Concluzie, faţă cu care m-am temut pentru Licenţiu. Dar el, gemând sub greutatea cuvintelor, şi nu căutând, încaltea, ce să răspundă, ci în ce chip anume să rostească ceea ce era de răspuns: „Nu-ndrăgeşte Dumnezeu relele", zice, „şi nu de alta, decât numai

inquit; nec ob aliud, nisi quia ordinis non est ut Deus mala diligat. Et ordinem ideo multum diligit, quia per eum non diligit mala. At vero ipsa mala qui possunt non esse in ordine, cum Deus illa non diligat? Nam iste ipse est malorum ordo ut non diligantur a Deo. An parvus rerum ordo tibi videtur, ut et bona Deus diligat, et non diligat mala? Ita nec praeter ordinem sunt mala, quae non diligit Deus, et ipsum tamen ordinem diligit: hoc ipsum enim diligit diligere bona, et non diligere mala; quod est magni ordinis, et divinae dispositionis. Qui ordo atque dispositio, quia universitatis congruentiam ipsa distinctione custodit, fit ut mala etiam esse necesse sit. Ita quasi ex antithetis quodammodo, quod nobis etiam in oratione jucundum est, id est ex contrariis, omnium simul rerum pulchritudo figuratur.

19. Post hoc intersiluit modice. Et repente sese erigens qua Trygetius lectum habebat: Nam quaero ex te, quaeso, inquit, justusne sit Deus? Tacebat ille, nimis, ut postea retulit, admirans et horrens subito condiscipuli et familiaris sui afflatum nova inspiratione sermonem. Quo tacente, ille ita secutus est. Si enim Deum justum non esse responderis, tu videris quid agas, qui me dudum impietatis arguebas. Si autem, ut nobis traditur, nosque ipsius ordinis necessitate sentimus, justus est Deus, sua cuique distribuendo utique justus est. Quae autem distributio dici potest, ubi distinctio nulla est? Aut quae distinctio, si bona sunt omnia? Quidve praeter ordinem reperiri potest, si Dei justitia bonorum malorumque meritis sua cuique redduntur? Justum autem Deum omnes fatemur. Totum igitur ordine includitur. Quibus dictis resilit e strato, et jam lenior voce cum ei verbum nemo faceret: Nihilne mihi, inquit, vel tu qui compulisti ad ista, respondes?

20. Cui ego: Nova nunc religio isthaec in te incessit, cedo **(Terent. Andr. act. 4, scen. 3)**, inquam. Sed **[Col. 0987]** quod videbitur, per diem respondebo, qui mihi jam videtur redire; nisi lunae est ille qui fenestris fulgor

fiindcă nu ține de ordine ca Dumnezeu să-ndrăgească relele. Iar ordinea de aceea o îndrăgește mult, fiindcă prin ea nu îndrăgește relele. Dar relele însele, în ce chip anume ar putea, ele, bunăoară, să nu fie în ordine, deși Dumnezeu nu le-ndrăgește? De fapt, asta însăși este ordinea relelor, ca ele să nu fie-ndrăgite de către Dumnezeu. Sau pare-ți-se ție, oare, un fapt mic, că Dumnezeu, și îndrăgește bunele, și nici nu-ndrăgește relele? Așa, nici nu-s în afara ordinei relele, pe care Dumnezeu nu le-ndrăgește, și-ndrăgește, totuși, ordinea însăși, căci pe asta însăși o-ndrăgește, să-ndrăgească bunele și să nu-ndrăgească relele, ceea ce-i aparține marii ordini și divinei dispoziții. Care ordine sau dispoziție, fiindcă, prin însăși distincțiunea, custodește congruența universalității, rezultă cumcă-i necesar să fie chiar și relele. Așa, într-un anume chip, ca și din antiteze, ceea ce ne este nouă plăcut și-n discurs, din contrarii, care-va-să-zică, este figurată totodată frumsețea tuturor lucrurilor."

19. După asta, a tăcut un pic. Și, deodată, ridicându-se drept spre locul unde-și avea Trygețiu patul: „În definitiv, te-ntreb, rogu-te", zice, „este, oare, Dumnezeu just?" El tăcea, admirând foarte, și, cum ne-a mărturisit mai târziu, îngrozindu-se subit de discursul atins de-o nouă inspirațiune al colegului și familiarului său. Care tăcând, el a continuat astfel: „Dacă vei fi răspuns, altminteri, cumcă Dumnezeu nu este just, tu vei da seama ce faci, tu, care m-ai acuzat adineaori de impietate. Dacă, însă, așa cum ni se transmite nouă învățătura și cum simțim noi prin necesitatea ordinei înseși, Dumnezeu este just, distribuind fiecăruia ceea ce i se cuvine, este, vezi bine, just. Ce distribuire poate fi, însă, aceea, unde distincția-i nulă? Sau ce distincție, dacă-s bune toate? Ori ce poate fi găsit în afara ordinei, dacă prin justiția lui Dumnezeu li se răsplătește bunilor și răilor, fiecăruia după meritele sale? Pe Dumnezeu, însă, toți Îl mărturisesc ca just. Totul este inclus, așadar, în ordine." La care spuse, s-a-ntins înapoi în pat, și, cum nimenea nu-i adresa nici un cuvânt, cu vocea mai blândă: „Nici tu, măcar", zice, „care m-ai stârnit la acestea, nu-mi răspunzi nimic?"

20. Căruia eu: „**«Acum, că această nouă religie s-a abătut asupra ta, cedez»**" (Terent. *Andr.* act. 4, scen. 3), zic. „Dar, ceea ce mi se pare potrivit voi răspunde la lumina zilei, care mi se pare că se-ntoarce deja, dacă nu-i cumva raza lunii cea care se strecoară

inducitur. Simul et agendum est ne tanta bona tua, Licenti, absorbeat oblivio. Quando enim nostrae litterae non sibi haec mandari flagitent? Dicam plane tibi quod sentio, disputabo adversum te, quantum possum; non enim mihi, si me viceris, major triumphus dari potest. Si autem vel calliditati vel acuto cuidam errori hominum, quorum partes suscipere tentabo, cesserit imbecillitas tua, quae minus pasta eruditione disciplinarum tantum deum fortasse sustinere non poterit; res te ipsa commonebit quantae tibi vires, ut in eum firmior redeas, parandae sint: simul quia et istam disputationem nostram elimatius volo provenire; non enim eam grossis auribus debeo. Nam Zenobius noster multa mecum saepe de rerum ordine contulit, cui alta percontanti nunquam satisfacere potui, seu propter obscuritatem rerum, seu propter temporum angustias. Crebrarum autem ille procrastinationum usque adeo impatiens fuit, ut me, quo diligentius et copiosius respondere cogerer, etiam carmine provocaret, et bono carmine, unde illum magis ames. Sed neque tunc tibi legi potuit ab istarum rerum studio remotissimo, neque nunc potest. Nam profectio ejus tam repentina et perturbata fuit tumultu illo, ut nihil istorum venire nobis in mentem potuerit: nam id relinquere mihi responsuro statuerat; et multa concurrunt cur ei sermo iste mittatur. Primum est, quia debetur; deinde, quia cujusmodi nunc vitam ducamus, etiam sic indicari ejus in nos benevolentiae decet; postremo, quod in gaudio de spe tua nemini cedit. Nam et cum praesens esset, pro familiaritate patris tui, vel potius omnium nostrum, multum sollicitus erat ne ingenii tui quaedam scintillae, quas diligenter animadvertebat, non tam conflarentur cura mea, quam tua exstinguerentur incuria. Et cum te poeticae quoque studiosum esse cognoverit, sic gratulabitur, ut eum mihi gestientem videre jam videar.

pe fereste. Şi-i de muncit, totodată, Licenţiu, să nu le-nghită uitarea, pe-atâtea bunele tale. Altminteri, când ar putea pretinde literele noastre să nu le fie-ncredinţate loruşi acestea? Îţi voi spune ţie limpede ceea ce simt, voi disputa, pe cât pot, împotriva ta, căci, dacă mă vei fi-nvins, nu mi se poate da mie un mai mare triumf. Dacă vei fi cedat, însă, fie şireteniei, fie unei anume acute erori de-ale oamenilor, al căror rol voi încerca să-l iau asupra-mi, imbecilitatea[18] ta, care, mai puţin păscută cu-nvăţătura disciplinelor, nu va fi putut, poate, susţine un atâta de mare Dumnezeu, faptul însuşi îţi va atrage ţie luarea aminte câte puteri ţi-s de dobândit, ca să te întorci mai întărit la el; şi vreau, totodată, ca această dispută, a noastră, să ajungă mai şlefuită, căci nu o datorez unei urechi grosolane. De fapt, prietenul Zenobiu a discutat, adeseori, multe, cu mine despre ordinea lucrurilor, întrebărilor profunde ale căruia eu n-am fost niciodată în stare să le dau satisfacţie, fie datorită obscurităţii lucrurilor, fie din cauza scurtimii timpului. El, însă, a fost până-ntr-atâta de nerăbdător faţă cu desele mele amânări, încât, m-a provocat printr-un poem, prin care să mă străduiesc să-i răspund cât mai diligent şi mai pe larg, da, printr-un poem, şi încă printr-unul bun, de unde-l vei iubi şi mai mult. Dar ţie, atât de-ndepărtat de studiul unor astfel de lucruri, nu ţi-a putut citi nici atunci, şi nu poate nici acum. Căci plecarea lui a fost atât de precipitată şi atât de perturbată de acel tumult[19], încât nu s-a putut să ne vină în minte nimic dintr-acestea: şi a hotărât, de fapt, să mi-l lase spre a-i răspunde, şi multe concură să-i fie lui trimisă această dispută: întâi, fiindcă-i este datorată; apoi, fiindcă se cade să i se indice chiar şi aşa bunăvoinţei sale faţă de noi cumcă ducem, acum, o viaţă de felul acesta; în fine, fiindcă nimenea nu-l întrece în bucuria speranţei ce se pune în tine. Întrucât, şi când era prezent, era, datorită familiarităţii cu tatăl tău, sau, mai degrabă, faţă cu noi toţi, destul de preocupat ca nu cumva unele scântei ale talentului tău, pe care le lua diligent în seamă, să nu fie atât de aprinse prin precauţia mea, pe cât s-ar fi stins prin neprecauţia ta. Şi, cum va fi cunoscut cumcă tu eşti zelos, până şi-n poezie, se va gratula astfel, încât mi se pare că-l văd de pe acum tresăltând."

VIII. - *Lycentius philosophiae amore succensus. Reprehensus a Monnica quod psalmi versiculum ad requisita naturae egressus cantitaret. Liberalium disciplinarum utilitas.*

21. Nihil mihi quidem gratius facies, inquit: sed, sive mobilitatem meam et puerilem levitatem ridebitis, sive aliquo vere divino nutu et ordine fit in nobis, non vobis dubitem dicere, pigrior sum ad illa metra subito effectus; alia, longe alia nescio quid mihi nunc luce resplenduit. Pulchrior est philosophia, fateor, quam Thysbe, quam Pyramus, quam illa Venus et Cupido, talesque omnimodi amores: et cum suspirio gratias Christo agebat. Accepi ego haec, quid dicam, libenter; aut quid non dicam? Accipiat quisque ut volet, nihil curo, nisi quod forte immodice gaudebam.

22. Interea post paululum dies sese aperuit; surrexerunt illi, et ego illacrymans multa oravi: cum audio Lycentium succinentem illud Propheticum laete atque garrule: *Deus virtutum, converte nos; et ostende faciem tuam, et salvi erimus* (**Psal. LXXIX, 8**). Quod pridie post coenam cum ad requisita naturae foras exisset, [**Col. 0988**] paulo clarius cecinit, quam ut mater nostra ferre posset, quod illo loco talia continuo repetita canerentur. Nihil enim aliud dicebat, quoniam ipsum cantilenae modum nuper hauserat, et amabat, ut fit, melos inusitatum. Objurgavit eum religiosissima, ut scis, femina, ob hoc ipsum quod inconveniens locus cantico esset. Tunc ille dixerat, jocans: Quasi vero si quis hic me inimicus includeret, non erat Deus exauditurus vocem meam.

23. Ergo mane cum regressus esset solus, nam uterque ob eamdem causam processerat, accessit ad lectulum meum. Verum dic mihi, inquit, ita fiat nobis quod vis, quid de me existimes. Atque ego adolescentis dexteram apprehendens: Quid, inquam, existimem sentis, credis, intelligis. Neque enim arbitror te frustra heri tamdiu cecinisse, ut virtutum Deus converso tibi se ostendat. At ille cum admiratione recordatus: Magnum,

VIII. - *Licențiu, aprins de amorul filosofiei, e criticat de Monica pentru că a cântat un verset din Psalm, în privată. Utilitatea disciplinelor liberale.*

21. „Nimic mai plăcut nu-mi vei face mie", zice: „dar, fie că veți râde de mobilitatea și ușurința mea puerilă, fie că s-a-ntâmplat ceva în mine, printr-un anume semn divin și ordine, nu voi sta la-ndoială să vă spun că am devenit subit mai leneș față cu acele metre; printr-o altă, printr-o cu multul altă lumină strălucitu-mi-a mie nu știu ce anume. Mai frumoasă este filosofia, recunosc, decât Thysbe, decât Pyram, decât atotcunoscuta Venus și decât Cupido, și decât amorurile de felul acesta", și, suspinând, îi aducea mulțumiri lui Christos. Eu le-am primit, ce să zic, sau de ce să n-o zic, pe acestea, cu plăcere. Primească-le cine cum vrea, nu-mi pasă, decât doar că mă bucuram, poate, peste măsură.

22. Apoi, peste puțin, s-a mijit de ziuă; ei s-au sculat, iar eu, lăcrimând, rugatu-m-am multe, când îl aud pe Licențiu fredonând bucuros și trăncănitor atotcunoscutul verset al Profetului: **Dumnezeule al virtuților, convertește-ne pe noi; și arată-ți fața Ta, și vom fi mântuiți** (*Psal. LXXIX*, 8). De fapt, ieri încă, după cină, cum ieșise să-și facă necesitățile naturii, îl cântă ceva mai clar, ceea ce mama nu putu suporta să fie contiuu cântate în acel loc unele de felul acelora. El n-o făcea, de-altminteri, de nimic altă, decât numai fiindcă-nvățase de curând refrenul însuși al cantilenei, și, cum se-ntâmplă, iubea inusitatul melos. L-a mustrat pe el femeia, precum o știi, atotreligioasă, pentru simplul fapt că locul însuși era nepotrivit cântecului. Atunci el a zis, glumind: „Ca și cum, dacă vreun dușman mă-nchidea pe mine aici, Dumnezeu nu va fi auzit, încaltea, vocea mea."

23. Dimineața, așadar, cum se-ntorsese singur, căci amândoi ieșiră din același motiv, s-a apropiat de patul meu. „Spune-mi cu-adevărat", zice, „așa facă-ni-se nouă ceea ce dorești tu[20], ce socoți tu despre mine!?" Iar eu, prinzându-i tinerelului dreapta: „Ceea ce socot eu", zic, „tu simți, crezi, înțelegi. Și nici nu socot eu, încaltea, că tu ai cântat în zadar, ieri, atâta de mult, ca Dumnezeul virtuților să ți se arate ție, convertitului." Iar el, mirându-și, cu admirație: „Ceva măreț", zice, „zici și adevărat.

inquit, dicis et verum. Non enim meipsum parum movet quod modo tam aegre avocabar a nugis illis carminis mei, et jam redire ad eas piget et pudet, ita totus in quaedam magna et mira subvehor. Nonne hoc est vere in Deum converti? Simul et illud gaudeo, quod frustra mihi scrupulus superstitionis injectus est quod tali loco talia cantitabam. Mihi, inquam, neque hoc displicet, et ad illum ordinem puto pertinere ut etiam hinc aliquid diceremus. Nam illi cantico, et locum ipsum quo illa offensa est, et noctem congruere video. A quibus enim rebus putas nos orare ut convertamur ad Deum, ejusque faciem videamus, nisi a quodam coeno corporis atque sordibus, et item a tenebris quibus nos error involvit? Aut quid est aliud converti, nisi ab immoderatione vitiorum, virtute ac temperantia in sese attoli? Quidve aliud est Dei facies, quam ipsa cui suspiramus, et cui nos amatae mundos pulchrosque reddimus, veritas? Melius dici non potest, inquit exclamans. Deinde suppressius quasi ad aurem: Vide, quaeso, quanta occurrerunt, ut credam erga nos aliquid jam prosperiore ordine fieri.

24. Si ordinem, inquam, curas, redeundum tibi est ad illos versus. Nam eruditio disciplinarum liberalium modesta sane atque succincta, et alacriores et perseverantiores et comptiores exhibet amatores amplectendae veritati, ut et ardentius appetant, et constantius insequantur, et inhaereant postremo dulcius (**1 Retract. cap. 3, n. 2**), quae vocatur, Licenti, beata vita. Qua nominata, omnes sese erigunt, et quasi attendunt in manus, utrum habeas quod dare possis egentibus variisque morbis impeditis. Quibus sapientia cum praecipere coeperit ut medicum perferant, seque cum aliqua patientia curari sinant, in pannos suos recidunt. Quorum concalefactione tabificati, scabiem voluptatum aerumnosarum scalpunt libentius, quam ut monita medici paululum dura et morbis onerosa perpetiendo atque subeundo, valetudini sanorum lucique reddantur. Itaque illo summi Dei nomine ac sensu

şi nici pe mine însumi nu mă mişcă puţin faptul că, mai de curând, cu greu mă puteam despărţi de fleacurile acelea ale poeziilor mele, iar acum mi-e ruşine şi groază a mă-ntoarce la ele, aşa sunt înălţat totul la unele măreţe şi minunate. Nu asta-nseamnă, oare, cu adevărat a fi convertit către Dumnezeu? Mă bucur, totodată, şi că mi s-a vârât fără noimă ghimpele superstiţiei că am cântat într-un asemnea loc unele de felul acesta." „Mie", zic, „nici asta una nu-mi displace şi socot cumcă ţine de mirifica ordine să zicem ceva până şi despre una ca asta. Căci văd că acelui cântec îi e congruă şi noaptea, şi locul însuşi de care mama a fost ofensată. Căci faţă de care lucruri socoţi tu, oare, că ne rugăm noi ca să ne convertim către Dumnezeu şi să vedem faţa Lui, dacă nu faţă de o asemenea tină şi murdării ale corpului, şi, iarăşi, faţă cu întunericul întru carele ne-nfăşură eroarea? Sau ce alta înseamnă a te converti, dacă nu a te-nălţa prin virtute şi temperanţă, întru sine însuţi, faţă cu imoderaţiunea viciilor? Sau ce alta înseamnă faţa lui Dumnezeu, decât numai şi numai adevărul însuşi, de dorul căruia suspinăm noi şi căruia, atotiubit nouă, i ne-ntoarcem purificaţi şi frumoşi?" „Mai bine nu se poate zice", zice el, exclamând. Apoi mai tainic şi precum la ureche: „Ia numai aminte, rogu-te, câte au ocurs, ca să cred cumcă se-ntâmplă cu noi ceva printr-o ordine mai prosperă"

24. „Dacă-i porţi tu de grijă ordinei", zic, „ţi-e de rântors la acele versuri. Căci învăţătura[21] disciplinelor liberale, oricât modestă, ea, şi succintă, îi învederează pe iubitorii îmbrăţişării adevărului, şi mai sprinteni, şi mai perseverenţi, şi mai pregătiţi ca să dorească şi mai ardent, să urmărească şi mai constant, şi, la urma urmei, să i se unească şi mai plăcut (*Lib. I*, **Retract.,** c. 3, n. 2), celei ce se numeşte-ndeobşte, Licenţiu, viaţa fericită. La auzul căreia, se-ntind cu toţii să vadă de ai pasămite la-ndemână ce să le dai lipsiţilor şi-mpovăraţilor de boli felurite. Care, de-ndată ce înţelepciunea îi va fi sfătuit să meargă la medic şi să se lase cu o anume răbdare să fie-nsănătoşiţi, recad în zdrenţele loruşi. De-a căror căldurică dezmorţiţi, îşi scarpină mai cu plăcere râia voluptăţilor chinuitoare, decât să se redea pe ei înşişi luminii şi puterii celor sănătoşi, îndurând şi supunându-se sfaturilor medicului, puţintel mai dureroase şi oneroase morbilor. Şi, aşa, mulţumiţi, ca de-un bănuţ dăruit, bunăoară, de mirificul nume şi simţământul supremului

tanquam stipe contenti vivunt miseri, vivunt tamen. Alios autem viros, vel, ut verius loquamur, alias animas, dum hoc corpus agunt, jam thalamo suo dignas conjux ille **[Col. 0989]** optimus ac pulcherrimus quaerit, quibus non vivere, sed beate vivere satis sit. Vade ergo interim ad illas Musas. Verumtamen, scis quid te facere velim? Jube, ait, quod placet. Ubi se, inquam, Pyramus et illa ejus supra seminecem, ut cantaturus es, interemerint, in dolore ipso, quo tuum carmen vehementius inflammari decet, habes commodissimam opportunitatem. Arripe illius foedae libidinis et incendiorum venenatorum exsecrationem, quibus miseranda illa contingunt: deinde totus attollere in laudem puri et sinceri amoris, quo animae dotatae disciplinis et virtute formosae copulantur intellectui per philosophiam, et non solum mortem fugiunt, verum etiam vita beatissima perfruuntur. Hic ille tacitus ac diu consideratione nutans, motato capite abscessit.

25. Deinde ego quoque surrexi, redditisque Deo quotidianis votis, ire coeperamus in balneas. Ille enim locus nobis, cum coelo tristi in agro esse minime poteramus, aptus ad disputandum et familiaris fuit. Cum ecce ante fores advertimus gallos gallinaceos ineuntes pugnam nimis acrem. Libuit attendere. Quid enim non ambiunt, qua non peragrant oculi amatum, ne quid unde unde innuat pulchritudo rationis cuncta scientia et nescientia modificantis et gubernantis, quae inhiantes sibi sectatores suos trahit quacumque atque ubicumque se quaeri jubet? Nam unde aut ubi non potest signum dare? Ut in eisdem ipsis gallis erat videre, intenta projectius capita, inflatas comas, vehementes ictus, cautissimas evitationes, et in omni motu animalium rationis expertium nihil non decorum, quippe alia ratione desuper omnia moderante. Postremo legem ipsam victoris; superbum cantum, et membra in unum quasi orbem collecta velut in fastum dominationis. Signum autem victi; elatas a cervice pennulas, et in voce atque motu deforme totum, et eo ipso naturae legibus nescio quomodo concinnum et pulchrum.

Dumnezeu, trăiesc mizeri, trăiesc, totuşi. Pe alţi bărbaţi, însă, sau, ca să vorbim mai adevărat, pe alte inimi[22], cărora, cât timp pun în mişcare acest corp, nu le este de saţ să trăiască, ci să trăiască fericit, demne, de-acum, de cămara sa de nuntă, le doreşte mirificul soţ, optimul şi atotfrumosul. Prin urmare, du-te tu, deocamdată, la Muzele-acelea. Dar ştii tu măcar ce-aş vrea eu să faci, totuşi?" „Porunceşte", zice el, „ceea ce-ţi place!" „Când Pyram", zic, „şi, aplecată deasupra lui, pe jumătate mort, aleasa sa, se vor fi omorât, precum ai să cânţi, ai, întru durerea însăşi, de care se cade ca poemul tău să fie cât mai puternic încins, atotconvenabila oportunitate. Potoleşte exsecraţiunea hâdului libidou şi a incendiilor înveninate, prin care-ating nenorocitele acelea: apoi înalţă-te totul întru lauda amorului pur şi sincer, prin care inimile[23], înzestrate prin discipline şi frumoase prin virtute, se unesc, prin filosofie, cu intelectul, şi nu doar fugăresc moartea, ci-şi chiar înfruptă bucuria dintru viaţa atotfericită." La asta, el, tăcut şi cumpănind, într-o-ndelungă luare aminte, a plecat, dând din cap[24].

25. Apoi m-am sculat şi eu, şi, după ce mi-am adresat lui Dumnezeu voturile cotidiene, ne pornirăm să mergem în sala de baie. Acel loc ne era, de-altminteri, familiar nouă şi apt de a disputa, când, din cauza cerului mohorât, nu puteam nicicum ieşi pe câmp. Când iată că, în faţa uşilor, dădum peste doi cocoşi, începând o luptă cruntă. Ne-a plăcut să privim. Ce înconjură, altminteri, ochii, pe unde să nu-şi pătrundă iubitul, şi, de unde de neunde, să nu se-nvedereze, cât de cât, rânduindu-le şi guvernându-le pe toate, ştiutoare, ori neştiutoare ele, frumseţea raţiunii, care şi-i atrage la sine pe lacomii săi umăritori, oricum şi oriunde porunceşte să fie căutată? De fapt, de unde sau unde nu poate da ea un semn? Precum se putea vedea întru înşişi cocoşii aceia; capetele mai proeminent întinse-nainte, penele de pe gât umflate, loviturile vehemente, atotprecautele evitări, şi, în întreagă mişcarea animalelor lipsite de raţiune, nimic neplăcut, ci o anume raţiune superioară rânduindu-le pe toate. În fine, însăşi legea învingătorului: cântecul superb, şi mădularele toate cvasistrânse-ntr-un cerc, precum în fastul dominaţiunii. Semnul învinsului, încaltea: penele de pe gât smulse, şi-n glas, şi-n mişcare diform totul, şi, prin însuşi acest fapt, nu ştiu cum potrivit firii şi frumos.

26. Multa quaerebamus: cur sic omnes, cur propter dominationem in subjectas sibi feminas, cur deinde nos ipsa pugnae facies aliquantum et praeter altiorem istam considerationem duceret in voluptatem spectaculi: quid in nobis esset quod a sensibus remota multa quaereret; quid rursum quod ipsorum sensuum invitatione caperetur. Dicebamus nobis ipsis: Ubi non lex? ubi non meliori debitum imperium? ubi non umbra constantiae? ubi non imitatio verissimae illius pulchritudinis? ubi non modus? Atque inde admoniti ut spectandi modus esset, perreximus quo propositum erat. Atque ibi, ut potuimus, sane diligenter (nam et recentes res erant, et quando poterant tam insignita trium studiosorum memoriam effugere?) omnia nostrae lucubrationis opuscula in hanc libelli partem contulimus. Nihilque a me aliud actum est illo die, ut valetudini parcerem, nisi quod ante coenam cum ipsis dimidium volumen Virgilii audire quotidie solitus eram, nihil nobis ubique aliud [**Col. 0990**] quam rerum modum considerantibus. Quem non probare nemo potest; sentire autem, cum quisque aliquid studiose agit, difficillimum atque rarissimum.

Disputatio secunda

IX. - *Ordo dux ad Deum.*

27. Deinde postridie bene mane alacres ad solitum locum convenimus, in eoque consedimus. Et ego attentis in me ambobus: Hic esto, inquam, Licenti, quantum potes, et tu quidem, Trygeti; nec enim parva res agitur de ordine quaerimus. Quid ego nunc quasi in schola illa, unde me quoquo modo evasisse gaudeo, constitutus, copiose atque ornate vobis ordinem laudem? Accipite, si vultis, imo facite ut velitis, quo neque quidquam de hujus laude brevius, neque ut mihi videtur verius dici potest. Ordo est quem si tenuerimus in vita, perducet ad Deum; et quem nisi tenuerimus in vita, non perveniemus ad Deum. Perventuros autem nos

26. Multe ne-ntrebarăm: de ce toate aşa, de ce, din cauza dominaţiunii asupra găinilor supuse loruşi, de ce, apoi, însuşi aspectul luptei ne ducea pe noi câtva şi în ciuda acestei cercetări mai înalte, întru voluptatea spectacolului: ce anume să fie întru noi care să caute multe îndepărtate de simţuri; ce, iarăşi, care să se lase prins de chemarea simţurilor înseşi. Ne ziceam nouă înşine: „Unde nu-i legea; unde nu-i maibunului datorata putere; unde nu-i umbra constanţei; unde nu-i imitaţia acelei frumseţi atotadevărate; unde nu-i măsura?" Şi, luând seama, de-aci, cumcă există o măsură de-a privi un spectacol, ne-am dus unde ne propusesem. Iar acolo, precum am putut, şi diligent foarte (căci şi lucrurile erau recente, şi cum puteau unele atât de-nsemnate să le scape memoriei a trei studioşi?) am adunat în această parte a cărţii micile-ncercări ale lucrului nostru de noaptea. Iar eu, ca să-mi cruţ sănătatea, n-am mai făcut nimic alta în acea zi, decât că, înainte de cină[25], am ascultat dimpreună cu ei, precum obişnuiam zilnic, o jumătate de volum[26] din Virgiliu, peste tot neluând mai nimic alta în considerare decât numai măsura lucrurilor. Pe care nimenea nu poate să n-o aprobe; s-o simtă, însă, cum fiecare face ceva zelos anume, atotdificil şi-atotrar.

Disputa a doua

IX. - *Ordinea, ducele*[27] *către Dumnezeu.*

27. A doua zi, apoi, în prour, ne-am adunat zeloşi, în locul obişnuit, şi ne-am aşezat dimpreună, în acelaşi scop, la sfat. Iar eu, atenţi fiind ei, amândoi, la mine: „Aci fii-mi", zic, „pe cât poţi, Licenţiu, şi tu, de asemenea, Trygeţiu, căci nu un lucru mărunt se dezbate: despre ordine ne-ntrebăm, încaltea. La ce să vă laud eu, acum, vouă, copios şi-nflorit, ca şi cum m-aş afla în acea şcoală, de unde mă bucur că,-ntr-un anume chip, am dezertat, ordinea? Ascultaţi, de vreţi, ba chiar faceţi bine şi vreţi, ce nici nu se poate spune nimic mai scurt decât acestă laudă, şi, precum mi se pare mie, nici mai adevărat! Ordinea este aceea, care, dacă o vom fi ţinut în viaţă, conduce la Dumnezeu; şi pe care, dacă nu o vom fi ţinut în viaţă, nu vom ajunge la Dumnezeu. Noi, însă, de nu

jam, nisi me animus de vobis fallit, praesumimus et speramus. Diligentissime igitur inter nos ista quaestio versari debet atque dissolvi. Vellem adessent caeteri qui nobiscum his negotiis solent interesse. Vellem, si fieri posset, non istos tantum, sed omnes saltem familiares nostros, quorum semper admiror ingenium, nunc mecum habere quam vos estis intentos; aut certe ipsum tantum Zenobium, quem de hac re tanta molientem nunquam pro ejus magnitudine otiosus accepi. Sed quia id non evenit, legent litteras nostras, quoniam instituimus jam de istis rebus verba non perdere, resque ipsas a memoria fugaces, scriptorum quasi vinculo quo reducantur innectere. Et sic fortasse ordo ipse poscebat, qui eorum procuravit absentiam. Nam et vos profecto in rem tantam, quia solis perferenda imponitur nobis, erectiore animo insurgitis; et cum illi legerint qui nobis maxima cura sunt, si quid eos moverit ad contradicendum, alias nobis disputationes disputatio ista procreabit, seque ipsa successio sermonum in ordinem inseret disciplinae. Sed nunc, ut promiseram, Licentio, quantum res patitur, adversabor; qui totam causam jam pene confecit, si possit eam defensionis muro stabiliter firmeque vallare.

X. - *Ordo quid. Ut coercendi aemulationis et inanis jactantiae motus in adolescentibus, qui dant operam litteris.*

28. Hic ubi eos, silentio, vultu, oculis, suspensione atque immobilitate membrorum et rei magnitudine satis commotos, et audiendi desiderio inflammatos esse conspexi: Ergo, inquam, Licenti, si tibi videtur, collige in te quidquid virium potes, elima quidquid habes acuminis, et ordo iste quid sit definitione complectere. Tum ille ubi se ad definiendum cogi audivit, quasi aqua frigida aspersus exhorruit; et turbatiore vultu me intuens, atque, ut fit, ipsa trepidatione subridens: Quid hoc est rei? quid quasi tibi videor, inquit? an vere nescio quo adventitio spiritu me credis inflatum? Statimque sese animans: Aut fortasse, ait,

mă-nşală pe mine, în privinţa voastră, spiritul, presupunem deja şi sperăm că va să ajungem. Trebuie, care-va-să-zică, atotdiligent dezbătută-ntre noi şi limpezită chestiunea aceasta. Aş vrea eu să fie de faţă cei ce-s îndeobşte-mpreună cu noi în astfel de treburi. Aş vrea eu, de s-ar pute-ntâmpla, să-i am, acum, dimpreună cu mine, atenţi, cum sunteţi voi, nu doar pe aceştia, ci, de nu chiar pe toţi familiarii noştri, cărora pururea eu le admir ingeniul, măcar pe Zenobiu însuşi, pe care, punând el atâtea la cale despre lucrul acesta, nu l-am avut niciodată liniştit pe măsura mărimii lucrului însuşi. Dar, fiindcă nu s-a-ntâmplat asta, vor citi ei scrierile noastre, întrucât am instituit deja să nu se piardă nici un cuvânt despre astfel de lucruri, şi lucrurile însele, atât de fugace faţă cu memoria, să le-nlănţuim ca şi cu lanţul scrierilor, prin care să-i fie readuse. Şi aşa pretindea, poate, ordinea însăşi, care s-a-ngrijit de absenţa lor. Căci şi voi, desigur, fiindcă ni se impune nouă de purtat singuri un fapt atâta de mare, vă ridicaţi cu spiritul mai treaz, şi şi când vor fi citit ei, faţă de care noi avem cea mai mare purtare de grijă, şi de-i va fi mişcat ceva spre contrazicere, însăşi disputa aceasta ne va procrea nouă alte dispute, şi însăşi succesiunea discursurilor se va insera pe sine-ntru ordinea disciplinei. Dar, acum, după cum am promis, i mă voi încontra, pe cât o permite lucrul în sine, lui Licenţiu, care şi-a-ncheiat mai de tot cauza, de-o poate, el, ferm şi statornic întări prin zidul apărător al definiţiei."

X. - *Ce-i ordinea...*

28. Aci, cum, prin tăcere, privire, ochi, suspensiunea şi imobilitatea mădularelor, i-am văzut că sunt, şí-ndestul de mişcaţi de mărimea subiectului, şí aprinşi de dorinţa de-a asculta: „Aşadar", zic, „Licenţiu, strânge în tine, de ţi se pare, cât mai multe puteri eşti tu în stare, ascute tot ceea ce ai mai ascuţit şi cuprinde printr-o definiţie ce anume este, ea, ordinea!" Atunci, el, unde s-a auzit constrâns să definească, s-a-ngrozit ca şi stropit cu apă rece şi, privindu-mă c-o privire mai încruntată, dar, cum se-ntâmplă-ndeobşte, surâzând în toiul furiei: „Ce-anume-i una ca asta, drept ce-ţi par eu ţie anume", zice, „sau mă crezi cumva inspirat de nu ştiu ce spirit venit de aiurea?" Şi însufleţindu-se pe

aliquid mecum est. Paululumque siluit, ut in definitionem quidquid illi de ordine notionis erat, [**Col. 999**] conduceretur. Deinde erectior: Ordo est, inquit, per quem aguntur omnia quae Deus constituit.

29. Quid ipse Deus, inquam? non tibi videtur agi ordine? Prorsus, inquit, videtur. Ergo agitur Deus, ait Trygetius. Et ille: Quid enim, inquit, Christum Deum negas, qui et ordine ad nos venit, et a Patre Deo missum esse se dicit? Si igitur Deus Christum ordine ad nos misit, et Deum Christum esse non negamus, non solum agit omnia, sed agitur ordine etiam Deus. Hic Trygetius addubitans: Nescio, inquit, quomodo istuc accipiam. Deum enim quando nominamus, non quasi mentibus ipse Christus occurrit, sed Pater. Ille autem tunc occurrit, quando Dei Filium nominamus. Bellam rem facis, inquit Lycentius. Negabimus ergo Dei Filium Deum esse? Hic ille, cum ei respondere periculosum videretur, tamen se coegit atque ait: Et hic quidem Deus est, sed tamen proprie Patrem Deum dicimus. Cui ego: Cohibe te potius, inquam; non enim Filius impropric Deus dicitur. At ille religione commotus, cum etiam verba sua scripta esse nollet, urgebat Lycentius ut manerent, puerorum scilicet more, vel potius hominum, proh nefas! pene omnium, quasi vero gloriandi causa inter nos illud ageretur. Cujus motum animi cum objurgarem gravioribus verbis, erubuit: qua ejus perturbatione animadverti ridentem laetantemque Trygetium. Et ambobus: Itane agitis, inquam? Nonne vos movet quibus vitiorum molibus atque imperitiae tenebris premamur et cooperiamur? Haeccine est illa paulo ante vestra, de qua ineptus laetabar, attentio et in Deum veritatemque surrectio? O si videretis, vel tam lippientibus oculis quam ego, in quibus periculis jaceamus, cujus morbi dementiam risus iste indicet! O si videretis! quam cito, quam statim, quantoque productius eum verteretis in fletus. Miseri, nescitis ubi sumus? Demersos quidem esse animos omnium

dată: „Sau, poate", zice," e ceva cu mine." A tăcut, apoi, puțintel, cu și cum l-ar fi condus la definiție tot ceea ce avea el cunoscut despre ordine. Apoi, mai înălțător: „Ordinea", zice, „este cea prin care-s mânate[28] toate, pe care le-a constituit Dumnezeu."

29. „Ce", zic eu, „Dumnezeu Însuși nu ți se pare ție a fi mânat prin ordine?" „Bine-nțeles", zice el, „că mi se pare." „Prin urmare; Dumnezeu este mânat", zice Trygețiu. „Ce, care-va-să-zică", zice[29], „pe Christos, Carele a și venit la noi prin ordine și și zice cumcă El a fost trimis de către Dumnezeu-Tatăl, tu îl negi ca Dumnezeu? Dacă Dumnezeu L-a trimis, prin urmare, pe Christos, la noi, prin ordine, și nu negăm cumcă Christos este Dumnezeu, nu doar le mână pe toate, ci este mânat chiar și Dumnezeu prin ordine." Aci, Trygețiu, cuprins de-ndoială: „Nu știu", zice, „în ce chip s-o primesc pe asta. Când Îl numim, încaltea, pe Dumnezeu, nu ne ocură, bunăoară, în minte Christos Însuși, ci Tatăl. El ne ocură, însă, atunci când Îl numim pe Fiul lui Dumnezeu." „Frumos lucru faci", zice Licențiu. „Vom nega, deci, cumcă Fiul lui Dumnezeu este Dumnezeu!?" Aci, el, deși i se păru periculos a-i răspunde, s-a concentrat totuși și a zis: „Și El este, bine-nțeles, Dumnezeu, dar propriu Îl numim, totuși, Dumnezeu pe Tatăl." Căruia eu: „Mai bine oprește-te",-i zic, „întrucât Fiul nu impropriu e numit Dumnezeu." Dar, cum el, pătruns de religie, nu mai voia nici măcar să mai fie scrise cuvintele sale, Licențiu stăruia, însă, să rămână, se disputa, iată, între noi una ca asta, precum în scopul laudei de sine, după obiceiul copiilor, sau, mai degrabă, vai, nelegiuire, aproape al tuturor oamenilor. A cărui agitație a spiritului eu o mustram cu cuvinte grele, el s-a roșit: la care perturbare a lui, l-am observat pe Trygețiu râzând și bucurându-se. Și umândurora: „Chiar așa faceți voi, oare", le zic eu. „Nu vă mișcă pe voi, oare, în ce namile de vicii și-n ce-ntuneric al prostiei suntem apăsați și ne-acoperim? Asta este, oare, acea de cu puțin mai nainte atenție și trezire a voastră întru Dumnezeu și-ntru adevăr, de care mă bucuram eu, prostul de mine!? O, de-ați vedea voi, fie și cu ochii atâta de miopi ca mine, în ce pericole zăcem și demența cărui morb o indică râsul acesta! O, de-ați vedea, și, cu cât mai departe, cu atât mai iute, cu-atât mai pe dată vi l-ați preface pe el în plâns! Nenorociților, nu știți unde suntem!? Iacătă, tuturor

stultorum indoctorumque commune est, sed non uno atque eodem modo demersis opem sapientia et manum porrigit. Alii sunt, credite, alii sunt qui sursum vocantur, alii qui in profunda laxantur. Nolite, obsecro vos, geminare mihi miserias. Satis mihi sint vulnera mea, quae ut sanentur, pene quotidianis fletibus Deum rogans, indigniorem tamen esse me qui tam cito sanet quam volo, saepe memetipse convinco. Nolite, obsecro, si quid mihi amoris, si quid necessitudinis debetis, si intelligitis quantum vos diligam, quanti faciam, quantum me cura exagitet morum vestrorum, si dignus sum quem non negligatis, si denique, Deo teste, non mentior, nihil me plus mihi optare quam vobis, rependite mihi beneficium. Et si me magistrum libenter vocatis, reddite mihi mercedem: boni estote.

30. Hic ubi, ne plura dicerem, lacrymae mihi modum imposuerunt, Lycentius molestissime ferens, quod omnia scribebantur: Quid enim, ait, fecimus, oro te? Adhuc, inquam, nec fateris saltem peccatum tuum? Tu nescis in illa schola graviter me stomachari solitum, quod usque adeo pueri non utilitate atque decore disciplinarum, sed inanissimae laudis amore ducerentur, ut quosdam etiam aliena verba recitare non puderet, **[Col. 0902]** exciperentque plausus (o ingemiscendum malum!) ab eisdem ipsis quorum erant illa quae recitabant. Ita vos, quamvis nihil unquam, ut opinor, tale feceritis; tamen et in philosophiam, et in eam vitam quam me tandem occupasse laetor, aemulationis tabificae atque inanis jactantiae ultimam, sed nocentiorem caeteris omnibus pestem introducere ac proseminare conamini: et fortasse, quia vos ab ista vanitate morboque deterreo, pigriores eritis ad studia doctrinae; et ab ardore ventosae famae repercussi, in torporem inertiae congelabitis. Me miserum, si necesse erit tales etiam nunc perpeti, a quibus vitia decedere sine aliorum vitiorum successione non possint. Probabis, ait Lycentius, quam purgatiores futuri simus. Modo illud obsecramus per omnia quae diligis, ut ignotum nobis velis,

proştilor şi neinstruiţilor le este comun faptul că-s scufundaţi cu spiritele, dar nu-n unul şi-acelaşi mod le-ntinde scufundaţilor înţelepciunea mâna şi ajutorul. Sunt unii, credeţi-mă, sunt unii care-s chemaţi sus, alţii, care-s lăsaţi de voia lor, în adâncuri. Nu-mi îngemănaţi, rogu-vă, nenorocirile! De saţ mi-s rănile mele, faţă cu care, rugându-L pe Dumnezeu, în plângeri aproape zilnice, ca să fie-nsănătoşite, mă conving adesea pe mine însumi, că-s mai nedemn eu, totuşi, decât să fiu însănătoşit atâta de repede precum voiesc. De-mi datoraţi cât de câtă iubire, cât de câtă intimitate, de înţelegeţi cât vă-ndrăgesc, cât vă preţuiesc, cât mă munceşte grija faţă de moravurile voastre, de-s eu demn să nu mă neglijaţi, dacă, la urma urmei, martor mi-e Dumnezeu, nu mint cumcă nu-mi doresc mie nimic mai mult decât vouă, nu-mi refuzaţi, rogu-vă, beneficiul! Şi, dacă mă numiţi cu plăcere pe mine magistru, daţi-mi răsplata: fiţi buni!"

30. Aci, unde, ca să nu zic mai multe, lucrurile-mi impuseră măsura, Licenţiu suportând atotneplăcut că se scriau toate: „De fapt, ce am făcut", zice, „rogu-te?" „Nici măcar acum", zic, „nu-ţi mărturiseşti încă păcatul tău? Tu nu ştii cumcă, în şcoala aceea, mă-ngreţoşa profund, bunăoară, faptul că elevii erau atraşi până-ntr-atâta nu de utilitatea şi frumseţea disciplinelor, ci de amorul laudei atotdeşarte, încât pe unii nu-i ruşina nici chiar faptul de-a recita cuvintele altora, şi primeau aplauzele (o, rău de deplâns amarnic), de la însuşi aceiaşi ale cărora erau cele pe care le recitau. Aşa, voi, deşi, precum socot, n-aţi făcut niciodată nimic de felul acesta, vă sforţaţi, totuşi, să o introduceţi şi să o-nrădăcinaţi şi-n filosofie şi-n acea viaţă pe care eu mă bucur că, în sfârşit, am luat-o în stăpânire, pe ultima, dar pe cea mai răufăcătoare dintre toate celelalte, pesta emulaţiunii putrificatoare şi a întrufeţirii deşarte, şi, fiindcă vă întorn de la morbul şi vanitatea aceasta, veţi fi, poate, mai leneşi întru studiile doctrinei, şi, respinşi de la ardoarea faimei vântoase, vă veţi congela-n torpoarea inerţiei. Bietul de mine, de-mi va fi necesar să-i suport încă pe unii d'al'de'ăştia, de la care să nu se poată-ndepărta viciile, fără succesiunea altor vicii!" „Vei judeca tu însuţi", zice Licenţiu, „cât va să fim mai purgaţi. Acum, în numele a tot ce-ndrăgeşti tu, te rugăm să ne-o ierţi nouă pe asta şi să porunceşti să fie şterse toate acelea, ca să

atque illa omnia deleri jubeas; simul, ut parcas etiam tabulis, quas jam non habemus. Non enim aliquid in libros translatum est eorum quae a nobis multa disserta sunt. Prorsus, inquit Trygetius, maneat nostra poena, ut ea ipsa, quae nos illicit fama, flagello proprio a suo amore deterreat. Ut enim solis amicis et familiaribus nostris litterae istae innotescant, non parum desudabimus. Assensus est ille.

XI. - *Monnica ob sexum non arcenda a philosophica disputatione.*

31. Atque interea mater ingressa est, quaesivitque a nobis quid promovissemus; nam et ei quaestio nota erat. Cujus et ingressum, et rogationem cum scribi nostro more jussissem: Quid agitis, inquit? Numquidnam in illis quos legitis libris etiam feminas unquam audivi in hoc genus disputationis inductas? Cui ego: Non valde curo, inquam, superborum imperitorumque judicia, qui similiter in legendos libros atque in salutandos homines irruunt. Non enim cogitant quales ipsi, sed qualibus induti vestibus sint, et quanta pompa rerum fortunaeque praefulgeant. Isti enim in litteris non multum attendunt aut unde sit quaestio, aut quo pervenire disserentes moliantur, quidve ab eis explicatum atque confectum sit. In quibus tamen quia nonnulli reperiuntur quorum animi contemnendi non sunt, aspersi sunt enim quibusdam condimentis humanitatis, et facile per aureas depictasque januas ad sacrosancta philosophiae penetralia perducuntur; satis eis fecerunt et majores nostri, quorum libros tibi nobis legentibus notos esse video. Et his temporibus, ut omittam caeteros, vir et ingenio et eloquentia, et ipsis insignibus muneribusque fortunae, et quod ante omnia est, mente praestantissimus Theodorus, quem bene ipsa nosti, id agit, ut et nunc et apud posteros nullum genus hominum de litteris nostrorum temporum jure conqueratur. Mei autem libri si quorum forte manus tetigerint, lectoque meo nomine non dixerint, Iste quis est? codicemque projecerint; sed vel curiosi, vel nimium studiosi contempta vilitate liminis intrare

cruţi, totodată, şi tăbliţele[30], pe care mai nu le mai avem. De fapt nici nu s-a transcris încă nimic în cărţi din cele multe pe care le-am dezbătut." „Ba, dimpotrivă", zice Trygeţiu, „să rămână, spre pedespsa noastră, absolut totul, ca prin ea însăşi, faima, care ne-a sedus, să ne-ndepărteze de la amorul său cu propriul bici. Întrucât, şi de le vor fi cunoscute, bunăoară, aceste scrieri numai amicilor şi familiarilor noştri, nu vom asuda mai puţin." El i-a asimţit.

XI. - *Monica nu era de exclus, din cauza sexului, de la disputa filosofică.*

31. Şi, aşa, a intrat, între timp, mama şi s-a interesat cât înaintară, întrucât şi ei îi era cunoscută, chestiunea. Ale cărei intrare şi întrebare, cum poruncii, după obiceiul nostru, să fie consemnate în scris: „Ce faceţi?", zice. „Auzit-am eu, oare, cândva, în aceste cărţi, pe care voi le citiţi, implicate şi femeile în acest gen de dispută?" Căreia eu: „Nu-mi pasă mie câtuşi de puţin", îi zic, „de judecata superbilor şi nepricepuţilor, care dau năvală-n citirea cărţilor întocmai ca-n salutul[31] oamenilor. Căci ei nu cugetă nicidecum ce fel sunt ei înşişi, ci cu ce fel de vestminte-s îmbrăcaţi şi cu câtă pompă a averilor şi a norocului să se poleiască. Aştia, nici în scrieri nu prea ţin, de-altminteri, seama nici de unde-i chestiunea, nici unde pun la cale disputatorii să ajungă, necum ce s-a explicat sau dedus de către ei. Între care, totuşi, fiindcă se găsesc unii, ale căror spirite nu-s de dispreţuit, căci au fost stropiţi cu unele condimente ale omeniei, şi se conduc uşor, prin porţile de aur şi-mpodobite cu picturi, la penetraliile sacrosancte ale filosofiei, au şi făcut destul pentru ei şi străbunii noştri, ale căror cărţi, citite de către noi, văd că ţie-ţi sunt cunoscute. Şi-n timpurile acestea, ca să le omit pe celelalte, bărbatul, şi prin talentul înnăscut, şi prin elocinţă, şi prin înseşi însemnele stării sociale, şi prin darurile sorţii, şi, ceea ce-i mai nainte de toate, prin minte, atotprestantul Theodor[32] pe care tu însăţi îl cunoşti bine, face asta, încât, şi acum, şi-n generaţiile următoare, nici un fel de oameni să nu se plângă pe drept de scrierile timpurilor noastre. Cărţile mele, însă, dacă cei, ale căror mâini le vor fi atins, poate, şi, citind numele meu, nu vor fi zis: «Ăsta cine mai e? », şi nu vor fi aruncat codicele, ci, fie curioşi, fie studioşi, nedispreţuind sărăcia pragului,

perrexerint: me tecum philosophantem non moleste ferent, nec quemquam istorum quorum meis litteris sermo niscetur, fortasse contemnent. Sunt enim non **[Col. 0993]** solum liberi, quod cuivis disciplinae liberali, nedum philosophiae satis est, sed summo apud suos loco nati. Doctissimorum autem hominum litterae etiam sutores philosophatos, et multo viliora fortunarum genera continent: qui tamen tanta ingenii virtutisque luce fulserunt, ut bona sua cum qualibet hujuscemodi nobilitate nullo modo vellent, etiamsi possent, ulla conditione mutare. Nec deerit, mihi crede, tale hominum genus, cui plus placeat hoc ipsum, quia mecum philosopharis, quam si quid hic aliud, aut jucunditatis aut gravitatis invenerit. Nam et feminae sunt apud veteres philosophatae, et philosophia tua mihi plurimum placet.

32. Nam ne quid, mater, ignores, hoc graecum verbum, quo philosophia nominatur, latine amor sapientiae dicitur. Unde etiam divinae Scripturae quas vehementer amplecteris, non omnino philosophos, sed philosophos hujus mundi evitandos atque irridendos esse praecipiunt **(Coloss. II, 8)**. Esse autem alium mundum ab istis oculis remotissimum, quem paucorum sanorum intellectus intuetur **(I Retract. cap. 3, n. 2)**, satis ipse Christus significat, qui non dicit, Regnum meum non est de mundo; sed, *Regnum meum non est de hoc mundo?* **(Joan. XVIII, 36.)** Nam quisquis omnem philosophiam fugiendam putat, nihil nos vult aliud, **[Col. 0994]** quam non amare sapientiam. Contemnerem te igitur in his litteris meis, si sapientiam non amares; non autem contemnerem, si eam mediocriter amares; multo minus, si tantum quantum ego amares sapientiam. Nunc vero cum eam multo plus quam meipsum diligas, et noverim quantum me diligas; cumque in ea tantum profeceris, ut jam nec cujusvis incommodi fortuiti, nec ipsius mortis, quod viris doctissimis difficillimum est, horrore terrearis, quam summam philosophiae arcem omnes esse confitentur; egone me non libenter tibi etiam discipulum dabo?

ne vor fi hotărât să intre, le vor suporta, nu cu greu, că eu filosofez dimpreună cu tine, şi pe nimenea dintre aceştia, al căror cuvânt ne amestecă-n scrierile mele, cu siguranţă nu-l va dispreţui. Căci sunt nu doar liberi, ceea ce oricărei discipline liberale şi, cu atât mai mult, filosofiei, îi este de saţ, ci-s născuţi în cel mai de seamă loc între ai loruşi. Scrierile atotdocţilor bărbaţi îi cuprind, încaltea, filosofând până şi pe cizmari şi categorii cu multul mai vile prin avere, care străluciră, însă, printr-o atâta lumină a ingeniului, încât, chiar de-ar fi putut prin vreo condiţie anume, n-ar fi voit să-şi schimbe bunurile loruşi cu nici o nobilitate de felul acesta. Şi nici nu va fi lipsit, crede-mă, genul acesta de oameni, cui să-i placă mai mult însuşi faptul că filosofezi dimpreună cu mine, decât orice alta va fi găsit aci, fie încântător, fie grav. De fapt, şi la cei din vechime sunt şi femei filosofânde, şi şí filosofia ta mie îmi place cel mai mult.

32. În definitiv, ca să nu ignori nimic, mamă, acest cuvânt grecesc, prin care-i numită filosofia, se zice în latineşte amorul înţelepciunii. De unde chiar şi divinele Scripturi, pe care le-mbrăţişezi cu ardoare, nu ne învaţă câtuşi de puţin cumcă filosofii, ci filosofii lumii acesteia sunt de evitat şi de luat în derâdere (*Colos.*, II, 8). Că este, însă, o altă lume, atotîndepărtată de ochii aceştia, pe care o vede intelectul puţinilor sănătoşi (Lib., I; *Retract.*, c. 3. n. 2), o semnifică-ndesaţ Christos Însuşi, Carele nu zice: «Împărăţia mea nu este din lume», ci: «Împărăţia mea nu este din această lume» (*Ioan*, XVIII, 36). Într-adevăr, oricine socoate cumcă trebuie alungată întreagă filosofia nu voieşte absolut nimic alta decât numai şi numai ca noi să nu iubim înţelepciunea. Te-aş dispreţui, prin urmare, pe tine, în aceste scrieri ale mele, dacă n-ai vorbi înţelepciunea; nu te-aş dispreţui, încaltea, de ai iubi-o mediocru; şi, cu multul mai puţin, de ai iubi atât cât mine înţelepciunea. Acum, însă, cum o-ndrăgeşti cu multul mai mult decât pe mine însumi, şi ştiu cât mă-ndrăgeşti pe mine, şi cum ai înaintat întru ea până-ntr-atât, încât nu doar că nu te mai înspăimânţi de oroarea vreunui neajuns fortuit, ci, ceea ce le este atotdificil până şi bărbaţilor atotdocţi, nici de a morţii înseşi, fapt pe care toţi îl mărturisesc cumcă este culmea supremă a filosofiei, nu mă voi da eu, oare, cu plăcere şí discipol ţie?"

33. Hic illa cum blande ac religiose nunquam me tantum mentitum esse dixisset, et viderem tam multa nos verba fudisse, ut neque scribenda non essent, et jam libri modus esset, neque tabulae reliquae forent; placuit quaestionem differri, simul ut meo stomacho parcerem. Nam eum, plus quam vellem, commoverant ea quae mihi evomenda in illos adolescentes necessario visa sunt. Sed cum abire coepissemus: Memento, inquit Lycentius, quam multa et quam necessaria nobis abs te accipienda per occultissimum illum divinumque ordinem etiam te nesciente subministrentur. Video, inquam, et ingratus Deo non sum; vosque ipsos qui haec advertitis ob id ipsum praesumo fore meliores. Hoc fuit tantum illo die negotium meum.

33. Aci, cum ea a zis cumcă eu nu am minţit niciodată atâta de mult, şi văzui cumcă noi am rostit atâta de multe cuvinte, încât, nici nu erau de nescris, dar şi cartea trebuia să aibă un sfârşit, şi nici tăbliţele nu mai erau de ajuns, mi-a plăcut ca să fie amânată chestiunea, ca să-mi cruţ, totodată, şi stomacul. Căci mi l-au conturbat, mai mult decât voiam, cele ce mi s-au părut necesar să le dau pe gură afară împotriva acestor adolescenţi. Dar, cum dădeam să plecăm: „Ia aminte", zice Licenţiu, „cât de multe şi cât de necesare nouă de primit ca-nvăţătură de la tine îţi vin, neştiind tu, în ajutor, prin mirifica şi atotcunoscuta ordine divină!" „Văd", zic, „ şi nu-i sunt ingrat lui Dumnezeu; şi prezum cumcă voi înşivă, care le-ntrezăriţi pe acestea, veţi fi, prin însuşi faptul acesta, mai buni." Acesta doar a fost negoţul meu în ziua aceea.

LIBER SECUNDUS

Disputationes hoc libro duae continentur, quibus dum Ordinis definitionem expendunt colloquentes, incidunt in varias quaestiones, scilicet: quomodo sapiens cum Deo maneat immotus; an etiam ea quae perperam ab hominibus fiunt, ex Dei ordine agantur; utrum Deus justus esset ante originem mali; utrum ex Dei ordine malum exortum sit. Agitur demum fusius de recto studendi ordine, qui postulat ut informatis rite moribus, et comparatis humanis disciplinis promoveatur animus ad aliora et divina percipienda.

DISPUTATIO PRIMA

I. - **[Col. 0993]** *Ordinis definitio expenditur.*

1. Interpositis deinde pauculis diebus venit Alypius, et exorto sole clarissimo, invitavit coeli nitor, et quantum in illis locis hieme poterat, blanda temperies in pratum descendere, quo saepius et familiarius utebamur. Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium, atque in res divinas inflammatum animum, cum antea convictu diuturno et diligenti consideratione perspexeram; tum vero in quadam disputatione non parvae rei, quam die natali meo cum convivis habui, atque in libellum contuli, tanta mihi mens ejus apparuerat, ut nihil aptius verae philosophiae videretur. Itaque instituera, cum abundaret otio, agere ut colloquio nostro non deesset. Quod in primo etiam hujus operis libro abs te cognitum est.

CARTEA A DOUA

În această carte sunt conținute două dispute, în care, în timp ce cumpănesc definiția ordinei, conlocutorii se abat asupra unor varii chestiuni; bunăoară: în ce chip înțelepciunea rămâne neclintit cu Dumnezeu; dacă și cele ce-s făcute rău de către oameni sunt rânduite dintru ordinea lui Dumnezeu; dacă Dumnezeu era just înainte de originea răului; dacă răul s-a născut dintru ordinea lui Dumnezeu. Se discută, apoi, pe larg, despre dreapta ordine de-a studia, care postulează ca spiritul, formându-și după cutumă moravurile și dobândindu-și disciplinele umane, să-nnainteze întru perceperea celor divine.

PRIMA DISPUTĂ

I. - *Se cumpănește definiția ordinei.*

1. După doar câteva zile, a venit Alypiu[33], și, apoi, strălucirea cerului și, pe cât se putea,-n aceste locuri, iarna, temperatura blândă ne-au chemat să descindem în preluca de care ne foloseam cât mai des și mai familiar. Era dimpreună cu noi, iarăși, maică-mea, al cărei ingeniu și, în lucrurile divine, spirit aprins, îl observasem printr-o conviețuire îndelungată și printr-o diligentă considerare; atunci, însă, într-o anume dispută, nu despre un lucru neînsemnat, pe care am avut-o de ziua mea de naștere, dimpreună cu convivii, și pe care am adunat-o într-o cărticică[34], într-atât mi s-a arătat mie mintea ei, încât nu mi se părea nimic mai apt adevăratei filosofii[35]. Și, așa, am hotărât ca, ori de câte ori ar avea timp liber, să nu-i lipsească nicidecum colocviului nostru. Ceea ce ai cunoscut, încaltea, din prima carte a operei acesteia.

2. Cum igitur memorato in loco, ut commode potuimus, consedissemus, ego illis duobus adolescentibus: Quamvis vobis, inquam, succensuerim, pueriliter de magnis rebus agentibus; tamen mihi videtur non sine ordine, propitio Deo, accidisse, quod in sermone quo vos ab ista levitate detrahebam, tempus ita consumptum est, ut res tanta ad Alypii adventum dilata videatur. Quapropter, quoniam ei jam quaestionem notissimam feci, et quantum in ea processerimus ostendi, paratusne es, Licenti, causam quam suscepisti ex illa tua definitione defendere? Nam meminisse [**Col. 0994**] me arbitror, te ordinem esse dixisse per quem Deus ageret omnia. Paratus sum, inquit, quantum valeo. Quomodo ergo, inquam, agit ordine omnia Deus? Itane ut etiam se ordine agat; an praeter eum ordine ab eo caetera gubernantur? Ubi omnia bona sunt, inquit, ordo non est. Est enim summa aequalitas, quae ordinem nihil desiderat. Negas, inquam, apud Deum omnia bona esse? Non nego, inquit. Conficitur, inquam, neque Deum, neque illa quae apud Deum sunt, ordine administrari. Concedebat. Numquidnam, inquam, omnia bona nihil tibi videntur esse? Imo, ait, ipsa vere sunt. Ubi est ergo, inquam, illud tuum quod dixisti, omnia quae sunt, ordine administrari, nihilque omnino esse quod ab ordine separatum sit? Sed sunt, inquit, etiam mala, per quae factum est ut et bona ordo concludat; nam sola bona non ordine reguntur, sed simul bona et mala. Quum autem dicimus, Omnia quae sunt, non sola utique bona dicimus. Ex quo fit ut omnia simul, quae Deus administrat, ordine administrentur.

3. Cui ego: Quae administrantur et aguntur, videntur tibi moveri, an immobilia putas esse? Ista, inquit, quae in hoc fiunt mundo, fateor moveri. Reliqua, inquam, negas? Quae sunt cum Deo, inquit, non moventur; reliqua omnia moveri arbitror. Cum igitur ea quae cum Deo sunt, inquam, non moveri putas, caetera autem concedis moveri, ostendis omnia quae moventur non esse cum Deo. Repete hoc ipsum,

2. Cum ne-am aşezat, aşadar, în locul amintit, pe cât mai comod am putut, eu, către cei doi adolescenţi: „Deşi m-am mâniat pe voi", zic, „cum vorbeaţi copileşte despre marile lucruri, totuşi, prin îngăduinţa lui Dumnezeu, mie mi se pare că nu fără ordine[36] s-a-ntâmplat[37] că, prin mustrarea, prin care vă-ndepărtam pe voi de la uşurinţa aceea, s-a consumat astfel timpul, încât un atâta de mare lucru să se-nvedereze de amânat până la venirea lui Alypiu. Dreptaceea, fiindcă eu i-am făcut deja atotcunoscută lui chestiunea şi i-am arătat cât am înaintat întru ea, pregătitu-te-ai tu, oare, Licenţiu, să aperi, dintru cunoscuta ta definiţe, cauza, pe care ai luat-o asupra-ţi? Căci mi-amintesc, cred, cumcă tu ai zis că ordinea este aceea prin care Dumnezeu le mână pe toate." „M-am pregătit", zice el, „pe cât sunt în stare." „În ce chip, aşadar", zic, „le mână Dumnezeu pe toate prin ordine? Aşa, oare, încât Se mână chiar şi pe Sine prin ordine, sau, în afara Lui, sunt guvernate de către El, prin ordine, celelalte?" „Unde sunt toate bune", zice el, „ordinea nu este. Căci este suprema egalitate, care nu doreşte[38] cu nimic ordinea." „Negi", zis eu, „cumcă la Dumnezeu toate sunt bune?" „Nu neg", zice el. „Rezultă, deci", zic eu, „cumcă, nici Dumnezeu, nici cele ce sunt la Dumnezeu, nu sunt administrate prin ordine." A conces. „Nu cumva", zic, „bunele toate ţie ţi se par a fi, ele, nimic?" „Ba, dimpotrivă", zice el, „ele însele sunt cu adevărat." „Unde-i, prin urmare", zic eu, „tâlcul tău că ai zis cumcă toate cele ce sunt sunt administrate prin ordine şi că nu este absolut nimic ce să fie separat de ordine?" „Dar sunt", zice el, „chiar şi relele, prin care se face cumcă ordinea cuprinde şi bunele, căci singure bunele nu-s împărăţite prin ordine, ci bunele şi relele totodată. Când zicem toate ce sunt, nu zicem, vezi bine, numai bunele. De unde se face că toate laolaltă, pe care Dumnezeu le administrează, sunt administrate prin ordine."

3. Căruia eu: „Cele ce-s administrate şi sunt mânate, paru-ţi-se ţie a fi mişcate, sau socoţi cumcă sunt imobile?" „Acestea", zice el, „care devin întru această lume, recunosc că sunt mişcate." „Celelalte", zic, „negi?" „Cele ce-s dimpreună cu Dumnezeu", zice el, „nu-s mişcate, restul socot cumcă-s mişcate toate." „Cum, prin urmare", zic eu, „cele ce-s cu Dumnezeu socoţi că nu-s mişcate, celelalte, însă, concezi că-s mişcate, arăţi că toate ce-s mişcate nu

inquit, [**Col. 0995**] paulo planius. Quod non mihi visus est difficultate intelligendi fieri voluisse, sed quaerendi spatium quo inveniret quid responderet. Dixisti, inquam, ea quae cum Deo sunt non moveri, caetera autem moveri. Si ergo haec quae moventur non moverentur si essent cum Deo, quoniam omnia quae sunt cum Deo, negas moveri, restat ut praeter Deum sint quae moventur. Quibus dictis adhuc tacebat; cum tandem: Videtur mihi, inquit, quod et in hoc mundo si qua non moventur, cum Deo sunt. Nihil hoc ad me, inquam. Fateris enim, ut opinor, non omnia quae in hoc mundo sunt, non moveri. Ex quo conficitur, non omnia mundi hujus esse cum Deo. Fateor, inquit, non omnia. Ergo est aliquid sine Deo. Non, inquit. Cum Deo sunt igitur omnia. Hic cunctabundus: Quaeso, inquit, illud non dixerim, quod sine Deo nihil sit; nam prorsus omnia quae moventur, non mihi videntur esse cum Deo. Sine Deo est, inquam, igitur coelum hoc, quod moveri nemo ambigit. Non est, inquit, sine Deo coelum. Ergo est aliquid cum Deo, quod moveatur. Non possum, inquit, ut volo, explicare quod sentio: tamen quid moliar dicere, peto ut non exspectatis verbis meis, sagacissime, si potestis, intelligatis. Nam et sine Deo mihi nihil videtur esse; et quod cum Deo est, rursum videtur inconcussum manere: coelum autem dicere sine Deo esse, non possum; non solum quod nihil sine Deo esse arbitror, sed quod coelum putem habere aliquid quod non movetur, quod vere aut Deus est, aut cum Deo, quamvis ipsum coelum non dubitem verti ac moveri.

II. - *Cum Deo esse, quid sit. Quomodo sapiens cum Deo manet immotus.*

4. Defini ergo, inquam, si placet, quid sit esse cum Deo, et quid sit non esse sine Deo. Si enim de verbis inter nos controversia est, facile contemnetur, dummodo rem ipsam quam concepisti mente, videamus. Odi ego, inquit, definire. Quid ergo faciemus, inquam? Tu, inquit, defini,

sunt cu Dumnezeu." „Repet-o pe asta una", zice el, „ceva mai limpede!" Ceea ce mi s-a părut mie că voia să i se facă nu din dificultatea înțelegerii, ci să obțină un timp în care să afle ce să răspundă. „Ai zis", zic eu, „că cele ce-s cu Dumnezeu nu-s mișcate, celelalte, însă, -s mișcate. Dacă, însă, acestea, ce-s mișcate, n-ar fi mișcate, dacă ar fi cu Dumnezeu, fiindcă toate câte-s cu Dumnezeu negi că-s mișcate, rămâne cumcă-s în afara lui Dumnezeu cele ce-s mișcate." La care spuse încă tăcea, când, totuși: „Mie mi se pare", zice, „că și în această lume, dacă nu-s prin nimic mișcate, sunt cu Dumnezeu." „De-astă mie cu nimic nu-mi pasă", zic eu. „Căci recunoști, precum socot, că nu toate, câte sunt în această lume, nu sunt mișcate. De unde se deduce cumcă nu toate ale lumii acesteia sunt cu Dumnezeu." „Recunosc", zice el, „nu toate." „Deci este ceva fără Dumnezeu." „Nu", zice el. „Toate sunt, prin urmare, cu Dumnezeu." Aci, ezitând: „Rogu-te", zice, „pe-asta că nimic nu este fără Dumnezeu n-aș zice-o, căci mie nu mi se par a fi cu Dumnezeu absolut toate ce-s mișcate." „Fără Dumnezeu este, prin urmare, cerul acesta, de care nimenea nu se-ndoiește cumcă-i mișcat." „Nu-i", zice, „fără Dumnezeu cerul." „Deci este cu Dumnezeu ceva ce-i mișcat." „Nu pot explica precum vreau", zice el, „ceea ce simt: totuși, vă cer să nu așteptați de la cuvintele mele ceea ce mă străduiesc să zic, ci înțelegeți, de puteți, atotsagace. De fapt, mie mi se pare că nimic nu este fără Dumnezeu, și iarăși, ceea ce este cu Dumnezeu mi se pare cumcă rămâne nestrămutat: a zice, însă, cumcă cerul este fără Dumnezeu nu pot; socot nu numai că nimic nu este fără Dumnezeu, ci sunt de părere cumcă cerul are ceva ce nu-i mișcat, care cu adevărat este sau Dumnezeu, sau cu Dumnezeu, deși nu mă-ndoiesc cumcă cerul e rotit și mișcat."

II. - *Ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu. În ce chip înțeleptul rămâne nemișcat cu Dumnezeu.*

4. „Definește, prin urmare, de-ți place", zic, „ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu, și ce-nseamnă a nu fi fără Dumnezeu. Căci, de-i între noi o controversă de cuvinte, va fi ușor disprețuită, de-ndată ce vedem lucrul însuși, pe care l-ai conceput cu mintea." „Mi-e silă", zice, „să definesc[39]." „Ce ne facem, prin urmare", zic. „Tu

quaeso. Nam facilius est mihi videre in alterius definitione quid non probem, quam quidquam bene definiendo explicare. Geram tibi morem, inquam. Videtur tibi id esse cum Deo, quod ab eo regitur atque administratur? Non, ait ille, hoc animo conceperam, cum dicebam ea quae non moventur, esse cum Deo. Vide ergo, inquam, utrum haec tibi saltem definitio placeat: cum Deo est quidquid intelligit Deum. Concedo, inquit. Quid ergo, inquam? sapiens tibi Deum intelligere non videtur? Videtur, inquit. Cum ergo sapientes non solum in una domo, aut urbe, sed etiam per immensa regionum peregrinando, navigandoque moveantur; quomodo erit verum, quidquid cum Deo est non moveri? Risum mihi, inquit, movisti, quasi ego quod sapiens facit, dixerim esse cum Deo. Cum Deo est, sed illud quod novit. Non novit, inquam, sapiens codicem suum, pallium, tunicam, supellectilem, si quam habet, caeteraque id genus, quae stulti etiam bene noverunt? Fateor, inquit, nosse tunicam, et nosse pallium, non esse cum Deo.

5. Hoc ergo, inquam, dicis: Non omne quod novit sapiens, esse cum Deo; sed tamen quidquid sapientis **[Col. 0996]** cum Deo est, id nosse sapientem. Optime, inquit; nam quidquid sensu isto corporis novit, non est cum Deo, sed illud quod animo percipit. Plus etiam fortasse audeo dicere; sed tamen dicam: vobis enim existimatoribus, aut confirmer, aut discam. Quisquis enim ea sola novit quae corporis sensus attingit, non solum cum Deo esse non mihi videtur, sed ne secum quidem. Hic cum Trygetium animadvertissem in eo vultu, ut nescio quid velle dicere videretur, sed verecundia eum, ne quasi in alienum locum irrueret, contineri; feci potestatem, jam tacente Licentio, ut promeret si quid vellet. At ille: Ista, inquit, quae ad sensus corporis pertinent, prorsus nemo mihi videtur nosse. Aliud est enim sentire, aliud nosse. Quare si quid novimus, solo intellectu contineri puto, et eo solo posse comprehendi. Ex quo fit, ut si illud est cum Deo quod intelligendo sapiens novit, totum quod novit sapiens possit

defineşte", zice el, „rogu-te. Căci mi-e mai uşor să văd ce nu aprob în definiţia altuia decât să explic ceva, definind bine." „Îţi voi plini", zic, „placul. Pare-ţi-se ţie cumcă este cu Dumnezeu ceea ce-i împărăţit de către El şi administrat?" „Nu asta", zice el, „o concepeam cu spiritul, când ziceam cumcă cele ce nu-s mişcate sunt cu Dumnezeu." „Vezi, prin urmare", zic eu, „de-ţi place ţie măcar definiţia aceasta: este cu Dumnezeu tot ceea ce-l înţelege pe Dumnezeu." „Conced", zice. „Ce, deci", zic, „înţeleptul nu ţi se pare ţie cumcă-l înţelege pe Dumnezeu?" „Mi se pare", zice. „Când, prin urmare, înţelepţii se mişcă, nu doar într-o casă, sau urbe, ci chiar peregrinând sau navigând prin imensitatea ţinuturilor, în ce chip va fi adevărat cumcă tot ceea ce-i cu Dumnezeu nu-i mişcat?" „Mi-ai stârnit", zice el, „râsul, ca şi cum au aş fi zis cumcă tot ceea ce face înţeleptul este cu Dumnezeu. Cu Dumnezeu este, dar ceea ce cunoaşte." „Nu-şi cunoaşte", zic eu, „înţeleptul codicele său, mantaua, tunica, mobila, de cumva o are, şi celelalte de genul acesta, pe care le cunosc bine până şi proştii." „Recunosc", zice el, „ cumcă nu este cu Dumnezeu că cunoaşte tunica şi că cunoaşte mantaua."

5. „Pe asta, deci", zic, „o zici: Nu tot ceea ce cunoaşte-nţeleptul este cu Dumnezeu; şi, totuşi, orice de-ale înţeleptului este cu Dumnezeu, pe-asta o cunoaşte-nţeleptul." „Optim", zice el, „căci orice cunoaşte prin simţul acesta al corpului nu este cu Dumnezeu, ci ceea ce percepe cu spiritul. Îndrăznesc, poate, să zic prea mult, şi, totuşi, vă voi zice-o, ca, prin aprecierea voastră, fie să mă confirm, fie să-nvăţ. Oricine le cunoaşte, încaltea, pe cele pe care le-atinge simţul corpului, nu numai că mi se pare mie că nu este cu Dumnezeu, ci nu-i nici măcar cu sine însuşi." Aci, cum îl văzui pe Trygeţiu, cu acea înfăţişare, încât părea că vrea să zică nu ştiu ce anume, dar îl reţinea sfiala de-a nu tăbărî-n locul altuia, tăcând, de-acum Licenţiu, i-am dat putinţa de-a arăta ceea ce voia. Iar el: „Pe acestea", zice, „ce apartin simţului corpului, mie mi se pare că nu le cunoaşte absolut nimeni. Una este, de-altminteri, a simţi, alta, a cunoaşte. Dreptaceea, socot cumcă tot ceea ce cunoaştem este conţinut numai în intelect şi numai prin el poate fi pe deplin înţeles. De unde se face că, dacă aceea este cu Dumnezeu, ce înţeleptul cunoaşte înţelegând, tot ceea ce cunoaşte înţeleptul poate

esse cum Deo. Quod cum Lycentius approbasset, subjecit aliud quod nullo pacto possem contemnere. Ait enim Sapiens prorsus cum Deo est, nam et seipsum intelligit sapiens. Quod conficitur et ex eo quod a te accepi, id esse cum Deo, quod intelligit Deum; et ex eo quod a nobis dictum est, id esse cum Deo, quod a sapiente intelligitur. Sed hanc ejus partem per quam istis utitur sensibus (non enim puto connumerandam esse, cum sapientem vocamus), fateor me nescire, nec omnino cujusmodi sit suspicari.

6. Negas ergo, inquam, non solum ex corpore et anima, sed etiam ex anima tota constare sapientem; siquidem partem istam qua utitur sensibus, animae esse negare dementis est. Non enim ipsi oculi vel aures, sed nescio quid aliud per oculos sentit. Ipsum autem sentire, si non damus intellectui, non damus alicui parti animae. Restat ut corpori tribuatur, quo absurdius dici nihil interim mihi videtur. Anima, inquit, sapientis perpurgata virtutibus, et jam cohaerens Deo, sapientis etiam nomine digna est, nec quidquam ejus aliud decet appellari sapientem: sed tamen quasi quaedam, ut ita dicam, sordes atque exuviae quibus se ille mundavit, et quasi subtraxit in seipsum, ei animae serviunt. Vel si tota haec anima dicenda est, ei certe parti animae serviunt atque subjectae sunt, quam solam sapientem nominari decet. In qua parte subjecta etiam ipsam memoriam puto habitare. Utitur ergo hac sapiens quasi servo, ut haec ei jubeat, easque jam domito atque substrato metas legis imponat, ut dum istis sensibus utitur propter illa quae jam non sapienti, sed sibi sunt necessaria, non se audeat extollere, nec superbire domino, nec iis ipsis quae ad se pertinent passim atque immoderate uti. Ad illam enim vilissimam partem possunt ea pertinere quae praetereunt. Quibus autem est memoria necessaria, nisi praetereuntibus, et quasi fugientibus rebus? Ille igitur sapiens amplectitur Deum, eoque perfruitur qui semper manet, nec exspectatur ut

să fie cu Dumnezeu." Ceea ce, cum Licenţiu aprobase, a adăugat altu, pe care cu nici un chip n-o pot dispreţui. A zis, încaltea: „Înţeleptul este, bine-nţeles, cu Dumnezeu, dar şi pe sine însuşi se-nţelege înţeleptul. Ceea ce se deduce şi din faptul că am primit de la tine cumcă este cu Dumnezeu ceea ce-l înţelege pe Dumnezeu, şi din faptul că s-a zis de către noi cumcă este cu Dumnezeu ceea ce este-nţeles de către înţelept. Dar pe această parte a lui, de care se foloseşte prin aceste simţuri (nu socot, încaltea că este de prenumărat, când îl numim pe înţelept), recunosc cumcă eu n-o ştiu, şi nici nu presupun absolut deloc de ce fel este."

6. „Negi, prin urmare", zic, „nu doar cumcă înţeleptul consistă dintru trup şi suflet, ci chiar că consistă dintru sufletul tot; dat fiind că este dement a nega cumcă partea aceasta, prin care se foloseşte de simţuri, este a sufletului. Căci nu înşişi ochii, sau urechile, ci nu ştiu ce alta simte prin ochi. Pe însuşi a simţi, însă, dacă nu i-l dăm intelectului, nu i-l dăm niciunei părţi a sufletului. Rămâne să i se atribuie corpului, decât care nu mi se pare mie, deocamdată, nimic mai absurd a se zice." „Sufletul înţeleptului", zice, „străpurgat prin virtuţi şi alipindu-l-se, încaltea, strâns lui Dumnezeu, e demn totodată de numele înţeleptului, şi nici nu se cade să fie numit înţeleptul absolut nimic alta de-ale sale: dar, totuşi, cvasiunele, ca să zic aşa, haine ponosite şi de căpătat, de care el s-a curăţat pe sine, şi s-a cvasisubstras întru sine însuşi, îi servesc sufletului său. Sau, dacă sufletul trebuie numit toate astea, îi servesc, desigur, şi-i sunt supuse acelei părţi a sufletului, care, singura, se cade să fie numit înţeleptul. Parte supusă, în care socot cumcă locuieşte, încaltea, memoria însăşi. Se foloseşte, prin urmare, de el înţeleptul, precum de serv, ca să i le poruncească, şi, îmblânzit şi supus de-acum, să-i impună acele limite ale legii, încât, cât se foloseşte de aceste simţuri, pentru cele ce nu-i mai sunt necesare-nţeleptului, ci sieşi, să nu îndrăznească să se înalţe, nici să se-ntrufeţească-mpotriva stăpânului şi nici să nu se folosească învălmăşit şi imoderat de înseşi cele ce ţin de sine. De acea parte atotvilă pot aparţine, încaltea, cele ce trec. Cărora le este, însă, necesară memoria, dacă nu lucrurilor trecătoare şi cvasifuginde? Acel înţelept, aşadar, Îl îmbrăţişează pe Dumnezeu şi se bucură dintru El, Carele rămâne pururi, şi nici nu-i aşteptat ca să fie, şi

sit, nec metuitur ne desit, sed eo ipso quo vere est, semper est praesens. Curat autem immobilis et in se manens servi sui quodammodo peculium, ut eo tanquam frugi et diligens famulus bene utatur, parceque custodiat.

7. [**Col. 0997**] Quam sententiam ejus cum admiratione considerans, recordatus sum idipsum aliquando me breviter illo audiente dixisse. Tum arridens: Gratias age, inquam, Licenti, huic servo tuo, qui tibi nisi aliquid de peculio suo ministraret, nunc fortasse quod promeres non haberes. Nam si ad eam partem memoria pertinet, quae se velut famulam bonae menti regendam concedit, ipsa nunc adjutus es, mihi crede, ut hoc diceres. Ergo antequam ad illum ordinem redeam, nonne tibi videtur vel propter talia, id est, propter honestas ac necessarias disciplinas, memoria opus esse sapienti? Quid, inquit, memoria opus est, cum omnes suas res praesentes habeat ac teneat? Non enim vel in ipso sensu, ad id quod ante oculos nostros est, in auxilium nobis vocamus memoriam. Sapienti ergo ante illos interiores intellectus oculos habenti omnia, id est, Deum ipsum fixe immobiliterque intuenti, cum quo sunt omnia quae intellectus videt ac possidet, quid opus est, quaeso, memoria? Mihi autem ut opus esset ad haec quae abs te audieram retinenda, nondum sum illius famuli dominus; sed ei modo servio, modo pugno ut non serviam, et quasi me audeo asserere in libertatem meam. Et si forte aliquando impero, atque obtemperat mihi, facitque saepe putare quod vicerim, in aliis rursus rebus ita sese erigit, ut ejus sub pedibus miser jaceam. Quamobrem, quando de sapiente quaerimus, me nolo nomines. Nec me, inquam. Sed tamen numquidnam sapiens iste suos potest deserere, aut ullo pacto, cum hoc corpus agit, in quo istum famulum sua lege devinctum tenet, relinquet officium beneficia tribuendi quibus potest, et maxime quod ab eo vehementissime flagitatur, sapientiam ipsam docendi? Quod cum facit, ut congrue doceat, minusque ineptus sit, praeparat saepe

nici nu-i de temut să nu lipsească, ci prin însuşi faptul că este cu adevărat, este prezent pururea. Imobil şi râmânând întru sine, se îngrijeşte, însă, de oarecum bunul propriu al servului său, ca şi servitorul, îndrăgindu-l, să se folosească bine de el precum de-un rod şi să-l custodească sobru."

7. Care sentinţă a lui, considerând-o cu admiraţie, mi-am amintit cumcă asta una am zis-o cândva eu însumi, mai pe scurt, cu el de faţă. Atunci, surâzând: „Mulţumeşte-i, Licenţiu", zic, „acestui serv al tău, care, dacă nu-ţi oferea ţie nimic dintru bunul său propriu, acum, poate că nu aveai ce să rosteşti. Căci, dacă memoria aparţine acelei părţi, care se oferă pe sine servitoare bunei minţi, spre a o domni, de ea însăşi te-ai ajutat, crede-mă, s-o rosteşti pe asta. Deci, mai nainte să mă întorc la acea ordine, nu ţi se pare ţie, oare, cumcă, măcar pentru unele ca astea, adică, pentru onestele şi necesarele discipline, înţeleptul are nevoie de memorie?" „La ce are el nevoie", zice, „de memorie, când pe toate lucrurile sale le are şi le ţine prezente? Altminteri, nu chemăm nici măcar întru simţul însuşi, la ceea ce este înaintea ochilor noştri, întru ajutorul nostru memoria. Înţeleptul, prin urmare, având-le pe toate înaintea acelor ochi ai intelectului, adică, fix şi imobil privindu-L pe Dumnezeu Însuşi, dimpreună cu Carele sunt toate, pe care intelectul le vede şi le posedă, la ce are nevoie, rogu-te, de memorie? Eu, însă, întrucât aveam nevoie, spre a le reţine pe cele ce le auzeam de la tine, nu sunt încă stâpânul acelui servitor, ci, acum, îi servesc lui, acum lupt să nu-i servesc, şi cvasi-ndrăznesc să mă liberez întru libertatea mea. Şi, dacă împărăţesc, poate, uneori, şi mi se supune mie şi mă face adesea să socot c-am învins, în alte lucruri se ridică astfel pe sine, încât zac mizer sub picioarele sale. Dreptaceea, când ne-ntrebăm despre înţelept, nu voiesc să mă numeşti pe mine." „Nici pe mine", zic. „Dar, totuşi, poate, oare, cumva, înţeleptul acesta să-i părăsească pe ai săi, sau, cât timp mână acest corp, în care-l ţine, prin legea sa, învins pe acest servitor, părăsi-va, el, prin vreun pact oarecare, oficiul de a le atribui celora ce poate beneficiile sau ceea ce se cere atotarzător de la el, de-ai învăţa înţelepciunea însăşi? Ceea ce, cum o face, ca să dea congruu învăţătura şi să fie mai puţin inept, pregăteşte adesea ceva, ca să lămurească şi să dispute conform cu dispunerea, ceea ce, dacă

aliquid, quod ex dispositione eloquatur ac disputet, quod nisi memoriae commendaverit, pereat necesse est. Ergo aut officia benevolentiae negabis esse sapientis, aut confiteberis res aliquas sapientis memoria custodiri: an fortasse aliquid suarum rerum non propter se quidem, sed propter suos sibi tamen necessarium commendat servandum illi famulo, ut ille tanquam sobrius, et ex optima domini disciplina, non quidem custodiat, nisi quod propter stultos ad sapientiam perducendos, sed quod ei tamen ille custodiendum imperarit? Nec omnino huic, inquit, commendari quidquam arbitror a sapiente; siquidem ille semper Deo infixus est, sive tacitus, sive cum hominibus loquens: sed ille servus jam bene institutus diligenter servat quod interdum disputanti domino suggerat, et ei tanquam justissimo gratum faciat officium suum, sub cujus se videt potestate vivere. Et hoc facit non quasi ratiocinando, sed summa illa lege summoque ordine praescribente. Nihil, inquam, nunc resisto rationibus tuis, ut quod suscepimus potius peragatur. De isto vero diligenter quemadmodum sese habeat (non enim parva res est, aut tam parvo sermone contenta) videbimus alias, cum Deus ipse opportunitatem ordine dederit.

III. - *Stultitia an cum Deo sit.*

8. Definitum est autem quid sit esse cum Deo. **[Col. 0998]** Et cum a me dictum esset, id esse cum Deo quod intelligit Deum, vos etiam plus adjecistis, ut ibi sint etiam illa quae intelliguntur a sapiente. Qua in re multum me movet quomodo subito cum Deo stultitiam collocaveritis. Nam si cum Deo sunt quaecumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest; erit etiam, quod dictu nefas est, pestis illa cum Deo. Qua conclusione commoti, cum in silentio se aliquantum tenuissent: Respondeat, inquit Trygetius, etiam ille de cujus adventu ad istam disputationem opportunissimo non nos puto temere gratulatos. Tum Alypius: Deus meliora, inquit! huccine mihi tandem tantum meum silentium parabatur?

nu-i va fi fost încredinţat memoriei, este necesar să piară. Deci, sau vei nega cumcă oficiile bunăvoinţei aparţin înţeleptului, sau vei recunoaşte cumcă unele lucruri ale înţeleptului sunt custodite prin memorie: sau, poate, ceva din lucrurile sale, nu pentru sine, desigur, ci pentru ai săi, necesar, totuşi, sieşi, i-l încredinţează, spre a-l păstra, acelui servitor, ca el[40], precum unul, şi, dintru disciplina stăpânului, mai sobru, să nu-l custodească, va-să-zică, decât numai pentru conducerea la înţelepciune a proştilor, dar pe care el i-l va fi încredinţat, prin poruncă, spre a-l custodi, totuşi?" „Socot", zice, „cumcă nici acestuia nu i se încredinţează absolut nimic de către înţelept, dat fiind că el, fie tăcut, fie vorbind cu oamenii, este pururea înfipt întru Dumnezeu, dar acel serv, de-acum bine instruit, păstrează ceea ce să-i sugereze-ntre timp stăpânului care dispută, şi lui, ca unuia atotjust, sub a cărui potestate vede că el trăieşte, să-i facă plăcut oficiul său. Şi asta o face nu cvasisilogizând, ci prescriindu-i-o legea aceea supremă şi suprema ordine." „Nu mă-ncontrez, acum, cu nimic raţiunilor tale, ca să se desfăşoare mai repede ceea ce am luat asupra-ne. Despre asta, însă, cam în ce fel se prezintă în sine, (altminteri nu-i un lucru mic, nici mulţumit cu o atât de mică discuţie), vom vedea diligent altădată, când Dumnezeu Însuşi ne va fi dat prin ordine oportunitatea.

III. - *Prostia este, oare, cu Dumnezeu?*

8. S-a definit, însă, ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu. Şi, cum spuneam că este cu Dumnezeu ceea ce-L înţelege pe Dumnezeu, voi aţi adăugat chiar mai mult, ca să fie acolo până şi cele ce-s înţelese de către înţelept. Prin care lucru mă mişcă pe mine mult cum aţi colocat voi dimpreună cu Dumnezeu prostia. Căci, dacă sunt cu Dumnezeu toate cele pe care le-nţelege înţeleptul, şi nici prostia nu poate fi-ndepărtată decât numai înţeleasă, va fi, ceea ce-i nelegiuit a zice, pesta aceea dimpreună cu Dumnezeu." De care concluzie mişcaţi, după ce s-au ţinut puţin în tăcere: „Să răspundă", zice Trygeţiu, „chiar cel de a cărui atotoportună venire la această dispută socot că noi nu ne-am gratulat temerar!" Aci, Alypiu: „Dea Dumnezeu numai bine", zice, „până aci mi-era, oare, datul tăcerii? Dar mi s-a răpit deja odihna. Mă voi strădui cu

Sed irrupta jam quies est. Verum nunc enitar huic utcumque rogationi satisfacere, cum mihi prius vel in futurum prospexero, et a vobis impetravero ut a me amplius ista responsione nihil flagitetis. Nullo modo, inquam, est, Alypi, benevolentiae atque humanitatis tuae vocem tuam sermoni nostro etiam desideratam negare. Sed perge modo, quod instituisti effice; caetera, ut jam sese habet ordo ille, provenient. Aeque mihi de ordine, inquit, sunt speranda meliora, in cujus assertione interim me substituere voluistis. Sed, ni fallor, ob hoc stultitiam Deo ista tua conclusione ab his copulatam putasti, quod universa quae intelligit sapiens cum Deo esse dixerunt. Sed id quatenus accipiendum sit, nunc omitto; tuam illam ratiocinationem paululum adverte. Dixisti quippe: Nam si cum Deo sunt quaecumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest. Quasi vero illud obscurum sit, antequam stultitiam quisque vitet, sapientis cum nomine non esse censendum. Et dictum est, a sapiente intellecta esse cum Deo. Cum igitur evitandae stultitiae gratia eamdem stultitiam quisque intelligit, nondum est sapiens. Cum autem sapiens fuerit, non inter ea quae ille intelligit stultitia numeranda est. Quamobrem quoniam ea conjuncta sunt Deo, quae jam sapiens intelligit, recte a Deo stultitia secernitur.

9. Acute quidem, inquam, ut soles, Alypi, respondisti, sed tanquam in alienas trusus angustias. Tamen quia, ut arbitror, adhuc mecum stultus esse dignaris, quid faciemus si aliquem nanciscamur sapientem, qui nos tanto malo docendo ac disputando libenter liberet? Nam nihil eum prius, quantum arbitror, deprecaturus sum, nisi ut mihi ostendat quae sit, quid sit, qualis sit omnino stultitia. De te enim non facile affirmaverim; me tamen tantum et tam diu detinet, quantum et quam diu a me non intelligitur. Dicturus est ergo ille, te auctore: Ut hoc vos docerem, quando stultus eram ad me venire debuistis; modo autem vos vestri magistri esse poteritis: nam ego jam stultitiam non intelligo. Quod quidem ab eo si audirem, non vererer admonere hominem ut comes nobis fieret, simulque

adevărat să plinesc cumva rugămintea aceasta, nu mai nainte, însă, de-a-mi fi asigurat viitorul şi de-a vă fi rugat să nu-mi cereţi nimic mai mult decât acest răspuns." „Cu nici un chip", zic, „nu-i stă bunăvoinţei şi omeniei tale de-a-i refuza discuţiei noastre cuvântul tău, mai cu seamă când e dorit. Dar, haide, acum, du până la capăt ceea ce ai început; celelalte se vor arăta precum se prezintă deja în sine mirifica ordine!" „La fel", zice el, „mi-s de sperat şi mie mai bune de la ordinea, în a cărei asertiune aţi voit să mă supun deocamdată. Dar, de nu mă-nşel, în concluzia aceasta a ta, ai socotit copulată de către ei lui Dumnezeu prostia, din cauză că au zis cumcă sunt cu Dumnezeu toate pe care înţeleptul le înţelege. Ci, trec, acum, cu vederea până unde trebuie primită aceasta; ia aminte, puţintel, acel silogism al tău: Ai zis, care-va-să-zică: «În fapt, dacă sunt cu Dumnezeu toate cele pe care le-nţelege înţeleptul, şi nici prostia nu poate fi-nlăturată decât numai înţeleasă.» Ca şi cum ar fi obscur faptul că mai nainte ca neştine să evite prostia, el nu-i de gândit cu numele înţeleptului. Şi s-a spus că sunt cu Dumnzeu cele înţelese de înţelept. Cum cineva înţelege, aşadar, în scopul evitării prostiei, prostia însăşi, el nu-i încă înţelept. Cum va fi fost, însă, înţelept, prostia nu-i de prenumărat între cele pe care el le-nţelege. Dreptaceea, fiindcă îi sunt coniuncte lui Dumnezeu cele pe care le-nţelege deja înţeleptul, pe drept e exclusă de la Dumnezeu prostia."

9. „Acut, desigur", zic, „precum obişnuieşti, ai răspuns Alypiu, dar ca şi impins în alte strâmtorări. Totuşi, fiindcă, precum cred, binevoieşti să te crezi încă, dimpreună cu mine, prost, ce ne vom face, dacă vom da întâmplător peste un oarecare înţelept, care să ne elibereze de un atâta de mare rău, învăţându-ne şi disputând? Căci, pe cât îmi dau eu seama, n-am să-l rog nimic, mai întâi, decât absolut numai şi numai să-mi arate care este, ce este, cum este prostia. Despre tine, de-altminteri, n-o voi fi zis facil, pe mine, însă, atâta şi de atât de demult mă deţine, câtă şi cât timp nu-i înţeleasă de către mine. Are să zică, prin urmare, acela, după tine: «Ca să vă învăţ asta una, trebuia să veniţi la mine, când eram prost, acum, însă, vă puteţi fi voi înşivă magiştri vouă, căci eu nu mai înţeleg prostia.» Ceea ce, dacă aş auzi-o de la el, nu m-aş teme, vezi-bine, să-l sfătuiesc pe ins să devină părtaşul nostru şi să ne

magistrum alium quaereremus. Ut enim plene stultitiam non intelligo, video tamen nihil responsione hac esse stultius. Sed pudebit eum fortasse ita nos aut relinquere, aut sequi. Disputabit ergo et exaggerabit copiosissime stultitiae mala. Nos autem bene nobis providentes, aut audiemus attente hominem nescientem [**Col. 0999**] quae loquatur, aut credemus eum id quod non intelligit scire, aut adhuc Deo susceptorum tuorum ratione stultitia copulata est. Nihil autem superiorum est quod video posse defendi. Restat igitur, quod non vultis, extremum. Nunquam te, inquit, invidum senseram. Nam si ab istis, ut dicis, susceptis quidquam honorarii, ut solet, accepissem, dum ratiocinationis hujus nimium tenax es, id eis modo reddere cogerer. Quare vel hoc contenti sint, quod me tecum laborante non parum eis ad excogitandum temporis dedi; vel, si victi patroni nulla quidem sua culpa consilio libenter auscultant, et in hoc jam tibi cedant, et sint in caeteris cautiores.

10. Non contemnam, inquam, quod in tua defensione Trygetius nescio quid etiam perstrepens dicere cupiebat, faciamque bona tua venia: nam fortasse non bene instructus es, qui recens huic negotio supervenisti, ut remoto patrocinio ipsos causam suam peragentes audiam patienter, ut coeperam. Tum Trygetius, Licentio prorsus absente: Quomodo vultis, inquit, accipite et ridete stultitiam meam. Non mihi videtur debere dici intellectus, quo intelligitur ipsa stultitia, quae non intelligendi vel sola vel maxima causa est. Non facile, inquam, recuso istud accipere. Quamvis enim me multum moveat, quod sentit Alypius, quomodo recte possit quisque docere qualis sit res quam non intelligit, quantamque menti afferat perniciem quod mente non videt; nam id utique attendens, quod tu dixisti dicere est veritus, cum ei sit ista etiam de doctorum libris nota sententia: tamen sensum ipsum considerans corporis, nam et isto ipso anima utitur, et ipsa sola est cum intellectu qualiscumque collatio, adducor ut dicam neminem posse videre tenebras. Quamobrem, si menti hoc est intelligere, quod sensui

căutăm dimpreună un alt magistru. Deşi nu înţeleg eu, încaltea, pe deplin, prostia, văd, totuşi, că nu este nimic mai prostesc decât acest răspuns. Dar îi va fi, poate, ruşine, şi să ne lase pe noi aşa, şi să ne urmeze. Va disputa, prin urmare, şi va îngrămădi atotcopios relele prostiei. Noi, însă, bine prevăzători nouă înşine, fie îl vom asculta atent pe omul neştiutor ce vorbeşte, fie vom crede cumcă el ştie ceea ce nu înţelege, sau, cumcă, prin raţiunea clienţilor tăi[41], prostia a fost copulată cu Dumnezeu. Văd, însă, că, în cele de mai sus, nu este nimic ce să poată fi apărat. Rămâne[42], prin urmare, ceea ce voi nu voiţi, ultimul." „Niciodată", zice el, „nu te-am simţit invidios. Căci, dacă de la aceşti, precum zici, clienţi, aş fi primit, cum se obişnuieşte, vreun onorariu, aş fi constrâns, datorită faptului că eşti tenace foarte prin acest raţionament, să li-l restitui[43] pe loc. Dreptaceea, fie sunt mulţumiţi că, muncindu-mă cu tine, le-am oferit nu puţin timp de gândire, fie ascultă cuminte sfatul patronului lor, învins, îndealtfel, fără nici un fel de culpă a sa, să-ţi cedeze de-acum într-asta, şi să fie mai precauţi în celelalte."

10. „Nu voi nesocoti", zic eu, „că, -n timpul apărării tale, Trygeţiu, foindu-se, dorea, el, bunăoară, nu ştiu ce să zică, şi, cum, cu bună îngăduinţa ta, căci, întrucât ai picat recent în negoţul acesta, n-ai fost, poate, bine informat, voi face în aşa fel ca, lăsând la o parte patrociniul[44] tău, să-i ascult răbdător pe ei înşişi, precum am început, pledându-şi cauza lorusi." Atunci, Licenţiu absent cu totul, Trygeţiu: „Primiţi-o şi râdeţi", zice, „cum vreţi voi de prostia mea. Mie mi se pare cumcă trebuie numit intelect[45] cel prin care e-nţeleasă prostia însăşi, care este singura sau maxima cauză de-a nu înţelege." „Nu recuz facil", zic eu, „s-o primesc pe asta. Deşi mă mişcă mult, încaltea, ceea ce simte Alypiu, în ce chip anume poate neştine să-i înveţe pe alţii cum este lucrul pe care el nu-l înţelege, şi câtă ruină-i aduce minţii ceea ce nu vede cu mintea, căci, luând-o el aminte pe asta şi cum i-a fost lui cunoscută încă această sentinţă, din cărţile învăţaţilor, a fost, bine-nţeles, îndreptăţit să zică ceea ce ai zis şi tu însuţi, totuşi, considerând simţul însuşi al corpului, căci şi de el însuşi se foloseşte sufletul, şi asta singură este întrucâtva în analogie cu înţelesul, sunt adus să zic cumcă nimenea nu poate vedea întunericul. Dreptaceea, dacă a înţelege înseamnă pentru minte ceea ce-nseamnă pentru simţ a vedea, şi,

videre, et licet quisque oculis apertis, sanis, purisque sit, videre tamen tenebras non potest; non absurde dicitur, intelligi non posse stultitiam: nam nullas alias mentis tenebras nominamus. Nec jam illud movebit, quomodo stultitia possit non intellecta vitari. Ut enim oculis tenebras vitamus eo ipso quo nolumus non videre: sic quisquis volet vitare stultitiam, non eam conetur intelligere; sed ea quae possunt intelligi, per hanc se non intelligere doleat; eamque sibi esse praesentem, non quo ipsam magis intelligit, sed quo alia minus intelligit, sentiat.

IV. - *Quae homo perperam agit, an ordine agat. Mala in ordinem redacta faciunt ad decorem universi.*

11. Sed ad ordinem redeamus, ut nobis aliquando reddatur Lycentius. Illud enim jam ex vobis requiro, utrum quaecumque agit stultus, ordine vobis agere videatur. Nam videte rogatio quos laqueos habeat. Si ordine dixeritis, ubi erit illa definitio, Ordo est quo Deus agit omnia quae sunt; si etiam stultus quae agit, agit ordine? Si autem ordo non est in iis quae aguntur ab stulto, erit aliquid quod ordo non teneat: neutrum autem vultis. Videte, quaeso, ne cuncta ipsius ordinis defensione turbetis. Hic item Trygetius, nam ille alter adhuc omnino absens erat: Facile est, inquit, huic quidem respondere complexioni tuae; sed me in **[Col. 1000]** praesentia similitudo deficit, qua sententiam meam video asseri illustrarique debere. Tamen dicam quod sentio; facies enim tu quod paulo ante fecisti. Non enim illa commemoratio tenebrarum ad id quod a me involutum prolatum erat, parum nobis attulit luminis. Namque omnis vita stultorum, quamvis per eos ipsos minime constans minimeque ordinata sit, per divinam tamen providentiam necessario rerum ordine includitur, et quasi quibusdam locis illa ineffabili et sempiterna lege dispositis, nullo modo esse sinitur, ubi esse non debet. Ita fit ut angusto animo ipsam solam quisque considerans, veluti magna repercussus foeditate aversetur. Si autem mentis oculos erigens atque diffundens, simul universa collustret, nihil non ordinatum,

chiar dacă cineva este cu ochii deschişi, sănătoşi şi puri, nu poate, totuşi, vedea întunericul, nu se zice absurd cumcă prostia nu poate fi înţeleasă, căci nu numim absolut nimic alta întunericul minţii. Şi nici nu mă va mai mişca deloc în ce chip poate fi evitată prostia neînţeleasă. Precum evităm, încaltea, cu ochii întunericul, prin însuşi faptul că nu voim să nu vedem, aşa, oricine va vrea să evite prostia, nu se va sforţa s-o înţeleagă, ci se va-ndurera cumcă el nu le-nţelege din cauza ei pe cele ce pot fi înţelese, şi va simţi că ea îi este prezentă sieşi, nu prin faptul c-o înţelege mai mult pe ea însăşi, ci prin faptul că le-nţelege mai puţin pe celelalte.

IV. - *Prin ordine le face, oare, omul pe cele pe care le face rău? Relele, aduse în ordine, concură la frumseţea universalităţii.*

11. Dar să ne-ntoarcem la ordine, ca să ne fie cândva redat nouă Licenţiu. Asta, încaltea, mai caut s-o aflu de la voi, dacă tot ceea ce face prostul vi se pare vouă cumcă face prin ordine. Căci băgaţi bine de seamă ce capcane are întrebarea. Dacă veţi fi zis că prin ordine, unde va fi cunoscuta definiţie: «Ordinea este cea prin care Dumnezeu le mână pe toate cele ce sunt», dacă până şi prostul le mână prin ordine pe cele pe care le mână? Dacă, însă, nu este ordinea întru cele care-s mânate de către prost, va fi ceva pe care să nu-l ţină ordinea, voi, însă nu vreţi nici una, nici alta. Luaţi aminte, rogu-vă, să nu le tulburaţi pe toate prin apărarea ordinei înseşi!" Aci, iarăşi Trygeţiu, căci celălaltul era încă absolut absent: „E uşor", zice, „a i se răspunde, altminteri, dilemei acesteia ale tale, dar îmi lipseşte, în cele de faţă, similitudinea prin care văd că trebuie să fie susţinută şi ilustrată sentinţa mea. Totuşi voi zice ceea ce simt, încaltea, tu vei face ceea ce-ai făcut mai nainte. Că nu puţină lumină ne-a adus, la ceea ce ziceam eu mai învăluit, acea comemorare a întunericului. De fapt, viaţa proştilor, deşi în ceea ce-i priveşte nu are consistenţă şi nu-i nicidecât rânduită, e, totuşi, necesar inclusă, prin divina providenţă, în ordinea lucrurilor, şi, cvasidispuşi prin acea inefabilă lege divină sempiternă în anume locuri, nu li se permite, în nici un chip, să fie, unde nu li se cade să fie. Aşa se face că oricine, privind-o doar pe ea însăşi, se întoarce c-o strângere de inimă ca şi respins de-o mare urâţenie. Înnălţându-şi, însă, ochii minţii şi privind cu atenţie ca să cuprindă

suisque semper veluti sedibus distinctum dispositumque reperiet.

12. Quam magna, inquam, quam mira mihi per vos Deus ille, atque ipse at magis magisque credere adducor, rerum nescio quis occultus ordo respondet! Nam ea dicitis quae nec quomodo dicantur non visa, nec quomodo ea videatis intelligo; ita ea et vera et alta esse suspicor. Simile autem aliquod in istam sententiam tu fortasse unum requirebas. At mihi jam occurrunt innumerabilia, quae me ad consentiendum prorsus trahunt. Quid enim carnifice tetrius? quid illo animo truculentius atque dirius? At inter ipsas leges locum necessarium tenet, et in bene moderatae civitatis ordinem inseritur; estque suo animo nocens, ordine autem alieno poena nocentium. Quid sordidius, quid inanius decoris et turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, caeterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus: constitue matronarum loco, labe ac dedecore dehonestaveris. Sic igitur hoc genus hominum per suos mores impurissimum vita, per ordinis leges conditione vilissimum. Nonne in corporibus animantium quaedam membra, si sola attendas, non possis attendere? Tamen ea naturae ordo, nec quia necessaria sunt, deesse voluit, nec quia indecora, eminere permisit. Quae tamen deformia suos locos tenendo, meliorem locum concessere melioribus. Quid nobis suavius, quod agro villaeque spectaculum congruentius fuit pugna illa conflictuque gallinaceorum gallorum, cujus superiore libro fecimus mentionem (**Cap. 8, n. 25**). Quid abjectius tamen deformitate subjecti vidimus? Et per ipsam tamen ejusdem certaminis perfectior pulchritudo provenerat.

13. Talia, credo, sunt omnia; sed oculos quaerunt. Soloecismos et barbarismos quos vocant, poetae adamaverunt; quae schemata et metaplasmos mutatis appellare nominibus, quam manifesta vitia fugere maluerunt. Detrahe tamen ista carminibus, suavissima condimenta desiderabimus. Congere multa in unum locum,

totodată universalitatea, nu va găsi absolut nimic neordonat, nedistins şi nepus la locul său totdeauna."

12. „Cât de măreţe", zic, „cât de mirifice îmi răspunde mie prin voi Dumnezeu Însuşi şi, cum sunt din ce în ce mai mult adus să cred, însăşi acea nu ştiu care ordine ascunsă a lucrurilor! Căci vorbiţi unele, despre care nu-nţeleg nici în ce chip s-ar putea vorbi nevăzute, nici în ce chip le-aţi putea vedea, aşa bănuiesc eu cumcă sunt şi adevărate şi adânci. Tu căutai, poate, în această sentinţă, un singur exemplu similar. Mie, însă, îmi ocură acuma nenumărate, care mă trag să consimt întrutotul. De-altminteri, ce-i mai îngrozitor decât călăul, ce, mai truculent şi mai sinistru decât acel spirit? Dar, între înseşi legile, îşi are locul necesar şi-i bine rânduit întru ordinea unei cetăţi moderate: răufăcător prin spiritul său, el este, în altă ordine, pedeapsa răufăcătorilor. Ce se poate spune mai sordid, ce, mai gol de frumseţe şi mai plin de turpitudine decât curvele şi codoşii şi celelalte peste de genul acesta? Înlătură curvele dintre lucrurile omeneşti şi le vei tulbura cu libidinoşeniile pe toate[46]; pune-le-n locul matroanelor şi le vei dezonora prin decădere şi urâţenie. Aşa-i, prin urmare, genul acesta de oameni, prin moravurile loruşi atotimpur ca viaţă, prin legile ordinei atotvil ca şi condiţie. Nu-s, oare, în corpurile însufleţitelor, dacă le iei aminte aparte, unele mădulare pe care ai putea să nu le iei aminte? Totuşi, acea ordine a firii nu a voit nici ca ele să lipsească, întrucât sunt necesare, şi nici n-a permis ca ele să emine, întrucât sunt de ruşine. Care, diforme[47] deţinându-şi, totuşi, locul loruşi, le-au conces muibunelor locul mai bun. Ce ne putea fi mai plăcut nouă, ce spectacol mai adecvat satului şi vilei de la ţară, decât lupta şi-ncleştarea aceea a cocoşilor, pe care am amintit-o în cartea de mai nainte (Cap VIII, n. 25)? Şi ce am văzut, totuşi, mai abject decât diformitatea învinsului. Şi, totuşi, prin ea însăşi devenea mai desăvârşită[48] frumseţea acelei lupte.

13. De-acestea-s, cred, toate, dar necesită ochii. Poeţii le-au îndrăgit pe cele ce-s numite solecisme şi barbarisme, cărora, schimbându-le numele, au mai voit să le zică metafore şi metaplasmi decât să fugă de manifestele vicii. Înlătură-le, totuşi, din poezii pe acestea, şi vom dori atotsuavele condimente. Îngrămădeşte-le multe,-ntr-un singur loc, şi mă va scârbi toată acreala, împuţiciunea,

totum acre, putidum, rancidum fastidibo. Transfer in liberam forensemque dictionem, quis non eam fugere atque in theatra secedere jubebit? Ordo igitur ea gubernans et moderans, nec apud se **[Col. 1001]** nimia, nec ubilibet aliena esse patietur. Submissa quaedam impolitaeque simillima ipsos saltus ac venustos locos sese interponens illustrat oratio. Quae si sola sit, projicis ut vilem: si autem desit, illa pulchra non prominent, non in suis quasi regionibus possessionibusque dominantur, sibique ipsa propria luce obstant, totumque confundunt.

V. - *Quomodo medendum errori credentium res nullo ordine geri.*

Magnae et hic debentur ordini gratiae. Mentientes conclusiones, aut irrepentes paulatim, vel minuendo, vel addendo in assensionem falsitatis, quis non metuat? quis non oderit? Saepe tamen in disputationibus, certis et suis sedibus collocatae tantum valent, ut nescio quomodo per eas dulcescat ipsa deceptio. Nonne hic quo que ordo ipse laudabitur?

14. Jam in musica, in geometria, in astrorum motibus, in numerorum necessitatibus ordo ita dominatur, ut si quis quasi ejus fontem atque ipsum penetrale videre desideret, aut in his inveniat, aut per haec eo sine ullo errore ducatur. Talis enim eruditio, si quis ea moderate utatur (nam nihil ibi quam nimium formidandum est), talem philosophiae militem nutrit vel etiam ducem, ut ad summum illum modum, ultra quem requirere aliquid nec possit, nec debeat, nec cupiat, qua vult evolet atque perveniat, multosque perducat. Unde jam, dum ipsis humanis rebus teneatur, sic eas despiciat, cunctaque discernat, ut nullo modo eum moveat cur alius optet liberos habere, nec habeat; alius nimia uxoris fecunditate torqueatur: egeat ille pecunia, qui largiri liberaliter multa paratus est; eique defossae incubet macer et scabiosus fenerator: ampla patrimonia luxuries dispergat atque diffundat; vix toto die lacrymans mendicus nummum

rîncezeala. Transferă-le în rostirea liberă, a forului: cine nu le va alunga şi nu va porunci să se retragă-n teatre? Ordinea, aşadar, guvernându-le şi moderându-le, nu va suporta nici să fie peste măsură faţă cu sine, nici să lipsească, de peste tot, cu totul. O anume proză, mai simplă şi foarte asemănătoare celei neşlefuite, ilustrează, interpunându-se salturile înseşi şi locurile mai deosebite. Pe care, de-i ea singură, o arunci ca vilă: de lipseşte, însă, cu totul, nu ies în faţă cele frumoase şi nici nu cvasidomină-n ţinuturile şi posesiunile loruşi, şi, opunându-se-ndesine prin propria lumină, duc totul în devălmăşie.

V. - *În ce chip e de-ndreptat eroarea celor ce cred că lucrurile-s purtate fără nici un fel de ordine.*

Mari mulţumiri i se datorează şi aci ordinei. Cine să nu se teamă, cine să nu urască concluziile mincinoase şi strecurându-se puţin cu puţin, fie diminuând, fie sporind întru asensiunea falsităţii? Adesea, însă, colocate-n lăcaşurile loruşi, au o atâta valore-n dispute, încât nu ştim cum prin ele se-ndulceşte decepţia însăşi. Nu-i asta, oare, ceva, prin care-i lăudată însăşi ordinea?

14. În muzică, încă, în geometrie, în mişcările astrelor, în inevitabilităţile numerilor, aşa domneşte ordinea, încât, dacă cineva doreşte să-i vadă cvasiizvorul ei sau sanctuarul însuşi, fie-l găseşte prin acestea, fie-i condus de ea însăşi fără nici un fel de eroare. De-altminteri, învăţătura de felul acesta, dacă cineva se foloseşte moderat de ea (căci nu-i de temut de nimic, aci, decât numai de lipsa de măsură), îl nutreşte pe un astfel de soldat într-ale filosofiei, sau chiar pe un comandant, încât să-i ducă pe mulţi la acel mod suprem, la care voieşte să zboare şi să ajungă, dincolo de care să nici nu dorească, să nici nu trebuiască, să nici nu poată căuta să afle nimic alta. Unde, deja, deşi ţinut prin înseşi lucrurile umane, le disprețuieşte pe ele astfel şi le discerne pe toate, încât, în nici un chip, nu-l mişcă de ce unul doreşte să aibă copii, şi nu-i are, altul e chinuit de prea marea fecunditate a soţiei; unul, care-i pregătit să-mpartă cu largheţe multe, duce lipsa banilor, iar cămătarul slab şi râios şi-i ascunde-ngropaţi; luxuria risipeşte şi nimiceşte ample patrimonii, şi cerşetorul, lăcrimând întreaga zi,

impetret: alium honor extollat indignum; lucidi mores abscondantur in turba.

15. Haec et alia in hominum vita, cogunt homines plerumque impie credere, nullo nos ordine divinae providentiae gubernari. Alii autem pii et boni atque splendido ingenio praediti, qui neque nos deseri a summo Deo possunt in animum inducere, et tamen rerum tanta quasi caligine atque commixtione turbati nullum ordinem vident, volentes sibi nudari abditissimas causas, errores suos saepe etiam carminibus conqueruntur. Qui si hoc solum interrogent, cur Itali semper serenas hiemes orent, et item semper Getulia nostra misera sitiat; quis eis facile respondebit? aut ubi apud nos indagabitur illius ordinis ulla suspicio? Ego autem, si quid meos monere possum, quantum mihi apparet, quantumque sentio, censeo illos disciplinis omnibus erudiendos **(I Retractat., cap. 3, n. 2)**. Aliter quippe ista sic intelligi, ut luce clariora sint, nullo modo possunt. Si autem aut pigriores sunt, aut aliis negotiis praeoccupati, aut jam duri ad discendum, fidei sibi praesidia parent; quo **[Col. 1002]** illos vinculo ad sese trabat, atque ab his horrendis et involutissimis malis liberet ille, qui neminem sibi per mysteria bene credentem perire permittit.

16. Duplex enim est via quam sequimur, cum rerum nos obscuritas movet; aut rationem, aut certe auctoritatem. Philosophia rationem promittit, et vix paucissimos liberat: quos tamen non modo non contemnere illa mysteria, sed sola intelligere, ut intelligenda sunt, cogit. Nullumque aliud habet negotium, quae vera, et, ut ita dicam, germana philosophia est, quam ut doceat quod sit omnium rerum principium sine principio, quantusque in eo maneat intellectus, quidve inde in nostram salutem sine ulla degeneratione manaverit: quem unum Deum omnipotentem eumque tripotentem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, docent veneranda mysteria, quae fide sincera et inconcussa populos liberant; nec confuse, ut quidam; nec contumeliose, ut multi praedicant. Quantum

abia câştigă un bănuţ; pe unul nedemn îl înalţă onorul, şi în mulţime se-ascund moravuri strălucite.

15. Astea şi altele din viaţa oamenilor îi constrâng pe oameni, de cele mai multe ori impiu, să creadă cumcă noi nu suntem guvernaţi prin nici un fel de ordine a divinei povidenţe. Alţii, însă, pii şi buni, şi dotaţi cu splendid talent, care nu pot nicidecum să-şi statorească-n spirit cumcă noi suntem părăsiţi de supremul Dumnezeu, şi totuşi, tulburaţi de-o atâta cvasiceaţă şi amestecare a lucrurilor, nu văd nici un fel de ordine, şi, voind să-şi descopere loruşi atotascunsele cauze, îşi deplâng erorile loruşi, adesea chiar în poezii[49]. Care, de vor întreba fie şi numai asta una, de ce italii se roagă pururea pentru ierni senine, şi iarăşi, nenorocita noastră Getulie-i însetată pururi, cine le va răspunde lor uşor, sau unde va fi descoperită la noi vreo suspiciune a acelei ordine? Eu, însă, de-i pot sfătui cu ceva pe ai mei, gândesc, pe cât mi se-arată mie şi pe cât simt, că ei trebuie şă-şi dobândească învăţătura tuturor acelor discipline (Lib., I, *Retract.*, c. 3, n. 2.). Altfel nu le pot nicicum înţelege pe acestea, ca să le fie mai clare decât lumina însăşi. Dacă sunt, însă, fie mai leneşi, fie preocupaţi cu altfel de treburi, fie chiar mai duri spre-a-nvăţa, pregătească-şi loruşi poziţiile de apărare ale credinţei, prin care legătură să-i tragă pe ei la Sine şi să-i libereze de aceste îngrozitoare şi atotîncâlcite rele Acela, Carele nu permite să piară nimenea dreptcrezător, prin misterele Sale, -ntru Sine.

16. Îngemănată este, încaltea, calea pe care o urmăm, când ne mişcă obscuritatea lucrurilor: fie raţiunea, fie, desigur, autoritatea. Filosofia promite raţiunea[50] şi de-abia îi liberează pe atotputinii pe care-i constrânge nu doar să nu dispreţuiască acele misterii, ci să le-nţeleagă pe fiecare cum trebuie-nţelese. Adevărata şi, ca să zic aşa, filosofia, care este cea reală, nu are absolut nici o altă treabă, decât numai să ne-nveţe care este principiul fără de principiu al tuturor lucrurilor, cât intelect râmâne întru El şi ce se va fi revărsat de acolo, fără nici o degeneraţiune, întru mântuirea noastră; pe Carele misteriile demne de veneraţie, care prin credinţă sinceră şi nestrămutată, şi nu confuz, cum predică unii, nici ofensator, cum predică mulţi, ni-L dau prin învăţătură drept Unul Dumnezeu, Omnipotentul şi El tripotentul, Tatăl şi Fiul şi Spiritul Sfânt. Cât anume să fie, însă, faptul că atâta de marele Dumnezeu

autem illud sit, quod hoc etiam nostri generis corpus, tantus propter nos Deus assumere atque agere dignatus est, quanto videtur vilius, tanto est clementia plenius, et a quadam ingeniosorum superbia longe lateque remotius.

17. Anima vero unde originem ducat, quidve hic agat, quantum distet a Deo, quid habeat proprium quod alternat in utramque naturam, quatenus moriatur, et quomodo immortalis probetur; quam magni putatis esse ordinis, ut ista discantur? Magni omnino atque certi: de quo breviter, si tempus fuerit, post loquemur. Illud nunc a me accipiatis volo: si quis temere ac sine ordine disciplinarum in harum rerum cognitionem audet irruere, pro studioso illum curiosum, pro docto credulum, pro cauto incredulum fieri. Itaque mihi quod modo interroganti tam bene atque apte respondistis, et miror unde sit, et cogor agnoscere. Videamus tamen quousque progredi vestra latens possit intentio. Jam nobis Licentii etiam verba reddantur, qui tam diu nescio qua cura occupatus, alienus ab hoc sermone fuit, ut eum ista, non aliter quam eos qui non adsunt familiares nostros, credam esse lecturum. Sed redi ad nos, quaeso, Licenti, atque hic totus fac ut adsis; tibi enim dico. Nam definitionem meam tu probasti, qua dictum est quid sit esse cum Deo, cum quo mentem sapientis manere immobilem, me, quantum assequi valeo, docere voluisti.

VI. - *Mens sapientis immobilis.*

18. Sed illud me movet, quomodo cum iste sapiens quamdiu inter homines vivit, in corpore esse non negetur; quo pacto fiat ut ejus corpore huc atque illuc vagante, mens immobilis maneat. Isto enim modo potes dicere, cum movetur navis, homines qui in ea sunt non moveri, quamvis ab ipsis eam possideri gubernarique fateamur. Etenim si sola eam **[Col. 1003]** cogitatione regerent, facerentque ire quo vellent; tamen, cum ea moveretur, non possent illi qui ibidem constituti sunt non moveri. Non,

a considerat, din cauza noastră, demn să-şi ia asupra şi să poarte chiar şi corpul genului nostru, cu cât pare mai vil, cu atâta este mai plin de clemenţă, absolut de totul mai îndepărtat de o anume superbie a învăţaţilor.

17. Sufletul, însă, de unde-şi trage el originea, ori ce face el aici, cât este-ndepărtat faţă cu Dumnezeu, ce are propriu, care alternează-n amândouă naturile, până-n ce punct anume moare, şi în ce chip este el probat nemuritor, de-o cât de mare ordine credeţi voi că ţine să fie acestea-nvăţate? De una absolut mare şi certă, despre care, de vom fi avut timp, vom vorbi mai pe urmă. Asta una voiesc eu s-o primiţi voi, acum, de la mine: oricine-ndrăzneşte să se arunce, temerar şi fără ordinea disciplinelor, în cunoaşterea acestor lucruri, acela-i de ţinut curios în loc de studios, credul, în loc de doct, incredul, în loc de precaut. Şi, aşa, mă şi mir de unde să fie, şi-s şi constrâns să recunosc că voi, întrebaţi, mi-aţi răspuns acum atâta de bine şi atâta de potrivit. Să vedem, însă, până unde poate să-nainteze încordarea[51] voastră latentă. Acum, însă, ne vor fi date, la rându-le, până şi cuvintele lui Licenţiu, care, ocupat cu nu ştiu ce grijă, a fost atâta timp străin faţă de această discuţie, încât cred că el le va citi pe acestea nu altfel decât acei familiari ai noştri, care nu sunt de faţă. Dar, rogu-te, întoarce-te la noi, Licenţiu, şi fă să fii cu totul de faţă, căci ţie-ţi zic eu, încaltea! De fapt, tu ai aprobat definiţia mea, prin care s-a spus ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu, dimpreună cu Carele mintea înţeleptului rămâne imobilă, şi tu ai voit ca eu să vă învăţ asta, pe cât mi-e mie în putinţă s-o fac potrivit.

VI. - *Mintea înţeleptului, imobilă.*

18. Ci mă mişcă pe mine faptul anume, cum, atâta vreme cât înţeleptul ăsta trăieşte-ntre oameni, nu se poate nega cumcă este-ntru corp, în ce chip anume se face că, mişcându-i-se corpul ici şi colo, mintea rămâne imobilă. În acest chip poţi zice, încaltea, cumcă, în timp ce o corabie se mişcă, oamenii, care sunt în ea, nu se mişcă, cu toate că recunoaştem cumcă ea-i stăpânită şi condusă de către ei înşişi. Dar, de-ar stăpâni-o pe ea, de-altminteri, numai cu cugetarea şi-ar face-o să meargă unde voiesc ei, totuşi, cât timp ea se mişcă, cei ce-s, de-asemenea, adunaţi dimpreună, în ea, nu

ait Lycentius, animus ita est in corpore, ut corpus imperet animo. Neque hoc ego dico, inquam: sed etiam eques non ita est in equo, ut ei equus imperet; et tamen, quamvis quo velit ire equum agat, equo moto moveatur necesse est. Potest, inquit, sedere ipse immobilis. Cogis nos, inquam, definire quid sit moveri: quod si potes, facias volo. Prorsus, inquit, maneat, quaeso, beneficium tuum; nam manet postulatio mea: et ne me rursus interroges, utrum mihi definire placeat; quando id facere potuero, ipse profitebor. Quae cum dicta essent, puer de domo cui dederamus id negotii, cucurrit ad nos, et horam prandii esse nuntiavit. Tum ego: Quid sit, inquam, moveri, non definire nos puer iste, sed ipsis oculis cogit ostendere. Eamus igitur, et de isto loco in alium locum transeamus: nam nihil est aliud, nisi fallor, moveri. Hic cum arrisissent, discessimus.

Disputatio secunda

19. At ubi refecimus corpora, quoniam coelum obduxerat nubes, solito loco in balneo consedimus. Atque ego: Concedis ergo, inquam, Licenti, nihil esse aliud motum quam de loco in locum transitum? Concedo, inquit. Concedis ergo, inquam, neminem in eo loco esse in quo non fuerat, et motum non fuisse? Non intelligo, inquit. Si quid, inquam, in alio loco fuit dudum, et nunc in alio est, motum esse concedis? Assentiebatur. Ergo, inquam, posset alicujus sapientis vivum corpus hic modo nobiscum esse, ut animus hinc abesset? Posset, inquit. Etiamne, inquam, si nobiscum colloqueretur, et nos aliquid doceret? Etiamsi, inquit, nos ipsam doceret sapientiam, non illum dicerem nobiscum esse, sed secum. Non igitur in corpore, inquam? Non, inquit. Cui ego: Corpus illud quod careret animo, nonne mortuum fatereris, cum ego vivum proposuerim? Nescio, inquit, quomodo explicem. Nam et corpus hominis vivum esse non posse video, si animus in eo non sit; et non possum dicere, ubiubi sit corpus

pot să nu se mişte." „Nu", zice Licenţiu, „spiritul nu este aşa în corp, încât corpul să-i poruncească spiritului." „Nici eu nu zic asta", zic, „dar nici chiar călăreţul nu este astfel pe cal, încât să-i poruncească lui calul, şi, totuşi, deşi mână calul unde voieşte el să meargă, e necesar să se mişte cu o mişcare egală." „Poate", zice, „să şadă el însuşi imobil." „Ne constrângi", zic, „să definim ce-nseamnă a se mişca, ceea ce voiesc s-o faci, de eşti în stare." „Rămână", zice, „absolut beneficiul tău, rogu-te, căci rămâne postularea mea, şi, ca să nu mă-ntrebi iarăşi de-mi place să definesc, când o voi fi putut face, o voi spune eu însumi." Care, cum au fost spuse, sclavul casnic, căruia-i dădusem această-nsărcinare, a fugit la noi şi ne-a anunţat că este ora prânzului. Atunci eu: „Ce-nseamnă", zic, „a se mişca, nu ne constrânge pe noi sclavul acesta să o definim, ci s-o vedem cu ochii înşişi. Să mergem, deci, şi să trecem din locul acesta în altul, căci, de nu mă-nşel, nu-nseamnă nimic alta a te mişca." Aşa, în timp ce surâdeau, am plecat.

Disputa a doua

19. Apoi, fiindcă, în timp ce ne-am refăcut trupurile, cerul s-a-nnorat, ne-am adunat în locul obişnuit din baie. Iar eu: „Concezi", zic, „Licenţiu, că mişcarea nu este nimic alta decât trecerea dintr-un loc într-altul?" „Conced", zice. „Concezi deci", zic, „cumcă nimenea nu este în acel loc în care nu era, şi nu s-a produs o mişcare?" „Nu înţeleg", zice el. „Dacă cineva", zic, „a fost într-un anumit loc, cu puţin înainte, şi acum este într-altul, concezi că s-a mişcat?" A asimţit. „Prin urmare", zic, „s-ar putea ca, iată, corpul viu al unui înţelept anume, să fie acum dimpreună cu noi, aci, deşi spiritul lui ar lipsi de aici?" „S-ar putea", zice. „Oare şi dacă ar convorbi cu noi", zic, „şi ne-ar învăţa el ceva?" „Chiar şi dacă ne-ar învăţa el pe noi înţelepciunea însăşi", zice, „n-aş zice cumcă el este dimpreună cu noi, ci cu sine însuşi." „Nu în corp, prin urmare", zic. „Nu", zice. Căruia eu: „Acel corp, care ar fi lipsit de spirit, nu l-ai recunoaşte, oare, mort, pe când eu l-am propus viu?" „Nu văd", zice, „cum să explic, căci văd şi că nu se poate să fie viu corpul omului, dacă nu-i întru el spiritul, şi nici nu pot zice cumcă spiritul lui nu este cu Dumnezeu, oriunde ar fi

sapientis, non ejus animum esse cum Deo. Ego, inquam, faciam, ut hoc explices. Fortasse enim quia ubique Deus est, quoquo ierit sapiens, invenit Deum cum quo esse possit. Ita fit ut possimus et non negare illum de loco in locum transire, quod est moveri; et tamen semper esse cum Deo. Fateor, inquit, corpus illud de loco in locum transitum facere, sed mentem ipsam nego, cui nomen sapientis impositum est.

VII. - *Quomodo ordo fuerit cum malum non esset.*

20. Nunc interim tibi cedo, inquam, ne res obscurissima, et diutius diligentiusque tractanda, impediat in praesentia propositum nostrum. Sed illud videamus, quoniam definitum est a nobis quid sit esse cum Deo, utrum scire possimus etiam, quid sit esse sine Deo, quamvis jam manifestum esse arbitror. Nam credo videri tibi eos qui cum Deo non sunt, esse sine Deo. Si possent, inquit, mihi verba suppetere, dicerem fortasse quod tibi non displiceret. [**Col. 1004**] Sed peto perferas infantiam meam, resque ipsas, ut te decet, veloci mente praeripias. Nam isti nec cum Deo mihi videntur esse, et a Deo tamen haberi. Itaque non possum eos sine Deo esse dicere, quos Deus habet. Cum Deo item non dico, quia ipsi non habent Deum. Siquidem Deum habere, jam inter nos pridem in sermone illo quem die natali tuo jucundissimum habuimus, placuit nihil aliud esse quam Deo perfrui (**De Beata Vita, n. 34**). Sed fateor me formidare ista contraria, quomodo quisque nec sine Deo sit, nec cum Deo.

21. Non te moveant ista, inquam. Nam ubi res convenit, quis non verba contemnat? Quare jam ad illam tandem ordinis definitionem redeamus. Nam ordinem esse dixisti quo Deus agit omnia. Nihil autem, ut video, non agit Deus: nam inde visum tibi est, nihil praeter ordinem posse inveniri. Manet, inquit, sententia mea: sed jam video quid sis dicturus, utrum Deus agat quae non bene agi confitemur. Optime, inquam; prorsus

corpul său." „Voi face eu", zic, „să ţi-o explici pe asta. Poate, încaltea, fiindcă Dumnezeu este peste tot, oriunde va fi mers înţeleptul, îl găseşte pe Dumnezeu, dimpreună cu carele poate să fie. Aşa se face să şi putem să nu negăm cumcă el trece din loc în loc, ceea ce-nseamnă a se mişca, şi şi că este, totuşi, pururea cu Dumnezeu." „Recunosc", zice, „cumcă acel trup face o mişcare dintr-un loc într-altul, dar neg cumcă o face mintea însăşi, căreia i s-a dat numele înţeleptului.

VII. - *În ce chip va fi fost ordinea pe când nu era răul.*

20. „Îţi cedez, acum, deocamdată", zic, „ca lucrul, atotobscur şi de tratat mai îndelung şi mai diligent, să nu împiedice scopul nostru, în cele de faţă. Dar, fiindcă s-a definit de către noi ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu, să vedem, acum, dacă putem sau nu şti şi ce-nseamnă a fi fără Dumnezeu, deşi socot cumcă-i deja învederat. Căci cred cumcă ţi-e limpede că cei ce nu-s cu Dumnezeu sunt fără Dumnezeu." „Dacă mi-ar putea sări mie în ajutor cuvintele", zice el, „ţi-aş zice, poate, ceea ce să nu-ţi displacă ţie. Dar, te rog, să suporţi pruncia mea şi să dejudeci, cum ţi se cade, cu o minte ageră lucrurile însele. Căci ăştia mi se par şi că nu-s cu Dumnezeu, şi că-s avuţi totuşi de Dumnezeu. Şi, aşa, nu pot eu zice cumcă sunt fără de Dumnezeu ei, pe care Dumnezeu îi are. Cum, iarăşi, nu zic cu Dumnezeu, fiindcă ei înşişi nu-L au pe Dumnezeu. Dat fiind că a-L avea pe Dumnezeu, s-a convenit deja de către noi, în discuţia aceea atotrodnică, pe care am avut-o de ziua ta de naştere (*De beata vita*, n. 34), că nu-nseamnă nimic alta decât a te bucura de Dumnezeu. Dar recunosc că mă-nfrică aceste contrarii, în ce chip anume poate cineva nici să nu fie fără Dumnezeu, nici cu Dumnezeu."

21. „Nu te impresioneze astea", zic. „Căci, unde lucrul e limpede, cine nu dispreţuieşte cuvintele? Dreptaceea, să ne întoarcem, acum, în sfârşit, la acea definiţie a ordinei. Am zis, de fapt, cumcă ordinea este aceea prin care Dumnezeu le mână pe toate. Nu-i nimic, însă, ce să nu mâne Dumnezeu, căci de acolo ţi s-a părut ţie că nu poate fi găsit nimic în afara ordinei." „Rămâne", zice, „sentinţa mea: dar mai văd c-ai să zici dacă Dumnezeu le mână sau nu pe cele ce recunoaştem cumcă nu sunt bine mânate.

oculum in mentem injecisti. Sed ut vidisti quid essem dicturus, ita peto videas quid respondendum sit. Atque ille nutans capite atque humeris, Turbamur, inquit: et huic forte quaestioni mater supervenerat. Atque ille post aliquantulum silentium petiit ut a me hoc ipsum rursus interrogaretur. Cui loco superius a Trygetio fuisse responsum non omnino animadverterat **(Cap. 4, n. 11)**. Tum ego: Quid, inquam, vel cur tibi repetam? Actum, aiunt, ne agas. Quare moneo potius ut ea quae supra dicta sunt, vel legere cures, si audire nequivisti. Quam quidem absentiam a sermone nostro animi tui non aegre tuli, diuque ita esse te pertuli, ut neque illa impedirem quae tecum intentus remotusque a nobis, pro te agebas, et ea persequerer quae te amittere stilus iste non sineret.

22. Nunc illud quaero, quod nondum discutere diligenti ratione tentavimus. Nam ut primum nobis istam de ordine quaestionem nescio quis ordo peperit, memini te dixisse hanc esse justitiam Dei, quae separat inter bonos et malos, et sua cuique tribuit **(Supra, lib. 1, c. 7, n. 19)**. Nam nulla est, quantum sentio, manifestior justitiae definitio: itaque respondeas velim, utrum tibi videatur aliquando Deum non fuisse justum. Nunquam, inquit. Si ergo semper, inquam, Deus justus, semper bonum et malum fuerunt. Prorsus, inquit mater, nihil aliud video quod sequatur. Non enim judicium Dei fuit ullum quando malum non fuit; nec, si aliquando bonis et malis sua cuique non tribuit, potest videri justus fuisse. Cui Lycentius: Ergo dicendum nobis censes, inquit, semper malum fuisse. Non audeo, inquit illa, hoc dicere. Quid ergo dicemus, inquam? Si Deus ideo justus est, quia judicat inter bonos et malos, quando non erat malum non erat justus. Hic illis tacentibus animadverti Trygetium respondere velle, atque permisi. At ille: Prorsus, inquit, erat Deus justus. Poterat enim bonum malumque secernere, si exstitisset, et eo ipso quo poterat, justus erat. Non enim, cum dicimus Ciceronem

„Exact", zic, „ochiul tău mi-a pătruns absolut gândul. Dar, precum ai văzut ceea ce voi zice, aşa-ţi cer să vezi ce-i de răspuns." Dar el, dând din cap şi din umeri: „Suntem tulburaţi", zice: şi, -n miezul chestiunii acesteia s-a-ntâmplat să vină mama, Iar el, după puţină tăcere, a cerut să-l întreb din nou acelaşi lucru. Căci n-a băgat absolut deloc de seamă cumcă la asta răspunsese mai nainte (cap. IV, n. 11) Trygeţiu. Atunci eu: „Ce", zic, „şi la ce să-ţi repet? Să nu faci, zice-se, ceea ce s-a făcut. Dreptaceea, te sfătuiesc, mai degrabă, să te-ngrijeşti să le citeşti măcar pe cele ce s-au spus mai nainte, dacă n-ai binevoit să le asculţi. Căci am suportat, vezi-bine, nu prea greu absenţa spiritului tău de la discuţia noastră, şi te-am răbdat să fii mai îndelung aşa, ca să nu le-mpiedic nici pe cele ce le făceai îndepărtat de noi, încordat întru tine însuţi, pentru tine însuţi, şi să le şí urmăresc pe cele pe care pana aceasta nu permite ca tu să le abandonezi.

22. Acum caut să aflu ceea ce n-am încercat încă să discutăm cu destulă atenţie. Căci mi-amintesc că, de-ndată ce-am început această chestiune despre ordine, s-a făcut, printr-o nu ştiu ce ordine-anume, că tu ai zis cumcă justiţia lui Dumnezeu este ceea ce face deosebirea între buni şi răi, şi-i atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvine (supra, lib. I. cap. VII, n. 19). De fapt, precum simt eu, nu-i nici o altă definiţie a justiţiei mai învederată: şi, aşa, aş vrea să-mi răspunzi dacă ţi se pare ţie sau nu cumcă Dumnezeu nu a fost just cândva," „Niciodată", zice. „Dacă, prin urmare", zic, „Dumnezeu a fost just totdeauna, au fost totdeauna binele şi răul." „Absolut", zice mama, „căci nu văd nimic alta ce-ar putea să decurgă logic. Şi nici când n-a fost răul, n-a fost, încaltea, vreo judecată a lui Dumnezeu; şi nici, dacă bunilor şi răilor nu le-a atribuit vreodată ceea ce li se cuvenea, nu poate părea că a fost just." Căreia Licenţiu: „Aşadar gândeşti", îi zice, „cumcă noi trebuie să zicem că răul a fost totdeauna." „Nu cutez", zice ea, „să zic una ca asta." „Ce vom zice prin urmare", zic eu. „Dacă Dumnezeu este just de aceea fiindcă judecă între buni şi răi, când nu era răul, nu era just." Aci, tăcând ei, l-am văzut pe Trygeţiu că vrea să răspundă şi i-am permis. Iar el: „Dumnezeu", zice, „era absolut just. Căci putea să deosebească binele de rău, dacă răul ar fi existat, şi, prin însuşi faptul că putea, era just. Când zicem, încaltea, cumcă Cicero

prudenter investigasse conjurationem Catilinae, [**Col. 1005**] temperanter nullo corruptum fuisse praemio quo parceret malis, juste illos summo supplicio senatus auctoritate mactasse, fortiter sustinuisse omnia tela inimicorum et molem, ut ipse dixit, invidiae, non in eo fuissent virtutes istae, nisi Catilina reipublicae tantam perniciem comparasset. Virtus enim per seipsam, non per aliquod hujusmodi opus consideranda est, et in homine; quanto magis in Deo? si tamen in angustiis rerum atque verborum componere illis ista quoquo modo permittitur. Nam, ut intelligamus quia Deus semper justus fuit, quando exstitit malum quod a bono sejungeret, nihil distulit sua cuique tribuere: non enim tunc ei erat discenda justitia; sed tunc ea utendum, quam semper habuit.

23. Quod cum et Lycentius et mater in tanta necessitate approbassent: Quid, inquam, dicis, Licenti? Ubi est quod tam magnopere asseruisti, nihil praeter ordinem fieri? Quod enim factum est ut malum nasceretur, non utique Dei ordine factum est; sed cum esset natum, Dei ordine inclusum est. Et ille admirans ac moleste ferens quod tam repente bona causa esset lapsa de manibus: Prorsus, inquit, ex illo dico coepisse ordinem, ex quo malum esse coepit. Ergo, inquam, ut esset ipsum malum, non ordine factum est, si postquam malum ortum est, ordo esse coepit. Sed semper erat ordo apud Deum: et aut semper fuit nihil quod dicitur malum; aut si aliquando invenitur coepisse, quia ordo ipse aut bonum est, aut ex bono est, nunquam aliquid sine ordine fuit, nec erit aliquando. Quamvis et nescio quid potius occurrit; sed illa consuetudine oblivionis elapsum est: quod credo ordine contigisse pro merito vel gradu vel ordine vitae. Nescio quomodo mihi, inquit, effugit, quam nunc sperno sententiam: non enim debui dicere postquam malum natum est, coepisse ordinem: sed ut illa justitia, de qua Trygetius disseruit, ita et ordinem fuisse apud Deum; sed ad usum non venisse, nisi

a investigat prudent conjuraţia lui Catilina, şi, moderat, n-a fost corupt prin nici un premiu, prin care să le dea cruţare răilor, şi că prin autoritatea senatului i-a pedepsit just prin supremul supliciu, şi că a suportat cu tărie toate săgeţile şi povara, cum zice el însuşi, a invidiei inamicilor, nu putem, desigur, zice cumcă n-ar fi fost întru el virtuţile acestea, dacă Catilina nu i-ar fi pregătit republicii o atâta de mare pierzanie. De-altminteri, dacă virtutea-i de considerat întru sine însăşi, şi nu prin vreo lucrare de felul acesta, şi încă întru om, cu cât mai mult întru Dumnezeu, dacă este-ngăduit, totuşi, datorită strâmtorării lucrurilor şi cuvintelor, să se compare aceasta cu celelalte. Căci, ca să-nţelegem că Dumnezeu a fost totdeauna just, când s-a ivit răul, pe care să-l deosebească de bine, n-a amânat absolut cu nimic să nu îi atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvenea, şi nu atunci i s-a impus Lui, spre a o învăţa, justiţia, pe care a avut-o totdeauna, ci spre a o folosi."

23. Ceea ce, cum şi Licenţiu şi mama aprobaseră cu o atâta necesitate: „Ce zici, Licenţiu?", zic. „Unde-i ceea ce ai afirmat sus şi tare cumcă nimic nu se face în afara ordinei? Că s-a făcut, încaltea, ca răul să se nască, nu s-a făcut, vezi-bine, prin ordinea lui Dumnezeu, ci, de cum s-a născut, a fost inclus în ordinea lui Dumnezeu." Şi el, suportând cu greu şi mirându-se că i-a alunecat din mâini atâta de iute buna cauză: „Desigur", zice, „eu zic cumcă ordinea a început din acel moment, din care a-nceput să fie răul." „Prin urmare", zic, „nu prin ordine s-a făcut să fie răul însuşi, dacă ordinea a-nceput să fie după ce s-a născut răul. Dar ordinea era pururea la Dumnezeu: şi, sau a fost pururea nimicul, ce se numeşte răul; sau, dacă se găseşte cumcă a început cândva, fiindcă ordinea însăşi sau este binele, sau dintru bine, n-a fost nicicând ceva fără de ordine, şi nici nu va fi cândva. Cu toate că mi-a şi ocurs nu ştiu eu ce mai însemnat, dar prin binecunoscuta consuetudine a uitării mi-a scăpat: ceea ce cred că s-a-ntâmplat prin ordine datorită meritului sau gradului sau ordinei vieţii:" „Nu ştiu în ce chip mi-a scăpat mie", zice, „acea sentinţă, pe care acum o resping, căci nu trebuia să zic, încaltea, cumcă ordinea a început după ce s-a născut răul, ci că, precum avea justiţia, despre care a vorbit Trygeţiu, aşa şi ordinea a fost la Dumnezeu, dar că nu a venit în uz, decât numai după ce au început să fie relele."

postquam mala esse coeperunt. Eodem, inquam, relaberis; illud enim, quod minime vis, inconcussum manet: nam sive apud Deum fuit ordo, sive ex illo tempore esse coepit, ex quo etiam malum, tamen malum illud praeter ordinem natum est. Quod si concedis, fateris aliquid praeter ordinem posse fieri; quod causam tuam debilitat ac detruncat: si autem non concedis, incipit Dei ordine natum malum videri, et malorum auctorem Deum fateberis; quo sacrilegio mihi detestabilius nihil occurrit. Quod cum sive non intelligenti, sive dissimulanti se intellexisse, versarem saepius et revolverem, nihil habuit quod diceret, et se silentio dedit. Tum mater: Ego, inquit, non puto nihil potuisse praeter Dei ordinem fieri, quia ipsum malum quod natum est, nullo modo Dei ordine natum est; sed illa justitia id inordinatum esse non sivit, et in sibi meritum ordinem redegit et compulit.

24. [**Col. 1006**] Hic ego cum omnes cernerem studiosissime, ac pro suis quemque viribus Deum quaerere, sed ipsum de quo agebamus ordinem non tenere, quo ad illius ineffabilis majestatis intelligentiam pervenitur: Oro vos, inquam, si, ut video, multum diligitis ordinem, ne nos praeposteros et inordinatos esse patiamini. Quanquam enim occultissima ratio se demonstraturam polliceatur, nihil praeter divinum ordinem fieri: tamen si quempiam ludimagistrum audiremus, conantem docere puerum syllabas, quem prius litteras nemo docuisset; non dico ridendum tanquam stultum, sed vinciendum tanquam furiosum putaremus, non ob aliud, opinor, nisi quod docendi ordinem non teneret. At multa talia et imperitos, quae a doctis reprehendantur ac derideantur, et dementes homines, quae nec stultorum judicium fugiunt, facere nemo ambigit: et tamen etiam ista omnia quae fatemur esse perversa, non esse praeter divinum ordinem, alta quaedam et a multitudinis vel suspicione remotissima disciplina, se ita studiosis et Deum atque animas tantum amantibus animis manifestaturam esse promittit, ut non nobis summae numerorum possint esse certiores.

„Tot în aceeaşi", zic, „cazi din nou, şi rămâne neclintit ceea ce tu nu voieşti absolut deloc, căci, fie că ordinea a fost la Dumnezeu, fie c-a-nceput să fie din acel timp din care a-nceput şi răul, totuşi, răul acela s-a născut în afara ordinei. Ceea ce, dacă concezi, recunoşti cumcă poate să se facă ceva în afara ordinei, ceea ce debilitează cauza ta şi o detruncă[52], dacă, însă, nu concezi, răul începe să pară născut prin ordinea lui Dumnezeu, şi-L vei mărturisi pe Dumnezeu autor al relelor, sacrilegiu decât care mie nu-mi ocură nimic mai detestabil." Ceea ce, cum eu i-o-ntorceam şi i-o desfăşuram pe toate feţele, fie neînţelegând-o el, fie disimulând cumcă a înţeles-o, n-a mai avut nimic ce să zică şi a căzut în tăcere. Atunci, mama: „Eu", zice, „nu socot cumcă nimic nu s-a putut face în afara ordinei lui Dumnezeu, fiindcă însuşi răul care s-a născut, nu s-a născut în nici un chip prin ordinea lui Dumnezeu, ci acea justiţie nu a permis ca acesta să fie nerânduit, şi l-a mânat înapoi şi l-a împins în ordinea meritată sieşi."

24. Aci, cum eu îi vedeam pe toţi zelos căutându-L, fiecare după puterile sale, pe Dumnezeu, dar că nu ţineau însăşi ordinea despre care vorbeam, prin care se ajunge la înţelegerea acelei inefabile maiestăţi: „Rogu-vă", zic, „dacă, precum văd, îndrăgiţi mult ordinea, să nu suportaţi ca noi înşine să fim de-a-ndoaselea şi nerânduiţi! Deşi atotocultă, altminteri, raţiunea ne va-nvedera cumcă nimic nu se face în afara ordinei divine: măcar că, dacă am auzi că un anume dascăl se sforţează să îl înveţe silabele pe un copil pe care nimenea nu l-a învăţat mai nainte literele, nu zic că l-am socoti de râs, ca prost, ci de legat, ca nebun, nu de alta, cred, ci numai fiindcă n-ar urma ordinea predării învăţăturii. Dar nimenea nu se-ndoieşte cumcă şi neinstruiţii fac multe de felul acesta, care sunt criticate şi luate-n derâdere de către cei învăţaţi, şi oamenii nebuni, prin care nu scapă nici de judecata proştilor: şi, totuşi, chiar şi pe acestea toate, pe care le recunoaştem cumcă-s perverse, o anume disciplină, adâncă şi atotîndepărtată de suspiciunea mulţimii, promite că are să li le-nvedereze zeloşilor şi iubitorilor doar ai lui Dumnezeu şi ai sufletelor, astfel cumcă nu sunt în afara ordinei divine, încât să nu ne poată fi nouă mai certe perfecţiunile numerilor.

VIII. - *Traduntur primum adolescentibus praecepta vitae, tum ordo eruditionis.*

25. Haec autem disciplina ipsa Dei lex est, quae apud eum fixa et inconcussa semper manens, in sapientes animas quasi transcribitur; ut tanto se sciant vivere melius, tantoque sublimius, quanto et perfectius eam contemplantur intelligendo, et vivendo custodiunt diligentius. Haec igitur disciplina eis qui illam nosse desiderant, simul geminum ordinem sequi jubet; cujus una pars vitae, altera eruditionis est. Adolescentibus ergo studiosis ejus ita vivendum est, ut a venereis rebus, ab illecebris ventris et gutturis, ab immodesto corporis cultu et ornatu, ab inanibus negotiis ludorum, a torpore somni atque pigritiae, ab aemulatione, obtrectatione, invidentia, ab honorum potestatumque ambitionibus, ab ipsius etiam laudis immodica cupiditate se abstineant. Amorem autem pecuniae totius suae spei certissimum venenum esse credant. Nihil enerviter faciant, nihil audaciter. In peccatis autem suorum vel pellant omnino iram, vel ita frenent, ut sit pulsae similis. Neminem oderint. Nulla vitia non curare velint. Magnopere observent cum vindicant, ne nimium sit: cum ignoscunt, ne parum. Nihil puniant quod non valeat ad melius: nihil indulgeant quod vertat in pejus. Suos putent omnes, in quos sibi potestas data fuerit. Ita serviant, ut eis dominari pudeat: ita dominentur, ut eis servire delectet. In alienorum autem peccatis molesti non sint invito. Inimicitias vitent cautissime, ferant aequissime, finiant citissime. In omni vero contractu atque conversatione cum hominibus, satis est servare unum hoc vulgare proverbium: Nemini faciant quod pati nolunt. Rempublicam nolint administrare, nisi perfecti. Perfici autem vel intra aetatem senatoriam festinent, vel certe intra juventutem. Sed quisquis sero in ista se converterit, non arbitretur nihil sibi esse **[Col. 1007]** praeceptum: nam ista utique facilius decocta aetate servabit. In omni autem vita, loco, tempore, amicos aut habeant, aut

VIII. - *Li se explică adolescenților preceptele vieții și, totodată, ordinea învățării.*

25. Această disciplină, însă, este însăși legea lui Dumnezeu, care, rămânând la El pururea, fixă și neclintită, este cvasitranscrisă întru sufletele înțelepților, ca ei să știe cumcă trăiesc cu atâta mai bine și cu atâta mai sublim cu cât, înțelegând-o, o contemplă mai desăvârșit, și, trăind, o custodesc mai diligent. Această disciplină, așadar, le poruncește celor ce doresc s-o cunoască, să urmeze, totodată, o-ngemănată ordine, a cărei primă parte este a vieții, a doua, a învățăturii. Adolescenților, zeloși ai acesteia, le rămâne, prin urmare, de trăit astfel, încât să se abțină de la afacerile amoroase, de la neruşinările pântecelui şi gâtlejului, de la cultul şi gătitul nemodest al trupului, de la vanele treburi ale jocurilor, de la torpoarea somnului şi a lenei, de la rivalitate, defăimare, invidie, de la ambițiile onorurilor şi potestăților, de la cupiditatea imodică a înseşi laudelor. Iubirea banilor, însă, şi întreagă speranța loruşi, s-o creadă că este atotsigurul venin. Să nu facă nimic nervos, nimic îndrăzneț. Întru păcatele, însă, alor loruşi, fie să șteargă absolut de tot mânia, fie s-o-nfrâneze astfel, încât să fie similară celei înlăturate. Să nu urască pe nimeni. Să nu aibă nici un fel de viciu pe care să nu voiască să-l îndepărteze. Să aibă mare grijă, când pedepsesc, să nu fie excesiv, când iartă, să nu fie prea puțin. Să nu pedepsească nimic ce să nu fie-n putere spre mai bine, să nu se-ndure de nimic ce să se-ntoarcă-n mai rău. Să-i socoată ai lor pe toți cei asupra cărora li se va fi dat potestatea. Să-i servească astfel precum le-ar fi ruşine să-i stăpânească, să-i stăpânească astfel, încât să-i încânte că le servesc lor. Întru păcatele altora, însă, să nu fie moleşti împotriva voinței loruşi. Să evite atotprecaut inamiciţiile, să le suporte atotdrept, să le curme atotiute. Întru întreagă convieţuirea şi-nțelegerea cu ceilalți e destul a păstra acest cunoscut proverb: «Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face.» Să nu voiască să administreze republica decât numai şi numai perfecții. Perfecți, însă, să se grăbească a fi, fie-n timpul etății senatoriale, fie chiar în tinerețe. Dar oricine se va fi convertit pe sine târziu întru acestea, să nu socoată cumcă nu i s-a poruncit nimic dintru acestea; căci pe acestea le va păzi, desigur, mai uşor, la o vârstă coaptă. În întreagă viața, însă, în tot locul, timpul, fie să aibă amici, fie să

habere instent. Obsequantur dignis etiam non hoc exspectantibus. Superbos minus curent, minime sint. Apte congruenterque vivant. Deum colant, cogitent quaerant, fide, spe, charitate subnixi. Optent tranquillitatem, atque certum cursum studiis suis, omniumque sociorum; et sibi quibusque possunt, mentem bonam pacatamque vitam.

IX. - *Ad discendum auctoritate ducimur et ratione.*

26. Sequitur ut dicam quomodo studiosi erudiri debeant, qui sicut dictum est vivere instituerunt. Ad discendum item necessario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior est. Aliud est enim quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo aestimatur. Itaque, quanquam bonorum auctoritas imperitae multitudini videatur esse salubrior, ratio vero aptior eruditis: tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus novit qualem se debeat praebere docentibus, et quali vita esse docilis possit; evenit ut omnibus bona magna et occulta discere cupientibus, non aperiat nisi auctoritas januam. Quam quisque ingressus sine ulla dubitatione vitae optimae praecepta sectatur: per quae cum docilis factus fuerit, tum demum discet et quanta ratione praedita sint ea ipsa quae secutus est ante rationem; et quid sit ipsa ratio quam post auctoritatis cunabula firmus et idoneus jam sequitur atque comprehendit; et quid intellectus, in quo universa sunt, vel ipse potius universa; et quid praeter universa universorum principium. Ad quam cognitionem in hac vita pervenire pauci, ultra quam vero etiam post hanc vitam nemo progredi potest. Qui autem sola auctoritate contenti, bonis tantum moribus rectisque votis constanter operam dederint, aut contemnentes, aut non valentes disciplinis liberalibus atque optimis erudiri, beatos eos quidem, cum inter homines vivunt, nescio quomodo appellem; tamen inconcusse credo mox ut hoc corpus reliquerint, eos quo bene magis minusve vixerunt, eo facilius aut difficilius liberari.

caute să-i aibă. Să le dea ascultare celor demni, chiar şi celora ce nu se aşteaptă la asta. Să n-aibă grija superbilor, şi să nu fie câtuşi de puţin. Să trăiască apt şi congruu. Să-L cultive pe Dumnezeu, să-L cugete, să caute să-L afle, uniţi prin credinţă, speranţă şi charitate. Să-şi dorească liniştea şi sigurul curs al studiilor loruşi şi al tuturor părtaşilor loruşi; şi loruşi şi celor cărora le pot, o minte bună şi o viaţă-mpăcată.

IX. - *Suntem conduşi spre a învăţa prin autoritate şi raţiune.*

26. Urmează să zic în ce chip anume trebuie să se instruiască studioşii, care au hotărât să trăiască precum s-a spus. La-nvăţătură suntem, iarăşi, îngemănat conduşi prin autoritate şi raţiune[53]. Prin timp, autoritatea, prin faptul însuşi, însă, este prioritară raţiunea. Una este, încaltea, ceea ce se antepune, făcând-o, alta ceea ce-i estimată mai mult, dorind-o. Şi, aşa, o anume autoritate a celor buni i se pare mai salubră mulţimii neştiutoare, raţiunea, însă, mai aptă, celor învăţaţi: totuşi, fiindcă nici un om nu devine decât numai dintru nepriceput priceput, nici un nepriceput, însă, nu ştie de ce fel anume să li se ofere pe sine celor ce-l învaţă, nici prin ce fel de viaţă ar putea să fie docil, se face că tuturor doritorilor să-nveţe bunele mari şi oculte nu li se deschide decât numai uşa autorităţii. Pe care oricine a intrat urmează fără nici un fel de-ndoială preceptele vieţii optime, prin care, de-ndată ce va fi devenit docil, atunci chiar învaţă şi cu câtă raţiune au fost prevăzute acelea însele pe care le-a urmat mai naintea raţiunii, şi ce-i raţiunea însăşi, pe care o urmează de-acum şi o cuprinde întărit şi potrivit, după leagănul[54] autorităţii, şi ce-i intelectul, întru care sunt toate, sau, mai degrabă, el însuşi, totul, şi ce, mai naintea tuturora, principiul tuturor. La care cunoaştere ajung puţini, în această viaţă, dincolo de care, însă, nici chiar după această viaţă, nu poate înainta nimenea. Cei ce mulţumiţi, însă, cu singură autoritatea, îşi vor fi dat silinţa prin bunele moravuri şi prin dreptele voturi[55], fie disprețuitori, fie neînstare să se instruiască prin disciplinele liberale şi optime, cât timp trăiesc, ei, între oameni, nu ştiu eu, încaltea, în ce chip să-i numesc pe ei fericiţi, totuşi, eu cred nestrămutat cumcă, de-ndată ce vor fi părăsit acest corp, ei sunt liberaţi cu atât mai facil sau dificil, cu cât au trăit mai mult sau mai puţin drept.

27. Auctoritas autem partim divina est, partim humana: sed vera, firma, summa ea est quae divina nominatur. In qua metuenda est aeriorum animalium mira fallacia; quae per rerum ad istos sensus corporis pertinentium quasdam divinationes, nonnullasque potentias, decipere animas facillime consuerunt, aut perituraram fortunarum curiosas, aut fragilium cupidas potestatum, aut inanium formidolosas miraculorum. Illa ergo auctoritas divina dicenda est, quae non solum in sensibilibus signis transcendit omnem humanam facultatem, sed et ipsum hominem agens, ostendit ei quousque se propter ipsum depresserit: et **[Col. 1008]** non teneri sensibus, quibus videntur illa miranda, sed ad intellectum jubet evolare; simul demonstrans et quanta hic possit, et cur haec faciat, et quam parvi pendat. Doceat enim oportet et factis potestatem suam, et humilitate clementiam, et praeceptione naturam; quae omnia sacris quibus initiamur, secretius firmiusque traduntur: in quibus bonorum vita facillime, non disputationum ambagibus, sed mysteriorum auctoritate purgatur. Humana vero auctoritas plerumque fallit: in eis tamen jure videtur excellere, qui quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum, et non vivunt aliter quam vivendum esse praecipiunt. Quibus si aliqua etiam fortunae munera accesserint, quorum appareant usu magni, contemptuque majores; difficillimum omnino est ut eis quisque vivendi praecepta dantibus credens, recte vituperetur.

X. - *Vitae praecepta pauci assequuntur.*

28. Hic Alypius: Permagna, inquit, vitae imago abs te ante oculos nostros, cum plene, tum breviter constituta est; cui quamvis quotidianis praeceptis tuis inhiemus, tamen nos hodie cupidiores flagrantioresque reddidisti. Ad quam, si fieri posset, non solum nos, verum etiam cunctos homines jam pervenire, et eidem inhaerere cuperem, ut haec sicuti auditu mirabilia, ita essent imitatione facilia. Nam nescio quomodo, quod utinam

27. Autoritatea, însă, este în parte divină, în parte omenească, dar adevărata, ferma, suprema este aceea ce se numeşte divină. În care-i de temut înşelătoria de mirare a însufleţitelor văzduhului[56], care s-au obişnuit să-nşele atotfacil, fie prin lucruri aparţinătoare de simţurile corpului acestuia, prin anume divinaţiuni şi prin unele puteri, sufletele fie curioase de averi pieritoare, fie doritoare de potestăţi fragile, fie înfricate de miracole deşarte. E de numit, însă, divină acea autoritate care nu doar că transcende întreagă facultatea omenească întru semnele sensibile, ci chiar, mânându-l pe omul însuşi, îi arată lui până unde s-a coborât pe sine din cauza lui însuşi: şi ne porunceşte nouă să nu fim ţinuţi de simţurile prin care-s văzute acelea de mirare, ci să ne-nălţăm la înţeles; învederându-ne, totodată, şí câte poate aci, şí de ce le face pe-acestea, şí cât de puţin le preţuieşte. Se cuvine, altminteri, să ne-nveţe şi potestatea sa prin fapte, şi clemenţa, prin umilinţă, şi natura, prin precept; care, toate, prin care suntem iniţiaţi întru cele sacre, ne sunt date prin învăţătură mai secret şi mai ferm: prin care viaţa celor buni este atotfacil purgată nu prin încâlcelile disputelor, ci prin autoritatea misterelor. Autoritatea omenească, însă, de cele mai multe ori înşală; pare, însă, pe drept, că excelă în cei ce, pe cât pricepe simţul nepricepuţilor, dau mai multe indicii ale doctrinelor loruşi şi nu trăiesc alt fel decât cum îi învaţă ei pe alţii că e de trăit. Cărora, dacă li se vor fi adăugat întâmplător şi unele daruri ale sorţii, prin al căror uz să apară mari, prin dispreţ, mai mari, e absolut atotdificil să fie pe drept vituperat neştine, crezând întru preceptele de-a trăi, date de către ei ca învăţătură."

X. - *Puţini se conformează preceptelor vieţii.*

28. Aci, Alypius: „Mare cu totul", zice, „imagine a vieţii ne-a fost aşternută de către tine, după cum pe deplin, aşa pe scurt, în faţa ochilor noştri, viaţă, faţă de care, deşi tânjim după ea, conform preceptelor tale cotidiene, astăzi ne-ai readus pe noi, totuşi, şi mai cupizi şi mai înflăcăraţi. La care, de s-ar putea-ntâmpla, nu doar nouă, ci chiar tuturor oamenilor să ajungă, aş dori să i se alipească de neclintit ei înseşi, ca, precum sunt acestea mirabile de auzit, aşa să fie şi uşor de imitat. Căci nu ştiu în ce chip anume, ceea ce,

vel a nobis procul absit, animus humanus dum haec audiendo, coelestia, divina ac prorsus vera esse proclamet, in appetendo aliter se gerit; ut mihi verissimum videatur aut divinos homines, aut non sine divina ope sic vivere. Cui ego: Haec praecepta vivendi, quae tibi, ut semper, plurimum placent, Alypi, quamvis hic meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inventa esse optime scis. His enim magnorum hominum et pene divinorum libri plenissimi sunt: quod non propter te dicendum mihi putavi, sed propter istos adolescentes, ne in eis quasi auctoritatem meam jure contemnant. Nam mihi omnino illos nolo credere, nisi docenti, rationemque reddenti, propter quos pro rerum magnitudine concitandos, etiam te arbitror istum interposuisse sermonem. Non enim tibi sunt ad sequendum ista difficilia, quae tanta rapuisti aviditate, tantoque in ea naturae admirabilis impetu ingressus es, ut ego tibi verborum, tu mihi rerum magister effectus sis. Non enim est modo ulla causa mentiendi, aut saltem occasio: nam neque te falsa tua laude studiosiorem fieri puto, et ii adsunt qui utrumque noverunt, et ei sermo iste mittetur, cui nostrum nullus ignotus est.

29. Bonos autem viros, deditosque optimis moribus, si non aliter sentis atque dixisti, pauciores te arbitror esse credere, quam mihi probabile est: sed multi penitus latent te. Item multorum non latentium, ea ipsa quae mira sunt, latent: in animo enim sunt ista, qui neque sensu accipi potest, et plerumque dum congruere vult vitiosorum hominum colloquiis, ea dicit quae aut probare aut appetere videatur. Multa etiam facit non libenter, propter aut vitandum odium hominum, aut ineptiam fugiendam; quod nos audientes [**Col. 1009**] aut videntes difficile aliter existimamus, quam sensus iste renuntiat. Eoque fit ut multos non tales esse credamus, quales et se ipsi, et eos sui familiares noverunt. Quod tibi ex amicorum nostrorum quibusdam magnis animi bonis, quae nos soli scimus,

o de-ar rămâne măcar faţă de noi cât mai departe, spiritul omenesc auzindu-le pe acestea, le proclamă că sunt celeste, divine şi absolut adevărate, şi se comportă altfel dorindu-le, încât mie mi se pare atotadevărat cumcă trăiesc aşa fie oamenii divini, fie nu fără un ajutor divin." Căruia eu: „Aceste precepte de-a trăi, care ţie îţi plac, ca totdeauna, foarte mult, Alypiu, ştii tu foarte bine că, deşi au fost exprimate deocamdată prin cuvintele mele, n-au fost, totuşi, inventate de către mine. De acestea sunt atotpline cărţile marilor şi aproape divinilor oameni, ceea ce nu pentru tine am socotit eu de zis, ci din cauza acestor adolescenţi, să nu cumva să dispreţuiască, întru ele, pe drept, cvasiautoritatea mea. Căci eu nu voiesc absolut deloc să-mi dea ei mie crezare, decât numai dându-le învăţătura şi explicându-le învederat raţiunea, din cauza cărora, spre a-i incita prin mărimea subiectului, socot cumcă ai intervenit şi tu cu remarca aceasta. Căci nu-ţi sunt, încaltea, ţie greu de urmat acestea, pe care le-ai răpit cu o atâta aviditate şi întru care ai păşit cu un atâta de mare impuls al admirabilei firi, încât, dacă eu ţi-am devenit ţie magistru prin cuvinte, tu mi-ai devenit mie prin faptele însele. De fapt, nu-i, acum, nici o cauză de-a minţi, şi nici măcar ocazia, căci nici nu socot cumcă tu ai deveni mai studios prin falsa ta laudă, şi-s şi, aci, de faţă, cei ce ne cunosc pe amândoi, şi şí această convorbire îi este trimisă celui cui nu-i este necunoscut niciunul dintre noi.

29. Bunii bărbaţi, însă, dedicaţi moravurilor optime, dacă nu simţi şi-ai spus-o altfel, socot că tu crezi că sunt mai puţini decât mi se pare mie probabil, dar mulţi îţi rămân cu totul ascunşi ţie. De asemenea, dintr-ale celor neascunşi, ţi-s ascunse înseşi cele ce-s de mirare: acestea, încaltea, în spiritul, care nici nu poate fi primit prin simţ, şi de cele mai multe ori, în timp ce voieşte să fie congruu colocviilor oamenilor vicioşi, le zice pe cele pe care să pară, fie că le aprobă, fie că le doreşte. Pe multe le face chiar fără plăcere, fie din cauza de-a evita ura oamenilor, fie de-a-nlătura inepţia, ceea ce noi, auzind sau văzând, estimăm dificil altfel decât ne dă de ştire simţul acesta. Şi, prin asta, se face că pe mulţi nu-i credem că sunt astfel precum se ştiu ei înşişi şi precum îi ştiu pe ei familiarii loruşi. Cea ce aş vrea să ţi-o persuadezi ţie însuţi, prin unele mari bunuri ale spiritului amicilcr noştri, pe care doar noi

persuadeas velim. Nam error iste non minima hac causa nititur, quod non pauci se subito ad bonam vitam mirandamque convertunt; et donec aliquibus clarioribus factis innotescant, quales erant esse creduntur. Nam ne longius abeam, quis istos adolescentes, qui antea noverat, facile credat tam studiose magna quaerere, tantas repente in hac aetate indixisse inimicitias voluptatibus? Ergo hanc opinionem pellamus ex animo: nam et illud divinum auxilium, quod, ut decebat, religiose in ultimo sermonis tui posuisti, latius quam nonnulli opinantur, officium clementiae suae per universos populos agit. Sed ad disputationis nostrae, si placet, ordinem redeamus; et quoniam de auctoritate satis dictum est, videamus quid sibi ratio velit.

XI. - *Ratio quid, et hujus in sensibilibus vestigia. Ut differunt rationale et rationabile.*

30. Ratio est mentis motio, ea quae discuntur distinguendi et connectendi potens: qua duce uti ad Deum intelligendum, vel ipsam quae aut in nobis, aut usquequaque est animam, rarissimum omnino genus hominum potest; non ob aliud, nisi quia in istorum sensuum negotia progresso, redire in semetipsum cuique difficile est. Itaque, cum in rebus ipsis fallacibus ratione totum agere homines moliantur, quid sit ipsa ratio, et qualis sit, nisi perpauci prorsus ignorant. Mirum videtur, sed tamen se ita res habet. Satis est hoc dixisse in praesentia: nam si vobis rem tantam sicut intelligenda est, nunc ostendere cupiam, tam ineptus sim quam arrogans, si vel me illam jam percepisse profitear. Tamen quantum dignata est in res quae nobis notae videntur procedere, indagemus eam, si possumus interim, prout susceptus sermo desiderat.

31. Ac primum videamus ubi hoc verbum, quod ratio vocatur, frequentari solet; nam illud nos movere maxime debet, quod ipse homo a veteribus sapientibus ita definitus

singuri le ştim. De fapt, eroarea aceasta se reazemă pe următoarea cauză, nu minima, că nu puţini se convertesc subit la viaţa bună şi minunată, şi, până să se facă, prin unele fapte mai strălucite, cunoscuţi, sunt crezuţi cumcă sunt cei ce erau. Căci, ca să nu merg mai departe, cine, care i-a cunoscut mai nainte pe aceşti adolescenţi, ar crede cumcă ei caută atât de studios să le afle pe cele mari şi că le-au declart repede, la această etate, atâta de mari inamiciţii voluptăţilor? Această opinie s-o alungăm, aşadar, din spirit: căci şi mirificul ajutor divin, pe care, cum se cuvenea, l-ai amintit religios, în ultima parte a rostirii tale, îşi face, mai larg decât opinează unii, oficiul clemenţei sale prin toate popoarele. Dar să ne-ntoarcem, de-ţi place, la ordinea disputei noastre, şi, fiindcă s-a spus de saţ despre autoritate, să vedem ce anume-şi ţinteşte raţiunea.

XI. - *Ce-i raţiunea; şi vestigiile ei întru cele sensibile. Cum diferă raţionalul şi raţiona(bi)lul.*

30. Raţiunea este mişcarea minţii, în stare de a le distinge şi de a le înlănţui logic pe cele învăţate: sub conducerea căreia neamul omenesc poate absolut rarissim să ajungă până la a-L înţelege pe Dumnezeu, ori însuşi sufletul, care este, fie întru noi, fie oriunde altundeva, nu de alta, decât numai şi numai fiindcă oricui, înaintat în negoţurile simţurilor acestora, îi este dificil să se reîntoarcă întru sine însuşi. Şi, aşa, cum, întru înseşi lucrurile înşelătoare, oamenii se sforţează să mâne totul prin raţiune, ce-i raţiunea însăşi şi cum este ea nu ignoră absolut cu totul decât absolut puţini. Pare de mirare, şi, totuşi, aşa se prezintă faptul în sine. În cele de faţă, e destul că am zis-o pe asta, căci, dacă aş dori să vă arăt eu vouă, acum, cum anume e de-nţeles un lucru atâta de mare, aş fi tot atâta de inept pe cât de arogant, şi de-aş mărturisi măcar cumcă eu am perceput-o deja. Totuşi, precum pretinde discuţia luată asupra-ne, s-o urmărim, de putem, deocamdată, pe cât a considerat demn ea să purceadă în lucrurile care ne par nouă cunoscute!

31. Dar să vedem, mai întâi, unde-i mai des folosit acest cuvânt, ce-i numit raţiune, căci trebuie să ne mişte mai cu seamă faptul că omul a fost definit de către-nţelepţii din vechime astfel: «Omul

est: Homo est animal rationale mortale. Hic genere posito quod animal dictum est, videmus additas duas differentias, quibus credo admonendus erat homo, et quo sibi redeundum esset, et unde fugiendum. Nam ut progressus animae usque ad mortalia lapsus est; ita regressus esse in rationem debet. Uno verbo a bestiis, quod rationale; et alio a divinis separatur, quod mortale dicitur. Illud igitur nisi tenuerit, bestia erit: hinc nisi se averterit, divina non erit. Sed quoniam solent doctissimi viri quid inter rationale et rationabile intersit, acute subtiliterque discernere, nullo modo est, ad id quod instituimus, negligendum: nam rationale esse dixerunt, quod ratione uteretur vel uti posset; rationabile autem, quod ratione factum esset aut dictum. Itaque has balneas rationabiles possumus dicere, nostrumque sermonem; rationales autem vel illum qui has fecit, vel nos qui **[Col. 1010]** loquimur. Ergo procedit ratio ab anima rationali, scilicet in ea quae vel fiunt rationabilia, vel dicuntur.

32. Duo ergo video, in quibus potentia visque rationis possit ipsis etiam sensibus admoveri: opera hominum quae videntur, et verba quae audiuntur. In utroque autem utitur mens gemino nuntio pro corporis necessitate: uno qui oculorum est, altero qui aurium. Itaque, cum aliquid videmus congruentibus sibi partibus figuratum, non absurde dicimus rationabiliter apparere. Itemque, cum aliquid bene concinere audimus, non dubitamus dicere quod rationabiliter sonat. Nemo autem non rideatur, si dixerit, Rationabiliter olet; aut, rationabiliter sapit; aut, rationabiliter molle est; nisi forte in iis quae propter aliquid ab hominibus procurata sunt, ut ita olerent vel saperent vel ferverent, vel quid aliud. Ut si quis locum, unde gravibus odoribus serpentes fugantur, rationabiliter dicat ita olere, causam intuens quare sit factum; aut poculum quod medicus confecerit, rationabiliter amarum esse vel dulce; aut quod temperari languido solium jusserit, calere rationabiliter aut tepere. Nemo autem hortum ingressus, et rosam

este animal raţional muritor.» Vedem, aci, pus fiind genul, care a fost numit animal, adăugate două diferenţe, prin care, cred, omul era sfătuit, şí unde ar trebui să se întoarcă-ntru sine, şí de unde să fugă. Căci, precum îndepărtarea faţă de sine a sufletului a lunecat până la cele muritoare, aşa întoarcerea la sine trebuie să fie întru raţiune. Printr-un cuvânt, că-i numit raţional, e separat de bestii, şi, prin al doilea, că-i numit muritor, e separat de cele divine. Prin urmare, dacă nu-l va fi ţinut pe primul, va fi bestie: de la cestălaltul dacă nu se va fi întors pe sine, nu va fi divin. Dar, fiindcă atotdocţii bărbaţi discern, îndeobşte, acut şi subtil care anume-i deosebirea dintre raţional şi raţiona(bi)l, nu-i în nici un chip de neglijat faţă cu ceea ce ne-am propus: căci am zis cumcă raţionalul este ceea ce se poate folosi sau se foloseşte de raţiune, raţiona(bi)lul, însă, ceea ce-i făcut sau zis prin raţiune. Şi, aşa, pe aceste băi le putem numi raţiona(bi)le şi şí disputa noastră; raţionali, însă, fie pe cel ce le-a făcut pe acestea, fie pe noi înşine, care vorbim. Prin urmare, raţiunea purcede de la sufletul raţional întru acele, care-va-să-zică, ce fie sunt făcute raţiona(bi)le, fie sunt zise.

32. Două văd eu, prin urmare, întru care potenţa şi forţa raţiunii le poate fi apropiată până şi simţurilor înşele: lucrările, care se văd, ale oamenilor, şi cuvintele, care se aud. Întru amândouă, însă, mintea se foloseşte, pentru necesitatea corpului, de un îngemănat nunţiu: unul care este al ochilor, al doilea, care-i al urechilor. Şi, aşa, când vedem ceva figurat prin părţi congruente-ndesine, nu absurd zicem că se arată raţiona(bi)l. Iarăşi, când auzim ceva ce consună bine-ndesine, nu stăm la-ndoială să zicem cumcă sună raţiona(bi)l. Nu va fi nimeni, însă, să nu râdă, dacă cineva va fi zis: «Miroase raţiona(bi)l», sau «Are gust raţiona(bi)l», sau «Este moale raţiona(bi)l»: decât numai, poate, despre cele ce au fost procurate de către oameni pentru ceva anume, ca să amiroase, să aibă gust sau să fiarbă astfel, sau orice alta de-acest fel. Precum, dacă cineva, intuind cauza de ce s-a făcut aşa, va zice cumcă un loc, de unde sunt alungaţi prin mirosuri grele şerpii, miroase, aşa, raţiona(bi)l; sau că paharul cu poţiunea pe care o va fi preparat medicul este raţiona(bi)l amar sau dulce; sau dacă a poruncit, spre a-l tempera pe un bolnav, anumite băi, cumcă sunt raţiona(bi)l calde sau călduţe. Nimenea, însă, intrând

naribus admovens, audet ita dicere. Quam rationabiliter fragrat! nec si medicus illam ut olfaceret jusserit. Tunc enim praeceptum vel datum illud rationabiliter, non tamen olere rationabiliter dicitur; nec propterea, quia naturalis ille odor est. Nam, quamvis a coquo pulmentum condiatur, rationabiliter conditum possumus dicere: rationabiliter autem sapere, cum causa extrinsecus nulla sit, sed praesenti satisfiat voluptati, nullo modo ipsa loquendi consuetudine dicitur. Si enim quaeratur de illo cui poculum medicus dederit, cur id dulciter sentire debuerit, aliud infertur propter quod ita est, id est morbi genus, quod jam non in illo sensu est, sed aliter sese habet in corpore. Si autem rogetur liguriens aliquid, gulae stimulo concitatus, cur ita dulce sit, et respondeat, Quia libet; aut, quia delector; nemo illud dicet rationabiliter dulce, nisi forte illius delectatio alicui rei sit necessaria, et illud quod mandit, ob hoc ita confectum sit.

33. Tenemus, quantum investigare potuimus, quaedam vestigia rationis in sensibus; et quod ad visum atque auditum pertinet, in ipsa etiam voluptate. Alii vero sensus non in voluptate sua, sed propter aliquid aliud solent hoc nomen exigere: id autem est rationalis animantis factum propter aliquem finem. Sed ad oculos quod pertinet, in quo congruentia partium rationabilis dicitur, pulchrum appellari solet. Quod vero ad aures, quando rationabilem concentum dicimus, cantumque numerosum rationabiliter esse compositum; suavitas vocatur proprio jam nomine. Sed neque in pulchris rebus cum nos color illicit, neque in aurium suavitate cum pulsa chorda quasi liquide sonat atque pure, rationabile illud dicere solemus. Restat ergo ut in istorum sensuum voluptate id ad rationem pertinere fateamur, ubi quaedam dimensio est atque modulatio.

34. Itaque in hoc ipso aedificio singula bene considerantes, [**Col. 1011**] non possumus non offendi quod unum ostium videmus in latere, alterum prope in medio, nec tamen in medio collocatum. Quippe in rebus fabricatis,

într-o grădină şi ducând la nas un trandafir, nu va zice: «Cât de raţiona(bi)l miroase!», nici chiar de-i va fi poruncit medicul să-l mirosească. Atunci, fie el, preceptul, chiar raţiona(bi)l dat, încaltea, nu se zice, totuşi, cumcă miroase raţiona(bi)l, şi, asta, numai fiindcă acel miros este natural. Căci, deşi este pregătită de către bucătar o mâncare din carne tăiată felii, putem zice cumcă este raţiona(bi)l preparată, că are gust raţiona(bi)l, însă, cum nu există extrinsec nici o cauză, ci numai să dea satisfacţie prezentei voluptăţi, cu nici un chip nu se zice aşa prin însăşi obişnuinţa de a vorbi. Căci, dacă este întrebat, încaltea, cel căruia medicul i-a prescris poţiunea, de ce va fi trebuit s-o simtă dulce, una-i că se conclude pentru ce este aşa, genul bolii, va-să-zică, ceea ce nu mai este întru simţul acela, ci altfel se prezintă în sine, în corp. Dacă, însă, e-ntrebat unul, care, stârnit de stimulul poftei, înfulecă ceva, de ce-i aşa dulce, şi va răspunde: «Fiindcă-mi place», sau «Fiindcă mă delectează», nimenea nu-l va numi raţiona(bi)l pe dulcele acela, decât numai dacă, poate, delectarea lui îi este necesară unui anume lucru, şi cea ce este mâncat a fost anume preparat în acel scop.

33. Ţinem, pe cât am putut investiga, unele vestigii ale raţiunii, în simţuri, şi, pe cât ţine de văz şi de auz, chiar şi întru voluptatea însăşi. Celelalte simţuri, însă, nu-şi exig acest nume întru voluptatea loruşi, ci pentru cu totul alta; asta, însă, este fapta însufleţitului raţional pentru un fine anume. Dar, în ceea ce aparţine de ochi, în care se zice raţiona(bi)lă congruenţa părţilor, se numeşte-ndeobşte frumosul. Ceea ce ţine, însă, de urechi, când zicem îmbinare armonioasă raţiona(bi)lă a sunetelor, şi că este raţiona(bi)l compus un cântec armonios, se numeşte, de-acum, cu numele propriu suavitate. Dar, nici când ne seduce, în lucrurile frumoase, culoarea, nici când, prin suavitate, struna lovită ne sună cvasilimpede şi pur în urechi, nu numim, îndeobşte, raţiona(bi)l una de felul acesta. Rămâne, prin urmare, ca, în voluptatea simţurilor acestora, să recunoaştem cumcă-i aparţine raţiunii ceea unde este o măsură ritmică şi modulaţie.

34. Şi, aşa, întru însuşi acest edificiu, bine considerându-le pe fiecare în parte, nu putem să nu fim mişcaţi de faptul că vedem o uşă colocată la o parte, şi alta, aproape la mijloc, şi, totuşi, nu-n mijloc. Într-adevăr, în lucrurile fabricate, inegala dimensiune a

nulla cogente necessitate, iniqua dimensio partium facere ipsi aspectui velut quamdam videtur injuriam. Quod autem intus tres fenestrae, una in medio, duae a lateribus, paribus intervallis solio lumen infundunt, quam nos delectat diligentius intuentes, quamque in se animum rapit, manifesta res est, nec multis verbis vobis aperienda. Unde ipsi architecti jam suo verbo rationem istam vocant; et partes discorditer collocatas, dicunt non habere rationem. Quod late patet, ac pene in omnes artes operaque humana diffunditur. Jam in carminibus, in quibus item dicimus esse rationem ad voluptatem aurium pertinentem, quis non sentiat dimensionem esse totius hujus suavitatis opificem? Sed histrione saltante, cum bene spectantibus gestus illi omnes signa sint rerum, quamvis membrorum numerosus quidam motus oculos eadem illa dimensione delectet, dicitur tamen rationabilis illa saltatio, quod bene aliquid significet et ostendat, excepta sensuum voluptate. Non enim, si pennatam Venerem faciat, et Cupidinem palliatum, quamvis id mira membrorum motione atque collocatione depingat, oculos videtur offendere; sed per oculos animum, cui rerum signa illa monstrantur: nam oculi offenderentur, si non pulchre moveretur. Hoc enim pertinebat ad sensum, in quo anima eo ipso quod mixta est corpori, percipit voluptatem. Aliud ergo sensus, aliud per sensum: nam sensum mulcet pulcher motus; per sensum autem animum solum pulchra in motu significatio. Hoc etiam in auribus facilius advertitur: nam quidquid jucunde sonat, illud libet, atque ipsum auditum illicit; quod autem per eumdem sonum bene significatur, nuntio quidem aurium, sed ad solam mentem refertur. Itaque cum audimus illos versus:

Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet;
(Virg., Georg. lib. 2, vers. 480, 481.)

aliter metra laudamus, aliterque sententiam: nec sub eodem intellectu dicimus, Rationabiliter sonat; et, rationabiliter dictum est.

părţilor, fără constrângerea niciunei necesităţi, pare precum i-ar face o anume nedreptate aspectului însuşi. Că înlăuntru, însă, trei fereste, una la mijoc, două la inervale egale, pe laturi, îi aduc scaldei lumina, e fapt învederat, şi nu de-arătat nouă prin multe cuvinte, cât ne delectează pe noi, mai diligent privindu-l, şi cât ne răpeşte-ntru sine spiritul. De unde, arhitecţii înşişi numesc una ca asta, prin propriul cuvânt, raţiune, iar părţile discordant colocate zic că n-au raţiune. Ceea ce se întinde departe şi se răspândeşte aproape asupra tuturor artelor şi lucrărilor omeneşti. Acum, în poezii, în care, de asemenea, zicem cumcă este raţiunea aparţinătoare voluptăţii urechilor, cine să nu simtă cumcă măsura ritmică este făuritoarea întregii voluptăţii acesteia? Dar, dansând histrionul, cum, pentru bine privitori, gesturile acelea sunt toate semne ale lucrurilor, cu toate că o anume mişcare armonioasă a mădularelor delectează ochii prin una şi-aceeaşi măsură ritmică, este numit, exceptând voluptatea simţurilor, raţiona(bi)l acel dans, pentru că semnifică şi arată cu totul alta. Căci facă-o el pe Venera-ntraripată şi pe Cupidon în mantaua filosofilor, deşi va reprezenta asta printr-o mirifică mişcare şi colocare a membrelor, nu pare, totuşi, cumcă ofensează ochii, ci, prin ochi, spiritul, căruia-i sunt arătate acele semne ale lucrurilor, căci ochii i-ar ofensa dacă nu s-ar mişca frumos. De altminteri, asta aparţinea simţului, în care, prin însuşi faptul că sufletul este amestecat cu corpul, percepe voluptatea. Una-i, prin urmare, simţul, alta, prin simţ, căci simţul îl încântă mişcarea frumoasă, prin simţ, însă, semnificaţia întru mişcarea frumoasă încântă numai spiritul. Asta una se ia mai uşor aminte în urechi: căci tot ceea ce sună plăcut, asta este iubit şi încântă auzul însuşi; ceea ce este, însă, bine semnificat prin acelaşi son, nunţiu, desigur, al urechilor, ci se raportează numai la minte. Şi, aşa, cum auzim celebrele versuri:

Ce se zoresc într-atât, în ocean, să se scalde iernatici
Sorii, iar nopţilor, vara, ce frâu le înfrână ivirea;
(Verg., *Georg.* II, vs. 480-481)

altfel lăudăm metrele, altfel, sentinţa, şi nici nu zicem sub acelaşi înţeles: «Sună raţiona(bi)l» şi «S-a spus raţiona(bi)l».

XII. - *Disciplinarum omnium excogitatrix ratio. Occasio vocabulorum. Occasio litterarum. Occasio numerorum. Occasio discretionis litterarum, syllabarum et verborum. Occasio historiae.*

35. Ergo jam tria genera sunt rerum in quibus illud rationabile apparet. Unum est in factis ad aliquem finem relatis, alterum in dicendo, tertium in delectando. Primum nos admonet nihil temere facere; secundum, recte docere; ultimum, beate contemplari. In moribus est illud superius; haec autem duo in disciplinis, de quibus nunc agimus. Namque illud quod in nobis est rationale, id est, quod ratione utitur, et **[Col. 1012]** rationabilia vel facit vel sequitur, quia naturali quodam vinculo in eorum societate astringebatur, cum quibus illi erat ratio ipsa communis, nec homini homo firmissime sociari posset, nisi colloquerentur, atque ita sibi mentes suas cogitationesque quasi refunderent, vidit esse imponenda rebus vocabula, id est significantes quosdam sonos; ut, quoniam sentire animos suos non poterant, ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant: ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis, atque discretis. Nihil autem horum facere poterat, si multitudo rerum sine quodam defixo termino infinite patere videretur. Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duobus repertis, nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quaedam grammaticae infantia, quam Varro litterationem vocat: graece autem quomodo appelletur, non satis in praesentia recolo.

36. Progressa deinde ratio animadvertit eosdem oris sonos quibus loqueremur, et quos litteris jam signaverat, alios esse qui moderato varie hiatu, quasi enodati ac simplices, faucibus sine ulla collisione defluerent, alios diverso pressu oris, tenere tamen aliquem sonum; extremos autem qui nisi adjunctis sibi primis erumpere non valerent. Itaque litteras hoc ordine quo expositae sunt, vocales, semivocales et mutas nominavit. Deinde syllabas notavit

XII. - *Raţiunea, făuritoarea tuturor disciplinelor. Ocazia vocabulelor. Ocazia literelor. Ocazia numerilor. Ocazia deosebirii literelor, silabelor şi cuvintelor. Ocazia istoriei.*

35. Sunt, prin urmare, trei, de-acum, genurile lucrurilor, în care apare raţiona(bi)lul acela. Primul este în faptele referitoare la un anume fine, al doilea, în vorbire, al treilea, în delectare. Primul ne atrage luarea aminte să nu facem nimic la-ntâmplare; al doilea, să-i învăţăm corect pe alţii, ultimul, să contemplăm fericit. Cel dintâi este întru moravuri; celelalte două, însă, în disciplinele despre care vorbim acum. De fapt, raţionalul acela care este în noi, care se foloseşte, care-va-să-zică, de raţiune, şi fie le face pe cele raţiona(bi)le, fie le însoţeşte, fiindcă era legat printr-un anume lanţ firesc, în societatea celor dimpreună cu care avea comună raţiunea însăşi, şi nici omul nu i se putea asocia atotferm omului, decât numai dacă convorbeau, şi, aşa, îşi cvasirevărsau unul altuia minţile şi cugetările loruşi, a văzut că trebuie să li se impună lucrurilor vocabulele, anume sonuri, adică, semnificante, ca, fiindcă nu puteau să-şi simtă spiritele loruşi, spre a şi le copula pe ele-ndesine, să se folosească de simţ ca şi de un interpret. Dar vorbele celor absenţi nu puteau fi auzite: deci raţiunea aceea a născut literele, notate fiind şi deosebite toate sonurile gurii şi ale limbii. Dar cu nimic din acestea n-avea ce face, dacă multitudinea lucrurilor părea că se-ntinde la infinit, fără o anume limită stabilită. A fost, prin urmare, cu mare necesitate, luată în seamă utilitatea numărării. Prin care două, descoperite, s-a născut cunoscuta profesie a învăţătorilor şi a celor ce-i învaţă pe copii socotitul[57], precum o anume copilărie a gramaticii, pe care Varro o numeşte literaţiune[58]: cum se numeşte ea, însă, în greceşte, nu-mi aduc, acum, prea bine, aminte[59].

36. Înaintând, apoi, raţiunea a observat că aceleaşi sonuri ale gurii, prin care vorbim, şi pe care le-a însemnat deja prin litere, sunt unele care, printr-o deschidere variu moderată, cvasilimpezi şi simple, se scurg printre fălci fără nici un fel de coliziune, altele, printr-o diferită strângere a gurii, ţin, totuşi, un anumit son; ultimele, însă, care n-ar fi, totuşi, în stare să curgă, dacă nu şi le-ar adăuga loruşi pe primele. Şi, aşa, a numit literele, în ordinea aceasta, în care au fost expuse, vocale, semivocale şi mute. A notat

deinde verba in octo genera formasque digesta sunt; omnisque illorum motus, integritas, junctura, perite subtiliterque distincta sunt. Inde jam numerorum et dimensionis non immemor, adjecit animum in ipsas vocum et syllabarum varias moras, atque inde spatia temporis alia dupla, alia simpla esse comperit, quibus longae brevesque syllabae tenderentur. Notavit etiam ista, et in regulas certas disposuit.

37. Poterat jam perfecta esse grammatica, sed quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam latine litteratura dicitur, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam necessario pertineret. Itaque unum quidem nomen, sed res infinita, multiplex, curarum plenior quam jucunditatis aut veritatis, huic disciplinae accessit historia, non tam ipsis historicis quam grammaticis laboriosa. Quis enim ferat imperitum videri hominem qui volasse Daedalum non audierit; mendacem illum qui finxerit, stultum qui crediderit, impudentem qui interrogaverit, non videri? aut in quo nostros familiares graviter miserari soleo, qui si non responderint quid vocata sit mater Euryali, [**Col. 1013**] accusantur inscitiae; cum ipsi eos, a quibus ea rogantur, vanos et ineptos, nec curiosos audeant appellare?

XIII. - *Dialectices et rhetorices inventio.*

38. Illa igitur ratio perfecta dispositaque grammatica, admonita est quaerere atque attendere hanc ipsam vim, qua peperit artem: nam eam definiendo, distribuendo, colligendo, non solum digesserat atque ordinaverat, verum ab omni etiam falsitatis irreptione defenderat. Quando ergo transiret ad alia fabricanda, nisi ipsa sua prius quasi quaedam machinamenta et instrumenta distingueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam disciplinarum, quam dialecticam vocant? Haec docet docere, haec docet discere; in hac se ipsa ratio demonstrat, atque aperit quae sit, quid velit, quid valeat. Scit scire; sola scientes facere non solum vult, sed etiam potest. Verum, quoniam plerumque stulti homines ad ea quae suadentur

apoi silabele; apoi au fost distribuite cuvintele în opt genuri şi forme; şi întreaga lor mişcare, integritatea, legătura, au fost subtil şi iscusit distincte. De aici, neuitând, apoi, numerii şi dimensiunile, şi-a-ndreptat spiritul asupra înseşi variilor durate ale vocilor şi silabelor, şi, de aici, a descoperit că spaţiile timpului, prin care se-ntind silabele lungi şi silabele scurte, sunt unele duble, altele, simple. Le-a notat chiar şi pe acestea şi le-a dispus în reguli certe.

37. Putea fi, de-acum, încheiată gramatica, dar, fiindcă prin numele însuşi recunoaşte cumcă ea strigă literele, de unde, în latineşte se mai numeşte chiar literatura, s-a mai făcut ca tot ceea ce, demn de memorie, li se încredinţează literelor, să aparţină în mod necesar de ea. Şi, aşa, un anume, bine-nţeles, dar lucru infinit, multiplu, mai plin de griji decât de plăcere şi adevăr, disciplinei acesteia i s-a adăugat istoria[60], nu atât de laborioasă istoricilor înşişi, precum grămăticilor. Cine va suporta, încaltea, să pară, el, omul prost, care să nu fi auzit cumcă Dedal a zburat, pe când nu pare mincinos cel ce-o va fi plăsmuit, prost cel ce-o va fi crezut, nerușinat cel ce-l va fi întrebat; sau în ceea ce, îndeobşte-i deplâng pe familiarii noştri, care, dacă nu vor fi răspuns cum se va fi numit mama lui Euryal, se-acuză de neştiinţă, pe când ei înşişi nu cutează să-i numească pe cei de către care-s întrebaţi vani şi inepţi şi nici curioşi?

XIII. - *Originea dialecticii şi a retoricii.*

38. Încheiată, aşadar, gramatica şi dispusă, acea raţiune şi-a amintit să caute s-o afle şi s-o bage bine în seamă pe însăşi această putere prin care a născut arta: căci definind, distribuind, deducând, nu doar a dispus şi a rânduit arta, ci a şi întărit-o încă faţă cu-ntreagă strecurarea pe furiş a falsităţii. Când putea ea, prin urmare, să treacă la făurirea altora, dacă nu-şi distingea ea însăşi, mai întâi, nu-şi cunoştea şi nu-şi rânduia anume maşinăriile sale şi instrumentele, ca să o dea la iveală pe însăşi disciplina disciplinelor, pe care-o numesc cu toţii dialectica? Ea ne-nvaţă să-i învăţăm pe alţii, ea ne-nvaţă să învăţăm, în ea se-nvederează pe sine raţiunea însăşi şi descoperă ce este, ce vrea, de ce este-n stare. Ştie că ştie; ea singura nu numai că voieşte, ci chiar şi poate să-i facă pe ştiutori. Însă, fiindcă, de cele mai multe ori, oamenii proşti

recte, utiliter et honeste, non ipsam sincerissimam quam rarus animus videt veritatem, sed proprios sensus consuetudinemque sectantur, oportebat eos non doceri solum quantum queunt, sed saepe et maxime commoveri. Hanc suam partem quae id ageret, necessitatis pleniorem quam puritatis, refertissimo gremio deliciarum, quas populo spargat, ut ad utilitatem suam dignetur adduci, vocavit rhetoricam. Hactenus pars illa quae in significando rationabilis dicitur, studiis liberalibus disciplinisque promota est.

XIV. - *Musica et poetica. Triplex sonus. Versus unde. Rhythmus.*

39. Hinc se illa ratio ad ipsarum rerum divinarum beatissimam contemplationem rapere voluit. Sed ne de alto caderet, quaesivit gradus, atque ipsa sibi viam per suas possessiones ordinemque molita est. Desiderabat enim pulchritudinem, quam sola et simplex posset sine istis oculis intueri; impediebatur a sensibus. Itaque in eos ipsos paululum aciem torsit, qui veritatem sese habere clamantes, festinantem ad alia pergere, importuno strepitu revocabant. Et primo ab auribus coepit, quia dicebant ipsa verba sua esse, quibus jam et grammaticam et dialecticam et rhetoricam fecerat. At ista potentissima secernendi cito vidit quid inter sonum et id cujus signum esset, distaret. Intellexit nihil aliud ad aurium judicium pertinere, quam sonum, eumque esse triplicem; aut in voce animantis, aut in eo quod flatus in organis faceret, aut in eo quod pulsu ederetur. Ad primum pertinere tragoedos vel comoedos, vel choros cujuscemodi, atque omnes omnino qui voce propria canerent: secundum tibiis et similibus instrumentis deputari: tertio dari citharas, lyras, cymbala, atque omne quod percutiendo canorum esset.

40. Videbat autem hanc materiam esse vilissimam, nisi certa dimensione temporum, et acuminis gravitatisque moderata varietate soni figurarentur. Recognovit hinc esse illa semina quae in grammatica, cum syllabas diligenti consideratione versaret, pedes et accentus vocaverat. Et quia

nu-l urmează, la cele ce-s drept, util şi onest îndrumaţi, pe însuşi atotsincerul adevăr, pe care-l vede rarul spirit, ci propriile simţuri şi consuetudinea, se cuvenea ca nu numai să fie-nvăţaţi, pe cât erau, ei, în stare, ci, adeseori, să fie şi maxim mişcaţi. Pe această parte a sa, care s-o facă pe asta din urmă, mai plină de necesitate decât de puritate, cu sânul atotplin de deliciile, pe care să i le-mprăştie poporului, ca să binevoiască să fie adus la utilitatea sa, a numit-o retorica. Până aci s-a întins, prin studiile liberale şi discipline, partea aceea, care, întru semnificare, e numită raţiona(bi)lă.

XIV. - *Muzica şi poetica. Sonul triplex. De unde-i versul. Ritmul.*

39. De-aci, mirifica raţiune a voit să se repeadă la atotfericita contemplaţiune a înseşi lucrurilor divine. Dar, ca să nu cadă din înalt, şi-a căutat paşii şi şi-a pregătit ca sie însăşi calea prin posesiunile sale şi prin ordine. Dorea, într-adevăr, frumseţea, pe care s-o poată privi singură şi simplă, fără ochii aceştia: era-mpiedicată de simţuri. Şi, aşa, şi-a întors puţintel raza aupra înseşi acelora care, strigând cumcă au la sine însele adevărul, o rechemau, prin zgomotul brutal, pe ea, grăbita să-nainteze la altele. Şi a-nceput, întâi şi-ntâi, cu urechile, fiindcă ziceau cumcă înseşi cuvintele, cu care făcuse, deja, şí gramatica şí dialectica, şí retorica, sunt ale loruşi. Dar ea, atotputernică-n scrutare, a văzut repede ce deosebire există între son şi cel al cărui semn era. A înţeles cumcă nu ţine nimic alta de judecata urechilor decât numai sonul şi că el este triplu: fie în vocea însufleţitului, fie în ceea ce făcea suflatul în instrumente, fie în ceea ce se producea prin lovire[91]. Că de primul aparţin tragedienii şi comedienii, ori chorurile de tot felul, şi absolut toţi care ar cânta prin vocea proprie: pe al doilea l-a atribuit naiurilor şi instrumentelor asemănătoare: celui de-al treilea i-au fost date ţiterele, lirele, cimbalele şi tot ce ţine de cântatul prin percuţie.

40. Vedea, însă, că această materie este atotvilă, dacă sonurile nu erau figurate prin certa dimensiune a timpilor şi prin moderata gravitate a ascuţimii şi a gravităţii. A recunoscut că de-aci sunt acele seminţe, pe care, când, în gramatică, mânuia, prin cercetare scrupuloasă, silabele, le numea picioare şi accente. Şi, fiindcă i-au

in ipsis verbis brevitates [Col. 1014] et longitudines syllabarum prope aequali multitudine sparsas in oratione attendere facile fuit, tentavit pedes illos in ordines certos disponere atque conjungere; et in eo primo sensum ipsum secuta, moderatos impressit articulos, quae et caesa et membra nominavit. Et ne longius pedum cursus provolveretur, quam ejus judicium posset sustinere, modum statuit unde reverteretur, et ab eo ipso versum vocavit. Quod autem non esset certo fine moderatum, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmi nomine notavit: qui latine nihil aliud quam numerus dici potuit. Sic ab ea poetae geniti sunt: in quibus cum videret non solum sonorum, sed etiam verborum rerumque magna momenta, plurimum eos honoravit, eisque tribuit quorum vellent rationabilium mendaciorum potestatem. Et quoniam de prima illa disciplina stirpem ducebant, judices in eos grammaticos esse permisit.

41. In hoc igitur quarto gradu, sive in rhythmis, sive in ipsa modulatione intelligebat regnare numeros, totumque perficere: inspexit diligentissime cujusmodi essent; reperiebat divinos et sempiternos, praesertim quod ipsis auxiliantibus omnia superiora contexuerat. Et jam tolerabat aegerrime splendorem illorum atque serenitatem corporea vocum materia decolorari. Et quoniam illud quod mens videt, semper est praesens, et immortale approbatur, cujus generis numeri apparebant; sonus autem quia sensibilis res est, praeterfluit in praeteritum tempus, imprimiturque memoriae; rationabili mendacio jam poetis favente ratione (quaerendumne quid propagini similiter inesset?), Jovis et Memoriae filias Musas esse confictum est. Unde ista disciplina sensus intellectusque particeps musicae nomen invenit.

XV. - *Geometria et Astronomia.*

42. Hinc est profecta in oculorum opes, et terram coelumque collustrans, sensit nihil aliud quam pulchritudinem sibi placere, et in pulchritudine figuras, in figuris dimensiones, in dimensionibus numeros;

fost uşor de văzut întru cuvintele însele scurtimile şi lungimile silabelor, răspândite aproape-n mulţime egală în rostire, a-ncercat să dispună şi să unească acele picioare în rânduri certe şi, urmând, mai întâi, într-asta, simţul însuşi, a marcat incizele moderate, pe care le-a numit, şi cezuri, şi membre[62]. Şi, ca să nu se desfăşure mai lung decât putea suporta judecata ei cursul picioarelor, a stabilit măsura de unde să se reîntoarcă, şi, prin însuşi acest fapt, a numit versul. Ceea ce nu era, însă, moderat printr-un fine cert, şi fugea, totuşi, raţiona(bi)l, cu picioare ordonate, a notat prin numele de ritm, care nu putea să-nsemne nimic alta în latineşte decât numărul. Aşa au fost născuţi de către ea poeţii: întru care, cum vedea marile momente nu doar ale sonurilor, ci chiar şi ale cuvintelor şi ideilor, i-a onorat pe ei cel mai mult şi le-a atribuit celor ce voiesc potestatea minciunilor raţiona(bi)le. Şi, fiindcă-şi trăgeau stirpea din acea primă disciplină, a permis ca judecătorii lor să fie grămăticii.

41. Pe această a patra treaptă, aşadar, înţelegea cumcă, fie în ritmuri, fie în modulaţiunea însăşi, domnesc numerii şi că ei desăvârşesc totul: i-a scrutat atotdiligent de ce fel sunt; îi găsea divini şi sempiterni, mai cu seamă că pe toate cele de mai nainte le-a întreţesut cu ajutorul loruşi. Şi, acum, tolera atotdureros că splendoarea lor şi serenitatea sunt decolorate de materia corporală a vocilor. Şi, fiindcă ceea ce vede mintea este pururea prezent şi-i aprobat nemuritor, din genul căruia apăreau numerii; sonul, însă, fiindcă este lucru sensibil, se scurge în timpul trecut şi este imprimat memoriei; prin minciuna raţiona(bi)lă s-a plăsmuit de către poeţi, fiindu-le deja favorabilă raţiunea (nu trebuie, oare, căutat ce poate exiata similar prăsilei?), cumcă muzele sunt fiicele lui Joe şi ale Memoriei. De unde, această disciplină, părtaşa simţului şi a intelectului, şi-a aflat numele de muzică.

XV. - *Geometria şi Astronomia.*

42. De aci a înaintat în averile ochilor şi, scrutând pământul şi cerul, a simţit cumcă lor nu le place nimic alta decât frumseţea, şi, în frumseţe, figurile, în figuri, dimensiunile, în dimensiuni, numerii; şi a căutat ea însăşi cu sine dacă este sau nu aici o astfel

quaesivitque ipsa secum, utrum ibi talis linea talisque rotunditas, vel quaelibet alia forma et figura esset, qualem intelligentia contineret. Longe deteriorem invenit, et nulla ex parte quod viderent oculi cum eo quod mens cerneret, comparandum. Haec quoque distincta et disposita, in disciplinam redegit, appellavitque geometriam. Motus eam coeli multum movebat, et ad se diligenter considerandum invitabat. Etiam ibi per constantissimas temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus, per intervallorum spatia moderata, intellexit nihil aliud quam illam dimensionem numerosque dominari. Quae similiter definiendo ac secernendo in ordinem nectens, astrologiam genuit; magnum religiosis argumentum, tormentumque curiosis.

43. In his igitur omnibus disciplinis occurrebant ei omnia numerosa, quae tamen in illis dimensionibus manifestius eminebant, quas in seipsa cogitando atque volvendo intuebatur verissimas: in his autem quae sentiuntur, umbras earum potius atque vestigia recolebat. **[Col. 1015]** Hic se multum erexit, multumque praesumpsit; ausa est immortalem animam comprobare. Tractavit omnia diligenter, percepit prorsus se plurimum posse; et quidquid posset, numeris posse. Movit eam quoddam miraculum, et suspicari coepit seipsam fortasse numerum esse eum ipsum quo cuncta numerarentur; aut si id non esset, ibi tamen eum esse quo pervenire satageret. Hunc vero totis viribus comprehendit, qui jam universae veritatis index futurus, ille cujus mentionem fecit Alypius, cum de Academicis quaereremus, quasi Proteus in manibus erat (**Lib. 3, Contra Acad., cap. 5, n. 11**). Imagines enim falsae rerum earum quas numeramus, ab illo occultissimo quo numeramus defluentes, in sese rapiunt cogitationem, et saepe illum cum jam tenetur, elabi faciunt.

XVI. - *Disciplinae liberales efferunt intellectum ad divina.*

44. Quibus si quisque non cesserit, et omnia quae per tot disciplinas late varieque diffusa sunt, ad unum quoddam simplex verum certumque redegerit; eruditi

de linie, o astfel de rotunditate sau orice altă formă şi figură de care conţinea ea prin inteligenţă. Şi, ceea ce pot vedea ochii, a găsit cu multul şi cu multul mai rău şi absolut din nici o parte comparabil cu ceea ce discerne mintea. Pe acestea, de asemenea, distincte şi rânduite, le-a cuprins într-o disciplină şi a numit-o geometrie. Mult o mişca pe ea mişcarea cerului şi o invita s-o considere diligent întru sine. Şi a înţeles cumcă şi aici, prin atotconstantele alternări ale timpului, prin cursurile fixe şi definite ale astrelor, prin moderatele spaţii ale intervalelor, nu împărăţeşte nimic alta decât acea dimensiune şi numerii. Şi, la fel, definind, şí deosebind, şí torcând ea în ordine a născut astrologia, marele argument religioşilor şi tortură curioşilor.

43. În toate aceste discipline, aşadar, îi ocurau ei armonioase toate, dintre care, totuşi, eminau mai învederat, întru mirificele proporţii ritmice, cele pe care, cugetându-le ea întru sine însăşi şi desfăşurându-le, le vedea atotadevărate: întru acestea, însă, ce sunt simţite, îşi amintea mai degrabă umbrele şi vestigiile acelora. Mult s-a-nălţat ea aici şi mult prezumat-a; îndrăznit-a să comprobeze nemuritor sufletul. Tratatu-le-a diligent pe toate, a perceput întrutotul că ea poate mult de totul, şi că tot ceea ce poate prin numeri poate. A cutremurat-o pe ea un miracol şi-a început să socoată-ntru sine cumcă ea însăşi este, poate, numărul acela însuşi prin care sunt numărate toate, sau, dacă nu-i ea acela, el este, totuşi, acolo, unde se zbătea ea să ajungă. L-a-mbrăţişat, însă, cu toate puterile sale pe acesta, care, iată, iudice viitor al întregului adevăr, acela, a cărui menţiune a făcut-o Alypiu, când discutam despre academici, era în mâini un cvasi Proteu (Lib. 3, *Contra Acad.*, cap. 5, n. 11)[63]. Imaginile false, încaltea, ale acelor lucruri, pe care le numărăm, decurgând de la acela atotocult, prin care numărăm, răpesc întru sine însele cugetarea şi fac, adesea, ca el să fie scăpat tocmai decum e prins.

XVI. - *Disciplinele liberale ridică intelectul la divine.*

44. Faţă cu care, dacă cineva nu va fi cedat şi le va fi rânduit pe toate, ce sunt variu şi peste tot răspândite întru atâtea discipline, la unul simplu, adevărat şi cert, atotdemn, el, de numele de erudit,

nomine dignissimus, non temere jam quaerit illa divina, non jam credenda solum, verum etiam contemplanda, intelligenda atque retinenda. Quisquis autem vel adhuc servus cupiditatum, et inhians rebus pereuntibus; vel jam ista fugiens, casteque vivens, nesciens tamen quid sit nihil, quid informis materia, quid formatum exanime; quid corpus, quid species in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore; quid motus secundum locum, quid motus non secundum locum, quid stabilis motus, quid sit aevum; quid sit nec in loco esse, nec nusquam; et quid sit praeter tempus, et semper; quid sit et nusquam esse, et nusquam non esse; et nunquam esse, et nunquam non esse: quisquis ergo ista nesciens, non dico de summo illo Deo, qui scitur melius nesciendo, sed de anima ipsa sua quaerere ac disputare voluerit, tantum errabit, quantum errari plurimum potest: facilius autem cognoscet ista, qui numeros simplices atque intelligibiles comprehenderit. Porro istos comprehendet, qui et ingenio valens, et privilegio aetatis aut cujuslibet felicitatis otiosus, et studio vehementer incensus, memoratum disciplinarum ordinem, quantum satis est, fuerit persecutus. Cum enim artes illae omnes liberales, partim ad usum vitae, partim ad cognitionem rerum contemplationemque discantur; usum earum assequi difficillimum est, nisi ei qui ab ipsa pueritia ingeniosissimus, instantissime atque constantissime operam dederit.

XVII. - *Arduas quaestiones ne attingant non instructi disciplinis.*

45. Quod vero ex illis ad id quod quaerimus opus est, ne te, quaeso, mater, haec velut rerum immensa quaedam silva deterreat. Etenim quaedam de omnibus eligentur numero paucissima, vi potentissima, cognitione autem multis quidem ardua; tibi tamen, cujus ingenium quotidie mihi novum est, et cujus **[Col. 1016]** animum vel aetate vel admirabili temperantia remotissimum ab omnibus nugis, et a magna labe corporis emergentem, in se multum surrexisse cognosco, tam erunt facilia quam difficilia tardissimis miserrimeque viventibus. Si enim dicam te facile

nu temerar caută de-acum să le afle pe cele divine, de-acum nu doar de crezut, ci chiar de contemplat, de-nţeles şi de reţinut. Oricine, însă, fie încă serv al cupidităţilor şi doritor arzător al lucrurilor pieritoare, fie fugind deja de acestea şi cast trăitor, neştiutor, totuşi, ce este nimicul, ce, materia informă, ce, formatul neînsufleţit; ce, corpul, ce, spiţele în corp, ce, locul, ce, timpul, ce, în loc, ce, în timp; ce, mişcarea după loc, ce, mişcarea nu după loc, ce, mişcarea stabilă, ce este evul, ce este a nu fi nici în loc, nici nicăieri; ce este în afara timpului, şi pururea; ce este a nu fi nicăieri şi a fi peste tot, şi a nu fi niciodată şi a fi totdeauna: oricine va fi voit, aşadar, neştiindu-le pe acestea, să se întrebe şi să dispute, nu zic despre mirific supremul Dumnezeu, Carele-i ştiut mai bine neştiindu-L[64], ci despre însuşi sufletul său, va greşi atât, cât se poate greşi mai mult: însă le va cunoaşte mai uşor pe acestea cel ce va fi-nţeles pe deplin numerii simpli şi inteligibili. Îi va-nţelege, apoi, pe ei cel care, şi prin talentul înnăscut[65], în stare, şi liber de griji, prin privilegiul vârstei şi al unei anume situaţii fericite, şi încins cu ardoare de studiu va fi urmat, cât este de saţ, amintita ordine a disciplinelor. Cum toate aceste arte liberale sunt, de-altminteri, învăţate, parte-ntru uzul vieţii, parte-ntru cunoaşterea şi contemplarea lucrurilor, uzul lor e atotdificil să şi-l dobândească, cu excepţia celui care, din fragedă pruncie, atottalentat[66], le va fi acordat atotpotrivit şi atotconstant toată silinţa.

XVII. - *Chestiunile grele să nu le atingă neinstruiţii întru discipline.*

45. Faptul că noi avem, încaltea, trebuinţă dintru ele la ceea ce căutăm să aflăm, te rog, mamă, să nu te-nspăimânte pe tine asta, precum o anume imensă pădure de lucruri[67]. De-altminteri, vor fi alese, dintre toate, unele, puţine la număr, atotputernice prin forţă, multora, însă, greu, într-adevăr, de cunoscut, ţie, totuşi, al cărei ingeniu este pentru mine zilnic nou şi al cărei spirit, fie prin etate, fie printr-o admirabilă temperanţă atotîndepărtat de toate nimicurile, şi, scăpând el de marea cădere a corpului, cunosc că s-a-nălţat mult întru sine, îţi vor fi atât de uşoare, pe cât de grele, atotgreilor la minte şi atotmizer vieţuitorilor. Dacă aş zice,

ad eum sermonem perventuram, qui locutionis et linguae vitio careat, profecto mentiar. Me enim ipsum, cui magna necessitas fuit ista perdiscere, adhuc in multis verborum sonis Itali exagitant; et a me vicissim, quod ad ipsum sonum attinet, reprehenduntur. Aliud est enim esse arte, aliud gente securum. Soloecismos autem quos dicimus, fortasse quisque doctus diligenter attendens in oratione mea reperiet; non enim defuit qui mihi nonnulla hujusmodi vitia ipsum Ciceronem fecisse peritissime persuaserit. Barbarismorum autem genus nostris temporibus tale compertum est, ut et ipsa ejus oratio barbara videatur, qua Roma servata est. Sed tu, contemptis istis vel puerilibus rebus, vel ad te non pertinentibus, ita grammaticae pene divinam vim naturamque cognoscis, ut ejus animam tenuisse, corpus reliquisse disertis videaris.

46. Hoc etiam de caeteris hujusmodi artibus dixerim: quas si penitus fortasse contemnis, admoneo te, quantum filius audeo, quantumque permittis, ut fidem istam tuam, quam venerandis mysteriis percepisti, firme cauteque custodias; deinde ut in hac vita atque moribus constanter vigilanterque permaneas. De rebus autem obscurissimis, et tamen divinis, quomodo Deus et nihil mali faciat, et sit omnipotens, et tanta mala fiant; et cui bono mundum fecerit, qui non erat indigus; et utrum semper fuerit malum, an tempore coeperit; et, si semper fuit, utrum sub conditione Dei fuerit: et, si fuit, utrum etiam iste mundus semper fuerit, in quo illud malum divino ordine dominaretur; si autem hic mundus aliquando esse coepit, quomodo antequam esset, potestate Dei malum tenebatur; et quid opus erat mundum fabricari, quo malum quod jam Dei potestas frenabat, ad poenas animarum includeretur; si autem fuit tempus quo sub Dei dominio malum non erat, quid subito accidit, quod per aeterna retro tempora non acciderat. In Deo enim novum exstitisse consilium, ne dicam impium, ineptissimum est dicere. Si autem importunum fuisse, et quasi improbum malum Deo

încaltea, că tu ai să ajungi uşor la acel discurs, care să fie lipsit de viciul rostirii şi-al limbei, aş minţi-ntrutotul. Căci pe mine însumi, care am avut mare trebuinţă să le-nvăţ bine pe acestea, mă critică încă în multe sonuri ale cuvintelor; şi sunt respinşi, la rându-le, de către mine în ceea ce tine de sonul însuşi. Una este, altminteri, a fi sigur prin artă, alta, prin gintă[68]. Cele pe care le numim solecisme[69], însă, un doct oarecare, luând atent seama, le va găsi, poate, în rostirea mea; nu a lipsit, de-altminteri, cel care să-mi persuadeze atotabil cumcă unele vicii de felul acesta a comis însuşi Cicero. Genul barbarismelor[70], însă, s-a dovedit astfel în timpurile noastre, încât pare barbar până şi însuşi discursu-i, prin care a fost salvată Roma. Dar tu, dispreţuindu-le pe acestea, fie ca jocuri puerile, fie ca neprivindu-te pe tine, cunoşti astfel natura şi puterea aproape divină a gramaticii, încât pari că i-ai reţinut sufletul şi le-ai lăsat corpul său curioşilor.

46. Asta aş putea-o zice şi despre celelalte arte de felul acesta, pe care, dacă le dispreţuieşti, poate, întrutotul, te sfătuiesc, pe cât îndrăznesc eu, ca fiu, şi pe cât îmi permiţi, să custodeşti ferm şi precaut această credinţă a ta, pe care ai dobândit-o prin venerarea misteriilor, apoi să stărui constant şi vigilent întru acest fel de viaţă şi moravuri. Despre lucrurile atotobscure, însă, şi divine, totuşi: în ce chip Dumnezeu nici nu face răul, şi este şi omnipotent, şi şi sunt făcute atâta de multe rele; şi la ce bun va fi făcut lumea, Cel Ce nu ducea lipsă de nimic; şi dacă răul va fi fost dintotdeauna sau va fi început în timp; şi, dacă va fi fost dintotdeauna, de a fost sau nu sub condiţiunea[71] lui Dumnezeu; şi, dacă a fost, de a fost sau nu dintotdeauna chiar şi această lume, în care răul acela să fie dominat prin ordinea divină; dacă, însă, această lume a început cândva să fie, în ce chip, mai nainte să fie, era ţinut prin potestatea lui Dumnezeu răul; şi la ce era nevoie să fie făurită lumea, în care răul, pe care deja potestatea lui Dumnezeu îl înfrâna, să fie inclus spre pedepsele sufletelor; dacă a fost, însă, un timp în care răul nu era sub stăpânirea lui Dumnezeu, ce s-a-ntâmplat subit, ce nu s-a-ntâmplat în urmă prin timpurile eterne; cumcă s-a ivit un nou plan întru Dumnezeu este, ca să nu zic impiu, atotinept a zice; dacă zicem, însă, ceea ce socot unii, cumcă răul i-a fost inabordabil şi evasienorm lui Dumnezeu, de-acum nimenea, învăţat, nu-şi va

dicimus, quod nonnulli existimant, jam nemo doctus risum tenebit, nemo non succensebit indoctus. Quid enim potuit Deo nocere mali nescio qua illa natura? Si enim dicunt non potuisse, fabricandi mundi causa non erit: si potuisse dicunt, inexpiabile nefas est Deum violabilem credere; nec ita saltem, ut vel virtute providerit, ne sua substantia violaretur. Namque animam poenas hic pendere fatentur, cum inter ejus et Dei substantiam nihil velint omnino distare. Si autem istum mundum non factum dicamus, impium est atque ingratum credere, ne illud sequatur, quod Deus eum non fabricarit: ergo de his atque hujusmodi rebus, aut ordine illo eruditionis, aut nullo modo quidquam requirendum est.

XVIII. - [**Col. 1017**] *Quo ordine anima provehitur ad cognitionem sui et ipsius unitatis. Omnia in unum tendunt.*

47. Et ne quisquam latissimum aliquid nos complexos esse arbitretur, hoc dico planius atque brevius. Ad istarum rerum cognitionem neminem aspirare debere sine illa quasi duplici scientia bonae disputationis, potentiaeque numerorum. Si quis etiam hoc plurimum putat, solos numeros optime noverit, aut solam dialecticam. Si et hoc infinitum est, tantum perfecte sciat quid sit unum in numeris, quantumque valeat; nondum in illa summa lege summoque ordine rerum omnium, sed in iis quae quotidie passim sentimus atque agimus. Excipit enim hanc eruditionem jam ipsa philosophiae disciplina, et in ea nihil plus invenit quam quid sit unum, sed longe altius longeque divinius. Cujus duplex quaestio est: una de anima, altera de Deo. Prima efficit ut nosmetipsos noverimus; altera, ut originem nostram. Illa nobis dulcior, ista charior; illa nos dignos beata vita, beatos haec facit; prima est illa discentibus, ista jam doctis. Hic est ordo studiorum sapientiae, per quem fit quisque idoneus ad intelligendum ordinem rerum, id est, ad dignoscendos duos mundos, et ipsum parentem universitatis; cujus nulla scientia est in anima, nisi scire quemodo eum nesciat.

ţine râsul, şi se va-nfuria tot ne-nvăţatul; ce i-a putut dăuna, încaltea, lui Dumnezeu natura aceea, nu ştiu eu care, a răului?; dacă ei zic, într-adevăr, cumcă nu i-a putut, nu va exista cauza făuririi lumii; dacă ei zic că i-a putut, e o nelegiuire inexpiabilă a-L crede pe Dumnezeu violabil; şi nici măcar aşa, încât să fi prevăzut să nu fie violată substanţa sa fie şi de către virtute; căci aci mărturisesc ei cumcă sufletul îşi ispăşeşte pedepsele, cum nu voiesc să fie absolut nici o deosebire între substanţa lui[72] şi a lui Dumnezeu; dacă vom numi, însă, nefăcută această lume, e impiu şi ingrat a crede, să nu urmeze logic faptul că nu a făcut-o Dumnezeu: despre acestea, prin urmare, sau despre lucruri de felul acesta, ori nu-i de căutat cu nici un chip nimic, sau e de căutat prin acea ordine a instruirii[73].

XVIII. - *Prin ce ordine e purtat sufletul la cunoaşterea de sine şi a unităţii înseşi. Toate tind întru una.*

47. Şi ca să nu creadă neştine cumcă noi am îmbrăţişat ceva latissim, pe-asta o zic mai de-a dreptul şi mai pe scurt. La cunoaşterea acestor lucruri nu trebuie să aspire nimenea fără acea cvasiîngemănată ştiinţă a bunei dispute şi a puterii numerilor. Dacă cineva o socoate, bunăoară, prea mult pe asta, cunoască el optim numai numerii sau numai dialectica. Dacă şi asta-i infinit, ştie el perfect numai ce-i unu[74] în numeri şi cât e în stare, şi nu încă în acea supremă lege şi-n suprema ordine a tuturor lucrurilor, ci-n cele ce le simţim peste tot şi le facem zilnic. De-altminteri, şi-a luat deja asupra-şi această învăţătură însăşi disciplina filosofiei, şi nu află nimic mai mult întru acelea, decât ce-i unul, dar cu multul mai înalt şi cu multul mai divin. A cărei chestiune este dublă: prima despre suflet, a doua despre Dumnezeu. Prima face să ne cunoaştem pe noi înşine, a doua, originea noastră. Prima ne este mai dulce, a doua, mai scumpă; prima ne face demni de viaţa fericită, a doua, fericiţi; prima este aceea a celor ce-nvaţă, a doua, a deja docţilor. Aceasta este ordinea studiilor înţelepciunii, ordine, prin care devine oricine apt de-a înţelege ordinea lucrurilor, adică, de a distinge două lumile şi pe însuşi părintele universalităţii, a cărui ştiinţă nu-i niciuna în suflet decât numai că ştie în ce chip să nu-L ştie.

48. Hunc igitur ordinem tenens anima jam philosophiae tradita, primo seipsam inspicit: et cui jam illa eruditio persuasit, aut suam, aut seipsam esse rationem, in ratione autem aut nihil esse melius et potentius numeris, aut nihil aliud quam numerum esse rationem; ita secum loquetur: Ego quodam meo motu interiore et occulto, ea quae discenda sunt possum discernere et connectere, et haec vis mea ratio vocatur. Quid autem discernendum est, nisi quod aut unum putatur et non est, aut certe non tam unum est quam putatur? Item, cur quid connectendum est, nisi ut unum fiat, quantum potest? Ergo et in discernendo et in connectendo, unum volo, et unum amo. Sed cum discerno, purgatum; cum connecto, integrum volo. In illa parte vitantur aliena, in hac propria copulantur, ut unum aliquid perfectum fiat. Lapis ut esset lapis, omnes ejus partes, omnisque natura in unum solidata est. Quid arbor? nonne arbor non esset, si una non esset? Quid membra cujuslibet animantis ac viscera, et quidquid est eorum e quibus constat? Certe si unitatis patiantur divortium, non erit animal. Amici quid aliud quam unum esse conantur? Et quanto magis unum, tanto magis amici sunt. Populus una civitas est, cui est periculosa dissensio: quid est autem dissentire, nisi non unum sentire? Ex multis militibus fit unus exercitus: nonne quaevis multitudo eo minus vincitur, quo magis in unum coit? Unde ipsa cóitio in unum, cuneus nominatus est, quasi couneus. Quid amor omnis? nonne unum vult fieri cum eo quod amat, et si ei contingat, unum cum eo fit? Voluptas ipsa non ob aliud delectat vehementius, nisi quod amantia sese corpora in unum coguntur. Dolor unde perniciosus est? Quia id quod unum [**Col. 1018**] erat, dissicere nititur.

XIX. - *Homo unde brutis praestantior, quomodo possit videre Deum.*

Ergo molestum et periculosum est, cum eo unum fieri quod separari potest.

48. Această ordine ţinând-o, aşadar, sufletul, dedat de-acum filosofiei[75], se scrutează, mai întâi, pe sine însuşi: şi, cui acea învăţătură i-a demonstrat deja convingător cumcă sau el însuşi, sau a sa, este raţiunea, în raţiune, însă, ori nu este nimic mai bun şi mai puternic decât numerii, ori că raţiunea nu-i nimic alta decât numărul[76], va vorbi cu sine însuşi astfel: «Eu, printr-o anume mişcare a mea, interioară şi ocultă, le pot discerne şi întreţese pe cele ce-s de-nvăţat, şi această putere a mea se numeşte raţiune. Ce-i, însă, de discernut, decât numai ceea ce-i gândit una şi nu este, sau, desigur, nu-i decât una, cât e gândit? Iarăşi, de ce-i ceva de-ntreţesut, decât numai să fie făcut una, cât se poate? Aşadar, şi discernnd şi-ntreţesând, una voiesc şi una iubesc. Dar, când discern voiesc purgatul, când întreţes, integrul. În prima parte, sunt evitate străinele, în a doua, sunt copulate propriile, ca una să devină ceva perfect. Piatra, ca să fie piatră, în toate părţile ei şi toată natura, în una întăritu-s-a. Ce, arborele, ar mai fi el, oare, arbore, de n-ar fi una? Ce, mădularele oricărui însufleţit şi viscerele, şi tot ceea ce ţine de cele dintru care consistă? Desigur, dacă ar suporta divorţul unităţii, nu va fi animal. Amicii ce alta se sforţează decât să fie una? Şi, cu cât mai mult sunt una, cu atât, mai amici. Poporul este o cetate căreia-i este periculoasă disensiunea: ce alta înseamnă, însă, a fi în disensiune decât numai şi numai a nu se simţi una? Dintru mulţi soldaţi e făcută o armată: oare nu orice multitudine e cu atât mai puţin învinsă cu cât mai mult se-ntreţese-n formă de cui în una? De unde înseşi întreţeserea-n formă de cui în una este numită formaţie de luptă în formă de cui, o cvasi **couneus**[77]. Ce, iubirea toată nu voieşte, oare, să devină una cu ceea ce iubeşte, şi, de se-ntâmplă, devine una? Voluptatea însăşi nu delectează mai vehement de alta decât numai pentru că corpurile ce se iubsc îndesine se adună în una. Durerea de unde-i mai vătămătoare? Fiindcă ceea ce era una tinde să se împrăştie.

XIX. - *De unde le este omul mai prestant brutelor; în ce chip ar putea să-L vadă pe Dumnezeu.*

Este, deci, molest şi periculos a deveni una cu ceea ce poate să se separe.

49. Ex multis rebus passim ante jacentibus, deinde in unam formam congregatis, unam facio domum. Melior ego, siquidem ego facio, illa fit: ideo melior quia facio; non dubium est inde me esse meliorem quam domus est. Sed non inde sum melior hirundine, aut apicula; nam et illa nidos affabre struit, et illa favos: sed his melior, quia rationale animal sum. At si in ratis dimensionibus ratio est; numquidnam et aves quod fabricant, minus apte congruenterque dimensum est? Imo numerosissimum est. Non ergo numerosa faciendo, sed numeros cognoscendo, melior sum. Quid ergo? illae nescientes operari numerosa poterant? Poterant profecto. Unde id docetur? Ex eo quod nos quoque certis dimensionibus linguam dentibus et palato accommodamus, ut ex ore litterae ac verba prorumpant, nec tamen cogitamus cum loquimur, quo motu oris id facere debeamus. Deinde quis bonus cantator, etiam si musicae sit imperitus, non ipso sensu naturali et rhythmum et melos perceptum memoria custodiat in canendo? quo quid fieri numerosius potest? Hoc nescit indoctus, sed tamen facit operante natura. Quando autem melior, et pecoribus praeponendus? Quando novit quod facit. At nihil aliud me pecori praeponit, nisi quod rationale animal sum.

50. Quomodo igitur immortalis est ratio, et ego simul et rationale et mortale quiddam esse definior? An ratio non est immortalis? Sed unum ad duo, vel duo ad quatuor, verissima ratio est: nec magis heri fuit ista ratio vera quam hodie; nec magis cras aut post annum erit vera; nec si omnis iste mundus concidat, poterit ista ratio non esse. Ista enim semper talis est; mundus autem iste nec heri habuit, nec cras habebit quod habet hodie, nec hodierno ipso die, vel spatio unius horae eodem loco solem habuit: ita cum in eo nihil manet, nihil vel parvo spatio temporis habet eodem modo. Igitur, si immortalis est ratio, et ego qui ista omnia vel discerno vel connecto, ratio sum; illud quo mortale appellor, non est meum. Aut, si anima non id est quod ratio, et tamen

49. Dintru mai multe lucruri, zăcând, mai nainte, peste tot, apoi adunate într-o singură formă, fac eu o casă. Mai bun sunt eu, dat fiind că eu fac, ea este făcută; şi de aceea-s mai bun, fiindcă fac; nu-i nici un dubiu cumcă de aci-s eu mai bun decât casa. Dar nu de aci-s mai bun decât rândunica sau albinuţa, că şí prima-şi construieşte măiestrit cuiburile şí a doua, fagurii: ci-s mai bun decât ele fiindcă eu sunt animal raţional. Dar, dacă în dimensiunile raţionate este raţiunea, nu cumva şi ceea ce făuresc păsările este mai puţin apt şi congruu cumpătat[78]? Ba, dimpotrivă,-i atotrostuit[79]. Nu deci făcând rostuitele, ci cunoscând rostul numerilor sunt eu mai bun. Ce, prin urmare, neştiutoare, ele puteau făuri rostuitele? Puteau absolut. De unde se-nvaţă asta? Din faptul că noi chíar, prin certe dimensiuni, ne acomodăm dinţilor şi palatului limba, ca să ţâşnească din gură literele şi cuvintele, şi nu cugetăm, totuşi, când vorbim, prin ce mişcare a gurii trebuie s-o facem pe asta. Apoi, care bun cântăreţ, chiar dacă neinstruit într-ale muzicii, nu custodeşte perceput în memorie, în timp ce cântă, şí ritmul şí melodia, decât care ce poate fi făcut mai rostuit? Asta n-o ştie neînvăţatul, şi, totuşi, o face prin lucrarea firii. Când este, însă, mai bun şi de prepus dobitoacelor? Când ştie ce face. Ei, bine, nimic alta nu i mă prepune pe mine dobitocului decât numai că sunt animal raţional.

50. În ce chip este, aşadar, nemuritoare raţiunea, şi eu mă definesc o anume fiinţă şí raţională, şí muritoare, totodată? Sau raţiunea nu este nemuritoare? Dar unu la doi sau doi la patru este o raţi(un)e atotadevărată, şi nici ieri nu a fost această raţi(un)e mai adevărată decât azi, şi nici nu va fi mâine, sau peste un an, mai adevărată, şi nici dacă întreagă acestă lume se va nimici, nu se va putea să nu fie acestă raţi(un)e. Aceasta, într-adevăr, este pururea aşa, lumea aceasta, însă, nici ieri nu a avut, nici mâine nu va avea ceea ce are azi, şi nici în însăşi ziua de astăzi, sau în spaţiul unei ore, n-a avut soarele-n acelaşi loc: aşa cum în ea nimic nu rămâne nemişcat, nimic, nici măcar în micul spaţiu al timpului, nu are în acelaşi mod. Aşadar, dacă raţiunea este nemuritoare, şi eu, care fie le discern, fie le-ntreţes pe acestea toate, sunt raţiunea, acel muritor, prin care mă numesc, nu este al meu. Sau, dacă

ratione utor, et per rationem melior sum; a deteriore ad melius, a mortali ad immortale fugiendum est. Haec et alia multa secum anima bene erudita loquitur, atque agitat: quae persequi nolo, ne cum ordinem vos docere cupio, modum excedam, qui pater est ordinis. Gradatim enim se, et ad mores vitamque optimam non jam sola fide, sed certa ratione perducit. Cui numerorum vim atque potentiam diligenter intuenti nimis indignum videbitur et nimis flendum, per suam scientiam versum bene currere citharamque concinere, et suam vitam seque ipsam quae anima est, devium [**Col. 1019**] iter sequi, et dominante sibi libidine, cum turpissimo se vitiorum strepitu dissonare.

51. Cum autem se composuerit et ordinaverit, ac concinnam pulchramque reddiderit, audebit jam Deum videre, atque ipsum fontem unde manat omne verum, ipsumque Patrem Veritatis. Deus magne, qui erunt illi oculi! quam sani, quam decori, quam valentes, quam constantes, quam sereni, quam beati! Quid autem est illud quod vident? quid, quaeso? Quid arbitremur, quid aestimemus, quid loquamur? Quotidiana verba occurrunt, et sordidata sunt omnia vilissimis rebus. Nihil amplius dicam, nisi promitti nobis aspectum pulchritudinis, cujus imitatione pulchra, cujus comparatione foeda sunt caetera. Hanc quisquis viderit (videbit autem qui bene vivit, bene orat, bene studet), quando eum movebit cur alius optans habere filios non habeat, alius abundantes exponat, alius oderit nascituros, diligat alius natos: quomodo non repugnet nihil futurum esse, quod non sit apud Deum, ex quo necesse est ordine omnia fieri, et tamen non frustra Deum rogari? Postremo, quando justum virum movebunt aut ulla onera, aut ulla pericula, aut ulla fastidia, aut ulla blandimenta fortunae? In hoc enim sensibili mundo vehementer considerandum est quid sit tempus et locus; ut quod delectat in parte, sive loci, sive temporis, intelligatur tamen multo esse melius totum, cujus illa pars est; et rursus, quod offendit in parte, perspicuum sit homini docto, non ob aliud

sufletul nu este ceea ce-i raţiunea, şi totuşi mă folosesc de raţiune, şi prin raţiune sunt mai bun, e de fugit de la mairău la maibun, de la muritor la nemuritor.» Acestea şi multe altele le vorbeşte cu sine sufletul bine instruit şi le frământă, pe care nu vreau a le urma, ca nu cumva, cum doresc să vă învăţ pe voi ordinea, să depăşesc cumpătul[80], care este tatăl ordinei. Treptat, într-adevăr, se şi îndreaptă el la moravurile şi viaţa optimă, de-acum nu prin singură credinţa, ci prin certa raţiune. Căruia, scrutând diligent forţa numerilor şi potenţa, i se va părea foarte nedemn şi de plâns foarte că prin ştiinţa sa versul fuge bine şi ţitera cântă frumos, şi viaţa sa şi el însuşi, carele este suflet, urmează un drum lăturalnic şi, fiindu-i sieşi stăpân libidoul, el cântă fals dimpreună cu atotruşinosul huruit al viciilor.

51. De-ndată ce se va fi gătit pe sine şi se va fi ordonat, şi se va fi redat sieşi încântător şi frumos, va auzi, acum, că-L vede pe Dumnezeu, şi însuşi izvorul de unde izvorăşte tot adevăr(at)ul, şi pe Însuşi Tatăl Adevărului. Dumnezeule mare, care vor fi ochii aceia, cât de sănătoşi, cât de încântători, cât de puternici, cât de constanţi, cât de senini, cât de fericiţi! Ce este, însă, ceea ce văd ei, ce, mă rog? Cuvintele cotidiene ocură, şi-s toate întinate de-atotvilele lucruri. Nimic nu voi zice mai amplu decât că ni se promite nouă aspectul[81] frumseţii, prin imitaţia căreia-s frumoase toate, în comparaţie cu care-s hâde toate. Pe aceasta oricine o va fi văzut (o va vedea, însă, cine trăieşte bine, se roagă bine, studiază bine), când îl va mişca pe el de ce unul, dorind să aibă fii, nu-i are, altul, avându-i din abundenţă, îi expune, altu-i urăşte, stând să se nască, altul, născuţi, îi îndrăgeşte: precum nu-i nici o contradicţie cumcă n-are să fie nimic ce nu-i la Dumnezeu, de la Carele e necesar să fie făcute prin ordine toate, şi totuşi Dumnezeu nu este rugat în zadar? În sfârşit, când îl mişcă pe omul just fie unele greutăţi, fie unele pericole, fie unele scârboşenii, fie unele mângâieri ale sorţii? În această lume sensibilă, încaltea, e de considerat cu cea mai mare atenţie ce este timpul şi locul; ca faţă cu ceea ce delectează în parte, fie a locului, fie a timpului, să se-nţeleagă, totuşi, cumcă este cu multul mai bun totul, a cărui parte este aceea; şi, iarăşi, să-i fie atotînvederat omului doct cumcă ceea

offendere, nisi quia non videtur totum, cui pars illa mirabiliter congruit: in illo vero mundo intelligibili, quamlibet partem, tanquam totum, pulchram esse atque perfectam. Dicentur ista latius, si vestra studia sive memoratum istum a nobis, sive alium fortasse breviorem atque commodiorem, rectum tamen ordinem, ut hortor ac spero, tenere instituerint, atque omnino graviter constanterque tenuerint.

XX. - *Epilogus hortans ad bonam vitam.*

52. Quod ut nobis liceat, summa opera danda est optimis moribus; Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit: bene autem viventes facillime exaudiet (**1 Retract., c. 3, n. 3**). Oremus ergo, non ut nobis divitiae, vel honores, vel hujusmodi res fluxae atque nutantes, et quovis resistente transeuntes, sed ut ea proveniant, quae nos bonos faciant ac beatos. Quae vota ut devotissime impleantur, tibi maxime hoc negotium, mater, injungimus; cujus precibus indubitanter credo atque confirmo mihi istam mentem Deum dedisse, ut inveniendae veritati nihil omnino praeponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil [**Col. 1020**] amem. Nec desino credere nos hoc tantum bonum, quod te promerente concupivimus, eadem te petente adepturos. Jam vero te, Alypi, quid horter? quid moneam? Qui propterea nimius non es, quia talia quantumvis amare, fortasse semper parum, nimium vero nunquam recte dici potest.

53. Hic ille: Vere effecisti, inquit, ut memoriam doctissimorum ac magnorum virorum, quae aliquando pro rerum magnitudine incredibilis videbatur, et quotidiana consideratione, et ista praesenti quae in te nobis est admiratione, non solum dubiam non habeamus, verum etiam, si necesse sit, de illa jurare possimus. Quid enim? nobis nonne illa venerabilis ac prope divina, quae jure et habita est et probata Pythagorae disciplina, abs te hodie nostris etiam pene oculis reserata est (**Lib. 1 Retract., cap.**

ce ofensează în parte, nu ofensează de alta decât numai fiindcă nu e văzut totul, căruia partea aceea îi este mirabil congruă: că, în acea lume inteligibilă, însă, oricare parte, precum totul, este frumoasă şi perfectă. Acestea vor fi zise mai pe larg, dacă studiile voastre vor fi instituit să ţină, şi, precum vă îndemn şi sper, vor fi ţinut absolut serios şi constant, fie ordinea aceasta, amintită de noi, fie alta, mai scurtă, poate, şi mai comodă, dreaptă, totuşi.

XX. - *Epilogul, îndemnând la viaţa bună.*

52. Fapt care, ca să ni se permită, ne e de dat moravurilor bune suprema străduinţă, căci altfel Dumnezeul nostru nu ne va putea asculta favorabil, pe binevieţuitori, însă, îi va asculta atotuşor (Lib. I, *Retract.*, c. 3, n. 3.). Să ne rugăm, aşadar, să ni se arate nouă nu averea, onorurile, nici lucruri de felul acesta, nesigure şi-nşelătoare, şi, oricât opunându-se oricine, trecătoare, ci cele care să ne facă buni şi fericiţi. Care voturi[82], ca să se-mplinească atotdevotat, ţie-ţi punem, mai cu seamă, în sarcină lucrarea aceasta, mamă, prin ale cărei rugăciuni cred nestrămutat şi confirm că Dumnezeu mi-a dat mie gândul acesta ca să nu-i prepun absolut nimic găsirii adevărului, să nu voiesc nimic alta, să nu cuget nimic, să nu iubesc nimic. Şi nici nu-ncetez să cred cumcă binele acesta atâta de mare, pe care prin meritul tău l-am dorit dimpreună, tu una şi-aceeaşi cerându-l, noi avem să-l dobândim. Acum, pe tine, Alypiu, ce să te-ndemn, ce să te sfătuiesc? Tu, care de aceea nu eşti peste măsură, pentru că a le iubi oricât vrei pe unele ca acestea se poate zice, pe drept, pururea, prea puţin, peste măsură, însă, niciodată."

53. Aci, el: „Cu adevărat ai reuşit", zice, „ ca, şi prin cercetarea de zi cu zi, şi prin prezenta admiraţie pe care-o avem noi faţă de tine, memoria atotdocţilor şi marilor bărbaţi, care, din cauza magnitudinii lucrurilor, părea uneori incredibilă, nu doar să n-o mai avem în dubiu, ci chiar, de-i necesar să putem jura în favoarea ei. Ce, altminteri, acea disciplină venerabilă şi aproape divină, care, pe drept, ne-a fost ţinută şi probată a lui Pytagora, nu le-a fost ea, oare, aproape deschisă astăzi de către tine chiar ochilor noştri (Lib. I *Retract.*, c. 3. n. 3)? Cum tu ne-ai indicat, şi pe scurt,

3, n. 3)? Cum et vitae regulas, et scientiae non tam itinera quam ipsos campos, ac liquida aequora, et quod illi viro magnae venerationi fuit, ipsa etiam sacraria veritatis ubi essent, qualia essent, quales quaererent, et breviter, et ita plene significasti, ut quamvis suspicemur, et credamus tibi esse adhuc secretiora, tamen non absque impudentia nos putemus, si amplius quidquam flagitandum abs te arbitremur.

54. Accipio ista, inquam, libenter. Neque enim me tam verba tua, quae vera non sunt, quam verus in verbis animus delectat atque excitat. Et bene quod ei mittere statuimus has litteras, qui de nobis solet libenter multa mentiri. Si qui autem alii fortasse legerint, neque hos metuo, ne tibi succenseant. Quis enim amantis errori in judicando non benevolentissime ignoscat? Quod autem Pythagorae mentionem fecisti, nescio quo illo divino ordine occulto tibi in mentem venisse credo. Res enim multum necessaria mihi prorsus exciderat, quam in illo viro (si quid litteris memoriae mandatis credendum est; quamvis Varroni quis non credat?) mirari et pene quotidianis, ut scis, efferre laudibus soleo **(Ibid.)**, quod regendae reipublicae disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat jam doctis, jam perfectis, jam sapientibus, jam beatis. Tantos ibi enim fluctus videbat, ut eis nollet committere nisi virum qui et in regendo pene divine scopulos evitaret, et, si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret. De solo enim sapiente verissime dici potest,

Ille velut pelagi rupes immota, resistit;

et caetera quae luculentis in hanc sententiam versibus dicta sunt **(Aeneid., lib. 7, vers. 585-589)**. Hic finis disputationis factus est, laetisque omnibus et multum sperantibus consessum dimisimus, cum jam nocturnum lumen fuisset illatum.

şi pe deplin, şi normele vieţii, şi nu atât drumurile cât înseşi câmpiile şi limpezile mări ale ştiinţei, şi, ceea ce i-a fost ilustrului bărbat spre marea veneraţie, chiar şi unde ar fi, de ce fel ar fi înseşi altarele adevărului şi de ce fel să fie cei ce ar căuta să le afle, aşa, încât, oricât presupunem şi credem cumcă tu mai deţii încă şi altele mai secrete, totuşi, să considerăm noi nu lipsit de necuviinţă, dacă am socoti de pretins insistent, acum, ceva mai amplu de la tine."

54. „Le primesc", zic, „cu plăcere pe acestea. Şi nici nu mă delectează, şi nici nu mă-ncântă, încaltea, atâta cuvintele tale, care nu-s adevărate, cât adevăratul spirit dintru cuvinte. Şi bine că am hotărât să-i trimitem aceste scrieri celui ce, îndeobşte, minte multe despre noi cu plăcere. Dacă, însă, le vor fi citit, poate, şi alţii, nici de ei nu mi-e teamă mie să nu cumva să se mânie pe tine. Căci cine nu-i dă atotbinevoitor iertare erorii de judecată a iubitorului? Că ai făcut, însă, menţiunea lui Pytagora, cred că ţi-a venit ţie-n minte prin acea nu ştiu eu care ocultă ordine divină. Într-adevăr, mie mi-a scăpat cu totul un lucru[83] absolut necesar, pe care la ilustrul bărbat (dacă le e de dat o oarecare crezare scrierilor încredinţate memoriei, deşi, cine să nu-i dea crezare lui Varro?) îl admir şi, precum ştii, îl înalţ în laude aproape zilnice (*Ibid.*), pentru că disciplina conducerii republicii le-o preda ultima auditorilor săi, deja docţilor, deja perfecţilor, deja înţelepţilor, deja fericiţilor. Căci vedea aci atâta de mari valurile, încât nu voia să li-l pună în faţă decât numai pe bărbatul care, şi în conducere să evite aproape divin stâncile, şi şi, dacă toate ar fi fost de lipsă, să devină el însuşi evasistâncă împotriva acelor valuri. Despre singur înţeleptul se poate zice, încaltea, atotadevărat:

El, ca o stâncă de tot neclintită a mării, rezistă;

şi celelalte ce s-au spus prin această sentinţă din multmăiestrite versuri (Virg. *Aeneid.* Lib. 7, vers. 585-589)." Aci i s-a pus capăt disputei şi, bucuroşi şi mult sperând cu toţii, am întrerupt adunarea, când se-adusese deja lumina nocturnă.

NOTE ŞI COMENTARII

[1] Altfel: **conduce, domneşte, stăpâneşte.**

[2] Subauzi, aci şi passim, **dumnezeieştile,** aşa cum trebuie să se fi statornicit în gândul convertitului Augustin.

[3] În ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus (care se interpretează fie cel ce aduce răul, fie cel ce suportă greul şi prin care se subaude Erasm), comentând acest pasaj, e de părere că: / **LIBRO** I. Cap. 1, § 2. / *Quis tam caecus est mente, ut quidquam in movendis corporibus rationis, quod praeter [Col. 0220C] humanam dispositionem ac voluntatem est divinae potentiae, moderationique dare dubitet?]* Transposita hic est vox *rationis,* quae debet praeponi proxime voci *divinae,* ut series sit: potentiae moderationique Rationis Divinae, Graece, δυνάμει καὶ διοκήσει Λογου Θείου. Nempe, ex Platonicorum sermone desumpsit Augustinus *Rationem Divinam;* de qua locutione vide quae collegit Joan. Clericus ad Joan. I, 1. Benedictini docent decem a se mss. codd. inspectos, in quibus hic ordo erat observatus; sed male habent rationi, si modo nullum sit in Benedictinorum notula mendum. Eadem voce in eumdem sensum utitur etiam postea Augustinus § 26, ubi memorat *pulchritudinem Rationis* (nempe divinae) *cuncta scientia et nescientia modificantis et gubernantis, quae inhiantes sibi sectatores [Col. 0220D] suos trahit, quacunque atque ubicunque se quaeri jubet,* **adică: „**/ LIB. I. Cap. 1, § 2. / *Dar cine-i atâta de orb la minte încât să se-ndoiască să-i dea divinei puteri şi moderaţiuni tot ceea ce, întru mişcarea corpurilor, este, în afara voinţei şi dispoziţiunii umane, al raţiunii?]* A fost transpus aci acest cuvânt *al raţiunii,* care trebuie să-i fie prepus proxim cuvântului *divine,* ca seria să fie: potenţei şi moderaţiunii Raţiunii Divine, greceşte: δυνάμει καὶ διοκήσει Λογου Θείου. Desigur, Augustin a desumpt (= a luat, n.n.) *Raţiunea Divină* din rostirea platonicilor; locuţiune, despre care vezi ce a conclus Joan. Clericus la Joan. I.1. (Aci nu-i nimic de zis, doar că, sub Joan. Clericus, nu se ascunde, se pare, absolut nimeni altul decât... Erasm, n.n.). Benedictinii

ne aduc la cunoştinţă zece mss. codd. cercetate de ei, în care era păstrată această ordine; dar au rău *rationi* (raţiunii în Dativ, n.n.), dacă, desigur, nu este nici o greşeală în notiţa Benedictinilor. De acelaşi cuvânt, cu acelaşi sens, se foloseşte mai apoi Augustin chiar, § 26, unde aminteşte *frumseţea Raţiunii* (desigur divine) *ordonându-le şi guvernându-le pe toate ştiutoarele şi neştiutoarele, care şi-i atrage la sine pe lacomii săi umăritori, oricum şi oriunde porunceşte să fie căutată.*"

[4] Canalul respectiv ne spune, el, ceva despre starea şi dotarea villei lui Verecundus. Era, care-va-să-zică, o villă în toată regula, adică, în sensul roman al cuvântului.

[5] Aşa ad litt., altfel: **maiavuţilor, maiînstăriţilor, maibogaţilor.** Zice, despre asta, în aceleaşi *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t. XLVI, col. 220 sq.), acelaşi Phereponus: / Cap. 3, § 6./ *Nam et ipse in eodem conclavi lecto suo cubans vigilabat, nobis nescientibus; erant enim tenebrae quod in Italia etiam pecuniosis prope necesse est.]* Sic loquitur in gratiam suorum Afrorum. Utinam etiam in gratiam posteritatis, addidisset cur in Italia, potius quam alibi, in tenebris jacerent. An in Africa copia erat specularium lapidum, qui Lunae et stellarum lucem in conclavia admitterent, qui in Italia rariores; quo fiebat ut, clausis ligneis fenestris, tenebrae essent in conclavibus? Viderint doctiores, **adică:** „/ Cap. 3, § 6./ *Căci şi el, culcat în patul său din aceeaşi cameră, era treaz, noi neştiind, întrucât era întuneric; ceea ce în Italia li se-ntâmplă aproape cu necesitate chiar şi maibănoşilor.]* Aşa vorbeşte în graţia africanilor săi. O, dacă şi, în graţia posterităţii, ar fi adăugat de ce în Italia, mai degrabă decât altunde, zăceau în întuneric. Sau în Africa era mulţime de pietre transparente (= foaie de mică, transparentă), care în Italia erau mai rare, care să lase să pătrundă-n conclave lumina lunii şi a stelelor; de unde se făcea ca, închise fiind ferestrele de lemn, să fie întuneric în conclave? Vadă mai docţii. Atât Phereponus, nu ştiu dacă bine asumându-şi greul, întrucât el a uitat, se vede, de torţe şi de alte câte celea şi se şi face că nu înţelege fina ironie a lui Augustin.

[6] **Proşternut** ar fi zis bătrânii noştri.

[7] E exprimată, şi aci, întâietatea filosofiei faţă cu un anume gen de poezie.

[8] Altfel: **locuire.**

[9] Subauzi: a apărării, care îi revine lui Licenţiu, lui Trygeţiu revenindu-i, deci, partea acuzării.

[10] În dialogul *Contra Academicos*, Lincenţiu avea rolul de a **apăra** sentinţele academicilor.

[11] Altfel: **vânător.**

[12] Ni se învederează şi aci una dintre posibilele trepte ale trecerii lui Augustin de la gândirea păgână la gândirea creştină.

[13] Altfel, ad semsum: **în miezul filosofiei.**

[14] Altfel: **prea departe.**

[15] Ad. litt.: **literelor.**

[16] Sfântul Augustin respingea orice fel de divinaţie profană.

[17] Ad litt.: **atotvila bestiuţă.**

[18] Aşa strict etimologic; altfel: **neputinţa.**

[19] Nu ştim, din păcate, ce va fi însemnând acest **tumult:** (răscoală!?: revoltă!?).

[20] Împotriva unor astfel de juruinţe se va ridica mai târziu episcopul Augustin.

[21] Ad litt.: **erudiţia.**

[22] În original e **suflete**, dar aşa nu poate fi redată imaginea nunţii.

[23] Recte: **sufletele.**

[24] Orice va fi zicând neştine, eu văd întreagă această scenă nu lipsită de intenţii literare, şi, în simbolismul ei, o interpretez drept o imagine a unui mod anume al convertirii, fie ea şi numai a lui Licenţiu.

[25] Subauzi, more latino: **prânz.**

[26] Subauzi **cânt**, după cutuma editării în câte un **volumen** a fiecărui cânt din marile opere poetice.

[27] Aşa strict etimologic; altfel: **conducătorul, călăuza.**

[28] Aleg, aci şi passim, acest cuvânt, întrucât el cuprinde, mai bine decât oricare altul din aria sa sinonimică şi analogică, sensul gândirii augustiniene.

[29] Subauzi: **Licenţiu.**

[30] Tăbliţele cerate, aparţinătoare unui întreg ceremonial al scrisului.

[31] E vorba de cutuma romană a salutării zilnice, printr-o ceremonie bine determinată, de către inferiori a superiorilor. După strămutarea sa la **Milan**, acest obicei îi răpea mult din timpul pe care voia să şi-l dedice studiilor.

[32] Iată cum, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), lui Phereponus nu-i stă în teacă aculeul şi, suportând numai în parte greul, zice: / Cap. 11, § 31./ *Vir et ingenio et eloquentia et ipsis insignibus muneribusque fortunae et, quod ante omnia est, mente praestantissimus Theodorus, quem bene ipsa [Col. 0221A] nosti, id agit, ut et nunc et apud posteros, nullum genus hominum de litteris nostrorum temporum jure conqueratur.]* Vellem exstaret opusculum Theodori de Origine et natura mundi, quod latere in bibliothecis dicitur a Cl. Salmasio in praef. ad Ampelium. Ex eo enim intelligere liceret an hic ei aduletur, quod sane suspicor, Augustinus, pro more saeculi sui, quo, si unquam alias, immodicae laudes in usu vulgari fuere: Is Theodorus, cum militasset inter Advocatos sedis praetorianae in Italia, praefectus fuit parti Libyae, tum parti Macedoniae, deinde quaestor sacri palatii, post comes sacrarum largitionum, ac tandem praefectus praetorio Galliarum anno 380. His honoribus defunctus ad vitam privatam rediit, in qua scribendis variis opusculis operam dedit. Quo intervallo, circa annum [Col. 0221B] 386, Augustinus haec scribebat. Ad ampliora deinde munera pervenit, ut docebit Albertus Rubenius in libello antea memorato, **adică: „**/ Cap. 11, § 31./ *Bărbatul, şi prin talentul înnăscut, şi prin elocinţă, şi prin înseşi însemnele stării sociale, şi prin darurile sorţii, şi, ceea ce-i mai nainte de toate, prin minte, atotprestantul Theodor pe care tu însăţi îl cunoşti bine, face asta, încât, şi acum, şi-n generaţiile următoare, nici un fel de oameni să nu se plângă pe drept de scrierile timpurilor noastre.]* Aş vrea să iasă la iveală opusculul lui Theodorus despre Originea şi natura lumii, care se zice de către Cl. Salmasius, în pref. la Ampelium, că zace în biblioteci. Din el s-ar putea într-adevăr înţelege dacă, aci, ceea ce eu presupun peste poate, Augustin îl adulează, după cutuma timpului său, în care, dacă au fost, ele, undeva, vreodată, laudele imodice, au fost în uzul vulgar: Acest Theodorus, cum militase între advocaţii scaunului pretorian în Italia, a fost prefect părţii Libyei, apoi părţii Macedoniei, mai apoi chestor al palatului sacru, apoi comite al visteriei imperiale şi în fine, prefect al pretoriului Galiilor în anul 380. Încheind cu aceste onoruri s-a reîntors la viaţa privată, în care şi-a dat silinţa întru scrierea variilor opuscule. În care interval, cam în anul 386, Augustin le scria pe acestea. A ajuns apoi la şi mai mari însărcinări, precum ne va da de-nţeles Albertus Rubenius în cărticica mai nainte amintită."

[33] În timpul întreruperii acestui dialog, a fost continuat dialogul **Contra Academicos.**

[34] Cărticica e *Despre viaţa fericită.*

[35] Aci, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus cam scapă, nemaisuportând greul, pana din frâie: / LIBRO II. Cap. 1, § 1./ *Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium... cum antea convictu diuturno, et diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvae rei quam... in libellum contuli, tanta mihi mens apparuerat, ut nihil aptius verae philosophiae videretur.]* Si haec in sermone familiari matri dixisset Augustinus, vituperari sane non posset, imo forte laudaretur, pietatis causa. Sed haec nescio quomodo scribere sustinuerit ad virum eruditum atque edere, cum praesertim liber de Vita beata, ubi eximia illa Monnicae responsa leguntur, edendus etiam esset. Eum enim si quis legat, facile intelliget [Col. 0221C] filium prae amore matris ingenium invenisse in verbis bonae anus, quod alii non facile animadvertant. Quae mulier nunc paulo liberalius educata talia et meliora etiam aliud agens non effundat?, **adică: „**/ LIB. II. Cap. 1, § 1./ *Era dimpreună cu noi, iarăşi, maică-mea, al cărei ingeniu ...îl observasem printr-o convieţuire îndelungată şi printr-o diligentă considerare; atunci, însă, într-o anume dispută, nu despre un lucru neînsemnat... pe care am adunat-o într-o cărticică, într-atât mi s-a arătat mie mintea ei, încât nu mi se părea nimic mai apt adevăratei filosofii.]* Dacă Augustin i le-ar fi spus acestea maicii sale într-o discuţie familiară, nu putea fi absolut deloc vituperat, ba, dimpotrivă, era lăudat foarte, pe motivul pietăţii. Dar acestea nu ştiu în ce mod le va fi susţinut a fi scrise şi publicate la un bărbat erudit, mai cu seamă cum cartea *Despre Viaţa fericită,* unde pot fi citite acele răspunsuri alese ale Monicăi trebuia ea oare publicată. Într-adevăr, oricine o citeşte înţelege uşor că fiul, datorită iubirii faţă de maica sa, a găsit, în cuvintele bunei bătrâne, ingeniul pe care alţii nu-l iau atât de uşor aminte. Care muiere un pic mai liberal educată, vorbind, ea, acum, ceva, nu lasă să se vadă unele de acestea sau chiar şi mai bune ?"

[36] Ar trebui să spun, curat româneşte, **fără rost**. Traduc totuşi aşa, ca să mă menţin în sfera etimologică a argumentaţiei augustiniene; altfel: **nu în afara ordinei.**

[37] Altfel: **s-a făcut.**

[38] Altfel: **nu simte delipsa.**

[39] De-acum, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus îşi răţoieşte, aducător de rău, pana împotriva definiţiilor: / Cap. 2, § 4./ *Defini ergo, inquam, si placet quid sit*

esse cum Deo... Odi ego, inquit, definire.] At si hunc et superiorem librum legas, nullam definitionem paulo accuratiorem invenies; sed tantum descriptiones rhetoricas, re descripta saepe obscuriores aut certe aeque ac eam obscuras. Exempli causa *esse cum Deo*, quae est locutio impropria et obscura, definitur *a Deo administrari*, aut *intelligere Deum*, etc. Si talia hodie conscribillarentur, et in publicam lucem protruderentur, profecto eruditorum plausum non ferrent, uti nec innumerae inanes argutiae, [Col. 0221D] quibus haec opuscula scatent. Sed illo aevo verba pluris multo fiebant, quam res ipse; quo vitio et nostrum saeculum, plus quam optandum esset, etiamnum laborat, **adică:** „/ Cap. 2, § 4./ *„Definește, prin urmare, de-ți place", zic, „ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu ...„Mi-e silă", zice, „să definesc."]* Dar, dacă citeşti cartea aceasta şi pe cea dinainte, nu găseşti nici o definiţie cât de cât mai acurată; ci numai figuri retorice, adesea mai obscure decât lucrul definit sau desigur tot atât ca el de obscure. *A fi cu Dumnezeu*, de exemplu, care este o rostire improprie şi obscură, este definită *a fi administrat de către Dumnezeu* sau *a-L înțelege pe Dumnezeu*. Dacă ar fi astăzi mâzgălite unele de-acestea şi ar fi publicate scoase la lumină, cu siguranţă nu ar obţine aplauzele învăţaţilor; precum nici nenumăratele argutii deşarte de care colcăie aceste opuscule. Dar în acel ev se făceau cu multul mai multe vorbe decât lucrul însuşi; viciu cu care se munceşte încă, mai mult decât ar fi de dorit, şi secolul nostru." Atât, deci, Derăuaducătorul. Dar, cât de absurd sună cuvintele sale: *nu găseşti nici o definiţie cât de cât mai acurată*, fie şi numai faţă cu definiţia: **Omul este animal raţional muritor.**

[40] Subauzi:**servitorul.**

[41] Subauzi: Trygeţiu şi Licenţiu.

[42] Subauzi: **valabil.**

[43] Onoraruil, adică.

[44] Subauzi: **protecţia, patronajul.**

[45] Subauzi: **înţelegere.**

[46] De-acum, pana lui Phereponus se gârboveşte, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), sub marea-i povară morală: / Cap. 4, § 12./ *Quid sordidius, quid inanius decoris et turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, caeterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus.]* Itaque recte faciunt, si Augustini judicium sequamur, legislatores et principes qui lupanaria esse patiuntur; nam praestat paucas

domos pollui quam omnes libidinibus turbari. Quamobrem aiunt in urbe omnium nobilissima ea ferri, ne in matronas et pueros passim grassentur homines sponte quidem sua caelibes, [Col. 0222A] sed minime propterea castiores. Quanto satius erat dicere malas mulieres et libidinosos juvenes abuti libertate a Deo accepta, et alia quae ab eruditis nunc dici solent? Si talia hodie scriberemus, nunquam sat graves poenas dare possemus iis qui ea in veteribus mirantur. Non expendam quomodo vitia faciant ad *ordinem*, nimis multis verbis opus esset, ut quaestio constitueretur, et in ordinem omnia digererentur. Verum orabo lectorem ut conetur ex iis quae hic habentur apud Augustinum, conflare disputationem perspicuam et via ac ratione dispositam; quod si praestet, *erit mihi magnus Apollo*, **adică:** „/ Cap. 4, § 12./ *Ce se poate spune mai sordid, ce, mai gol de frumsețe şi mai plin de turpitudine decât curvele, codoşii şi celelalte peste de genul acesta? Înlătură curvele dintre lucrurile omeneşti şi le vei tulbura cu libidinoşeniile pe toate;]* Şi, aşa, dacă urmăm judeata lui Augustin, procedează drept legislatorii şi principii care permit să existe lupanarele, căci e mai prestant a fi poluate puţine case decât a fi toate tulburate prin libidinoşenii.Dreptaceea zic ei să fie acelea în urbea dintre toate atotnobila, ca nu cumva între matroane şi copii să se îngraşe peste tot oamenii celibi cu de la sine voinţă, dar cu nimic mai caşti prin aceasta. Cu cât mai de saţ era a zice că muierile stricate şi tinerii libidinoşi abuzează de libertatea primită de la Dumnezeu, şi altele ce sunt zise-ndeobşte acum de către învăţaţi ? Dacă am scrie astăzi unele de-acestea, nu le-am putea da nicicând pedepse îndesaţ de grele celor care le-admiră la cei vechi. Nu voi cântări în ce chip viciile i se potrivesc ordinei, ar fi nevoie de foarte multe cuvinte, ca să se constituie chestiunea şi să fie dispuse în ordine toate. Îl voi ruga însă pe lector să se sforţeze ca, din cele ce se află aci la Augustin, să ticluiască o aleasă dispută dispusă prin metodă şi raţiune; ceea ce dacă va-ndeplini, *va fi pentru mine marele Apollo.*"

[47] Strict etimologic, aci şi passim: **deforme.**

[48] Şi aci, pleonasmul este figură stilistică.

[49] Aluzie la Zenobiu.

[50] În sensul strict **etimologic: pune, trimite în faţă.**

[51] Altfel: **intenţiunea.**

[52] Aşa strict etimologic; altfel: **contorsionează.**

[53] **Autoritate şi raţiune,** cuplul definitoriu gândirii augustiniene care şi-a şi câştigat, în timp, autoritatea, şi şi-a şi învederat raţiunea.

[54] Ad litt.: **cunabulele.**

[55] Aşa, strict etimologic, altfel, subauzi: **dorinţe.**

[56] Iarăşi, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus: / Cap. 9, § 22. / *Aeriorum animalium mira fallacia, etc.]* Platonici ζῶα vocant, seu *animalia*, quaecunque anima praedita sunt, quales sunt dii illi inferiores, [Col. 0222B] quorum sedem in aere ponebant. Hos cacodaemonas esse interpretabatur Augustinus. De sententia Platonicorum sat multa Apuleius, in libris de Mundo, de Philosophia naturali, et de Deo Socratis, **adică: „**/ Cap. 9, § 22. / *Înşelătoria de mirare a însufleţitelor văzduhului]* Platonici le numesc ζῶα sau *animalia* pe toate cele ce sunt înzestrate cu suflet (anima), cum sunt zeii aceia inferiori, al căror lăcaş îl puneau în aer. Augustin interpreta că sunt cacodemoni (demoni urâţi). Despre sentinţa platonicilor destul de multe Apuleius, în cărţile despre lume, despre filosofia naturală şi despre zeul lui Socrate."

[57] Ad litt.: **librarilor şi calculatorilor**, pentru care nu există cuvinte proprii în româneşte, întrucât învăţătorul (dascălul) este şi una, şi alta.

[58] Învăţarea scrisului şi cititului.

[59] Ne spune, iată, mai puţin uituc, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus că se numea γραμματιστική, iar învăţătorul, γραμματιστικής: / Cap. 12, § 35. / *Quibus duobus repertis* (litteris et figuris numerorum) *nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quaedam grammaticae infantia, quam Varro litterationem vocat, Graece autem quomodo appelletur non satis in praesentia recolo.]* Vocabatur γραμματιστική, doctor vero γραμματιστής. Philo de congressu eruditionis causa: Τὸ γε μέν γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν γραμματικῆς τε ἀτελεστέρος ἀπάγγελμα, ἣν παρατρέποντές τινες γραμματιστικὴν καλοῦσι: *scribere et legere grammaticae est imperfectae, quam nonnulli convertentes vocabulum grammatisticam vocant.* [Col. 0222C] Martianus Capella lib. III de Nuptiis Mercurii et Philologiae, sic grammaticam loquentem inducit: Γραμματική dicor in Graecia, quod γραμμή, *linea* et γράμματα, *litterae nuncupentur, mihique sit attributum litterarum formas propriis ductibus lineare. Hinc mihi Romulus* litteraturae *nomen ascripsit, quamvis infantem me* litterationem *voluerit nuncupare, sicut apud Graecos* γραμματιστική *primitus vocitabar, tum et antistitem dedit, et sectatores impuberes aggregavit.* Isidorus Orig. lib. I, cap. 3: *Primordia grammaticae artis litterae communes existunt, quas librarii et calculatores sequuntur, unde et eam*

Varro litterationem *vocat.* Plura hac de re veterum testimonia vide apud Joan. a Wower in tractatione de Polymathia, cap. 4, et Claud. Salmasium sub finem notarum in Pallium [Col. 0222D] Tertulliani, **adică: „**/ Cap. 12, § 35. / *Prin care două, descoperite* (prin litere şi figurile numerelor) *s-a născut cunoscuta profesie a învăţătorilor şi calculatorilor, precum o anume copilărie a gramaticii, pe care Varro o numeşte literaţiune: cum se numeşte ea, însă, în greceşte, nu-mi aduc, acum, prea bine, aminte.]* Se numea γραμματιστική, învăţătorul, însă, γραμματιστής. Philo despre împreunarea în vederea învăţării: Τὸ γε μ ν γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν γραμματικῆς τε ἀτελεστέρος ἀπάγγελμα, ἣν παρατρέποντές τινες γραμματιστικὴν καλοῦσι: a scrie şi a citi aparţine garmaticii imperfecte pe care unii traducând cuvântul o numesc gramatică. Martianus Capella lib. III de *Nuptiis Mercurii et Philologiae* (*Nunta lui Mercur cu Filologia*), aduce astfel gramatica vorbindă: Γραμματική sunt numite în Grecia, pentru că γραμμή, e numită linia, iar γράμματα, literele, şi mie mi-e datul să liniez cu trăsăturile proprii formele literelor. De aci Romulus mi-a atribuit mie numele, şi, deşi copilă, i-a plăcut să mă numească învăţătură, precum la greci eram dintru-nceput numită γραμματιστική, atunci mi-a dat şi întâistătător şi mi-a şi agregat frecventatori impuberi. Isidorus Orig. lib. I, cap. 3: Începuturile artei gramaticii se arată a fi literele comune, pe care le urmează învăţătorii calculatorii, de unde şi Varro o numeşte literaţiune. Mai multe mărturii ale celor vechi despre acest lucru vezi la Joan. a Wower în tratarea despre Polymathia, cap. 4. şi Claud. Salmasium sub finele notelor la Pallium-ul lui Tertullian."

[60] În fine, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus: [Ibid., § 37. *Historia.*] Non ea intelligenda a qua dicti historici Thucydides, Polybius, aliique id genus, sed philologia, cujus periti πολυίστορες dicuntur, unde Alexander Polyhistor, Apion Polyhistor, C. Julius Hyginus Polyhistor, quasi dicas *multiscium*, ἀπὸ τοῦ πολυ et ἵσασται. Vide Cl. Salmasium ad titulum Solini Polyhistoris. Sic nomen historiae pro quavis cognitione usurpatur ab Augustino lib. II de Musica, cap. 1, § 1, **adică: „**[Ibid., § 37. *Historia.*] Nu trebuie înţeleasă aceea de la care sunt numiţi istorici Thucydides, Polybius şi alţii de acest gen, ci filologia, ai cărei învăţaţi sunt numiţi polihistori, de unde Alexandru Polihistorul, Apion Polihistorul, C. Julius Hyginus Polyhistorul, ca şi cum ai zice multeştiutorul ἀπὸ τοῦ πολυ et ἵσασται. Vezi Cl. Salmasium la titlul Solin Polihistorul. Aşa, numele istoriei pentru care anume cunoaştere este folosit de Augustin, lib. II de Musica, cap. 1, § 1."

[61] Altfel: **puls.**

[62] Altfel: **hemistihuri.**

[63] Faptul că se face aci o aluzie directă la cartea a treia a dialogului *Contra Academicos* ne ajută mult să reconstituim treptele genezei acestor opere.

[64] Este vorba aci de gândirea apofatică despre Dumnezeu.

[65] Ad litt.: **ingeniu.**

[66] Ad litt.: **atotingenios.**

[67] Subauzi: **idei.**

[68] Subauzi: **prin cutuma neamului.**

[69] **Solecismele** sunt, îndeobşte, greşelile de sintaxă. Cei vechi numeau solecism şi o alcătuire nepotrivită şi lipsită de proporţie a părţilor unui discurs.

[70] **Barbarismele** sunt cuvintele împrumutate din alte limbi, fără a fi neapărat necesare, şi care nu sunt asimilate pe deplin în limba în care au fost împrumutate.

[71] ...et, si semper fuit [malum], utrum sub conditione Dei fuerit: şi, dacă [răul] a fost dintotdeauna, dacă va fost, el, sau nu **sub condiţiunea** lui Dumnezeu; altfel: în păstrarea (în conservaţiunea, în administrarea) lui Dumnezeu; sau, de-a dreptul româneşte: **în mâna lui Dumnezeu.**

[72] A sufletului.

[73] Toate cele enumerate aci de către Augustin aparţin nu doar theologiei ci şi filosofiei creştine, şi nu doar filosofiei creştine în general, ci chiar cardinei filosofiei creştine.

[74] Subauzi: **unitatea, unimea.**

[75] Dincolo de elogiul filosofiei, se subaude, aci, strict etimologic: **iubirii de înţelepciune.**

[76] Ritmul, armonia, care subsumează ordinea.

[77] Cuvântul este unic al lui Augustin; intraductibil.

[78] Altfel: **dimensionat, (a)măsurat.**

[79] Ad litt., aci şi passim: **atotarmonios; atotritmic.**

[80] Altfel: **modul, măsura.**

[81] Subauzi: **vederea.**

[82] Aşa în sens strict etimologic; altfel: **dorinţe.**

[83] Subauzi: **idee.**

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

DE QUANTITATE ANIMAE

LIBRI UNO

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

DESPRE CANTITATEA SUFLETULUI

O CARTE

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Despre dialogul *De quantitate animae* aflăm din spusele Sfântului Augustin, din *Retractaţiuni*:

1. In eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa quaeruntur ac disseruntur; id est, unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit. Sed quoniam quanta sit, diligentissime ac subtilissime disputatum est, ut eam, si possemus, ostenderemus corporalis quantitatis non esse, et tamen magnum aliquid esse; ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, de Animae quantitate.

2. In quo libro illud quod dixi, *omnes artes animam secum attulisse mihi videri; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci ac recordari* **(Cap. 20, n. 34)**, non sic accipiendum est, quasi ex hoc approbetur, animam vel hic in alio corpore, vel alibi sive in corpore, sive extra corpus, aliquando vixisse; et ea quae interrogata respondet, cum hic

1. În aceeaşi urbe am scris o carte, în care se cercetează multe şi se discută despre suflet, adică, de unde este, cum este, cât este, de ce i-a fost dat corpului, cum devine când va fi venit în corp, cum, după ce se va fi depărtat. Dar, fiindcă s-a disputat atotdiligent şi atotsubtil cât este, ca să arătăm, pe cât am putut, că el nu este de cantitate corporală, şi totuşi este ceva mare, de la această unică inchiziţiune şi-a primit numele întreagă cartea, ca să fie numită despre cantitatea sufletului.

2. *În care carte, faptul că am zis* că mie mi se pare că sufletul a adus cu sine toate artele; *şi că* nici nu este nimic alta ceea ce se numeşte a lua-învăţătură decât a-şi aminti şi a-şi reaminti *(Cap. 20, n. 34)*, nu trebuie luat astfel, ca şi cum dintru aceasta s-ar aproba că sufletul a trăit, fie, aci, în alt corp, fie, altunde, fie în corp, fie în afara corpului; şi că ceea ce, întrebat, răspunde, cum nu va fi-învăţat aici, va fi-învăţat dinainte, în altă viaţă. Se poate, într-adevăr,

non didicerit, in alia vita ante didicisse. Fieri enim potest, sicut jam in hoc opere supra diximus, ut hoc ideo possit, quia natura intelligibilis est **(Sup., c. 4, n. 4)**, et connectitur non solum intelligibilibus, verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut cum se ad eas res movet quibus connexa est, vel ad seipsam, in quantum eas videt, in tantum de his vera respondeat. Nec sane omnes artes eo modo secum attulit, ac secum habet: nam de artibus quae ad sensus corporis pertinent, sicut multa medicinae, sicut astrologiae omnia, nisi quod hic didicerit, non potest dicere. Ea vero quae sola intelligentia capit, propter id quod dixi, cum vel a seipsa vel ab alio fuerit bene interrogata, et recordata respondet.

3. Alio loco: *Vellem, inquam, hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi praecipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi, cui me maxime debeo.* Ubi videor dicere potius debuisse, Redderer Deo, cui me maxime debeo. Sed quoniam prius sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu facto inde surgat atque attollatur ad Deum, sicut filius

întâmpla, precum am mai spus-o mai nainte (Sup. c. 4, n. 4), întru această operă, ca de aceea s-o poată pe asta, fiindcă este din fire inteligibil (= are din fire puterea de-a înțelege; este din fire înțelegător) și este în conexiune nu numai cu inteligibilele (=înțele-gătoarele), ci chiar și cu lucrurile imutabile, făcut prin acea ordine, încât, când se mișcă pe sine spre acele lucruri cu care este conex, sau întru sine însuși, în cât le vede pe acelea, întru atât răspunde adevărate despre ele. Și, desigur, nici nu a adus, în acel mod, cu sine acele arte și nici nu le are cu sine: căci despre artele care țin de simțul corpului, precum multe de-ale medicinei, precum toate ale astrologiei, nu poate spune decât numai ceea ce va fi-nvățat aici. Pe acelea, însă, pe care le percepe prin singură inteligența (= înțelegerea), din cauza a ceea ce am spus, când va fi fost bine interogat fie de către sine însuși, fie de către altul, le și răspunde amintite.

3. În alt loc: *Aș vrea să zic mai multe de-aci, și, în timp ce te cvasiinstruiesc pe tine, să mă constrâng pe mine însumi să nu fac absolut nimic alta decât să mi mă redau pe mine mie, cui i mă datorez mai cu seamă.* Unde mi se pare că trebuia să zic mai degrabă: *să I mă redau pe mine Lui Dumnezeu, Cui I mă datorez mai cu seamă.* Dar, omul însuși trebuie să și se redea pe sine însuși sieși, ca, prin cvasipasul făcut

ille minor prius reversus est ad semetipsum, et tunc ait: *Surgam, et ibo ad patrem meum* **(Luc. XV, 18)**; ideo sic sum locutus. Denique mox addidi: *Atque ita fieri amicum mancipium Domino* **(Cap. 28, n. 55)**. Quod ergo dixi, *cui me maxime debeo*, ad homines retuli: magis enim mihi me debeo, quam hominibus caeteris, quamvis Deo magis quam mihi. Hic liber sic incipit: *Quoniam video te abundare otio* (CAPUT VIII. *De Animae Quantitate, liber unus.*---[Tom. 1].).

acolo, să se ridice de acolo și să se înalțe la Dumnezeu, precum binecunoscutul fiu mai mic s-a reîntors mai întâi la sine însuși, și atunci zis-a: *Ridica-mă-voi, și voi merge la tatăl meu*; de aceea am vorbit așa. Apoi am adăugat numaidecât: *Și, așa, a-I deveni amicul serv Domnului.* Faptul că am zis, așadar, cui i mă datorez mai cu seamă, la oameni am întors-o: mi mă datorez, într-adevăr, mai mult mie decât celorlalți oameni, totuși mai mult Lui Dumnezeu decât mie. Această carte începe astfel: *Fiindcă văd că tu abunzi în otiu.*

Atât, în *Retractațiuni*. La care e de spus doar că, fiindcă **in eadem urbe,** *în aceeași urbe* se referă, fără umbră de îndoială, la Roma, întrucât zice tot sfântul Augustin, în capitolul al VIII-lea din aceleași *Retractațiuni*: **cum Romae essem,** *pe când eram la Roma*, la care se refără **in eadem urbe,** *în aceeași urbe*, aflăm că dialogul a fost scris la Roma. Dacă adăugăm la aceasta tot spusa Sfântului Augustin către Evodiu, din chiar acest dialog (n. 62): **Cum enim nuper in agro essemus Liguriae, nostri illi adolescentes qui tunc mecum erant studiorum suorum gratia:** *Cum eram, care-va-să-zică, de curând, în câmp, în Liguria, acei adolescenți ai noștri, cum erau atunci cu mine, continuându-și studiile [...]*, cum adolescenții sunt Lycențiu și Trygețiu și cum, în Liguria, se afla Cassiciacum, iar **nuper** va însemna totdeauna numai și numai **nuper,** putem conjectura fără teama erorii subreptice că dialogul *De quantitate animae* a fost scris de către Augustin, la Roma, imediat după botez, în a doua jumătate a anului 387, sau, cel mai târziu, la începutul anului 388.

Bine scrutate, apoi, cuvintele Sfântului Augustin, de la punctul 2., ne arată care a fost evoluția platonismului (și a neoplatonismului) augustinian, întrucât ele consună cu poziția sa din *De Trinitate:*

Lib. XII, Caput XV. 24. Contra reminiscentiam Platonis et Pythagorae. Unde Plato ille philosophus nobilis persuadere conatus est vixisse hic animas hominum, et antequam ista corpora gererent: et hinc esse quod ea quae discuntur, reminiscuntur potius cognita, quam cognoscuntur nova. Retulit enim, puerum quemdam nescio quae de geometrica interrogatum, sic respondisse, tanquam esset illius peritissimus disciplinae. Gradatim quippe atque artificiose interrogatus, videbat quod videndum erat, dicebatque quod viderat. Sed si recordatio haec esset rerum antea cognitarum, non utique omnes vel pene omnes, cum illo modo interrogarentur, hoc possent. Non enim omnes in priore vita geometrae fuerunt, cum tam rari sint in genere humano, ut vix possit aliquis inveniri: sed potius credendum est mentis intellectualis ita conditam esse naturam, ut rebus intelligibilibus naturali ordine, disponente Conditore, subjuncta sic ista videat in quadam luce sui generis incorporea, quemadmodum oculus carnis videt quae in hac corporea luce circumadjacent, cujus lucis capax eique congruens est creatus. Non enim et ipse ideo sine magistro alba et nigra discernit, quia ista jam noverat antequam in hac carne crearetur. Denique cur de solis rebus intelligibilibus id fieri

Lib. XII, Caput XV. 24. Împotriva reminiscenței platoniciene și pythagoreice. De unde nobilul Platon, celebrul filosof, s-a străduit să ne persuadeze cumcă sufletele oamenilor au trăit, aici, și mai nainte să poarte corpurile acestea: și de aci este faptul că cele ce sunt învățate sunt mai degrabă reamintite cunoscute, decât sunt cunoscute noi. Povestește, într-advăr, că un anume tânăr sclav, întrebat nu știu ce despre geometrie, a răspuns astfel, ca și cum era atotpriceput întru acea disciplină. Căci întrebat treptat și cu multă artă, vedea ceea ce era de văzut și răspundea ceea ce vedea. Dar, dacă aceasta era amintirea lucrurilor mai nainte cunoscute, nu toți, desigur, și nici pe departe toți, dacă ar fi întrebați în acel mod, ar fi-n stare de aceasta. Căci nu toți au fost în viața anterioară geometri, cum sunt atât de rari în neamul omenesc încât de-abia poate fi aflat vreunul: dar e de crezut mai degrabă că natura minții înțelegătoare a fost astfel zidită, încât să vadă, printr-o anume lumină sui generis incorporală, astfel de lucruri, care, prin dispoziținea Creatorului, le sunt, în ordine firească, subiuncte lucrurilor înțelegătoare, după cum ochiul cărnii le vede, întru această lumină corporală, pe cele care-l înconjoară, cărei lumini i-a fost creat capace și congruent ei. Căci nu și el discerne fără magistru albele și negrele, fiindcă le-a cunoscut deja pe acestea mai nainte să fi fost creat întru această carne. De ce se poate

potest, ut bene interrogatus quisque respondeat quod ad quamque pertinet disciplinam, etiamsi ejus ignarus est? Cur hoc facere de rebus sensibilibus nullus potest, nisi quas into vidit in corpore constitutus, **[Col. 1012]** aut eis quae noverant indicantibus credidit, seu litteris cujusque, seu verbis? Non enim acquiescendum est eis qui Samium Pythagoram ferunt recordatum fuisse talia nonnulla quae fuerat expertus, cum hic alio jam fuisset in corpore: et alios nonnullos narrant alii, ejusmodi aliquid in suis mentibus passos: quas falsas fuisse memorias, quales plerumque experimur in somnis, quando nobis videmur reminisci quasi egerimus aut viderimus, quod nec egimus omnino nec vidimus; et eo modo affectas esse illorum mentes etiam vigilantium, instinctu spirituum malignorum atque fallacium, quibus curae est de revolutionibus animarum falsam opinionem ad decipiendos homines firmare vel serere, ex hoc conjici potest, quia si vere illa recordarentur quae hic in aliis antea positi corporibus viderant, multis ac pene omnibus id contingeret: quandoquidem ut de vivis mortuos, ita de mortuis vivos, tanquam de vigilantibus dormientes, et de dormientibus vigilantes, sine cessatione fieri suspicantur.

face, încaltea, aceasta numai cu lucrurile inteligibile, încât, bine întrebat, neștine răspunde care cărei discipline îi aparține, chiar dacă este ignarul ei? De ce pe asta n-o poate face nimeni cu lucrurile sensibile, decât numai cu cele pe care le-a văzut constituit întru acest corp, sau le dă crezare celor ce-i spun că le-au cunoscut, ori scrierilor cuiva, ori cuvintelor? Căci nu trebuie să li se dea încuviințate celor ce spun că Pytagora din Samos și-a amintit unele de acestea, pe care le-a experimentat, când a fost, aici, într-un alt corp: și alții povestesc că neștine alții au experimentat ceva de felul acesta cu mințile loruși: care au fost amintiri false, pe care de cele mai multe ori le experimentăm în vise, când ni se pare că ne amintim ca și cum am făcut sau am văzut ceea ce nici n-am făcut nici nu am văzut: și, în acest mod, prin incitarea spiritelor maligne și înșelătoare, a căror grijă este să însămânțeze sau să întărească, spre a-i înșela pe oameni, falsa opinie despre reîntoarcerea sufletelor, au fost afectate mințile lor chiar în stare de veghe: ceea ce se poate deduce din faptul că, dacă, într-adevăr și le-ar reaminti pe acele ce le-au văzut, aici, mai nainte, puși în alte corpuri, aceasta li s-ar întâmpla multora sau aproape tuturor: din moment ce ei presupun că, precum dintru cei în starea de veghe cei ce dorm, și din cei ce dorm cei în starea de veghe, așa pot fi făcuți, fără-ncetare, dintru vii morții și dintru morți viii.

Conlocutorii dialogului *De quantitate animae* sunt, aşadar, Evodius şi Augustin. Evodius, nimeni altul decât viitorul episcop de Uzala, din Africa proconsulară (din 396-7, până la moartea sa, 16 oct. 424), amicul din juneţe al Sfântului Augustin, este interlocutor şi în *De libero arbitrio*. De la Evodius ni s-au păstrat, cum spuneam în notă, la dialogul amintit, patru scrisori către Sfântul Augustin, toate cam din 414 (*Epp.* nr.-le: CLVIII, CLX, CLXI, CLXIII), în care cere, în special, lămuriri asupra unor probleme speculative şi cărora Sfântul Augustin le răspunde în *Epp.* CLIX, CLXII, CLXIV, iar epistola CLXIX, cam de la finele lui 415, conţine lămuriri asupra unor chestiuni dogmatice (Cf. P.L., t. XXXIII, col. 693 sqq.). Dom Morin a publicat, în 1896, în *Revue benedictine*, t. XIII, pp. 481-486, o scrisoare inedită a lui Evodius, iar opusculul *De fide contra manichaeos*, care i-a fost atribuit Sfântului Augustin (Cf. P.L., t. XLII, col. 1139-1156), este, foarte probabil, opera lui Evodius însuşi (Cf. P. Godet, art. *Evodius*, în Dict. de théol. Cath., V, col. 1731).

Evodius, militarul, agent cu afaceri al imperiului, care, renunţând la cariera armelor, s-a convertit la Milan şi s-a botezat înaintea lui Augustin, nu apare în cercul amicilor de la Cassiciacum, se-ntorcea, însă, dimpreună cu Augustin în Africa şi asistă, la Ostia Tiburtină, la moartea Monicăi, şi el este cel ce, în acel moment greu prin care treceau Augustin şi Adeodatus, ia în mână Psaltirea, o deschide şi-ncepe să cânte *Psalmul C*, cântării sale răspunzându-i întreaga îndoliată asistenţă, precum ne povesteşte Sfântul Augustin în *Confesiuni*:

„17. Qui habitare facis unanimes in domo (**Psal. LXVII, 7**), consociasti nobis et Evodium juvenem ex [**Col. 0771**] nostro municipio. Qui cum agens in rebus militaret, prior nobis ad te conversus est et baptizatus, et relicta militia saeculari, accinctus in tua. Simul eramus, simul habitaturi placito sancto. Quaerebamus quisnam locus nos utilius haberet servientes tibi: pariter remeabamus in Africam. Et cum apud Ostia Tiberina essemus, mater defuncta est [...]. 31. Cohibito ergo a fletu illo puero, Psalterium arripuit Evodius, et cantare coepit psalmum; cui respondebamus omnis domus: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* (**Psal. C. 1**). Audito autem quid ageretur, convenerunt multi fratres ac religiosae feminae [...]"

„17. Carele-i faci să locuiască unanimi în casă, asociatu-ni-l-a nouă pe Evodius, tânăr din municipiul nostru. Care, cum servea în armată ca agent cu afaceri, mai naintea noastră convertitu-s-a la Tine şi, botezat, părăsind milităria, s-a-ncins întru a Ta. Eram împreună şi aveam de gând să locuim, printr-o sfântă hotărâre, laolaltă. Ne-ntrebam cam care loc re-ar avea mai util pe noi, servindu-Ţi Ţie: dimpreună ne-ntorceam în Africa. Şi, pe când eram la Ostia Tibertină, mama a murit. [...] Oprit, aşadar, acel prunc din plâns, Evodius a luat psaltirea şi a început să cânte un psalm. Căruia îi răspundeam toată casa: *misericordia şi judecata cânta-Ţi-le-voi Ţie, Doamne*. Auzindu-se ce se petrecea, s-au adunat mulţi fraţi şi femei religioase [...]".

Evodius, alături de Adeodatus, Alypius, Sever şi alţi câţiva, face parte din cercul de prieteni împreună cu care Sfântul Augustin a întemeiat, la Thagasta, în casa părintească, întâia congregaţie augustiniană, unde, „deificari otio", „îndumnezeindu-se-n oţiu", se dedică, totuşi, întâi şi-ntâi muncii intelectuale, fapt în care consista, încaltea, originalitatea însăşi a congregaţiei (Cf. *Ep. X*, 2, P.L., t. XXXIII, col 74). Evodius a luat parte la conciliul de la Carthagina, care l-a delegat, alături de alţi episcopi, să-i prezinte împăratului Honoriu rezoluţiile conciliului împotriva donaştilor şi să ceară să se facă dreptatea. Tot el, Evodiu, a intervenit, la mai toate conciliile africane, împotriva maniheilor şi pelagienilor, şi a mai intervenit, de asemenea, în chestiunea pelagiană iscată la conventul de la Adrumetus. Chintetsenţiindu-i acestui Evodiu lumesc trăsăturile cracterului, Sfântul Augustin a reuşit să facă din el, ca îndealtfel, şi din ceilalţi prieteni şi consângeni ai săi, din fiul său, din maica sa şi chiar din sine însuşi, protagonişti ai celorlalte dialoguri, prin acest mirific dar al creaţiei artistice, un personaj real, credibil, care îşi pune, pune şi repune şi supune analizei raţiunii, cu o indeniabilă obstinaţie, marile probleme ce urmează a fi dezlegate, dând, prin exigenţele intelectuale, o mai sensibilă mişcare dialogului, o mai acută precizie conceptelor, o mai credibilă amplitudine problemelor.

Deşi face parte, alături de *De immortalitate animae*, *De libero arbitrio*, *De magistro* şi *De musica*, din ciclul operelor literar-filosofice mediolano-romano-thagastense, dialogul *De quantitate animae* este confin, prin tematica sa, cunoaşterea lui

întrucât faptu-i atotsubtil, să ne ascuţim ochii minţii şi să ne debarasăm de consuetudinea cea de toate zilele, întrucât vom purcede într-un circuit, anume necesar, ca să aflăm ceea ce dorim. Căutăm un corp care să n-aibă, pe măsura sa, nici lungime, nici lăţime, nici înălţime, şi, cum nu găsim, asemănăm, în graba noastră, sufletul cu vântul, sau cu ceva de felul acesta, dar, sub îndoiala lui Augustin, observăm imediat că nimic nu poate fi mai uşor găsit, nici mai înalt, nici mai lat, nici mai lung decât aerul, care, mişcat, este vânt; renunţăm, şi, întrebaţi dacă sufletul se află numai în corpul nostru, răspundem că aşa credem, şi apoi, întrebaţi dacă el se află în corpul nostru precum ar umple un burduf, intrinsec, adică, sau învestmântându-l precum un vestmânt, extrinsec, adică, sau şi una şi alta, şi intrinsec şi extrinsec, ne dăm seama că este şi intrinsec, căci altfel nu s-ar afla nimic vital în viscerele noastre, şi extrinsec, întrucât, altfel, nu am putea simţi nici infima înţepătură, şi, aşa, luăm aminte că sufletul este, precum ne-nvaţă, deocamdată, raţiunea, atât cât se-ntind spaţiile corpului; ne gândim la numărul sufletelor, întrucât şi acesta ţine de cantitate, dar suntem rechemaţi la spaţiul lor, deoarece pare că nu l-am dovedit îndesaţ; discutăm despre memorie şi concludem cumcă ea este a sufletului, nu a corpului, întrucât nu e de crezut că corpurile moarte îşi amintesc, ele, ceva. Pătrundem, aşa, în tainiţele memoriei, care este numai şi numai a sufletului, şi vedem ce spaţii teribil imense poate cuprinde, prin ea, întru sine sufletul şi ne dăm imediat seama cât de amarnic ne-am înşelat limitând cantitatea sufletului la spaţiul intrinsec şi extrinsec al corpului. Suntem invitaţi de către Augustin să recugetăm dacă n-ar fi mai bine să concepem, totuşi, sufletul nici lung, nici lat, nici înalt, dar, conturbaţi de modul în care poate să cuprindă în sine imaginile unor atâta de mari spaţii fără să aibă el absolut nici o lungime, lăţime şi înălţime, tot nu voim nicidecum să-i prepunem raţiunii autoritatea, întrucât nu ştim încă, sau nu ne amintim, sau nu ne propunem să ştim, şi nici Augustin nu voieşte să ne întrebe bine, ca să ne aducem aminte, cât de mare compendiu şi ce muncă nulă este autoritatea, şi ezităm să asimţim, şi, aşa, îl obligăm pe Augustin să discute dimpreună cu noi lungimea, lăţimea şi înălţimea întru sine însele, care-va-să-zică, lipsite absolut de corporal: mai întâi lungimea care nu şi-a

asumpt lăţimea, lungimea fără absolut nici o lăţime, adică, şi aflăm că aşa ceva nu poate fi conceput decât gândit numai şi numai cu intelectul şi că, dacă încercăm s-o tăiem, fie şi cu cugetarea, în lung, nu se poate absolut deloc, căci, dacă s-ar putea, ar avea în sine lăţimea. Pe asta una o numim şi noi, dimpreună cu toţi învăţaţii lumii, linie şi, invitaţi s-o întindem din oricare dintre capete, observăm că ea poate fi întinsă la infinit, şi, întinzându-o, aşa, la infinit, observăm că nu poate fi cuprins, în interiorul său, nici un fel de spaţiu, iar, ca să cuprindem, în interiorul ei, un spaţiu anume, suntem nevoiţi să păşim în tărâmul figurilor. Curmăm, astfel, infinitul şi-l închidem în interiorul liniei, unind-o de la ambele capete şi obţinând, în spaţiul plan, cercul. Observăm, apoi, că din linii drepte, figura n-o putem obţine, nici din una, nici din două, decât numai şi numai din trei, unindu-se îndesine capetele liniilor... şi concepem, aşa, imaginar, diferitele figuri geometrice, pe care, sub supravegherea atentă a lui Augustin, le comparăm îndesine, introducând criteriul estetic, şi, luându-ne-o Evodiu, exmilitarul, înainte, concludem, mistuind secole de civilizaţie, cumcă sunt mai prestante acelea în care egalitatea îi este prepusă inegalităţii, sunt mai bune acelea în care nu unghiului nu i se opune linia ci liniei, şi în care unghiului i se opune unghiul nu linia, admirând cumcă până şi-n acest gen de lucruri este mirific păstrată justiţia, însă, ca justiţia să-şi poată plini lucrarea, e necesar să existe o anume imparilitate sau disimilitudine, fie ea cât de mică, pentru ca să se poată manifesta distingerea, prin care să se manifeste, la rându-i, echitatea, şi să i se atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvine. Şi, aşa, întrebându-ne cam ce urmăreşte să scoată Augustin de la noi, ce anume vrea el să ne facă să naştem, moşindu-ne, purtaţi prin astfel de ocolişuri, nici nu observăm, sau abia observăm, cum, prin această judecată calitativă, estetică, va-să-zică, am şi introdus criteriul creştin de judecată, suprapunându-i moralei păgâne morala adevărului revelat. Cum i-am prepus, aşadar, inegalităţii egalitatea, suntem invitaţi s-o căutăm, pe tărâmul figurilor, pe aceea în care poate fi întâlnită suprema egalitate, întrucât ea le va fi, fără nici un fel de dubiu, de prepus celorlalte, şi rătăcim, aşa, prin figurile geometriei plane, formate din trei şi din patru linii, ne încurcăm binişor dimpreună

cu Evodiu, tragem, apoi, în ele, liniile care pot fi trase şi găsim o mare, şi, totuşi, nu încă perfecta egalitate, şi, căutând în continuare, ne-ntoarcem în cerc, la cerc, care este format prin unirea capetelor unei singure linii şi din al cărui centru pot fi trase linii egale în oricare din părţile sale, în oricare din punctele circumferinţei sale, adică. Căutăm, apoi, lăţimea fără lungime şi vedem că nu există şi mai vedem că lăţimea se poate-mpărţi din orice parte, pe când linia nu se poate-mpărţi în lungime şi, aşa, îi prepunem lăţimii linia, întrucât ceea ce se poate mai puţin împărţi îi este, precum ne-nvaţă raţiunea, de prepus celei ce se poate mai mult împărţi; căutăm, apoi, cea ce nu se poate absolut deloc împărţi, întrucât aceasta îi va fi de prepus liniei însăşi, şi găsim că este punctul, care deţine mijlocul figurii şi care, atunci, când desemnează principiul sau finele liniei, sau orice alta ce-i de înţeles fără de părţi, se numeşte semn, şi, cum tot punctul este semn, nu, însă, şi tot semnul este punct, îi atribuim punctului supremaţia asupra semnului şi, implicit, asupra celorlalte şi-i admirăm, totodată, potenţa. Ştim, aşadar, ce-i semnul, ce, lungimea, ce, lăţimea şi suntem chemaţi de către Augustin să luăm aminte care dintre acestea este mai al celorlalte, a cărui lipsă anume o simt, fără de care nu ar putea să fie, şi răspundem, prin Evodiu, că lăţimea duce lipsa lungimii, fără de care nu poate fi absolut deloc înţeleasă, şi, de asemenea, că lungimea, ca ea să fie, nu duce nicidecum lipsa lăţimii, însă simte absolut delipsa semnului aceluia, fără de care nu poate absolut în nici un chip să fie, şi, în fine, observăm că semnul acela este prin sine însuşi şi, ca să fie, nu duce nicidecum delipsa, nici a lungimii, nici a lăţimii. Ni se concede şi suntem chemaţi să observăm dacă lăţimea poate fi, ea, chiar pe oriunde tăiată, sau există un undeva anume, pe unde n-ar putea fi nici ea însăşi tăiată, deşi poate fi tăiată mai mult decât linia, şi Evodiu răspunde şi pentru noi că nu ştim absolut deloc cam pe unde ar putea fi unde-le acela, iar Augustin, indulgent, ne concede că nu ne amintim, întrucât nu se poate să n-o ştim pe asta, şi ne şi face să ne-o amintim, în felul următor: suntem capabili, încaltea, cum şi suntem, să înţelegem lăţimea astfel încât să nu uzurpăm cu cugetarea absolut nimic din înălţime, şi, chemaţi s-o cugetăm astfel încât să-i survină înălţimea şi, întrebaţi dacă îi va fi survenit ceva

prin care să se poată, de-acum, tăia şi mai mult, şi, aşa, văzând cumcă, acum, lăţimea poate fi tăiată din tuspatru păţile, ne amintim că ea nu poate fi, totuşi, tăiată prin acele părţi de unde are să-i răsară înălţimea. Aşa stând lucrurile, suntem întrebaţi dacă, acolo, unde este prezentă înălţimea, s-ar putea să lipsească lungimea şi lăţimea şi răspundem fără dificultate că înălţimea nu poate fi nicidecum fără lungime, fără lăţime, însă, poate. Chemaţi la cugetarea lăţimii, ni se cere ca, după ce n-o vom fi prefigurat, în minte, cvasiaşternută, s-o facem să se ridice în oricare latură precum am vrea s-o strecurăm prin crăpătura uşii şi, cam înţelegând noi ce zice Augustin, dar nepreaînţelegând ce anume voieşte, suntem întrebaţi dacă, ridicată astfel, lăţimea a migrat întru înălţime şi şi-a pierdut deja numele şi descripţiunea, sau a rămas încă lăţime, deşi-i colocată astfel, ne pripim, prin Evodiu, şi răspundem că ni se pare c-a devenit înălţime, dar, chemaţi să ne amintim cum am definit înălţimea, Evodiu se ruşinează şi-n locul nostru, şi, amintindu-şi, răspunde cumcă, chiar şi cvasiridicată în acest mod, lăţimea nu admite dividerea în lung, înspre în jos, dreptaceea în ea nu pot fi cugetate niciunele interioare, deşi pot fi cugetate mijlocul şi extremele, după demonstraţia înălţimii, însă, ea e absolut nulă, unde nu poate fi cugetat nimic înlăuntru. Şi, aşa, suntem întrebaţi, şi nu prea înţelegem încă de ce, dacă antepunem adevăratul falsului, şi cum răspundem că, -ntr-adevăr, i-l antepunem, suntem, în continuare, întrebaţi dacă este, ea, oare, adevărată linia care se poate tăia în lung, dacă, de asemenea, este, el, adevărat semnul care se poate tăia în orice mod anume, ori dacă este, ea, adevărată lăţime cea care, ridicându-se, cum tocmai s-a ridicat, admite secţionarea în lung, înspre-n jos, şi, cum răspundem răspicat că nu, suntem întrebaţi, în continuare, dacă vom fi văzut vreodată cu ochii aceştia corporali fie un asemenea punct, fie o asemenea linie, fie o asemenea lăţime, şi răspundem clar că aşa ceva nu am văzut absolut niciodată, întrucât acestea nu sunt corporale, iar Augustin ne face să recunoaştem, în consecinţă, că, întrucât corporalele sunt văzute, printr-o mirifică împletire firească a lucrurilor, prin ochii corporali, se cuvine ca spiritul, prin care le vedem pe cele incorporale, să nu fie corporal sau corp, şi, aşa, concedem că spiritul nu este ceva corporal sau

corp, şi, cum cerem să ni se spună, totuşi, ce este spiritul, suntem chemaţi să vedem, deocamdată, dacă din cele spuse rezultă că are el sau nu cantitatea despre care tocmai e vorba, întrucât se vede că am cam uitat cumcă s-a lămurit între noi ce este spiritul, şi, după ce ne reaminteşte ce anume s-a lămurit între noi că este spiritul, Augustin ne defineşte totuşi spiritul ca fiind **substanţa anume, părtaşă raţiunii, acomodată împărăţirii corpului.**

Şi, aşa, mulţumiţi noi cu substanţa spirituală, şi mulţumiţi şi cu această definiţie a sufletului, după cum nemulţumiţi şi noi dimpreună cu alţii că unii au luat această definiţie a sufletului drept definiţie a omului (cf. *Dict. de théol. Cath.* t. I, col 2358) îl lăsăm pe Evodiu, singur, cu Augustin, să-i explice lui de ce anume nu-i nimic de mirare că sufletul nu-i nici corporal, nici întins în vreo longitudine, nici desfăşurat în latitudine, nici îngroşat în altitudine, şi, totuşi, este atât de-n putere în corp, încât la el este comanda tuturor mădularelor şi cvasicardina anume întru punerea în lucrare a tuturor mişcărilor corporale, şi, mai ales, să dispute singuri anume chestiuncule, întrucât ne este cu multul mai uşor a le constata decât a ne implica în miezul lor, mai cu seamă în descâlcirea unor definiţii, cum este, de pildă, cea a simţului.

Întocmai ca-n celelalte dialoguri, în care se foloseşte de adevărurile abstracte ale disciplinelor, aşa şi aici, ori de câte ori Evodiu nu va fi-n stare să vadă cu ochii minţii incorporalele, abstractele, Augustin va face apel la adevărurile eterne ale geometriei, pe care tocmai le-am disputat împreună, investite, de-acum, cu atributele autorităţii. Aşa, el va respinge, pe rând, părerea că sufletul ar creşte odată cu etatea, învederându-i de ce anume se spune metaforic, doar, că sufletul creşte odată cu spaţiul timpului, de ce anume puterile mai mari, în etatea mai mare, nu-s nicidecum un argument al creşterii sufletului, demonstrându-i scurt cumcă, întocmai cum punctul este atotputernic şi domneşte absolut în figuri, iar puterea şi domnirea învederează o anume magnitudine, şi, totuşi, în punct nu se găseşte nici umbră de spaţiu, întocmai aşa nu trebuie, prin urmare, cugetat, când zicem spirit **mare** sau **imens**, cât loc ocupă el, ci cât poate, adică, de ce este el în stare; demonstrează cumcă nici facultatea de a vorbi, care este treptat atinsă, nu este de atribuit creşterii spaţiale a sufletului,

învederându-i, iarăşi, de ce anume se zice să sufletul creşte şi se micşorează; îmbrăţişează, apoi, în treacăt, mitul reminescentist, de sorginte ineistă, plotiniană, rostind răspicat cumcă a învăţa nu-nseamnă nimic alta decât a ne aminti şi a ne reaminti, pe care-l va retracta, mai târziu, nu fără a-l adapta, însă, doctrinei proprii, platonismului augustinian, adică, la care adaug doar că faptul că Sfântul Augustin retractează tocmai ineismul, plotinian în spirit şi literă, retratându-l în sensul credinţei revelate, îmi întăreşte supoziţia că întreagă viaţa şi opera Sfântului Augustin le putem interpreta - prin perpetua sa convertire şi, odată cu ea, prin perpetua convertire de către el la creştinism a platonismului şi neoplatonismului, a ceea ce i s-a părut lui mai bun în filosofia păgână, deci -, ca un lung şi, uneori, sinuos, mirific, însă, itinerariu al identificării absolute a iubirii înţelepciunii cu iubirea frumseţii înţelepciunii; învederează, apoi, diferenţa dintre virtute şi putere (puteri), împletind argumentele din anatomie cu cele din fizică şi psihologie; analizează, apoi, după rigoarea strictă a definiţiei, simţul, pronunţând definiţia, adevărată în sine: *simţul este că nu-i este ascuns sufletului ceea ce pate corpul*, dar pe care Evodiu e pus să-o apere, în timp ce el îşi asumă rolul de a încerca să o respingă treptat, căutându-i imaginare vicii, pur exerciţiu de logică, elaborat anume în scopul instruirii, în care definiţia este probată, prin tustrele probele, exerciţiu, în miezul căruia este adusă autoritatea creştină, încreştinând, aşa cum am mai spus-o, gândirea păgână, explorând, aci, în definirea simţului şi în elaborarea celebrissimei sale doctrine a cunoaşterii prin simţ şi a limitelor ei, procesul văzului, aşa cum, în *De musica*, va explora procesul auzului, totul pe fundalul deosebirii dintre raţiune şi raţionament şi a deosebirii, totodată, dintre ştiinţă şi simţ (parte, în care, luând aminte paterile sufletului care simte, nu putem să nu ne întrebăm dacă teoria augustiniană a senzaţiei este, pur şi simplu, o inconcusă încreştinare a teoriei plotiniene, după care, simţind, sufletul îşi creează obiectul, sau teoria augustiniană, după care, simţind, sufletul creează o imagine a obiectului sensibil, este una originală, în care nici nu se mai subaude măcar cea plotiniană, sau, dacă se subaude, se subaude ca să fie denegată, întrucât diferenţele sunt ireductibile); respinge, apoi, presupoziţia reiterată a lui Evodiu

că sufletul, simțind peste tot, în corp, ar fi, de aceea, răspândit, precum sângele, în tot corpul, că ar avea, adică, întocmai cantitatea corpului pe care-l animă; respinge, de asemenea, presupunerea că faptul că părțile viermilor tăiați se mișcă ar fi un argument în favoarea ipotezei că sufletul este extins în tot corpul și arată, prin exemplul sonului și semnificatului cuvintelor, că, disecându-se corpul, sufletul nu se secționează.

Lămurite acestea, Augustin expune cele șapte trepte ale magnitudinii, bine-nțeles, incorporale, tăriei, adică sau puterii, sufletului omenesc: *prima treaptă a sufletului:* **vegetativa sau vivificatoarea**, pe care o are comună cu plantele și bestiile; pe care treaptă sufletul vivifică, prin prezența și lucrarea sa, trupul pământesc și muritor, îl adună-n una, și-l ține-n una, și nu permite să se risipească și să se reverse; face ca hrana să fie distribuită prin mădulare, oferindu-i fiecăruia ceea ce i se cuvine; îi păstrează congruența și măsura, nu doar întru frumsețe, ci chiar și-n creștere și procreare; *a doua treaptă a sufletului:* **sensitiva**, puterea lui în simțuri, adică, pe care o are în comun numai cu bestiile; pe care treaptă sufletul se încordează întru tact, și, prin el, simte și discerne caldele, recile, asprele, netedele, durele, moile, ușoarele, grelele; dejudecă, apoi, gustând, mirosind, auzind, văzând, diferențele nenumărate ale gusturilor, mirosurilor, sunetelor, formelor, și, întru toate acestea, și le-nsușește și le dorește pe cele ce-s conform naturii corpului său și le respinge și fuge de contrarii; se depărtează pe sine de la aceste simțuri, într-un cert interval al timpilor, și, refăcând, ca și printr-o vacanță anume, mișcările lor și imaginile lucrurilor, pe care le-a cvasisorbit prin ele, le frământă, îngrămădit și felurit, cu sine însuși, și toată asta-s somnul și visele; adesea, jucându-se chiar și hoinărind, se delectează cu facilitatea mișcării și, fără de muncă, rânduiește concordia mădularelor; face ceea ce poate în favoarea copulării sexelor și, în natura în două împărțită, produce, prin împreunare și amor, una: concură nu numai la nașterea feților, ci și la menținerea vie, proteguirea și nutrirea lor; se leagă prin consuetudine de lucrurile-ntre care mână corpul și prin care-l susține și, cvasimembre, se separă greu de ele: care putere a consuetudinii, neîndepărtată chiar și prin îndepărtarea lucrurilor înseși, nici prin intervalul timpului, se numește memorie; *a treia*

treaptă, proprie sufletului uman: **memoria nenumăratelor lucruri, nu prin consuetudine imprimate, ci încredințate și reținute prin observare și semne (memoria intelectivă, adică)**; pe care treaptă, comună bunelor și relelor spirite și învățaților și neînvățaților, sufletul deține, stăpânește și pune-n lucrare prin memoria intelectivă atâtea artele făurarilor, cultura ogoarelor, înălțarea orașelor, minunățiile felurite ale diferitelor edificii și monumente, invențiunile atâtor semne, în scrieri, cuvinte, gesturi, în sonul de orice fel, în picturi și-n sculpturi, atâtea limbile ginților, atâtea norme, atâtea noutăți, atâtea restaurări, atâta numărul cărților și al monumentelor de orice fel, în scopul custodirii amintirii, și atâta grija pentru posteritate; atâtea rânduielile oficiilor, potestăților, onorurilor și demnităților, fie în familii, fie, în timp de pace ori de război, în republică, fie în ceremoniile profane, fie în cele sacre, puterea de-a raționa și excugeta, fluviile elocvenței, varietățile poeziilor, simulațiunile, în mii de forme, în scopul jocului și glumei, ingeniozitatea modulării, subtilitatea măsurii, disciplina numărării, conjectura, dintru cele prezente, a trecutelor și viitoarelor; *a patra treaptă:* **prepunerea de sine, ca parte importantă a universalului, nu doar corpului său ci întregului univers corporal** sau, scurt, **bunătatea sau adevărata laudă;** pe care treaptă sufletul îndrăznește, dacă o face ca parte importantă a universalului, să i se prepună pe sine nu numai corpului său, ci însuși întregului univers corporal, și să nu creadă bunurile acestuia, bunuri ale sale, și să le discearnă și, comparate cu puterea și frumsețea sa, să le disprețuiască: și, cu cât se-ncântă mai mult pe sine dintru astea, cu atât mai mult să se abstragă pe sine de la cele sordide și să se purifice totul și să se facă atotcurat și atotînfrumsețat; să se-ntărească-mpotriva tuturora care se sforțează să-l îndepărteze de la scop și sentință; să pună mare preț pe societatea omenească și să nu voiască să i se întâmple altuia nimic ce nu voiește să i se întâmple sieși; să urmeze autoritatea și preceptele înțelepților și să creadă cumcă prin acestea Dumnezeu îi vorbește sieși; în acest act, atât de minunat, al sufletului, mai este încă, întru sine, munca, și marele și atotacutul conflict împotriva neplăcerilor și plăcerilor lumii acesteia; întru însuși actul purgațiunii, subzistă, de-alminteri, de multe ori nu mare, de multe

aliquid, quod ex dispositione eloquatur ac disputet, quod nisi memoriae commendaverit, pereat necesse est. Ergo aut officia benevolentiae negabis esse sapientis, aut confiteberis res aliquas sapientis memoria custodiri: an fortasse aliquid suarum rerum non propter se quidem, sed propter suos sibi tamen necessarium commendat servandum illi famulo, ut ille tanquam sobrius, et ex optima domini disciplina, non quidem custodiat, nisi quod propter stultos ad sapientiam perducendos, sed quod ei tamen ille custodiendum imperarit? Nec omnino huic, inquit, commendari quidquam arbitror a sapiente; siquidem ille semper Deo infixus est, sive tacitus, sive cum hominibus loquens: sed ille servus jam bene institutus diligenter servat quod interdum disputanti domino suggerat, et ei tanquam justissimo gratum faciat officium suum, sub cujus se videt potestate vivere. Et hoc facit non quasi ratiocinando, sed summa illa lege summoque ordine praescribente. Nihil, inquam, nunc resisto rationibus tuis, ut quod suscepimus potius peragatur. De isto vero diligenter quemadmodum sese habeat (non enim parva res est, aut tam parvo sermone contenta) videbimus alias, cum Deus ipse opportunitatem ordine dederit.

III. - *Stultitia an cum Deo sit.*

8. Definitum est autem quid sit esse cum Deo. **[Col. 0998]** Et cum a me dictum esset, id esse cum Deo quod intelligit Deum, vos etiam plus adjecistis, ut ibi sint etiam illa quae intelliguntur a sapiente. Qua in re multum me movet quomodo subito cum Deo stultitiam collocaveritis. Nam si cum Deo sunt quaecumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest; erit etiam, quod dictu nefas est, pestis illa cum Deo. Qua conclusione commoti, cum in silentio se aliquantum tenuissent: Respondeat, inquit Trygetius, etiam ille de cujus adventu ad istam disputationem opportunissimo non nos puto temere gratulatos. Tum Alypius: Deus meliora, inquit! huccine mihi tandem tantum meum silentium parabatur?

nu-i va fi fost încredinţat memoriei, este necesar să piară. Deci, sau vei nega cumcă oficiile bunăvoinţei aparţin înţeleptului, sau vei recunoaşte cumcă unele lucruri ale înţeleptului sunt custodite prin memorie: sau, poate, ceva din lucrurile sale, nu pentru sine, desigur, ci pentru ai săi, necesar, totuşi, sieşi, i-l încredinţează, spre a-l păstra, acelui servitor, ca el[40], precum unul, şi, dintru disciplina stăpânului, mai sobru, să nu-l custodească, va-să-zică, decât numai pentru conducerea la înţelepciune a proştilor, dar pe care el i-l va fi încredinţat, prin poruncă, spre a-l custodi, totuşi?" „Socot", zice, „cumcă nici acestuia nu i se încredinţează absolut nimic de către înţelept, dat fiind că el, fie tăcut, fie vorbind cu oamenii, este pururea înfipt întru Dumnezeu, dar acel serv, de-acum bine instruit, păstrează ceea ce să-i sugereze-ntre timp stăpânului care dispută, şi lui, ca unuia atotjust, sub a cărui potestate vede că el trăieşte, să-i facă plăcut oficiul său. Şi asta o face nu cvasisilogizând, ci prescriindu-i-o legea aceea supremă şi suprema ordine." „Nu mă-ncontrez, acum, cu nimic raţiunilor tale, ca să se desfăşoare mai repede ceea ce am luat asupra-ne. Despre asta, însă, cam în ce fel se prezintă în sine, (altminteri nu-i un lucru mic, nici mulţumit cu o atât de mică discuţie), vom vedea diligent altădată, când Dumnezeu Însuşi ne va fi dat prin ordine oportunitatea.

III. - *Prostia este, oare, cu Dumnezeu?*

8. S-a definit, însă, ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu. Şi, cum spuneam că este cu Dumnezeu ceea ce-L înţelege pe Dumnezeu, voi aţi adăugat chiar mai mult, ca să fie acolo până şi cele ce-s înţelese de către înţelept. Prin care lucru mă mişcă pe mine mult cum aţi colocat voi dimpreună cu Dumnezeu prostia. Căci, dacă sunt cu Dumnezeu toate cele pe care le-nţelege înţeleptul, şi nici prostia nu poate fi-ndepărtată decât numai înţeleasă, va fi, ceea ce-i nelegiuit a zice, pesta aceea dimpreună cu Dumnezeu." De care concluzie mişcaţi, după ce s-au ţinut puţin în tăcere: „Să răspundă", zice Trygeţiu, „chiar cel de a cărui atotoportună venire la această dispută socot că noi nu ne-am gratulat temerar!" Aci, Alypiu: „Dea Dumnezeu numai bine", zice, „până aci mi-era, oare, datul tăcerii? Dar mi s-a răpit deja odihna. Mă voi strădui cu

Sed irrupta jam quies est. Verum nunc enitar huic utcumque rogationi satisfacere, cum mihi prius vel in futurum prospexero, et a vobis impetravero ut a me amplius ista responsione nihil flagitetis. Nullo modo, inquam, est, Alypi, benevolentiae atque humanitatis tuae vocem tuam sermoni nostro etiam desideratam negare. Sed perge modo, quod instituisti effice; caetera, ut jam sese habet ordo ille, provenient. Aeque mihi de ordine, inquit, sunt speranda meliora, in cujus assertione interim me substituere voluistis. Sed, ni fallor, ob hoc stultitiam Deo ista tua conclusione ab his copulatam putasti, quod universa quae intelligit sapiens cum Deo esse dixerunt. Sed id quatenus accipiendum sit, nunc omitto; tuam illam ratiocinationem paululum adverte. Dixisti quippe: Nam si cum Deo sunt quaecumque intelligit sapiens, nec nisi intellectam stultitiam effugere potest. Quasi vero illud obscurum sit, antequam stultitiam quisque vitet, sapientis cum nomine non esse censendum. Et dictum est, a sapiente intellecta esse cum Deo. Cum igitur evitandae stultitiae gratia eamdem stultitiam quisque intelligit, nondum est sapiens. Cum autem sapiens fuerit, non inter ea quae ille intelligit stultitia numeranda est. Quamobrem quoniam ea conjuncta sunt Deo, quae jam sapiens intelligit, recte a Deo stultitia secernitur.

9. Acute quidem, inquam, ut soles, Alypi, respondisti, sed tanquam in alienas trusus angustias. Tamen quia, ut arbitror, adhuc mecum stultus esse dignaris, quid faciemus si aliquem nanciscamur sapientem, qui nos tanto malo docendo ac disputando libenter liberet? Nam nihil eum prius, quantum arbitror, deprecaturus sum, nisi ut mihi ostendat quae sit, quid sit, qualis sit omnino stultitia. De te enim non facile affirmaverim; me tamen tantum et tam diu detinet, quantum et quam diu a me non intelligitur. Dicturus est ergo ille, te auctore: Ut hoc vos docerem, quando stultus eram ad me venire debuistis; modo autem vos vestri magistri esse poteritis: nam ego jam stultitiam non intelligo. Quod quidem ab eo si audirem, non vererer admonere hominem ut comes nobis fieret, simulque

adevărat să plinesc cumva rugămintea aceasta, nu mai nainte, însă, de-a-mi fi asigurat viitorul şi de-a vă fi rugat să nu-mi cereţi nimic mai mult decât acest răspuns." „Cu nici un chip", zic, „nu-i stă bunăvoinţei şi omeniei tale de-a-i refuza discuţiei noastre cuvântul tău, mai cu seamă când e dorit. Dar, haide, acum, du până la capăt ceea ce ai început; celelalte se vor arăta precum se prezintă deja în sine mirifica ordine!" „La fel", zice el, „mi-s de sperat şi mie mai bune de la ordinea, în a cărei asertiune aţi voit să mă supun deocamdată. Dar, de nu mă-nşel, în concluzia aceasta a ta, ai socotit copulată de către ei lui Dumnezeu prostia, din cauză că au zis cumcă sunt cu Dumnezeu toate pe care înţeleptul le înţelege. Ci, trec, acum, cu vederea până unde trebuie primită aceasta; ia aminte, puţintel, acel silogism al tău: Ai zis, care-va-să-zică: «În fapt, dacă sunt cu Dumnezeu toate cele pe care le-nţelege înţeleptul, şi nici prostia nu poate fi-nlăturată decât numai înţeleasă.» Ca şi cum ar fi obscur faptul că mai nainte ca neştine să evite prostia, el nu-i de gândit cu numele înţeleptului. Şi s-a spus că sunt cu Dumnzeu cele înţelese de înţelept. Cum cineva înţelege, aşadar, în scopul evitării prostiei, prostia însăşi, el nu-i încă înţelept. Cum va fi fost, însă, înţelept, prostia nu-i de prenumărat între cele pe care el le-nţelege. Dreptaceea, fiindcă îi sunt coniuncte lui Dumnezeu cele pe care le-nţelege deja înţeleptul, pe drept e exclusă de la Dumnezeu prostia."

9. „Acut, desigur", zic, „precum obişnuieşti, ai răspuns Alypiu, dar ca şi impins în alte strâmtorări. Totuşi, fiindcă, precum cred, binevoieşti să te crezi încă, dimpreună cu mine, prost, ce ne vom face, dacă vom da întâmplător peste un oarecare înţelept, care să ne elibereze de un atâta de mare rău, învăţându-ne şi disputând? Căci, pe cât îmi dau eu seama, n-am să-l rog nimic, mai întâi, decât absolut numai şi numai să-mi arate care este, ce este, cum este prostia. Despre tine, de-altminteri, n-o voi fi zis facil, pe mine, însă, atâta şi de atât de demult mă deţine, câtă şi cât timp nu-i înţeleasă de către mine. Are să zică, prin urmare, acela, după tine: «Ca să vă învăţ asta una, trebuia să veniţi la mine, când eram prost, acum, însă, vă puteţi fi voi înşivă magiştri vouă, căci eu nu mai înţeleg prostia.» Ceea ce, dacă aş auzi-o de la el, nu m-aş teme, vezi-bine, să-l sfătuiesc pe ins să devină părtaşul nostru şi să ne

magistrum alium quaereremus. Ut enim plene stultitiam non intelligo, video tamen nihil responsione hac esse stultius. Sed pudebit eum fortasse ita nos aut relinquere, aut sequi. Disputabit ergo et exaggerabit copiosissime stultitiae mala. Nos autem bene nobis providentes, aut audiemus attente hominem nescientem [**Col. 0999**] quae loquatur, aut credemus eum id quod non intelligit scire, aut adhuc Deo susceptorum tuorum ratione stultitia copulata est. Nihil autem superiorum est quod video posse defendi. Restat igitur, quod non vultis, extremum. Nunquam te, inquit, invidum senseram. Nam si ab istis, ut dicis, susceptis quidquam honorarii, ut solet, accepissem, dum ratiocinationis hujus nimium tenax es, id eis modo reddere cogerer. Quare vel hoc contenti sint, quod me tecum laborante non parum eis ad excogitandum temporis dedi; vel, si victi patroni nulla quidem sua culpa consilio libenter auscultant, et in hoc jam tibi cedant, et sint in caeteris cautiores.

10. Non contemnam, inquam, quod in tua defensione Trygetius nescio quid etiam perstrepens dicere cupiebat, faciamque bona tua venia: nam fortasse non bene instructus es, qui recens huic negotio supervenisti, ut remoto patrocinio ipsos causam suam peragentes audiam patienter, ut coeperam. Tum Trygetius, Licentio prorsus absente: Quomodo vultis, inquit, accipite et ridete stultitiam meam. Non mihi videtur debere dici intellectus, quo intelligitur ipsa stultitia, quae non intelligendi vel sola vel maxima causa est. Non facile, inquam, recuso istud accipere. Quamvis enim me multum moveat, quod sentit Alypius, quomodo recte possit quisque docere qualis sit res quam non intelligit, quantamque menti afferat perniciem quod mente non videt; nam id utique attendens, quod tu dixisti dicere est veritus, cum ei sit ista etiam de doctorum libris nota sententia: tamen sensum ipsum considerans corporis, nam et isto ipso anima utitur, et ipsa sola est cum intellectu qualiscumque collatio, adducor ut dicam neminem posse videre tenebras. Quamobrem, si menti hoc est intelligere, quod sensui

căutăm dimpreună un alt magistru. Deşi nu înţeleg eu, încaltea, pe deplin, prostia, văd, totuşi, că nu este nimic mai prostesc decât acest răspuns. Dar îi va fi, poate, ruşine, şi să ne lase pe noi aşa, şi să ne urmeze. Va disputa, prin urmare, şi va îngrămădi atotcopios relele prostiei. Noi, însă, bine prevăzători nouă înşine, fie îl vom asculta atent pe omul neştiutor ce vorbeşte, fie vom crede cumcă el ştie ceea ce nu înţelege, sau, cumcă, prin raţiunea clienţilor tăi[41], prostia a fost copulată cu Dumnezeu. Văd, însă, că, în cele de mai sus, nu este nimic ce să poată fi apărat. Rămâne[42], prin urmare, ceea ce voi nu voiţi, ultimul." „Niciodată", zice el, „nu te-am simţit invidios. Căci, dacă de la aceşti, precum zici, clienţi, aş fi primit, cum se obişnuieşte, vreun onorariu, aş fi constrâns, datorită faptului că eşti tenace foarte prin acest raţionament, să li-l restitui[43] pe loc. Dreptaceea, fie sunt mulţumiţi că, muncindu-mă cu tine, le-am oferit nu puţin timp de gândire, fie ascultă cuminte sfatul patronului lor, învins, îndealtfel, fără nici un fel de culpă a sa, să-ţi cedeze de-acum într-asta, şi să fie mai precauţi în celelalte."

10. „Nu voi nesocoti", zic eu, „că, -n timpul apărării tale, Trygeţiu, foindu-se, dorea, el, bunăoară, nu ştiu ce să zică, şi, cum, cu bună îngăduinţa ta, căci, întrucât ai picat recent în negoţul acesta, n-ai fost, poate, bine informat, voi face în aşa fel ca, lăsând la o parte patrociniul[44] tău, să-i ascult răbdător pe ei înşişi, precum am început, pledându-şi cauza lorusi." Atunci, Licenţiu absent cu totul, Trygeţiu: „Primiţi-o şi râdeţi", zice, „cum vreţi voi de prostia mea. Mie mi se pare cumcă trebuie numit intelect[45] cel prin care e-nţeleasă prostia însăşi, care este singura sau maxima cauză de-a nu înţelege." „Nu recuz facil", zic eu, „s-o primesc pe asta. Deşi mă mişcă mult, încaltea, ceea ce simte Alypiu, în ce chip anume poate neştine să-i înveţe pe alţii cum este lucrul pe care el nu-l înţelege, şi câtă ruină-i aduce minţii ceea ce nu vede cu mintea, căci, luând-o el aminte pe asta şi cum i-a fost lui cunoscută încă această sentinţă, din cărţile învăţaţilor, a fost, bine-nţeles, îndreptăţit să zică ceea ce ai zis şi tu însuţi, totuşi, considerând simţul însuşi al corpului, căci şi de el însuşi se foloseşte sufletul, şi asta singură este întrucâtva în analogie cu înţelesul, sunt adus să zic cumcă nimenea nu poate vedea întunericul. Dreptaceea, dacă a înţelege înseamnă pentru minte ceea ce-nseamnă pentru simţ a vedea, şi,

videre, et licet quisque oculis apertis, sanis, purisque sit, videre tamen tenebras non potest; non absurde dicitur, intelligi non posse stultitiam: nam nullas alias mentis tenebras nominamus. Nec jam illud movebit, quomodo stultitia possit non intellecta vitari. Ut enim oculis tenebras vitamus eo ipso quo nolumus non videre: sic quisquis volet vitare stultitiam, non eam conetur intelligere; sed ea quae possunt intelligi, per hanc se non intelligere doleat; eamque sibi esse praesentem, non quo ipsam magis intelligit, sed quo alia minus intelligit, sentiat.

IV. - *Quae homo perperam agit, an ordine agat. Mala in ordinem redacta faciunt ad decorem universi.*

11. Sed ad ordinem redeamus, ut nobis aliquando reddatur Lycentius. Illud enim jam ex vobis requiro, utrum quaecumque agit stultus, ordine vobis agere videatur. Nam videte rogatio quos laqueos habeat. Si ordine dixeritis, ubi erit illa definitio, Ordo est quo Deus agit omnia quae sunt; si etiam stultus quae agit, agit ordine? Si autem ordo non est in iis quae aguntur ab stulto, erit aliquid quod ordo non teneat: neutrum autem vultis. Videte, quaeso, ne cuncta ipsius ordinis defensione turbetis. Hic item Trygetius, nam ille alter adhuc omnino absens erat: Facile est, inquit, huic quidem respondere complexioni tuae; sed me in **[Col. 1000]** praesentia similitudo deficit, qua sententiam meam video asseri illustrarique debere. Tamen dicam quod sentio; facies enim tu quod paulo ante fecisti. Non enim illa commemoratio tenebrarum ad id quod a me involutum prolatum erat, parum nobis attulit luminis. Namque omnis vita stultorum, quamvis per eos ipsos minime constans minimeque ordinata sit, per divinam tamen providentiam necessario rerum ordine includitur, et quasi quibusdam locis illa ineffabili et sempiterna lege dispositis, nullo modo esse sinitur, ubi esse non debet. Ita fit ut angusto animo ipsam solam quisque considerans, veluti magna repercussus foeditate aversetur. Si autem mentis oculos erigens atque diffundens, simul universa collustret, nihil non ordinatum,

chiar dacă cineva este cu ochii deschişi, sănătoşi şi puri, nu poate, totuşi, vedea întunericul, nu se zice absurd cumcă prostia nu poate fi înţeleasă, căci nu numim absolut nimic alta întunericul minţii. Şi nici nu mă va mai mişca deloc în ce chip poate fi evitată prostia neînţeleasă. Precum evităm, încaltea, cu ochii întunericul, prin însuşi faptul că nu voim să nu vedem, aşa, oricine va vrea să evite prostia, nu se va sforţa s-o înţeleagă, ci se va-ndurera cumcă el nu le-nţelege din cauza ei pe cele ce pot fi înţelese, şi va simţi că ea îi este prezentă sieşi, nu prin faptul c-o înţelege mai mult pe ea însăşi, ci prin faptul că le-nţelege mai puţin pe celelalte.

IV. - *Prin ordine le face, oare, omul pe cele pe care le face rău? Relele, aduse în ordine, concură la frumseţea universalităţii.*

11. Dar să ne-ntoarcem la ordine, ca să ne fie cândva redat nouă Licenţiu. Asta, încaltea, mai caut s-o aflu de la voi, dacă tot ceea ce face prostul vi se pare vouă cumcă face prin ordine. Căci băgaţi bine de seamă ce capcane are întrebarea. Dacă veţi fi zis că prin ordine, unde va fi cunoscuta definiţie: «Ordinea este cea prin care Dumnezeu le mână pe toate cele ce sunt», dacă până şi prostul le mână prin ordine pe cele pe care le mână? Dacă, însă, nu este ordinea întru cele care-s mânate de către prost, va fi ceva pe care să nu-l ţină ordinea, voi, însă nu vreţi nici una, nici alta. Luaţi aminte, rogu-vă, să nu le tulburaţi pe toate prin apărarea ordinei înseşi!" Aci, iarăşi Trygeţiu, căci celălaltul era încă absolut absent: „E uşor", zice, „a i se răspunde, altminteri, dilemei acesteia ale tale, dar îmi lipseşte, în cele de faţă, similitudinea prin care văd că trebuie să fie susţinută şi ilustrată sentinţa mea. Totuşi voi zice ceea ce simt, încaltea, tu vei face ceea ce-ai făcut mai nainte. Că nu puţină lumină ne-a adus, la ceea ce ziceam eu mai învăluit, acea comemorare a întunericului. De fapt, viaţa proştilor, deşi în ceea ce-i priveşte nu are consistenţă şi nu-i nicidecât rânduită, e, totuşi, necesar inclusă, prin divina providenţă, în ordinea lucrurilor, şi, cvasidispuşi prin acea inefabilă lege divină sempiternă în anume locuri, nu li se permite, în nici un chip, să fie, unde nu li se cade să fie. Aşa se face că oricine, privind-o doar pe ea însăşi, se întoarce c-o strângere de inimă ca şi respins de-o mare urâţenie. Înnălţându-şi, însă, ochii minţii şi privind cu atenţie ca să cuprindă

suisque semper veluti sedibus distinctum dispositumque reperiet.

12. Quam magna, inquam, quam mira mihi per vos Deus ille, atque ipse at magis magisque credere adducor, rerum nescio quis occultus ordo respondet! Nam ea dicitis quae nec quomodo dicantur non visa, nec quomodo ea videatis intelligo; ita ea et vera et alta esse suspicor. Simile autem aliquod in istam sententiam tu fortasse unum requirebas. At mihi jam occurrunt innumerabilia, quae me ad consentiendum prorsus trahunt. Quid enim carnifice tetrius? quid illo animo truculentius atque dirius? At inter ipsas leges locum necessarium tenet, et in bene moderatae civitatis ordinem inseritur; estque suo animo nocens, ordine autem alieno poena nocentium. Quid sordidius, quid inanius decoris et turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, caeterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus: constitue matronarum loco, labe ac dedecore dehonestaveris. Sic igitur hoc genus hominum per suos mores impurissimum vita, per ordinis leges conditione vilissimum. Nonne in corporibus animantium quaedam membra, si sola attendas, non possis attendere? Tamen ea naturae ordo, nec quia necessaria sunt, deesse voluit, nec quia indecora, eminere permisit. Quae tamen deformia suos locos tenendo, meliorem locum concessere melioribus. Quid nobis suavius, quod agro villaeque spectaculum congruentius fuit pugna illa conflictuque gallinaceorum gallorum, cujus superiore libro fecimus mentionem (**Cap. 8, n. 25**). Quid abjectius tamen deformitate subjecti vidimus? Et per ipsam tamen ejusdem certaminis perfectior pulchritudo provenerat.

13. Talia, credo, sunt omnia; sed oculos quaerunt. Soloecismos et barbarismos quos vocant, poetae adamaverunt; quae schemata et metaplasmos mutatis appellare nominibus, quam manifesta vitia fugere maluerunt. Detrahe tamen ista carminibus, suavissima condimenta desiderabimus. Congere multa in unum locum,

totodată universalitatea, nu va găsi absolut nimic neordonat, nedistins şi nepus la locul său totdeauna."

12. „Cât de măreţe", zic, „cât de mirifice îmi răspunde mie prin voi Dumnezeu Însuşi şi, cum sunt din ce în ce mai mult adus să cred, însăşi acea nu ştiu care ordine ascunsă a lucrurilor! Căci vorbiţi unele, despre care nu-nţeleg nici în ce chip s-ar putea vorbi nevăzute, nici în ce chip le-aţi putea vedea, aşa bănuiesc eu cumcă sunt şi adevărate şi adânci. Tu căutai, poate, în această sentinţă, un singur exemplu similar. Mie, însă, îmi ocură acuma nenumărate, care mă trag să consimt întrutotul. De-altminteri, ce-i mai îngrozitor decât călăul, ce, mai truculent şi mai sinistru decât acel spirit? Dar, între înseşi legile, îşi are locul necesar şi-i bine rânduit întru ordinea unei cetăţi moderate: răufăcător prin spiritul său, el este, în altă ordine, pedeapsa răufăcătorilor. Ce se poate spune mai sordid, ce, mai gol de frumseţe şi mai plin de turpitudine decât curvele şi codoşii şi celelalte peste de genul acesta? Înlătură curvele dintre lucrurile omeneşti şi le vei tulbura cu libidinoşeniile pe toate[46]; pune-le-n locul matroanelor şi le vei dezonora prin decădere şi urâţenie. Aşa-i, prin urmare, genul acesta de oameni, prin moravurile loruşi atotimpur ca viaţă, prin legile ordinei atotvil ca şi condiţie. Nu-s, oare, în corpurile însufleţitelor, dacă le iei aminte aparte, unele mădulare pe care ai putea să nu le iei aminte? Totuşi, acea ordine a firii nu a voit nici ca ele să lipsească, întrucât sunt necesare, şi nici n-a permis ca ele să emine, întrucât sunt de ruşine. Care, diforme[47] deţinându-şi, totuşi, locul loruşi, le-au conces muibunelor locul mai bun. Ce ne putea fi mai plăcut nouă, ce spectacol mai adecvat satului şi vilei de la ţară, decât lupta şi-ncleştarea aceea a cocoşilor, pe care am amintit-o în cartea de mai nainte (Cap VIII, n. 25)? Şi ce am văzut, totuşi, mai abject decât diformitatea învinsului. Şi, totuşi, prin ea însăşi devenea mai desăvârşită[48] frumseţea acelei lupte.

13. De-acestea-s, cred, toate, dar necesită ochii. Poeţii le-au îndrăgit pe cele ce-s numite solecisme şi barbarisme, cărora, schimbându-le numele, au mai voit să le zică metafore şi metaplasmi decât să fugă de manifestele vicii. Înlătură-le, totuşi, din poezii pe acestea, şi vom dori atotsuavele condimente. Îngrămădeşte-le multe,-ntr-un singur loc, şi mă va scârbi toată acreala, împuţiciunea,

totum acre, putidum, rancidum fastidibo. Transfer in liberam forensemque dictionem, quis non eam fugere atque in theatra secedere jubebit? Ordo igitur ea gubernans et moderans, nec apud se **[Col. 1001]** nimia, nec ubilibet aliena esse patietur. Submissa quaedam impolitaeque simillima ipsos saltus ac venustos locos sese interponens illustrat oratio. Quae si sola sit, projicis ut vilem: si autem desit, illa pulchra non prominent, non in suis quasi regionibus possessionibusque dominantur, sibique ipsa propria luce obstant, totumque confundunt.

V. - *Quomodo medendum errori credentium res nullo ordine geri.*

Magnae et hic debentur ordini gratiae. Mentientes conclusiones, aut irrepentes paulatim, vel minuendo, vel addendo in assensionem falsitatis, quis non metuat? quis non oderit? Saepe tamen in disputationibus, certis et suis sedibus collocatae tantum valent, ut nescio quomodo per eas dulcescat ipsa deceptio. Nonne hic quo que ordo ipse laudabitur?

14. Jam in musica, in geometria, in astrorum motibus, in numerorum necessitatibus ordo ita dominatur, ut si quis quasi ejus fontem atque ipsum penetrale videre desideret, aut in his inveniat, aut per haec eo sine ullo errore ducatur. Talis enim eruditio, si quis ea moderate utatur (nam nihil ibi quam nimium formidandum est), talem philosophiae militem nutrit vel etiam ducem, ut ad summum illum modum, ultra quem requirere aliquid nec possit, nec debeat, nec cupiat, qua vult evolet atque perveniat, multosque perducat. Unde jam, dum ipsis humanis rebus teneatur, sic eas despiciat, cunctaque discernat, ut nullo modo eum moveat cur alius optet liberos habere, nec habeat; alius nimia uxoris fecunditate torqueatur: egeat ille pecunia, qui largiri liberaliter multa paratus est; eique defossae incubet macer et scabiosus fenerator: ampla patrimonia luxuries dispergat atque diffundat; vix toto die lacrymans mendicus nummum

rîncezeala. Transferă-le în rostirea liberă, a forului: cine nu le va alunga şi nu va porunci să se retragă-n teatre? Ordinea, aşadar, guvernându-le şi moderându-le, nu va suporta nici să fie peste măsură faţă cu sine, nici să lipsească, de peste tot, cu totul. O anume proză, mai simplă şi foarte asemănătoare celei neşlefuite, ilustrează, interpunându-se salturile înseşi şi locurile mai deosebite. Pe care, de-i ea singură, o arunci ca vilă: de lipseşte, însă, cu totul, nu ies în faţă cele frumoase şi nici nu cvasidomină-n ţinuturile şi posesiunile loruşi, şi, opunându-se-ndesine prin propria lumină, duc totul în devălmăşie.

V. - *În ce chip e de-ndreptat eroarea celor ce cred că lucrurile-s purtate fără nici un fel de ordine.*

Mari mulţumiri i se datorează şi aci ordinei. Cine să nu se teamă, cine să nu urască concluziile mincinoase şi strecurându-se puţin cu puţin, fie diminuând, fie sporind întru asensiunea falsităţii? Adesea, însă, colocate-n lăcaşurile loruşi, au o atâta valore-n dispute, încât nu ştim cum prin ele se-ndulceşte decepţia însăşi. Nu-i asta, oare, ceva, prin care-i lăudată însăşi ordinea?

14. În muzică, încă, în geometrie, în mişcările astrelor, în inevitabilităţile numerilor, aşa domneşte ordinea, încât, dacă cineva doreşte să-i vadă cvasiizvorul ei sau sanctuarul însuşi, fie-l găseşte prin acestea, fie-i condus de ea însăşi fără nici un fel de eroare. De-altminteri, învăţătura de felul acesta, dacă cineva se foloseşte moderat de ea (căci nu-i de temut de nimic, aci, decât numai de lipsa de măsură), îl nutreşte pe un astfel de soldat într-ale filosofiei, sau chiar pe un comandant, încât să-i ducă pe mulţi la acel mod suprem, la care voieşte să zboare şi să ajungă, dincolo de care să nici nu dorească, să nici nu trebuiască, să nici nu poată căuta să afle nimic alta. Unde, deja, deşi ţinut prin înseşi lucrurile umane, le disprețuieşte pe ele astfel şi le discerne pe toate, încât, în nici un chip, nu-l mişcă de ce unul doreşte să aibă copii, şi nu-i are, altul e chinuit de prea marea fecunditate a soţiei; unul, care-i pregătit să-mpartă cu largheţe multe, duce lipsa banilor, iar cămătarul slab şi râios şi-i ascunde-ngropaţi; luxuria risipeşte şi nimiceşte ample patrimonii, şi cerşetorul, lăcrimând întreaga zi,

impetret: alium honor extollat indignum; lucidi mores abscondantur in turba.

15. Haec et alia in hominum vita, cogunt homines plerumque impie credere, nullo nos ordine divinae providentiae gubernari. Alii autem pii et boni atque splendido ingenio praediti, qui neque nos deseri a summo Deo possunt in animum inducere, et tamen rerum tanta quasi caligine atque commixtione turbati nullum ordinem vident, volentes sibi nudari abditissimas causas, errores suos saepe etiam carminibus conqueruntur. Qui si hoc solum interrogent, cur Itali semper serenas hiemes orent, et item semper Getulia nostra misera sitiat; quis eis facile respondebit? aut ubi apud nos indagabitur illius ordinis ulla suspicio? Ego autem, si quid meos monere possum, quantum mihi apparet, quantumque sentio, censeo illos disciplinis omnibus erudiendos **(I Retractat., cap. 3, n. 2)**. Aliter quippe ista sic intelligi, ut luce clariora sint, nullo modo possunt. Si autem aut pigriores sunt, aut aliis negotiis praeoccupati, aut jam duri ad discendum, fidei sibi praesidia parent; quo **[Col. 1002]** illos vinculo ad sese trabat, atque ab his horrendis et involutissimis malis liberet ille, qui neminem sibi per mysteria bene credentem perire permittit.

16. Duplex enim est via quam sequimur, cum rerum nos obscuritas movet; aut rationem, aut certe auctoritatem. Philosophia rationem promittit, et vix paucissimos liberat: quos tamen non modo non contemnere illa mysteria, sed sola intelligere, ut intelligenda sunt, cogit. Nullumque aliud habet negotium, quae vera, et, ut ita dicam, germana philosophia est, quam ut doceat quod sit omnium rerum principium sine principio, quantusque in eo maneat intellectus, quidve inde in nostram salutem sine ulla degeneratione manaverit: quem unum Deum omnipotentem eumque tripotentem, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, docent veneranda mysteria, quae fide sincera et inconcussa populos liberant; nec confuse, ut quidam; nec contumeliose, ut multi praedicant. Quantum

abia câştigă un bănuţ; pe unul nedemn îl înalţă onorul, şi în mulţime se-ascund moravuri strălucite.

15. Astea şi altele din viaţa oamenilor îi constrâng pe oameni, de cele mai multe ori impiu, să creadă cumcă noi nu suntem guvernaţi prin nici un fel de ordine a divinei povidenţe. Alţii, însă, pii şi buni, şi dotaţi cu splendid talent, care nu pot nicidecum să-şi statorească-n spirit cumcă noi suntem părăsiţi de supremul Dumnezeu, şi totuşi, tulburaţi de-o atâta cvasiceaţă şi amestecare a lucrurilor, nu văd nici un fel de ordine, şi, voind să-şi descopere loruşi atotascunsele cauze, îşi deplâng erorile loruşi, adesea chiar în poezii[49]. Care, de vor întreba fie şi numai asta una, de ce italii se roagă pururea pentru ierni senine, şi iarăşi, nenorocita noastră Getulie-i însetată pururi, cine le va răspunde lor uşor, sau unde va fi descoperită la noi vreo suspiciune a acelei ordine? Eu, însă, de-i pot sfătui cu ceva pe ai mei, gândesc, pe cât mi se-arată mie şi pe cât simt, că ei trebuie şă-şi dobândească învăţătura tuturor acelor discipline (Lib., I, *Retract.*, c. 3, n. 2.). Altfel nu le pot nicicum înţelege pe acestea, ca să le fie mai clare decât lumina însăşi. Dacă sunt, însă, fie mai leneşi, fie preocupaţi cu altfel de treburi, fie chiar mai duri spre-a-nvăţa, pregătească-şi loruşi poziţiile de apărare ale credinţei, prin care legătură să-i tragă pe ei la Sine şi să-i libereze de aceste îngrozitoare şi atotîncâlcite rele Acela, Carele nu permite să piară nimenea dreptcrezător, prin misterele Sale, -ntru Sine.

16. Îngemănată este, încaltea, calea pe care o urmăm, când ne mişcă obscuritatea lucrurilor: fie raţiunea, fie, desigur, autoritatea. Filosofia promite raţiunea[50] şi de-abia îi liberează pe atotputinii pe care-i constrânge nu doar să nu dispreţuiască acele misterii, ci să le-nţeleagă pe fiecare cum trebuie-nţelese. Adevărata şi, ca să zic aşa, filosofia, care este cea reală, nu are absolut nici o altă treabă, decât numai să ne-nveţe care este principiul fără de principiu al tuturor lucrurilor, cât intelect râmâne întru El şi ce se va fi revărsat de acolo, fără nici o degeneraţiune, întru mântuirea noastră; pe Carele misteriile demne de veneraţie, care prin credinţă sinceră şi nestrămutată, şi nu confuz, cum predică unii, nici ofensator, cum predică mulţi, ni-L dau prin învăţătură drept Unul Dumnezeu, Omnipotentul şi El tripotentul, Tatăl şi Fiul şi Spiritul Sfânt. Cât anume să fie, însă, faptul că atâta de marele Dumnezeu

autem illud sit, quod hoc etiam nostri generis corpus, tantus propter nos Deus assumere atque agere dignatus est, quanto videtur vilius, tanto est clementia plenius, et a quadam ingeniosorum superbia longe lateque remotius.

17. Anima vero unde originem ducat, quidve hic agat, quantum distet a Deo, quid habeat proprium quod alternat in utramque naturam, quatenus moriatur, et quomodo immortalis probetur; quam magni putatis esse ordinis, ut ista discantur? Magni omnino atque certi: de quo breviter, si tempus fuerit, post loquemur. Illud nunc a me accipiatis volo: si quis temere ac sine ordine disciplinarum in harum rerum cognitionem audet irruere, pro studioso illum curiosum, pro docto credulum, pro cauto incredulum fieri. Itaque mihi quod modo interroganti tam bene atque apte respondistis, et miror unde sit, et cogor agnoscere. Videamus tamen quousque progredi vestra latens possit intentio. Jam nobis Licentii etiam verba reddantur, qui tam diu nescio qua cura occupatus, alienus ab hoc sermone fuit, ut eum ista, non aliter quam eos qui non adsunt familiares nostros, credam esse lecturum. Sed redi ad nos, quaeso, Licenti, atque hic totus fac ut adsis; tibi enim dico. Nam definitionem meam tu probasti, qua dictum est quid sit esse cum Deo, cum quo mentem sapientis manere immobilem, me, quantum assequi valeo, docere voluisti.

VI. - *Mens sapientis immobilis.*

18. Sed illud me movet, quomodo cum iste sapiens quamdiu inter homines vivit, in corpore esse non negetur; quo pacto fiat ut ejus corpore huc atque illuc vagante, mens immobilis maneat. Isto enim modo potes dicere, cum movetur navis, homines qui in ea sunt non moveri, quamvis ab ipsis eam possideri gubernarique fateamur. Etenim si sola eam **[Col. 1003]** cogitatione regerent, facerentque ire quo vellent; tamen, cum ea moveretur, non possent illi qui ibidem constituti sunt non moveri. Non,

a considerat, din cauza noastră, demn să-şi ia asupra şi să poarte chiar şi corpul genului nostru, cu cât pare mai vil, cu atâta este mai plin de clemenţă, absolut de totul mai îndepărtat de o anume superbie a învăţaţilor.

17. Sufletul, însă, de unde-şi trage el originea, ori ce face el aici, cât este-ndepărtat faţă cu Dumnezeu, ce are propriu, care alternează-n amândouă naturile, până-n ce punct anume moare, şi în ce chip este el probat nemuritor, de-o cât de mare ordine credeţi voi că ţine să fie acestea-nvăţate? De una absolut mare şi certă, despre care, de vom fi avut timp, vom vorbi mai pe urmă. Asta una voiesc eu s-o primiţi voi, acum, de la mine: oricine-ndrăzneşte să se arunce, temerar şi fără ordinea disciplinelor, în cunoaşterea acestor lucruri, acela-i de ţinut curios în loc de studios, credul, în loc de doct, incredul, în loc de precaut. Şi, aşa, mă şi mir de unde să fie, şi-s şi constrâns să recunosc că voi, întrebaţi, mi-aţi răspuns acum atâta de bine şi atâta de potrivit. Să vedem, însă, până unde poate să-nainteze încordarea[51] voastră latentă. Acum, însă, ne vor fi date, la rându-le, până şi cuvintele lui Licenţiu, care, ocupat cu nu ştiu ce grijă, a fost atâta timp străin faţă de această discuţie, încât cred că el le va citi pe acestea nu altfel decât acei familiari ai noştri, care nu sunt de faţă. Dar, rogu-te, întoarce-te la noi, Licenţiu, şi fă să fii cu totul de faţă, căci ţie-ţi zic eu, încaltea! De fapt, tu ai aprobat definiţia mea, prin care s-a spus ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu, dimpreună cu Carele mintea înţeleptului rămâne imobilă, şi tu ai voit ca eu să vă învăţ asta, pe cât mi-e mie în putinţă s-o fac potrivit.

VI. - *Mintea înţeleptului, imobilă.*

18. Ci mă mişcă pe mine faptul anume, cum, atâta vreme cât înţeleptul ăsta trăieşte-ntre oameni, nu se poate nega cumcă este-ntru corp, în ce chip anume se face că, mişcându-i-se corpul ici şi colo, mintea rămâne imobilă. În acest chip poţi zice, încaltea, cumcă, în timp ce o corabie se mişcă, oamenii, care sunt în ea, nu se mişcă, cu toate că recunoaştem cumcă ea-i stăpânită şi condusă de către ei înşişi. Dar, de-ar stăpâni-o pe ea, de-altminteri, numai cu cugetarea şi-ar face-o să meargă unde voiesc ei, totuşi, cât timp ea se mişcă, cei ce-s, de-asemenea, adunaţi dimpreună, în ea, nu

ait Lycentius, animus ita est in corpore, ut corpus imperet animo. Neque hoc ego dico, inquam: sed etiam eques non ita est in equo, ut ei equus imperet; et tamen, quamvis quo velit ire equum agat, equo moto moveatur necesse est. Potest, inquit, sedere ipse immobilis. Cogis nos, inquam, definire quid sit moveri: quod si potes, facias volo. Prorsus, inquit, maneat, quaeso, beneficium tuum; nam manet postulatio mea: et ne me rursus interroges, utrum mihi definire placeat; quando id facere potuero, ipse profitebor. Quae cum dicta essent, puer de domo cui dederamus id negotii, cucurrit ad nos, et horam prandii esse nuntiavit. Tum ego: Quid sit, inquam, moveri, non definire nos puer iste, sed ipsis oculis cogit ostendere. Eamus igitur, et de isto loco in alium locum transeamus: nam nihil est aliud, nisi fallor, moveri. Hic cum arrisissent, discessimus.

Disputatio secunda

19. At ubi refecimus corpora, quoniam coelum obduxerat nubes, solito loco in balneo consedimus. Atque ego: Concedis ergo, inquam, Licenti, nihil esse aliud motum quam de loco in locum transitum? Concedo, inquit. Concedis ergo, inquam, neminem in eo loco esse in quo non fuerat, et motum non fuisse? Non intelligo, inquit. Si quid, inquam, in alio loco fuit dudum, et nunc in alio est, motum esse concedis? Assentiebatur. Ergo, inquam, posset alicujus sapientis vivum corpus hic modo nobiscum esse, ut animus hinc abesset? Posset, inquit. Etiamne, inquam, si nobiscum colloqueretur, et nos aliquid doceret? Etiamsi, inquit, nos ipsam doceret sapientiam, non illum dicerem nobiscum esse, sed secum. Non igitur in corpore, inquam? Non, inquit. Cui ego: Corpus illud quod careret animo, nonne mortuum fatereris, cum ego vivum proposuerim? Nescio, inquit, quomodo explicem. Nam et corpus hominis vivum esse non posse video, si animus in eo non sit; et non possum dicere, ubiubi sit corpus

pot să nu se mişte." „Nu", zice Licenţiu, „spiritul nu este aşa în corp, încât corpul să-i poruncească spiritului." „Nici eu nu zic asta", zic, „dar nici chiar călăreţul nu este astfel pe cal, încât să-i poruncească lui calul, şi, totuşi, deşi mână calul unde voieşte el să meargă, e necesar să se mişte cu o mişcare egală." „Poate", zice, „să şadă el însuşi imobil." „Ne constrângi", zic, „să definim ce-nseamnă a se mişca, ceea ce voiesc s-o faci, de eşti în stare." „Rămână", zice, „absolut beneficiul tău, rogu-te, căci rămâne postularea mea, şi, ca să nu mă-ntrebi iarăşi de-mi place să definesc, când o voi fi putut face, o voi spune eu însumi." Care, cum au fost spuse, sclavul casnic, căruia-i dădusem această-nsărcinare, a fugit la noi şi ne-a anunţat că este ora prânzului. Atunci eu: „Ce-nseamnă", zic, „a se mişca, nu ne constrânge pe noi sclavul acesta să o definim, ci s-o vedem cu ochii înşişi. Să mergem, deci, şi să trecem din locul acesta în altul, căci, de nu mă-nşel, nu-nseamnă nimic alta a te mişca." Aşa, în timp ce surâdeau, am plecat.

Disputa a doua

19. Apoi, fiindcă, în timp ce ne-am refăcut trupurile, cerul s-a-nnorat, ne-am adunat în locul obişnuit din baie. Iar eu: „Concezi", zic, „Licenţiu, că mişcarea nu este nimic alta decât trecerea dintr-un loc într-altul?" „Conced", zice. „Concezi deci", zic, „cumcă nimenea nu este în acel loc în care nu era, şi nu s-a produs o mişcare?" „Nu înţeleg", zice el. „Dacă cineva", zic, „a fost într-un anumit loc, cu puţin înainte, şi acum este într-altul, concezi că s-a mişcat?" A asimţit. „Prin urmare", zic, „s-ar putea ca, iată, corpul viu al unui înţelept anume, să fie acum dimpreună cu noi, aci, deşi spiritul lui ar lipsi de aici?" „S-ar putea", zice. „Oare şi dacă ar convorbi cu noi", zic, „şi ne-ar învăţa el ceva?" „Chiar şi dacă ne-ar învăţa el pe noi înţelepciunea însăşi", zice, „n-aş zice cumcă el este dimpreună cu noi, ci cu sine însuşi." „Nu în corp, prin urmare", zic. „Nu", zice. Căruia eu: „Acel corp, care ar fi lipsit de spirit, nu l-ai recunoaşte, oare, mort, pe când eu l-am propus viu?" „Nu văd", zice, „cum să explic, căci văd şi că nu se poate să fie viu corpul omului, dacă nu-i întru el spiritul, şi nici nu pot zice cumcă spiritul lui nu este cu Dumnezeu, oriunde ar fi

sapientis, non ejus animum esse cum Deo. Ego, inquam, faciam, ut hoc explices. Fortasse enim quia ubique Deus est, quoquo ierit sapiens, invenit Deum cum quo esse possit. Ita fit ut possimus et non negare illum de loco in locum transire, quod est moveri; et tamen semper esse cum Deo. Fateor, inquit, corpus illud de loco in locum transitum facere, sed mentem ipsam nego, cui nomen sapientis impositum est.

VII. - *Quomodo ordo fuerit cum malum non esset.*

20. Nunc interim tibi cedo, inquam, ne res obscurissima, et diutius diligentiusque tractanda, impediat in praesentia propositum nostrum. Sed illud videamus, quoniam definitum est a nobis quid sit esse cum Deo, utrum scire possimus etiam, quid sit esse sine Deo, quamvis jam manifestum esse arbitror. Nam credo videri tibi eos qui cum Deo non sunt, esse sine Deo. Si possent, inquit, mihi verba suppetere, dicerem fortasse quod tibi non displiceret. [**Col. 1004**] Sed peto perferas infantiam meam, resque ipsas, ut te decet, veloci mente praeripias. Nam isti nec cum Deo mihi videntur esse, et a Deo tamen haberi. Itaque non possum eos sine Deo esse dicere, quos Deus habet. Cum Deo item non dico, quia ipsi non habent Deum. Siquidem Deum habere, jam inter nos pridem in sermone illo quem die natali tuo jucundissimum habuimus, placuit nihil aliud esse quam Deo perfrui (**De Beata Vita, n. 34**). Sed fateor me formidare ista contraria, quomodo quisque nec sine Deo sit, nec cum Deo.

21. Non te moveant ista, inquam. Nam ubi res convenit, quis non verba contemnat? Quare jam ad illam tandem ordinis definitionem redeamus. Nam ordinem esse dixisti quo Deus agit omnia. Nihil autem, ut video, non agit Deus: nam inde visum tibi est, nihil praeter ordinem posse inveniri. Manet, inquit, sententia mea: sed jam video quid sis dicturus, utrum Deus agat quae non bene agi confitemur. Optime, inquam; prorsus

corpul său." „Voi face eu", zic, „să ţi-o explici pe asta. Poate, încaltea, fiindcă Dumnezeu este peste tot, oriunde va fi mers înţeleptul, îl găseşte pe Dumnezeu, dimpreună cu carele poate să fie. Aşa se face să şi putem să nu negăm cumcă el trece din loc în loc, ceea ce-nseamnă a se mişca, şi şi că este, totuşi, pururea cu Dumnezeu." „Recunosc", zice, „cumcă acel trup face o mişcare dintr-un loc într-altul, dar neg cumcă o face mintea însăşi, căreia i s-a dat numele înţeleptului.

VII. - *În ce chip va fi fost ordinea pe când nu era răul.*

20. „Îţi cedez, acum, deocamdată", zic, „ca lucrul, atotobscur şi de tratat mai îndelung şi mai diligent, să nu împiedice scopul nostru, în cele de faţă. Dar, fiindcă s-a definit de către noi ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu, să vedem, acum, dacă putem sau nu şti şi ce-nseamnă a fi fără Dumnezeu, deşi socot cumcă-i deja învederat. Căci cred cumcă ţi-e limpede că cei ce nu-s cu Dumnezeu sunt fără Dumnezeu." „Dacă mi-ar putea sări mie în ajutor cuvintele", zice el, „ţi-aş zice, poate, ceea ce să nu-ţi displacă ţie. Dar, te rog, să suporţi pruncia mea şi să dejudeci, cum ţi se cade, cu o minte ageră lucrurile însele. Căci ăştia mi se par şi că nu-s cu Dumnezeu, şi că-s avuţi totuşi de Dumnezeu. Şi, aşa, nu pot eu zice cumcă sunt fără de Dumnezeu ei, pe care Dumnezeu îi are. Cum, iarăşi, nu zic cu Dumnezeu, fiindcă ei înşişi nu-L au pe Dumnezeu. Dat fiind că a-L avea pe Dumnezeu, s-a convenit deja de către noi, în discuţia aceea atotrodnică, pe care am avut-o de ziua ta de naştere (*De beata vita*, n. 34), că nu-nseamnă nimic alta decât a te bucura de Dumnezeu. Dar recunosc că mă-nfrică aceste contrarii, în ce chip anume poate cineva nici să nu fie fără Dumnezeu, nici cu Dumnezeu."

21. „Nu te impresioneze astea", zic. „Căci, unde lucrul e limpede, cine nu dispreţuieşte cuvintele? Dreptaceea, să ne întoarcem, acum, în sfârşit, la acea definiţie a ordinei. Am zis, de fapt, cumcă ordinea este aceea prin care Dumnezeu le mână pe toate. Nu-i nimic, însă, ce să nu mâne Dumnezeu, căci de acolo ţi s-a părut ţie că nu poate fi găsit nimic în afara ordinei." „Rămâne", zice, „sentinţa mea: dar mai văd c-ai să zici dacă Dumnezeu le mână sau nu pe cele ce recunoaştem cumcă nu sunt bine mânate.

oculum in mentem injecisti. Sed ut vidisti quid essem dicturus, ita peto videas quid respondendum sit. Atque ille nutans capite atque humeris, Turbamur, inquit: et huic forte quaestioni mater supervenerat. Atque ille post aliquantulum silentium petiit ut a me hoc ipsum rursus interrogaretur. Cui loco superius a Trygetio fuisse responsum non omnino animadverterat **(Cap. 4, n. 11)**. Tum ego: Quid, inquam, vel cur tibi repetam? Actum, aiunt, ne agas. Quare moneo potius ut ea quae supra dicta sunt, vel legere cures, si audire nequivisti. Quam quidem absentiam a sermone nostro animi tui non aegre tuli, diuque ita esse te pertuli, ut neque illa impedirem quae tecum intentus remotusque a nobis, pro te agebas, et ea persequerer quae te amittere stilus iste non sineret.

22. Nunc illud quaero, quod nondum discutere diligenti ratione tentavimus. Nam ut primum nobis istam de ordine quaestionem nescio quis ordo peperit, memini te dixisse hanc esse justitiam Dei, quae separat inter bonos et malos, et sua cuique tribuit **(Supra, lib. 1, c. 7, n. 19)**. Nam nulla est, quantum sentio, manifestior justitiae definitio: itaque respondeas velim, utrum tibi videatur aliquando Deum non fuisse justum. Nunquam, inquit. Si ergo semper, inquam, Deus justus, semper bonum et malum fuerunt. Prorsus, inquit mater, nihil aliud video quod sequatur. Non enim judicium Dei fuit ullum quando malum non fuit; nec, si aliquando bonis et malis sua cuique non tribuit, potest videri justus fuisse. Cui Lycentius: Ergo dicendum nobis censes, inquit, semper malum fuisse. Non audeo, inquit illa, hoc dicere. Quid ergo dicemus, inquam? Si Deus ideo justus est, quia judicat inter bonos et malos, quando non erat malum non erat justus. Hic illis tacentibus animadverti Trygetium respondere velle, atque permisi. At ille: Prorsus, inquit, erat Deus justus. Poterat enim bonum malumque secernere, si exstitisset, et eo ipso quo poterat, justus erat. Non enim, cum dicimus Ciceronem

„Exact", zic, „ochiul tău mi-a pătruns absolut gândul. Dar, precum ai văzut ceea ce voi zice, aşa-ţi cer să vezi ce-i de răspuns." Dar el, dând din cap şi din umeri: „Suntem tulburaţi", zice: şi, -n miezul chestiunii acesteia s-a-ntâmplat să vină mama, Iar el, după puţină tăcere, a cerut să-l întreb din nou acelaşi lucru. Căci n-a băgat absolut deloc de seamă cumcă la asta răspunsese mai nainte (cap. IV, n. 11) Trygeţiu. Atunci eu: „Ce", zic, „şi la ce să-ţi repet? Să nu faci, zice-se, ceea ce s-a făcut. Dreptaceea, te sfătuiesc, mai degrabă, să te-ngrijeşti să le citeşti măcar pe cele ce s-au spus mai nainte, dacă n-ai binevoit să le asculţi. Căci am suportat, vezi-bine, nu prea greu absenţa spiritului tău de la discuţia noastră, şi te-am răbdat să fii mai îndelung aşa, ca să nu le-mpiedic nici pe cele ce le făceai îndepărtat de noi, încordat întru tine însuţi, pentru tine însuţi, şi să le şí urmăresc pe cele pe care pana aceasta nu permite ca tu să le abandonezi.

22. Acum caut să aflu ceea ce n-am încercat încă să discutăm cu destulă atenţie. Căci mi-amintesc că, de-ndată ce-am început această chestiune despre ordine, s-a făcut, printr-o nu ştiu ce ordine-anume, că tu ai zis cumcă justiţia lui Dumnezeu este ceea ce face deosebirea între buni şi răi, şi-i atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvine (supra, lib. I. cap. VII, n. 19). De fapt, precum simt eu, nu-i nici o altă definiţie a justiţiei mai învederată: şi, aşa, aş vrea să-mi răspunzi dacă ţi se pare ţie sau nu cumcă Dumnezeu nu a fost just cândva," „Niciodată", zice. „Dacă, prin urmare", zic, „Dumnezeu a fost just totdeauna, au fost totdeauna binele şi răul." „Absolut", zice mama, „căci nu văd nimic alta ce-ar putea să decurgă logic. Şi nici când n-a fost răul, n-a fost, încaltea, vreo judecată a lui Dumnezeu; şi nici, dacă bunilor şi răilor nu le-a atribuit vreodată ceea ce li se cuvenea, nu poate părea că a fost just." Căreia Licenţiu: „Aşadar gândeşti", îi zice, „cumcă noi trebuie să zicem că răul a fost totdeauna." „Nu cutez", zice ea, „să zic una ca asta." „Ce vom zice prin urmare", zic eu. „Dacă Dumnezeu este just de aceea fiindcă judecă între buni şi răi, când nu era răul, nu era just." Aci, tăcând ei, l-am văzut pe Trygeţiu că vrea să răspundă şi i-am permis. Iar el: „Dumnezeu", zice, „era absolut just. Căci putea să deosebească binele de rău, dacă răul ar fi existat, şi, prin însuşi faptul că putea, era just. Când zicem, încaltea, cumcă Cicero

prudenter investigasse conjurationem Catilinae, [**Col. 1005**] temperanter nullo corruptum fuisse praemio quo parceret malis, juste illos summo supplicio senatus auctoritate mactasse, fortiter sustinuisse omnia tela inimicorum et molem, ut ipse dixit, invidiae, non in eo fuissent virtutes istae, nisi Catilina reipublicae tantam perniciem comparasset. Virtus enim per seipsam, non per aliquod hujusmodi opus consideranda est, et in homine; quanto magis in Deo? si tamen in angustiis rerum atque verborum componere illis ista quoquo modo permittitur. Nam, ut intelligamus quia Deus semper justus fuit, quando exstitit malum quod a bono sejungeret, nihil distulit sua cuique tribuere: non enim tunc ei erat discenda justitia; sed tunc ea utendum, quam semper habuit.

23. Quod cum et Lycentius et mater in tanta necessitate approbassent: Quid, inquam, dicis, Licenti? Ubi est quod tam magnopere asseruisti, nihil praeter ordinem fieri? Quod enim factum est ut malum nasceretur, non utique Dei ordine factum est; sed cum esset natum, Dei ordine inclusum est. Et ille admirans ac moleste ferens quod tam repente bona causa esset lapsa de manibus: Prorsus, inquit, ex illo dico coepisse ordinem, ex quo malum esse coepit. Ergo, inquam, ut esset ipsum malum, non ordine factum est, si postquam malum ortum est, ordo esse coepit. Sed semper erat ordo apud Deum: et aut semper fuit nihil quod dicitur malum; aut si aliquando invenitur coepisse, quia ordo ipse aut bonum est, aut ex bono est, nunquam aliquid sine ordine fuit, nec erit aliquando. Quamvis et nescio quid potius occurrit; sed illa consuetudine oblivionis elapsum est: quod credo ordine contigisse pro merito vel gradu vel ordine vitae. Nescio quomodo mihi, inquit, effugit, quam nunc sperno sententiam: non enim debui dicere postquam malum natum est, coepisse ordinem: sed ut illa justitia, de qua Trygetius disseruit, ita et ordinem fuisse apud Deum; sed ad usum non venisse, nisi

a investigat prudent conjuraţia lui Catilina, şi, moderat, n-a fost corupt prin nici un premiu, prin care să le dea cruţare răilor, şi că prin autoritatea senatului i-a pedepsit just prin supremul supliciu, şi că a suportat cu tărie toate săgeţile şi povara, cum zice el însuşi, a invidiei inamicilor, nu putem, desigur, zice cumcă n-ar fi fost întru el virtuţile acestea, dacă Catilina nu i-ar fi pregătit republicii o atâta de mare pierzanie. De-altminteri, dacă virtutea-i de considerat întru sine însăşi, şi nu prin vreo lucrare de felul acesta, şi încă întru om, cu cât mai mult întru Dumnezeu, dacă este-ngăduit, totuşi, datorită strâmtorării lucrurilor şi cuvintelor, să se compare aceasta cu celelalte. Căci, ca să-nţelegem că Dumnezeu a fost totdeauna just, când s-a ivit răul, pe care să-l deosebească de bine, n-a amânat absolut cu nimic să nu îi atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvenea, şi nu atunci i s-a impus Lui, spre a o învăţa, justiţia, pe care a avut-o totdeauna, ci spre a o folosi."

23. Ceea ce, cum şi Licenţiu şi mama aprobaseră cu o atâta necesitate: „Ce zici, Licenţiu?", zic. „Unde-i ceea ce ai afirmat sus şi tare cumcă nimic nu se face în afara ordinei? Că s-a făcut, încaltea, ca răul să se nască, nu s-a făcut, vezi-bine, prin ordinea lui Dumnezeu, ci, de cum s-a născut, a fost inclus în ordinea lui Dumnezeu." Şi el, suportând cu greu şi mirându-se că i-a alunecat din mâini atâta de iute buna cauză: „Desigur", zice, „eu zic cumcă ordinea a început din acel moment, din care a-nceput să fie răul." „Prin urmare", zic, „nu prin ordine s-a făcut să fie răul însuşi, dacă ordinea a-nceput să fie după ce s-a născut răul. Dar ordinea era pururea la Dumnezeu: şi, sau a fost pururea nimicul, ce se numeşte răul; sau, dacă se găseşte cumcă a început cândva, fiindcă ordinea însăşi sau este binele, sau dintru bine, n-a fost nicicând ceva fără de ordine, şi nici nu va fi cândva. Cu toate că mi-a şi ocurs nu ştiu eu ce mai însemnat, dar prin binecunoscuta consuetudine a uitării mi-a scăpat: ceea ce cred că s-a-ntâmplat prin ordine datorită meritului sau gradului sau ordinei vieţii:" „Nu ştiu în ce chip mi-a scăpat mie", zice, „acea sentinţă, pe care acum o resping, căci nu trebuia să zic, încaltea, cumcă ordinea a început după ce s-a născut răul, ci că, precum avea justiţia, despre care a vorbit Trygeţiu, aşa şi ordinea a fost la Dumnezeu, dar că nu a venit în uz, decât numai după ce au început să fie relele."

postquam mala esse coeperunt. Eodem, inquam, relaberis; illud enim, quod minime vis, inconcussum manet: nam sive apud Deum fuit ordo, sive ex illo tempore esse coepit, ex quo etiam malum, tamen malum illud praeter ordinem natum est. Quod si concedis, fateris aliquid praeter ordinem posse fieri; quod causam tuam debilitat ac detruncat: si autem non concedis, incipit Dei ordine natum malum videri, et malorum auctorem Deum fateberis; quo sacrilegio mihi detestabilius nihil occurrit. Quod cum sive non intelligenti, sive dissimulanti se intellexisse, versarem saepius et revolverem, nihil habuit quod diceret, et se silentio dedit. Tum mater: Ego, inquit, non puto nihil potuisse praeter Dei ordinem fieri, quia ipsum malum quod natum est, nullo modo Dei ordine natum est; sed illa justitia id inordinatum esse non sivit, et in sibi meritum ordinem redegit et compulit.

24. [**Col. 1006**] Hic ego cum omnes cernerem studiosissime, ac pro suis quemque viribus Deum quaerere, sed ipsum de quo agebamus ordinem non tenere, quo ad illius ineffabilis majestatis intelligentiam pervenitur: Oro vos, inquam, si, ut video, multum diligitis ordinem, ne nos praeposteros et inordinatos esse patiamini. Quanquam enim occultissima ratio se demonstraturam polliceatur, nihil praeter divinum ordinem fieri: tamen si quempiam ludimagistrum audiremus, conantem docere puerum syllabas, quem prius litteras nemo docuisset; non dico ridendum tanquam stultum, sed vinciendum tanquam furiosum putaremus, non ob aliud, opinor, nisi quod docendi ordinem non teneret. At multa talia et imperitos, quae a doctis reprehendantur ac derideantur, et dementes homines, quae nec stultorum judicium fugiunt, facere nemo ambigit: et tamen etiam ista omnia quae fatemur esse perversa, non esse praeter divinum ordinem, alta quaedam et a multitudinis vel suspicione remotissima disciplina, se ita studiosis et Deum atque animas tantum amantibus animis manifestaturam esse promittit, ut non nobis summae numerorum possint esse certiores.

„Tot în aceeaşi", zic, „cazi din nou, şi rămâne neclintit ceea ce tu nu voieşti absolut deloc, căci, fie că ordinea a fost la Dumnezeu, fie c-a-nceput să fie din acel timp din care a-nceput şi răul, totuşi, răul acela s-a născut în afara ordinei. Ceea ce, dacă concezi, recunoşti cumcă poate să se facă ceva în afara ordinei, ceea ce debilitează cauza ta şi o detruncă[52], dacă, însă, nu concezi, răul începe să pară născut prin ordinea lui Dumnezeu, şi-L vei mărturisi pe Dumnezeu autor al relelor, sacrilegiu decât care mie nu-mi ocură nimic mai detestabil." Ceea ce, cum eu i-o-ntorceam şi i-o desfăşuram pe toate feţele, fie neînţelegând-o el, fie disimulând cumcă a înţeles-o, n-a mai avut nimic ce să zică şi a căzut în tăcere. Atunci, mama: „Eu", zice, „nu socot cumcă nimic nu s-a putut face în afara ordinei lui Dumnezeu, fiindcă însuşi răul care s-a născut, nu s-a născut în nici un chip prin ordinea lui Dumnezeu, ci acea justiţie nu a permis ca acesta să fie nerânduit, şi l-a mânat înapoi şi l-a împins în ordinea meritată sieşi."

24. Aci, cum eu îi vedeam pe toţi zelos căutându-L, fiecare după puterile sale, pe Dumnezeu, dar că nu ţineau însăşi ordinea despre care vorbeam, prin care se ajunge la înţelegerea acelei inefabile maiestăţi: „Rogu-vă", zic, „dacă, precum văd, îndrăgiţi mult ordinea, să nu suportaţi ca noi înşine să fim de-a-ndoaselea şi nerânduiţi! Deşi atotocultă, altminteri, raţiunea ne va-nvedera cumcă nimic nu se face în afara ordinei divine: măcar că, dacă am auzi că un anume dascăl se sforţează să îl înveţe silabele pe un copil pe care nimenea nu l-a învăţat mai nainte literele, nu zic că l-am socoti de râs, ca prost, ci de legat, ca nebun, nu de alta, cred, ci numai fiindcă n-ar urma ordinea predării învăţăturii. Dar nimenea nu se-ndoieşte cumcă şi neinstruiţii fac multe de felul acesta, care sunt criticate şi luate-n derâdere de către cei învăţaţi, şi oamenii nebuni, prin care nu scapă nici de judecata proştilor: şi, totuşi, chiar şi pe acestea toate, pe care le recunoaştem cumcă-s perverse, o anume disciplină, adâncă şi atotîndepărtată de suspiciunea mulţimii, promite că are să li le-nvedereze zeloşilor şi iubitorilor doar ai lui Dumnezeu şi ai sufletelor, astfel cumcă nu sunt în afara ordinei divine, încât să nu ne poată fi nouă mai certe perfecţiunile numerilor.

VIII. - *Traduntur primum adolescentibus praecepta vitae, tum ordo eruditionis.*

25. Haec autem disciplina ipsa Dei lex est, quae apud eum fixa et inconcussa semper manens, in sapientes animas quasi transcribitur; ut tanto se sciant vivere melius, tantoque sublimius, quanto et perfectius eam contemplantur intelligendo, et vivendo custodiunt diligentius. Haec igitur disciplina eis qui illam nosse desiderant, simul geminum ordinem sequi jubet; cujus una pars vitae, altera eruditionis est. Adolescentibus ergo studiosis ejus ita vivendum est, ut a venereis rebus, ab illecebris ventris et gutturis, ab immodesto corporis cultu et ornatu, ab inanibus negotiis ludorum, a torpore somni atque pigritiae, ab aemulatione, obtrectatione, invidentia, ab honorum potestatumque ambitionibus, ab ipsius etiam laudis immodica cupiditate se abstineant. Amorem autem pecuniae totius suae spei certissimum venenum esse credant. Nihil enerviter faciant, nihil audaciter. In peccatis autem suorum vel pellant omnino iram, vel ita frenent, ut sit pulsae similis. Neminem oderint. Nulla vitia non curare velint. Magnopere observent cum vindicant, ne nimium sit: cum ignoscunt, ne parum. Nihil puniant quod non valeat ad melius: nihil indulgeant quod vertat in pejus. Suos putent omnes, in quos sibi potestas data fuerit. Ita serviant, ut eis dominari pudeat: ita dominentur, ut eis servire delectet. In alienorum autem peccatis molesti non sint invito. Inimicitias vitent cautissime, ferant aequissime, finiant citissime. In omni vero contractu atque conversatione cum hominibus, satis est servare unum hoc vulgare proverbium: Nemini faciant quod pati nolunt. Rempublicam nolint administrare, nisi perfecti. Perfici autem vel intra aetatem senatoriam festinent, vel certe intra juventutem. Sed quisquis sero in ista se converterit, non arbitretur nihil sibi esse **[Col. 1007]** praeceptum: nam ista utique facilius decocta aetate servabit. In omni autem vita, loco, tempore, amicos aut habeant, aut

VIII. - *Li se explică adolescenților preceptele vieții și, totodată, ordinea învățării.*

25. Această disciplină, însă, este însăși legea lui Dumnezeu, care, rămânând la El pururea, fixă și neclintită, este cvasitranscrisă întru sufletele înțelepților, ca ei să știe cumcă trăiesc cu atâta mai bine și cu atâta mai sublim cu cât, înțelegând-o, o contemplă mai desăvârșit, și, trăind, o custodesc mai diligent. Această disciplină, așadar, le poruncește celor ce doresc s-o cunoască, să urmeze, totodată, o-ngemănată ordine, a cărei primă parte este a vieții, a doua, a învățăturii. Adolescenților, zeloși ai acesteia, le rămâne, prin urmare, de trăit astfel, încât să se abțină de la afacerile amoroase, de la neruşinările pântecelui şi gâtlejului, de la cultul şi gătitul nemodest al trupului, de la vanele treburi ale jocurilor, de la torpoarea somnului şi a lenei, de la rivalitate, defăimare, invidie, de la ambițiile onorurilor şi potestăților, de la cupiditatea imodică a înseşi laudelor. Iubirea banilor, însă, şi întreagă speranța loruşi, s-o creadă că este atotsigurul venin. Să nu facă nimic nervos, nimic îndrăzneț. Întru păcatele, însă, alor loruşi, fie să șteargă absolut de tot mânia, fie s-o-nfrâneze astfel, încât să fie similară celei înlăturate. Să nu urască pe nimeni. Să nu aibă nici un fel de viciu pe care să nu voiască să-l îndepărteze. Să aibă mare grijă, când pedepsesc, să nu fie excesiv, când iartă, să nu fie prea puțin. Să nu pedepsească nimic ce să nu fie-n putere spre mai bine, să nu se-ndure de nimic ce să se-ntoarcă-n mai rău. Să-i socoată ai lor pe toți cei asupra cărora li se va fi dat potestatea. Să-i servească astfel precum le-ar fi ruşine să-i stăpânească, să-i stăpânească astfel, încât să-i încânte că le servesc lor. Întru păcatele altora, însă, să nu fie moleşti împotriva voinței loruşi. Să evite atotprecaut inamiciţiile, să le suporte atotdrept, să le curme atotiute. Întru întreagă convieţuirea şi-nțelegerea cu ceilalți e destul a păstra acest cunoscut proverb: «Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face.» Să nu voiască să administreze republica decât numai şi numai perfecții. Perfecți, însă, să se grăbească a fi, fie-n timpul etății senatoriale, fie chiar în tinerețe. Dar oricine se va fi convertit pe sine târziu întru acestea, să nu socoată cumcă nu i s-a poruncit nimic dintru acestea; căci pe acestea le va păzi, desigur, mai uşor, la o vârstă coaptă. În întreagă viața, însă, în tot locul, timpul, fie să aibă amici, fie să

habere instent. Obsequantur dignis etiam non hoc exspectantibus. Superbos minus curent, minime sint. Apte congruenterque vivant. Deum colant, cogitent quaerant, fide, spe, charitate subnixi. Optent tranquillitatem, atque certum cursum studiis suis, omniumque sociorum; et sibi quibusque possunt, mentem bonam pacatamque vitam.

IX. - *Ad discendum auctoritate ducimur et ratione.*

26. Sequitur ut dicam quomodo studiosi erudiri debeant, qui sicut dictum est vivere instituerunt. Ad discendum item necessario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior est. Aliud est enim quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo aestimatur. Itaque, quanquam bonorum auctoritas imperitae multitudini videatur esse salubrior, ratio vero aptior eruditis: tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus novit qualem se debeat praebere docentibus, et quali vita esse docilis possit; evenit ut omnibus bona magna et occulta discere cupientibus, non aperiat nisi auctoritas januam. Quam quisque ingressus sine ulla dubitatione vitae optimae praecepta sectatur: per quae cum docilis factus fuerit, tum demum discet et quanta ratione praedita sint ea ipsa quae secutus est ante rationem; et quid sit ipsa ratio quam post auctoritatis cunabula firmus et idoneus jam sequitur atque comprehendit; et quid intellectus, in quo universa sunt, vel ipse potius universa; et quid praeter universa universorum principium. Ad quam cognitionem in hac vita pervenire pauci, ultra quam vero etiam post hanc vitam nemo progredi potest. Qui autem sola auctoritate contenti, bonis tantum moribus rectisque votis constanter operam dederint, aut contemnentes, aut non valentes disciplinis liberalibus atque optimis erudiri, beatos eos quidem, cum inter homines vivunt, nescio quomodo appellem; tamen inconcusse credo mox ut hoc corpus reliquerint, eos quo bene magis minusve vixerunt, eo facilius aut difficilius liberari.

caute să-i aibă. Să le dea ascultare celor demni, chiar şi celora ce nu se aşteaptă la asta. Să n-aibă grija superbilor, şi să nu fie câtuşi de puţin. Să trăiască apt şi congruu. Să-L cultive pe Dumnezeu, să-L cugete, să caute să-L afle, uniţi prin credinţă, speranţă şi charitate. Să-şi dorească liniştea şi sigurul curs al studiilor loruşi şi al tuturor părtaşilor loruşi; şi loruşi şi celor cărora le pot, o minte bună şi o viaţă-mpăcată.

IX. - *Suntem conduşi spre a învăţa prin autoritate şi raţiune.*

26. Urmează să zic în ce chip anume trebuie să se instruiască studioşii, care au hotărât să trăiască precum s-a spus. La-nvăţătură suntem, iarăşi, îngemănat conduşi prin autoritate şi raţiune[53]. Prin timp, autoritatea, prin faptul însuşi, însă, este prioritară raţiunea. Una este, încaltea, ceea ce se antepune, făcând-o, alta ceea ce-i estimată mai mult, dorind-o. Şi, aşa, o anume autoritate a celor buni i se pare mai salubră mulţimii neştiutoare, raţiunea, însă, mai aptă, celor învăţaţi: totuşi, fiindcă nici un om nu devine decât numai dintru nepriceput priceput, nici un nepriceput, însă, nu ştie de ce fel anume să li se ofere pe sine celor ce-l învaţă, nici prin ce fel de viaţă ar putea să fie docil, se face că tuturor doritorilor să-nveţe bunele mari şi oculte nu li se deschide decât numai uşa autorităţii. Pe care oricine a intrat urmează fără nici un fel de-ndoială preceptele vieţii optime, prin care, de-ndată ce va fi devenit docil, atunci chiar învaţă şi cu câtă raţiune au fost prevăzute acelea însele pe care le-a urmat mai naintea raţiunii, şi ce-i raţiunea însăşi, pe care o urmează de-acum şi o cuprinde întărit şi potrivit, după leagănul[54] autorităţii, şi ce-i intelectul, întru care sunt toate, sau, mai degrabă, el însuşi, totul, şi ce, mai naintea tuturora, principiul tuturor. La care cunoaştere ajung puţini, în această viaţă, dincolo de care, însă, nici chiar după această viaţă, nu poate înainta nimenea. Cei ce mulţumiţi, însă, cu singură autoritatea, îşi vor fi dat silinţa prin bunele moravuri şi prin dreptele voturi[55], fie disprețuitori, fie neînstare să se instruiască prin disciplinele liberale şi optime, cât timp trăiesc, ei, între oameni, nu ştiu eu, încaltea, în ce chip să-i numesc pe ei fericiţi, totuşi, eu cred nestrămutat cumcă, de-ndată ce vor fi părăsit acest corp, ei sunt liberaţi cu atât mai facil sau dificil, cu cât au trăit mai mult sau mai puţin drept.

27. Auctoritas autem partim divina est, partim humana: sed vera, firma, summa ea est quae divina nominatur. In qua metuenda est aeriorum animalium mira fallacia; quae per rerum ad istos sensus corporis pertinentium quasdam divinationes, nonnullasque potentias, decipere animas facillime consuerunt, aut perituraram fortunarum curiosas, aut fragilium cupidas potestatum, aut inanium formidolosas miraculorum. Illa ergo auctoritas divina dicenda est, quae non solum in sensibilibus signis transcendit omnem humanam facultatem, sed et ipsum hominem agens, ostendit ei quousque se propter ipsum depresserit: et **[Col. 1008]** non teneri sensibus, quibus videntur illa miranda, sed ad intellectum jubet evolare; simul demonstrans et quanta hic possit, et cur haec faciat, et quam parvi pendat. Doceat enim oportet et factis potestatem suam, et humilitate clementiam, et praeceptione naturam; quae omnia sacris quibus initiamur, secretius firmiusque traduntur: in quibus bonorum vita facillime, non disputationum ambagibus, sed mysteriorum auctoritate purgatur. Humana vero auctoritas plerumque fallit: in eis tamen jure videtur excellere, qui quantum imperitorum sensus capit, multa dant indicia doctrinarum suarum, et non vivunt aliter quam vivendum esse praecipiunt. Quibus si aliqua etiam fortunae munera accesserint, quorum appareant usu magni, contemptuque majores; difficillimum omnino est ut eis quisque vivendi praecepta dantibus credens, recte vituperetur.

X. - *Vitae praecepta pauci assequuntur.*

28. Hic Alypius: Permagna, inquit, vitae imago abs te ante oculos nostros, cum plene, tum breviter constituta est; cui quamvis quotidianis praeceptis tuis inhiemus, tamen nos hodie cupidiores flagrantioresque reddidisti. Ad quam, si fieri posset, non solum nos, verum etiam cunctos homines jam pervenire, et eidem inhaerere cuperem, ut haec sicuti auditu mirabilia, ita essent imitatione facilia. Nam nescio quomodo, quod utinam

27. Autoritatea, însă, este în parte divină, în parte omenească, dar adevărata, ferma, suprema este aceea ce se numeşte divină. În care-i de temut înşelătoria de mirare a însufleţitelor văzduhului[56], care s-au obişnuit să-nşele atotfacil, fie prin lucruri aparţinătoare de simţurile corpului acestuia, prin anume divinaţiuni şi prin unele puteri, sufletele fie curioase de averi pieritoare, fie doritoare de potestăţi fragile, fie înfricate de miracole deşarte. E de numit, însă, divină acea autoritate care nu doar că transcende întreagă facultatea omenească întru semnele sensibile, ci chiar, mânându-l pe omul însuşi, îi arată lui până unde s-a coborât pe sine din cauza lui însuşi: şi ne porunceşte nouă să nu fim ţinuţi de simţurile prin care-s văzute acelea de mirare, ci să ne-nălţăm la înţeles; învederându-ne, totodată, şí câte poate aci, şí de ce le face pe-acestea, şí cât de puţin le preţuieşte. Se cuvine, altminteri, să ne-nveţe şi potestatea sa prin fapte, şi clemenţa, prin umilinţă, şi natura, prin precept; care, toate, prin care suntem iniţiaţi întru cele sacre, ne sunt date prin învăţătură mai secret şi mai ferm: prin care viaţa celor buni este atotfacil purgată nu prin încâlcelile disputelor, ci prin autoritatea misterelor. Autoritatea omenească, însă, de cele mai multe ori înşală; pare, însă, pe drept, că excelă în cei ce, pe cât pricepe simţul nepricepuţilor, dau mai multe indicii ale doctrinelor loruşi şi nu trăiesc alt fel decât cum îi învaţă ei pe alţii că e de trăit. Cărora, dacă li se vor fi adăugat întâmplător şi unele daruri ale sorţii, prin al căror uz să apară mari, prin dispreţ, mai mari, e absolut atotdificil să fie pe drept vituperat neştine, crezând întru preceptele de-a trăi, date de către ei ca învăţătură."

X. - *Puţini se conformează preceptelor vieţii.*

28. Aci, Alypius: „Mare cu totul", zice, „imagine a vieţii ne-a fost aşternută de către tine, după cum pe deplin, aşa pe scurt, în faţa ochilor noştri, viaţă, faţă de care, deşi tânjim după ea, conform preceptelor tale cotidiene, astăzi ne-ai readus pe noi, totuşi, şi mai cupizi şi mai înflăcăraţi. La care, de s-ar putea-ntâmpla, nu doar nouă, ci chiar tuturor oamenilor să ajungă, aş dori să i se alipească de neclintit ei înseşi, ca, precum sunt acestea mirabile de auzit, aşa să fie şi uşor de imitat. Căci nu ştiu în ce chip anume, ceea ce,

vel a nobis procul absit, animus humanus dum haec audiendo, coelestia, divina ac prorsus vera esse proclamet, in appetendo aliter se gerit; ut mihi verissimum videatur aut divinos homines, aut non sine divina ope sic vivere. Cui ego: Haec praecepta vivendi, quae tibi, ut semper, plurimum placent, Alypi, quamvis hic meis verbis pro tempore expressa sint, non tamen a me inventa esse optime scis. His enim magnorum hominum et pene divinorum libri plenissimi sunt: quod non propter te dicendum mihi putavi, sed propter istos adolescentes, ne in eis quasi auctoritatem meam jure contemnant. Nam mihi omnino illos nolo credere, nisi docenti, rationemque reddenti, propter quos pro rerum magnitudine concitandos, etiam te arbitror istum interposuisse sermonem. Non enim tibi sunt ad sequendum ista difficilia, quae tanta rapuisti aviditate, tantoque in ea naturae admirabilis impetu ingressus es, ut ego tibi verborum, tu mihi rerum magister effectus sis. Non enim est modo ulla causa mentiendi, aut saltem occasio: nam neque te falsa tua laude studiosiorem fieri puto, et ii adsunt qui utrumque noverunt, et ei sermo iste mittetur, cui nostrum nullus ignotus est.

29. Bonos autem viros, deditosque optimis moribus, si non aliter sentis atque dixisti, pauciores te arbitror esse credere, quam mihi probabile est: sed multi penitus latent te. Item multorum non latentium, ea ipsa quae mira sunt, latent: in animo enim sunt ista, qui neque sensu accipi potest, et plerumque dum congruere vult vitiosorum hominum colloquiis, ea dicit quae aut probare aut appetere videatur. Multa etiam facit non libenter, propter aut vitandum odium hominum, aut ineptiam fugiendam; quod nos audientes [**Col. 1009**] aut videntes difficile aliter existimamus, quam sensus iste renuntiat. Eoque fit ut multos non tales esse credamus, quales et se ipsi, et eos sui familiares noverunt. Quod tibi ex amicorum nostrorum quibusdam magnis animi bonis, quae nos soli scimus,

o de-ar rămâne măcar faţă de noi cât mai departe, spiritul omenesc auzindu-le pe acestea, le proclamă că sunt celeste, divine şi absolut adevărate, şi se comportă altfel dorindu-le, încât mie mi se pare atotadevărat cumcă trăiesc aşa fie oamenii divini, fie nu fără un ajutor divin." Căruia eu: „Aceste precepte de-a trăi, care ţie îţi plac, ca totdeauna, foarte mult, Alypiu, ştii tu foarte bine că, deşi au fost exprimate deocamdată prin cuvintele mele, n-au fost, totuşi, inventate de către mine. De acestea sunt atotpline cărţile marilor şi aproape divinilor oameni, ceea ce nu pentru tine am socotit eu de zis, ci din cauza acestor adolescenţi, să nu cumva să dispreţuiască, întru ele, pe drept, cvasiautoritatea mea. Căci eu nu voiesc absolut deloc să-mi dea ei mie crezare, decât numai dându-le învăţătura şi explicându-le învederat raţiunea, din cauza cărora, spre a-i incita prin mărimea subiectului, socot cumcă ai intervenit şi tu cu remarca aceasta. Căci nu-ţi sunt, încaltea, ţie greu de urmat acestea, pe care le-ai răpit cu o atâta aviditate şi întru care ai păşit cu un atâta de mare impuls al admirabilei firi, încât, dacă eu ţi-am devenit ţie magistru prin cuvinte, tu mi-ai devenit mie prin faptele însele. De fapt, nu-i, acum, nici o cauză de-a minţi, şi nici măcar ocazia, căci nici nu socot cumcă tu ai deveni mai studios prin falsa ta laudă, şi-s şi, aci, de faţă, cei ce ne cunosc pe amândoi, şi şí această convorbire îi este trimisă celui cui nu-i este necunoscut niciunul dintre noi.

29. Bunii bărbaţi, însă, dedicaţi moravurilor optime, dacă nu simţi şi-ai spus-o altfel, socot că tu crezi că sunt mai puţini decât mi se pare mie probabil, dar mulţi îţi rămân cu totul ascunşi ţie. De asemenea, dintr-ale celor neascunşi, ţi-s ascunse înseşi cele ce-s de mirare: acestea, încaltea, în spiritul, care nici nu poate fi primit prin simţ, şi de cele mai multe ori, în timp ce voieşte să fie congruu colocviilor oamenilor vicioşi, le zice pe cele pe care să pară, fie că le aprobă, fie că le doreşte. Pe multe le face chiar fără plăcere, fie din cauza de-a evita ura oamenilor, fie de-a-nlătura inepţia, ceea ce noi, auzind sau văzând, estimăm dificil altfel decât ne dă de ştire simţul acesta. Şi, prin asta, se face că pe mulţi nu-i credem că sunt astfel precum se ştiu ei înşişi şi precum îi ştiu pe ei familiarii loruşi. Cea ce aş vrea să ţi-o persuadezi ţie însuţi, prin unele mari bunuri ale spiritului amicilcr noştri, pe care doar noi

persuadeas velim. Nam error iste non minima hac causa nititur, quod non pauci se subito ad bonam vitam mirandamque convertunt; et donec aliquibus clarioribus factis innotescant, quales erant esse creduntur. Nam ne longius abeam, quis istos adolescentes, qui antea noverat, facile credat tam studiose magna quaerere, tantas repente in hac aetate indixisse inimicitias voluptatibus? Ergo hanc opinionem pellamus ex animo: nam et illud divinum auxilium, quod, ut decebat, religiose in ultimo sermonis tui posuisti, latius quam nonnulli opinantur, officium clementiae suae per universos populos agit. Sed ad disputationis nostrae, si placet, ordinem redeamus; et quoniam de auctoritate satis dictum est, videamus quid sibi ratio velit.

XI. - *Ratio quid, et hujus in sensibilibus vestigia. Ut differunt rationale et rationabile.*

30. Ratio est mentis motio, ea quae discuntur distinguendi et connectendi potens: qua duce uti ad Deum intelligendum, vel ipsam quae aut in nobis, aut usquequaque est animam, rarissimum omnino genus hominum potest; non ob aliud, nisi quia in istorum sensuum negotia progresso, redire in semetipsum cuique difficile est. Itaque, cum in rebus ipsis fallacibus ratione totum agere homines moliantur, quid sit ipsa ratio, et qualis sit, nisi perpauci prorsus ignorant. Mirum videtur, sed tamen se ita res habet. Satis est hoc dixisse in praesentia: nam si vobis rem tantam sicut intelligenda est, nunc ostendere cupiam, tam ineptus sim quam arrogans, si vel me illam jam percepisse profitear. Tamen quantum dignata est in res quae nobis notae videntur procedere, indagemus eam, si possumus interim, prout susceptus sermo desiderat.

31. Ac primum videamus ubi hoc verbum, quod ratio vocatur, frequentari solet; nam illud nos movere maxime debet, quod ipse homo a veteribus sapientibus ita definitus

singuri le ştim. De fapt, eroarea aceasta se reazemă pe următoarea cauză, nu minima, că nu puţini se convertesc subit la viaţa bună şi minunată, şi, până să se facă, prin unele fapte mai strălucite, cunoscuţi, sunt crezuţi cumcă sunt cei ce erau. Căci, ca să nu merg mai departe, cine, care i-a cunoscut mai nainte pe aceşti adolescenţi, ar crede cumcă ei caută atât de studios să le afle pe cele mari şi că le-au declart repede, la această etate, atâta de mari inamiciţii voluptăţilor? Această opinie s-o alungăm, aşadar, din spirit: căci şi mirificul ajutor divin, pe care, cum se cuvenea, l-ai amintit religios, în ultima parte a rostirii tale, îşi face, mai larg decât opinează unii, oficiul clemenţei sale prin toate popoarele. Dar să ne-ntoarcem, de-ţi place, la ordinea disputei noastre, şi, fiindcă s-a spus de saţ despre autoritate, să vedem ce anume-şi ţinteşte raţiunea.

XI. - *Ce-i raţiunea; şi vestigiile ei întru cele sensibile. Cum diferă raţionalul şi raţiona(bi)lul.*

30. Raţiunea este mişcarea minţii, în stare de a le distinge şi de a le înlănţui logic pe cele învăţate: sub conducerea căreia neamul omenesc poate absolut rarissim să ajungă până la a-L înţelege pe Dumnezeu, ori însuşi sufletul, care este, fie întru noi, fie oriunde altundeva, nu de alta, decât numai şi numai fiindcă oricui, înaintat în negoţurile simţurilor acestora, îi este dificil să se reîntoarcă întru sine însuşi. Şi, aşa, cum, întru înseşi lucrurile înşelătoare, oamenii se sforţează să mâne totul prin raţiune, ce-i raţiunea însăşi şi cum este ea nu ignoră absolut cu totul decât absolut puţini. Pare de mirare, şi, totuşi, aşa se prezintă faptul în sine. În cele de faţă, e destul că am zis-o pe asta, căci, dacă aş dori să vă arăt eu vouă, acum, cum anume e de-nţeles un lucru atâta de mare, aş fi tot atâta de inept pe cât de arogant, şi de-aş mărturisi măcar cumcă eu am perceput-o deja. Totuşi, precum pretinde discuţia luată asupra-ne, s-o urmărim, de putem, deocamdată, pe cât a considerat demn ea să purceadă în lucrurile care ne par nouă cunoscute!

31. Dar să vedem, mai întâi, unde-i mai des folosit acest cuvânt, ce-i numit raţiune, căci trebuie să ne mişte mai cu seamă faptul că omul a fost definit de către-nţelepţii din vechime astfel: «Omul

est: Homo est animal rationale mortale. Hic genere posito quod animal dictum est, videmus additas duas differentias, quibus credo admonendus erat homo, et quo sibi redeundum esset, et unde fugiendum. Nam ut progressus animae usque ad mortalia lapsus est; ita regressus esse in rationem debet. Uno verbo a bestiis, quod rationale; et alio a divinis separatur, quod mortale dicitur. Illud igitur nisi tenuerit, bestia erit: hinc nisi se averterit, divina non erit. Sed quoniam solent doctissimi viri quid inter rationale et rationabile intersit, acute subtiliterque discernere, nullo modo est, ad id quod instituimus, negligendum: nam rationale esse dixerunt, quod ratione uteretur vel uti posset; rationabile autem, quod ratione factum esset aut dictum. Itaque has balneas rationabiles possumus dicere, nostrumque sermonem; rationales autem vel illum qui has fecit, vel nos qui **[Col. 1010]** loquimur. Ergo procedit ratio ab anima rationali, scilicet in ea quae vel fiunt rationabilia, vel dicuntur.

32. Duo ergo video, in quibus potentia visque rationis possit ipsis etiam sensibus admoveri: opera hominum quae videntur, et verba quae audiuntur. In utroque autem utitur mens gemino nuntio pro corporis necessitate: uno qui oculorum est, altero qui aurium. Itaque, cum aliquid videmus congruentibus sibi partibus figuratum, non absurde dicimus rationabiliter apparere. Itemque, cum aliquid bene concinere audimus, non dubitamus dicere quod rationabiliter sonat. Nemo autem non rideatur, si dixerit, Rationabiliter olet; aut, rationabiliter sapit; aut, rationabiliter molle est; nisi forte in iis quae propter aliquid ab hominibus procurata sunt, ut ita olerent vel saperent vel ferverent, vel quid aliud. Ut si quis locum, unde gravibus odoribus serpentes fugantur, rationabiliter dicat ita olere, causam intuens quare sit factum; aut poculum quod medicus confecerit, rationabiliter amarum esse vel dulce; aut quod temperari languido solium jusserit, calere rationabiliter aut tepere. Nemo autem hortum ingressus, et rosam

este animal raţional muritor.» Vedem, aci, pus fiind genul, care a fost numit animal, adăugate două diferenţe, prin care, cred, omul era sfătuit, şí unde ar trebui să se întoarcă-ntru sine, şí de unde să fugă. Căci, precum îndepărtarea faţă de sine a sufletului a lunecat până la cele muritoare, aşa întoarcerea la sine trebuie să fie întru raţiune. Printr-un cuvânt, că-i numit raţional, e separat de bestii, şi, prin al doilea, că-i numit muritor, e separat de cele divine. Prin urmare, dacă nu-l va fi ţinut pe primul, va fi bestie: de la cestălaltul dacă nu se va fi întors pe sine, nu va fi divin. Dar, fiindcă atotdocţii bărbaţi discern, îndeobşte, acut şi subtil care anume-i deosebirea dintre raţional şi raţiona(bi)l, nu-i în nici un chip de neglijat faţă cu ceea ce ne-am propus: căci am zis cumcă raţionalul este ceea ce se poate folosi sau se foloseşte de raţiune, raţiona(bi)lul, însă, ceea ce-i făcut sau zis prin raţiune. Şi, aşa, pe aceste băi le putem numi raţiona(bi)le şi şí disputa noastră; raţionali, însă, fie pe cel ce le-a făcut pe acestea, fie pe noi înşine, care vorbim. Prin urmare, raţiunea purcede de la sufletul raţional întru acele, care-va-să-zică, ce fie sunt făcute raţiona(bi)le, fie sunt zise.

32. Două văd eu, prin urmare, întru care potenţa şi forţa raţiunii le poate fi apropiată până şi simţurilor înşele: lucrările, care se văd, ale oamenilor, şi cuvintele, care se aud. Întru amândouă, însă, mintea se foloseşte, pentru necesitatea corpului, de un îngemănat nunţiu: unul care este al ochilor, al doilea, care-i al urechilor. Şi, aşa, când vedem ceva figurat prin părţi congruente-ndesine, nu absurd zicem că se arată raţiona(bi)l. Iarăşi, când auzim ceva ce consună bine-ndesine, nu stăm la-ndoială să zicem cumcă sună raţiona(bi)l. Nu va fi nimeni, însă, să nu râdă, dacă cineva va fi zis: «Miroase raţiona(bi)l», sau «Are gust raţiona(bi)l», sau «Este moale raţiona(bi)l»: decât numai, poate, despre cele ce au fost procurate de către oameni pentru ceva anume, ca să amiroase, să aibă gust sau să fiarbă astfel, sau orice alta de-acest fel. Precum, dacă cineva, intuind cauza de ce s-a făcut aşa, va zice cumcă un loc, de unde sunt alungaţi prin mirosuri grele şerpii, miroase, aşa, raţiona(bi)l; sau că paharul cu poţiunea pe care o va fi preparat medicul este raţiona(bi)l amar sau dulce; sau dacă a poruncit, spre a-l tempera pe un bolnav, anumite băi, cumcă sunt raţiona(bi)l calde sau călduţe. Nimenea, însă, intrând

naribus admovens, audet ita dicere. Quam rationabiliter fragrat! nec si medicus illam ut olfaceret jusserit. Tunc enim praeceptum vel datum illud rationabiliter, non tamen olere rationabiliter dicitur; nec propterea, quia naturalis ille odor est. Nam, quamvis a coquo pulmentum condiatur, rationabiliter conditum possumus dicere: rationabiliter autem sapere, cum causa extrinsecus nulla sit, sed praesenti satisfiat voluptati, nullo modo ipsa loquendi consuetudine dicitur. Si enim quaeratur de illo cui poculum medicus dederit, cur id dulciter sentire debuerit, aliud infertur propter quod ita est, id est morbi genus, quod jam non in illo sensu est, sed aliter sese habet in corpore. Si autem rogetur liguriens aliquid, gulae stimulo concitatus, cur ita dulce sit, et respondeat, Quia libet; aut, quia delector; nemo illud dicet rationabiliter dulce, nisi forte illius delectatio alicui rei sit necessaria, et illud quod mandit, ob hoc ita confectum sit.

33. Tenemus, quantum investigare potuimus, quaedam vestigia rationis in sensibus; et quod ad visum atque auditum pertinet, in ipsa etiam voluptate. Alii vero sensus non in voluptate sua, sed propter aliquid aliud solent hoc nomen exigere: id autem est rationalis animantis factum propter aliquem finem. Sed ad oculos quod pertinet, in quo congruentia partium rationabilis dicitur, pulchrum appellari solet. Quod vero ad aures, quando rationabilem concentum dicimus, cantumque numerosum rationabiliter esse compositum; suavitas vocatur proprio jam nomine. Sed neque in pulchris rebus cum nos color illicit, neque in aurium suavitate cum pulsa chorda quasi liquide sonat atque pure, rationabile illud dicere solemus. Restat ergo ut in istorum sensuum voluptate id ad rationem pertinere fateamur, ubi quaedam dimensio est atque modulatio.

34. Itaque in hoc ipso aedificio singula bene considerantes, [**Col. 1011**] non possumus non offendi quod unum ostium videmus in latere, alterum prope in medio, nec tamen in medio collocatum. Quippe in rebus fabricatis,

într-o grădină şi ducând la nas un trandafir, nu va zice: «Cât de raţiona(bi)l miroase!», nici chiar de-i va fi poruncit medicul să-l mirosească. Atunci, fie el, preceptul, chiar raţiona(bi)l dat, încaltea, nu se zice, totuşi, cumcă miroase raţiona(bi)l, şi, asta, numai fiindcă acel miros este natural. Căci, deşi este pregătită de către bucătar o mâncare din carne tăiată felii, putem zice cumcă este raţiona(bi)l preparată, că are gust raţiona(bi)l, însă, cum nu există extrinsec nici o cauză, ci numai să dea satisfacţie prezentei voluptăţi, cu nici un chip nu se zice aşa prin însăşi obişnuinţa de a vorbi. Căci, dacă este întrebat, încaltea, cel căruia medicul i-a prescris poţiunea, de ce va fi trebuit s-o simtă dulce, una-i că se conclude pentru ce este aşa, genul bolii, va-să-zică, ceea ce nu mai este întru simţul acela, ci altfel se prezintă în sine, în corp. Dacă, însă, e-ntrebat unul, care, stârnit de stimulul poftei, înfulecă ceva, de ce-i aşa dulce, şi va răspunde: «Fiindcă-mi place», sau «Fiindcă mă delectează», nimenea nu-l va numi raţiona(bi)l pe dulcele acela, decât numai dacă, poate, delectarea lui îi este necesară unui anume lucru, şi cea ce este mâncat a fost anume preparat în acel scop.

33. Ţinem, pe cât am putut investiga, unele vestigii ale raţiunii, în simţuri, şi, pe cât ţine de văz şi de auz, chiar şi întru voluptatea însăşi. Celelalte simţuri, însă, nu-şi exig acest nume întru voluptatea loruşi, ci pentru cu totul alta; asta, însă, este fapta însufleţitului raţional pentru un fine anume. Dar, în ceea ce aparţine de ochi, în care se zice raţiona(bi)lă congruenţa părţilor, se numeşte-ndeobşte frumosul. Ceea ce ţine, însă, de urechi, când zicem îmbinare armonioasă raţiona(bi)lă a sunetelor, şi că este raţiona(bi)l compus un cântec armonios, se numeşte, de-acum, cu numele propriu suavitate. Dar, nici când ne seduce, în lucrurile frumoase, culoarea, nici când, prin suavitate, struna lovită ne sună cvasilimpede şi pur în urechi, nu numim, îndeobşte, raţiona(bi)l una de felul acesta. Rămâne, prin urmare, ca, în voluptatea simţurilor acestora, să recunoaştem cumcă-i aparţine raţiunii ceea unde este o măsură ritmică şi modulaţie.

34. Şi, aşa, întru însuşi acest edificiu, bine considerându-le pe fiecare în parte, nu putem să nu fim mişcaţi de faptul că vedem o uşă colocată la o parte, şi alta, aproape la mijloc, şi, totuşi, nu-n mijloc. Într-adevăr, în lucrurile fabricate, inegala dimensiune a

nulla cogente necessitate, iniqua dimensio partium facere ipsi aspectui velut quamdam videtur injuriam. Quod autem intus tres fenestrae, una in medio, duae a lateribus, paribus intervallis solio lumen infundunt, quam nos delectat diligentius intuentes, quamque in se animum rapit, manifesta res est, nec multis verbis vobis aperienda. Unde ipsi architecti jam suo verbo rationem istam vocant; et partes discorditer collocatas, dicunt non habere rationem. Quod late patet, ac pene in omnes artes operaque humana diffunditur. Jam in carminibus, in quibus item dicimus esse rationem ad voluptatem aurium pertinentem, quis non sentiat dimensionem esse totius hujus suavitatis opificem? Sed histrione saltante, cum bene spectantibus gestus illi omnes signa sint rerum, quamvis membrorum numerosus quidam motus oculos eadem illa dimensione delectet, dicitur tamen rationabilis illa saltatio, quod bene aliquid significet et ostendat, excepta sensuum voluptate. Non enim, si pennatam Venerem faciat, et Cupidinem palliatum, quamvis id mira membrorum motione atque collocatione depingat, oculos videtur offendere; sed per oculos animum, cui rerum signa illa monstrantur: nam oculi offenderentur, si non pulchre moveretur. Hoc enim pertinebat ad sensum, in quo anima eo ipso quod mixta est corpori, percipit voluptatem. Aliud ergo sensus, aliud per sensum: nam sensum mulcet pulcher motus; per sensum autem animum solum pulchra in motu significatio. Hoc etiam in auribus facilius advertitur: nam quidquid jucunde sonat, illud libet, atque ipsum auditum illicit; quod autem per eumdem sonum bene significatur, nuntio quidem aurium, sed ad solam mentem refertur. Itaque cum audimus illos versus:

Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet;
(Virg., Georg. lib. 2, vers. 480, 481.)

aliter metra laudamus, aliterque sententiam: nec sub eodem intellectu dicimus, Rationabiliter sonat; et, rationabiliter dictum est.

părţilor, fără constrângerea niciunei necesităţi, pare precum i-ar face o anume nedreptate aspectului însuşi. Că înlăuntru, însă, trei fereste, una la mijoc, două la inervale egale, pe laturi, îi aduc scaldei lumina, e fapt învederat, şi nu de-arătat nouă prin multe cuvinte, cât ne delectează pe noi, mai diligent privindu-l, şi cât ne răpeşte-ntru sine spiritul. De unde, arhitecţii înşişi numesc una ca asta, prin propriul cuvânt, raţiune, iar părţile discordant colocate zic că n-au raţiune. Ceea ce se întinde departe şi se răspândeşte aproape asupra tuturor artelor şi lucrărilor omeneşti. Acum, în poezii, în care, de asemenea, zicem cumcă este raţiunea aparţinătoare voluptăţii urechilor, cine să nu simtă cumcă măsura ritmică este făuritoarea întregii voluptăţii acesteia? Dar, dansând histrionul, cum, pentru bine privitori, gesturile acelea sunt toate semne ale lucrurilor, cu toate că o anume mişcare armonioasă a mădularelor delectează ochii prin una şi-aceeaşi măsură ritmică, este numit, exceptând voluptatea simţurilor, raţiona(bi)l acel dans, pentru că semnifică şi arată cu totul alta. Căci facă-o el pe Venera-ntraripată şi pe Cupidon în mantaua filosofilor, deşi va reprezenta asta printr-o mirifică mişcare şi colocare a membrelor, nu pare, totuşi, cumcă ofensează ochii, ci, prin ochi, spiritul, căruia-i sunt arătate acele semne ale lucrurilor, căci ochii i-ar ofensa dacă nu s-ar mişca frumos. De altminteri, asta aparţinea simţului, în care, prin însuşi faptul că sufletul este amestecat cu corpul, percepe voluptatea. Una-i, prin urmare, simţul, alta, prin simţ, căci simţul îl încântă mişcarea frumoasă, prin simţ, însă, semnificaţia întru mişcarea frumoasă încântă numai spiritul. Asta una se ia mai uşor aminte în urechi: căci tot ceea ce sună plăcut, asta este iubit şi încântă auzul însuşi; ceea ce este, însă, bine semnificat prin acelaşi son, nunţiu, desigur, al urechilor, ci se raportează numai la minte. Şi, aşa, cum auzim celebrele versuri:

Ce se zoresc într-atât, în ocean, să se scalde iernatici
Sorii, iar nopţilor, vara, ce frâu le înfrână ivirea;
(Verg., *Georg.* II, vs. 480-481)

altfel lăudăm metrele, altfel, sentinţa, şi nici nu zicem sub acelaşi înţeles: «Sună raţiona(bi)l» şi «S-a spus raţiona(bi)l».

XII. - *Disciplinarum omnium excogitatrix ratio. Occasio vocabulorum. Occasio litterarum. Occasio numerorum. Occasio discretionis litterarum, syllabarum et verborum. Occasio historiae.*

35. Ergo jam tria genera sunt rerum in quibus illud rationabile apparet. Unum est in factis ad aliquem finem relatis, alterum in dicendo, tertium in delectando. Primum nos admonet nihil temere facere; secundum, recte docere; ultimum, beate contemplari. In moribus est illud superius; haec autem duo in disciplinis, de quibus nunc agimus. Namque illud quod in nobis est rationale, id est, quod ratione utitur, et **[Col. 1012]** rationabilia vel facit vel sequitur, quia naturali quodam vinculo in eorum societate astringebatur, cum quibus illi erat ratio ipsa communis, nec homini homo firmissime sociari posset, nisi colloquerentur, atque ita sibi mentes suas cogitationesque quasi refunderent, vidit esse imponenda rebus vocabula, id est significantes quosdam sonos; ut, quoniam sentire animos suos non poterant, ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant: ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis, atque discretis. Nihil autem horum facere poterat, si multitudo rerum sine quodam defixo termino infinite patere videretur. Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duobus repertis, nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quaedam grammaticae infantia, quam Varro litterationem vocat: graece autem quomodo appelletur, non satis in praesentia recolo.

36. Progressa deinde ratio animadvertit eosdem oris sonos quibus loqueremur, et quos litteris jam signaverat, alios esse qui moderato varie hiatu, quasi enodati ac simplices, faucibus sine ulla collisione defluerent, alios diverso pressu oris, tenere tamen aliquem sonum; extremos autem qui nisi adjunctis sibi primis erumpere non valerent. Itaque litteras hoc ordine quo expositae sunt, vocales, semivocales et mutas nominavit. Deinde syllabas notavit

XII. - *Raţiunea, făuritoarea tuturor disciplinelor. Ocazia vocabulelor. Ocazia literelor. Ocazia numerilor. Ocazia deosebirii literelor, silabelor şi cuvintelor. Ocazia istoriei.*

35. Sunt, prin urmare, trei, de-acum, genurile lucrurilor, în care apare raţiona(bi)lul acela. Primul este în faptele referitoare la un anume fine, al doilea, în vorbire, al treilea, în delectare. Primul ne atrage luarea aminte să nu facem nimic la-ntâmplare; al doilea, să-i învăţăm corect pe alţii, ultimul, să contemplăm fericit. Cel dintâi este întru moravuri; celelalte două, însă, în disciplinele despre care vorbim acum. De fapt, raţionalul acela care este în noi, care se foloseşte, care-va-să-zică, de raţiune, şi fie le face pe cele raţiona(bi)le, fie le însoţeşte, fiindcă era legat printr-un anume lanţ firesc, în societatea celor dimpreună cu care avea comună raţiunea însăşi, şi nici omul nu i se putea asocia atotferm omului, decât numai dacă convorbeau, şi, aşa, îşi cvasirevărsau unul altuia minţile şi cugetările loruşi, a văzut că trebuie să li se impună lucrurilor vocabulele, anume sonuri, adică, semnificante, ca, fiindcă nu puteau să-şi simtă spiritele loruşi, spre a şi le copula pe ele-ndesine, să se folosească de simţ ca şi de un interpret. Dar vorbele celor absenţi nu puteau fi auzite: deci raţiunea aceea a născut literele, notate fiind şi deosebite toate sonurile gurii şi ale limbii. Dar cu nimic din acestea n-avea ce face, dacă multitudinea lucrurilor părea că se-ntinde la infinit, fără o anume limită stabilită. A fost, prin urmare, cu mare necesitate, luată în seamă utilitatea numărării. Prin care două, descoperite, s-a născut cunoscuta profesie a învăţătorilor şi a celor ce-i învaţă pe copii socotitul[57], precum o anume copilărie a gramaticii, pe care Varro o numeşte literaţiune[58]: cum se numeşte ea, însă, în greceşte, nu-mi aduc, acum, prea bine, aminte[59].

36. Înaintând, apoi, raţiunea a observat că aceleaşi sonuri ale gurii, prin care vorbim, şi pe care le-a însemnat deja prin litere, sunt unele care, printr-o deschidere variu moderată, cvasilimpezi şi simple, se scurg printre fălci fără nici un fel de coliziune, altele, printr-o diferită strângere a gurii, ţin, totuşi, un anumit son; ultimele, însă, care n-ar fi, totuşi, în stare să curgă, dacă nu şi le-ar adăuga loruşi pe primele. Şi, aşa, a numit literele, în ordinea aceasta, în care au fost expuse, vocale, semivocale şi mute. A notat

deinde verba in octo genera formasque digesta sunt; omnisque illorum motus, integritas, junctura, perite subtiliterque distincta sunt. Inde jam numerorum et dimensionis non immemor, adjecit animum in ipsas vocum et syllabarum varias moras, atque inde spatia temporis alia dupla, alia simpla esse comperit, quibus longae brevesque syllabae tenderentur. Notavit etiam ista, et in regulas certas disposuit.

37. Poterat jam perfecta esse grammatica, sed quia ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam latine litteratura dicitur, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam necessario pertineret. Itaque unum quidem nomen, sed res infinita, multiplex, curarum plenior quam jucunditatis aut veritatis, huic disciplinae accessit historia, non tam ipsis historicis quam grammaticis laboriosa. Quis enim ferat imperitum videri hominem qui volasse Daedalum non audierit; mendacem illum qui finxerit, stultum qui crediderit, impudentem qui interrogaverit, non videri? aut in quo nostros familiares graviter miserari soleo, qui si non responderint quid vocata sit mater Euryali, [**Col. 1013**] accusantur inscitiae; cum ipsi eos, a quibus ea rogantur, vanos et ineptos, nec curiosos audeant appellare?

XIII. - *Dialectices et rhetorices inventio.*

38. Illa igitur ratio perfecta dispositaque grammatica, admonita est quaerere atque attendere hanc ipsam vim, qua peperit artem: nam eam definiendo, distribuendo, colligendo, non solum digesserat atque ordinaverat, verum ab omni etiam falsitatis irreptione defenderat. Quando ergo transiret ad alia fabricanda, nisi ipsa sua prius quasi quaedam machinamenta et instrumenta distingueret, notaret, digereret, proderetque ipsam disciplinam disciplinarum, quam dialecticam vocant? Haec docet docere, haec docet discere; in hac se ipsa ratio demonstrat, atque aperit quae sit, quid velit, quid valeat. Scit scire; sola scientes facere non solum vult, sed etiam potest. Verum, quoniam plerumque stulti homines ad ea quae suadentur

apoi silabele; apoi au fost distribuite cuvintele în opt genuri şi forme; şi întreaga lor mişcare, integritatea, legătura, au fost subtil şi iscusit distincte. De aici, neuitând, apoi, numerii şi dimensiunile, şi-a-ndreptat spiritul asupra înseşi variilor durate ale vocilor şi silabelor, şi, de aici, a descoperit că spaţiile timpului, prin care se-ntind silabele lungi şi silabele scurte, sunt unele duble, altele, simple. Le-a notat chiar şi pe acestea şi le-a dispus în reguli certe.

37. Putea fi, de-acum, încheiată gramatica, dar, fiindcă prin numele însuşi recunoaşte cumcă ea strigă literele, de unde, în latineşte se mai numeşte chiar literatura, s-a mai făcut ca tot ceea ce, demn de memorie, li se încredinţează literelor, să aparţină în mod necesar de ea. Şi, aşa, un anume, bine-nţeles, dar lucru infinit, multiplu, mai plin de griji decât de plăcere şi adevăr, disciplinei acesteia i s-a adăugat istoria[60], nu atât de laborioasă istoricilor înşişi, precum grămăticilor. Cine va suporta, încaltea, să pară, el, omul prost, care să nu fi auzit cumcă Dedal a zburat, pe când nu pare mincinos cel ce-o va fi plăsmuit, prost cel ce-o va fi crezut, nerușinat cel ce-l va fi întrebat; sau în ceea ce, îndeobşte-i deplâng pe familiarii noştri, care, dacă nu vor fi răspuns cum se va fi numit mama lui Euryal, se-acuză de neştiinţă, pe când ei înşişi nu cutează să-i numească pe cei de către care-s întrebaţi vani şi inepţi şi nici curioşi?

XIII. - *Originea dialecticii şi a retoricii.*

38. Încheiată, aşadar, gramatica şi dispusă, acea raţiune şi-a amintit să caute s-o afle şi s-o bage bine în seamă pe însăşi această putere prin care a născut arta: căci definind, distribuind, deducând, nu doar a dispus şi a rânduit arta, ci a şi întărit-o încă faţă cu-ntreagă strecurarea pe furiş a falsităţii. Când putea ea, prin urmare, să treacă la făurirea altora, dacă nu-şi distingea ea însăşi, mai întâi, nu-şi cunoştea şi nu-şi rânduia anume maşinăriile sale şi instrumentele, ca să o dea la iveală pe însăşi disciplina disciplinelor, pe care-o numesc cu toţii dialectica? Ea ne-nvaţă să-i învăţăm pe alţii, ea ne-nvaţă să învăţăm, în ea se-nvederează pe sine raţiunea însăşi şi descoperă ce este, ce vrea, de ce este-n stare. Ştie că ştie; ea singura nu numai că voieşte, ci chiar şi poate să-i facă pe ştiutori. Însă, fiindcă, de cele mai multe ori, oamenii proşti

recte, utiliter et honeste, non ipsam sincerissimam quam rarus animus videt veritatem, sed proprios sensus consuetudinemque sectantur, oportebat eos non doceri solum quantum queunt, sed saepe et maxime commoveri. Hanc suam partem quae id ageret, necessitatis pleniorem quam puritatis, refertissimo gremio deliciarum, quas populo spargat, ut ad utilitatem suam dignetur adduci, vocavit rhetoricam. Hactenus pars illa quae in significando rationabilis dicitur, studiis liberalibus disciplinisque promota est.

XIV. - *Musica et poetica. Triplex sonus. Versus unde. Rhythmus.*

39. Hinc se illa ratio ad ipsarum rerum divinarum beatissimam contemplationem rapere voluit. Sed ne de alto caderet, quaesivit gradus, atque ipsa sibi viam per suas possessiones ordinemque molita est. Desiderabat enim pulchritudinem, quam sola et simplex posset sine istis oculis intueri; impediebatur a sensibus. Itaque in eos ipsos paululum aciem torsit, qui veritatem sese habere clamantes, festinantem ad alia pergere, importuno strepitu revocabant. Et primo ab auribus coepit, quia dicebant ipsa verba sua esse, quibus jam et grammaticam et dialecticam et rhetoricam fecerat. At ista potentissima secernendi cito vidit quid inter sonum et id cujus signum esset, distaret. Intellexit nihil aliud ad aurium judicium pertinere, quam sonum, eumque esse triplicem; aut in voce animantis, aut in eo quod flatus in organis faceret, aut in eo quod pulsu ederetur. Ad primum pertinere tragoedos vel comoedos, vel choros cujuscemodi, atque omnes omnino qui voce propria canerent: secundum tibiis et similibus instrumentis deputari: tertio dari citharas, lyras, cymbala, atque omne quod percutiendo canorum esset.

40. Videbat autem hanc materiam esse vilissimam, nisi certa dimensione temporum, et acuminis gravitatisque moderata varietate soni figurarentur. Recognovit hinc esse illa semina quae in grammatica, cum syllabas diligenti consideratione versaret, pedes et accentus vocaverat. Et quia

nu-l urmează, la cele ce-s drept, util şi onest îndrumaţi, pe însuşi atotsincerul adevăr, pe care-l vede rarul spirit, ci propriile simţuri şi consuetudinea, se cuvenea ca nu numai să fie-nvăţaţi, pe cât erau, ei, în stare, ci, adeseori, să fie şi maxim mişcaţi. Pe această parte a sa, care s-o facă pe asta din urmă, mai plină de necesitate decât de puritate, cu sânul atotplin de deliciile, pe care să i le-mprăştie poporului, ca să binevoiască să fie adus la utilitatea sa, a numit-o retorica. Până aci s-a întins, prin studiile liberale şi discipline, partea aceea, care, întru semnificare, e numită raţiona(bi)lă.

XIV. - *Muzica şi poetica. Sonul triplex. De unde-i versul. Ritmul.*

39. De-aci, mirifica raţiune a voit să se repeadă la atotfericita contemplaţiune a înseşi lucrurilor divine. Dar, ca să nu cadă din înalt, şi-a căutat paşii şi şi-a pregătit ca sie însăşi calea prin posesiunile sale şi prin ordine. Dorea, într-adevăr, frumseţea, pe care s-o poată privi singură şi simplă, fără ochii aceştia: era-mpiedicată de simţuri. Şi, aşa, şi-a întors puţintel raza aupra înseşi acelora care, strigând cumcă au la sine însele adevărul, o rechemau, prin zgomotul brutal, pe ea, grăbita să-nainteze la altele. Şi a-nceput, întâi şi-ntâi, cu urechile, fiindcă ziceau cumcă înseşi cuvintele, cu care făcuse, deja, şí gramatica şí dialectica, şí retorica, sunt ale loruşi. Dar ea, atotputernică-n scrutare, a văzut repede ce deosebire există între son şi cel al cărui semn era. A înţeles cumcă nu ţine nimic alta de judecata urechilor decât numai sonul şi că el este triplu: fie în vocea însufleţitului, fie în ceea ce făcea suflatul în instrumente, fie în ceea ce se producea prin lovire[91]. Că de primul aparţin tragedienii şi comedienii, ori chorurile de tot felul, şi absolut toţi care ar cânta prin vocea proprie: pe al doilea l-a atribuit naiurilor şi instrumentelor asemănătoare: celui de-al treilea i-au fost date ţiterele, lirele, cimbalele şi tot ce ţine de cântatul prin percuţie.

40. Vedea, însă, că această materie este atotvilă, dacă sonurile nu erau figurate prin certa dimensiune a timpilor şi prin moderata gravitate a ascuţimii şi a gravităţii. A recunoscut că de-aci sunt acele seminţe, pe care, când, în gramatică, mânuia, prin cercetare scrupuloasă, silabele, le numea picioare şi accente. Şi, fiindcă i-au

in ipsis verbis brevitates [Col. 1014] et longitudines syllabarum prope aequali multitudine sparsas in oratione attendere facile fuit, tentavit pedes illos in ordines certos disponere atque conjungere; et in eo primo sensum ipsum secuta, moderatos impressit articulos, quae et caesa et membra nominavit. Et ne longius pedum cursus provolveretur, quam ejus judicium posset sustinere, modum statuit unde reverteretur, et ab eo ipso versum vocavit. Quod autem non esset certo fine moderatum, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmi nomine notavit: qui latine nihil aliud quam numerus dici potuit. Sic ab ea poetae geniti sunt: in quibus cum videret non solum sonorum, sed etiam verborum rerumque magna momenta, plurimum eos honoravit, eisque tribuit quorum vellent rationabilium mendaciorum potestatem. Et quoniam de prima illa disciplina stirpem ducebant, judices in eos grammaticos esse permisit.

41. In hoc igitur quarto gradu, sive in rhythmis, sive in ipsa modulatione intelligebat regnare numeros, totumque perficere: inspexit diligentissime cujusmodi essent; reperiebat divinos et sempiternos, praesertim quod ipsis auxiliantibus omnia superiora contexuerat. Et jam tolerabat aegerrime splendorem illorum atque serenitatem corporea vocum materia decolorari. Et quoniam illud quod mens videt, semper est praesens, et immortale approbatur, cujus generis numeri apparebant; sonus autem quia sensibilis res est, praeterfluit in praeteritum tempus, imprimiturque memoriae; rationabili mendacio jam poetis favente ratione (quaerendumne quid propagini similiter inesset?), Jovis et Memoriae filias Musas esse confictum est. Unde ista disciplina sensus intellectusque particeps musicae nomen invenit.

XV. - *Geometria et Astronomia.*

42. Hinc est profecta in oculorum opes, et terram coelumque collustrans, sensit nihil aliud quam pulchritudinem sibi placere, et in pulchritudine figuras, in figuris dimensiones, in dimensionibus numeros;

fost uşor de văzut întru cuvintele însele scurtimile şi lungimile silabelor, răspândite aproape-n mulţime egală în rostire, a-ncercat să dispună şi să unească acele picioare în rânduri certe şi, urmând, mai întâi, într-asta, simţul însuşi, a marcat incizele moderate, pe care le-a numit, şi cezuri, şi membre[62]. Şi, ca să nu se desfăşure mai lung decât putea suporta judecata ei cursul picioarelor, a stabilit măsura de unde să se reîntoarcă, şi, prin însuşi acest fapt, a numit versul. Ceea ce nu era, însă, moderat printr-un fine cert, şi fugea, totuşi, raţiona(bi)l, cu picioare ordonate, a notat prin numele de ritm, care nu putea să-nsemne nimic alta în latineşte decât numărul. Aşa au fost născuţi de către ea poeţii: întru care, cum vedea marile momente nu doar ale sonurilor, ci chiar şi ale cuvintelor şi ideilor, i-a onorat pe ei cel mai mult şi le-a atribuit celor ce voiesc potestatea minciunilor raţiona(bi)le. Şi, fiindcă-şi trăgeau stirpea din acea primă disciplină, a permis ca judecătorii lor să fie grămăticii.

41. Pe această a patra treaptă, aşadar, înţelegea cumcă, fie în ritmuri, fie în modulaţiunea însăşi, domnesc numerii şi că ei desăvârşesc totul: i-a scrutat atotdiligent de ce fel sunt; îi găsea divini şi sempiterni, mai cu seamă că pe toate cele de mai nainte le-a întreţesut cu ajutorul loruşi. Şi, acum, tolera atotdureros că splendoarea lor şi serenitatea sunt decolorate de materia corporală a vocilor. Şi, fiindcă ceea ce vede mintea este pururea prezent şi-i aprobat nemuritor, din genul căruia apăreau numerii; sonul, însă, fiindcă este lucru sensibil, se scurge în timpul trecut şi este imprimat memoriei; prin minciuna raţiona(bi)lă s-a plăsmuit de către poeţi, fiindu-le deja favorabilă raţiunea (nu trebuie, oare, căutat ce poate exiata similar prăsilei?), cumcă muzele sunt fiicele lui Joe şi ale Memoriei. De unde, această disciplină, părtaşa simţului şi a intelectului, şi-a aflat numele de muzică.

XV. - *Geometria şi Astronomia.*

42. De aci a înaintat în averile ochilor şi, scrutând pământul şi cerul, a simţit cumcă lor nu le place nimic alta decât frumseţea, şi, în frumseţe, figurile, în figuri, dimensiunile, în dimensiuni, numerii; şi a căutat ea însăşi cu sine dacă este sau nu aici o astfel

quaesivitque ipsa secum, utrum ibi talis linea talisque rotunditas, vel quaelibet alia forma et figura esset, qualem intelligentia contineret. Longe deteriorem invenit, et nulla ex parte quod viderent oculi cum eo quod mens cerneret, comparandum. Haec quoque distincta et disposita, in disciplinam redegit, appellavitque geometriam. Motus eam coeli multum movebat, et ad se diligenter considerandum invitabat. Etiam ibi per constantissimas temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus, per intervallorum spatia moderata, intellexit nihil aliud quam illam dimensionem numerosque dominari. Quae similiter definiendo ac secernendo in ordinem nectens, astrologiam genuit; magnum religiosis argumentum, tormentumque curiosis.

43. In his igitur omnibus disciplinis occurrebant ei omnia numerosa, quae tamen in illis dimensionibus manifestius eminebant, quas in seipsa cogitando atque volvendo intuebatur verissimas: in his autem quae sentiuntur, umbras earum potius atque vestigia recolebat. **[Col. 1015]** Hic se multum erexit, multumque praesumpsit; ausa est immortalem animam comprobare. Tractavit omnia diligenter, percepit prorsus se plurimum posse; et quidquid posset, numeris posse. Movit eam quoddam miraculum, et suspicari coepit seipsam fortasse numerum esse eum ipsum quo cuncta numerarentur; aut si id non esset, ibi tamen eum esse quo pervenire satageret. Hunc vero totis viribus comprehendit, qui jam universae veritatis index futurus, ille cujus mentionem fecit Alypius, cum de Academicis quaereremus, quasi Proteus in manibus erat (**Lib. 3, Contra Acad., cap. 5, n. 11**). Imagines enim falsae rerum earum quas numeramus, ab illo occultissimo quo numeramus defluentes, in sese rapiunt cogitationem, et saepe illum cum jam tenetur, elabi faciunt.

XVI. - *Disciplinae liberales efferunt intellectum ad divina.*

44. Quibus si quisque non cesserit, et omnia quae per tot disciplinas late varieque diffusa sunt, ad unum quoddam simplex verum certumque redegerit; eruditi

de linie, o astfel de rotunditate sau orice altă formă şi figură de care conţinea ea prin inteligenţă. Şi, ceea ce pot vedea ochii, a găsit cu multul şi cu multul mai rău şi absolut din nici o parte comparabil cu ceea ce discerne mintea. Pe acestea, de asemenea, distincte şi rânduite, le-a cuprins într-o disciplină şi a numit-o geometrie. Mult o mişca pe ea mişcarea cerului şi o invita s-o considere diligent întru sine. Şi a înţeles cumcă şi aici, prin atotconstantele alternări ale timpului, prin cursurile fixe şi definite ale astrelor, prin moderatele spaţii ale intervalelor, nu împărăţeşte nimic alta decât acea dimensiune şi numerii. Şi, la fel, definind, şí deosebind, şí torcând ea în ordine a născut astrologia, marele argument religioşilor şi tortură curioşilor.

43. În toate aceste discipline, aşadar, îi ocurau ei armonioase toate, dintre care, totuşi, eminau mai învederat, întru mirificele proporţii ritmice, cele pe care, cugetându-le ea întru sine însăşi şi desfăşurându-le, le vedea atotadevărate: întru acestea, însă, ce sunt simţite, îşi amintea mai degrabă umbrele şi vestigiile acelora. Mult s-a-nălţat ea aici şi mult prezumat-a; îndrăznit-a să comprobeze nemuritor sufletul. Tratatu-le-a diligent pe toate, a perceput întrutotul că ea poate mult de totul, şi că tot ceea ce poate prin numeri poate. A cutremurat-o pe ea un miracol şi-a început să socoată-ntru sine cumcă ea însăşi este, poate, numărul acela însuşi prin care sunt numărate toate, sau, dacă nu-i ea acela, el este, totuşi, acolo, unde se zbătea ea să ajungă. L-a-mbrăţişat, însă, cu toate puterile sale pe acesta, care, iată, iudice viitor al întregului adevăr, acela, a cărui menţiune a făcut-o Alypiu, când discutam despre academici, era în mâini un cvasi Proteu (Lib. 3, *Contra Acad.*, cap. 5, n. 11)[63]. Imaginile false, încaltea, ale acelor lucruri, pe care le numărăm, decurgând de la acela atotocult, prin care numărăm, răpesc întru sine însele cugetarea şi fac, adesea, ca el să fie scăpat tocmai decum e prins.

XVI. - *Disciplinele liberale ridică intelectul la divine.*

44. Faţă cu care, dacă cineva nu va fi cedat şi le va fi rânduit pe toate, ce sunt variu şi peste tot răspândite întru atâtea discipline, la unul simplu, adevărat şi cert, atotdemn, el, de numele de erudit,

nomine dignissimus, non temere jam quaerit illa divina, non jam credenda solum, verum etiam contemplanda, intelligenda atque retinenda. Quisquis autem vel adhuc servus cupiditatum, et inhians rebus pereuntibus; vel jam ista fugiens, casteque vivens, nesciens tamen quid sit nihil, quid informis materia, quid formatum exanime; quid corpus, quid species in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore; quid motus secundum locum, quid motus non secundum locum, quid stabilis motus, quid sit aevum; quid sit nec in loco esse, nec nusquam; et quid sit praeter tempus, et semper; quid sit et nusquam esse, et nusquam non esse; et nunquam esse, et nunquam non esse: quisquis ergo ista nesciens, non dico de summo illo Deo, qui scitur melius nesciendo, sed de anima ipsa sua quaerere ac disputare voluerit, tantum errabit, quantum errari plurimum potest: facilius autem cognoscet ista, qui numeros simplices atque intelligibiles comprehenderit. Porro istos comprehendet, qui et ingenio valens, et privilegio aetatis aut cujuslibet felicitatis otiosus, et studio vehementer incensus, memoratum disciplinarum ordinem, quantum satis est, fuerit persecutus. Cum enim artes illae omnes liberales, partim ad usum vitae, partim ad cognitionem rerum contemplationemque discantur; usum earum assequi difficillimum est, nisi ei qui ab ipsa pueritia ingeniosissimus, instantissime atque constantissime operam dederit.

XVII. - *Arduas quaestiones ne attingant non instructi disciplinis.*

45. Quod vero ex illis ad id quod quaerimus opus est, ne te, quaeso, mater, haec velut rerum immensa quaedam silva deterreat. Etenim quaedam de omnibus eligentur numero paucissima, vi potentissima, cognitione autem multis quidem ardua; tibi tamen, cujus ingenium quotidie mihi novum est, et cujus **[Col. 1016]** animum vel aetate vel admirabili temperantia remotissimum ab omnibus nugis, et a magna labe corporis emergentem, in se multum surrexisse cognosco, tam erunt facilia quam difficilia tardissimis miserrimeque viventibus. Si enim dicam te facile

nu temerar caută de-acum să le afle pe cele divine, de-acum nu doar de crezut, ci chiar de contemplat, de-nţeles şi de reţinut. Oricine, însă, fie încă serv al cupidităţilor şi doritor arzător al lucrurilor pieritoare, fie fugind deja de acestea şi cast trăitor, neştiutor, totuşi, ce este nimicul, ce, materia informă, ce, formatul neînsufleţit; ce, corpul, ce, spiţele în corp, ce, locul, ce, timpul, ce, în loc, ce, în timp; ce, mişcarea după loc, ce, mişcarea nu după loc, ce, mişcarea stabilă, ce este evul, ce este a nu fi nici în loc, nici nicăieri; ce este în afara timpului, şi pururea; ce este a nu fi nicăieri şi a fi peste tot, şi a nu fi niciodată şi a fi totdeauna: oricine va fi voit, aşadar, neştiindu-le pe acestea, să se întrebe şi să dispute, nu zic despre mirific supremul Dumnezeu, Carele-i ştiut mai bine neştiindu-L[64], ci despre însuşi sufletul său, va greşi atât, cât se poate greşi mai mult: însă le va cunoaşte mai uşor pe acestea cel ce va fi-nţeles pe deplin numerii simpli şi inteligibili. Îi va-nţelege, apoi, pe ei cel care, şi prin talentul înnăscut[65], în stare, şi liber de griji, prin privilegiul vârstei şi al unei anume situaţii fericite, şi încins cu ardoare de studiu va fi urmat, cât este de saţ, amintita ordine a disciplinelor. Cum toate aceste arte liberale sunt, de-altminteri, învăţate, parte-ntru uzul vieţii, parte-ntru cunoaşterea şi contemplarea lucrurilor, uzul lor e atotdificil să şi-l dobândească, cu excepţia celui care, din fragedă pruncie, atottalentat[66], le va fi acordat atotpotrivit şi atotconstant toată silinţa.

XVII. - *Chestiunile grele să nu le atingă neinstruiţii întru discipline.*

45. Faptul că noi avem, încaltea, trebuinţă dintru ele la ceea ce căutăm să aflăm, te rog, mamă, să nu te-nspăimânte pe tine asta, precum o anume imensă pădure de lucruri[67]. De-altminteri, vor fi alese, dintre toate, unele, puţine la număr, atotputernice prin forţă, multora, însă, greu, într-adevăr, de cunoscut, ţie, totuşi, al cărei ingeniu este pentru mine zilnic nou şi al cărei spirit, fie prin etate, fie printr-o admirabilă temperanţă atotîndepărtat de toate nimicurile, şi, scăpând el de marea cădere a corpului, cunosc că s-a-nălţat mult întru sine, îţi vor fi atât de uşoare, pe cât de grele, atotgreilor la minte şi atotmizer vieţuitorilor. Dacă aş zice,

ad eum sermonem perventuram, qui locutionis et linguae vitio careat, profecto mentiar. Me enim ipsum, cui magna necessitas fuit ista perdiscere, adhuc in multis verborum sonis Itali exagitant; et a me vicissim, quod ad ipsum sonum attinet, reprehenduntur. Aliud est enim esse arte, aliud gente securum. Soloecismos autem quos dicimus, fortasse quisque doctus diligenter attendens in oratione mea reperiet; non enim defuit qui mihi nonnulla hujusmodi vitia ipsum Ciceronem fecisse peritissime persuaserit. Barbarismorum autem genus nostris temporibus tale compertum est, ut et ipsa ejus oratio barbara videatur, qua Roma servata est. Sed tu, contemptis istis vel puerilibus rebus, vel ad te non pertinentibus, ita grammaticae pene divinam vim naturamque cognoscis, ut ejus animam tenuisse, corpus reliquisse disertis videaris.

46. Hoc etiam de caeteris hujusmodi artibus dixerim: quas si penitus fortasse contemnis, admoneo te, quantum filius audeo, quantumque permittis, ut fidem istam tuam, quam venerandis mysteriis percepisti, firme cauteque custodias; deinde ut in hac vita atque moribus constanter vigilanterque permaneas. De rebus autem obscurissimis, et tamen divinis, quomodo Deus et nihil mali faciat, et sit omnipotens, et tanta mala fiant; et cui bono mundum fecerit, qui non erat indigus; et utrum semper fuerit malum, an tempore coeperit; et, si semper fuit, utrum sub conditione Dei fuerit: et, si fuit, utrum etiam iste mundus semper fuerit, in quo illud malum divino ordine dominaretur; si autem hic mundus aliquando esse coepit, quomodo antequam esset, potestate Dei malum tenebatur; et quid opus erat mundum fabricari, quo malum quod jam Dei potestas frenabat, ad poenas animarum includeretur; si autem fuit tempus quo sub Dei dominio malum non erat, quid subito accidit, quod per aeterna retro tempora non acciderat. In Deo enim novum exstitisse consilium, ne dicam impium, ineptissimum est dicere. Si autem importunum fuisse, et quasi improbum malum Deo

încaltea, că tu ai să ajungi uşor la acel discurs, care să fie lipsit de viciul rostirii şi-al limbei, aş minţi-ntrutotul. Căci pe mine însumi, care am avut mare trebuinţă să le-nvăţ bine pe acestea, mă critică încă în multe sonuri ale cuvintelor; şi sunt respinşi, la rându-le, de către mine în ceea ce tine de sonul însuşi. Una este, altminteri, a fi sigur prin artă, alta, prin gintă[68]. Cele pe care le numim solecisme[69], însă, un doct oarecare, luând atent seama, le va găsi, poate, în rostirea mea; nu a lipsit, de-altminteri, cel care să-mi persuadeze atotabil cumcă unele vicii de felul acesta a comis însuşi Cicero. Genul barbarismelor[70], însă, s-a dovedit astfel în timpurile noastre, încât pare barbar până şi însuşi discursu-i, prin care a fost salvată Roma. Dar tu, dispreţuindu-le pe acestea, fie ca jocuri puerile, fie ca neprivindu-te pe tine, cunoşti astfel natura şi puterea aproape divină a gramaticii, încât pari că i-ai reţinut sufletul şi le-ai lăsat corpul său curioşilor.

46. Asta aş putea-o zice şi despre celelalte arte de felul acesta, pe care, dacă le dispreţuieşti, poate, întrutotul, te sfătuiesc, pe cât îndrăznesc eu, ca fiu, şi pe cât îmi permiţi, să custodeşti ferm şi precaut această credinţă a ta, pe care ai dobândit-o prin venerarea misteriilor, apoi să stărui constant şi vigilent întru acest fel de viaţă şi moravuri. Despre lucrurile atotobscure, însă, şi divine, totuşi: în ce chip Dumnezeu nici nu face răul, şi este şi omnipotent, şi şi sunt făcute atâta de multe rele; şi la ce bun va fi făcut lumea, Cel Ce nu ducea lipsă de nimic; şi dacă răul va fi fost dintotdeauna sau va fi început în timp; şi, dacă va fi fost dintotdeauna, de a fost sau nu sub condiţiunea[71] lui Dumnezeu; şi, dacă a fost, de a fost sau nu dintotdeauna chiar şi această lume, în care răul acela să fie dominat prin ordinea divină; dacă, însă, această lume a început cândva să fie, în ce chip, mai nainte să fie, era ţinut prin potestatea lui Dumnezeu răul; şi la ce era nevoie să fie făurită lumea, în care răul, pe care deja potestatea lui Dumnezeu îl înfrâna, să fie inclus spre pedepsele sufletelor; dacă a fost, însă, un timp în care răul nu era sub stăpânirea lui Dumnezeu, ce s-a-ntâmplat subit, ce nu s-a-ntâmplat în urmă prin timpurile eterne; cumcă s-a ivit un nou plan întru Dumnezeu este, ca să nu zic impiu, atotinept a zice; dacă zicem, însă, ceea ce socot unii, cumcă răul i-a fost inabordabil şi evasienorm lui Dumnezeu, de-acum nimenea, învăţat, nu-şi va

dicimus, quod nonnulli existimant, jam nemo doctus risum tenebit, nemo non succensebit indoctus. Quid enim potuit Deo nocere mali nescio qua illa natura? Si enim dicunt non potuisse, fabricandi mundi causa non erit: si potuisse dicunt, inexpiabile nefas est Deum violabilem credere; nec ita saltem, ut vel virtute providerit, ne sua substantia violaretur. Namque animam poenas hic pendere fatentur, cum inter ejus et Dei substantiam nihil velint omnino distare. Si autem istum mundum non factum dicamus, impium est atque ingratum credere, ne illud sequatur, quod Deus eum non fabricarit: ergo de his atque hujusmodi rebus, aut ordine illo eruditionis, aut nullo modo quidquam requirendum est.

XVIII. - [**Col. 1017**] *Quo ordine anima provehitur ad cognitionem sui et ipsius unitatis. Omnia in unum tendunt.*

47. Et ne quisquam latissimum aliquid nos complexos esse arbitretur, hoc dico planius atque brevius. Ad istarum rerum cognitionem neminem aspirare debere sine illa quasi duplici scientia bonae disputationis, potentiaeque numerorum. Si quis etiam hoc plurimum putat, solos numeros optime noverit, aut solam dialecticam. Si et hoc infinitum est, tantum perfecte sciat quid sit unum in numeris, quantumque valeat; nondum in illa summa lege summoque ordine rerum omnium, sed in iis quae quotidie passim sentimus atque agimus. Excipit enim hanc eruditionem jam ipsa philosophiae disciplina, et in ea nihil plus invenit quam quid sit unum, sed longe altius longeque divinius. Cujus duplex quaestio est: una de anima, altera de Deo. Prima efficit ut nosmetipsos noverimus; altera, ut originem nostram. Illa nobis dulcior, ista charior; illa nos dignos beata vita, beatos haec facit; prima est illa discentibus, ista jam doctis. Hic est ordo studiorum sapientiae, per quem fit quisque idoneus ad intelligendum ordinem rerum, id est, ad dignoscendos duos mundos, et ipsum parentem universitatis; cujus nulla scientia est in anima, nisi scire quemodo eum nesciat.

ţine râsul, şi se va-nfuria tot ne-nvăţatul; ce i-a putut dăuna, încaltea, lui Dumnezeu natura aceea, nu ştiu eu care, a răului?; dacă ei zic, într-adevăr, cumcă nu i-a putut, nu va exista cauza făuririi lumii; dacă ei zic că i-a putut, e o nelegiuire inexpiabilă a-L crede pe Dumnezeu violabil; şi nici măcar aşa, încât să fi prevăzut să nu fie violată substanţa sa fie şi de către virtute; căci aci mărturisesc ei cumcă sufletul îşi ispăşeşte pedepsele, cum nu voiesc să fie absolut nici o deosebire între substanţa lui[72] şi a lui Dumnezeu; dacă vom numi, însă, nefăcută această lume, e impiu şi ingrat a crede, să nu urmeze logic faptul că nu a făcut-o Dumnezeu: despre acestea, prin urmare, sau despre lucruri de felul acesta, ori nu-i de căutat cu nici un chip nimic, sau e de căutat prin acea ordine a instruirii[73].

XVIII. - *Prin ce ordine e purtat sufletul la cunoaşterea de sine şi a unităţii înseşi. Toate tind întru una.*

47. Şi ca să nu creadă neştine cumcă noi am îmbrăţişat ceva latissim, pe-asta o zic mai de-a dreptul şi mai pe scurt. La cunoaşterea acestor lucruri nu trebuie să aspire nimenea fără acea cvasiîngemănată ştiinţă a bunei dispute şi a puterii numerilor. Dacă cineva o socoate, bunăoară, prea mult pe asta, cunoască el optim numai numerii sau numai dialectica. Dacă şi asta-i infinit, ştie el perfect numai ce-i unu[74] în numeri şi cât e în stare, şi nu încă în acea supremă lege şi-n suprema ordine a tuturor lucrurilor, ci-n cele ce le simţim peste tot şi le facem zilnic. De-altminteri, şi-a luat deja asupra-şi această învăţătură însăşi disciplina filosofiei, şi nu află nimic mai mult întru acelea, decât ce-i unul, dar cu multul mai înalt şi cu multul mai divin. A cărei chestiune este dublă: prima despre suflet, a doua despre Dumnezeu. Prima face să ne cunoaştem pe noi înşine, a doua, originea noastră. Prima ne este mai dulce, a doua, mai scumpă; prima ne face demni de viaţa fericită, a doua, fericiţi; prima este aceea a celor ce-nvaţă, a doua, a deja docţilor. Aceasta este ordinea studiilor înţelepciunii, ordine, prin care devine oricine apt de-a înţelege ordinea lucrurilor, adică, de a distinge două lumile şi pe însuşi părintele universalităţii, a cărui ştiinţă nu-i niciuna în suflet decât numai că ştie în ce chip să nu-L ştie.

48. Hunc igitur ordinem tenens anima jam philosophiae tradita, primo seipsam inspicit: et cui jam illa eruditio persuasit, aut suam, aut seipsam esse rationem, in ratione autem aut nihil esse melius et potentius numeris, aut nihil aliud quam numerum esse rationem; ita secum loquetur: Ego quodam meo motu interiore et occulto, ea quae discenda sunt possum discernere et connectere, et haec vis mea ratio vocatur. Quid autem discernendum est, nisi quod aut unum putatur et non est, aut certe non tam unum est quam putatur? Item, cur quid connectendum est, nisi ut unum fiat, quantum potest? Ergo et in discernendo et in connectendo, unum volo, et unum amo. Sed cum discerno, purgatum; cum connecto, integrum volo. In illa parte vitantur aliena, in hac propria copulantur, ut unum aliquid perfectum fiat. Lapis ut esset lapis, omnes ejus partes, omnisque natura in unum solidata est. Quid arbor? nonne arbor non esset, si una non esset? Quid membra cujuslibet animantis ac viscera, et quidquid est eorum e quibus constat? Certe si unitatis patiantur divortium, non erit animal. Amici quid aliud quam unum esse conantur? Et quanto magis unum, tanto magis amici sunt. Populus una civitas est, cui est periculosa dissensio: quid est autem dissentire, nisi non unum sentire? Ex multis militibus fit unus exercitus: nonne quaevis multitudo eo minus vincitur, quo magis in unum coit? Unde ipsa cóitio in unum, cuneus nominatus est, quasi couneus. Quid amor omnis? nonne unum vult fieri cum eo quod amat, et si ei contingat, unum cum eo fit? Voluptas ipsa non ob aliud delectat vehementius, nisi quod amantia sese corpora in unum coguntur. Dolor unde perniciosus est? Quia id quod unum [**Col. 1018**] erat, dissicere nititur.

XIX. - *Homo unde brutis praestantior, quomodo possit videre Deum.*

Ergo molestum et periculosum est, cum eo unum fieri quod separari potest.

48. Această ordine ţinând-o, aşadar, sufletul, dedat de-acum filosofiei[75], se scrutează, mai întâi, pe sine însuşi: şi, cui acea învăţătură i-a demonstrat deja convingător cumcă sau el însuşi, sau a sa, este raţiunea, în raţiune, însă, ori nu este nimic mai bun şi mai puternic decât numerii, ori că raţiunea nu-i nimic alta decât numărul[76], va vorbi cu sine însuşi astfel: «Eu, printr-o anume mişcare a mea, interioară şi ocultă, le pot discerne şi întreţese pe cele ce-s de-nvăţat, şi această putere a mea se numeşte raţiune. Ce-i, însă, de discernut, decât numai ceea ce-i gândit una şi nu este, sau, desigur, nu-i decât una, cât e gândit? Iarăşi, de ce-i ceva de-ntreţesut, decât numai să fie făcut una, cât se poate? Aşadar, şi discernnd şi-ntreţesând, una voiesc şi una iubesc. Dar, când discern voiesc purgatul, când întreţes, integrul. În prima parte, sunt evitate străinele, în a doua, sunt copulate propriile, ca una să devină ceva perfect. Piatra, ca să fie piatră, în toate părţile ei şi toată natura, în una întăritu-s-a. Ce, arborele, ar mai fi el, oare, arbore, de n-ar fi una? Ce, mădularele oricărui însufleţit şi viscerele, şi tot ceea ce ţine de cele dintru care consistă? Desigur, dacă ar suporta divorţul unităţii, nu va fi animal. Amicii ce alta se sforţează decât să fie una? Şi, cu cât mai mult sunt una, cu atât, mai amici. Poporul este o cetate căreia-i este periculoasă disensiunea: ce alta înseamnă, însă, a fi în disensiune decât numai şi numai a nu se simţi una? Dintru mulţi soldaţi e făcută o armată: oare nu orice multitudine e cu atât mai puţin învinsă cu cât mai mult se-ntreţese-n formă de cui în una? De unde înseşi întreţeserea-n formă de cui în una este numită formaţie de luptă în formă de cui, o cvasi **couneus**[77]. Ce, iubirea toată nu voieşte, oare, să devină una cu ceea ce iubeşte, şi, de se-ntâmplă, devine una? Voluptatea însăşi nu delectează mai vehement de alta decât numai pentru că corpurile ce se iubsc îndesine se adună în una. Durerea de unde-i mai vătămătoare? Fiindcă ceea ce era una tinde să se împrăştie.

XIX. - *De unde le este omul mai prestant brutelor; în ce chip ar putea să-L vadă pe Dumnezeu.*

Este, deci, molest şi periculos a deveni una cu ceea ce poate să se separe.

49. Ex multis rebus passim ante jacentibus, deinde in unam formam congregatis, unam facio domum. Melior ego, siquidem ego facio, illa fit: ideo melior quia facio; non dubium est inde me esse meliorem quam domus est. Sed non inde sum melior hirundine, aut apicula; nam et illa nidos affabre struit, et illa favos: sed his melior, quia rationale animal sum. At si in ratis dimensionibus ratio est; numquidnam et aves quod fabricant, minus apte congruenterque dimensum est? Imo numerosissimum est. Non ergo numerosa faciendo, sed numeros cognoscendo, melior sum. Quid ergo? illae nescientes operari numerosa poterant? Poterant profecto. Unde id docetur? Ex eo quod nos quoque certis dimensionibus linguam dentibus et palato accommodamus, ut ex ore litterae ac verba prorumpant, nec tamen cogitamus cum loquimur, quo motu oris id facere debeamus. Deinde quis bonus cantator, etiam si musicae sit imperitus, non ipso sensu naturali et rhythmum et melos perceptum memoria custodiat in canendo? quo quid fieri numerosius potest? Hoc nescit indoctus, sed tamen facit operante natura. Quando autem melior, et pecoribus praeponendus? Quando novit quod facit. At nihil aliud me pecori praeponit, nisi quod rationale animal sum.

50. Quomodo igitur immortalis est ratio, et ego simul et rationale et mortale quiddam esse definior? An ratio non est immortalis? Sed unum ad duo, vel duo ad quatuor, verissima ratio est: nec magis heri fuit ista ratio vera quam hodie; nec magis cras aut post annum erit vera; nec si omnis iste mundus concidat, poterit ista ratio non esse. Ista enim semper talis est; mundus autem iste nec heri habuit, nec cras habebit quod habet hodie, nec hodierno ipso die, vel spatio unius horae eodem loco solem habuit: ita cum in eo nihil manet, nihil vel parvo spatio temporis habet eodem modo. Igitur, si immortalis est ratio, et ego qui ista omnia vel discerno vel connecto, ratio sum; illud quo mortale appellor, non est meum. Aut, si anima non id est quod ratio, et tamen

49. Dintru mai multe lucruri, zăcând, mai nainte, peste tot, apoi adunate într-o singură formă, fac eu o casă. Mai bun sunt eu, dat fiind că eu fac, ea este făcută; şi de aceea-s mai bun, fiindcă fac; nu-i nici un dubiu cumcă de aci-s eu mai bun decât casa. Dar nu de aci-s mai bun decât rândunica sau albinuţa, că şí prima-şi construieşte măiestrit cuiburile şí a doua, fagurii: ci-s mai bun decât ele fiindcă eu sunt animal raţional. Dar, dacă în dimensiunile raţionate este raţiunea, nu cumva şi ceea ce făuresc păsările este mai puţin apt şi congruu cumpătat[78]? Ba, dimpotrivă,-i atotrostuit[79]. Nu deci făcând rostuitele, ci cunoscând rostul numerilor sunt eu mai bun. Ce, prin urmare, neştiutoare, ele puteau făuri rostuitele? Puteau absolut. De unde se-nvaţă asta? Din faptul că noi chíar, prin certe dimensiuni, ne acomodăm dinţilor şi palatului limba, ca să ţâşnească din gură literele şi cuvintele, şi nu cugetăm, totuşi, când vorbim, prin ce mişcare a gurii trebuie s-o facem pe asta. Apoi, care bun cântăreţ, chiar dacă neinstruit într-ale muzicii, nu custodeşte perceput în memorie, în timp ce cântă, şí ritmul şí melodia, decât care ce poate fi făcut mai rostuit? Asta n-o ştie neînvăţatul, şi, totuşi, o face prin lucrarea firii. Când este, însă, mai bun şi de prepus dobitoacelor? Când ştie ce face. Ei, bine, nimic alta nu i mă prepune pe mine dobitocului decât numai că sunt animal raţional.

50. În ce chip este, aşadar, nemuritoare raţiunea, şi eu mă definesc o anume fiinţă şí raţională, şí muritoare, totodată? Sau raţiunea nu este nemuritoare? Dar unu la doi sau doi la patru este o raţi(un)e atotadevărată, şi nici ieri nu a fost această raţi(un)e mai adevărată decât azi, şi nici nu va fi mâine, sau peste un an, mai adevărată, şi nici dacă întreagă acestă lume se va nimici, nu se va putea să nu fie acestă raţi(un)e. Aceasta, într-adevăr, este pururea aşa, lumea aceasta, însă, nici ieri nu a avut, nici mâine nu va avea ceea ce are azi, şi nici în însăşi ziua de astăzi, sau în spaţiul unei ore, n-a avut soarele-n acelaşi loc: aşa cum în ea nimic nu rămâne nemişcat, nimic, nici măcar în micul spaţiu al timpului, nu are în acelaşi mod. Aşadar, dacă raţiunea este nemuritoare, şi eu, care fie le discern, fie le-ntreţes pe acestea toate, sunt raţiunea, acel muritor, prin care mă numesc, nu este al meu. Sau, dacă

ratione utor, et per rationem melior sum; a deteriore ad melius, a mortali ad immortale fugiendum est. Haec et alia multa secum anima bene erudita loquitur, atque agitat: quae persequi nolo, ne cum ordinem vos docere cupio, modum excedam, qui pater est ordinis. Gradatim enim se, et ad mores vitamque optimam non jam sola fide, sed certa ratione perducit. Cui numerorum vim atque potentiam diligenter intuenti nimis indignum videbitur et nimis flendum, per suam scientiam versum bene currere citharamque concinere, et suam vitam seque ipsam quae anima est, devium [**Col. 1019**] iter sequi, et dominante sibi libidine, cum turpissimo se vitiorum strepitu dissonare.

51. Cum autem se composuerit et ordinaverit, ac concinnam pulchramque reddiderit, audebit jam Deum videre, atque ipsum fontem unde manat omne verum, ipsumque Patrem Veritatis. Deus magne, qui erunt illi oculi! quam sani, quam decori, quam valentes, quam constantes, quam sereni, quam beati! Quid autem est illud quod vident? quid, quaeso? Quid arbitremur, quid aestimemus, quid loquamur? Quotidiana verba occurrunt, et sordidata sunt omnia vilissimis rebus. Nihil amplius dicam, nisi promitti nobis aspectum pulchritudinis, cujus imitatione pulchra, cujus comparatione foeda sunt caetera. Hanc quisquis viderit (videbit autem qui bene vivit, bene orat, bene studet), quando eum movebit cur alius optans habere filios non habeat, alius abundantes exponat, alius oderit nascituros, diligat alius natos: quomodo non repugnet nihil futurum esse, quod non sit apud Deum, ex quo necesse est ordine omnia fieri, et tamen non frustra Deum rogari? Postremo, quando justum virum movebunt aut ulla onera, aut ulla pericula, aut ulla fastidia, aut ulla blandimenta fortunae? In hoc enim sensibili mundo vehementer considerandum est quid sit tempus et locus; ut quod delectat in parte, sive loci, sive temporis, intelligatur tamen multo esse melius totum, cujus illa pars est; et rursus, quod offendit in parte, perspicuum sit homini docto, non ob aliud

sufletul nu este ceea ce-i raţiunea, şi totuşi mă folosesc de raţiune, şi prin raţiune sunt mai bun, e de fugit de la mairău la maibun, de la muritor la nemuritor.» Acestea şi multe altele le vorbeşte cu sine sufletul bine instruit şi le frământă, pe care nu vreau a le urma, ca nu cumva, cum doresc să vă învăţ pe voi ordinea, să depăşesc cumpătul[80], care este tatăl ordinei. Treptat, într-adevăr, se şi îndreaptă el la moravurile şi viaţa optimă, de-acum nu prin singură credinţa, ci prin certa raţiune. Căruia, scrutând diligent forţa numerilor şi potenţa, i se va părea foarte nedemn şi de plâns foarte că prin ştiinţa sa versul fuge bine şi ţitera cântă frumos, şi viaţa sa şi el însuşi, carele este suflet, urmează un drum lăturalnic şi, fiindu-i sieşi stăpân libidoul, el cântă fals dimpreună cu atotruşinosul huruit al viciilor.

51. De-ndată ce se va fi gătit pe sine şi se va fi ordonat, şi se va fi redat sieşi încântător şi frumos, va auzi, acum, că-L vede pe Dumnezeu, şi însuşi izvorul de unde izvorăşte tot adevăr(at)ul, şi pe Însuşi Tatăl Adevărului. Dumnezeule mare, care vor fi ochii aceia, cât de sănătoşi, cât de încântători, cât de puternici, cât de constanţi, cât de senini, cât de fericiţi! Ce este, însă, ceea ce văd ei, ce, mă rog? Cuvintele cotidiene ocură, şi-s toate întinate de-atotvilele lucruri. Nimic nu voi zice mai amplu decât că ni se promite nouă aspectul[81] frumseţii, prin imitaţia căreia-s frumoase toate, în comparaţie cu care-s hâde toate. Pe aceasta oricine o va fi văzut (o va vedea, însă, cine trăieşte bine, se roagă bine, studiază bine), când îl va mişca pe el de ce unul, dorind să aibă fii, nu-i are, altul, avându-i din abundenţă, îi expune, altu-i urăşte, stând să se nască, altul, născuţi, îi îndrăgeşte: precum nu-i nici o contradicţie cumcă n-are să fie nimic ce nu-i la Dumnezeu, de la Carele e necesar să fie făcute prin ordine toate, şi totuşi Dumnezeu nu este rugat în zadar? În sfârşit, când îl mişcă pe omul just fie unele greutăţi, fie unele pericole, fie unele scârboşenii, fie unele mângâieri ale sorţii? În această lume sensibilă, încaltea, e de considerat cu cea mai mare atenţie ce este timpul şi locul; ca faţă cu ceea ce delectează în parte, fie a locului, fie a timpului, să se-nţeleagă, totuşi, cumcă este cu multul mai bun totul, a cărui parte este aceea; şi, iarăşi, să-i fie atotînvederat omului doct cumcă ceea

offendere, nisi quia non videtur totum, cui pars illa mirabiliter congruit: in illo vero mundo intelligibili, quamlibet partem, tanquam totum, pulchram esse atque perfectam. Dicentur ista latius, si vestra studia sive memoratum istum a nobis, sive alium fortasse breviorem atque commodiorem, rectum tamen ordinem, ut hortor ac spero, tenere instituerint, atque omnino graviter constanterque tenuerint.

XX. - *Epilogus hortans ad bonam vitam.*

52. Quod ut nobis liceat, summa opera danda est optimis moribus; Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit: bene autem viventes facillime exaudiet (**1 Retract., c. 3, n. 3**). Oremus ergo, non ut nobis divitiae, vel honores, vel hujusmodi res fluxae atque nutantes, et quovis resistente transeuntes, sed ut ea proveniant, quae nos bonos faciant ac beatos. Quae vota ut devotissime impleantur, tibi maxime hoc negotium, mater, injungimus; cujus precibus indubitanter credo atque confirmo mihi istam mentem Deum dedisse, ut inveniendae veritati nihil omnino praeponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil [**Col. 1020**] amem. Nec desino credere nos hoc tantum bonum, quod te promerente concupivimus, eadem te petente adepturos. Jam vero te, Alypi, quid horter? quid moneam? Qui propterea nimius non es, quia talia quantumvis amare, fortasse semper parum, nimium vero nunquam recte dici potest.

53. Hic ille: Vere effecisti, inquit, ut memoriam doctissimorum ac magnorum virorum, quae aliquando pro rerum magnitudine incredibilis videbatur, et quotidiana consideratione, et ista praesenti quae in te nobis est admiratione, non solum dubiam non habeamus, verum etiam, si necesse sit, de illa jurare possimus. Quid enim? nobis nonne illa venerabilis ac prope divina, quae jure et habita est et probata Pythagorae disciplina, abs te hodie nostris etiam pene oculis reserata est (**Lib. 1 Retract., cap.**

ce ofensează în parte, nu ofensează de alta decât numai fiindcă nu e văzut totul, căruia partea aceea îi este mirabil congruă: că, în acea lume inteligibilă, însă, oricare parte, precum totul, este frumoasă şi perfectă. Acestea vor fi zise mai pe larg, dacă studiile voastre vor fi instituit să ţină, şi, precum vă îndemn şi sper, vor fi ţinut absolut serios şi constant, fie ordinea aceasta, amintită de noi, fie alta, mai scurtă, poate, şi mai comodă, dreaptă, totuşi.

XX. - *Epilogul, îndemnând la viaţa bună.*

52. Fapt care, ca să ni se permită, ne e de dat moravurilor bune suprema străduinţă, căci altfel Dumnezeul nostru nu ne va putea asculta favorabil, pe binevieţuitori, însă, îi va asculta atotuşor (Lib. I, *Retract.*, c. 3, n. 3.). Să ne rugăm, aşadar, să ni se arate nouă nu averea, onorurile, nici lucruri de felul acesta, nesigure şi-nşelătoare, şi, oricât opunându-se oricine, trecătoare, ci cele care să ne facă buni şi fericiţi. Care voturi[82], ca să se-mplinească atotdevotat, ţie-ţi punem, mai cu seamă, în sarcină lucrarea aceasta, mamă, prin ale cărei rugăciuni cred nestrămutat şi confirm că Dumnezeu mi-a dat mie gândul acesta ca să nu-i prepun absolut nimic găsirii adevărului, să nu voiesc nimic alta, să nu cuget nimic, să nu iubesc nimic. Şi nici nu-ncetez să cred cumcă binele acesta atâta de mare, pe care prin meritul tău l-am dorit dimpreună, tu una şi-aceeaşi cerându-l, noi avem să-l dobândim. Acum, pe tine, Alypiu, ce să te-ndemn, ce să te sfătuiesc? Tu, care de aceea nu eşti peste măsură, pentru că a le iubi oricât vrei pe unele ca acestea se poate zice, pe drept, pururea, prea puţin, peste măsură, însă, niciodată."

53. Aci, el: „Cu adevărat ai reuşit", zice, „ ca, şi prin cercetarea de zi cu zi, şi prin prezenta admiraţie pe care-o avem noi faţă de tine, memoria atotdocţilor şi marilor bărbaţi, care, din cauza magnitudinii lucrurilor, părea uneori incredibilă, nu doar să n-o mai avem în dubiu, ci chiar, de-i necesar să putem jura în favoarea ei. Ce, altminteri, acea disciplină venerabilă şi aproape divină, care, pe drept, ne-a fost ţinută şi probată a lui Pytagora, nu le-a fost ea, oare, aproape deschisă astăzi de către tine chiar ochilor noştri (Lib. I *Retract.*, c. 3. n. 3)? Cum tu ne-ai indicat, şi pe scurt,

3, n. 3)? Cum et vitae regulas, et scientiae non tam itinera quam ipsos campos, ac liquida aequora, et quod illi viro magnae venerationi fuit, ipsa etiam sacraria veritatis ubi essent, qualia essent, quales quaererent, et breviter, et ita plene significasti, ut quamvis suspicemur, et credamus tibi esse adhuc secretiora, tamen non absque impudentia nos putemus, si amplius quidquam flagitandum abs te arbitremur.

54. Accipio ista, inquam, libenter. Neque enim me tam verba tua, quae vera non sunt, quam verus in verbis animus delectat atque excitat. Et bene quod ei mittere statuimus has litteras, qui de nobis solet libenter multa mentiri. Si qui autem alii fortasse legerint, neque hos metuo, ne tibi succenseant. Quis enim amantis errori in judicando non benevolentissime ignoscat? Quod autem Pythagorae mentionem fecisti, nescio quo illo divino ordine occulto tibi in mentem venisse credo. Res enim multum necessaria mihi prorsus exciderat, quam in illo viro (si quid litteris memoriae mandatis credendum est; quamvis Varroni quis non credat?) mirari et pene quotidianis, ut scis, efferre laudibus soleo **(Ibid.)**, quod regendae reipublicae disciplinam suis auditoribus ultimam tradebat jam doctis, jam perfectis, jam sapientibus, jam beatis. Tantos ibi enim fluctus videbat, ut eis nollet committere nisi virum qui et in regendo pene divine scopulos evitaret, et, si omnia defecissent, ipse illis fluctibus quasi scopulus fieret. De solo enim sapiente verissime dici potest,

Ille velut pelagi rupes immota, resistit;

et caetera quae luculentis in hanc sententiam versibus dicta sunt **(Aeneid., lib. 7, vers. 585-589)**. Hic finis disputationis factus est, laetisque omnibus et multum sperantibus consessum dimisimus, cum jam nocturnum lumen fuisset illatum.

şi pe deplin, şi normele vieţii, şi nu atât drumurile cât înseşi câmpiile şi limpezile mări ale ştiinţei, şi, ceea ce i-a fost ilustrului bărbat spre marea veneraţie, chiar şi unde ar fi, de ce fel ar fi înseşi altarele adevărului şi de ce fel să fie cei ce ar căuta să le afle, aşa, încât, oricât presupunem şi credem cumcă tu mai deţii încă şi altele mai secrete, totuşi, să considerăm noi nu lipsit de necuviinţă, dacă am socoti de pretins insistent, acum, ceva mai amplu de la tine."

54. „Le primesc", zic, „cu plăcere pe acestea. Şi nici nu mă delectează, şi nici nu mă-ncântă, încaltea, atâta cuvintele tale, care nu-s adevărate, cât adevăratul spirit dintru cuvinte. Şi bine că am hotărât să-i trimitem aceste scrieri celui ce, îndeobşte, minte multe despre noi cu plăcere. Dacă, însă, le vor fi citit, poate, şi alţii, nici de ei nu mi-e teamă mie să nu cumva să se mânie pe tine. Căci cine nu-i dă atotbinevoitor iertare erorii de judecată a iubitorului? Că ai făcut, însă, menţiunea lui Pytagora, cred că ţi-a venit ţie-n minte prin acea nu ştiu eu care ocultă ordine divină. Într-adevăr, mie mi-a scăpat cu totul un lucru[83] absolut necesar, pe care la ilustrul bărbat (dacă le e de dat o oarecare crezare scrierilor încredinţate memoriei, deşi, cine să nu-i dea crezare lui Varro?) îl admir şi, precum ştii, îl înalţ în laude aproape zilnice (*Ibid.*), pentru că disciplina conducerii republicii le-o preda ultima auditorilor săi, deja docţilor, deja perfecţilor, deja înţelepţilor, deja fericiţilor. Căci vedea aci atâta de mari valurile, încât nu voia să li-l pună în faţă decât numai pe bărbatul care, şi în conducere să evite aproape divin stâncile, şi şi, dacă toate ar fi fost de lipsă, să devină el însuşi evasistâncă împotriva acelor valuri. Despre singur înţeleptul se poate zice, încaltea, atotadevărat:

El, ca o stâncă de tot neclintită a mării, rezistă;

şi celelalte ce s-au spus prin această sentinţă din multmăiestrite versuri (Virg. *Aeneid.* Lib. 7, vers. 585-589)." Aci i s-a pus capăt disputei şi, bucuroşi şi mult sperând cu toţii, am întrerupt adunarea, când se-adusese deja lumina nocturnă.

NOTE ŞI COMENTARII

[1] Altfel: **conduce, domneşte, stăpâneşte.**

[2] Subauzi, aci şi passim, **dumnezeieştile,** aşa cum trebuie să se fi statornicit în gândul convertitului Augustin.

[3] În ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus (care se interpretează fie cel ce aduce răul, fie cel ce suportă greul şi prin care se subaude Erasm), comentând acest pasaj, e de părere că: / **LIBRO** I. Cap. 1, § 2. / *Quis tam caecus est mente, ut quidquam in movendis corporibus rationis, quod praeter [Col. 0220C] humanam dispositionem ac voluntatem est divinae potentiae, moderationique dare dubitet?]* Transposita hic est vox *rationis,* quae debet praeponi proxime voci *divinae,* ut series sit: potentiae moderationique Rationis Divinae, Graece, δυνάμει καὶ διοκήσει Λογου Θείου. Nempe, ex Platonicorum sermone desumpsit Augustinus *Rationem Divinam;* de qua locutione vide quae collegit Joan. Clericus ad Joan. I, 1. Benedictini docent decem a se mss. codd. inspectos, in quibus hic ordo erat observatus; sed male habent rationi, si modo nullum sit in Benedictinorum notula mendum. Eadem voce in eumdem sensum utitur etiam postea Augustinus § 26, ubi memorat *pulchritudinem Rationis* (nempe divinae) *cuncta scientia et nescientia modificantis et gubernantis, quae inhiantes sibi sectatores [Col. 0220D] suos trahit, quacunque atque ubicunque se quaeri jubet,* **adică: „**/ LIB. I. Cap. 1, § 2. / *Dar cine-i atâta de orb la minte încât să se-ndoiască să-i dea divinei puteri şi moderaţiuni tot ceea ce, întru mişcarea corpurilor, este, în afara voinţei şi dispoziţiunii umane, al raţiunii?]* A fost transpus aci acest cuvânt *al raţiunii,* care trebuie să-i fie prepus proxim cuvântului *divine,* ca seria să fie: potenţei şi moderaţiunii Raţiunii Divine, greceşte: δυνάμει καὶ διοκήσει Λογου Θείου. Desigur, Augustin a desumpt (= a luat, n.n.) *Raţiunea Divină* din rostirea platonicilor; locuţiune, despre care vezi ce a conclus Joan. Clericus la Joan. I.1. (Aci nu-i nimic de zis, doar că, sub Joan. Clericus, nu se ascunde, se pare, absolut nimeni altul decât... Erasm, n.n.). Benedictinii

ne aduc la cunoştinţă zece mss. codd. cercetate de ei, în care era păstrată această ordine; dar au rău *rationi* (raţiunii în Dativ, n.n.), dacă, desigur, nu este nici o greşeală în notiţa Benedictinilor. De acelaşi cuvânt, cu acelaşi sens, se foloseşte mai apoi Augustin chiar, § 26, unde aminteşte *frumseţea Raţiunii* (desigur divine) *ordonându-le şi guvernându-le pe toate ştiutoarele şi neştiutoarele, care şi-i atrage la sine pe lacomii săi umăritori, oricum şi oriunde porunceşte să fie căutată.*"

[4] Canalul respectiv ne spune, el, ceva despre starea şi dotarea villei lui Verecundus. Era, care-va-să-zică, o villă în toată regula, adică, în sensul roman al cuvântului.

[5] Aşa ad litt., altfel: **maiavuţilor, maiînstăriţilor, maibogaţilor.** Zice, despre asta, în aceleaşi *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t. XLVI, col. 220 sq.), acelaşi Phereponus: / Cap. 3, § 6./ *Nam et ipse in eodem conclavi lecto suo cubans vigilabat, nobis nescientibus; erant enim tenebrae quod in Italia etiam pecuniosis prope necesse est.]* Sic loquitur in gratiam suorum Afrorum. Utinam etiam in gratiam posteritatis, addidisset cur in Italia, potius quam alibi, in tenebris jacerent. An in Africa copia erat specularium lapidum, qui Lunae et stellarum lucem in conclavia admitterent, qui in Italia rariores; quo fiebat ut, clausis ligneis fenestris, tenebrae essent in conclavibus? Viderint doctiores, **adică:** „/ Cap. 3, § 6./ *Căci şi el, culcat în patul său din aceeaşi cameră, era treaz, noi neştiind, întrucât era întuneric; ceea ce în Italia li se-ntâmplă aproape cu necesitate chiar şi maibănoşilor.]* Aşa vorbeşte în graţia africanilor săi. O, dacă şi, în graţia posterităţii, ar fi adăugat de ce în Italia, mai degrabă decât altunde, zăceau în întuneric. Sau în Africa era mulţime de pietre transparente (= foaie de mică, transparentă), care în Italia erau mai rare, care să lase să pătrundă-n conclave lumina lunii şi a stelelor; de unde se făcea ca, închise fiind ferestrele de lemn, să fie întuneric în conclave? Vadă mai docţii. Atât Phereponus, nu ştiu dacă bine asumându-şi greul, întrucât el a uitat, se vede, de torţe şi de alte câte celea şi se şi face că nu înţelege fina ironie a lui Augustin.

[6] **Proşternut** ar fi zis bătrânii noştri.

[7] E exprimată, şi aci, întâietatea filosofiei faţă cu un anume gen de poezie.

[8] Altfel: **locuire.**

[9] Subauzi: a apărării, care îi revine lui Licenţiu, lui Trygeţiu revenindu-i, deci, partea acuzării.

[10] În dialogul *Contra Academicos*, Lincenţiu avea rolul de a **apăra** sentinţele academicilor.

[11] Altfel: **vânător.**

[12] Ni se învederează şi aci una dintre posibilele trepte ale trecerii lui Augustin de la gândirea păgână la gândirea creştină.

[13] Altfel, ad semsum: **în miezul filosofiei.**

[14] Altfel: **prea departe.**

[15] Ad. litt.: **literelor.**

[16] Sfântul Augustin respingea orice fel de divinaţie profană.

[17] Ad litt.: **atotvila bestiuţă.**

[18] Aşa strict etimologic; altfel: **neputinţa.**

[19] Nu ştim, din păcate, ce va fi însemnând acest **tumult:** (răscoală!?: revoltă!?).

[20] Împotriva unor astfel de juruinţe se va ridica mai târziu episcopul Augustin.

[21] Ad litt.: **erudiţia.**

[22] În original e **suflete**, dar aşa nu poate fi redată imaginea nunţii.

[23] Recte: **sufletele.**

[24] Orice va fi zicând neştine, eu văd întreagă această scenă nu lipsită de intenţii literare, şi, în simbolismul ei, o interpretez drept o imagine a unui mod anume al convertirii, fie ea şi numai a lui Licenţiu.

[25] Subauzi, more latino: **prânz.**

[26] Subauzi **cânt**, după cutuma editării în câte un **volumen** a fiecărui cânt din marile opere poetice.

[27] Aşa strict etimologic; altfel: **conducătorul, călăuza.**

[28] Aleg, aci şi passim, acest cuvânt, întrucât el cuprinde, mai bine decât oricare altul din aria sa sinonimică şi analogică, sensul gândirii augustiniene.

[29] Subauzi: **Licenţiu.**

[30] Tăbliţele cerate, aparţinătoare unui întreg ceremonial al scrisului.

[31] E vorba de cutuma romană a salutării zilnice, printr-o ceremonie bine determinată, de către inferiori a superiorilor. După strămutarea sa la **Milan**, acest obicei îi răpea mult din timpul pe care voia să şi-l dedice studiilor.

[32] Iată cum, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), lui Phereponus nu-i stă în teacă aculeul şi, suportând numai în parte greul, zice: / Cap. 11, § 31./ *Vir et ingenio et eloquentia et ipsis insignibus muneribusque fortunae et, quod ante omnia est, mente praestantissimus Theodorus, quem bene ipsa [Col. 0221A] nosti, id agit, ut et nunc et apud posteros, nullum genus hominum de litteris nostrorum temporum jure conqueratur.]* Vellem exstaret opusculum Theodori de Origine et natura mundi, quod latere in bibliothecis dicitur a Cl. Salmasio in praef. ad Ampelium. Ex eo enim intelligere liceret an hic ei aduletur, quod sane suspicor, Augustinus, pro more saeculi sui, quo, si unquam alias, immodicae laudes in usu vulgari fuere: Is Theodorus, cum militasset inter Advocatos sedis praetorianae in Italia, praefectus fuit parti Libyae, tum parti Macedoniae, deinde quaestor sacri palatii, post comes sacrarum largitionum, ac tandem praefectus praetorio Galliarum anno 380. His honoribus defunctus ad vitam privatam rediit, in qua scribendis variis opusculis operam dedit. Quo intervallo, circa annum [Col. 0221B] 386, Augustinus haec scribebat. Ad ampliora deinde munera pervenit, ut docebit Albertus Rubenius in libello antea memorato, **adică: „**/ Cap. 11, § 31./ *Bărbatul, şi prin talentul înnăscut, şi prin elocinţă, şi prin înseşi însemnele stării sociale, şi prin darurile sorţii, şi, ceea ce-i mai nainte de toate, prin minte, atotprestantul Theodor pe care tu însăţi îl cunoşti bine, face asta, încât, şi acum, şi-n generaţiile următoare, nici un fel de oameni să nu se plângă pe drept de scrierile timpurilor noastre.]* Aş vrea să iasă la iveală opusculul lui Theodorus despre Originea şi natura lumii, care se zice de către Cl. Salmasius, în pref. la Ampelium, că zace în biblioteci. Din el s-ar putea într-adevăr înţelege dacă, aci, ceea ce eu presupun peste poate, Augustin îl adulează, după cutuma timpului său, în care, dacă au fost, ele, undeva, vreodată, laudele imodice, au fost în uzul vulgar: Acest Theodorus, cum militase între advocaţii scaunului pretorian în Italia, a fost prefect părţii Libyei, apoi părţii Macedoniei, mai apoi chestor al palatului sacru, apoi comite al visteriei imperiale şi în fine, prefect al pretoriului Galiilor în anul 380. Încheind cu aceste onoruri s-a reîntors la viaţa privată, în care şi-a dat silinţa întru scrierea variilor opuscule. În care interval, cam în anul 386, Augustin le scria pe acestea. A ajuns apoi la şi mai mari însărcinări, precum ne va da de-nţeles Albertus Rubenius în cărticica mai nainte amintită."

[33] În timpul întreruperii acestui dialog, a fost continuat dialogul **Contra Academicos.**

[34] Cărticica e *Despre viaţa fericită.*

[35] Aci, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus cam scapă, nemaisuportând greul, pana din frâie: / LIBRO II. Cap. 1, § 1./ *Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium... cum antea convictu diuturno, et diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvae rei quam... in libellum contuli, tanta mihi mens apparuerat, ut nihil aptius verae philosophiae videretur.]* Si haec in sermone familiari matri dixisset Augustinus, vituperari sane non posset, imo forte laudaretur, pietatis causa. Sed haec nescio quomodo scribere sustinuerit ad virum eruditum atque edere, cum praesertim liber de Vita beata, ubi eximia illa Monnicae responsa leguntur, edendus etiam esset. Eum enim si quis legat, facile intelliget [Col. 0221C] filium prae amore matris ingenium invenisse in verbis bonae anus, quod alii non facile animadvertant. Quae mulier nunc paulo liberalius educata talia et meliora etiam aliud agens non effundat?, **adică: „**/ LIB. II. Cap. 1, § 1./ *Era dimpreună cu noi, iarăşi, maică-mea, al cărei ingeniu ...îl observasem printr-o convieţuire îndelungată şi printr-o diligentă considerare; atunci, însă, într-o anume dispută, nu despre un lucru neînsemnat... pe care am adunat-o într-o cărticică, într-atât mi s-a arătat mie mintea ei, încât nu mi se părea nimic mai apt adevăratei filosofii.]* Dacă Augustin i le-ar fi spus acestea maicii sale într-o discuţie familiară, nu putea fi absolut deloc vituperat, ba, dimpotrivă, era lăudat foarte, pe motivul pietăţii. Dar acestea nu ştiu în ce mod le va fi susţinut a fi scrise şi publicate la un bărbat erudit, mai cu seamă cum cartea *Despre Viaţa fericită,* unde pot fi citite acele răspunsuri alese ale Monicăi trebuia ea oare publicată. Într-adevăr, oricine o citeşte înţelege uşor că fiul, datorită iubirii faţă de maica sa, a găsit, în cuvintele bunei bătrâne, ingeniul pe care alţii nu-l iau atât de uşor aminte. Care muiere un pic mai liberal educată, vorbind, ea, acum, ceva, nu lasă să se vadă unele de acestea sau chiar şi mai bune ?"

[36] Ar trebui să spun, curat româneşte, **fără rost**. Traduc totuşi aşa, ca să mă menţin în sfera etimologică a argumentaţiei augustiniene; altfel: **nu în afara ordinei.**

[37] Altfel: **s-a făcut.**

[38] Altfel: **nu simte delipsa.**

[39] De-acum, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine,* (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus îşi răţoieşte, aducător de rău, pana împotriva definiţiilor: / Cap. 2, § 4./ *Defini ergo, inquam, si placet quid sit*

esse cum Deo... Odi ego, inquit, definire.] At si hunc et superiorem librum legas, nullam definitionem paulo accuratiorem invenies; sed tantum descriptiones rhetoricas, re descripta saepe obscuriores aut certe aeque ac eam obscuras. Exempli causa *esse cum Deo*, quae est locutio impropria et obscura, definitur *a Deo administrari*, aut *intelligere Deum*, etc. Si talia hodie conscribillarentur, et in publicam lucem protruderentur, profecto eruditorum plausum non ferrent, uti nec innumerae inanes argutiae, [Col. 0221D] quibus haec opuscula scatent. Sed illo aevo verba pluris multo fiebant, quam res ipse; quo vitio et nostrum saeculum, plus quam optandum esset, etiamnum laborat, **adică:** „/ Cap. 2, § 4./ *„Definește, prin urmare, de-ți place", zic, „ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu ...„Mi-e silă", zice, „să definesc."]* Dar, dacă citeşti cartea aceasta şi pe cea dinainte, nu găseşti nici o definiţie cât de cât mai acurată; ci numai figuri retorice, adesea mai obscure decât lucrul definit sau desigur tot atât ca el de obscure. *A fi cu Dumnezeu*, de exemplu, care este o rostire improprie şi obscură, este definită *a fi administrat de către Dumnezeu* sau *a-L înțelege pe Dumnezeu*. Dacă ar fi astăzi mâzgălite unele de-acestea şi ar fi publicate scoase la lumină, cu siguranţă nu ar obţine aplauzele învăţaţilor; precum nici nenumăratele argutii deşarte de care colcăie aceste opuscule. Dar în acel ev se făceau cu multul mai multe vorbe decât lucrul însuşi; viciu cu care se munceşte încă, mai mult decât ar fi de dorit, şi secolul nostru." Atât, deci, Derăuaducătorul. Dar, cât de absurd sună cuvintele sale: *nu găseşti nici o definiţie cât de cât mai acurată*, fie şi numai faţă cu definiţia: **Omul este animal raţional muritor.**

[40] Subauzi:**servitorul.**

[41] Subauzi: Trygeţiu şi Licenţiu.

[42] Subauzi: **valabil.**

[43] Onoraruil, adică.

[44] Subauzi: **protecţia, patronajul.**

[45] Subauzi: **înţelegere.**

[46] De-acum, pana lui Phereponus se gârboveşte, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), sub marea-i povară morală: / Cap. 4, § 12./ *Quid sordidius, quid inanius decoris et turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, caeterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus.]* Itaque recte faciunt, si Augustini judicium sequamur, legislatores et principes qui lupanaria esse patiuntur; nam praestat paucas

domos pollui quam omnes libidinibus turbari. Quamobrem aiunt in urbe omnium nobilissima ea ferri, ne in matronas et pueros passim grassentur homines sponte quidem sua caelibes, [Col. 0222A] sed minime propterea castiores. Quanto satius erat dicere malas mulieres et libidinosos juvenes abuti libertate a Deo accepta, et alia quae ab eruditis nunc dici solent? Si talia hodie scriberemus, nunquam sat graves poenas dare possemus iis qui ea in veteribus mirantur. Non expendam quomodo vitia faciant ad *ordinem*, nimis multis verbis opus esset, ut quaestio constitueretur, et in ordinem omnia digererentur. Verum orabo lectorem ut conetur ex iis quae hic habentur apud Augustinum, conflare disputationem perspicuam et via ac ratione dispositam; quod si praestet, *erit mihi magnus Apollo*, **adică:** „/ Cap. 4, § 12./ *Ce se poate spune mai sordid, ce, mai gol de frumsețe şi mai plin de turpitudine decât curvele, codoşii şi celelalte peste de genul acesta? Înlătură curvele dintre lucrurile omeneşti şi le vei tulbura cu libidinoşeniile pe toate;]* Şi, aşa, dacă urmăm judeata lui Augustin, procedează drept legislatorii şi principii care permit să existe lupanarele, căci e mai prestant a fi poluate puţine case decât a fi toate tulburate prin libidinoşenii.Dreptaceea zic ei să fie acelea în urbea dintre toate atotnobila, ca nu cumva între matroane şi copii să se îngraşe peste tot oamenii celibi cu de la sine voinţă, dar cu nimic mai caşti prin aceasta. Cu cât mai de saţ era a zice că muierile stricate şi tinerii libidinoşi abuzează de libertatea primită de la Dumnezeu, şi altele ce sunt zise-ndeobşte acum de către învăţaţi ? Dacă am scrie astăzi unele de-acestea, nu le-am putea da nicicând pedepse îndesaţ de grele celor care le-admiră la cei vechi. Nu voi cântări în ce chip viciile i se potrivesc ordinei, ar fi nevoie de foarte multe cuvinte, ca să se constituie chestiunea şi să fie dispuse în ordine toate. Îl voi ruga însă pe lector să se sforţeze ca, din cele ce se află aci la Augustin, să ticluiască o aleasă dispută dispusă prin metodă şi raţiune; ceea ce dacă va-ndeplini, *va fi pentru mine marele Apollo.*"

[47] Strict etimologic, aci şi passim: **deforme.**

[48] Şi aci, pleonasmul este figură stilistică.

[49] Aluzie la Zenobiu.

[50] În sensul strict **etimologic: pune, trimite în faţă.**

[51] Altfel: **intenţiunea.**

[52] Aşa strict etimologic; altfel: **contorsionează.**

[53] **Autoritate şi raţiune,** cuplul definitoriu gândirii augustiniene care şi-a şi câştigat, în timp, autoritatea, şi şi-a şi învederat raţiunea.

[54] Ad litt.: **cunabulele.**

[55] Aşa, strict etimologic, altfel, subauzi: **dorinţe.**

[56] Iarăşi, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus: / Cap. 9, § 22. / *Aeriorum animalium mira fallacia, etc.]* Platonici ζῶα vocant, seu *animalia*, quaecunque anima praedita sunt, quales sunt dii illi inferiores, [Col. 0222B] quorum sedem in aere ponebant. Hos cacodaemonas esse interpretabatur Augustinus. De sententia Platonicorum sat multa Apuleius, in libris de Mundo, de Philosophia naturali, et de Deo Socratis, **adică: „**/ Cap. 9, § 22. / *Înşelătoria de mirare a însufleţitelor văzduhului]* Platonici le numesc ζῶα sau *animalia* pe toate cele ce sunt înzestrate cu suflet (anima), cum sunt zeii aceia inferiori, al căror lăcaş îl puneau în aer. Augustin interpreta că sunt cacodemoni (demoni urâţi). Despre sentinţa platonicilor destul de multe Apuleius, în cărţile despre lume, despre filosofia naturală şi despre zeul lui Socrate."

[57] Ad litt.: **librarilor şi calculatorilor**, pentru care nu există cuvinte proprii în româneşte, întrucât învăţătorul (dascălul) este şi una, şi alta.

[58] Învăţarea scrisului şi cititului.

[59] Ne spune, iată, mai puţin uituc, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus că se numea γραμματιστική, iar învăţătorul, γραμματιστικής: / Cap. 12, § 35. / *Quibus duobus repertis* (litteris et figuris numerorum) *nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quaedam grammaticae infantia, quam Varro litterationem vocat, Graece autem quomodo appelletur non satis in praesentia recolo.]* Vocabatur γραμματιστική, doctor vero γραμματιστής. Philo de congressu eruditionis causa: Τὸ γε μέν γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν γραμματικῆς τε ἀτελεστέρος ἀπάγγελμα, ἣν παρατρέποντές τινες γραμματιστικὴν καλοῦσι: *scribere et legere grammaticae est imperfectae, quam nonnulli convertentes vocabulum grammatisticam vocant.* [Col. 0222C] Martianus Capella lib. III de Nuptiis Mercurii et Philologiae, sic grammaticam loquentem inducit: Γραμματική dicor in Graecia, quod γραμμή, *linea* et γράμματα, *litterae nuncupentur, mihique sit attributum litterarum formas propriis ductibus lineare. Hinc mihi Romulus* litteraturae *nomen ascripsit, quamvis infantem me* litterationem *voluerit nuncupare, sicut apud Graecos* γραμματιστική *primitus vocitabar, tum et antistitem dedit, et sectatores impuberes aggregavit.* Isidorus Orig. lib. I, cap. 3: *Primordia grammaticae artis litterae communes existunt, quas librarii et calculatores sequuntur, unde et eam*

Varro litterationem *vocat.* Plura hac de re veterum testimonia vide apud Joan. a Wower in tractatione de Polymathia, cap. 4, et Claud. Salmasium sub finem notarum in Pallium [Col. 0222D] Tertulliani, **adică: „**/ Cap. 12, § 35. / *Prin care două, descoperite* (prin litere şi figurile numerelor) *s-a născut cunoscuta profesie a învăţătorilor şi calculatorilor, precum o anume copilărie a gramaticii, pe care Varro o numeşte literaţiune: cum se numeşte ea, însă, în greceşte, nu-mi aduc, acum, prea bine, aminte.]* Se numea γραμματιστική, învăţătorul, însă, γραμματιστής. Philo despre împreunarea în vederea învăţării: Τὸ γε μ ν γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν γραμματικῆς τε ἀτελεστέρος ἀπάγγελμα, ἣν παρατρέποντές τινες γραμματιστικὴν καλοῦσι: a scrie şi a citi aparţine garmaticii imperfecte pe care unii traducând cuvântul o numesc gramatică. Martianus Capella lib. III de *Nuptiis Mercurii et Philologiae* (*Nunta lui Mercur cu Filologia*), aduce astfel gramatica vorbindă: Γραμματική sunt numite în Grecia, pentru că γραμμή, e numită linia, iar γράμματα, literele, şi mie mi-e datul să liniez cu trăsăturile proprii formele literelor. De aci Romulus mi-a atribuit mie numele, şi, deşi copilă, i-a plăcut să mă numească învăţătură, precum la greci eram dintru-nceput numită γραμματιστική, atunci mi-a dat şi întâistătător şi mi-a şi agregat frecventatori impuberi. Isidorus Orig. lib. I, cap. 3: Începuturile artei gramaticii se arată a fi literele comune, pe care le urmează învăţătorii calculatorii, de unde şi Varro o numeşte literaţiune. Mai multe mărturii ale celor vechi despre acest lucru vezi la Joan. a Wower în tratarea despre Polymathia, cap. 4. şi Claud. Salmasium sub finele notelor la Pallium-ul lui Tertullian."

[60] În fine, în ale sale *Animadversiones in libros De Ordine*, (P.L., t, XLVI, col. 220 sq.), Phereponus: [Ibid., § 37. *Historia.*] Non ea intelligenda a qua dicti historici Thucydides, Polybius, aliique id genus, sed philologia, cujus periti πολυίστορες dicuntur, unde Alexander Polyhistor, Apion Polyhistor, C. Julius Hyginus Polyhistor, quasi dicas *multiscium*, ἀπὸ τοῦ πολυ et ἵσασται. Vide Cl. Salmasium ad titulum Solini Polyhistoris. Sic nomen historiae pro quavis cognitione usurpatur ab Augustino lib. II de Musica, cap. 1, § 1, **adică: „**[Ibid., § 37. *Historia.*] Nu trebuie înţeleasă aceea de la care sunt numiţi istorici Thucydides, Polybius şi alţii de acest gen, ci filologia, ai cărei învăţaţi sunt numiţi polihistori, de unde Alexandru Polihistorul, Apion Polihistorul, C. Julius Hyginus Polyhistorul, ca şi cum ai zice multeştiutorul ἀπὸ τοῦ πολυ et ἵσασται. Vezi Cl. Salmasium la titlul Solin Polihistorul. Aşa, numele istoriei pentru care anume cunoaştere este folosit de Augustin, lib. II de Musica, cap. 1, § 1."

[61] Altfel: **puls.**

[62] Altfel: **hemistihuri.**

[63] Faptul că se face aci o aluzie directă la cartea a treia a dialogului *Contra Academicos* ne ajută mult să reconstituim treptele genezei acestor opere.

[64] Este vorba aci de gândirea apofatică despre Dumnezeu.

[65] Ad litt.: **ingeniu.**

[66] Ad litt.: **atotingenios.**

[67] Subauzi: **idei.**

[68] Subauzi: **prin cutuma neamului.**

[69] **Solecismele** sunt, îndeobşte, greşelile de sintaxă. Cei vechi numeau solecism şi o alcătuire nepotrivită şi lipsită de proporţie a părţilor unui discurs.

[70] **Barbarismele** sunt cuvintele împrumutate din alte limbi, fără a fi neapărat necesare, şi care nu sunt asimilate pe deplin în limba în care au fost împrumutate.

[71] ...et, si semper fuit [malum], utrum sub conditione Dei fuerit: şi, dacă [răul] a fost dintotdeauna, dacă va fost, el, sau nu **sub condiţiunea** lui Dumnezeu; altfel: în păstrarea (în conservaţiunea, în administrarea) lui Dumnezeu; sau, de-a dreptul româneşte: **în mâna lui Dumnezeu.**

[72] A sufletului.

[73] Toate cele enumerate aci de către Augustin aparţin nu doar theologiei ci şi filosofiei creştine, şi nu doar filosofiei creştine în general, ci chiar cardinei filosofiei creştine.

[74] Subauzi: **unitatea, unimea.**

[75] Dincolo de elogiul filosofiei, se subaude, aci, strict etimologic: **iubirii de înţelepciune.**

[76] Ritmul, armonia, care subsumează ordinea.

[77] Cuvântul este unic al lui Augustin; intraductibil.

[78] Altfel: **dimensionat, (a)măsurat.**

[79] Ad litt., aci şi passim: **atotarmonios; atotritmic.**

[80] Altfel: **modul, măsura.**

[81] Subauzi: **vederea.**

[82] Aşa în sens strict etimologic; altfel: **dorinţe.**

[83] Subauzi: **idee.**

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI

DE QUANTITATE ANIMAE

LIBRI UNO

SF. AURELIU AUGUSTIN
EPISCOPUL HIPPONEI

DESPRE CANTITATEA SUFLETULUI

O CARTE

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Despre dialogul *De quantitate animae* aflăm din spusele Sfântului Augustin, din *Retractaţiuni*:

1. In eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa quaeruntur ac disseruntur; id est, unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit. Sed quoniam quanta sit, diligentissime ac subtilissime disputatum est, ut eam, si possemus, ostenderemus corporalis quantitatis non esse, et tamen magnum aliquid esse; ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, de Animae quantitate.

2. In quo libro illud quod dixi, *omnes artes animam secum attulisse mihi videri; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci ac recordari* **(Cap. 20, n. 34)**, non sic accipiendum est, quasi ex hoc approbetur, animam vel hic in alio corpore, vel alibi sive in corpore, sive extra corpus, aliquando vixisse; et ea quae interrogata respondet, cum hic

1. În aceeaşi urbe am scris o carte, în care se cercetează multe şi se discută despre suflet, adică, de unde este, cum este, cât este, de ce i-a fost dat corpului, cum devine când va fi venit în corp, cum, după ce se va fi depărtat. Dar, fiindcă s-a disputat atotdiligent şi atotsubtil cât este, ca să arătăm, pe cât am putut, că el nu este de cantitate corporală, şi totuşi este ceva mare, de la această unică inchiziţiune şi-a primit numele întreagă cartea, ca să fie numită despre cantitatea sufletului.

2. *În care carte, faptul că am zis* că mie mi se pare că sufletul a adus cu sine toate artele; *şi că* nici nu este nimic alta ceea ce se numeşte a lua-învăţătură decât a-şi aminti şi a-şi reaminti *(Cap. 20, n. 34)*, nu trebuie luat astfel, ca şi cum dintru aceasta s-ar aproba că sufletul a trăit, fie, aci, în alt corp, fie, altunde, fie în corp, fie în afara corpului; şi că ceea ce, întrebat, răspunde, cum nu va fi-învăţat aici, va fi-învăţat dinainte, în altă viaţă. Se poate, într-adevăr,

non didicerit, in alia vita ante didicisse. Fieri enim potest, sicut jam in hoc opere supra diximus, ut hoc ideo possit, quia natura intelligibilis est **(Sup., c. 4, n. 4)**, et connectitur non solum intelligibilibus, verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut cum se ad eas res movet quibus connexa est, vel ad seipsam, in quantum eas videt, in tantum de his vera respondeat. Nec sane omnes artes eo modo secum attulit, ac secum habet: nam de artibus quae ad sensus corporis pertinent, sicut multa medicinae, sicut astrologiae omnia, nisi quod hic didicerit, non potest dicere. Ea vero quae sola intelligentia capit, propter id quod dixi, cum vel a seipsa vel ab alio fuerit bene interrogata, et recordata respondet.

3. Alio loco: *Vellem, inquam, hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi praecipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi, cui me maxime debeo.* Ubi videor dicere potius debuisse, Redderer Deo, cui me maxime debeo. Sed quoniam prius sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu facto inde surgat atque attollatur ad Deum, sicut filius

întâmpla, precum am mai spus-o mai nainte (Sup. c. 4, n. 4), întru această operă, ca de aceea s-o poată pe asta, fiindcă este din fire inteligibil (= are din fire puterea de-a înțelege; este din fire înțelegător) și este în conexiune nu numai cu inteligibilele (=înțele-gătoarele), ci chiar și cu lucrurile imutabile, făcut prin acea ordine, încât, când se mișcă pe sine spre acele lucruri cu care este conex, sau întru sine însuși, în cât le vede pe acelea, întru atât răspunde adevărate despre ele. Și, desigur, nici nu a adus, în acel mod, cu sine acele arte și nici nu le are cu sine: căci despre artele care țin de simțul corpului, precum multe de-ale medicinei, precum toate ale astrologiei, nu poate spune decât numai ceea ce va fi-nvățat aici. Pe acelea, însă, pe care le percepe prin singură inteligența (= înțelegerea), din cauza a ceea ce am spus, când va fi fost bine interogat fie de către sine însuși, fie de către altul, le și răspunde amintite.

3. În alt loc: *Aș vrea să zic mai multe de-aci, și, în timp ce te cvasiinstruiesc pe tine, să mă constrâng pe mine însumi să nu fac absolut nimic alta decât să mi mă redau pe mine mie, cui i mă datorez mai cu seamă.* Unde mi se pare că trebuia să zic mai degrabă: *să I mă redau pe mine Lui Dumnezeu, Cui I mă datorez mai cu seamă.* Dar, omul însuși trebuie să și se redea pe sine însuși sieși, ca, prin cvasipasul făcut

ille minor prius reversus est ad semetipsum, et tunc ait: *Surgam, et ibo ad patrem meum* **(Luc. XV, 18)**; ideo sic sum locutus. Denique mox addidi: *Atque ita fieri amicum mancipium Domino* **(Cap. 28, n. 55)**. Quod ergo dixi, *cui me maxime debeo*, ad homines retuli: magis enim mihi me debeo, quam hominibus caeteris, quamvis Deo magis quam mihi. Hic liber sic incipit: *Quoniam video te abundare otio* (CAPUT VIII. *De Animae Quantitate, liber unus.*---[Tom. 1].).

acolo, să se ridice de acolo și să se înalțe la Dumnezeu, precum binecunoscutul fiu mai mic s-a reîntors mai întâi la sine însuși, și atunci zis-a: *Ridica-mă-voi, și voi merge la tatăl meu*; de aceea am vorbit așa. Apoi am adăugat numaidecât: *Și, așa, a-I deveni amicul serv Domnului.* Faptul că am zis, așadar, cui i mă datorez mai cu seamă, la oameni am întors-o: mi mă datorez, într-adevăr, mai mult mie decât celorlalți oameni, totuși mai mult Lui Dumnezeu decât mie. Această carte începe astfel: *Fiindcă văd că tu abunzi în otiu.*

Atât, în *Retractațiuni*. La care e de spus doar că, fiindcă **in eadem urbe,** *în aceeași urbe* se referă, fără umbră de îndoială, la Roma, întrucât zice tot sfântul Augustin, în capitolul al VIII-lea din aceleași *Retractațiuni*: **cum Romae essem,** *pe când eram la Roma*, la care se refără **in eadem urbe,** *în aceeași urbe*, aflăm că dialogul a fost scris la Roma. Dacă adăugăm la aceasta tot spusa Sfântului Augustin către Evodiu, din chiar acest dialog (n. 62): **Cum enim nuper in agro essemus Liguriae, nostri illi adolescentes qui tunc mecum erant studiorum suorum gratia:** *Cum eram, care-va-să-zică, de curând, în câmp, în Liguria, acei adolescenți ai noștri, cum erau atunci cu mine, continuându-și studiile [...]*, cum adolescenții sunt Lycențiu și Trygețiu și cum, în Liguria, se afla Cassiciacum, iar **nuper** va însemna totdeauna numai și numai **nuper,** putem conjectura fără teama erorii subreptice că dialogul *De quantitate animae* a fost scris de către Augustin, la Roma, imediat după botez, în a doua jumătate a anului 387, sau, cel mai târziu, la începutul anului 388.

Bine scrutate, apoi, cuvintele Sfântului Augustin, de la punctul 2., ne arată care a fost evoluția platonismului (și a neoplatonismului) augustinian, întrucât ele consună cu poziția sa din *De Trinitate:*

Lib. XII, Caput XV. 24. Contra reminiscentiam Platonis et Pythagorae. Unde Plato ille philosophus nobilis persuadere conatus est vixisse hic animas hominum, et antequam ista corpora gererent: et hinc esse quod ea quae discuntur, reminiscuntur potius cognita, quam cognoscuntur nova. Retulit enim, puerum quemdam nescio quae de geometrica interrogatum, sic respondisse, tanquam esset illius peritissimus disciplinae. Gradatim quippe atque artificiose interrogatus, videbat quod videndum erat, dicebatque quod viderat. Sed si recordatio haec esset rerum antea cognitarum, non utique omnes vel pene omnes, cum illo modo interrogarentur, hoc possent. Non enim omnes in priore vita geometrae fuerunt, cum tam rari sint in genere humano, ut vix possit aliquis inveniri: sed potius credendum est mentis intellectualis ita conditam esse naturam, ut rebus intelligibilibus naturali ordine, disponente Conditore, subjuncta sic ista videat in quadam luce sui generis incorporea, quemadmodum oculus carnis videt quae in hac corporea luce circumadjacent, cujus lucis capax eique congruens est creatus. Non enim et ipse ideo sine magistro alba et nigra discernit, quia ista jam noverat antequam in hac carne crearetur. Denique cur de solis rebus intelligibilibus id fieri

Lib. XII, Caput XV. 24. Împotriva reminiscenței platoniciene și pythagoreice. De unde nobilul Platon, celebrul filosof, s-a străduit să ne persuadeze cumcă sufletele oamenilor au trăit, aici, și mai nainte să poarte corpurile acestea: și de aci este faptul că cele ce sunt învățate sunt mai degrabă reamintite cunoscute, decât sunt cunoscute noi. Povestește, într-advăr, că un anume tânăr sclav, întrebat nu știu ce despre geometrie, a răspuns astfel, ca și cum era atotpriceput întru acea disciplină. Căci întrebat treptat și cu multă artă, vedea ceea ce era de văzut și răspundea ceea ce vedea. Dar, dacă aceasta era amintirea lucrurilor mai nainte cunoscute, nu toți, desigur, și nici pe departe toți, dacă ar fi întrebați în acel mod, ar fi-n stare de aceasta. Căci nu toți au fost în viața anterioară geometri, cum sunt atât de rari în neamul omenesc încât de-abia poate fi aflat vreunul: dar e de crezut mai degrabă că natura minții înțelegătoare a fost astfel zidită, încât să vadă, printr-o anume lumină sui generis incorporală, astfel de lucruri, care, prin dispoziținea Creatorului, le sunt, în ordine firească, subiuncte lucrurilor înțelegătoare, după cum ochiul cărnii le vede, întru această lumină corporală, pe cele care-l înconjoară, cărei lumini i-a fost creat capace și congruent ei. Căci nu și el discerne fără magistru albele și negrele, fiindcă le-a cunoscut deja pe acestea mai nainte să fi fost creat întru această carne. De ce se poate

potest, ut bene interrogatus quisque respondeat quod ad quamque pertinet disciplinam, etiamsi ejus ignarus est? Cur hoc facere de rebus sensibilibus nullus potest, nisi quas into vidit in corpore constitutus, **[Col. 1012]** aut eis quae noverant indicantibus credidit, seu litteris cujusque, seu verbis? Non enim acquiescendum est eis qui Samium Pythagoram ferunt recordatum fuisse talia nonnulla quae fuerat expertus, cum hic alio jam fuisset in corpore: et alios nonnullos narrant alii, ejusmodi aliquid in suis mentibus passos: quas falsas fuisse memorias, quales plerumque experimur in somnis, quando nobis videmur reminisci quasi egerimus aut viderimus, quod nec egimus omnino nec vidimus; et eo modo affectas esse illorum mentes etiam vigilantium, instinctu spirituum malignorum atque fallacium, quibus curae est de revolutionibus animarum falsam opinionem ad decipiendos homines firmare vel serere, ex hoc conjici potest, quia si vere illa recordarentur quae hic in aliis antea positi corporibus viderant, multis ac pene omnibus id contingeret: quandoquidem ut de vivis mortuos, ita de mortuis vivos, tanquam de vigilantibus dormientes, et de dormientibus vigilantes, sine cessatione fieri suspicantur.

face, încaltea, aceasta numai cu lucrurile inteligibile, încât, bine întrebat, neștine răspunde care cărei discipline îi aparține, chiar dacă este ignarul ei? De ce pe asta n-o poate face nimeni cu lucrurile sensibile, decât numai cu cele pe care le-a văzut constituit întru acest corp, sau le dă crezare celor ce-i spun că le-au cunoscut, ori scrierilor cuiva, ori cuvintelor? Căci nu trebuie să li se dea încuviințate celor ce spun că Pytagora din Samos și-a amintit unele de acestea, pe care le-a experimentat, când a fost, aici, într-un alt corp: și alții povestesc că neștine alții au experimentat ceva de felul acesta cu mințile loruși: care au fost amintiri false, pe care de cele mai multe ori le experimentăm în vise, când ni se pare că ne amintim ca și cum am făcut sau am văzut ceea ce nici n-am făcut nici nu am văzut: și, în acest mod, prin incitarea spiritelor maligne și înșelătoare, a căror grijă este să însămânțeze sau să întărească, spre a-i înșela pe oameni, falsa opinie despre reîntoarcerea sufletelor, au fost afectate mințile lor chiar în stare de veghe: ceea ce se poate deduce din faptul că, dacă, într-adevăr și le-ar reaminti pe acele ce le-au văzut, aici, mai nainte, puși în alte corpuri, aceasta li s-ar întâmpla multora sau aproape tuturor: din moment ce ei presupun că, precum dintru cei în starea de veghe cei ce dorm, și din cei ce dorm cei în starea de veghe, așa pot fi făcuți, fără-ncetare, dintru vii morții și dintru morți viii.

Conlocutorii dialogului *De quantitate animae* sunt, aşadar, Evodius şi Augustin. Evodius, nimeni altul decât viitorul episcop de Uzala, din Africa proconsulară (din 396-7, până la moartea sa, 16 oct. 424), amicul din juneţe al Sfântului Augustin, este interlocutor şi în *De libero arbitrio*. De la Evodius ni s-au păstrat, cum spuneam în notă, la dialogul amintit, patru scrisori către Sfântul Augustin, toate cam din 414 (*Epp.* nr.-le: CLVIII, CLX, CLXI, CLXIII), în care cere, în special, lămuriri asupra unor probleme speculative şi cărora Sfântul Augustin le răspunde în *Epp.* CLIX, CLXII, CLXIV, iar epistola CLXIX, cam de la finele lui 415, conţine lămuriri asupra unor chestiuni dogmatice (Cf. P.L., t. XXXIII, col. 693 sqq.). Dom Morin a publicat, în 1896, în *Revue benedictine*, t. XIII, pp. 481-486, o scrisoare inedită a lui Evodius, iar opusculul *De fide contra manichaeos*, care i-a fost atribuit Sfântului Augustin (Cf. P.L., t. XLII, col. 1139-1156), este, foarte probabil, opera lui Evodius însuşi (Cf. P. Godet, art. *Evodius*, în Dict. de théol. Cath., V, col. 1731).

Evodius, militarul, agent cu afaceri al imperiului, care, renunţând la cariera armelor, s-a convertit la Milan şi s-a botezat înaintea lui Augustin, nu apare în cercul amicilor de la Cassiciacum, se-ntorcea, însă, dimpreună cu Augustin în Africa şi asistă, la Ostia Tiburtină, la moartea Monicăi, şi el este cel ce, în acel moment greu prin care treceau Augustin şi Adeodatus, ia în mână Psaltirea, o deschide şi-ncepe să cânte *Psalmul C*, cântării sale răspunzându-i întreaga îndoliată asistenţă, precum ne povesteşte Sfântul Augustin în *Confesiuni*:

„17. Qui habitare facis unanimes in domo (**Psal. LXVII, 7**), consociasti nobis et Evodium juvenem ex [**Col. 0771**] nostro municipio. Qui cum agens in rebus militaret, prior nobis ad te conversus est et baptizatus, et relicta militia saeculari, accinctus in tua. Simul eramus, simul habitaturi placito sancto. Quaerebamus quisnam locus nos utilius haberet servientes tibi: pariter remeabamus in Africam. Et cum apud Ostia Tiberina essemus, mater defuncta est [...]. 31. Cohibito ergo a fletu illo puero, Psalterium arripuit Evodius, et cantare coepit psalmum; cui respondebamus omnis domus: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* (**Psal. C. 1**). Audito autem quid ageretur, convenerunt multi fratres ac religiosae feminae [...]"

„17. Carele-i faci să locuiască unanimi în casă, asociatu-ni-l-a nouă pe Evodius, tânăr din municipiul nostru. Care, cum servea în armată ca agent cu afaceri, mai naintea noastră convertitu-s-a la Tine şi, botezat, părăsind milităria, s-a-ncins întru a Ta. Eram împreună şi aveam de gând să locuim, printr-o sfântă hotărâre, laolaltă. Ne-ntrebam cam care loc re-ar avea mai util pe noi, servindu-Ţi Ţie: dimpreună ne-ntorceam în Africa. Şi, pe când eram la Ostia Tibertină, mama a murit. [...] Oprit, aşadar, acel prunc din plâns, Evodius a luat psaltirea şi a început să cânte un psalm. Căruia îi răspundeam toată casa: *misericordia şi judecata cânta-Ţi-le-voi Ţie, Doamne*. Auzindu-se ce se petrecea, s-au adunat mulţi fraţi şi femei religioase [...]".

Evodius, alături de Adeodatus, Alypius, Sever şi alţi câţiva, face parte din cercul de prieteni împreună cu care Sfântul Augustin a întemeiat, la Thagasta, în casa părintească, întâia congregaţie augustiniană, unde, „deificari otio", „îndumnezeindu-se-n oţiu", se dedică, totuşi, întâi şi-ntâi muncii intelectuale, fapt în care consista, încaltea, originalitatea însăşi a congregaţiei (Cf. *Ep. X*, 2, P.L., t. XXXIII, col 74). Evodius a luat parte la conciliul de la Carthagina, care l-a delegat, alături de alţi episcopi, să-i prezinte împăratului Honoriu rezoluţiile conciliului împotriva donaştilor şi să ceară să se facă dreptatea. Tot el, Evodiu, a intervenit, la mai toate conciliile africane, împotriva maniheilor şi pelagienilor, şi a mai intervenit, de asemenea, în chestiunea pelagiană iscată la conventul de la Adrumetus. Chintetsenţiindu-i acestui Evodiu lumesc trăsăturile cracterului, Sfântul Augustin a reuşit să facă din el, ca îndealtfel, şi din ceilalţi prieteni şi consângeni ai săi, din fiul său, din maica sa şi chiar din sine însuşi, protagonişti ai celorlalte dialoguri, prin acest mirific dar al creaţiei artistice, un personaj real, credibil, care îşi pune, pune şi repune şi supune analizei raţiunii, cu o indeniabilă obstinaţie, marile probleme ce urmează a fi dezlegate, dând, prin exigenţele intelectuale, o mai sensibilă mişcare dialogului, o mai acută precizie conceptelor, o mai credibilă amplitudine problemelor.

Deşi face parte, alături de *De immortalitate animae*, *De libero arbitrio*, *De magistro* şi *De musica*, din ciclul operelor literar-filosofice mediolano-romano-thagastense, dialogul *De quantitate animae* este confin, prin tematica sa, cunoaşterea lui

Dumnezeu şi a sufletului, *Solilocviilor* şi *Nemuririi sufletului*, iar, prin fine, învederarea, dintru circumscrierea adevărurilor disciplinelor, a adevărului etern şi a certitudinii cunoaşterii, împotriva scepticismului şi probabilismului filosofiei academice, dialogurilor cardinale cassiciacumiene, *Contra Academicos*, *De beata vita* şi *De ordine*. Disciplina, prin ale cărei adevăruri se face trecerea de la sensibile la suprasensibile, de la corporale la incorporale, de la temporale la eterne, este de această dată geometria. Şi, deşi nu este, propriu-zis, un dialog propedeutic, prin numeroasele chestiuncule disputate, amiroase şi el binişor a cedrii şcoalelor.

Cum abundă-n oţiu, conlocutorii dialogului *De quantitate animae* se dedau să vorbească, şi, dimpreună cu ei, ne dedăm şi noi la vorbă lungă şi înţeleaptă. Întâlnindu-l, deci, sau împreună fiind, sau orice alta, Evodiu îl roagă pe Augustin să nu se mai sustragă prin nici un fel de subterfugii, fie ele chiar maxime greceşti, şi să-i răspundă direct la întrebările ce-l frământă, că nu-s, ele, frământări oarecare, ci despre suflet voieşte el să afle, despre ceea ce sunt ei înşişi (şi suntem şi noi), adică. La cererea imperativă a lui Augustin, ceea ce nu-i, încaltea, decât o acceptare tacită a unui dialog, pe care-i dă de-nţeles, totuşi, că l-ar voi expeditiv, şi care nu va fi nicidecum aşa, Evodiu îi expune scurtissim şase anume, pe care el vrea să afle de la el despre suflet: (1) de unde este sufletul, (2) cum este, (3) cât este, (4) de ce să-i fi fost dat corpului, şi (5) cum devine, după ce va fi venit în corp, (6) cum, după ce-l va fi părăsit. După ce aflăm, aşa, dimpreună cu Evodiu: că sufletul este creatură şi că patria sa, habitaţiunea sa, adică, este Dumnezeu, creatorul său; că substanţa sufletului Augustin nu o poate uşor numi, întrucât nu face parte din naturile pe care le putem atinge cu simţurile corporale, şi nici nu consistă din cele patru elemente, pe care grecii le numeau primordiale, nici din vreo comixtiune a acestora; că, aşa cum Dumnezeu a creat natura celor patru elemente, întocmai aşa a creat şi natura sufletului - întrucât, cum va spune mai la vale (cap. XII, n. 22) „trebuie să se-nţeleagă, altminteri, cumcă, deşi Dumnezeu a făcut spiritul, el are substanţă certă, care nu-i nici pământească, nici de foc, nici din aer, nici umidă, decât numai dacă e de socotit, absurd cu totul altfel, cumcă Dumnezeu îi dădu pământului să nu fie nimic alta decât pământ, şi nu-i dădu spiritului să nu fie nimic alta decât spirit" -, iar prin asta ne-am şi despărţit de greci, şi am şi adus la dreapta ordine „primordialele" lor; că sufletul omenesc îi este similar lui Dumnezeu, făcătorului său, dar că, fiind făcut după imaginea creatorului său, nemuritor fiind, deci, sufletul nu are, normal, atâta putere câtă are creatorul său, şi ştim şi noi, tot de la Augustin, ceea ce Evodiu nu ştie încă, şi se lasă deocamdată impresionat doar de autoritate, dar va afla şi el, şi tot de la Augustin, că nici creatura, ceea ce, normal, suntem noi, nici creatorul chiar nu pot să facă, după imagine, egalul loruşi, întrucât nu se pot nega pe sine; că - şi cu aceasta am ajuns la a treia dintre întrebările lui Evodiu, care a constituit substanţa acestui dialog, după care şi-a primit şi numele -, în ce priveşte îngemănat cantitatea sa, cât este, adică, şi de cât este, el, în stare, sufletul nu este nici lung, nici lat, nici robust, nici nimic din toate cele ce sunt căutate întru măsurile corpurilor; după ce le aflăm, aşadar, dimpreună cu Evodiu, pe toate acestea şi după ce, întocmai ca lui Evodiu ni se induce şi nouă concluzia că sufletul este cvasinimic, dacă nu este nimic din toate acestea, aşteptăm cu nerăbdare, şi i-o chiar şi rostim răspicat, ca Augustin să ne arate, aşa cum ne promite, cum se face că, neavând, el, nimic din toate acestea, sufletul este cu atât mai preţios şi cu atât mai mult de estimat. „Vă voi arăta", ne răspunde Augustin, lui Evodiu şi nouă, „dar voiesc să-mi răspundeţi voi mie, întrebătorului, că, poate, le ştiţi deja voi înşivă pe cele ce mă străduiesc eu să vă învăţ", şi, aşa, acceptând noi maieutica şi înţelegându-i rostul, comparăm, la îndemnul lui Augustin, arborele, care le are pe toate corporalele amintite, cu justiţia, care nu-l are pe niciunul dintre ele, şi, luând aminte, şi încredintându-le-o deocamdată aulelor memoriei pasive, de ce anume Augustin a ales spre exemplificare, din atâtea şi-atâtea pe care le avea la-ndemână, tocmai justiţia, concludem că justiţia este ceva cu multul mai divin decât arborele, deşi ea nu-l are pe niciunul dintre corporalele amintite, şi, transferând comparaţia asupra sufletului, nu mai suntem tentaţi să concludem că el este cvasinimic, din moment ce nu-l are pe niciunul dintre acestea, şi, cum ne vin în minte multe de-acestea, care, precum justiţia, n-au nimic din corporalele amintite, nu credem, totuşi, şi i-o şi spunem lui Augustin, că sufletul trebuie neapărat crezut ceva din genul acestora, iar el ne sfătuieşte ca,

întrucât faptu-i atotsubtil, să ne ascuţim ochii minţii şi să ne debarasăm de consuetudinea cea de toate zilele, întrucât vom purcede într-un circuit, anume necesar, ca să aflăm ceea ce dorim. Căutăm un corp care să n-aibă, pe măsura sa, nici lungime, nici lăţime, nici înălţime, şi, cum nu găsim, asemănăm, în graba noastră, sufletul cu vântul, sau cu ceva de felul acesta, dar, sub îndoiala lui Augustin, observăm imediat că nimic nu poate fi mai uşor găsit, nici mai înalt, nici mai lat, nici mai lung decât aerul, care, mişcat, este vânt; renunţăm, şi, întrebaţi dacă sufletul se află numai în corpul nostru, răspundem că aşa credem, şi apoi, întrebaţi dacă el se află în corpul nostru precum ar umple un burduf, intrinsec, adică, sau învestmântându-l precum un vestmânt, extrinsec, adică, sau şi una şi alta, şi intrinsec şi extrinsec, ne dăm seama că este şi intrinsec, căci altfel nu s-ar afla nimic vital în viscerele noastre, şi extrinsec, întrucât, altfel, nu am putea simţi nici infima înţepătură, şi, aşa, luăm aminte că sufletul este, precum ne-nvaţă, deocamdată, raţiunea, atât cât se-ntind spaţiile corpului; ne gândim la numărul sufletelor, întrucât şi acesta ţine de cantitate, dar suntem rechemaţi la spaţiul lor, deoarece pare că nu l-am dovedit îndesaţ; discutăm despre memorie şi concludem cumcă ea este a sufletului, nu a corpului, întrucât nu e de crezut că corpurile moarte îşi amintesc, ele, ceva. Pătrundem, aşa, în tainiţele memoriei, care este numai şi numai a sufletului, şi vedem ce spaţii teribil imense poate cuprinde, prin ea, întru sine sufletul şi ne dăm imediat seama cât de amarnic ne-am înşelat limitând cantitatea sufletului la spaţiul intrinsec şi extrinsec al corpului. Suntem invitaţi de către Augustin să recugetăm dacă n-ar fi mai bine să concepem, totuşi, sufletul nici lung, nici lat, nici înalt, dar, conturbaţi de modul în care poate să cuprindă în sine imaginile unor atâta de mari spaţii fără să aibă el absolut nici o lungime, lăţime şi înălţime, tot nu voim nicidecum să-i prepunem raţiunii autoritatea, întrucât nu ştim încă, sau nu ne amintim, sau nu ne propunem să ştim, şi nici Augustin nu voieşte să ne întrebe bine, ca să ne aducem aminte, cât de mare compendiu şi ce muncă nulă este autoritatea, şi ezităm să asimţim, şi, aşa, îl obligăm pe Augustin să discute dimpreună cu noi lungimea, lăţimea şi înălţimea întru sine însele, care-va-să-zică, lipsite absolut de corporal: mai întâi lungimea care nu şi-a

asumpt lăţimea, lungimea fără absolut nici o lăţime, adică, şi aflăm că aşa ceva nu poate fi conceput decât gândit numai şi numai cu intelectul şi că, dacă încercăm s-o tăiem, fie şi cu cugetarea, în lung, nu se poate absolut deloc, căci, dacă s-ar putea, ar avea în sine lăţimea. Pe asta una o numim şi noi, dimpreună cu toţi învăţaţii lumii, linie şi, invitaţi s-o întindem din oricare dintre capete, observăm că ea poate fi întinsă la infinit, şi, întinzându-o, aşa, la infinit, observăm că nu poate fi cuprins, în interiorul său, nici un fel de spaţiu, iar, ca să cuprindem, în interiorul ei, un spaţiu anume, suntem nevoiţi să păşim în tărâmul figurilor. Curmăm, astfel, infinitul şi-l închidem în interiorul liniei, unind-o de la ambele capete şi obţinând, în spaţiul plan, cercul. Observăm, apoi, că din linii drepte, figura n-o putem obţine, nici din una, nici din două, decât numai şi numai din trei, unindu-se îndesine capetele liniilor... şi concepem, aşa, imaginar, diferitele figuri geometrice, pe care, sub supravegherea atentă a lui Augustin, le comparăm îndesine, introducând criteriul estetic, şi, luându-ne-o Evodiu, exmilitarul, înainte, concludem, mistuind secole de civilizaţie, cumcă sunt mai prestante acelea în care egalitatea îi este prepusă inegalităţii, sunt mai bune acelea în care nu unghiului nu i se opune linia ci liniei, şi în care unghiului i se opune unghiul nu linia, admirând cumcă până şi-n acest gen de lucruri este mirific păstrată justiţia, însă, ca justiţia să-şi poată plini lucrarea, e necesar să existe o anume imparilitate sau disimilitudine, fie ea cât de mică, pentru ca să se poată manifesta distingerea, prin care să se manifeste, la rându-i, echitatea, şi să i se atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvine. Şi, aşa, întrebându-ne cam ce urmăreşte să scoată Augustin de la noi, ce anume vrea el să ne facă să naştem, moşindu-ne, purtaţi prin astfel de ocolişuri, nici nu observăm, sau abia observăm, cum, prin această judecată calitativă, estetică, va-să-zică, am şi introdus criteriul creştin de judecată, suprapunându-i moralei păgâne morala adevărului revelat. Cum i-am prepus, aşadar, inegalităţii egalitatea, suntem invitaţi s-o căutăm, pe tărâmul figurilor, pe aceea în care poate fi întâlnită suprema egalitate, întrucât ea le va fi, fără nici un fel de dubiu, de prepus celorlalte, şi rătăcim, aşa, prin figurile geometriei plane, formate din trei şi din patru linii, ne încurcăm binişor dimpreună

cu Evodiu, tragem, apoi, în ele, liniile care pot fi trase şi găsim o mare, şi, totuşi, nu încă perfecta egalitate, şi, căutând în continuare, ne-ntoarcem în cerc, la cerc, care este format prin unirea capetelor unei singure linii şi din al cărui centru pot fi trase linii egale în oricare din părţile sale, în oricare din punctele circumferinţei sale, adică. Căutăm, apoi, lăţimea fără lungime şi vedem că nu există şi mai vedem că lăţimea se poate-mpărţi din orice parte, pe când linia nu se poate-mpărţi în lungime şi, aşa, îi prepunem lăţimii linia, întrucât ceea ce se poate mai puţin împărţi îi este, precum ne-nvaţă raţiunea, de prepus celei ce se poate mai mult împărţi; căutăm, apoi, cea ce nu se poate absolut deloc împărţi, întrucât aceasta îi va fi de prepus liniei însăşi, şi găsim că este punctul, care deţine mijlocul figurii şi care, atunci, când desemnează principiul sau finele liniei, sau orice alta ce-i de înţeles fără de părţi, se numeşte semn, şi, cum tot punctul este semn, nu, însă, şi tot semnul este punct, îi atribuim punctului supremaţia asupra semnului şi, implicit, asupra celorlalte şi-i admirăm, totodată, potenţa. Ştim, aşadar, ce-i semnul, ce, lungimea, ce, lăţimea şi suntem chemaţi de către Augustin să luăm aminte care dintre acestea este mai al celorlalte, a cărui lipsă anume o simt, fără de care nu ar putea să fie, şi răspundem, prin Evodiu, că lăţimea duce lipsa lungimii, fără de care nu poate fi absolut deloc înţeleasă, şi, de asemenea, că lungimea, ca ea să fie, nu duce nicidecum lipsa lăţimii, însă simte absolut delipsa semnului aceluia, fără de care nu poate absolut în nici un chip să fie, şi, în fine, observăm că semnul acela este prin sine însuşi şi, ca să fie, nu duce nicidecum delipsa, nici a lungimii, nici a lăţimii. Ni se concede şi suntem chemaţi să observăm dacă lăţimea poate fi, ea, chiar pe oriunde tăiată, sau există un undeva anume, pe unde n-ar putea fi nici ea însăşi tăiată, deşi poate fi tăiată mai mult decât linia, şi Evodiu răspunde şi pentru noi că nu ştim absolut deloc cam pe unde ar putea fi unde-le acela, iar Augustin, indulgent, ne concede că nu ne amintim, întrucât nu se poate să n-o ştim pe asta, şi ne şi face să ne-o amintim, în felul următor: suntem capabili, încaltea, cum şi suntem, să înţelegem lăţimea astfel încât să nu uzurpăm cu cugetarea absolut nimic din înălţime, şi, chemaţi s-o cugetăm astfel încât să-i survină înălţimea şi, întrebaţi dacă îi va fi survenit ceva

prin care să se poată, de-acum, tăia şi mai mult, şi, aşa, văzând cumcă, acum, lăţimea poate fi tăiată din tuspatru păţile, ne amintim că ea nu poate fi, totuşi, tăiată prin acele părţi de unde are să-i răsară înălţimea. Aşa stând lucrurile, suntem întrebaţi dacă, acolo, unde este prezentă înălţimea, s-ar putea să lipsească lungimea şi lăţimea şi răspundem fără dificultate că înălţimea nu poate fi nicidecum fără lungime, fără lăţime, însă, poate. Chemaţi la cugetarea lăţimii, ni se cere ca, după ce n-o vom fi prefigurat, în minte, cvasiaşternută, s-o facem să se ridice în oricare latură precum am vrea s-o strecurăm prin crăpătura uşii şi, cam înţelegând noi ce zice Augustin, dar nepreaînţelegând ce anume voieşte, suntem întrebaţi dacă, ridicată astfel, lăţimea a migrat întru înălţime şi şi-a pierdut deja numele şi descripţiunea, sau a rămas încă lăţime, deşi-i colocată astfel, ne pripim, prin Evodiu, şi răspundem că ni se pare c-a devenit înălţime, dar, chemaţi să ne amintim cum am definit înălţimea, Evodiu se ruşinează şi-n locul nostru, şi, amintindu-şi, răspunde cumcă, chiar şi cvasiridicată în acest mod, lăţimea nu admite dividerea în lung, înspre în jos, dreptaceea în ea nu pot fi cugetate niciunele interioare, deşi pot fi cugetate mijlocul şi extremele, după demonstraţia înălţimii, însă, ea e absolut nulă, unde nu poate fi cugetat nimic înlăuntru. Şi, aşa, suntem întrebaţi, şi nu prea înţelegem încă de ce, dacă antepunem adevăratul falsului, şi cum răspundem că, -ntr-adevăr, i-l antepunem, suntem, în continuare, întrebaţi dacă este, ea, oare, adevărată linia care se poate tăia în lung, dacă, de asemenea, este, el, adevărat semnul care se poate tăia în orice mod anume, ori dacă este, ea, adevărată lăţime cea care, ridicându-se, cum tocmai s-a ridicat, admite secţionarea în lung, înspre-n jos, şi, cum răspundem răspicat că nu, suntem întrebaţi, în continuare, dacă vom fi văzut vreodată cu ochii aceştia corporali fie un asemenea punct, fie o asemenea linie, fie o asemenea lăţime, şi răspundem clar că aşa ceva nu am văzut absolut niciodată, întrucât acestea nu sunt corporale, iar Augustin ne face să recunoaştem, în consecinţă, că, întrucât corporalele sunt văzute, printr-o mirifică împletire firească a lucrurilor, prin ochii corporali, se cuvine ca spiritul, prin care le vedem pe cele incorporale, să nu fie corporal sau corp, şi, aşa, concedem că spiritul nu este ceva corporal sau

corp, şi, cum cerem să ni se spună, totuşi, ce este spiritul, suntem chemaţi să vedem, deocamdată, dacă din cele spuse rezultă că are el sau nu cantitatea despre care tocmai e vorba, întrucât se vede că am cam uitat cumcă s-a lămurit între noi ce este spiritul, şi, după ce ne reaminteşte ce anume s-a lămurit între noi că este spiritul, Augustin ne defineşte totuşi spiritul ca fiind **substanţa anume, părtaşă raţiunii, acomodată împărăţirii corpului.**

Şi, aşa, mulţumiţi noi cu substanţa spirituală, şi mulţumiţi şi cu această definiţie a sufletului, după cum nemulţumiţi şi noi dimpreună cu alţii că unii au luat această definiţie a sufletului drept definiţie a omului (cf. *Dict. de théol. Cath.* t. I, col 2358) îl lăsăm pe Evodiu, singur, cu Augustin, să-i explice lui de ce anume nu-i nimic de mirare că sufletul nu-i nici corporal, nici întins în vreo longitudine, nici desfăşurat în latitudine, nici îngroşat în altitudine, şi, totuşi, este atât de-n putere în corp, încât la el este comanda tuturor mădularelor şi cvasicardina anume întru punerea în lucrare a tuturor mişcărilor corporale, şi, mai ales, să dispute singuri anume chestiuncule, întrucât ne este cu multul mai uşor a le constata decât a ne implica în miezul lor, mai cu seamă în descâlcirea unor definiţii, cum este, de pildă, cea a simţului.

Întocmai ca-n celelalte dialoguri, în care se foloseşte de adevărurile abstracte ale disciplinelor, aşa şi aici, ori de câte ori Evodiu nu va fi-n stare să vadă cu ochii minţii incorporalele, abstractele, Augustin va face apel la adevărurile eterne ale geometriei, pe care tocmai le-am disputat împreună, investite, de-acum, cu atributele autorităţii. Aşa, el va respinge, pe rând, părerea că sufletul ar creşte odată cu etatea, învederându-i de ce anume se spune metaforic, doar, că sufletul creşte odată cu spaţiul timpului, de ce anume puterile mai mari, în etatea mai mare, nu-s nicidecum un argument al creşterii sufletului, demonstrându-i scurt cumcă, întocmai cum punctul este atotputernic şi domneşte absolut în figuri, iar puterea şi domnirea învederează o anume magnitudine, şi, totuşi, în punct nu se găseşte nici umbră de spaţiu, întocmai aşa nu trebuie, prin urmare, cugetat, când zicem spirit **mare** sau **imens**, cât loc ocupă el, ci cât poate, adică, de ce este el în stare; demonstrează cumcă nici facultatea de a vorbi, care este treptat atinsă, nu este de atribuit creşterii spaţiale a sufletului,

învederându-i, iarăşi, de ce anume se zice să sufletul creşte şi se micşorează; îmbrăţişează, apoi, în treacăt, mitul reminescentist, de sorginte ineistă, plotiniană, rostind răspicat cumcă a învăţa nu-nseamnă nimic alta decât a ne aminti şi a ne reaminti, pe care-l va retracta, mai târziu, nu fără a-l adapta, însă, doctrinei proprii, platonismului augustinian, adică, la care adaug doar că faptul că Sfântul Augustin retractează tocmai ineismul, plotinian în spirit şi literă, retratându-l în sensul credinţei revelate, îmi întăreşte supoziţia că întreagă viaţa şi opera Sfântului Augustin le putem interpreta - prin perpetua sa convertire şi, odată cu ea, prin perpetua convertire de către el la creştinism a platonismului şi neoplatonismului, a ceea ce i s-a părut lui mai bun în filosofia păgână, deci -, ca un lung şi, uneori, sinuos, mirific, însă, itinerariu al identificării absolute a iubirii înţelepciunii cu iubirea frumseţii înţelepciunii; învederează, apoi, diferenţa dintre virtute şi putere (puteri), împletind argumentele din anatomie cu cele din fizică şi psihologie; analizează, apoi, după rigoarea strictă a definiţiei, simţul, pronunţând definiţia, adevărată în sine: *simţul este că nu-i este ascuns sufletului ceea ce pate corpul*, dar pe care Evodiu e pus să-o apere, în timp ce el îşi asumă rolul de a încerca să o respingă treptat, căutându-i imaginare vicii, pur exerciţiu de logică, elaborat anume în scopul instruirii, în care definiţia este probată, prin tustrele probele, exerciţiu, în miezul căruia este adusă autoritatea creştină, încreştinând, aşa cum am mai spus-o, gândirea păgână, explorând, aci, în definirea simţului şi în elaborarea celebrissimei sale doctrine a cunoaşterii prin simţ şi a limitelor ei, procesul văzului, aşa cum, în *De musica*, va explora procesul auzului, totul pe fundalul deosebirii dintre raţiune şi raţionament şi a deosebirii, totodată, dintre ştiinţă şi simţ (parte, în care, luând aminte paterile sufletului care simte, nu putem să nu ne întrebăm dacă teoria augustiniană a senzaţiei este, pur şi simplu, o inconcusă încreştinare a teoriei plotiniene, după care, simţind, sufletul îşi creează obiectul, sau teoria augustiniană, după care, simţind, sufletul creează o imagine a obiectului sensibil, este una originală, în care nici nu se mai subaude măcar cea plotiniană, sau, dacă se subaude, se subaude ca să fie denegată, întrucât diferenţele sunt ireductibile); respinge, apoi, presupoziţia reiterată a lui Evodiu

că sufletul, simțind peste tot, în corp, ar fi, de aceea, răspândit, precum sângele, în tot corpul, că ar avea, adică, întocmai cantitatea corpului pe care-l animă; respinge, de asemenea, presupunerea că faptul că părțile viermilor tăiați se mișcă ar fi un argument în favoarea ipotezei că sufletul este extins în tot corpul și arată, prin exemplul sonului și semnificatului cuvintelor, că, disecându-se corpul, sufletul nu se secționează.

Lămurite acestea, Augustin expune cele șapte trepte ale magnitudinii, bine-nțeles, incorporale, tăriei, adică sau puterii, sufletului omenesc: *prima treaptă a sufletului:* **vegetativa sau vivificatoarea**, pe care o are comună cu plantele și bestiile; pe care treaptă sufletul vivifică, prin prezența și lucrarea sa, trupul pământesc și muritor, îl adună-n una, și-l ține-n una, și nu permite să se risipească și să se reverse; face ca hrana să fie distribuită prin mădulare, oferindu-i fiecăruia ceea ce i se cuvine; îi păstrează congruența și măsura, nu doar întru frumsețe, ci chiar și-n creștere și procreare; *a doua treaptă a sufletului:* **sensitiva**, puterea lui în simțuri, adică, pe care o are în comun numai cu bestiile; pe care treaptă sufletul se încordează întru tact, și, prin el, simte și discerne caldele, recile, asprele, netedele, durele, moile, ușoarele, grelele; dejudecă, apoi, gustând, mirosind, auzind, văzând, diferențele nenumărate ale gusturilor, mirosurilor, sunetelor, formelor, și, întru toate acestea, și le-nsușește și le dorește pe cele ce-s conform naturii corpului său și le respinge și fuge de contrarii; se depărtează pe sine de la aceste simțuri, într-un cert interval al timpilor, și, refăcând, ca și printr-o vacanță anume, mișcările lor și imaginile lucrurilor, pe care le-a cvasisorbit prin ele, le frământă, îngrămădit și felurit, cu sine însuși, și toată asta-s somnul și visele; adesea, jucându-se chiar și hoinărind, se delectează cu facilitatea mișcării și, fără de muncă, rânduiește concordia mădularelor; face ceea ce poate în favoarea copulării sexelor și, în natura în două împărțită, produce, prin împreunare și amor, una: concură nu numai la nașterea feților, ci și la menținerea vie, proteguirea și nutrirea lor; se leagă prin consuetudine de lucrurile-ntre care mână corpul și prin care-l susține și, cvasimembre, se separă greu de ele: care putere a consuetudinii, neîndepărtată chiar și prin îndepărtarea lucrurilor înseși, nici prin intervalul timpului, se numește memorie; *a treia*

treaptă, proprie sufletului uman: **memoria nenumăratelor lucruri, nu prin consuetudine imprimate, ci încredințate și reținute prin observare și semne (memoria intelectivă, adică)**; pe care treaptă, comună bunelor și relelor spirite și învățaților și neînvățaților, sufletul deține, stăpânește și pune-n lucrare prin memoria intelectivă atâtea artele făurarilor, cultura ogoarelor, înălțarea orașelor, minunățiile felurite ale diferitelor edificii și monumente, invențiunile atâtor semne, în scrieri, cuvinte, gesturi, în sonul de orice fel, în picturi și-n sculpturi, atâtea limbile ginților, atâtea norme, atâtea noutăți, atâtea restaurări, atâta numărul cărților și al monumentelor de orice fel, în scopul custodirii amintirii, și atâta grija pentru posteritate; atâtea rânduielile oficiilor, potestăților, onorurilor și demnităților, fie în familii, fie, în timp de pace ori de război, în republică, fie în ceremoniile profane, fie în cele sacre, puterea de-a raționa și excugeta, fluviile elocvenței, varietățile poeziilor, simulațiunile, în mii de forme, în scopul jocului și glumei, ingeniozitatea modulării, subtilitatea măsurii, disciplina numărării, conjectura, dintru cele prezente, a trecutelor și viitoarelor; *a patra treaptă:* **prepunerea de sine, ca parte importantă a universalului, nu doar corpului său ci întregului univers corporal** sau, scurt, **bunătatea sau adevărata laudă;** pe care treaptă sufletul îndrăznește, dacă o face ca parte importantă a universalului, să i se prepună pe sine nu numai corpului său, ci însuși întregului univers corporal, și să nu creadă bunurile acestuia, bunuri ale sale, și să le discearnă și, comparate cu puterea și frumsețea sa, să le disprețuiască: și, cu cât se-ncântă mai mult pe sine dintru astea, cu atât mai mult să se abstragă pe sine de la cele sordide și să se purifice totul și să se facă atotcurat și atotînfrumsețat; să se-ntărească-mpotriva tuturora care se sforțează să-l îndepărteze de la scop și sentință; să pună mare preț pe societatea omenească și să nu voiască să i se întâmple altuia nimic ce nu voiește să i se întâmple sieși; să urmeze autoritatea și preceptele înțelepților și să creadă cumcă prin acestea Dumnezeu îi vorbește sieși; în acest act, atât de minunat, al sufletului, mai este încă, întru sine, munca, și marele și atotacutul conflict împotriva neplăcerilor și plăcerilor lumii acesteia; întru însuși actul purgațiunii, subzistă, de-alminteri, de multe ori nu mare, de multe

ori, însă, atotvehementă, teama de moarte: nu mare, atunci, când se crede atotrobust (căci a vedea dacă asta este, sau nu, adevărat, nu-i este datul decât numai şi numai sufletului purgat) cumcă toate sunt guvernate de atâta de marea providenţă a lui Dumnezeu şi justiţie, încât nimănui nu-i poate surveni pe nedrept moartea, chiar dacă o va fi provocat pe ea un nedrept; este temută, însă, vehement moartea, încă pe această treaptă chiar, când şi faptul e cu atât mai slab crezut, cu cât e mai neliniştit căutat, şi-i şi văzut cu atât mai puţin, cu cât, din cauza temerii, liniştea, absolut necesară întru investigarea lucrurilor atotobscure, este mai mică; apoi, prin însuşi faptul că înaintează, cu cât mai multul şi mai multul simte sufletul cât de mare deosebire este între sine, curat şi contaminat, cu atât mai multul se teme ca, părăsind acest trup, să nu cumva, pe el, polutul, să-l poată pate mai puţin Dumnezeu, decât se pate el însuşi; nimic nu-i, însă, mai dificil, decât, şí a te teme de moarte, şí a te tempera, precum o postulează pericolele însele, de la ademenirile lumii acesteia; atâta este, însă, sufletul, încât s-o poată chiar şi pe asta, ajutându-l, desigur, justiţia supremului şi adevăratului Dumnezeu, prin care este susţinută şi împărăţită această universalitate; prin care încă s-a făcut, nu numai că sunt toate, ci că sunt astfel, încât nu pot absolut deloc să fie mai bine; Cui i se-ncredinţează atotpios şi atotpur pe sine, spre a-l ajuta şi desăvârşi întru lucrarea atâta de dificilă a purificării sale; *a cincea treaptă*: **ţinerea atotbucuros întru sine însuşi şi netemerea de absolut nimic pentru sine şi în privinţa cauzei sale** sau, simplu, **liniştea sau liniştirea**; pe care treaptă, liber de toată putreziciunea şi spălat de toate petele, cum se ţine, în fine, atotbucuros întru sine însuşi, şi nici nu se mai teme de absolut nimic pentru sine, nici nu-l mai neliniştеşte nimic în privinţa cauzei sale, întrucât una este, încaltea, a săvârşi, alta, a ţine puritatea: şi una-i, desigur, acţiunea prin care el, întinat, se reface total, şi absolut alta-i cea prin care nu suportă să se-ntineze iarăşi, sufletul concepe peste tot cât este, ceea ce, cum va fi conceput, se îndreaptă, atunci, într-adevăr, cu o imensă şi incredibilă încredere întru Dumnezeu, adică, întru însăşi contemplarea adevărului, şi a acelui, pentru care atât s-a muncit, atotînalt şi atotcert premiu; *a şasea treaptă*: **dorinţa de-a le înţelege pe cele ce cu adevărat şi**

suprem sunt; pe care treaptă a acţiunii, cum această dorinţă este suprema sa privire, decât care alta mai bună şi mai dreaptă nu are, sufletul ştie că una este a-şi curăţi ochiul însuşi, să nu priveacă zadarnic şi temerar şi să vadă rău, alta, că el însuşi îşi custodeşte şi-şi întăreşte sănătatea, şi alta, încă, a-şi îndrepta, senină şi dreaptă, privirea întru ceea ce e de văzut; ceea ce, cei ce voiesc s-o facă mai nainte de-a fi fost curăţiţi şi-nsănătoşiţi, aşa sunt trântiţi îndărăt de către mirifica lumină, încât nu doar că nu-i nimic bun, ci să nocoată cumcă este mai mult rău în ea, şi să-i nege ei numele adevărului, şi să se refugieze, printr-o anume libidinoşenie şi voluptate mizerabilă, blestemând leacul, întru întunericul loruşi, pe care morbul lor poate să-l pată: De unde, prin inspiraţia divină şi atotrânduit se zice de către profet, atotcunoscutul: **Inimă curată zideşte întru mine, Dumnezeule, şi spiritul drept reînnoieşte-l întru cele dinlăuntru ale mele** (*Psal., L,* 5, 12); căci spiritul drept este, după cum pe drept crede Augustin, cel prin care se face ca spiritul să nu poată devia şi să nu se poată rătăci întru căutarea adevărului; carele, desigur, nu se instaurează întru ea, decât numai dacă inima se va fi curăţit mai întâi, adică, numai dacă însăşi cugetarea se va fi înfrânat şi se va fi limpezit faţă cu toată cupiditatea şi drojdia lucrurilor muritoare; *a şaptea treaptă a sufletului:* **vederea şi contemplarea adevărului;** pe care treaptă, care, în fapt, nici nu este propriu-zis treaptă ci un anume mas la care se ajunge prin tussase celelalte trepte, sunt inefabile bucuriile şi-nfruptarea îmbucurării dintru inefabilul, supremul şi adevăratul bine, de ale cărui seninătate şi eternitate sufletul este inspirat; trepte, conform cărora Augustin defineşte faptele sufletului, anume: (1) **însufleţirea (=vivificarea),** (2) **simţul,** (3) **arta,** (4) **virtutea,** (5) **tranchilitatea,** (6) **intrarea,** (7) **contemplaţia,** altfel numite: (1) **în privinţa corpului,** (2) **prin corp,** (3) **în jurul corpului,** (4) **la sine însuşi,** (5) **întru sine însuşi,** (6) **la Dumnezeu,** (7) **faţă cu Dumnezeu**, sau altfel: (1) **frumos în privinţa altuia,** (2) **frumos prin altul,** (3) **frumos în jurul altuia,** (4) **frumos la frumos,** (5) **frumos întru frumos,** (6) **frumos la frumseţe,** (7) **frumos faţă cu frumseţea**.

Cantitatea sufletului este, aşadar, tema care ocupă cvasitotalitatea acestui dialog. În jurul său gravitează atâtea, celelalte

chestiuncule, prin care este învederată imaterialitatea sufletului şi prin care sunt anticipate marile teze ale doctrinei augustiniene. Subtilul filosof, Augustin, ştie să împletească, ori de câte ori se iveşte ocazia, tematica filosofiei cu adevărurile de ordin pur religios. În ceea ce priveşte unitatea sufletului în om şi dihotomismul uman, gândirea sa este fără ezitări, căci şi acolo, unde putem da de urme ale trihotomismului, cum este cazul chiar în acest dialog, în acele capitole în care vorbeşte de **animus** (= spirit), sau şi mai apriat, cu propriile-i cuvinte din definiţia în amănunt disputată în acest dialog: **o substanţă anume, părtaşă raţiunii, acomodată să-mpărăţească corpul,** ceea ce nu-i nimic alta decât, tot cu cuvintele lui, din altă operă, **partea superioară a sufletului,** în loc de **anima** (= suflet), ele nu depăşesc limitele gândirii pauline. Importanţa dialogului **Despre cantitatea sufletului**, consistă, aşadar, printre altele, şi în faptul că, în el, Sfântul Augustin, statorindu-se pe tărâm platonician şi paulin, postulează fără echivoc, în formulări memorabile, spiritualitatea sufletului. Cunoaşterea sufletului este, încaltea, în doctrina augustiniană, calea care duce la cunoaşterea lui Dumnezeu, şi, întru scrutarea sufletului, el a dăltuit, cu mirifică preciziune, marile teze spiritualiste, care stau granit la temelia filosofiei creştine. Apariţia în vestmânt românesc a scrierilor augustiniene despre **suflet**, precum şi a celor despre **adevăr, fiinţă (fire şi fiire)** şi, desigur, despre **Trinitate**, are, pentru cultura română, o importanţă care o singularizează faţă de celelalte culturi, întrucât, prin lectura lor avizată ne vor îndemna, alături, desigur, de alte opere din patrimoniul culturii universale, având aceeaşi tematică, să ne lămurim, în sfârşit, cum se face că, după cum, numai noi, din întreagă ginta noastră latină, de la **anima, -ae**, care, în latineşte, înseamnă **suflet**, ne-am numit **inima,** iar pentru **suflet** am recurs la **sufflo,-are, -avi, atum,** poate chiar la un ipotetic ***sufflitus**, pe care l-am modulat şi căruia i-am atribuit, neutraliter, înţelesurile lui **anima** şi, uneori, chiar pe ale lui **animus** (= **spirit**), tot astfel, în privinţa **adevărului,** tot numai noi, din întreagă ginta noastră latină, am lăsat la o parte, până să ne chemăm, peste secole, dintru el **veritatea**, femininul latin **veritas-atis,** care înseamnă, de fapt, **adevăr,** şi ne-am creat, tot neutraliter, **adevărul** din **ad+ de+ verum**

şi, după cum pe **a fi, fiinţa (firea** şi **fiirea**) nu le-am luat, orice ne-ar cânta şi ne-ar descânta etimologii noştri, de la **sum, esse, fui,** care înseamnă, în latineşte, **a fi,** ci, de la **fio, fieri, factus sum,** care înseamnă în latineşte **a fi făcut,** tot astfel, în fine, numai noi, din întreagă ginta noastră latină, am creat, pentru tustrelele persoane ale Trinităţii, nume noi, desigur din cuvinte latine. Tot astfel, înţelepciunea, cuvântul, şi altele, cu sutele, pe care, poate, ni le vom lămuri odată şi-odată, lămurindu-ne totodată.

Vasile Sav

I. - *Sex de anima quaestiones proponit Evodius. Unde sit anima. Animae patria Deus. Animae substantia propria et simplex.*

1. *E.* Quoniam video te abundare otio, quaeso ut mihi respondeas de iis quae me movent, non, ut opinor, importune atque incongrue. Saepe enim cum abs te multa quaesissem, nescio qua illa graeca sententia me deterrendum putasti, qua prohibemur ea quae supra nos sunt requirere: nunc vero non puto nos ipsos supra nos esse. Quamobrem cum de anima quaero, non sum dignus qui audiam: Quod supra nos, quid ad nos? sed fortasse dignus qui audiam, quid simus nos. *A.* Enumera breviter quae de anima audire velis. *E.* Faciam: nam sunt mihi ista diuturna cogitatione praeparata. Quaero igitur unde sit anima, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, et cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit?

2. *A.* Cum quaeris unde sit anima, duo quaedam intelligere cogor. Aliter enim dicimus unde sit homo, quae sit ejus patria scire cupientes; aliter unde sit, cum quaerimus unde constet, id est, ex quibus elementis rebusque compositus. Quid horum scire vis cum interrogas unde sit anima? Utrumnam quasi regionem ejus et patriam, unde huc venerit, nosse desideras; an vero quae sit ejus substantia, requiris *E.* Equidem utrumque scire vellem, sed quid scit sciendum prius, tuo judicio malo committere. *A.* Propriam quamdam habitationem animae ac patriam **[Col. 1036]** Deum ipsum credo esse a quo creata est. Substantiam vero ejus nominare non possum: non enim eam puto esse ex iis usitatis notisque naturis, quas istis corporis sensibus tangimus. Nam neque ex terra, neque ex aqua, neque ex aere, neque ex igni, neque ex his omnibus,

I. - *Evodiu propune şase chestiuni despre suflet. De unde-i sufletul. Patria sufletului, Dumnezeu. Substanţa sufletului, proprie şi simplă.*

1. **Ev.(odiu):** Fiindcă văd că tu abunzi în oţiu, rogu-te să-mi răspunzi despre cele ce mă mişcă nu inoportun, precum cred, nici incongruu. Adeseori, cum căutam, de altminteri, să aflu multe de la tine, m-ai socotit de-nspăimântat cu nu ştiu care sentinţă grecească, prin care suntem opriţi să le cercetăm pe cele ce sunt deasupra noastră[1]: acum, însă, nu cred că noi înşine suntem deasupra noastră. Dreptaceea, cum despre suflet caut să aflu, nu-s eu cel ce merit s-aud: **«Ce ne priveşte pe noi ceea ce-i deasupra noastră?»**, ci merit, poate, s-aud ce suntem noi înşine. **Aug.(ustin):** Enumeră-le, pe scurt, pe cele ce voieşti să le auzi despre suflet. **Ev.:** O voi face: căci astea mi-s pregătite printr-o-ndelungă cugetare. Caut, aşadar, să aflu de unde este sufletul[2], cum este, cât este, de ce să-i fi fost dat corpului, şi cum devine, după ce va fi venit în corp, cum, după ce-l va fi părăsit?

2. **Aug.:** Cum întrebi de unde este sufletul, sunt constrâns să-nţeleg două anume. Într-un fel zicem, încaltea, de unde este omul, doritori să ştim care-i patria lui; altfel, de unde este, când căutăm să aflăm din ce consistă, adică, din ce elemente şi lucruri este compus. Pe care dintre acestea vrei s-o ştii, când întrebi de unde este sufletul? Doreşti cumva să-i ştii cvasitărâmul[3] lui şi patria, de unde să fi venit aici, sau cauţi, încaltea, care este substanţa lui? **Ev.:** Aş vrea, de fapt, să le ştiu pe-amândouă, dar maivoiesc să las în seama judecăţii tale ce-i de ştiut mai întâi. **Aug.:** Propria habitaţiune anume a sufletului şi patria cred că este Dumnezeu Însuşi, de către Carele a fost creat[4]. Substanţa lui, însă, n-o pot numi: nu socot, altminteri, că el este dintre acele uzitate şi cunoscute naturi, pe care le atingem cu simţurile acestea ale corpului. Căci socot cumcă sufletul nu consistă, nici din pământ, nici din apă, nici din aer, nici din foc[5], nici din toate acestea, nici din unele

neque ex aliquibus horum conjunctis constare animam puto. Sed quemadmodum si ex me quaereres, arbor ista ex quibus constet, notissima ista elementa quatuor nominarem, ex quibus omnia talia constare credendum est; porro si pergeres quaerere, unde ipsa terra, vel aqua, vel aer, vel ignis constent, nihil jam quod dicerem reperirem: sic cum quaeritur ex quibus sit homo compositus, respondere possum, ex anima et corpore; rursum de corpore si quaeras, ad illa elementa quatuor recurram; de anima vero quaerenti tibi, cum simplex quiddam et propriae substantiae videatur esse, non aliter haeream ac si quaeras, ut dictum est, unde sit terra. *E.* Quomodo eam propriam velis habere substantiam, cum dixeris a Deo factam, non intelligo. *A.* Quomodo et terram ipsam a Deo factam, negare non possum; et tamen non possum dicere, ex quibus quasi aliis corporibus terra constet. Simplex enim corpus est terra, eo ipso quo terra est; et ideo elementum dicitur omnium istorum corporum, quae fiunt ex quatuor elementis. Non ergo sibi adversatur sententia qua dicimus, et a Deo animam factam, et propriam quamdam habere naturam. Hanc enim ejus propriam quamdam naturam et suam, Deus ipse fecit, ut ignis, ut aeris, ut aquae, ut terrae, quo caetera ex his omnibus componerentur.

II. - **[Col. 1037]** *Anima qualis sit.*

3. *E.* Interim accipio unde sit anima, id est, ex Deo, quae mecum sedulo retractabo, et si quid me moverit, post requiram. Unde quaeso, explices qualis sit. *A.* Videtur mihi esse similis Deo. De anima enim, nisi fallor, requiris humana. *E.* Idipsum est quod abs te explicari vellem, quemadmodum sit anima similis Deo; cum Deum a nullo factum esse credamus, animam vero ab ipso Deo factam supra dixeris. *A.* Quid? tu difficile putas Deo fuisse, ut aliquid sibi simile faceret, cum hoc in tanta varietate imaginum etiam videas nobis esse concessum? *E.* Sed nos videmur mortalia facere, Deus autem immortalem animam fecit, ut

dintre ele coniuncte. Dar, precum, dacă m-ai întreba dintru care consistă arborele acesta, aş numi aceste patru elemente atotcunoscute, din care e de crezut că, într-adevăr, consistă toate de felul acesta; apoi, dacă ai continua să-ntrebi de unde consistă pământul însuşi, sau apa, sau aerul, sau focul, n-aş mai găsi nimic ce să zic: aşa, cum se-ntreabă dintru care-i compus omul, pot răspunde dintru suflet şi corp; iarăşi, dacă întrebi despre corp, mă-ntorc la acele patru elemente; despre suflet, însă, ţie, întrebătorului, cum pare că este ceva simplu şi al propriei substanţe, nu ţi-s altfel în încurcătură decât dacă ai întreba, cum s-a spus, de unde-i pământul. **Ev.:** În ce mod vrei tu ca el să aibă substanţa proprie, deşi ai spus că este făcut de către Dumnezeu, eu unul nu-nţeleg. **Aug.:** În modul în care nici pământul însuşi nu-l pot nega făcut de către Dumnezeu; şi, totuşi, nu pot zice din care cvasialte corpuri consistă pământul. Corp simplu este, altminteri, pământul, prin însuşi faptul că este pământ; şi de aceea i se zice element al tuturor acestor corpuri, care-s făcute din patru elemente. Nu se contrazice, prin urmare, îndesine sentinţa prin care zicem, şí că sufletul este făcut de către Dumnezeu, şí că are o anume natură proprie. Într-adevăr, şi pe această natură anume a sa, a lui proprie[6], Dumnezeu Însuşi a făcut-o, precum pe a focului, precum pe a aerului, precum pe a apei, precum pe a pământului, ca toate celelalte să fie compuse dintru acestea toate.

II. - *Cum este sufletul.*

3. **Ev.:** Primesc, deocamdată, de unde-i sufletul, adică, de la Dumnezeu, pe care o voi retrata sedul cu mine însumi, şi, dacă mă va fi mişcat ceva, voi cerceta după aceea. De unde, rogu-te, să explici cum este. **Aug.:** Mie mi se pare că-i este similar lui Dumnezeu. Căci, dacă nu mă-nşel, despre sufletul omenesc cauţi tu să afli. **Ev.:** Chiar asta una este ceea ce aş vrea să fie explicată de către tine, în ce mod anume poate să-i fie similar lui Dumnezeu sufletul, cum vedem cumcă Dumnezeu nu este făcut de către nimeni, sufletul, însă, ai zis mai nainte că este făcut de către Dumnezeu Însuşi. **Aug.:** Ce, crezi tu cumcă i-a fost greu lui Dumnezeu să facă ceva similar Sieşi, deşi vezi că una ca asta ni s-a conces nouă, şi încă într-o atâta de mare varietate a imaginilor?

opinor, nisi forte tibi aliter videtur. *A.* Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? *E.* Non equidem hoc dixerim. Sed quemadmodum ipse immortalis immortale quiddam fecit ad similitudinem suam; sic et nos immortales a Deo facti, ad similitudinem nostram quod facimus, immortale esse deberet. *A.* Recte diceres, si ad ejus imaginem pingeres tabulam, quod in te immortale esse credis: nunc vero in ea exprimis similitudinem corporis, quod profecto mortale est. *E.* Quomodo ergo sum similis Deo, cum immortalia nulla possum facere ut ille? *A.* Quomodo nec imago corporis tui potest hoc valere quod tuum corpus valet; sic anima non mirandum est si potentiam tantam non habet, quantam ille ad cujus similitudinem facta est.

III. - *Anima quanta sit.*

4. *E.* Et hoc interim satis est: dic nunc quanta sit anima. *A.* Quomodo quaeris quanta sit? Non enim intelligo utrum ejus quasi spatium latitudinis vel longitudinis, vel roboris, vel horum simul omnium requiras; an quantum valeat nosse velis. Solemus enim quaerere quantus fuerit Hercules, id est, in quot pedes statura ejus porrecta fuerit. Et item quantus vir fuerit, id est, quantae potentiae atque virtutis. *E.* Utrumque de anima scire cupio. *A.* Atqui illud superius dici non potest, nec omnino intelligi de anima. Non enim ullo modo, aut longa, aut lata, aut quasi valida suspicanda est anima: corporea ista sunt, ut mihi videtur, et de consuetudine corporum sic animam quaerimus. Ideoque bene praecipitur etiam in mysteriis, ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet, qui, ut videmus, corporeus est, quisquis se talem reddi desiderat, qualis a Deo factus est, id est, similem Deo; non enim alia salus animae est, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo. Quamobrem quanta sit anima secundum inquisitionem hanc tibi respondere non possum; sed possum affirmare, neque illam longam esse, nec latam, nec

Ev.: Dar ne vedem bine că noi facem muritoare, Dumnezeu, însă, a făcut, precum cred, nemuritor sufletul, dacă nu ţi se pare ţie, poate, altfel. **Aug.:** Tu ai vrea, prin urmare, să fie făcute de către oameni unele întocmai de felul în care le-a făcut Dumnezeu? **Ev.:** Evident că nu voi fi zis-o eu tocmai pe asta. Dar, după cum El Însuşi, nemuritor, a făcut ceva nemuritor, după similitudinea[7] Sa; aşa şi noi, făcuţi de către Dumnezeu nemuritori, ceea ce facem după similitudinea noastră ar trebui să fie nemuritor. **Aug.:** Drept ai zice, dacă ai putea tu picta un tablou după imaginea a ceea ce crezi că este nemuritor în tine: acum, însă, exprimi în el imaginea corpului, care este absolut muritor. **Ev.:** În ce mod, îi sunt, prin urmare, similar lui Dumnezeu, deşi nu pot face, precum El, ceva nemuritor? **Aug.:** După cum nici imaginea corpului tău nu poate fi-n stare de ceea de ce-i în stare corpul tău, aşa nu-i de mirare dacă sufletul nu are atâta putere, câtă are El, după similitudinea Căruia a fost făcut.

III. - *Cât este sufletul.*

4. **Ev.:** Şi asta mi-e, deocamdată, de saţ[8]: zi, acum, cât este sufletul. **Aug.:** În ce mod întrebi tu cât este? Nu înţeleg prea bine, vrei tu, oare, sau nu, să afli cvasispaţiul latitudinii lui, sau longitudinii[9], sau tăriei, sau al tuturor acestora totodată; ori vrei să ştii de ce e el în stare. Obişnuim, încaltea, să-ntrebăm cât va fi fost Hercule, adică, de câte picioare va fi fost statura lui în altitudine. Şi, la fel, cât de bărbat va fi fost, adică de câtă putere şi vârtute. **Ev.:** Pe amândouă doresc să le ştiu despre suflet. **Aug.:** Dar cea de mai sus nu se poate nici zice, nici nu se poate absolut deloc înţelege despre suflet. Căci nu-i absolut în nici un mod de presupus sufletul, nici lung, nici lat, nici cvasivalid: astea, precum mi se pare mie, sunt corpuri, şi întrebăm aşa despre suflet, după consuetudinea corpurilor. Şi, de aceea, bine ni se dă-nvăţătură, chiar în misterii, să le dispreţuiască pe toate cele corporale şi să renunţe la întreagă lumea aceasta, care, precum vedem, este corporală, cine voieşte să fie refăcut, aşa cum a fost făcut de către Dumnezeu, adică, similar lui Dumnezeu: şi,-ntr-adevăr, nu-i alta salvarea sufletului, nici renovarea, nici reconcilierea cu autorul său. Dreptaceea, cât[10] este sufletul, după inchiziţiunea aceasta, nu-ţi pot eu răspunde ţie; dar pot afirma cumcă el nu-i nici lung, nici lat, nici robust, nici

robustam, neque aliquid horum quae in mensuris corporum quaeri solent. Et hoc cur existimem, rationem tibi reddam, si placet. **[Col. 1038]** *E.* Placet vero, ac vehementer exspecto: videtur enim mihi quasi nihil esse anima, si nihil est horum. *A.* Prius ergo si videtur, ostendam tibi multas esse res quas non possis dicere nihil esse, nec tamen in eis invenire aliqua hujusmodi spatia, qualia in anima requiris: ut non solum non tibi ex eo anima nihil esse videatur, quod in ea non invenis longitudinem, sive aliquid tale; sed eo pretiosior et pluris aestimanda sit, quo nihil horum habet. Deinde utrum vere nihil horum habeat, videbimus. *E.* Utere quo vis ordine ac modo, ego audire et discere paratus sum.

IV. - *Animam nonnihil esse, tametsi nec longa nec lata sit.*

5. *A.* Recte facis: sed volo interroganti mihi respondeas; fortasse enim ea quae te docere conor, ipse jam nosti: credo enim non te dubitare hanc arborem non esse omnino nihil. *E.* Quis dubitaverit. *A.* Quid illud? num dubitas justitiam multo esse hac arbore meliorem? *E.* Ridiculum istud quidem est, quasi vero ulla sit comparatio. *A.* Liberaliter mecum agis; sed illud nunc attende: cum constet ita hanc arborem esse deteriorem quam est justitia, ut nec comparanda quidem tibi videatur, et hoc lignum non esse nihil confessus sis; placetne tibi ut ipsam justitiam nihil esse credamus? *E.* Quis hoc demens crediderit? *A.* Recte omnino: sed fortasse arbor haec propterea tibi videtur esse aliquid, quod longa est pro suo modo, et lata, et robusta; quae si detraxeris, nihil erit. *E.* Ita videtur. *A.* Quid ergo? justitia, quam non nihil esse confessus es, imo quiddam longe divinius hac longeque praestantius, videtur tibi longa esse? *E.* Nullo modo mihi justitia aut longa, aut lata, aut tale aliquid cogitanti potest occurrere. *A.* Si igitur nihil horum est justitia, et tamen ipsa nihil non est; cur tibi anima nihil videtur, nisi ejus aliqua longitudo sit? *E.* Age,

nimic din acestea ce sunt, îndeobşte, căutate în măsurile corpurilor. Şi, de-ţi place, îţi chiar pot da socoteală de ce anume socot eu una cu asta. **Ev.:** Place-mi, bine-nţeles, şi aştept cu nerăbdare, căci mi se pare că sufletul e cvasinimic, dacă nu-i nimic dintr-acestea. **Aug.:** Îţi voi arăta, aşadar, mai întâi, de eşti de acord, că sunt multe lucrurile, despre care nu ai putea zice că-s nimic, şi totuşi nu poţi afla-ntru ele ceva spaţii, de felul în care cauţi în suflet; încât nu numai că nu ţi se va părea că sufletul este nimic, prin faptul că nu găseşti în el longitudine, ori alta de felul acesta, ci că este cu atât mai preţios şi de estimat mai mult, cu cât n-are nimic dintr-acestea. Apoi vom vedea dacă, într-adevăr, n-are nimic dintr-acestea. **Ev.:** Foloseşte-te de ordinea şi modul care voieşti, eu sunt cu totul gata s-ascult şi să-nvăţ.

IV. - *Că sufletul este ceva, şi nu-i, totuşi, nici lung, nici lat.*

5. **Aug.:** Bine faci: dar voiesc să-mi răspunzi tu mie, întrebătorului; căci, poate, le ştii tu însuţi, deja, pe cele ce mă străduiesc, încaltea, să te-nvăţ: cred, de-altminteri, că nu stai cu nimic la-ndoială cumcă acest arbore nu este el chiar absolut nimic. **Ev.:** Cine se va fi-ndoit? **Aug.:** Ce, despre una ca asta, îndoieşti-te tu, oare, cumcă justiţia este cu multul mai bună decât acest arbore? **Ev.:** Una ca asta-i de-a dreptul ridicol; ca si cum ar putea încăpea vreo comparaţie. **Aug.:** Vorbeşti liberal[11] cu mine; dar ia, acum, aminte la asta: cum rezultă că aşa acest arbore este inferior faţă cu justiţia, încât ţie nu ţi se pare nici măcar de comparat, şi cum recunoşti şi cumcă acest lemn nu este el chiar nimic, place-ţi ţie, oare, să credem cumcă justiţia însăşi este ea chiar nimic[12]? **Ev.:** Care nebun o va fi crezut pe asta? **Aug.:** Absolut corect; dar poate că arborele acesta de aceea ţi se pare ţie că este el ceva, fiindcă,-n modul său de-a fi, e lung, şi lat, şi robust; pe care, dacă le vei fi-nlăturat, nu va mai fi nimic. **Ev.:** Aşa se pare. **Aug.:** Ce, prin urmare, justiţia, despre care ai recunoscut cumcă nu este, ea, chiar nimic, ba, dimpotrivă, ceva cu multul mai divin decât acesta, şi cu multul mai prestant, pare-ţi-se ţie că-i lungă? **Ev.:** În nici un mod justiţia nu poate să-mi ocure, gândindu-mă la ea, nici lungă, nici lată, nici nimic alta de felul acesta. **Aug.:** Dacă, prin urmare, justiţia nu-i nimic dintr-acestea, şi, totuşi, ea însăşi nu-i chiar nimic, de ce ţi se pare ţie cumcă sufletul este, el, nimic, dacă nu are o anume

jam non mihi videtur ex eo nihil esse anima, quod nec longa, nec lata, nec robusta sit, sed utrum vere ita sit, nondum a te dictum esse scis. Fieri enim potest, ut multa sint magni aestimanda, quae istis careant; sed non continuo ex hoc genere animam esse credendum puto.

6. *A.* Scio istud nobis enodandum restare, et hoc me deinceps explicaturum promiseram: verum quia res subtilissima est, et longe alios mentis oculos quaerit, quam humana consuetudo in quotidianae vitae actibus habere solita est; admoneo te, ut per ea, per quae te ducendum existimo, libens pergas, nec nostro quodam necessario circuitu defatigatus, aegre tuleris aliquanto te tardius ad id quod cupis pervenire. Nam prius abs te quaero, utrum corpus ullum putes esse, quod non pro modo suo habeat aliquam longitudinem, et latitudinem, et altitudinem? *E.* Quam dicas altitudinem, non intelligo. *A.* Illam dico qua efficitur [**Col. 1039**] ut interiora corporis cogitentur, aut etiam sentiantur, si perlucet ut vitrum; quanquam si hoc demas corporibus, quantum mea opinio est, neque sentiri possunt, neque omnino corpora esse recte existimari. Hinc mihi volo aperias quid tu sentias. *E.* Prorsus non dubito corpora omnia his carere non posse. *A.* Quid illud? potes cogitare ista tria non esse nisi in corporibus? *E.* Non intelligo quomodo alibi esse possint. *A.* Ergo animam non putas esse aliud quam corpus? *E.* Si etiam ventum corpus esse confitemur, negare non possum corpus mihi animam videri: nam tale aliquid eam esse cogito. *A.* Corpus quidem ventum esse tam concedo, quam si me de fluctu interrogares. Nam nihil aliud quam istum aerem commotum ac agitatum ventum esse sentimus; quod in loco tranquillissimo, et ab omnibus ventis quietissimo vel brevi flabello approbari potest, quo etiam muscas abigentes aerem commovemus, flatumque sentimus. Quod cum evenerit occultiore quodam motu coelestium vel terrenorum corporum per magnum spatium mundi,

longitudine a lui? **Ev.:** Haide, nu mi se mai pare că sufletul este nimic prin faptul că nu-i nici lung, nici lat, nici robust, dar, dacă este sau nu cu adevărat aşa, ştii că nu s-a spus încă de către tine. Se poate, încaltea, întâmpla să fie de estimat de mare preţ multe, ce-s lipsite de acestea[13]; dar nu socot cumcă trebuie neapărat crezut că sufletul este din genul acesta.

6. **Aug.:** Ştiu că asta ne rămâne de lămurit, şi şí pe-asta am promis c-o voi explica de-aci-nainte: însă, fiindcă lucru-i atotsubtil şi pretinde cu totul alţi ochi ai minţii decât s-a obişnuit să-i aibă, în actele vieţii cotidiene, consuetudinea umană, te sfătuiesc ca prin cele, prin care te socot de condus, să înaintezi cu plăcere, şi nu, obosit de circuitul nostru, anume necesar, să te plângi, supărat, că ai ajuns cu ceva mai târziu la ceea ce doreşti. În definitiv, caut să aflu, mai întâi, de la tine, de socoţi tu că există vreun corp, care să n-aibă, pe măsura sa, anume longitudine, şí latitudine, şí altitudine? **Ev.:** Pe care-o numeşti tu altitudine eu nu-nţeleg. **Aug.:** Pe aceea, zic, prin care se face că sunt cugetate interioarele corpului, sau sunt chiar simţite, dacă este translucid, precum sticla; de altminteri, dacă pe asta le-o sustragi corpurilor, ele nu pot fi, pe cât ţine de părerea mea, nici simţite, nici nu pot fi, absolut deloc, pe drept, socotite corpuri. Despre asta voiesc eu să-mi arăţi ce simţi tu. **Ev.:** Nu mă-ndoiesc absolut deloc cumcă nici un corp nu poate să se lipsească de aceasta. **Aug.:** Ce despre asta una: poţi tu gândi cumcă acestea trei nu sunt decât numai şi numai în corpuri? **Ev.:** Nu-nţeleg cum ar putea fi altundeva. **Aug.:** Nu socoţi, deci, că sufletul este alta[14] decât corpul? **Ev.:** Dacă recunoaştem cumcă până şi vântul[15] este corp, nu pot nega cumcă sufletul mi se pare mie corp: de fapt, eu gândesc cumcă el este ceva de felul acesta. **Aug.:** Conced, bine-nţeles, cumcă vântul este corp, tot atât, pe cât, dacă m-ai întreba despre val. Căci nu simţim nimic alta a fi vântul decât doar acest aer mişcat şi agitat; ceea ce, într-un loc atotliniştit şi lipsit de absolut orice vânt, se poate-aproba fie şi despre cea mai scurtă pală, prin care, de pildă, mişcăm aerul, alungând muştele, şi-i simţim adierea. Ceea ce, dacă se va fi-ntâmplat, mai ocult, prin marile spaţii ale lumii, printr-o mişcare anume a corpurilor cereşti şi pământeşti, se numeşte vânt, sortit chiar cu diverse nume, după diversele părţi ale cerului. Sau ţie ţi se pare

ventus vocatur, ex diversis partibus coeli nomina etiam diversa sortitus. An tibi aliter videtur? *E.* Mihi vero nihil, et probabile esse accipio quod dicis: sed ego animam non ipsum ventum, sed tale aliquid esse dixi. *A.* Dic mihi prius, utrum ipsum ventum cujus mentionem fecisti, habere aliquam longitudinem, latitudinem et altitudinem sentias. Deinde videbimus utrum tale aliquid anima sit, ut hoc modo etiam quanta sit, investigare possimus. *E.* Quid hoc aere longius, et latius, et altius facile inveniri potest, quem commotum, ventum esse nunc abs te mihi persuasum est?

V. - *Infinita animae vis.*

7. *A.* Recte dicis: sed numquidnam animam tuam putas esse nisi in corpore tuo? *E.* Ita puto. *A.* Intrinsecus tantum, ut tanquam utrem impleat; an tantum forinsecus, velut tectorium; an et intrinsecus et extrinsecus eam esse arbitraris? *E.* Hoc sentio quod ultimum requisisti. Nam nisi esset intrinsecus, nihil in visceribus nostris vitale haberetur; nisi esset extrinsecus, non etiam in cute leviter possit sentire pungentem. *A.* Quid ergo amplius quaeris quanta sit anima, cum videas esse tantam quantam ipsa spatia corporis patiuntur? *E.* Si hoc ratio docet, nihil amplius requiro. *A.* Recte facis nihil quaerere amplius quam docet ratio. Sed haec ratio videturne tibi firmissima? *E.* Quando aliam non invenio, videtur. Suo enim loco quaeram, quod me multum movet, utrum haec figura eadem maneat cum corpore excesserit: nam hoc inter discutienda ultimum me posuisse memini. Sed quoniam de numero animarum quaerere, ad quantitatem mihi videtur pertinere, non esse hoc loco praetereundum existimo. *A.* Non incongrue existimas, sed prius de spatio ejus quod me adhuc movet, explicemus, si placet, ut etiam ego aliquid discam, **[Col. 1040]** si tibi jam satisfactum est. *E.* Quaere ut vis; nam tua ista simulata dubitatio, dubitare me verissime facit de hoc ipso quod jam peractum esse praesumpseram.

8. *A.* Dic mihi, quaeso te, utrum ea quae appellatur memoria, non tibi nomen inane videatur.

altfel? **Ev.:** Mie nu mi se pare, deocamdată, nimic, şi primesc că este probabil ceea ce zici; dar eu n-am zis cumcă sufletul este însuşi vântul, ci, ceva de felul acesta. **Aug.:** Spune-mi, mai întâi, dacă simţi tu sau nu cumcă vântul însuşi, a cărui menţiune ai făcut-o, are, el, o anume longitudine, o latitudine şi o altitudine!? Vom vedea, mai apoi, dacă sufletul este ceva de felul acesta, ca, în acest mod, să putem investiga chiar şi cât este. **Ev.:** Ce poate fi uşor găsit mai lung, şi mai lat, şi mai înalt decât aerul acesta, despre care acum chiar mi s-a persuadat[16] de către tine cumcă, mişcat, este vânt?

V. - *Infinita putere a sufletului.*

7. **Aug.:** Drept zici: dar socoţi tu, oare, cumcă sufletul tău este numai şi numai în corpul tău? **Ev.:** Aşa socot. **Aug.:** Intrinsec numai, precum ar umple o utrie, sau numai forinsec, precum un acoperământ; sau socoţi cumcă el este şi intrinsec şi extrinsec? **Ev.:** Pe-asta o socot, pe care-ai întrebat-o ultima. În fapt, dacă n-ar fi intrinsec, nu s-ar afla nimic vital în viscerele noastre; dacă n-ar fi extrinsec, nu s-ar putea simţi uşor până şi-n piele împunsul. **Aug.:** La ce cauţi, prin urmare, mai mult, să afli cât este sufletul, cum vezi că este atâta cât se-ntind înseşi spaţiile corpului? **Ev.:** Dacă asta ne-nvaţă raţiunea, nu caut nimic mai amplu. **Aug.:** Bine faci că nu cauţi nimic mai amplu decât ne-nvaţă raţiunea. Dar această raţiune pare-ţi-se, ea, atotfermă? **Ev.:** Din moment ce nu gândesc alta, mi se pare. Voi întreba, încaltea, la locul său, ceea ce mă mişcă mult pe mine, dacă rămâne el sau nu cu aceeaşi figură, după ce va fi părăsit corpul: căci pe asta îmi amintesc c-am pus-o ultima de discutat. Dar, fiindcă a-ntreba despre numărul sufletelor mi se pare mie că ţine de cantitate, nu socot că-i de lăsat, în acest loc, la o parte. **Aug.:** Nu incongruu apreciezi, dar să explicăm, mai întâi, de-ţi place, despre spaţiul lui, ceea ce mă mişcă încă pe mine, ca să învăţ până şi eu ceva, dacă ţie ţi-e deja de saţ. **Ev.:** Întreabă cum vrei; căci această dubitaţiune simulată, a ta, mă face ca eu să fiu atotadevărat în dubiu despre asta însăşi, pe care o presupusesem deja încheiată.

8. **Aug.:** Spune-mi, rogu-te, dacă ceea ce este numită memorie nu ţi se pare ţie cumva un nume deşert[17]? **Ev.:** Cui poate să i se

E. Cui hoc videri potest? *A.* Animae hanc esse arbitraris, an corporis? *E.* Et hinc dubitare ridiculum est. Quid enim? exanime corpus meminisse aliquid credi, aut intelligi potest? *A.* Meministine tandem urbis Mediolanensis? *E.* Valde memini. *A.* Nunc ergo quia ejus facta mentio est, recordaris quanta et qualis sit? *E.* Recordor sane, ac nihil recentius atque integrius? *A.* Nunc ergo cum oculis eam non videas, animo vides? *E.* Ita est. *A.* Meministi, credo etiam, quarto spatio terrarum nunc a nobis longe absit. *E.* Ita et hoc memini. *A.* Vides itaque animo etiam ipsam locorum distantiam. *E.* Video. *A.* Cum igitur anima tua hic sit ubi corpus, nec ultra spatium ejus porrigatur, ut superior ratio demonstrabat, unde fit ut illa omnia videat? *E.* Per memoriam hoc fieri puto, non quod illis locis sit praesens, *A.* Imagines ergo illorum locorum memoria continentur. *E.* Ita sentio: nam et quid ibi nunc agatur ignoro; quod utique non ignorarem, si animus meus usque ad ea loca porrigeretur, praesentiaque sentiret. *A.* Verum mihi videris dicere: sed certe istae imagines corporum sunt. *E.* Ita necesse est: non enim aliud sunt urbes terraeque, quam corpora.

9. *A.* Nunquamne intuitus es parva specilla, aut nunquam in pupilla oculi alieni faciem tuam vidisti? *E.* Imo saepe. *A.* Cur multo brevior quam est apparet? *E.* Quid enim velles aliud quam ut pro modo speculi videretur? *A.* Necesse est ergo imagines corporum, si parva sunt corpora in quibus apparent, parvas apparere. *E.* Necesse omnino. *A.* Cur ergo, cum tam parvo spatio sit anima quam corpus est ejus, tam magnae in ea possunt exprimi imagines, ut et urbes, et latitudo terrarum, et quaeque alia ingentia apud se possit imaginari? Volo enim cogites paulo diligentius, quanta et quam multa memoria nostra contineat, quae utique anima continentur. Qui ergo fundus est, qui sinus, quae immensitas quae possit haec capere, cum et eam tantam quantum corpus est superior ratio docuisse videatur? *E.* Non invenio quid respondeam, nec satis

pară una ca asta? **Aug.:** A sufletului socoți tu că este ea sau a corpului? **Ev.:** Și a sta de-aci-n dubiu e ridicol. Ce, care-va-să-zică, poate-se, oare, crede sau înțelege cumcă corpul neînsuflețit își amintește ceva? **Aug.:** Aminteşti-ți tu, totuşi, urbea Milanului? **Ev.:** Sigur că mi-o amintesc. **Aug.:** Acum, aşadar, fiindcă s-a făcut mențiunea ei, ți-aduci tu aminte câtă şi cum este? **Ev.:** Mi-aduc, desigur, şi încă nimic mai recent şi mai integru. **Aug.:** Acum, deci, cum n-o vezi pe ea cu ochii, o vezi cu spiritul. **Ev.:** Aşa-i. **Aug.:** Îți amințeşti, cred, de asemenea, cu cât spațiu de pământ este ea, acum, departe de noi. **Ev.:** Da, şi pe asta mi-o amintesc. **Aug.:** Vezi, aşadar, cu spiritul până şi însăşi distanța locurilor. **Ev.:** O văd. **Aug.:** Cum, prin urmare, sufletul tău este aici, unde-i corpul, şi nici nu se-ntinde dincolo de spațiul lui, precum o-nvedera, mai sus, rațiunea, de unde se face că le vede el pe toate acelea? **Ev.:** Socot că prin memorie se face una ca asta, nu că-i prezent în acele locuri. **Aug.:** Imaginile acelor locuri sunt, care-va-să-zică, conținute-n memorie. **Ev.:** Aşa simt, căci şi ceea ce se face, acum, acolo, ignor; ceea ce, vezi-bine, n-aş ignora, dacă spiritul meu s-ar întinde până la acele locuri şi le-ar simți prezente. **Aug.:** Îmi pari c-adevărat zici: dar, desigur, acestea sunt imagini ale corpurilor. **Ev.:** Aşa-i, cu necesitate, că nu-s nimic alta urbele şi pământurile decât numai şi numai corpuri.

9. **Aug.:** Privitu-te-ai tu, oare, într-o oglindă mică, sau nu ți-ai văzut niciodată fața în pupila ochiului altuia? **Ev.:** Ba, adesea. **Aug.:** De ce apare cu multul mai mică decât este? **Ev.:** Ce anume alta ai vrea tu să se vadă, încaltea, decât precum e măsura oglinzii? **Aug.:** E necesar, prin urmare, să apară mici, dacă sunt mici corpurile întru care apar. **Ev.:** Absolut necesar. **Aug.:** De ce, prin urmare, cum sufletul este de-un spațiu atâta de mic cât este corpul lui, pot fi reproduse în el atâta de mari imaginile, precum sunt urbele şi întinderea pământurilor, şi oricâte altele imense şi le poate imagina în sine? Vreau, de-altminteri, să te gândeşti puțin mai diligent, cât de mari şi cât de multe poate conține memoria noastră, care, vezi-bine, sunt conținute-n suflet. Ce domeniu este el, prin urmare, ce sân de mare, care imensitate, care le poate cuprinde pe acestea, cum şi rațiunea pare că ne-a-nvățat mai nainte cumcă şi el este atât cât este şi corpul. **Ev.:** Nu găsesc ce să răspund şi nici nu pot

explicare possum, quantum me ista moveant: et multum me ipse derideo, qui superiori rationi tam cito consenseram, ut ex isto corporis modo quanta sit anima terminarem. *A.* Non ergo jam tibi tale aliquid videtur, qualis ventus est? *E.* Nullo modo: nam etiamsi aer iste cujus quasi fluctum ventum esse probabiliter creditur, universum istum mundum possit implere, innumerabiles tales tantosque mundos secum anima imaginari potest, quas imagines quo spatio contineat suspicari non possum. *A.* Vide ergo ne melius sit eam credere, ut superius dixeram, nec longam, nec latam, nec altam, sicut mihi de justitia concesseras. *E.* Facile assentirem, nisi me plus conturbaret, quo rursum pacto tantorum spatiorum imagines innumerabiles nulla sua et [**Col. 1041**] longitudine, et latitudine, et altitudine capere possit.

VI. - *Longitudo mera et simplex.*

10. *A.* Inveniemus hoc fortasse quantum licet, si prius diligenter discutiamus haec tria, id est longitudinem, latitudinem, et altitudinem. Itaque enitere cogitare longitudinem, quae adhuc nullam latitudinem assumpserit. *E.* Nihil possum tale cogitare: si enim filum araneae in animo constituero, quo nihil exilius solemus videre; occurrit mihi etiam in eo tamen et longitudo per se, et latitudo, et altitudo: quae qualescumque sint, esse tamen negare non possum. *A.* Non usquequaque absurda est responsio tua sed certe cum tria ista in araneae filo esse intelligis, discernis haec, et quid inter se differant nosti? *E.* Quidni quid differant nossem? An aliter potui videre nihil horum deesse huic filo? *A.* Quo igitur intellectu haec discrevisti, hoc potes etiam, sejunctis illis, solam longitudinem cogitare, si nec aliquod corpus volvas animo: nam quodcumque fuerit, his omnibus non carebit. Incorporeum est enim quod te nunc intelligere cupio: nam sola longitudo non nisi intelligi animo potest, in corpore inveniri non potest. *E.* Jam intelligo. *A.* Ergo istam longitudinem si quasi secare cogitatione per longum velis,

explica-ndesaţ cât mă mişcă pe mine acestea, şi mult mă iau eu în derâdere pe mine însumi, carele i-am conces atât de repede raţiunii de mai nainte, încât să hotărnicesc după măsura corpului acestuia cât este sufletul. **Aug.:** Nu ţi se mai pare, prin urmare, ceva de felul de care este vântul? **Ev.:** În nici un mod: căci chiar dacă aerul acesta, al cărui cvasival se crede probabil că este vântul, poate umple întreagă lumea aceasta, sufletul îşi poate imagina în sine nenumărate astfel şi atâta de mari lumi, pe care imagini nu-s în stare să presupun prin ce spaţiu le poate conţine. **Aug.:** Vezi, prin urmare, de n-ar fi mai bine, precum ziceam mai nainte, să nu-l crezi pe el nici lung, nici lat, nici adânc, precum mi-ai conces despre justiţie. **Ev.:** Aş asimţi uşor, de nu m-ar conturba, iarăşi, mai mult, în ce mod poate să cuprindă imaginile nenumărate de-atâta de mari spaţii, prin absolut nici o longitudine, nici o latitudine, nici o altitudine de-ale sale.

VI. - *Lungimea pură şi simplă.*

10. **Aug.:** O vom găsi, poate, pe asta, cât ne e datul, dacă le vom discuta, mai întâi, diligent pe-acestea trei: adică, longitudinea, latitudinea şi altitudinea. Şi, aşa, străduieşte-te să cugeţi longitudinea care nu-şi va fi asumpt[18] încă nici o latitudine. **Ev.:** Nu pot cugeta nimic de-acest fel; dacă-mi voi fi constituit în spirit, încaltea, un fir de paing, decât care nu obişnuim să vedem nimic mai subţire, îmi ocură, până şi-n el, totuşi, şi longitudinea prin sine, şi latitudinea, şi altitudinea[19]: care, oricum sunt ele, nu pot, totuşi, nega cumcă sunt. **Aug.:** Nu-i întrutotul absurd răspunsul tău, dar, desigur, cum înţelegi că acestea trei sunt în firul de paing, le discerni pe ele şi ştii prin ce diferă-ndesine? **Ev.:** De ce n-aş şti prin ce diferă? Putut-am, oare, vedea, altfel că nimic din ele nu-i lipseşte acestui fir? **Aug.:** Cu intelectul, prin care le-ai discernut, aşadar, pe acestea, cu el, despreunate fiind ele, vei putea cugeta singură longitudinea, dacă nu-ţi vei reprezenta-n spirit un corp anume: căci oricare va fi fost el, nu va fi lipsit de toate acestea. Incorporal este, într-un cuvânt, ceea ce eu doresc ca tu să-nţelegi acum: căci singură longitudinea nu poate fi decât doar înţeleasă-n spirit, în corp nu poate fi găsită. **Ev.:** Acum înţeleg. **Aug.:** Deci, această longitudine dacă voieşti s-o cvasitai cu cugetarea în lung,

vides profecto non posse: nam si potest, inest etiam latitudo. *E.* Manifestum est. *A.* Hanc igitur longitudinem meram et simplicem, si tibi placet, lineam vocemus: hoc enim nomine a doctis multis appellari solet. *E.* Voca quidquid vis: non enim mihi de nominibus laborandum est, cum res aperta sit.

11. *A.* Bene facis, et non solum approbo, verum etiam moneo, ut semper rerum curam magis quam verborum te habere delectet. Sed linea ista quam jam, ut opinor, bene intelligis, si porrigatur sive ex una, sive ex utraque parte, quam in longum porrigi potest, cernis nullum esse finem. An ad hoc contemplandum minus valet acies mentis tuae? *E.* Contemplor omnino, ac nihil facilius. *A.* Vides ergo etiam nullam figuram posse fieri, si nihil agatur aliud quam ut illa linea porrigatur. *E.* Quam dicas figuram nondum intelligo.

VII. – *Compendiosior et multitudini tutior ad veritatis perceptionem via per auctoritatem, quam per rationem.*

A. Figuram interim voco, cum aliquod spatium linea lineisve concluditur, tanquam si circulum faceres, aut quatuor lineas finibus suis sibimet jungeres, ita ut nullius finis ab alterius copulatione liber esset.

E. Quid dicas figuram, jam me videre arbitror; sed utinam tam viderem quo ista tendant, aut quid ex his effecturus sis, ut ego quod de anima requiro, sciam.

12. *A.* Hoc initio te admonui, et postulavi ut patienter ferres aliquantum circuitum nostrum, quod item quaeso ut facias. Non levis res quaeritur, non facilis ad cognoscendum: nosse enim hoc plane ac tenere volumus, si fieri potest. Aliud est enim cum auctoritati credimus, aliud cum rationi. Auctoritati credere [**Col. 1042**] magnum

vezi absolut cumcă nu se poate, căci, dacă se poate, are în sine şi latitudine. **Ev.:** E-nvederat. **Aug.:** Pe-această longitudine, aşadar, pură şi simplă, s-o numim linie, de-ţi place: altminteri, cu acest nume e numită-n mod obişnuit de mulţi învăţaţi. **Ev.:** Numeşte-o cum îţi place; nu-mi pasă mie, încaltea, de nume, cum lucrul e limpede.

11. **Aug.:** Bine faci, şi nu doar că aprob, ci chiar te sfătuiesc să te-ncânte să ai totdeauna mai mult grija lucrurilor decât a cuvintelor. Dar linia aceasta, pe care, precum socot, acum o-nţelegi bine, dacă ar fi întinsă, fie din una, fie din amândouă părţile, cât poate fi ea, în lung, întinsă, observi că nu există nici un fine. Sau raza minţii tale e mai puţin în stare s-o contemple pe asta? **Ev.:** O contemplu absolut, şi nimic mai uşor. **Aug.:** Vezi, prin urmare, că nu poate fi făcută nici o figură, dacă nu se face nimic alta decât că se întinde acea linie. **Ev.:** Pe care-o numeşti tu figură eu nu-nţeleg încă.

VII. – *Calea mulţimii spre adevăr, mai concentrată şi mai păzită-i prin autoritate decât prin raţiune.*

Aug.: Numesc, deocamdată, figură, când un anume spaţiu e cuprins cu linia sau cu liniile, precum dacă ai face un cerc sau dacă ai uni patru linii cu capetele loruşi îndesine, astfel încât capătul niciuneia să nu fie liber de unirea cu al alteia.

Ev.: Socot că văd acum ce numeşti tu figură; dar, ehei, de-aş vedea, încaltea, şi-ncotro tind astea, sau ce va să faci tu dintr-astea, ca să pot eu şti ceea ce caut despre suflet.

12. **Aug.:** Despre asta una ţi-am atras de la-nceput luarea aminte şi ţi-am cerut să paţi cu pacienţă, câtva, circuitul nostru, ceea ce te rog din nou s-o faci. Nu uşor lucru căutăm, nu lesne de cunoscut: voim s-o ştim întrutotul pe asta, şi, de se poate, s-o ţinem negreşit. Una este, încaltea, când îi dăm crezare autorităţii, alta, când îi dăm raţiunii. A-i da crezare autorităţii e un mare compendiu

compendium est, et nullus labor: quod si te delectat, poteris multa legere, quae magni et divini viri de his rebus necessaria quae videbantur, salubriter imperitioribus quasi nutu quodam locuti sunt, credique sibi voluerunt ab iis, quorum animis vel tardioribus vel implicatioribus alia salus esse non posset. Tales enim homines, quorum profecto maxima multitudo est, si ratione velint verum comprehendere, similitudinibus rationum facillime decipiuntur, et in varias noxiasque opiniones ita labuntur, ut emergere inde ac liberari, aut nunquam, aut aegerrime queant. His ergo utilissimum est excellentissimae auctoritati credere, et secundum hoc agere vitam. Quod si tutius putas, non solum nihil resisto, sed etiam multum approbo. Si autem cupiditatem istam refrenare non potes, qua tibi persuasisti ratione pervenire ad veritatem, multi et longi circuitus tibi tolerandi sunt, ut non ratio te adducat, nisi ea quae sola ratio dicenda est, id est vera ratio; et non solum vera, sed ita certa, et ab omni similitudine falsitatis aliena, si tamen ullo modo haec ab homine inveniri potest, ut nullae disputationes falsae aut verisimiles ab ea te possint traducere. *E.* Nihil jam praepropere desiderabo: agat ac ducat ratio qua vult, dummodo perducat.

VIII. - *De figuris mathematicis. Quot lineis figura fiat. Quomodo tribus lineis figura possit fieri.*

13. *A.* Deus hoc faciet, qui aut de solis talibus rebus, aut certe de his maxime deprecandus est. Sed ad rem quam institueram redeamus. Nam si et quid sit linea, et quid sit figura jam tibi notum est, dic quod abs te quaero, id est utrum putes ullam figuram fieri posse, si linea ex utraque parte, aut ex altera per infinitum ducatur? *E.* Nullo modo id fieri posse confirmo. *A.* Quid igitur agendum est ut figuram faciamus? *E.* Quid, nisi ut illa linea infinita non sit, et ducatur in circulum, ut ex alia parte se contingat? non enim video, quomodo aliter possit ex una linea concludi

şi-o muncă nulă[20]: iar, dacă te delectează, vei putea citi destule pe care marii şi divinii bărbaţi, ca la un semn anume, le-au vorbit salubru mainepricepuţilor despre aceste lucruri, care li se păreau necesare, şi au voit să li se dea crezare loruşi de către acei pentru-ale căror spirite, fie mai târzioare, fie mai încurcate, n-ar putea fi altă salvare. Astfel de oameni, altminteri, a căror mulţime este absolut maxima, dacă voiesc să cuprindă adevăr(at)ul prin raţiune, se-nşală atotuşor de similitudinile raţionamentelor şi se prăvălesc astfel în variile şi dăunătoarele opinii, încât sau nu sunt nicicând în stare să iasă de acolo şi să se libereze, sau atotgreu doar. Acestora le este, prin urmare, atotutil să-i dea crezare excelentissimei autorităţi şi să-şi petreacă, în conformitate cu asta, viaţa. Ceea ce, dacă tu socoţi mai precaut, nu numai că nu mă opun cu nimic, ci chiar o aprob cât se poate de mult. Dacă nu-ţi poţi, însă, înfrâna cupiditatea aceasta, prin care ţi-ai persuadat ţie însuţi să ajungi, prin raţiune, la adevăr, ţi-s de tolerat multe şi lungi circuite, încât nu raţiunea să te aducă, ci numai şi numai aceea care singura trebuie numită raţiune, adică, adevărata raţiune, şi nu doar adevărata, ci astfel certa şi străina de toată similitudinea falsităţii, dacă, totuşi, aceasta poate fi aflată de către om, încât disputele false sau verosimile să nu poată, niciunele, să te întoarcă de la ea. **Ev.:** Nu-mi voi mai dori nimic prea pripit: mâne-mă şi ducă-mă raţiunea care vrea, numai facă-mă să ajung.

VIII. - *Despre figurile matematice. Din câte linii consistă figura. Cum poate fi făcută figura din trei linii.*

13. **Aug.:** O va face Dumnezeu pe asta, Carele trebuie arzător rugat, fie numai despre astfel de lucruri, sau, desigur, mai cu seamă despre astea. Dar să ne-ntoarcem la lucrul pe care ni-l propusesem. De fapt dacă şi ce este linia, şi ce este figura ţi-e, de-acum, cunoscut, zi, ceea ce caut să aflu de la tine, adică, de socoţi tu, sau nu, că poate fi făcută vreo figură, dacă, din ambele părţi, sau numai dintr-o parte, linia este trasă la infinit? **Ev.:** Confirm că asta nu se poate, în nici un mod, face. **Aug.:** Ce-i, prin urmare, de făcut, ca să facem figura? **Ev.:** Ce, decât doar ca linia aceea să nu fie infinită, şi să se tragă în cerc, ca din cealaltă parte să se atingă pe sine, căci nu văd în ce mod s-ar putea altfel cuprinde cu o linie un anume

aliquod spatium; quod nisi fiat, secundum tuam descriptionem, figura non erit. *A.* Quid, si rectis lineis figuram facere velim? potest fieri ut de una linea fiat, an non potest? *E.* Nullo modo. *A.* Quid, duabus? *E.* Ne hoc quidem. *A.* Quid, tribus? *E.* Video posse. *A.* Bene igitur nosti ac tenes, cum figura lineis rectis facienda est, minus quam tribus non posse. An si ulla tibi adversetur ratio, de hac te sententia devocabit? *E.* Plane si quis mihi hoc falsum esse monstraverit, nihil erit quod me scire posse confidam. *A.* Nunc ergo illud responde, quomodo tribus lineis figuram feceris? *E.* Cum se finibus jungunt. *A.* Quid? ubi se jungunt, nonne videtur tibi angulus fieri? *E.* Ita est. *A.* Quot ergo angulis haec figura constat? *E.* Totidem quot lineis. *A.* Quid? ipsas lineas pares constituis, an impares? *E.* Pares. *A.* Quid? anguli tantumdem omnes patent, an est alius alio contractior vel apertior? *E.* Etiam ipsos pares esse video. *A.* Potestne fieri, ut in figura, quae **[Col. 1043]** tribus rectis paribus lineis facta sit, impares anguli sint; an non potest?

E. Nullo prorsus modo. *A.* Quid? si rectis lineis tribus, sed imparibus figura constet, possunt etiam in ista pares esse anguli, an aliud intelligis? *E.* Omnino non possunt. *A.* Recte dicis: sed dic, quaeso, quaenam tibi figura melior videatur et pulchrior? eane quae paribus, an quae imparibus lineis constat? *E.* Quis dubitet eam esse meliorem in qua aequalitas praevalet?

IX. - *Quae figura praestantior. In triangulo quid angulo contrarietur.*

14. *A.* Ergo inaequalitati aequalitatem praeponis? *E.* Nescio utrum quispiam non praeponat. *A.* Vide nunc in figura quae tribus angulis paribus perfecta est, quid in ea sit angulo contrarium, id est ex altera

spaţiu, ceea ce, dacă nu se face, nu va fi, după descripţiunea ta, figura. **Aug.:** Ce, dacă am voi să facem figura din linii drepte, poate-se-ntâmpla să fie făcută dintr-o singură linie, sau nu se poate? **Ev.:** În nici un mod. **Aug.:** Ce, din două? **Ev.:** Nici asta măcar. **Aug.:** Ce, din trei? **Ev.:** Văd că se poate. **Aug.:** Ştii bine, prin urmare, şi ţii cumcă, de-i de făcut din linii drepte figura, cu mai puţin de trei nu se poate. Sau, de ţi s-ar încontra vreo raţiune, abate-te-va de la această sentinţă? **Ev.:** Dacă cineva îmi va fi-nvederat cumcă asta-i fals, nu va mai fi absolut nimic în ce să mă-ncred că eu pot să ştiu. **Aug.:** La asta una răspunde-mi, prin urmare, acum, în ce mod vei fi făcut din trei linii o figură? **Ev.:** Când se unesc îndesine capetele. **Aug.:** Ce, unde se unesc, nu ţi se pare că se formează unghiul? **Ev.:** Aşa-i. **Aug.:** Din câte unghiuri consistă, aşadar, această figură? **Ev.:** Din tot atâtea, din câte linii. **Aug.:** Ce, liniile însele pare le constitui, sau impare? **Ev.:** Pare. **Aug.:** Ce, unghiurile se deschid tot atât toate, sau unu-i mai închis sau mai deschis faţă cu altul? **Ev.:** Văd că şi ele însele-s, de-asemenea, pare. **Aug.:** Poate-se, oare, -ntâmpla ca, în figura, care-i făcută din trei linii drepte, pare, unghiurile să fie impare, sau nu se poate?

Ev.: În absolut nici un mod. **Aug.:** Ce, dacă figura consistă din trei linii drepte, dar impare, pot fi chiar şi în aceasta unghiurile pare, sau înţelegi alta? **Ev.:** Nu pot absolut deloc. **Aug.:** Drept zici: dar zi, rogu-te, care anume figură ţi se pare mai bună şi mai frumoasă[21], aceea care consistă din pare, sau aceea care consistă din linii impare? **Ev.:** Cine să se-ndoiască, oare, cumcă-i mai bună aceea în care prevalează egalitatea?

IX. - *Care figură-i mai prestantă. Ce i se opune, în triunghi, unghiului.*

14. **Aug.:** Îi prepui, deci, inegalităţii egalitatea. **Ev.:** Nu văd dacă cineva nu i-ar prepune-o. **Aug.:** Vezi, acum, în figura, care a fost făcută din trei unghiuri pare, ce-i este, în ea, contrariu unghiului, adică, pus de cealaltă parte, linia, oare, sau unghiul?

parte contra positum; utrum linea an angulus. *E.* Lineam video. *A.* Quid ergo? si et angulus angulo, et linea lineae contraria sit, nonne fateris aequalitatem esse potiorem in ea figura in qua id accidit? *E.* Fateor quidem, sed quemadmodum id fiat tribus lineis omnino non video. *A.* Quid? quatuor lineis potestne hoc fieri? *E.* Prorsus potest. *A.* Melior est igitur figura quae quatuor lineis rectis paribus, quam quae tribus constat. *E.* Melior certe, siquidem magis in ea aequalitas valet. *A.* Quid ergo? istam quae quatuor rectis paribus lineis confit, censesne posse etiam ita fieri, ut non anguli omnes in ea pares sint, an non putas? *E.* Video posse. *A.* Quonam modo? *E.* Si duo contractiores, duo apertiores sint.

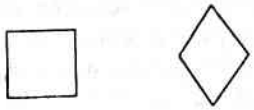

A. Videsne etiam quemadmodum et ambo contractiores, et ambo apertiores sibi contrarii sint? *E.* Ac verissime atque apertissime. *A.* Servatam igitur et hic, quanta servari potuit, cernis aequalitatem: cernis enim profecto fieri non posse, ut cum quatuor paribus lineis figura perficitur, non aut omnes, aut certe vel bini anguli pares sint; quaeque tamen paria sunt, sibi ex contrario respondere. *E.* Cerno, et firmissime teneo.

15. *A.* Nihilne te movet etiam in his rebus tanta et tam inconcussa quaedam justitia? *E.* Quonam modo? *A.* Quia nihil, ut arbitror, dicimus esse justitiam, nisi aequitatem: aequitas autem ab aequalitate quadam videtur appellata. Sed quae in hac virtute aequitas, nisi ut sua cuique tribuantur? Porro sua cuique, nisi quadam distinctione tribui non possunt. An aliter putas? *E.* Manifestum est, et prorsus assentior. *A.* Quid? distinctionem arbitrarisne esse ullam, si omnia paria sint, ut nihil omnino inter se differant? *E.* Nullo modo. *A.* Ergo justitia servari non potest, nisi in rebus in quibus servatur, sit quaedam, ut ita dicam, imparilitas et dissimilitudo. *E.*

Ev.: Văd că linia. **Aug.:** Ce, aşadar, dacă şi unghiului unghiul, şi liniei linia le sunt contrare, nu vei recunoaşte, oare, cumcă egalitatea este mai puternică în acea figură, în care se-ntâmplă asta? **Ev.:** Recunosc, bine-nţeles, dar nu văd absolut deloc cum se poate face asta cu trei linii. **Aug.:** Ce, cu patru linii poate-se, oare, face asta? **Ev.:** Sigur că se poate. **Aug.:** E mai bună, prin urmare, figura care consistă din patru linii drepte, pare, decât cea din trei. **Ev.:** Mai bună, desigur, dat fiind că, în ea, e mai în putere egalitatea. **Aug.:** Ce, deci, aceasta, care se compune din patru linii drepte, pare, gândeşti tu, oare, că poate fi făcută chiar şi aşa, încât nu toate unghiurile să fie în ea egale, sau nu socoţi? **Ev.:** Văd că se poate. **Aug.:** Cam în ce mod? **Ev.:** Dacă două-s mai deschise, două, mai închise.

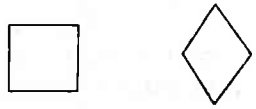

Aug.: Vezi tu, oare, şi-n ce mod ambele, mai deschise, şi ambele, mai închise, îşi sunt contrarii loruşi. **Ev.:** Chiar atotadevărat, şi încă atotînvederat. **Aug.:** Vezi, prin urmare, păstrată şi aici, cât a putut fi, ea, păstrată, egalitatea: vezi, care-va-să-zică, cumcă nu se poate absolut deloc face ca, iată, cum figura se desăvârşeşte din patru linii pare, unghiurile să nu fie, sau toate, sau, în mod sigur, măcar câte două, pare, şi că cele ce sunt pare, îşi corespund loruşi din partea opusă. **Ev.:** O văd şi o ţin atotferm.

15. **Aug.:** Şi nu te mişcă, oare, cu nimic, justiţia anume, atâta de mare şi atât de neclintită, până şi în aceste lucruri? **Ev.:** În ce sens anume? **Aug.:** Pentru că nimic, precum socot, nu zicem că este justiţia, decât numai şi numai echitatea: echitatea, însă, pare numită de la o anume egalitate. Dar ce-i, în această virtute, echitatea, decât numai şi numai să i se atribuie fiecăruia ceea ce i se cuvine? Apoi, fiecăruia ale sale nu-i pot fi atribuite decât numai printr-o distingere anume. Sau socoţi altfel? **Ev.:** E-nvederat şi asimt întrutotul. **Aug.:** Ce, eşti cumva de părere că există vreo distingere, dacă toate-s pare, încât nu se deosebesc cu absolut nimic între ele? **Ev.:** Cu nici un mod. **Aug.:** Deci justiţia nu poate fi păstrată, decât numai dacă, în lucrurile, în care este păstrată,

Intelligo. *A.* Cum igitur fateamur istas figuras, de quibus agimus, inter se esse dissimiles, illam scilicet quae tribus, et hanc quae quatuor angulis constat, cum ambae paribus lineis fiant; nonne videtur tibi quaedam retenta justitia, ut illa quae habere **[Col. 1044]** non potest parilitatem contrariorum, inconcussam teneat angulorum aequalitatem: in hac vero quia tanta est contrariorum congruentia, illa lex angulorum admittat nonnullam inaequalitatem? Hoc ergo cum me multum moveret, quaerendum abs te visum est, quonam modo ista veritate, aequitate, aequalitate delectarere.

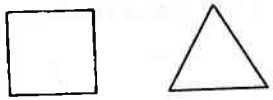

E. Jam cerno quid dicas, et non mediocriter admiror. *A.* Age nunc, quia inaequalitati aequalitatem jure praeponis, nec quisquam omnino est, ut opinor, humano sensu praeditus, cui non id videatur; quaeramus, si placet, figuram in qua summa aequalitas inveniri queat: quaecumque enim erit, ea caeteris sine dubitatione praeferetur. *E.* Placet vero, et quae ista sit, scire cupio.

X. - *Summa aequalitas in figuris.*

16. *A.* Prius ergo responde, utrum tibi illarum figurarum, quarum jam quantum satis videbatur facta mentio est, ea videatur excellere, quae quatuor lineis paribus, totidemque angulis paribus constet: namque, ut vides, in hac et linearum aequalitas et angulorum est; et, quod in illa quae tribus lineis paribus clauditur, non inveniebamus, adest huic parilitas contrariorum: nam linea linea, et angulus angulo est, ut cernis, contrarius. *E.* Ita vero est, ut dicis. *A.* Habetne summam aequalitatem, an aliter tibi videtur? Nam si habet, frustra, ut instituerамus, aliam quaerimus; si autem non habet, volo ut idipsum mihi abs te demonstretur. *E.* Videtur mihi habere: nam ubi et anguli pares et lineae pares sunt, ubi deprehendam inaequalitatem non video. *A.* Ego aliud sentio: nam recta

există o anume, ca să zic aşa, imparilitate şi disimilitudine[22]. **Ev.:** Înţeleg. **Aug.:** Cum recunoaştem, aşadar, că aceste figuri, despre care vorbim, sunt disimilare-ndesine, aceea, va-să-zică, din trei şi aceasta ce consistă din patru unghiuri, cum ambele-s făcute din linii pare, nu ţi se pare, oare, păstrată o anume justiţie, întrucât aceea, care nu poate să aibă parilitatea contrariilor, ţine nestrămutată egalitatea unghiurilor: în ceastălaltă, însă, în care este atâta de mare congruenţa contrariilor, acea lege a unghiurilor admite o anume inegalitate? Asta, prin urmare, cum mă mişca destul de mult, mi s-a părut că merită să te-ntreb cam cum te-ncântă pe tine prin acest adevăr, prin echitate, prin egalitate.

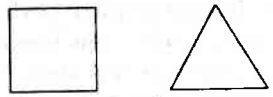

Ev.: Văd acum ce zici, şi mirarea mea nu-i deloc mică. **Aug.:** Haide, acum, fiindcă pe drept îi prepui inegalităţii egalitatea, şi nici nu există absolut nimeni, precum socot, dăruit cu simţ omenesc, cui să nu i se pară la fel, să căutăm, de-ţi place, s-aflăm figura în care poate fi întâlnită suprema egalitate: căci, oricum va fi, ea va fi, fără nici un fel de dubiu, pusă înaintea celorlalte. **Ev.:** Îmi place, într-adevăr, şi doresc să ştiu care poate fi asta.

X. - *Suprema egalitate în figuri.*

16. **Aug.:** Răspunde, deci, mai întâi, dacă, din acele figuri, a căror menţiune s-a făcut, deja, cât pare-ndesaţ, ţi se pare ţie că excelă aceea care consistă din patru linii pare şi tot atâtea unghiuri: căci, precum vezi, în ea există şi egalitatea liniilor, şi a unghiurilor; şi, pentru că în ceea ce se-nchide în trei linii pare, n-o găseam, este prezentă, în locul ei, parilitatea contrariilor; căci, precum vezi, linia-i este liniei, şi unghiul, unghiului contrariul. **Ev.:** Aşa-i, într-adevăr, precum zici. **Aug.:** Are ea, oare, suprema egalitate, sau ţi se pare altfel? Căci, dacă o are, în zadar, după cum am hotărât, căutăm alta; dacă, însă, n-o are, vreau ca însuşi acest fapt să mi se demonstreze de către tine. **Ev.:** Mi se pare c-o are: căci, unde sunt pare, şi unghiurile, şi liniile, nu văd să pot surprinde acolo inegalitatea. **Aug.:** Eu simt alta: căci linia dreaptă, până să ajungă la

linea donec veniat ad angulos, summa aequalitate praedita est; sed cum ex diverso latere alia conjungitur linea, et angulum facit, nonne censes hoc ipsum esse inaequale? An tibi figurae pars quae linea clauditur cum illa parte quae angulo concluditur, congruere videtur aequalitate aut similitudine? *E.* Nullo modo: et me pudet temeritatis meae; eo enim ductus sum, quod et angulos in ea pares inter se et latera cernerem: sed quis non videat eorum laterum ab angulis magnam differentiam? *A.* Accipe aliud inaequalitatis apertissimum indicium: certe enim cernis, vel illam figuram triangulam paribus lineis constantem, vel istam quadratam habere aliquod medium. *E.* Cerno plane. *A.* Quid? ab eodem medio cum lineas ad omnes figurae partes ducimus, paresne tibi duci lineae videntur, an impares? *E.* Impares prorsus: nam longiores eas necesse est esse, quas in angulos ducimus.

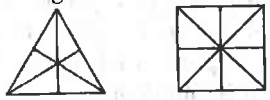

A. Istae in quadrata quot sunt, et quot in triangula? *E.* Quatuor hic, tres ibi. *A.* Quid? minimae omnium quae rursum, et quot **[Col. 1045]** sunt in figura utraque? *E.* Totidem, scilicet eae quae in media latera ducuntur. *A.* Verissime mihi videris dicere, neque hic opus est diutius immorari; ad id enim quod volumus satis est: nam et magnam aequalitatem hic servari, ut opinor, vides, et tamen nondum ex omni parte perfectam. *E.* Omnino video, et quae illa figura sit quae summam aequalitatem habeat, nosse vehementer exspecto.

XI. - *Figurarum praestantia. Quid signum sit; quid punctum.*

17. *A.* Quam censes, nisi eam, cujus et extremitas sibi concors est undique, nullo angulo aequalitatem perturbante, et a cujus medio ad omnes extremitatis partes pares lineae duci possunt? *E.* Jam, ut opinor, intelligo; nam illam figuram quae una linea in circulum ducta terminatur, mihi videris describere. *A.* Recte intelligis. Nunc itaque illud

unghiuri, este prevăzută cu suprema egalitate; dar, cum, din partea opusă, se uneşte cu altă linie şi face unghiul, nu găseşti tu, oare, cumcă însuşi acest fapt este inegal. Sau pare-ţi-se ţie cumcă partea figurii, care se-nchide prin linie, e congruă prin egalitate şi similitudine cu acea parte care se cuprinde-n unghi? **Ev.:** Nicidecum, şi mi-e ruşine de temeritatea mea; m-am înşelat, altminteri, prin faptul că vedeam în ea, şi unghiurile pare între ele, şi laturile, dar cine să nu vadă marea diferenţă a acelor laturi faţă de unghiuri? **Aug.:** Ia aminte al doilea indiciu atotînvederat al inegalităţii: observi, desigur, altminteri, că fie acea figură triunghiulară, consistând din linii pare, fie aceasta pătrată, au un mijloc anume. **Ev.:** Observ, desigur. **Aug.:** Ce, când tragem de la acelaşi mijloc linii spre toate părţile figurii, pare ţi se par ţie că-s trase liniile, sau impare? **Ev.:** Impare, vezi-bine, căci este necesar să fie mai lungi cele pe care le tragem în unghiuri.

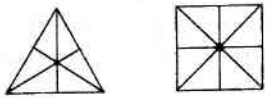

Aug.: Câte-s ele în pătrata, şi câte în triunghiulara? **Ev.:** Patru, într-una, trei, în cealaltă. **Aug.:** Ce, iarăşi, minimele dintre toate care-s şi câte-s în fiecare figură în parte? **Ev.:** Tot atâtea; care-va-să-zică, cele ce-s trase perpendicular pe laturi. **Aug.:** Atotadevărat mi se pare mie că zici, şi nici nu-i nevoie să stăruim mai mult aci, căci e de saţ pentru ceea ce voim, întrucât vezi, precum socot, şí că aci este păstrată marea egalitate, şí, totuşi, nu încă perfectă din toată partea. **Ev.:** Văd absolut, şi aştept nerăbdător să ştiu care-i acea figură ce are suprema egalitate.

XI. - *Prestanţa figurilor. Ce-i semnul; ce-i punctul.*

17. **Aug.:** Care alta gândeşti tu, dacă nu aceea a cărei extremitate[23] îşi şi concordă peste tot sieşi, neperturbând nici un unghi egalitatea, şi de la al cărei mijloc pot fi duse linii pare la toate părţile extremităţii? **Ev.:** Acum cred că-nţeleg: căci îmi pare că descrii acea figură, care se hotărniceşte în cerc, printr-o singură linie trasă. **Aug.:** Drept înţelegi. Şi, aşa, cum raţiunea de mai nainte

considera, cum superior ratio docuerit lineam in sola longitudine intelligi, nec quidquam latitudinis usurpare, et ideo per longum qua ducitur dividi non posse, utrum tibi videatur figura quaelibet sine latitudine inveniri. *E.* Nullo modo. *A.* Quid? ipsa latitudo potestne longitutudinem non habere, quamvis latitudo sola sit, quemadmodum superius longitudinem sine latitudine intelleximus; an non potest? *E.* Video non posse. *A.* Vides etiam illud, nisi fallor, quod latitudo ab omni parte dividi queat, linea vero per longum non queat. *E.* Manifestum est. *A.* Quid ergo putas pluris habendum? quod dividi potest, an id quod non potest? *E.* Profecto id quod non potest. *A.* Praeponis igitur lineam latitudini. Nam si quod dividi non potest, praeponendum est; praeponamus necesse est etiam id quod minus dividi potest: latitudo autem ex omni parte dividitur, longitudo vero non nisi ex diverso, nam per longum divisionem non admittit: est ergo latitudine praestantior. An tu aliter existimas? *E.* Ita prorsus ratio cogit fateri ut dicis.

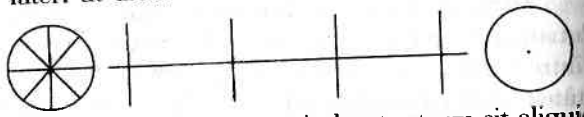

18. *A.* Jam quaeramus, si placet, utrum sit aliquid in ista ratione, quod omnino non queat dividi; erit enim hoc multo etiam quam illa linea melius. Nam lineam cernis ex diverso innumerabiliter secari posse, itaque tibi ipsi hoc inveniendum dimitto. *E.* Ego illud puto non posse dividi, quod medium in figura ponebamus, unde in extrema lineae ducuntur. Nam si dividitur, longitudine aut etiam latitudine carere non potest. Sed si longitudinem solam habet, non jam unde ducuntur lineae, sed ipsa linea est. Si vero etiam latum est, aliud desiderat medium a quo in extrema latitudinis lineae ducantur. Utrumque autem hoc ratio respuit. Id erit igitur quod dividi nequeat. *A.* Recte dicis. Sed nonne tibi aliquid tale videtur etiam illud unde linea ducitur, etsi figura nondum sit cujus medium intelligamus? Illud enim dico lineae principium a quo incipit longitudo,

ne va fi-nvăţat cumcă linia se-nţelege numai în longitudine, şi nici nu-şi uzurpă nimic din latitudine, şi, de aceea, în lung, încotro este trasă, nu poate fi divizată, consideră, acum, pare-ţi-se ţie, sau nu, că se găseşte vreo figură oarecare fără latitudine. **Ev.:** Cu nici un mod. **Aug.:** Ce, latitudinea însăşi, poate-se, oare, să n-aibă longitudine, deşi e singură latitudinea, în felul în care am înţeles mai nainte longitudinea fără latitudine; sau nu se poate? **Ev.:** Văd că nu se poate. **Aug.:** Vezi, de nu mă-nşel, chiar şi faptul că latitudinea se poate-mpărţi din orice parte, linia, însă, în lung, nu se poate. **Ev.:** E-nvederat. **Aug.:** Ce socoţi, prin urmare, de ţinut mai de preţ, ceea ce se poate-mpărţi, sau ceea ce nu se poate? **Ev.:** Absolut, ceea ce nu se poate. **Aug.:** Îi prepui, prin urmare latitudinii linia. Căci, dacă ceea ce nu se poate-mpărţi, e de prepus, e necesar să prepunem chiar şi ceea ce se poate mai puţin împărţi: latitudinea, însă, se poate din toată partea, pe când longitudinea, nu, decât numai transversal, căci, în lung, nu admite diviziunea: este, deci, mai prestantă decât latitudinea. Sau tu estimezi altfel? **Ev.:** Aşa, întrutotul, mă constrânge raţiunea să recunosc, precum zici.

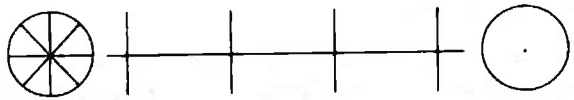

18. **Aug.:** Să căutăm, acum, de-ţi place, dacă există, în această înşiruire, ceva, ce nu se poate absolut deloc împărţi: fi-va, într-adevăr, aşa ceva cu multul mai bun chiar şi decât acea linie. Căci observi cumcă linia poate fi de nenumărate ori tăiată perpendicular, şi, aşa, ţi-o las ţie însuţi de aflat pe asta una. **Ev.:** Eu acela socot că nu poate fi împărţit, pe care-l punem, în figură, mijloc, de unde sunt trase liniile spre în afară. Căci, dacă se-mparte, nu se poate să fie lipsit de longitudine şi nici chiar de latitudine. Dar, dacă are singură longitudinea, nu-i, de-acum, de unde se trag liniile, ci-i linia însăşi. Dacă mai este, însă, şi lat, necesită un altul ca mijloc, de unde să se tragă liniile în afara latitudinii. Pe amândouă acestea, însă, le respinge raţiunea. Acesta va fi, aşadar, ceea ce nu se poate-mpărţi. **Aug.:** Drept zici. Dar nu ţi se pare, oare, ţie ceva de acest fel chiar şi acela de unde se trage linia, chiar dacă nu-i încă figura al cărei mijloc să-l înţelegem? Acel

quod volo sine ulla [**Col. 1046**] longitudine intelligas. Nam si longitudinem intelligis, nequaquam profecto intelligis unde ipsa incipit longitudo. *E.* Tale omnino. *A.* Hoc ergo quod jam te intelligere video, potentissimum omnium, quae demonstrata sunt. Siquidem hoc est, quod nullam divisionem patiatur; et punctum vocatur, cum medium tenet figurae: si autem principium lineae est vel lineis, aut etiam finis; vel cum omnino aliquid notat quod sine partibus intelligendum sit, nec tamen obtineat figurae medium, signum dicitur. Est ergo signum nota sine partibus. Est autem punctum, nota medium figurae tenens. Ita fit ut omne punctum etiam signum sit, non autem omne signum punctum videatur. Volo enim de his nominibus inter nos convenire, ut minus in disputando circumloquamur: quanquam plerique punctum appellent, non quod omnis figurae medium, sed quod solius circuli vel pilae tenet; tametsi minus nobis de vocabulis laborandum est. *E.* Assentior.

XII. - *Puncti potentia.*

19. *A.* Vides certe etiam quantum valeat. Nam ab ipso incipit linea, ipso terminatur; figuram rectis lineis nullam videmus fieri posse, nisi ipso angulus claudatur; deinde undecumque secari linea potest, per ipsum secatur, cum ipsum omnino nullam in se admittat sectionem; nulla linea lineae, nisi per ipsum copulatur. Postremo cum caeteris planis figuris (nam de altitudine adhuc nihil diximus) eam praeponendam ratio demonstraverit quae circulo clauditur, propter summam aequalitatem; quae alia ipsius aequalitatis moderatio est, quam punctum in medio constitutum? Multa de hujus potentia dici possunt, sed adhibeo modum, et tibi ipsi cogitanda plura permitto. *E.* Sane ut videtur; non enim me requirere pigebit, si quid fuerit obscurius: cerno autem mediocriter, ut puto, magnam hujus signi esse potentiam.

20. *A.* Nunc ergo illud attende, cum et quid sit signum, et quid sit longitudo, et quid sit latitudo

principiu[24] al liniei, zic eu, altminteri, de la care începe longitudinea, pe care vreau să-l înţelegi fără absolut nici o longitudine. Căci, dacă-l înţelegi ca longitudine, nu înţelegi, cu absolut nici un mod, de unde începe însăşi longitudinea. **Ev.:** Absolut de felul acesta. **Aug.:** Acesta, aşadar, pe care văd că tu-l înţelegi acum, este atotputernicul între toate cele pe care le-am demonstrat. Dat fiind că el este cel ce nu pate nici o-mpărţire; şi se numeşte punct, cum ţine mijlocul figurii; dacă este, însă, principiul liniei sau liniilor, sau chiar finele, sau când notează cu totul alta, ce-i de-nţeles fără de părţi, şi nu obţine, totuşi, mijlocul figurii, se numeşte semn. Semnul este, prin urmare, nota[25] fără de părţi. Punctul este, însă, nota ţinând mijlocul figurii. Aşa se face că tot punctul este totodată şi semn, nu, însă, tot semnul pare şi punct. Voiesc, de-altminteri, să cădem de acord asupra acestor nume, ca, disputând, să ne-nvârtim mai puţin în jurul cuvintelor: deşi cei mai mulţi îl numesc punct nu pe cel ce ţine mijlocul tuturor figurilor, ci doar pe-al cercului şi pe-al sferei: totuşi nu ne e nouă a ne munci cu vocabulele. **Ev.:** Asimt.

XI. - *Potenţa punctului.*

19. **Aug.:** Vezi, desigur, încă şi de cât e-n stare. Căci de la el însuşi începe linia, cu el însuşi se termină: vedem că nu poate fi făcută nici o figură din linii drepte decât numai dacă unghiul se-nchide cu el însuşi: apoi, pe oriunde poate fi tăiată linia, prin el însuşi este tăiată, pe când el însuşi nu admite-ntru sine tăietura: nici o linie nu i se uneşte liniei decât numai prin el însuşi. În sfârşit, cum raţiunea ne-a demonstrat că le e de prepus celorlalte figuri plane (căci despre altitudine[26] n-am zis încă nimic), aceea care se-nchide cu cercul, datorită supremei egalităţi, care alta decât punctul, constituit în mijloc, este măsura egalităţii înseşi? Multe se pot spune despre potenţa acestuia, dar îi pun măsură, şi-ţi las multe de cugetat ţie însuţi. **Ev.:** Cu supra de măsură, precum se pare; şi nu-mi va fi mie ruşine să cercetez, de va fi fost ceva mai obscur: întrezăresc, însă, în mic, precum socot, că-i mare potenţa acestui semn.

20. **Aug.:** Acum, deci, cum vei fi-ntrezărit, şi ce-i semnul, şi ce-i longitudinea, şi ce-i latitudinea, ia numai aminte care dintre

perspexeris; quid horum tibi videatur alterius, et cujus indigere, sine quo esse non possit. *E.* Video quod latitudo longitudine indigeat, sine qua prorsus intelligi non potest. Rursus longitudinem cerno latitudine quidem non indigere ut sit, sed sine signo illo esse non posse. Illud autem signum per semetipsum esse et nullius horum indigere, manifestum est. *A.* Ita est ut dicis: sed diligentius considera, utrum latitudo vere undique secari queat; an alicunde nec ipsa sectionem possit admittere, quamvis plus admittat quam linea. *E.* Nescio prorsus unde non possit. *A.* Credo te non recordari; nam nescire istud nullo modo posses: quare commonefaciam te isto modo. Certe enim latitudinem sic intelligis, ut cogitatione tua de altitudine nihil usurpes. *E.* Sic omnino. *A.* Accedat igitur huic latitudini altitudo, et responde jam utrum etiam aliquid accesserit, quo magis undique secari queat. *E.* Mire omnino admonuisti. Nunc enim video non solum desuper aut ex inferiori parte, sed a lateribus quoque admitti posse sectionem, nihilque omnino remansisse, unde non [**Col. 1047**] queat penetrare divisio. Quare manifestum est, et latitudinem ex his partibus secari non posse, per quas surrectura est altitudo.

21. *A.* Quoniam tibi igitur, si non fallor, et longitudo, et latitudo, et altitudo nota est; quaero, utrum possint decesse duo superiora, ubi aderit altitudo. *E.* Sine longitudine quidem video esse non posse altitudinem, sine latitudine autem potest. *A.* Redi ergo ad cogitationem latitudinis, et si eam quasi jacentem animo figuraveris, erigatur in quodlibet latus, tanquam si eam velles per tenuissimam rimam, ubi se claussae januae jungunt, educere. An nondum intelligis quid velim? *E.* Intelligo quid dicas, sed nondum fortasse quid velis. *A.* Illud scilicet ut respondeas, utrum sic erecta latitudo videatur tibi migrasse in altitudinem, et latitudinis jam nomen descriptionemque amisisse; an adhuc maneat latitudo, quamvis ita sit collocata. *E.* Videtur mihi altitudo esse facta. *A.* Recordarisne, obsecro,

ele este mai al celorlalte, şi a cărui lipsă o simt, fără de care nu ar putea să fie. **Ev.:** Văd că latitudinea duce lipsa longitudinii, fără de care nu poate fi absolut deloc înţeleasă. Observ, iarăşi, cumcă longitudinea, ca ea să fie, nu duce nicidecum lipsa latitudinii, dar, fără semnul acela, nu poate să fie. E-nvederat, însă, cumcă semnul acela este[27] prin sine însuşi şi nu duce lipsa niciuneia dintre acestea. **Aug.:** Aşa-i, precum zici; dar consideră numai mai diligent dacă latitudinea poate fi, -ntr-adevăr, pe oriunde tăiată, sau pe undeva n-ar putea admite nici ea însăşi tăierea, deşi o admite mai mult decât linia. **Ev.:** Nu ştiu absolut deloc de unde nu s-ar putea. **Aug.:** Cred că nu-ţi aminteşti, căci nu se poate, în nici un mod, să n-o ştii pe asta; dreptaceea, te voi face, în felul următor, să ţi-o aminteşti. Desigur, înţelegi, încaltea, latitudinea astfel, încât nu uzurpi cu cugetarea ta nimic din altitudine. **Ev.:** Absolut aşa. **Aug.:** Survină-i, prin urmare, acestei latitudini altitudinea, şi răspunde, acum, survenitu-i-va fi, încaltea, ceva, prin care, cu atât mai mult, să se poată tăia pe oriunde? **Ev.:** Mirific, absolut, făcutu-m-ai să-mi aduc aminte. Acum văd, într-adevăr, că nu doar de deasupra sau din partea inferioară, ci chiar şi de pe laturi poate fi admisă secţionarea şi că n-a rămas absolut nimic de unde să nu poată penetra diviziunea. Fapt pentru care e-nvederat cumcă nici latitudinea nu poate fi tăiată prin acele părţi prin care are să răsară altitudinea.

21. **Aug.:** Întrucât, dacă nu mă-nşel, ţi-s cunoscute ţie, şi longitudinea, şi latitudinea, şi altitudinea, întreb, prin urmare, dacă ar putea să lipsească primele două, unde va fi fost prezentă altitudinea. **Ev.:** Fără longitudine văd că nu poate fi nicidecum altitudinea, fără latitudine, însă, poate. **Aug.:** Întoarce-te, aşadar, la cugetarea latitudinii, şi, dacă ţi-o vei fi prefigurat în minte cvasiaşternută, ridice-se în oricare latură, precum dacă ai vrea s-o treci prin atotîngusta crăpătură, unde se unesc îndesine uşile închise. Sau nu-nţelegi încă ce vreau? **Ev.:** Înţeleg eu ce zici, dar, poate, încă nu ce vrei. **Aug.:** Asta, care-va-să-zică, să mi-o răspunzi, dacă ţi se pare ţie cumcă, astfel ridicată, latitudinea a migrat, ea, întru altitudine şi a pierdut deja numele şi descripţiunea latitudinii, sau a rămas încă latitudine, deşi-i astfel colocată? **Ev.:** Mie mi se pare c-a devenit altitudine. **Aug.:** Aminteşti-ţi tu, oare, mă rog

quemadmodum altitudinem definieramus? *E.* Recordor plane, et me jam sic respondisse pudet. Nam etiam hoc modo quasi erecta latitudo sectionem per longum deorsum versus non admittit: quare nulla in ea possunt interiora cogitari, quamvis medium et extrema cogitentur. Secundum autem superiorem demonstrationem altitudinis, quam fecisti ut recordarer, nulla omnino est altitudo, ubi nihil intus cogitari potest. *A.* Recte dicis, et sic te omnino meminisse cupiebam. Quamobrem illud jam volo respondeas, utrum falso verum anteponas. *E.* Jam hinc dubitare, incredibilis dementia est. *A.* Dic ergo, quaeso te, numquidnam vera linea est, quae per longum secari potest; aut verum signum quod ullo modo secari potest; aut vera latitudo, quae cum erecta est, ut diximus, sectionem per longum deorsum versus admittit? *E.* Nihil minus.

XIII. - *Animus incorporeus cernit incorporea. Animus quid sit.*

22. *A.* Unquamne igitur oculis istis corporeis, vel tale punctum, vel talem lineam, vel talem latitudinem vidisti? *E.* Omnino nunquam. Non enim sunt ista corporea. *A.* Atqui si corporea corporeis oculis mira quadam rerum cognatione cernuntur; oportet animum quo videmus illa incorporalia, corporeum corpusve non esse. An tu aliter existimas? *E.* Age, jam concedo corpus non esse animum vel quidquam corporeum; quid est tandem, dic mihi? *A.* Vide interim utrum confectum sit carere illum illa omni quantitate, de qua nunc quaestio est: nam quid sit animus, oblitum te esse miror priore inter nos quaestione discussum. Meministi enim te quaesisse primitus, unde esset: quod duobus modis a nobis tractatum esse memini, uno, quo quasi de regione ejus quaesitum est; altero, utrumnam ex terra, vel igne, vel alio quopiam istorum elementorum esset, vel ex omnibus, vel ex aliquibus horum. In qua quaestione constitit inter nos, non magis hoc quaerendum esse quam unde sit terra, vel si quod aliud elementorum singulorum. Intelligendum est enim quanquam Deus fecerit animum, habere illum certam substantiam, quae neque terrena,

frumos, în ce mod am definit noi altitudinea? **Ev.:** Mi-amintesc întrutotul, şi mi-e ruşine că am răspuns aşa. Căci, chiar şi în acest mod cvasiridicată, latitudinea nu admite diviziunea în lung, înspre-n jos: dreptaceea, în ea nu pot fi cugetate niciunele interioare, deşi pot fi cugetate mijlocul şi extremele. După demonstraţia, de mai nainte, a altitudinii, însă, pe care, precum mi-amintesc, ai făcut-o, altitudinea e absolut nulă, unde nu poate fi cugetat nimic înlăuntru. **Aug.:** Drept zici, şi-ntocmai aşa doream să-ţi aminteşti. Dreptaceea, mai vreau să-mi răspunzi la asta una, dacă adevăr(at)ul i-l antepui tu, sau nu, falsului. **Ev.:** A mai sta aci la-ndoială e-o incredibilă demenţă. **Aug.:** Zi, rogu-te, este ea, oare, linie adevărată, aceea, care se poate tăia în lung; sau adevărat semn, cel ce se poate tăia-n vreun mod anume; sau adevărată latitudine, cea care, cum s-a ridicat, precum tocmai am zis, admite secţionarea în lung, înspre-n jos? **Ev.:** Nimic mai puţin.

XIII. - *Spiritul incorporal vede incorporalele. Ce-i spiritul.*

22. **Aug.:** Prin urmare, văzut-ai tu, oare, vreodată, cu ochii aceştia corporali fie un asemenea punct, fie o asemenea linie, fie o asemenea latitudine? **Ev.:** Absolut niciodată. Altminteri, acestea nu-s corporale. **Aug.:** În consecinţă, întrucât corporalele sunt văzute, printr-o mirifică împletire firească a lucrurilor, prin ochii corporali, se cuvine ca spiritul, prin care le vedem pe cele incorporale, să nu fie corporal sau corp. Sau tu estimezi altfel? **Ev.:** Haide, conced, acum, cumcă spiritul nu este corp, nici ceva corporal; totuşi, spune-mi tu mie, ce este? **Aug.:** Vezi, deocamdată, dacă rezultă, sau nu, cumcă el e lipsit de întreagă acea cantitate, despre care-i acum chestiunea: întrucât ce-i spiritul mă mir că tu ai uitat că s-a lămurit între noi, prin chestiunea de mai nainte. Îţi aminteşti, încaltea, cumcă tu ai întrebat, mai întâi, de unde este: ceea ce-mi amintesc că s-a tratat de către noi în două feluri: primul, prin care s-a cercetat precum despre tărâmul lui; al doilea, dacă este ceva din pământ sau foc, sau oricare altul din atotcunoscutele elemente, fie din toate, fie dintr-unele dintre ele. În care chestiune am căzut de acord că nu trebuie căutat mai mult una ca asta decât de unde este pământul, ori oricare altul dintre elemente în parte. Trebuie să se-nţeleagă, altminteri, cumcă, deşi Dumnezeu a făcut spiritul,

neque ignea, neque [**Col. 1048**] aeria sit, neque humida: nisi forte arbitrandum est Deum terrae dedisse ut nihil aliud sit quam terra, et non dedisse animo ut nihil aliud quam animus sit. Si autem definiri tibi animum vis, et ideo quaeris quid sit animus; facile respondeo. Nam mihi videtur esse substantia quaedam rationis particeps, regendo corpori accommodata.

XIV. - *Animus incorporeus quantum valeat.*

23. Itaque illud potius attende, unde ambigitur nunc, utrum quantitas et quasi, ut ita dicam, locale spatium animo ullum sit. Nam profecto quia corpus non est; neque enim aliter incorporea ulla cernere valeret, ut superior ratio demonstrabat; procul dubio caret spatio quo corpora metiuntur: et ob hoc recte credi, aut cogitari, aut intelligi talis ejus quantitas non potest. Si autem te movet, cur tanta coeli, terrae, marisque spatia memoria contineat, cum sit ipse nullius quantitatis; mira quaedam vis est, quam tamen ex iis quae a nobis comperta sunt, quantum inest ingenio tuo luminis, animadvertere potes. Si enim corpus nullum est, ut ratio jam ostendit, quod longitudine, latitudine, altitudine careat, nihilque horum nisi cum aliis duobus esse in corpore potest; animo tamen etiam solam lineam interiore quodam oculo, id est intelligentia, videre concessum est: arbitror nos concedere sic animum corpus non esse, ut sit corpore melior. Quo concesso, non opinor dubitandum esse, eum etiam linea esse meliorem: ridiculum est enim cum tria illa insint corpori ut corpus sit, non his omnibus esse meliorem, qui corpore est melior. At ipsa linea, qua melior esse convincitur animus, ideo caeteris duobus praestat, quia minus quam illa duo secari potest. Porro illa duo eo magis secantur quam linea, quo magis se in spatium distendunt: linea vero spatium nisi longitudinis nullum habet, quo sublato nihil omnino remanet spatii. Quapropter quidquid

el are substanţă certă, care nu-i nici pământească, nici de foc, nici din aer, nici umidă, decât numai dacă e de socotit, absurd cu totul, altfel, cumcă Dumnezeu îi dădu pământului să nu fie nimic alta decât pământ, şi nu-i dădu spiritului să nu fie nimic alta decât spirit. Dacă vrei, însă, să ţi se definească ţie ce-i spiritul, uşor răspunde-voi. Căci mie mi se pare că este substanţa anume, părtaşă a raţiunii, acomodată împărăţirii corpului.

XIV. - *Spiritul incorporal de cât e-n stare.*

23. Şi, aşa, ia, mai degrabă, aminte la faptul de unde se naşte, acum, îndoiala, adică, dacă spiritul are, el, sau nu, cantitate şi, ca să zic aşa, vreun spaţiu cvasilocal. Căci, fiindcă nu este corp, altminteri nici n-ar fi în stare să vadă vreunele incorporale, precum demonstra raţiunea de mai nainte, este, în afara oricărui dubiu, absolut lipsit de spaţiul prin care se măsoară corpurile: şi, prin asta, pe drept se crede că nu poate fi nici cugetată, nici înţeleasă o asemenea cantitate a lui. Dacă te mişcă, însă, de ce conţine cu memoria atâta de mari spaţii ale cerului, pământului şi ale mării, cum el însuşi n-are nici un fel de cantitate, este o anume putere mirifică, pe care, totuşi, o poţi lua, cu lumina, câtă-i este dată talentului tău, în seamă din cele ce-au fost descoperite de către noi. Altminteri, dacă nu există nici un corp, care, precum a mai arătat raţiunea, să fie lipsit de longitudine, latitudine, altitudine, şi niciuna dintre acestea nu se poate să fie în corp decât numai dimpreună cu celelalte două; spiritului i s-a conces, totuşi, să vadă, cu un anume ochi interior, cu inteligenţa, adică, până şi singură linia, socot că noi concedem cumcă aşa nu este spiritul corp, precum este mai bun decât corpul. Prin care, odată conces, nu socot cumcă mai e de stat la-ndoială cumcă el este mai bun chiar şi decât linia: altminteri e ridicol, cum corpului, ca să fie corp, îi sunt în sine acelea trei, să nu fie mai bun decât toate acestea cel ce este mai bun decât corpul. Dar linia, decât care s-a dovedit că spiritul este mai bun, de aceea le prestă ea însăşi celorlalte două, fiindcă poate fi tăiată mai puţin decât celelalte două. Apoi, celelalte două sunt cu atât mai mult tăiate decât linia, cu cât se întind ele mai mult în spaţiu; linia, însă, nu are nici un spaţiu decât numai al longitudinii, care substras fiind, nu mai rămâne absolut nici

linea melius est, necesse est nullo spatio sit, et omnino dividi secarique non possit. Frustra igitur, ut opinor, quantitatem animi, quae nulla est, invenire laboramus, cum eum linea concedamus esse meliorem. Et si figurarum omnium planarum illa optima est quae circulo effingitur, in qua ratio docuit nihil melius esse puncto atque potentius, quod nullo dubitante partibus caret; quid mirum si anima neque corporea sit, neque ulla aut longitudine porrecta, aut latitudine diffusa, aut altitudine solidata; et tamen tantum valeat in corpore, ut penes eam sit regimen omnium membrorum, et quasi cardo quidam in agendo, cunctarum corporalium motionum?

24. Cum autem oculi medium, quae pupilla dicitur, nihil aliud sit quam quoddam punctum oculi, in quo tamen tanta vis est, ut eo dimidium coelum, cujus ineffabile spatium est, ex aliquo eminenti loco cerni collustrarique possit; non abhorret a vero animum carere omni corporea magnitudine, quae tribus illis differentiis consummatur, quamvis corporum magnitudines quaslibet imaginari queat. Sed paucis licet ipso animo animum cernere, id est ut ipse se animus **[Col. 1049]** videat; videt autem per intelligentiam. Huic soli enim licet videre nihil esse in rebus potentius et magnificentius iis naturis, quae, ut ita dicam, sine tumoribus esse intelliguntur: tumor enim non absurde appellatur corporis magnitudo, quae si magnipendenda esset, plus nobis profecto elephanti saperent. Quod si quisquam eorum cognatus dicet elephantos esse sapientes; sensi enim quamvis admirans, sensi tamen etiam hinc homines saepe ambigere; illud, quantum opinor, saltem concedet, plus asino sapere apiculam; quorum comparare magnitudines plus profecto est quam asininum: vel quod etiam de oculo dicebamus, cui non liqueat aquilae oculum multo quam noster est, esse breviorem? quo tamen illa sublime ita volans, ut a nobis in tanta luce

un fel de spaţiu. Dreptaceea, orice este mai bun decât linia, este necesar să n-aibă nici un spaţiu şi nici să nu se poată absolut deloc divide şi tăia. Zadarnic, aşadar, ne muncim să aflăm, pe cât socot, cantitatea spiritului, care e nulă, cum concedem cumcă el este mai bun decât linia. Şi, dacă, dintre toate figurile plane, aceea este optima, care-i este plăsmuire cercului, în care raţiunea ne-a învăţat că nu este nimic mai prestant decât punctul, care, fără să mai stea nimeni la-ndoială, este lipsit de părţi, ce-i de mirare dacă sufletul nu-i nici corporal, nici întins în vreo longitudine, nici desfăşurat în latitudine, nici îngroşat în altitudine, şi totuşi este atât de-n putere în corp, încât la el este comanda tuturor mădularelor şi cvasicardina anume întru punerea în lucrare a tuturor mişcărilor corporale.

24. Cum, însă, mijlocul ochiului, care-i numit pupilă, nu-i nimic alta decât un punct anume al ochiului, în care este, totuşi, atâta putere, încât, dintr-un anume loc ridicat, se poate cerceta cu el, împrejurul, jumătatea cerului, al cărei spaţiu este inefabil, nu-i deloc în contradicţie faţă cu adevăr(at)ul cumcă spiritul este lipsit de toată magnitudinea corporală, care se desăvârşeşte prin acelea trei distincte, deşi poate să-şi imagineze oricare magnitudini ale corpurilor. Dar puţinilor le este datul să privească spiritul prin spiritul însuşi, altfel spus, ca spiritul să se vadă pe sine însuşi: vede, însă, prin inteligenţă[28]. Acesteia singure îi este, într-adevăr, datul să vadă cumcă nimic nu este în lucruri mai potent şi mai magnificent decât acele firi, care, ca să zic aşa, se-nţeleg că sunt fără de tumori: tumoare, de-altminteri, nu absurd e numită magnitudinea corpului, care, de-ar fi de preţuit mai mult, elefanţii ar fi absolut mai înţelepţi decât noi. Iar, dacă neştine, înrudit cu ei, ar zice cumcă elefanţii sunt înţelepţi; simţit-am, încaltea, deşi mirându-mă, simţit-am, totuşi, că până şi aci oamenii se-ndoiesc adesea, îmi va concede, precum socot, măcar faptul că albinuţa-i mai înţeleaptă decât măgarul, ale căror magnitudini a le compara este absolut mai mult decât măgăreşte; sau, întrucât tocmai despre ochi vorbeam, cui nu-i este limpede cumcă este cu multul mai mic decât al nostru ochiul acvilei, cu care, totuşi, s-a-nvederat că ea, zburând astfel în înalt, încât de-abia-i întrezărită de către noi, în atâta lumină, vede iepuraşul ascuns sub tufă şi peştele sub valuri.

difficile cernatur, latentem sub frutice lepusculum, et sub fluctibus piscem videre comperta est. Quod si in ipsis sensibus, quibus nisi corporea sentire non datum est, nihil ad rem, id est ad vim sentiendi, valet corporis magnitudo; metuendumne est, quaeso, ne animus humanus, cujus excellentior et pene solus aspectus est ipsa ratio qua etiam se invenire molitur, nihil sit, si illum eadem ratio, id est se ipse omni magnitudine, qua obtinetur locus, carere convicerit? Magna quaedam, crede mihi, magna, sed sine ulla mole de animo cogitanda sunt. Quod facilius contingit iis, qui aut bene eruditi ad haec accedunt, non studio inanis gloriae, sed divino amore veritatis accensi; aut qui jam in his quaerendis versantur, quamvis minus eruditi ad investiganda ea venerint, si patienter bonis se dociles praebent, atque ab omni corporum consuetudine, quantum in hac vita permittitur, semet avertunt. Fieri autem non potest quadam divina providentia, ut religiosis animis seipsos et Deum suum, id est veritatem pie, caste ac diligenter quaerentibus, inveniendi facultas desit.

XV. - *Objicitur animam aetate crescere.*

25. Sed ab ista quaestione, nisi quid adhuc te movet, jam recedamus, si placet; et ad alia transeamus: quidquid autem de illis figuris loquacius a nobis fortasse disputatum est quam volebas, videbis quantum ad alia valebit, si hanc disceptationem aliquid eo adjutam esse concedis: nam et exercet animum hoc genus disciplinarum, ad subtiliora cernenda, ne luce illorum repercussus, et eam sustinere non valens, in easdem tenebras quas fugere cupiebat, libenter refugiat; et affert argumenta, nisi fallor, certissima, quibus quod fuerit inventum atque confectum, impudentem habeat dubitationem, quantum homini talia vestigare permissum est. Minus enim ego de his rebus dubito, [**Col. 1050**] quam de iis quas istis oculis videmus cum pituita semper bellum gerentibus. Quid enim minus ferendum et audiendum est, quam fateri nos ratione

lar, dacă, întru simţurile însele, cărora nu le este datul să simtă decât numai şi numai corporalele, magnitudinea corpului n-are cu nimic a face cu faptul în sine, cu puterea de a simţi, care-va-să-zică; e de temut, oare, rogu-te, ca nu cumva spiritul uman, al cărui mai excelent şi absolut singurul văz este raţiunea însăşi, prin care se sforţează să se găsească pe sine însuşi, să nu fie nimic, dacă-l va fi convins pe el aceeaşi raţiune, adică, el pe sine însuşi, că este lipsit de toată magnitudinea prin care se-nstăpâneşte locul? Marile anume, dă-mi tu crezare mie, marile, dar fără nici un fel de mărime, sunt de cugetat despre spirit. Fapt care li se întâmplă mai uşor acelora care ajung la acestea sau bine instruiţi, aprinşi nu de zelul gloriei, ci de divinul amor al adevărului; sau celor care, deşi vor fi venit mai puţin instruiţi spre a le investiga, îşi duc deja traiul întru căutarea acestora, dacă, docili, se oferă pacient pe sine bunelor, şi, pe cât se permite întru această viaţă, se-ntorc pe sine de la toată consuetudinea corpurilor. De-altminteri, datorită unei anume providenţe divine, nu se poate nicidecum întâmpla ca facultatea de a găsi să le lipsească spiritelor religioase, pios, cast şi diligent căutându-se pe sine însele şi pe Dumnezeul loruşi, adevărul, care-va-să-zică.

XV. - *Se obiectează cumcă sufletul creşte cu etatea.*

25. Dar, dacă nu te mai mişcă nimic, să ne depărtăm, de-ţi place, de la această chestiune şi să trecem de-acum la altele: iar tot ceea ce s-a disputat de către noi, poate mai locvace decât voiai, despre acele figuri, vei vedea, încaltea, cât va servi la altele, de concezi cumcă această discuţie a fost ajutată cu ceva prin acel fapt, întrucât acest gen de discipline şí exersează spiritul spre a le privi pe cele mai subtile, ca nu cumva, lovit de lumina lor şi nefiind în stare s-o rabde, să se refugieze de bună voie în acelaşi întuneric, pe care dorea să-l alunge, şí aduce, de nu mă înşel, argumente atotcerte, prin care să socoată de ruşine dubitaţiunea asupra a ceea ce va fi fost găsit sau dedus, pe cât i s-a permis omului să urmărească unele de-acest fel. De fapt, eu mă-ndoiesc mai puţin despre aceste lucruri decât despre cele pe care le vedem cu aceşti ochi, ce-şi luptă pururea lupta cu orbul găinii. Ce-i, într-adevăr, mai puţin de păţit şi de-ascultat decât a recunoaşte cumcă noi le

praestare bestiis, et eam rem fateri esse aliquid quam corporeo lumine sentimus, quam etiam nonnullae bestiae melius cernunt; id autem quod ratione intuemur, nihil esse contendere? Quod si diceretur tale esse, quale illud est, quod oculi vident, nihil profecto dici posse indignius videretur.

26. *E.* Accipio ista libentissime atque assentior: sed illud me movet, cum corporeae quantitatis, non esse animam res ita clara sit mihi, ut omnino quemadmodum resistam illis argumentis, et quid eorum non concedam, prorsus ignorem; primum, cur aetate ut corpus crescit, ita et anima vel crescat vel crescere videatur. Quis enim neget pueros infantes, ne bestiarum quidem nonnullarum astutiae comparandos? quis autem dubitet, illis crescentibus etiam ipsam in eis quodammodo crescere rationem? Deinde, si per spatium sui corporis anima distenditur, quomodo nullius quantitatis est? si autem non distenditur, quomodo sentit ubique pungentem? *A.* Omnino ea quaeris quae me quoque saepe moverunt: itaque non sum imparatus tibi respondere, ut mihi soleo; utrum autem bene, ratio quae te agit judicabit: qualecumque id tamen sit, plus certe non possum, nisi forte aliquid melius cum disputamus, in mentem divinitus venerit. Sed agamus, si placet, more nostro, ut duce ratione tu tibi ipse respondeas. Ac prius quaeramus, utrum crescentis cum corpore animi certum argumentum sit, quod aetatis accessu aptior humanae consuetudini homo, et in ea magis magisque peritus est. *E.* Age ut placet; nam et ego id genus docendi ac discendi maxime probo: nescio quo enim modo cum id quod nesciens quaerebam ipse respondeo, fit ipsa inventio non modo re, sed admiratione etiam dulcior.

XVI. - *Respondetur objectioni et ostenditur animam sine corporeo incremento proficere.*

27. *A.* Dic ergo utrum tibi majus et melius duo quaedam, an unum atque idem esse videatur duobus nominibus appellatum? *E.* Scio aliud esse quod majus,

suntem, prin raţiune, superiori dobitoacelor, şi a recunoaşte că acel lucru, pe care-l simţim prin lumina corporală, şi pe care unele dobitoace îl văd chiar mai bine, este, el, ceva, şi a susţine sus şi tare cumcă acesta, pe care-l privim prin raţiune nu este absolut nimic? Care, dacă s-ar zice cumcă este astfel precum este cel pe care-l vedem cu ochii, s-ar învedera că nu se poate zice nimic mai nedemn.

26. **Ev.:** Le primesc atotbucuros pe acestea şi asimt: dar, deşi faptul că sufletul nu are cantitate corporală mi-e atât de limpede, încât ignor absolut de totul în ce mod să mă opun acelor argumente şi cărora dintre ele să nu le conced, mă mişcă, totuşi, de ce, precum creşte cu etatea corpul, aşa creşte sau pare că creşte şi sufletul. Cine, într-adevăr, poate nega cumcă pruncii nou născuţi nu-s nici măcar de comparat cu astuţia unor dobitoace; cine poate, însă, sta la-ndoială cumcă, crescând ei, creşte într-un anume mod în ei chiar şi raţiunea? Apoi, dacă sufletul se desfăşoară în întregul său corp, în ce mod n-are nici un fel de cantitate, iar, dacă nu se desfăşoară, în ce mod simte peste tot înţepătorul? **Aug.:** Întrebi tocmai despre cele ce, adeseori, m-au mişcat chiar şi pe mine; şi, aşa, nu-s nepregătit să-ţi răspund, precum îmi răspund, de obicei, mie, dacă bine sau nu, însă, va judeca raţiunea, care te poartă pe tine; totuşi, oricum să fie asta, nu pot, cu siguranţă, mai mult, dacă, în timp ce discutăm, nu-mi va fi venit, poate, în mod cu totul divin, în minte ceva mai bun. Dar, s-o facem după obiceiul nostru, de-ţi place, ca, îndrumându-te raţiunea, tu să-ţi răspunzi ţie însuţi. Şi să căutăm, mai întâi, dacă este un argument cert, al spiritului crescător dimpreună cu corpul, că, odată cu înaintarea etăţii, omul, mai apt consuetudinii umane, este din ce în ce mai priceput în ea. **Ev.:** Fă cum îţi place, căci şi eu aprob cel mai mult acest gen de a da şi a primi învăţătura: întrucât nu ştiu în ce mod, când răspund eu însumi la ceea ce căutam neştiutor, însăşi aflarea devine mai dulce, nu numai prin faptul ca atare, ci chiar şi prin admiraţie.

XVI. - *Se răspunde obiecţiunii şi se arată că sufletul înaintează fără creştere corporală.*

27. **Aug.:** Zi, prin urmare, dacă ţi se pare ţie cumcă maimarele şi maibunul sunt două anume, sau una şi-aceeaşi, numită prin două nume? **Ev.:** Ştiu că una este ceea ce zicem maimarele, alta,

aliud quod melius dicimus. *A.* Quid horum duorum est cujus esse putes quantitatem? *E.* Id videlicet quod majus dicimus. *A.* Quid cum duarum figurarum rotundam quadrata meliorem esse confitemur? quantitasne id facit, an quid aliud? *E.* Nullo modo quantitas, sed illa de qua superius egimus, aequalitas hujus excellentiae causa est. *A.* Nunc ergo illud attende, utrum tibi videatur virtus aequalitas quaedam esse vitae, rationi undique consentientis. Nam si aliud ab alio in vita **[Col. 1051]** discrepet, magis, ni fallor, offendimur, quam si aliqua pars circuli, majore minoreve intervallo quam aliae partes distet a puncto. An tu aliter existimas? *E.* Imo assentior, et hanc quae abs te descripta est, probo esse virtutem: nam et ratio non dicenda est aut existimanda, nisi vera; et cujus vita per omnia congruit veritati, is est profecto vel solus, vel certe maxime, qui bene atque honeste vivit; et qui ita sit affectus, solus habere virtutem, et ea vivere judicandus est. *A.* Probe dicis: sed certe etiam illud vides, ut opinor, similiorem esse virtuti circulum figurarum planarum alia qualibet. Hinc est enim quod apud Horatium magnis laudibus solemus extollere illum versum, quo ait, cum de sapiente ageret,

Fortis et in se ipso totus teres atque rotundus.
(Serm. lib. 2, salira 7, v. 60.)

Et recte: nam neque in animi bonis quidquam invenis, quod magis sibi ex omni parte consentiat quam virtutem; neque in planis figuris quam circulum. Quamobrem si circulus non magnitudine spatii, sed quadam conformatione caeteris praestat; quanto magis de virtute existimandum est, quod non majoris loci occupatione, sed divina quadam congruentia rationum atque concordia caeteras affectiones animi superat?

28. Cum autem puer proficit laudabiliter, ad quam rem magis quam ad virtutem proficere dicitur? an non tibi videtur? *E.* Manifestum est. *A.* Non igitur tibi debet videri animus sicut corpus crescendo cum aetate proficere;

maibunul. **Aug.:** Care dintre acestea două-i a cui socoţi tu că este cantitatea? **Ev.:** Acesta, vezi-bine, căruia-i zicem maimarele. **Aug.:** Ce, când, din două figuri, că rotunda este mai bună decât pătrata, cantitatea face, oare, asta, sau ce alta? **Ev.:** În nici un mod cantitatea, ci aceea, despre care am vorbit mai nainte, egalitatea, este cauza acestei excelenţe. **Aug.:** Ia, prin urmare, acum, bine seama, dacă ţi se pare ţie că virtutea este o anume egalitate a vieţii, consimţindu-i peste tot raţiunii. Căci, dacă una e, în viaţă, în dezacord faţă de alta, ne supărăm, de nu mă-nşel, mai mult decât dacă vreo parte a cercului e depărtată de punct cu un interval mai mare sau mai mic decât celelalte părţi[29]. Sau tu estimezi altfel? **Ev.:** Ba, asimt şi aprob că aceasta, care a fost descrisă de către tine, este virtutea: căci şi raţiunea nu-i de numit sau de socotit decât numai adevărată, şi, a cui viaţă este congruă, prin toate, adevărului, acesta este absolut, fie singurul, fie, desigur, mai cu seamă, cel ce trăieste drept şi onest, şi, cine poate avea parte de aşa ceva, el, singurul, e de judecat că are virtutea şi că trăieşte prin ea. **Aug.:** Perfect zici: dar vezi, desigur, precum socot, chiar şi faptul că, dintre figurile plane, cercul îi este mai similar virtuţii decât oricare alta. De-aci se trage, altminteri, faptul că, la Horaţiu, obişnuim să înălţăm prin mari laude celebrul vers, prin care, cum vorbea despre înţelept, zice:

Tare şi tot lustruit, şi, în sine, el însuşi, rotundul.
(Serm. lib. 2, satira 7, v. 60[30])

Şi, pe drept, întrucât, nici, între bunurile spiritului, nu găseşti nimic, care să-şi consimtă sieşi, din toată partea, mai mult ca virtutea, şi nici, între figurile plane, mai mult decât cercul. Dreptaceea, dacă cercul, nu prin magnitudinea spaţiului le prestă celorlalte, ci printr-o conformaţiune anume, cu cât mai mult e de estimat despre virtute că nu prin ocuparea locului mai mare, ci printr-o anume congruenţă divină a raţiunilor şi concordie le-ntrece pe celelalte afecţiuni ale spiritului?

28. Când, însă, copilul înaintează[31] lăudabil, în care lucru se zice că înaintează mai mult decât în virtute, sau ţie nu ţi se pare? **Ev.:** E-nvederat. **Aug.:** Nu se cade, prin urmare, să ţi se pară cumcă spiritul înaintează cu etatea, precum corpul, crescând:

proficiendo enim ad virtutem pervenit, quam fatemur nulla spatii magnitudine, sed magna vi constantiae pulchram esse atque perfectam: et si aliud est majus, aliud melius, ut jam dedisti; quidquid anima cum aetate proficit, composque rationis fit, non mihi videtur fieri major, sed melior. Quod si membrorum id faceret magnitudo; eo quisque prudentior esset, quo longior aut validior: quod se aliter habere non, opinor, negabis. *E.* Quis istud negaverit? Sed tamen cum proficere animam per aetatem etiam tu concedas; miror qui fiat, ut omnis quantitatis expers, etiamsi non membrorum spatio, at certe temporis adjuvetur.

XVII. - *Anima spatio temporis crescere dicitur metaphorice.*

29. Desine mirari, nam et hic tibi simili ratione respondeo. Ut enim membrorum magnitudo ideo nihil affert argumenti cur animam adjuvet, quod multi exilioribus brevioribusque membris prudentiores inveniuntur quibusdam magna mole corporis praeditis; ita quoniam juniores nonnullos senioribus plerisque magis industrios atque strenuos videmus, non video cur putanda sint spatia temporis in aetatibus incrementa ut corporibus, sic animis dare; cum et ipsa corpora, quibus per tempus crescere atque ampliora spatia tenere concessum est, saepe sint annosiora breviora, non modo senilia, quae magnitudine temporis contrahuntur atque minuuntur; sed etiam puerorum, quos animadvertimus his breviores esse corpore quibus sunt aetate majores. Si igitur porrecta [**Col. 1052**] in plurimum tempora, ne ipsis quidem corporibus magnitudinis afferunt causam; sed omnis illa seminis vis est, et quorumdam naturae numerorum sane occultorum, et difficilium ad dignoscendum: quanto minus arbitrandum est longo tempore animam fieri longiorem, quia eam videmus usu rerum atque assiduitate multa didicisse?

30. Quod si te illud movet, quod solemus eam quam Graeci vocant, longanimitatem interpretari; animadvertere licet a corpore ad animum multa verba transferri, sicut ab

înaintând, într-adevăr, ajunge la virtutea, despre care mărturisim că este frumoasă şi perfectă, nu prin vreo magnitudine a spaţiului, ci prin marea putere a constanţei: şi, dacă una este maimarele, alta, maibunul, cum ai conces deja, prin tot ceea ce dobândeşte sufletul cu etatea şi se face conform cu uzul raţiunii, nu mi se pare mie că devine mai mare, ci mai bun. Fapt este că, dacă ar face-o pe asta magnitudinea membrelor, oricine ar fi cu atât mai prudent, cu cât mai înalt sau mai viguros, ceea ce socot că nu vei nega că se prezintă în sine altfel. **Ev.:** Cine va fi negat-o pe asta? Dar, totuşi, cum chiar şi tu concezi cumcă sufletul înaintează prin etate, mă mir cum se face că, lipsit absolut de cantitate, este ajutat, chiar dacă nu de spaţiul membrelor, cu siguranţă, însă, de al timpului.

XVII. - *Că sufletul creşte prin spaţiul timpului se zice metaforic.*

29. **Aug.:** Încetează să te mai miri, căci, şi aci, îţi răspund printr-o raţiune similară. Precum, într-adevăr, prin faptul că se găsesc mulţi, mai slabi şi cu mădulare mai mici, mai prudenţi decât unii dotaţi cu o mare massă a corpului, mărimea mădularelor nu-i aduce nimic argumentului de ce anume să ajute ea sufletul, aşa, fiindcă pe unii tineiori îi vedem mai silitori decât pe cei mai mulţi bătrâiori, nu văd de ce trebuie socotite spaţiile timpului că le dau tot aşa creşteri prin etate spiritelor, precum corpurilor, când şi corpurile însele, cărora li s-a conces cumcă ele cresc prin timp şi ţin spaţii mai ample, sunt adeseori mai mici cele mai vechi de ani, nu numai senilele, care, cu mărimea timpului se contractă şi se micesc, ci chiar şi ale copiilor, pe care-i vedem că sunt mai mici cu corpul printre cei decât care sunt prin etate mai mari. Dacă, prin urmare, nici timpurile, întinse peste poate, nu le pricinuiesc cauza nici măcar înseşi corpurilor, ci întreagă acea putere este a seminţei şi a unor numeri[32], îndestul de oculţi şi mai dificil de discernut, ai firii: cu cât mai puţin e de socotit cumcă, cu timpul lung, sufletul devine mai lung, fiindcă-l vedem că, prin uzul lucrurilor şi asiduitate, a învăţat multe?

30. Iar, dacă te mişcă faptul că noi obişnuim să interpretăm **longanimitate**[33] ceea ce grecii numesc μακροθυμίαν, se cade să iei aminte cumcă multe cuvinte-s transferate de la corp la spirit,

animo ad corpus: nam si montem improbum, et justissimam tellurem dixit Virgilius (**Aeneid. lib. 12, v. 687; Georg. lib. 2, v. 460**), quae verba cernis ab animo ad corpora esse translata; quid mirum si mutua vice longanimitatem dicimus, cum longa nisi corpora esse non possint? Ea vero inter virtutes quae appellatur animi magnitudo, ad nullum spatium, sed ad vim quamdam, id est ad potestatem potentiamque animi relata recte intelligitur; virtus eo pluris aestimanda, quo plura contemnit. Sed de hac post loquemur, cum quaeremus quanta sit anima, sicut quaeri assolet, quantus fuerit Hercules, factorum excellentia, non mole membrorum: ita enim supra distribuimus. Oportet autem nunc te recordari quod de puncto jam satis egimus: nam id potentissimum esse, maximeque in figuris dominari ratio docebat. Potentia vero atque dominatus nonne ostentant quamdam magnitudinem? et in puncto tamen nullum spatium reperiebamus. Non igitur magnum vel ingentem animum cum audimus aut dicimus, quantum loci occupet, sed quantum possit, cogitandum est. Quamobrem si jam primum argumentum tuum, quo tibi per aetatem cum corpore animus crescere videbatur, satis discussum est; transeamus ad aliud.

XVIII. - *Loquendi facultas, quam puer paulatim assequitur, non tribuenda incrementis animae.*

31. *E.* Nescio utrum omnia quae me non frustra movere assolent, persecuti fuerimus; et fieri potest ut recordationem meam aliqua fugiant: verumtamen quod nunc in mentem venit videamus quale sit, quod puer infans non loquitur, atque in crescendo assequitur. *A.* Facile est istud: nam credo videri tibi ea lingua quemque loqui, qua loquuntur homines inter quos natus educatusque sit. *E.* Nemo id ignorat. *A.* Constitue ergo quempiam ibi natum atque altum ubi homines non loquerentur, sed nutibus membrorumque motu cogitationes suas sibimet expromendas signarent; nonne censes eum talia esse facturum, neque locuturum, qui loquentem neminem

precum şi de la spirit la corp: căci, dacă Vergiliu a zis **munte improb** şi **pământ atotjust** *(Aen, lib. XII,* v. 687*; Georg; lib. II,* v. 460*)*, care cuvinte observi că au fost trecute de la spirit la corpuri, ce-i de mirare, dacă, prin reciprocitate, zicem **longanimitate**, deşi lungi nu pot să fie decât numai corpurile. Aceea, însă, care, între virtuţi se numeşte mărimea spiritului, se înţelege drept, raportată la o forţă anume, adică, la potestatea şi potenţa spiritului, şi, nicidecum, la vreun spaţiu oarecare: virtute, cu atât mai mult de preţuit, cu cât dispreţuieşte mai multe[34]. Dar despre asta vom vorbi mai târziu, cum căutăm cât este sufletul, precum se obişnuieşte a căuta cât va fi fost Hercule, prin excelenţa faptelor, nu prin massa mădularelor: aşa, am hotărât, altminteri, mai nainte. Acum se cade, însă, să-ţi aminteşti, ceea ce am vorbit deja îndesaţ, despre punct: căci raţiunea ne-nvăţa cumcă el este atotputernic şi că domneşte absolut în figuri. Puterea, însă, şi domnirea, nu învederează, ele, oare, o anume magnitudine, şi, totuşi, în punct nu găseam nici un spaţiu? Nu trebuie cugetat, prin urmare, când zicem spirit **mare** sau **imens**, cât loc ocupă, ci cât poate. Dreptaceea, dacă, acum, primul tău argument, prin care ţi se părea că spiritul creşte, prin etate, dimpreună cu corpul, a fost îndesaţ descâlcit, să trecem la alta.

XVIII. - *Facultatea de a vorbi, pe care copilul o atinge treptat, nu-i de atribuit creşterii sufletului.*

31. **Ev.:** Nu ştiu dacă le voi fi urmărit pe toate, care, nu-n van mă mişcă îndeobşte, şi se poate-ntâmpla ca amintirea mea să le fi scăpat pe unele: dar, totuşi, pentru că-mi vine acum în minte, să vedem cum se face că pruncul nou-născut[35] nu vorbeşte, dar, în timp ce creşte, se obişnuieşte. **Aug.:** Asta-i uşor: întrucât cred că ţie-nvederat că fiecare vorbeşte acea limbă, pe care-o vorbesc oamenii între care-i născut şi educat. **Ev.:** Nimeni n-o ignoră pe asta. **Aug.:** Imaginează-ţi-l, prin urmare pe un oarecare, născut şi crescut acolo, unde oamenii n-ar vorbi, ci şi-ar arăta unul altuia, prin semne şi prin mişcarea mădularelor, gândurile; nu crezi tu, oare, cumcă el, care nu va fi auzit pe nimeni vorbind, are să facă unele întocmai? **Ev.:** Nu vreau să mă-ntrebi ceea ce nu se

audierit? *E.* Nolo me hoc interroges, quod fieri non potest. Qui enim tales homines, inter quos quemquam natum cogitare possim? *A.* Itane tu non vidisti Mediolani adolescentem honestissimi corporis et elegantissimae urbanitatis, mutum tamen atque ita surdum, ut neque alios nisi motu corporis intelligeret, neque ipse aliter quae vellet significaret? hic enim est notissimus. **[Col. 1053]** Nam ego novi rusticum quemdam loquentem, de loquente uxore, filios omnes mares atque feminas quatuor fere, aut eo amplius (non enim satis nunc commemini) mutos surdosque genuisse. Nam ex eo quod loqui non poterant, muti; ex eo autem quod nulla signa nisi oculis colligebant, etiam surdi intelligebantur. *E.* Illum vero ego bene novi, et de istis nescio quibus credo tibi: sed quorsum ista? *A.* Quia dixisti non te posse cogitare inter tales homines nasci quempiam. *E.* Nec nunc aliud dico: nam istos, nisi fallor, inter eos qui loquerentur, natos esse concedis. *A.* Non equidem negaverim: sed cum jam inter nos constet nonnullos tales homines esse posse; quaeso cogites, si ex hoc genere mas et femina jungerentur, atque in aliquam quocumque casu delati solitudinem, ubi tamen vivere valerent, gignerent filium non surdum, quemadmodum esset cum parentibus iste locuturus? *E.* Quemadmodum censes, nisi ut parentes ei dabant, ita gestu signa redditurum? Sed tamen puer parvus ne hoc quidem posset: quare illa ratio mea manet integra. Quid enim refert utrum loqui, an gestum facere crescendo assequatur, cum ad animam utrumque pertineat, quam fateri nolumus crescere?

32. *A.* Jam mihi videris etiam cum in fune quisque ambulat, ampliorem credere hunc habere animam, quam eos qui id facere nequeunt. *E.* Hoc aliud est: quis enim hoc non videat esse artis? *A.* Cur, obsecro, artis? an quia didicit? *E.* Ita vero. *A.* Quare tibi ergo etiam, si aliud quisque discat, non artis videtur? *E.* Plane quidquid discitur, artis esse non nego. *A.* Non ergo ille didicit a parentibus gestum facere? *E.* Didicit sane. *A.* Oportet igitur

poate-ntâmpla. De unde, încaltea, astfel de oameni, între care să mă pot gândi că s-ar naşte neştine? **Aug.:** Chiar nu l-ai văzut tu, oare, la Milan, pe adolescentul cu un corp atotcumsecade şi de-o urbanitate atotelegantă, mut, totuşi, şi atâta de surd, încât nici pe alţii nu-i înţelegea decât numai prin mişcările capului, nici el însuşi nu comunica altfel ceea ce voia, care-i, îndealtfel, atotcunoscut? Apoi, eu îl cunosc pe un ţăran, care vorbeşte, căruia i s-au născut, dintr-o soţie, care vorbeşte, pruncii, toţi, fii şi fiice, cam patru, sau, poate, ceva mai mulţi, (nu-mi aduc acum prea bine aminte), muţi şi surzi. Muţi, care-va-să-zică, se-nvederau prin faptul că nu puteau vorbi; surzi, încaltea, pentru că nu reţineau nici un fel de semne decât numai cu ochii. **Ev.:** Pe primul eu îl cunosc, într-adevăr, destul de bine, iar despre aceştia, despre care îţi dau crezare ţie, nu ştiu; dar la ce asta? **Aug.:** Pentru că ai spus că tu nu te poţi gândi că se naşte cineva aşa, între astfel de oameni. **Ev.:** Nici acum nu zic alta: căci concezi cumcă aceştia s-au născut, de nu mă-nşel, între cei ce vorbeau. **Aug.:** Nu voi fi negat, bine-nţeles, dar, cum e limpede, acum, între noi, cumcă pot exista unii oameni de felul acesta: gândeşte-te, rogu-te, dacă, din acest gen, s-ar căsători un bărbat şi-o femeie, şi, părăsiţi, printr-o-ntâmplare oarecare, într-o anume pustietate, unde ar fi, totuşi, în stare să trăiască, ar naşte un fiu, nu surd, cam în ce mod anume va să vorbească acesta cu părinţii!? **Ev.:** În ce mod crezi, decât numai că, precum i le dădură lui părinţii, aşa le va reîntoarce el, prin gest, semnele. Dar, totuşi, copil mic, n-ar fi-n stare nici măcar de asta: dreptaceea, raţiunea aceea, a mea, rămâne integră. Ce are, la urma urmei, a face, dacă, crescând, se va deprinde să vorbească sau să facă semne, cum, şi una, şi alta ţin de suflet, care nu voim să recunoaştem cumcă creşte?

32. **Aug.:** Acum îmi pari cumcă tu crezi că şi, cum neştine umblă pe funie, el are sufletul mai mare decât cei ce nu-s în stare să facă una ca asta. **Ev.:** Asta-i alta: căci cine nu vede cumcă asta-i aparţine artei? **Aug.:** De ce, mă rog frumos, artei; sau fiindcă se învaţă? **Ev.:** Da, desigur. **Aug.:** De ce nu ţi se pare ţie, prin urmare, al artei şi dacă neştine mai învaţă şi altceva? **Ev.:** Absolut totul ce se-nvaţă nu neg că este al artei. **Aug.:** Deci, acela n-a-nvăţat de la părinţi să facă gestul. **Ev.:** A-nvăţat, bine-nţeles. **Aug.:** Se cade,

et hoc non animae crescendo amplioris, sed imitatoriae cujusdam artis esse concedas. *E.* Non possum hoc concedere. *A.* Ergo non omne quod discitur artis est, quod nunc concesseras. *E.* Artis omnino. *A.* Non ergo ille didicit gestum, quod item non minus dederas. *E.* Didicit, sed hoc non est artis. *A.* Atqui tu paulo ante dixisti artis esse quod discitur. *E.* Age, jam concedo, et loqui et gestum facere, eo quod ea didicimus, artis esse. Tamen aliae sunt artes, quas, dum in alios intendimus, discimus; aliae, quae a magistris inseruntur nobis. *A.* Quas tandem istarum putas animam, ex eo quod amplior fiat, adipisci? anne omnes? *E.* Non omnes puto, sed illas superiores. *A.* Nonne tibi ex hoc genere videtur in fune ambulare? nam et hoc videndo, ut arbitror, qui id faciunt assequuntur. *E.* Ita credo: sed tamen non omnes qui haec spectant et magno studio intuentur, assequi possunt, sed qui hujus rei magistros patiuntur. *A.* Bene sane dicis; nam et hoc tibi etiam de locutione responderim: multi enim Graeci et aliud genus linguae crebrius nos loquentes audiunt, quam funambulum spectant; qui ut linguam nostram discant, quemadmodum nos cum ipsorum nosse volumus, saepe magistris traduntur. Quae cum ita sint, miror cur animae incrementis tribuere velis quod loquuntur homines; quod autem in fune ambulant, nolis. *E.* Nescio quomodo ista confundis: nam qui ut linguam nostram discat, magistro traditur, novit [**Col. 1054**] aliam quamdam suam, quam eum, quod ejus anima creverit, puto didicisse; cum autem discit alienam, non ampliori animae, sed arti tribuo. *A.* Quid si ille qui inter mutos natus atque altus est, sero ac jam juvenis in alios homines incidens loqui didicisset, cum aliam linguam nullam nosset? eo tempore putares animam ejus crevisse, quo loqui didicerat? *E.* Nunquam isthuc ausim dicere; et jam cedo rationi, nec puto amplioris animae argumentum esse quod loquimur, ne et alias omnes artes cogar fateri crescendo animam consecutam: quod si dixero, illud sequetur absurdum, decrescere animam cum quidque obliviscitur.

aşadar, să concezi cumcă nici asta nu-i aparţine sufletului crescând mai amplu, ci unei anume arte imitatorii. **Ev.:** Nu pot concede una ca asta. **Aug.:** Deci, nu tot ceea ce se-nvaţă aparţine artei, ceea ce acum conceseşi. **Ev.:** Artei, absolut. **Aug.:** Deci, acela n-a-nvăţat gestul, ceea ce, iarăşi, fuşi nu mai puţin de acord. **Ev.:** A-nvăţat, dar asta n-aparţine artei. **Aug.:** Dar chiar tu ai zis, cu puţin mai nainte, cumcă ceea ce se-nvaţă aparţine artei. **Ev.:** Haide, conced de-acum, şi că a vorbi, şi că a face gestul aparţin, prin faptul că le-nvăţăm, artei. Totuşi, una-s artele, pe care le-nvăţăm în timp ce suntem atenţi la alţii, alta, care ne sunt răsădite nouă de către magiştri. **Aug.:** Pe care dintre acestea soocoţi tu, totuşi, că şi le dobândeşte. prin faptul că devine mai amplu, sufletul, sau, oare, pe toate? **Ev.:** Nu socot că pe toate, ci, pe cele superioare. **Aug.:** Nu ţi se pare ţie, oare, din genul acesta a umbla pe funie, întrucât şi cei ce-o fac pe asta şi-o dobândesc, precum socot, văzând-o? **Ev.:** Aşa cred, dar, totuşi, nu toţi, care le văd pe acestea şi le privesc cu mare zel, pot să şi le dobândească, ci cei care li se supun magiştrilor acestui lucru. **Aug.:** Bine zici foarte: dar asta una ţi-aş putea-o răspunde şi despre locuţiune: căci mulţi greci ne aud pe noi, mult mai des, vorbind alt gen de limbă, decât câţi îl privesc pe funambul, care, ca să înveţe limba noastră, precum noi, când voim s-o ştim pe-a loruşi, se dau adeseori pe mâna magiştrilor. Şi, cum aşa stau lucrurile, mă mir de ce vrei să-i atribui tu creşterii sufletului faptul că oamenii vorbesc, că umblă, însă, pe funie, nu vrei. **Ev.:** Nu ştiu în ce mod le amesteci pe acestea: căci cel ce se dă pe mâna magistrului, ca să înveţe limba noastră, o ştie pe alta anume, a sa, pe care socot că el a-nvăţat-o pentru că sufletul lui va fi crescut; cum, însă, o-nvaţă pe una străină, n-o atribui maiamplului suflet, ci artei. **Aug.:** Ce, dacă acela, care s-a născut şi a crescut între muţi, ajuns întâmplător, mai târziu, dar tânăr încă, între alţi oameni, cum nu ştia nici o altă limbă, ar fi-nvăţat să vorbească, ai crede tu cumcă sufletul lui a crescut în acel timp, în care învăţa să vorbească? **Ev.:** Nicicând n-aş îndrăzni să zic una ca asta: şi-i cedez de-acum raţiunii şi nici nu mai socot că este un argument al creşterii sufletului faptul că noi vorbim, ca să nu fiu constrâns să recunosc cumcă şi pe toate celelalte arte sufletul şi le-a dobândit crescând, ceea ce, dacă o voi fi zis, va decurge logic faptul absurd că sufletul descreşte ori de câte ori uită ceva.

XIX. - *Anima quomodo crescere minuive dicitur.*

33. *A.* Bene intelligis, et verum ut audias, recte dicitur anima discendo quasi crescere, et contra minui dediscendo, sed translato verbo, ut superius ostendimus. Tamen illud cavendum est, ne quasi spatium loci majus occupare videatur, dum dicitur crescere; sed majorem quamdam vim peritior quam imperitior habere ad agendum. Magni tamen refert qualia sint illa ipsa quae discit, quibus quodammodo videtur augeri. Nam ut in corpore tria sunt genera incrementorum, unum necessarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum superfluum, quo a caeteris membris integra valetudine augendo aliquid discrepat, per quod interdum evenit ut senis digitis nascantur homines, et pleraque alia, quae cum praeter consuetudinem nimia sunt, monstruosa nominantur; tertium noxium, quod cum accidit, tumor vocatur; nam etiam sic membra crescere dicuntur, et revera locum occupant ampliorem, sed expugnata bona valetudine: ita in animo quaedam quasi naturalia incrementa sunt, cum honestis et ad bene beateque vivendum accommodatis disciplinis augeri dicitur. Cum vero ea discimus, quae mirabiliora quam utiliora sunt; quanquam nonnullis rebus plerumque opportuna, supervacanea tamen et de illo secundo genere numeranda sunt. Non enim si quidam tibicen, ut Varro auctor est, ita populum delectavit ut rex fieret, ideo animum nostrum illo artificio augendum putare debemus; quia nec majores quam humani sunt, dentes habere vellemus, si audissemus, a quopiam, quod tales habuerit, morsu hostem necatum. Noxium vero illud est genus artium, quo animi valetudo sauciatur: nam et odore ac sapore mire dijudicare pulmenta, et quo lacu piscis captus sit, vel quotenne vinum sit, nosse dicere, quaedam est miseranda peritia; et his artibus cum quasi crevisse anima videtur, quae neglecta mente defluxit in sensus, nihil aliud quam tumuisse vel etiam contabuisse judicanda est.

XI. - *În ce mod se zice cumcă sufletul creşte şi se miceşte.*

33. **Aug.:** Bine-nţelegi, şi, cu-adevărat, precum auzi, pe drept zice-se cumcă, învăţând, sufletul cvasicreşte, şi, din contra, că se miceşte, dezvăţându-se[36], dar prin translaţiunea cuvântului, precum am arătat mai sus. E de temut, totuşi, să nu cumva să se creadă cumcă ocupă un mai mare spaţiu al locului, din moment ce se zice că el creşte, ci că, mai învăţat, are o anume putere mai mare de a lucra, decât neînvăţat. E, totuşi, de mare interes de ce fel sunt acelea însele, pe care le-nvaţă, prin care pare, -ntr-un anume mod, că sporeşte. Întrucât, precum, în corp, sunt trei genurile creşterilor, unul necesar, prin care convenienţa firească se-mplineşte-n mădulare, al doilea, superfluu, prin care, faţă cu mădularele celelalte, de-o sănătate integră, adăugându-se ceva, discrepează, cum se-ntâmplă, de pildă, că se nasc, uneori, oameni cu şase degete şi multe altele, care, cum, faţă cu consuetudinea, sunt excesive, se numesc monstruoase; al treillea, noxiu, care, când se-ntâmplă, se numeşte tumoare; căci chiar şi aşa se zice că mădularele cresc, şi, cu adevărat, ocupă un loc mai amplu, dar prin alungarea bunei sănătăţi: aşa sunt, în spirit, unele creşteri cvasifireşti, când, prin disciplinele oneste şi acomodate spre a trăi drept şi fericit, se zice că e sporit. Când, însă, le-nvăţăm pe cele ce-s mai mirabile decât mai utile, cu toate că, de cele mai multe ori, oportune unor anumite situaţii, sunt de prenumărat, totuşi, supervacue şi din genul acela secund. Nici nu trebuie, altminteri, precum ne sfătuieşte Varro, ca, dacă un flautist oarecare a delectat astfel poporul, încât va fi fost făcut rege, să credem, de aceea, de sporit sufletul nostru prin acel artificiu, întrucât nici n-am vrea să avem dinţii mai mari decât cei umani, dacă am fi auzit că duşmanul a fost omorât cu o muşcătură de către unul oarecare, pentru că-i va fi avut astfel. Noxiu, însă, e acel gen al artelor prin care se răneşte sănătatea spiritului: căci şi a dejudeca uimitor mâncărurile prin gust şi miros, şi a şti să spui din ce lac a fost prins peştele, ori de câţi ani este vinul este o anume măiestrie de deplâns; şi când pare cumcă a cvasicrescut prin aceste arte sufletul, care, neglijând mintea, s-a revărsat în simţuri, nu-i nimic alta de judecat decât că s-a umflat, sau chiar că a dospit[37].

XX. - *Anima num quid ex se sciat.*

34. *E.* Accipio ista et assentior, nec tamen nihil angor ex eo quod imperita omnium rerum et bruta est anima, quam in puero recens nato quantum licet inspicimus. Cur enim nullam artem secum attulit, si **[Col. 1055]** aeterna est? *A.* Magnam omnino, magnam, et qua nescio utrum quidquam majus sit, quaestionem moves, in qua tantum nostrae sibimet opiniones adversantur, ut tibi anima nullam, mihi contra omnes artes secum attulisse videatur; nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci et recordari. Sed videsne quam hujus temporis non sit, utrum ista habeant ita sese, requirere? Nunc enim agimus ut appareat, si potest, non eam secundum loci spatia parvam magnamve nominari; aeternitatem autem ejus si ulla est, opportune scrutabimur cum illud quod quartum posuisti. Cur corpori fuerit data, quantum fas est tractare coeperimus. Quid enim ad talem ejus quantitatem attinet, semperne an non semper fuerit, futurave sit, aut quod nunc imperita nunc perita est; cum et longum tempus, ne corporibus quidem afferre magnitudinis causam, superius probaverimus; et peritiam notissimum sit posse nullam adesse crescentibus, ac saepe senescentibus opportunam esse; multaque alia dicta sint satis, ut opinor, ad demonstrandum non cum magnitudine corporis, quam aetas affert, etiam animam fieri ampliorem.

XI. - *Vires in majori aetate majores non sunt argumentum crescentis animae.*

35. Quare videamus, si placet, illud alterum argumentum tuum quale sit, quod per totum spatium corporis tactus sentitur ab anima, quam spatii nullius esse volumus. *E.* Sinerem jam ad illud transiri, nisi de viribus dicendum aliquid arbitrarer. Quid est enim hoc, quod auctiora per aetatem corpora vires praebent animae ampliores, si cum his amplior non fit anima? Quanquam enim virtus animae, vires autem corporis putari soleant,

XX. - *Ştie, oare, sufletul ceva de la sine.*

34. **Ev.:** Le primesc pe acestea şi asimt, şi mă strânge, totuşi, inima prin faptul că, atât, cât îl întrezărim, pe cât ne este datul, la pruncul nou-născut, sufletul este neştiutor faţă cu toate lucrurile şi nătâng. De ce n-a adus, încaltea, cu sine nici o artă, dacă este etern? **Aug.:** Mare, absolut, mare chestiune frământi tu, şi decât care nu ştiu dacă este, sau nu, ceva mai mare, în care opiniile noastre se-ncontrează-ndesine într-atâta, încât ţie ţi se pare că sufletul n-a adus cu sine nici o artă, mie, din contra, că le-a adus pe toate[38]; şi nici nu-nseamnă absolut nimic altceva ceea ce se zice a învăţa, decât a-şi aminti şi a-şi reaminti (*I Retract.*, cap. 8, n. 2). Dar nu ţi se pare, oare, că nu ţine de momentul de faţă să cercetăm dacă acestea se prezintă, sau nu, aşa în sine[39]? Acum ne zbatem, altminteri, să fie, de se poate, clar cumcă el nu-i numit mic sau mare după spaţiile locului; eternitatea lui[40], însă, dacă este ea vreuna, o vom scruta oportun, după ce vom fi-nceput să tratăm, pe cât e legiuit, de ce anume să-i fi fost dat el corpului, ceea ce tu ai pus pe locul al patrulea. Ce are, încaltea, a face cu atare cantitatea lui, de va fi fost, sau nu, ori de va să fie el pururea, sau că-i acum neştiutor, acum ştiutor, din moment ce am probat, mai sus, cumcă timpul lung nu le aduce nici măcar corpurilor cauza magnitudinii, şi-i şi atotcunoscut cumcă nici o măiestrie nu poate să le stea de faţă crescândelor, ci că, adesea, le este oportună îmbătrânindelor, şi s-au şi spus îndesaţ multe altele, precum socot, spre a demonstra cumcă cu magnitudinea corpului, pe care o aduce etatea, nu devine nicidecum şi sufletul mai amplu.

XX. - *Puterile mai mari, în etatea mai mare, nu-s un argument al creşterii sufletului.*

35. Dreptaceea, să-l vedem cum este, de-ţi place, pe acel, al doilea, argument al tău, cumcă atingerea este simţită, pe-ntreg spaţiul corpului, de către suflet, care voim să n-aibă nici un spaţiu. **Ev.:** Aş lăsa să trecem deja la el, de n-aş socoti de zis ceva despre puteri. Ce vrea să-nsemne, altminteri, faptul că, mai mari prin etate, corpurile-i oferă sufletului puteri mai ample, dacă prin acestea sufletul nu devine mai amplu? De-altminteri, cu toate că virtutea e socotită, îndeobşte, a sufletului, puterile[41], însă, ale corpului, totuşi,

nunquam tamen ab anima eas abjudicaverim, cum videam in exanimis corporibus nullas esse. Per corpus quidem viribus, sicuti sensibus, uti animam non negandum est; tamen quoniam ista sunt viventis officia, quis haec dubitaverit ad animam potius pertinere? Cum igitur majores vires in pueris grandiusculis quam in infantibus esse videamus, ac deinde adolescentes, juvenesque in dies viribus praestent, donec rursus corpore senescente minuantur; non leve, quantum mihi videtur, crescentis cum corpore, ac deinde senescentis animae indicium est.

36. *A.* Non usquequaque absurdum est quod dicis; sed ego vires non magis in amplitudine corporis aetatisque incrementis, quam in exercitatione quadam et conformatione membrorum esse soleo putare: id adeo ut tibi probem, quaero abs te utrum alium alio pertinacius ambulare ac minus defatigari, majorum virium esse arbitreris? *E.* Ita sentio. *A.* Cur ergo puer multo amplius itineris conficiebam sine defectu, cum aucupandi studio in ambulando exercerer, quam adolescens cum me ad alia studia, quibus sedere magis cogebar, contulissem; si accedenti aetati, et per hanc animae crescenti vires ampliores tribuendae sunt? Deinde in ipsis luctatorum corporibus palaestritae non **[Col. 1056]** molem ac magnitudinem, sed nodos quosdam lacertorum, et destrictos toros, figuramque omnem corporis sibi congruentem peritissime inspiciunt, et hinc potius argumenta virium colligunt. Quae tamen omnia parum valent, nisi vis artis et exercitationis accedat. Saepe etiam visum est, ingentis corporis viros ab exiguis brevibusque superari, vel in movendis, vel in ferendis ponderibus, vel in ipso etiam luctamine. Nam olympionicum quemlibet lassari in itinere citius quam circumforaneum aliquem mercatorem, qui uno illius digito collidi possit, cui est incognitum? Quare si et ipsas vires non peraeque omnes, sed alias ad aliud aptiores magnas vocamus; et corporum lineamenta magis et figurae quam magnitudines valent plurimum; et si exercitationes

nu m-aş putea gândi niciodată că ele nu-s ale sufletului, cum văd cumcă în corpurile neînsufleţite ele-s nule. Desigur, nu-i de negat cumcă sufletul se foloseşte, prin corp, de puteri, precum de simţuri; totuşi, fiindcă acestea sunt oficiile viului, cine va fi stat la-ndoială cumcă acestea ţin mai degrabă de suflet? Cum vedem, aşadar, cumcă sunt mai mari puterile întru pruncii mai mărişori decât întru nou-născuţi, şi, apoi, adolescenţii şi tinerii sunt superiori prin puteri, pe zi ce trece, până când, iarăşi, îmbătrânind corpul, ele se micşorează, nu-i, precum mi se pare mie, un indiciu neînsemnat al sufletului crescător şi, apoi, îmbătrânitor dimpreună cu corpul.

36. **Aug.:** Nu-i chiar aşa de absurd ceea ce zici, dar eu nu socot îndeobşte cumcă puterile-s mai mult în amplitudinea corpului şi-n creşterile etăţii, decât într-o anume exercitare şi conformaţiune a mădularelor; şi ca să ţi-o probez tocmai pe asta, te-ntreb dacă socoţi tu cumcă ţine de puterile mai mari că unul umblă mai zelos decât altul şi se oboseşte mai puţin? **Ev.:** Aşa simt. **Aug.:** De ce, prin urmare, copil, străbăteam, fără greutate, un drum cu multul mai lung, când, cuprins de zelul prinderii păsărilor, lucram fără odihnă, umblând, decât adolescent, când mă dedicasem cu totul altor pasiuni, prin care eram constrâns să şed, dacă puterile-s de atribuit creşterii etăţii, şi, prin asta, creşterii sufletului? Apoi, antrenorii înşişi privesc atotcunoscători, la înseşi trupurile luptătorilor, nu massa şi mărimea, ci legăturile anume ale braţelor, şi muşchii tari, şi-ntreagă figura corpului congruentă sieşi, şi de-aci îşi culeg mai degrabă argumentele puterilor. Care, totuşi, înseamnă, mai nimic, toate, dacă nu se-adaugă puterea artei şi antrenamentului. Altminteri, au fost, adeseori, văzuţi bărbaţi cu trupuri imense învinşi de unii mai subţirei şi mai mici, fie în aruncarea, fie în ridicarea greutăţilor, fie în lupta însăşi. Cui îi este necunoscut, încaltea, cumcă oricare olimpic se oboseşte, la drum, mai repede decât un negustor, care bate pieţele, pe care ăla l-ar putea strivi c-un singur deget? Dreptaceea, dacă şi pe înseşi puterile, nu chiar la fel pe toate, ci pe unele mai apte la una, pe altele, la alta, le numim mari; şi liniamentele trupurilor şi ale figurii valorează mai mult decât magnitudinea; şi dacă antrenamentul aduce atâta de mult, încât

tantum afferunt, ut celeberrime creditum sit, hominem tollendo quotidie vitulum parvum, egisse ut eum etiam taurum sine sensu majoris oneris, quod paulatim addebatur, tollere ac sustinere posset: nequaquam amplioris aetatis vires cum corpore animam crevisse significant.

XXII. - *Unde vires corporis majores.*

37. Quod si amplius aliquid animalium majora corpora, eo ipso quo majora sunt, habent virium; illa causa est, quod lege naturae cedunt pondera minora majoribus, non modo cum ad proprium locum suopte nutu feruntur, ut humida et terrena corpora in ipsius mundi medium locum qui est infimus, rursus aeria et ignea sursum versus; sed etiam cum aliquo tormento aut jactu aut impulsu aut repulsu, eo quo non sponte ferrentur, vi aliena ire coguntur. Nam si ex alto dimiseris, quanquam simul, duos lapides disparis quantitatis, citius quidem major ad terram pervenit; sed si ei minor subjiciatur, eoque inevitabiliter occupetur, cedit profecto, simulque in solum deducitur. Item si dejicitur desuper major, minor autem contra sursum versus jacitur; ubi obviam venerint, repercussio minoris et retrocessio fiat necesse est. Quod ne ideo accidere putes, quod minor contra naturam in sublimia ire cogebatur, alter vero majore impetu locum suum petebat; facito ut major in superna jaculetur, et minori occurrat in terras dejecto: videbis nihilominus repulsum minorem in coelum cogi, sed repercussu ipso cadere in aliam partem, ut qua expeditum est, in ima deferatur. Item si ambo non motu naturali, sed a duobus quasi in campo pugnantibus adversus invicem jacti, sibimet in medio spatio complodantur; quis dubitaverit minorem majori esse cessurum, in eam partem unde ipse et quo ille ferebantur? Quae cum ita sint, id est cum minora, ut dictum est, pondera majoribus cedant; multum tamen refert quanto in sese agantur

s-a putut crede cu foarte mare uşurinţă cumcă un om, ridicând zilnic un viţel mic, a ajuns să poată să-l ia şi să-l ridice, fără simţirea greutăţii mai mari, care s-a adăugat încetul cu încetul, şi taur, în nici un mod puterile etăţii mai mari nu semnifică cumcă sufletul a crescut dimpreună cu corpul.

XXII. - *De unde-s mai mari puterile corpului?*

37. Căci, dacă corpurile mai mari, ale animalelor, au, prin faptul însuşi că sunt mai mari, ceva mai multe puteri, e din cauză că, prin atotcunoscuta lege firească, greutăţile mai mici le cedează celor mai mari, nu numai când se poartă prin propriul impuls spre locul propriu, precum corpurile umide şi pământeşti, în locul din mijlocul lumii înseşi, care-i infimul, şi, iarăşi, cele de aer şi de foc, spre în sus, ci chiar şi când, printr-o anume maşinărie, sau aruncare, sau împingere, sau tragere, sunt constrânse, printr-o forţă din afară, să meargă acolo, unde nu tind de la sine. Căci, oricât vei fi lăsat deodată să cadă, de la-nălţime, două pietre de cantitate inegală, mai marea ajunge, vezi-bine, mai repede la pământ, dar, dacă i se pune dedesubt mai mica, să o acopere inevitabil, cedează absolut şi-i adusă dimpreună cu ea la pământ. Iarăşi, dacă-i aruncată de sus mai marea, mai mica se aruncă, însă, în contra, de jos în sus, când se vor fi întâlnit, e necesar să se facă repercutarea şi retrocesiunea minorei. Ceea ce, ca să nu socoţi că se-ntâmplă prin faptul că minora era constrânsă să meargă în sus, contra naturii, cealaltă, însă, îşi căuta locul său printr-un impuls mai mare, îţi poţi imagina că majora e aruncată în sus şi se-ntâlneşte cu minora lăsată să cadă pe pământ: vei vedea, nu mai puţin, că repulsul o împinge pe minora-nspre cer, şi, în urma şocului însuşi, cade în altă parte decât cea din care a fost lăsată în jos. Iarăşi, dacă amândouă, nu printr-o mişcare naturală, ci aruncate de către doi, cvasiluptându-se unul împotriva altuia, în câmp, se lovesc una de alta în mijlocul spaţiului, cine va fi stând la-ndoială că minora are să-i cedeze majorei şi se vor duce-n acea parte, de unde ea a fost aruncată şi-nspre unde a fost aruncată cealaltă. Cum aşa stau lucrurile, adică, cum greutăţile mai mici cedează, precum s-a spus, mai marilor, înseamnă mult, totuşi, cu cât impuls merg fiecare în sine, căci, dacă minora, trimisă, de pildă, dintr-o

impetu: nam si majore impetu minor, velut vehementi aliquo tormento emissus infligatur majori vel laxius jaculato, vel jam languescenti; quamvis ab eodem resiliat, retardat illum tamen aut etiam retro agit pro modo ictuum atque ponderum.

38. His praejactis atque intellectis, quantum praesens [**Col. 1057**] negotium postulat, vide nunc eas quae dicuntur in animalibus vires, utrum rationi huic congruant: nam corpora omnium animalium quis negat suo pondere praedita? Quod pondus nutu animae actum, quo inclinaverit, multum valet magnitudine propria. Sed nutus animae ad movendum corporis pondus, nervis quasi tormentis utitur: nervos autem vegetat mobilioresque efficit siccitas calorque moderatus; contra eos laxat atque infirmat humidus rigor. Itaque somno, quia eum frigidum et humidum dicunt medici et probant, membra languescunt; atque ipse expergefactorum conatus multo est debilior, ideoque nihil est fractius et enervius lethargicis. At quosdam phreneticos, quibus vigiliae et vini vis et acutae febres, id est tot calida plus nimio nervos tendunt atque durant, majoribus viribus quam integra valetudine reluctari et multa facere manifestum est, cum eorum corpus sit aegritudine attenuatius et exilius. Si igitur et nutu animae, et nervorum quodam machinamento, et pondere corporis confiunt hae quae vires vocantur; voluntas nutum exhibet, qui pronior fit spe vel audacia, retunditur autem timore, sed multo magis desperatione (nam in metu cum aliqua spes subest, vehementiores vires apparere assolent); machinamentum configuratio quaedam corporis coaptat, temperatio modificat valetudinis, confirmat exercitationis industria; pondus dat moles membrorum, quam aetas et nutrimenta comparant, instaurant autem sola nutrimenta. His omnibus qui aequaliter praevalet, mirandus est viribus, et tanto est alius alio invalidior, quanto plus eum istu deficiunt. Fitque saepe ut pertinaci nutu, meliore machinamento alius, quamvis parvum pondus corporis egerit, alium majore mole praeditum vincat. Rursusque

balistă oarecare, cu un impuls mai mare, se ciocneşte cu majora, fie mai slab aruncată, fie deja încetinândă, deşi-i obligată, în şoc, de către majoră, să facă un salt înapoi, o-ncetineşte, totuşi pe majoră, sau chiar o face să meargă înapoi, pe măsura impulsurilor sau a greutăţilor.

38. Astea înfăţişate şi-nţelese, cât o postulează negoţul de faţă, vezi, acum, dacă-i sunt congrue raţiunii acesteia cele ce se numesc, la însufleţite, puteri, căci cine poate nega cumcă corpurile tuturor însufleţitelor sunt prevăzute cu ponderea proprie? Care pondere, pusă-n mişcare cu acceptul sufetului, înseamnă mult încotro va fi-nclinat prin magnitudinea proprie. Dar acceptul sufletului se foloseşte, la mişcarea ponderii corpului, de nervi[42], tendoane şi vene ca de nişte maşinării; nervii, însă, îi vegetează şi-i face mai mobili sicitatea şi căldura moderată, şi, din contra, îi face mai lacşi şi-i slăbeşte răceala umidă. Şi, aşa, cu somnul, fiindcă pe el medicii îl numesc şi-l probează rece şi umid, mădularele amorţesc; şi sforţarea însăşi a celor ce se trezesc este cu multul mai debilă, şi, de aceea, nu-i nimic mai frânt şi mai lânced decât letargicii. Dar, pe unii frenetici, cărora stările de veghe, tăria vinului şi febrele-acute, adică, tot atâtea elemente calde, le-ntind nervii şi li-i durifică peste poate, e-nvederat că-i fac să se zbată şi să facă multe, cu mai multe puteri, decât cu sănătatea integră, deşi corpul lor este mai slăbit şi mai ros de boală. Aşadar, dacă, şi prin acceptul sufletului, şi printr-un anume maşinament al nervilor, şi prin ponderea corpului, se alcătuiesc acestea, ce-s numite puteri; voinţa oferă acceptul, care devine mai pornit prin speranţă şi cutezanţă, se toceşte, însă, prin teamă, dar, cu multul mai mult, prin disperare (căci, în teamă, cum subzistă o anume speranţă, se arată îndeobşte mai vehemente puterile), configuraţia anume a corpului îşi coaptează maşinamentul; temperanţa sănătăţii îl modifică, sârguinţa exercitărilor îl întăreşte; massa mădularelor dă ponderea, pe care o procură etatea şi nutrimentele, o instaurează, însă, singure nutrimentele. Cine prevalează, în egală măsură, prin acestea toate, este mirabil prin puteri, şi cu atât este unul mai slab decât altul, cu cât duce el mai mult lipsă de acestea. Şi se întâmplă, adesea, că unul de-un accept[43] mai tenace şi cu un maşinament mai bun, deşi va fi avut mică ponderea corpului, să-l învingă pe

nonnunquam tanta moles est, ut etiamsi imbecilliore nisu agatur, opprimat tamen parvum adversarium multo vehementius innitentem. Cum vero non pondus corporis, nec moderatio nervorum, sed nutus ipse, id est animus cedit, ut omnino valentior ab omnimodo invalidiore, sed tamen timidior ab audaciore superetur; nescio utrum viribus attribuendum sit. Nisi quis dicat habere quasdam suas vires animam, quibus ei major audacia, vel fiducia pariatur: quae cum alteri adsunt, alteri desunt, tunc intelligitur quantum animus corpori suo, etiam in eo quod per corpus agitur, antecellat.

39. Quamobrem cum infanti puero solus ad trahendum aliquid vel repellendum nutus sit integer; nervi autem et propter recentem minusque perfectam conformationem inhabiles, et propter humorem qui illi aetati exuberat marcidi, et propter nullam exercitationem languidi; pondus vero adeo sit exiguum, ut ne ab alio quidem impactum graviter urgeat, opportuniusque sit ad accipiendam, quam ad inferendam molestiam: quis est qui cum haec omnia quae desunt, contulisse annos viderit, viresque per eos datas cognoverit; crevisse animam, quae his in dies amplioribus utatur, recte ac prudenter existimet? Potest **[Col. 1058]** enim iste, si ab aliquo juvene, quem velamine interposito non conspiciat, parvos ac leves calamos, laxo arcu quantum potest jaculatos, viderit non longe ire, moxque recidere; ac post paululum sagittas jam ferro graves, pennulis vegetas, nervo intentissimo emissas, coelum remotissimum petere; fidesque facta fuerit, pari conatu hominis utrumque esse factum; crevisse illum tantillo tempore, atque auctum viribus arbitrari. Quo quid dici potest perversius?

40. Deinde anima si crescit, vide quam sit inscitum, incrementa ejus de viribus corporis credere; de copia doctrinarum non credere; cum illis solum accommodet nutum, hoc sola possideat. At si crescere animam putamus, cum additur viribus; minui

altul dotat cu o massă mai mare. Iarăşi, uneori atâta de mare este massa, încât chiar s-o facă cu un efort mai slăbuţ, îl oprimă, totuşi, pe micul adversar mai vehement sforţându-se. Cum, într-adevăr, nu ponderea[44] corpului şi nici moderaţiunea nervilor, ci acceptul însuşi, adică, spiritul, cedează, ca absolut mai puternicul, dar mai timidul, să fie-nvins de către oricum mai slabul, dar mai audacele; nu ştiu dacă e de-atribuit puterilor. Doar dacă nu zice neştine cumcă sufletul are puterile sale anume, prin care să i se nască mai mare cutezanţa sau încrederea, care puteri, cum unuia-i sunt la-ndemână, altuia-i lipsesc, se-nţelege, atunci, cu cât, chiar şi în ceea ce face prin corp, sufletul îi este superior corpului său.

39. Dreptaceea, cum unui nou-născut acceptul voinţei îi este integru doar spre a trage ceva sau a respinge, nervii, însă, şi, din cauza recentei şi mai puţin perfecte conformaţiuni, inabili, şi, din cauza umorii care covârşeşte acea etate, mârcezi şi, din cauza niciunei exercitări, lâncezi; ponderea, însă, e până-ntr-atâta de micuţă, încât nici împinsă de către altul nu produce grav un impact anume, ci-i mai oportună să primească decât să cauzeze neplăcerea, cine-i cel, care, cum va fi văzut că pe toate acestea, ce-i lipsesc, le-a adunat cu anii, şi va fi cunoscut că prin ei i-au fost date puterile, să estimeze drept şi prudent cumcă sufletul, care se poate folosi de acestea, din zi în zi mai ample, a crescut? Se poate, de-altminteri, ca unul d'al'de'ăştia, dacă va fi văzut că săgeţile mici şi uşoare, trase de un oarecare tânăr, pe care, interpunându-se o anume opreliştе, nu-l poate bine vedea, dintr-un arc cât se poate de slăbit, nu merg prea departe şi cad de-ndată, dar, cu puţin după aceea, săgeţile îngreunate cu fier şi-ntărite de-acum cu aripioare, trimise din coarda atotîncordată, se-ndreaptă-n înaltul cerului, şi se va fi-ncredinţat că-n ambele cazuri s-a făcut prin aceeaşi încercare omenească, să socoată cumcă acela a crescut şi a sporit în puteri, într-un timp atâtica. Decât care, ce se poate zice mai pervers?

40. Apoi, dacă sufletul creşte, bagă tu numai de seamă cât de prosteşte-i a crede creşterile lui de la puterile corpului; de la bogăţia doctrinelor a nu le crede; când acelora numai îşi acomodează acceptul voinţei, ceea ce numai el posedă. Iar, dacă socotim cumcă sufletul creşte ori de câte ori li se adaugă puterilor,

putanda est, cum demitur. Demitur autem in senecta, demitur in labore studiorum; atque his temporibus doctrinae aggerari atque exstrui solent; neque ullo modo eodem tempore simul augeri quidquam et minui potest. Nullum igitur crescentis animae argumentum est, vires in majori aetate majores. Multa alia dici possunt; sed si jam tibi satisfactum est, modum adhibeo, ut ad alia transeamus. *E.* Mihi vero satis persuasum est, majores vires non ex eo esse quod anima creverit: nam, ut alia omittam quae abs te subtiliter dicta sunt, insania et morbo corporis animam crescere, cum ipsum corpus minuatur, ne ipse quidem phreneticus dixerit, cui vires multo ampliores, quam sano esse solent, nemo nescit. Unde mihi maxime videtur in nervis esse omne quod miramur, cum praeter spem vires in quopiam reperiuntur: quare, oro, aggredere jam illud cui totus intendo: cur anima, si non tanti spatii magnitudinem habet quanti corpus est, ubique illius sentit cum tangitur?

XXIII. - *Anima tametsi per totum corpus sentit, non idcirco est cum corpore extensa. Quid sensus et quomodo fit visio.*

41. *A.* Age vero, aggrediamur quod vis, sed multo te mihi attentiore opus est, quam te fortasse existimas esse debere. Quare facito ut quam maxime adsis, ac respondeas mihi, quidnam tibi videatur iste esse sensus quo anima per corpus utitur: nam ipse jam nomine proprio sensus dicitur. *E.* Sensus esse quinque audire soleo, videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi atque tangendi: plus quid respondeam nescio. *A.* Partitio ista vetustissima est, et fere in concionibus celebrata. Vellem autem definiri mihi abs te, quid sit ipse sensus, ut eadem definitione omnia illa includerentur, neque aliud quidquam quod sensus non esset, in ea intelligeretur: sed si id non potest, nihil urgeo. Illud enim quod satis est, certe potes meam definitionem vel refellere vel probare. *E.* Hoc modo tibi fortasse non deero, quantum valeo: non enim et hoc semper est facile.

e de socotit că se micşorează ori de câte ori se risipeşte. Se risipeşte, însă, în corpul îmbătrânit, se risipeşte în munca studiilor, dar, în aceste momente, doctrinele, îndeobşte, -l sporesc şi-l înalţă, şi nu se poate, în nici un mod, ca, în unul şi acelaşi timp, ceva să şi crească şi să se şi micşoreze. Puterile majore, în etatea majoră, nu-s, aşadar, nici un fel de argument al sufletului crescător. Multe altele pot fi zise, dar, dacă ţie ţi-e de-acum îndeajuns, îi pun capăt, ca să trecem la altele. **Ev.:** Persuadatu-mi-s-a, într-adevăr, îndesaţ, cumcă puterile majore nu provin din faptul că va fi crescut sufletul: căci, ca să le omit pe unele, care au fost subtil zise de către tine, nu va fi zis, încaltea, cumcă sufletul creşte cu nebunia şi morbul trupului, când însuşi trupul se micşorează, nici freneticul însuşi, ale cărui puteri nu-i nimenea să nu ştie cumcă-s, îndeobşte, cu multul mai ample decât ale unuia sănătos. De unde mi se pare mie, mai cu seamă, cumcă, ori de câte ori se arată-n neştine, peste aşteptări, puterile, în nervi se află tot ceea de ce ne mirăm; dreptaceea, rogu-te, atac-o, de-acum, pe aceea, cui i mă aştern cu totul: de ce, dacă sufletul nu are o atâta magnitudine-n spaţiu câtă o are corpul, simte, ori de câte ori este atins, în orice loc al lui?

XXIII. - *Deşi sufletul simte în întreg corpul, nu-i, totuşi, extins dimpreună cu el. Ce-i simţul şi-n ce mod se face vederea.*

41. **Aug.:** Haide, -ntr-adevăr, să atacăm ceea ce vrei tu, dar am nevoie de tine mult mai atent, decât socoţi tu, poate, că trebuie să fii. Dreptaceea, vei face bine să-mi stai cât poţi tu mai prezent şi să-mi răspunzi cam ce anume ţi se pare ţie că este acest simţ, de care sufletul se foloseşte prin corp: căci el însuşi se mai numeşte, cu propriul nume, simţ. **Ev.:** Aud, îndeobşte, cumcă sunt cinci simţuri: al văzului, al auzului, al mirosului, al gustului şi-al pipăitului: mai mult nu ştiu ce să răspund. **Aug.:** Această împărţire-i străveche şi-i celebrată cu surle şi chimvale, aproape. Eu aş vrea să-mi defineşti, însă, ce este simţul însuşi, ca, în aceeaşi definiţie, să fie incluse acelea toate, şi nici să nu se înţeleagă în ea nimic alteeva, ce n-ar fi simţ, dar, dacă asta nu-i cu putinţă, nu te forţez cu nimic. Altminteri, poţi, desigur, ceea ce-i de saţ, să aprobi măcar, sau să respingi definiţia mea. **Ev.:** În acest mod, nu-ţi voi lipsi, poate, chiar de totul, pe cât sunt în stare, căci nici una ca asta

A. Attende ergo: nam sensum puto esse, non latere animam quod patitur corpus. *E.* Placet mihi haec definitio. *A.* Adesto ergo huic tanquam tuae, ac tuere illam, dum a me paulisper refellitur. *E.* Tuebor sane, si tu adjuveris; sin minime, jam [**Col. 1059**] mihi displicet: non enim frustra tibi visa est refellenda. *A.* Noli nimis ex auctoritate pendere, praesertim mea quae nulla est; et quod ait Horatius, *Sapere aude* (**Epist. lib. 1, epist. 2, v. 39**): ne non te ratio subjuget priusquam metus. *E.* Ego prorsus nihil metuo, quoquo res modo processerit: non enim errare me sines. Sed jam incipe si quid habes, ne differendo potius quam adversando defatiger.

42. *A.* Dic igitur quid patiatur corpus tuum cum me vides? *E.* Patitur omnino aliquid: nam oculi mei partes, nisi fallor, corporis mei sunt; qui si nihil paterentur, quomodo te viderem? *A.* At non satis est, ut persuadeas tuos oculos aliquid pati, nisi etiam quid patiantur ostenderis. *E.* Quid tandem, nisi ipsum visum? nam vident. Si enim me rogares quid pateretur aegrotans, aegritudinem responderem; quid cupiens, cupiditatem; quid metuens, metum; quid gaudens, gaudium. Cur ergo roganti quid videns patiatur, non recte ipsum visum respondeam? *A.* Sed enim gaudens gaudium sentit. An negabis? *E.* Imo assentior. *A.* Hoc et de caeteris perturbationibus dixerim. *E.* Sic habeo. *A.* Quidquid autem oculi sentiunt, hoc vident. *E.* Nullo modo istud dederim: quis enim dolorem videat, quem tamen saepe oculi sentiunt? *A.* Apparet te de oculis agere: bene vigilas. Itaque vide, utrum ut gaudens gaudendo gaudium sentit, ita etiam videns videndo sentiat visum. *E.* An aliter potest? *A.* Quidquid autem videns videndo sentit, id etiam videat necesse est. *E.* Non est necesse: quid enim? si amorem videndo sentiat, num et amorem videt? *A.* Cautissime ac sagacissime; gaudeo quod difficile deciperis. Sed nunc attende: quoniam constitit inter nos, non omne quod oculi sentiunt, neque omne quod videndo sentitur, videri; putasne hoc saltem verum esse, omne quod videtur sentiri? *E.* Hoc sane nisi concessero, quomodo sensus poterit

nu-i chiar totdeauna uşor. **Aug.:** Ia, aşadar, aminte: căci eu socot că simţul este că nu-i este ascuns sufletului ceea ce pate[45] corpul. **Ev.:** Îmi place această definiţie. **Aug.:** Ia-o, deci, ca a ta şi apăr-o, cât o resping eu treptat. **Ev.:** O voi apăra, bine-nţeles, de mă vei fi ajutat, de nu, încă de-acum îmi displace, că nu-n zadar ţi s-a părut ţie de respins. **Aug.:** Nu te lega foarte tare de autoritate, mai cu seamă de a mea, care-i nulă; şi, precum zice Horaţiu, **Îndrăzneşte să fii înţelept** (*Epist.*, I, 2, 40), să nu te subjuge, mai înaintea raţiunii, teama. **Ev.:** Eu nu mă tem de absolut nimic, în orice mod se va fi desfăşurat lucrul, întrucât nu mă vei lăsa să greşesc. Dar, dacă ai ceva, începe de-acum (Cf. Verg. *Buc. IX*, 32), să nu mă ostenesc mai mult aşteptând decât luptând.

42. **Aug.:** Zi, prin urmare, ce pate corpul tău, când mă vezi? **Ev.:** Pate el absolut ceva, că, de nu mă-nşel, ochii mei sunt parte a corpului meu, care, dacă n-ar pate ei nimic, în ce mod te-aş vedea? **Aug.:** Dar nu-i de saţ că eşti absolut convins cumcă ochii tăi pat ceva, dacă nu vei fi arătat chiar şi ce pat. **Ev.:** Ce, la urma urmei, dacă nu vederea însăşi, căci ei văd; altminteri, dacă m-ai întreba ce se pate, bolnavi fiind, aş răspunde boala, cè, dorind, dorinţa, ce, temându-ne, teama, ce, bucurându-ne, bucuria. De ce, prin urmare, celui ce mă întreabă ce se pate văzând, să nu-i răspund, pe drept: vederea însăşi? **Aug.:** Dar, cel ce se bucură simte, într-adevăr, bucuria. Sau vei nega? **Ev:.** Ba, dimpotrivă, asimt. **Aug.:** Tot ceea ce simt, prin urmare, ochii, asta o văd. **Ev.:** În nici un mod nu o voi fi aprobat pe asta: cine poate vedea, încaltea, durerea, pe care ochii o simt, totuşi, adeseori. **Aug.:** Se vede că tu vorbeşti despre ochi: bine veghezi. Şi, aşa, precum cel care se bucură, simte, bucurându-se, bucuria, tot aşa şi văzătorul, văzând, simte, el, chiar vederea? **Ev.:** Poate-se, oare, altfel? **Aug.:** Tot ceea ce văzătorul simte, însă, văzând, asta e necesar s-o şi vadă chiar. **Ev.:** Nu-i necesar: ce, încaltea, dacă, văzând, simte amorul, vede el, oare, şi amorul? **Aug.:** Atotprecaut şi atotsagace; mă bucur că te laşi greu înşelat. Dar ia, acum, aminte: fiindcă s-a căzut de acord între noi cumcă nu tot ceea ce simt ochii şi nici nu tot ceea ce se simte văzând este văzut, socoţi tu, oare, cumcă este adevărat măcar faptul că tot ceea ce este văzut este simţit? **Ev.:** Bine-nţeles, dacă nu o voi fi conces pe asta, în ce mod s-ar putea numi simţ faptul

vocari quod videmus? *A.* Quid? omne quod sentimus, nonne et patimur? *E.* Ita est. *A.* Igitur si omne quod videmus, sentimus, et omne quod sentimus, patimur; patimur omne quod videmus. *E.* Nihil resisto. *A.* Pateris ergo me, ac vicissim te ego, cum invicem nos videmus. *E.* Sic existimo, et ad hoc me ratio instanter cogit.

43. *A.* Accipe caetera: nam credo absurdissimum et stultissimum videri tibi, si quis affirmet ibi te pati aliquod corpus, ubi non est ipsum corpus quod pateris. *E.* Videtur absurdum, et ita esse opinor, ut dicis. *A.* Quid illud? nonne manifestum est alio loco esse meum corpus, alio tuum? *E.* Manifestum est. *A.* Sentiunt autem corpus meum oculi tui; et si sentiunt, utique patiuntur; nec possunt ibi pati, ubi id quod patiuntur, non est; nec tamen ibi sunt illi, ubi corpus meum est: igitur ibi patiuntur ubi non sunt. *E.* Ego quidem illa omnia concessi, quae non concedere absurdum videbam: sed hoc ultimum quod ex his confectum est, ita est absurdius, ut illorum potius aliquid temere me dedisse, quam hoc verum esse consentiam: nam oculos meos ibi sentire ubi non sunt, ne in somnis quidem dicere auderem. *A.* Vide igitur ubi obdormieris: quid enim tibi tandem elaberetur incautius, **[Col. 1060]** si ut paulo ante vigilares? *E.* Enimvero idipsum mecum sedulo pertracto ac revolvo: nihil tamen elucet satis, quod me dedisse poeniteat, nisi forte illud, quod oculi nostri sentiunt cum videmus: visus namque ipse forsitan sentit. *A.* Imo ita est: is enim se foras porrigit, et per oculos emicat longius quaquaversum potest lustrare quod cernimus. Unde fit ut ibi potius videat, ubi est id quod videt, non unde erumpit ut videat. Non ergo tu vides, cum me vides? *E.* Quis hoc insanus dixerit? omnino ego video, sed emisso visu per oculos video. *A.* At si tu vides, tu sentis; si tu sentis, tu pateris; nec potes ibi pati aliquid, ubi non es: ibi autem me vides, ubi ego sum; ibi igitur pateris, ubi ego sum. At si ubi ego sum, tu ibi non es; quo pacto audeas dicere videri me abs te, prorsus ignoro. *E.* Visu, inquam, porrecto in eum locum in quo es, video te ubi

că vedem? **Aug.:** Ce, nu şi patem, oare, tot ceea ce simţim? **Ev.:** Aşa-i. **Aug.:** Prin urmare, dacă tot ceea ce vedem simţim, şi tot ceea ce simţim patem, patem tot ceea ce vedem. **Ev.:** Nu mă-mpotrivesc cu nimic. **Aug.:** Tu mă paţi, prin urmare, pe mine, şi eu, la rândul meu, pe tine, când ne vedem unul pe altul. **Ev.:** Aşa socot, şi la asta mă constrânge, fără preget, raţiunea.

43. **Aug.:** Ascultă numai în continuare: întrucât cred că ţi se pare atotabsurd şi atotprosteşte, dacă neştine afirmă cumcă tu paţi un corp anume, acolo, unde nu este însuşi corpul pe care-l paţi. **Ev.:** Mi se pare absurd, şi socot că este aşa precum zici. **Aug.:** Ce, care-va-să-zică, nu-i, oare, învederat că într-un loc este corpul meu, într-altul, al tău? **Ev.:** E-nvederat. **Aug.:** Ochii tăi simt, însă, corpul meu; şi, dacă ei simt, şi pat, desigur; şi nici nu pot să pată acolo, unde nu este ceea ce pat; şi, totuşi, ei nu sunt aci, unde este corpul meu: prin urmare, pat acolo, unde nu sunt ei. **Ev.:** Eu le-am conces, desigur, pe toate acelea, pe care mi se părea absurd a nu le concede, dar acesta, ultimul, care a rezultat dintru ele, este atâta de absurd, încât consimt mai degrabă că am conces temerar ceva dintre acelea, decât că acesta este adevărat: căci nici în vis măcar n-aş îndrăzni eu să zic cumcă ochii mei simt acolo, unde ei nu sunt. **Aug.:** Vezi, aşadar, unde ai moţăit: căci, la urma urmei, ce ţi-ar scăpa mai neprecaut, dacă ai veghea precum puţin mai nainte? **Ev.:** Fără-ndoială că pe asta una o pertractez sedul şi-o desfăşur cu mine însumi, şi, totuşi, nu mi se arată nimic îndesat lămurit, de ce să-mi fie ruşine că am conces, decât, doar, poate, că mai degrabă simte însăşi vederea. **Aug.:** Ba, chiar aşa este: ea, într-adevăr, se-ntinde-n afară şi, prin ochi, scapără de mai departe în toate părţile, în care poate străbate, ceea ce vedem. De unde se face cumcă vede mai degrabă acolo, unde este ceea ce vede, nu de unde ţâşneşte să vadă. Nu tu vezi, aşadar, când mă vezi? **Ev.:** Ce nebun va fi zis una ca asta; absolut eu văd, dar văd, trimiţând, prin ochi, vederea. **Aug.:** Dar, dacă tu vezi, tu simţi, dacă tu simţi, tu paţi; şi nici nu poţi pate ceva acolo, unde nu eşti; pe mine, însă, mă vezi aici, unde sunt eu, prin urmare aci paţi, unde sunt eu. Dar, dacă tu nu eşti unde sunt eu, ignor absolut prin ce pact anume cutezi tu să zici că eu sunt văzut de către tine. **Ev.:** Cu vederea, zic, întinzându-se în acel loc, în care eşti, te văd pe tine

es: at me ibi non esse confiteor. Sed quemadmodum si virga te tangerem, ego utique tangerem, idque sentirem; neque tamen ego ibi essem, ubi te tangerem: ita quod dico visu me videre, quamvis ego ibi non sim, non ex eo cogor fateri non me esse qui videam.

44. *A.* Nihil ergo temere concessisti: nam et oculi tui hoc modo defendi possunt, quorum est quasi virga visus, ut dicis; neque illa est absurda conclusio, quod ibi oculi tui vident, ubi non sunt. An tibi aliter videtur? *E.* Ita sane est ut dicis: nam et illud nunc animadverti, quod si ibi viderent oculi ubi sunt, etiam seipsos viderent. *A.* Rectius diceres non, Etiam seipsos; sed, Tantummodo seipsos viderent. Nam ubi sunt, id est quem locum tenent, soli tenent; nec nasus est ibi ubi illi, nec quidquid illis vicinum est: alioquin etiam tu ibi esses ubi ego sum; quia juxta invicem sumus. Quae cum ita sint, si tantum ibi viderent oculi ubi sunt, nihil amplius quam seipsos viderent. Cum autem se non vident, non modo cogimur consentire, posse illos videre, ubi non sunt; sed etiam omnino non posse, nisi ubi non sunt. *E.* Nihil est quod hinc dubitare me faciat. *A.* Ergo non dubitas ibi eos pati, ubi non sunt. Nam ubi vident, ibi sentiunt: ipsum enim videre, sentire est; sentire autem, pati: quare ubi sentiunt, ibi patiuntur. Alibi autem vident quam ubi sunt: ibi igitur patiuntur, ubi non sunt. *E.* Mirum est quam ista vera existimo.

XXIV. – *Expenditur definitio sensus.*

45. *A.* Recte fortasse existimas. Sed responde obsecro, utrum omne quod per visum cognoscimus, videamus. *E.* Ita credo. *A.* Credis etiam omne quod videndo cognoscimus, per visum nos cognoscere? *E.* Et hoc credo. *A.* Cur ergo plerumque fumum solum videndo, ignem subter latere cognoscimus, quem non videmus? *E.* Verum dicis: et jam non puto nos videre quidquid per visum cognoscimus: possumus enim, ut docuisti, aliud videndo, aliud cognoscere quod visus non attigerit. *A.* Quid? illud quod per visum

unde eşti, dar recunosc că eu nu sunt acolo. Dar, precum dacă te-aş atinge cu varga, eu te-aş atinge, vezi-bine, şi, prin asta, te-aş simţi, şi, totuşi, eu n-aş fi acolo, unde te-aş atinge, aşa, faptul că zic cumcă eu văd cu vederea, cu toate că eu nu sunt acolo, nu sunt prin asta constrâns să recunosc cumcă nu eu sunt cel ce văd.

44. **Aug.:** N-ai conces, prin urmare, nimic temerar: căci, în felul acesta, pot fi apăraţi şi ochii tăi, cărora le este cvasivargă vederea, precum zici; şi nici nu-i absurdă concluzia aceea cumcă ochii tăi văd acolo, unde nu sunt ei. Sau ţie ţi se pare altfel? **Ev.:** Aşa-i, bine-nţeles, precum zici: căci acum bag de seamă şi faptul că, dacă ochii ar vedea acolo, unde sunt ei, s-ar vedea chiar şi pe sine înşişi. **Aug.:** Mai drept ai zice nu „Chiar şi pe sine înşişi", ci „Numai pe sine înşişi s-ar vedea". Căci unde sunt, adică, locul pe care-l deţin, ei singuri îl deţin; nici nasul nu-i acolo, unde-s ei, nici nimic ce le este lor vecin, altfel chiar şi tu ai fi aci, unde-s eu, fiindcă suntem unul în faţa altuia, Care, cum se prezintă astfel, dacă ochii ar vedea numai acolo, unde sunt ei, n-ar vedea nimic mai mult decât pe sine înşişi. Cum, însă, nu se văd pe sine, nu suntem constrânşi să consimţim doar că ei pot vedea unde nu sunt ei, ci chiar că nu pot absolut vedea decât numai şi numai unde nu sunt ei. **Ev.:** Nu mai e nimic ce să mă facă să mă-ndoiesc aci. **Aug.:** Nu te-ndoieşti, deci, cumcă ei pat acolo, unde nu sunt. Căci, unde văd, acolo simt: vederea însăşi, însă, înseamnă a simţi, a simţi, însă, a pate: dreptaceea, unde simt, acolo pat. Văd, însă, altundeva decât unde sunt, acolo pat, aşadar, unde nu sunt. **Ev.:** E minunat cât de adevărate le socot pe astea.

XXIV. – *Se cumpăneşte definiţia simţurilor.*

45. **Aug.:** Drept socoţi, poate. Dar răspunde, mă rog frumos, dacă vedem tot ceea ce cunoaştem prin vedere? **Ev.:** Aşa cred. **Aug.:** Crezi chiar şi cumcă tot ceea ce cunoaştem văzând, noi cunoaştem prin vedere? **Ev.:** Şi asta o cred. **Aug.:** De ce, aşadar, de multe ori, văzând doar fumul, cunoaştem cumcă se-ascunde dedesubt focul, pe care nu-l vedem? **Ev.:** Adevărat zici, şi nu mai socot că noi vedem tot ceea ce cunoaştem prin vedere, căci, văzând una, putem, precum m-ai învăţat, cunoaşte alta, pe care vederea n-o va fi atins. **Aug.:** Ce, ceea ce simţim prin vedere

sentimus, possumusne non videre? *E.* Nullo modo. *A.* Aliud est ergo sentire, aliud cognoscere. *E.* Omnino aliud: nam sentimus fumum, quem videmus; et ex eo ignem, quem non videmus, subesse cognoscimus. [**Col. 1061**] *A.* Bene intelligis. Sed vides certe cum hoc accidit, corpus nostrum, id est oculos, nihil pati ex igne, sed ex fumo quem solum vident. Etenim videre, sentire; et sentire, pati esse, jam supra consensimus. *E.* Teneo et assentior. *A.* Cum ergo per passionem corporis non latet aliquid animam, non continuo sensus vocatur unus de quinque memoratis; sed cum ipsa passio non latet: namque ille ignis non visus, nec auditus, nec olfactus, nec gustatus, nec tactus a nobis, non tamen latet animam, fumo viso. Et cum hoc non latere non vocetur sensus, quia ex igne corpus nihil est passum; vocatur tamen cognitio per sensum, quia ex passione corporis quamvis alia, id est ex alterius rei visione, conjectatum est atque compertum. *E.* Intelligo, et optime video istud congruere ac favere illi definitioni tuae, quam ut meam mihi defendendam dedisti: nam ita memini esse abs te sensum definitum, cum animam non latet quod patitur corpus. Itaque illud quod fumus videtur, sensum vocamus; passi sunt enim eum oculi videndo, qui sunt corporis partes et corpora: ignem autem, ex quo nihil corpus est passum, quamvis cognitus fuerit, sensum non vocamus.

46. *A.* Memoriam quidem tuam probo et sequacem intelligentiam; verum munitio illa definitionis labascit. *E.* Cur quaeso? *A.* Quia non negas, ut opinor, nonnihil pati corpus cum crescimus vel senescimus: neque id nos ullo sensu sentire manifestum est; nec id tamen animam latet. Non igitur eam latet quiddam quod patitur corpus, nec tamen sensus iste appellari potest. Videndo enim majora ea quae aliquando minora videramus, et videndo senes eos quos juvenes ac pueros fuisse constat; conjectamus aliquam talem mutationem nostra corpora, etiam nunc dum loquimur, pati. Neque in eo fallimur, ut opinor: nam proclivius est, ut me falli dicam quod video, quam quod intelligo capillos meos nunc crescere, corpusve per

putem, oare, să nu vedem? **Ev.:** În nici un mod. **Aug.:** Una-i, prin urmare, a simţi, alta, a cunoaşte? **Ev.:** Absolut alta, căci simţim fumul, pe care-l vedem, şi dintr-asta cunoaştem cumcă-i dedesubt focul, pe care nu-l vedem. **Aug.:** Bine-nţelegi. Dar vezi, desigur, când se-ntâmplă asta, cumcă corpul nostru, adică ochii, nu pat nimic de la foc, ci de la fum, singurul pe care îl văd ei. De altminteri, că a vedea-i a simţi, şi a simţi, a pate am consimţit deja mai nainte. **Ev.:** Ţin şi asimt. **Aug.:** Cum, prin urmare, prin paterea corpului nu i se ascunde nimic sufletului, nu se numeşte consecvent simţ niciunul din cele cinci amintite; ci când nu se ascunde însăşi paterea; întrucât acel foc non văzut, nici auzit, nici mirosit, nici gustat, nici pipăit de către noi, văzând noi fumul, nu i se ascunde, totuşi, sufletului. Şi cum acest **a nu i se ascunde** nu se numeşte simţ, căci de la foc corpul n-a păţit nimic, se numeşte, totuşi, cunoaştere prin simţ, fiindcă din paterea corpului, deşi alta, adică de la vederea altui lucru, s-a presupus şi s-a descoperit. **Ev.:** Înţeleg şi văd că asta-i optim congruent şi în sprijinul acelei definiţii ale tale, pe care mi-ai dat-o s-o apăr ca a mea, căci aşa-mi amintesc că este definit de către tine simţul: când sufletului nu i se ascunde ceea ce pate corpul. Şi, aşa, faptul că fumul este văzut îl numim simţ; l-au păţut, într-adevăr, pe el, văzându-l, ochii, care sunt părţi ale corpului şi corpuri; focul, însă, de la care corpul n-a păţut nimic, deşi va fi fost cunoscut, nu-l numim simţ.

46. **Aug.:** Aprob, bine-nţeles, memoria ta şi înţelegerea suplă, însă întăritura aceea a definiţiei scârţâie. **Ev.:** De ce, mă rog? **Aug.:** Fiindcă nu negi, precum socot, cumcă pate ceva corpul, când creştem sau îmbătrânim, şi-i şi învederat că noi nu simţim cu nici un simţ asta; şi, totuşi, asta nu i se ascunde sufletului. Prin urmare, lui nu i se ascunde nimic din ce pate corpul, şi, totuşi, acesta nu poate fi numit simţ. Văzându-le, într-adevăr, mai mari, pe cele ce le vedeam altădată mai nici şi văzându-i bătrâni, pe cei ce rezultă că au fost tineri şi copii, presupunem cumcă corpurile noastre pat, chiar acum, în timp ce vorbim, o anume astfel de mutaţiune. Şi nici nu ne-nşelăm, precum socot, în asta: căci e mai lesne faptul că eu mă-nşel, cum zic că văd, decât că-nţeleg, cumcă, acum, părul meu creşte, ori cumcă corpul se schimbă clipă de clipă. Iar, dacă

momenta mutari. Quod si mutatio ista, passio corporis est, quod nemo negat, nec nunc sentitur a nobis, nec tamen animam latet, quia nos non latet; patitur, ut dixi, corpus quod non latet animam, nec sensus est tamen. Quare illa definitio, quae nihil quod sensus non esset, debebat includere, cum hoc inclusit, certe vitiosa est. *E.* Nihil mihi restare video, quam ut te petam, ut aut definias aliter, aut hanc recures, si potes: nam eam ista ratione quam vehementer probo, vitiosam esse negare non possum. *A.* Facile est istam corrigere, quod volo tu audeas: facies enim, mihi crede, si bene intellexisti ubi peccet. *E.* Num alibi quam ubi aliena comprehendit? *A.* Quo tandem modo? *E.* Quia quod senescit corpus, quamvis in juvene, non potest negari pati aliquid; idque cum scimus, non latet animam quiddam quod patitur corpus, neque tamen ullo sensu percipi potest: nam nec video me modo senescere, neque id auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu sentio. *A.* Unde ergo illud nosti? *E.* Ratione id colligo. *A.* Quibus argumentis ratio tua nititur? *E.* Quod alios video senes, qui ut ego nunc sum, juvenes erant. *A.* Nonne sensus est, quo eos vides, unus de quinque? *E.* Quis [**Col. 1062**] negat? Sed ex eo quod illos video, me quoque cum id non videam, conjecto senescere. *A.* Quid verborum ergo illi definitioni, quo perficiatur addendum putas; cum sensus non sit, nisi non lateat animam corporis passio, nec tamen ita ut eam per aliam passionem, aut per aliud quodlibet intelligat? *E.* Dic, quaeso, istud paulo planius.

XXV. – *Definitio quomodo examinanda.*

47. *A.* Geram tibi morem, et multo libentius retardanti quam festinanti: sed fac totus adsis; valebit enim hoc ad plura quod dicam. Definitio nihil minus, nihil amplius continet, quam id quod susceptum est explicandum; aliter omnino vitiosa est. Utrum autem hujusmodi vitiis careat, conversione exploratur: quod his exemplis tibi fiet apertius. Si enim me rogares quid esset homo, et eum hoc modo

schimbarea aceasta este patere a corpului, ceea ce nimeni nu neagă, nici nu este simțită, acum, de către noi, și nici nu-i este ascunsă, totuși, sufletului, fiindcă ne este ascunsă nouă; pate, precum am zis, corpul ceea ce nu i se ascunde sufletului, și nu este, totuși, simț. Dreptaceea, definiția aceea, care nu trebuia să includă nimic ce n-ar fi simț, cum a inclus una ca asta, este, desigur, vicioasă. **Ev.:** Văd că nu-mi rămâne nimic, decât să te rog, sau să definești altfel, sau s-o vindeci pe asta, de poți, întrucât, prin acest raționament, pe care-l aprob sus și tare, nu pot nega cumcă ea este vicioasă. **Aug.:** E ușor să fie corectată aceasta, ceea ce voiesc să-ndrăznești tu, și o vei face, crede-mă, dacă ai înțeles bine unde păcătuiește. **Ev.:** Altundeva, oare, decât unde le cuprinde pe cele străine? **Aug.:** În ce mod? **Ev.:** Fiindcă, întrucât corpul îmbătrânește, chiar și în cel tânăr, nu se poate nega cumcă pate ceva; și, de aci, precum știm, ni i se ascunde sufletului nimic ce pate corpul, și, totuși, nu poate fi perceput prin nici un simț, căci nici nu văd cumcă eu, acum, îmbătrânesc, și nici n-o simt pe asta prin auz, ori miros, ori gust, ori pipăit. **Aug.:** De unde o știi tu, prin urmare, pe asta? **Ev.:** O deduc prin rațiune. **Aug.:** Pe ce argumente se sprijină rațiunea ta? **Ev.:** Pe faptul că-i văd pe unii bătrâni, care au fost, precum sunt eu acum, tineri. **Aug.:** Nu-i, el, oare, unul din cele cinci, simțul cu care-i vezi pe ei? **Ev.:** Cine s-o nege? Dar, din faptul că-i văd pe ei, presupun, deși n-o văd pe asta, că eu îmbătrânesc. **Aug.:** Ce crezi, prin urmare, de adăugat cuvintelor acelei definiții, prin care să se desăvârșească: cum simțul nu este decât numai dacă nu-i este ascunsă sufletului paterea corpului, și, totuși, nu așa, încât el s-o înțeleagă pe asta printr-o patere străină sau prin orice altceva? **Ev.:** Zi-o, rogu-te, puțin mai de-a dreptul pe asta.

XXV. – *Cum se verifică definiția.*

47. **Aug.:** Îți voi plini ție placul, și mult mai cu plăcere cumpănitorului decât grăbitului, dar fii-mi numai ochi și urechi, căci asta, pe care-o spun, va fi-n vigoare la mai multe. Definiția nu conține nimic mai mult, nimic mai puțin decât ceea ce s-a luat de explicat, altfel este absolut vicioasă. Se probează de e lipsită sau nu de vicii de felul acesta, prin conversiune[40], fapt ce-ți va deveni mai lămurit prin următoarele exemple. Dacă m-ai întreba, încaltea,

definirem, Homo est animal mortale; non continuo quia verum dictum est, etiam definitionem probare deberes, sed superposita ei particula, id est, omnis, convertere illam et intueri, utrum etiam conversa vera esset: hoc est, utrum quemadmodum verum est, omnis homo animal mortale est; ita esset verum, omne animal mortale homo est: quo aliter invento, improbare definitionem propter illud vitium quo aliena comprehendit; non enim solus homo est animal mortale, sed etiam quaevis bestia. Haec igitur hominis definitio perfici solet, cum additur mortali rationale: nam homo est animal mortale rationale; atque ut omnis homo animal rationale mortale est, ita omne animal rationale mortale homo est. Plus continendo ergo superior definitio vitiosa erat, bestiam enim cum homine continebat: ista perfecta est; nam et omnem hominem, et nihil plusquam hominem tenet. Tenendo autem minus, ita vitiosa est si addas grammaticum; quanquam enim omne animal rationale mortale grammaticum homo sit, plures tamen homines, qui grammatici non sunt, hac definitione non continentur: et ob hoc ista per primam illam propositionem falsa est; cum autem convertitur, vera. Falsum est enim, omnis homo animal rationale mortale grammaticum est; sed verum est, omne animal rationale mortale grammaticum homo est. Cum autem neque per primam propositionem, neque per conversionem enuntiata vera est, his singulis ea profecto vitiosior: ut sunt istae duae, homo est animal candidum; aut, homo est animal quadrupes. Nam et si dicas, omnis homo animal candidum est; aut animal quadrupes, falsum dicis; et si convertas. Sed hoc inter se differunt, quod illa prima in aliquos homines cadit; nam plerique sunt homines candidi: haec altera in neminem, non enim quisquam homo quadrupes. Haec pro tempore ad explorandas definitiones didiceris, quemadmodum propositione atque conversione judicentur: sunt alia multa de hoc genere quae docentur, et verborum plena et tenebrarum, quae paulatim ubi opportunum videbitur, conabor ut discas.

ce este omul, şi l-aş defini în acest mod: „Omul este animal muritor", nu urmează numaidecât că, prin faptul că s-a spus adevărat, n-ar trebui să probezi chiar şi definiţia, ci, adăugându-i ei o particulă, adică, **tot**, şi să o converteşti şi să vezi dacă până şi reciproca este adevărată: adică, dacă, precum este adevărat cumcă tot omul este animal muritor, tot aşa este adevărat cumcă tot animalul muritor este om, şi, aflând cumcă este altfel, să improbezi definiţia, din cauza acelui viciu, prin care le cuprinde în sine pe cele străine, căci nu singur omul este animal muritor, ci până şi orice bestie. Prin urmare, această definiţie a omului se desăvârşeşte, îndeobşte, de-ndată ce i se adaugă muritorului raţionalul, căci omul este animal raţional, muritor, şi, precum tot omul este animal raţional, muritor, asa, tot animalul raţional, muritor este om. Conţinând, care-va-să-zică, mai mult, definiţia de mai sus era vicioasă, căci conţinea bestia dimpreună cu omul: aceasta este perfectă, căci îl şi conţine pe tot omul, şi nimic mai mult decât omul. Conţinând, însă, mai puţin, este astfel vicioasă, precum, dacă îi adaugi grămăticul, căci, deşi tot animalul raţional, muritor, grămătic este om, totuşi, în această definiţie nu-s cuprinşi mai mulţi oameni, care nu-s grămătici, şi, din această cauză, aceasta este falsă prin acea primă propoziţiune; de-ndată, însă, ce-i convertită, este adevărată. Căci este fals cumcă tot omul, animal raţional, muritor este grămătic, dar este adevărat cumcă tot animalul raţional, muritor, grămătic este om. Când, însă, nici prin prima propoziţiune, nici prin conversiunea enunţată nu-i adevărată, este absolut mai vicioasă decât oricare din cele amintite; precum sunt acestea două: „Omul este animal alb" sau: „Omul este animal patruped". Căci, şi dacă vei zice: „Tot omul este animal alb" sau „animal patruped", zici fals, şi şí dacă le converteşti. Dar se deosebesc între ele prin faptul că cea dintâi cade asupra anumitor oameni, căci mulţi oameni sunt albi, aceasta, a doua, asupra nimănui, căci nici un om nu-i patruped. Acestea le vei fi-nvăţat deocamdată pentru explorarea definiţiilor, în ce mod sunt judecate prin propoziţiune şi prin conversiune; sunt multe altele, ce se predau despre acest gen, pline şi de vorbe şi de tenebre, pe care, treptat, unde va părea oportun, mă voi strădui să le-nveţi.

48. Nunc converte animum ad illam definitionem nostram, et eam peritior cum discusseris, corrige: invenieramus enim eam cum definitio sensus esset, complecti aliud quod sensus non esset, et ideo non [**Col. 1063**] esse, cum convertitur, veram. Fortasse enim verum est, omnis sensus passio corporis est animam non latens; ut verum est, omnis homo animal mortale est: at ut falsum est, omne animal mortale homo est, quia id est et bestia; ita falsum est, omnis passio corporis non latens animam, sensus est; quia nunc nobis ungues crescunt, nec animam latet, id enim scimus; neque id sentimus, sed conjectatione cognoscimus. Quemadmodum ergo illi definitioni hominis ut perficeretur, additum est rationale, quo addito, bestiae, quae simul continebantur, exclusae sunt, nihilque praeter hominem atque omnem hominem tali definitione comprehendimus; nonne censes aliquid etiam huic addendum esse, quo inde sejungatur quod tenet alienum, nec quidquam in ea nisi sensus, et omnis sensus intelligatur? *E.* Censeo quidem, sed quid addi possit ignoro. *A.* Sensus est certe omnis passio corporis non latens animam: sed converti non potest haec enuntiatio, propter passionem illam corporis, qua vel crescit vel decrescit scientibus nobis, id est, ut non lateat animam. *E.* Ita est. *A.* Quid? haec passio per seipsam non latet animam, an per aliud? *E.* Per aliud plane: aliud est enim videre ungues majores, aliud scire quod crescant. *A.* Cum ergo crescere ipsum sit passio, quam nullo sensu attingimus, magnitudo autem illa quam sentimus, eadem passione facta sit, non ipsa sit passio; manifestum est talem passionem non per seipsam scire nos, sed per aliud. Si ergo non per aliud animam non lateret, nonne sentiretur potius quam conjiceretur? *E.* Intelligo. *A.* Cur ergo dubitas, quid illi definitioni sit addendum? *E.* Jam video sic esse definiendum, ut sensus sit passio corporis per seipsam non latens animam: nam et omnis sensus hoc est, et omne hoc, ut opinor, sensus est.

48. Întoarce-ţi acum spiritul la acea definiţie a noastră, şi, după ce vei fi discutat mai priceput, corecteaz-o, căci, deşi era definiţie a simţului, găseam, încaltea, cumcă ea cuprinde ceva ce nu este simţ, şi, prin acest fapt, când e convertită, nu-i adevărată. Căci e, poate, adevărat cumcă tot simţul este patere a corpului neascunzându-i-se sufletului, precum este adevărat cumcă tot omul este animal muritor, sau, după cum este fals că tot animalul muritor este om, fiindcă aci-i şi bestia, aşa este fals cumcă toată paterea corpului neascunzându-i-se sufletului este simţ, fiindcă, cumcă, acum, nouă ne cresc unghiile, nici sufletului nu-i este ascuns, şi-o şi ştim, încaltea, pe asta, şi, totuşi, n-o simţim, ci o cunoaştem prin conjectură[47]. După cum acelei definiţii a omului i s-a adăugat, aşadar, ca să se desăvârşească, **raţional,** prin care adăugare bestiile, care erau totodată conţinute, au fost excluse, şi printr-o astfel de definiţie nu cuprindem nimic în afara omului, şi-l şi cuprindem pe tot omul, nu gândeşti tu, oare, cumcă şi acesteia trebuie să i se adauge ceva, prin care să se elimine din ea ceea ce conţine străin, şi nici să nu se înţeleagă prin ea nimic alta decât numai şi numai simţul, şi tot simţul? **Ev.:** Gândesc, vezi-bine, dar ignor ce i s-ar putea adăuga. **Aug.:** Simţul este, desigur, toată paterea corpului neascunzându-i-se sufletului: dar acest enunţ nu poate fi convertit, din cauza paterii aceleia a corpului, prin care, fie creşte, fie descreşte, ştiutori fiind noi, adică, întrucât nu-i este ascunsă sufletului. **Ev.:** Aşa este. **Aug.:** Ce, această patere prin sine însăşi nu i se ascunde, ea, sufletului, sau prin alta? **Ev.:** Prin alta, bine-nţeles, căci una este a vedea unghiile mai mari, alta, a şti că ele cresc. **Aug.:** Cum, prin urmare, a creşte însuşi este patere, pe care n-o atingem cu nici un simţ, magnitudinea aceea, însă, pe care o simţim, se face prin aceeaşi patere, nu este ea însăşi paterea, e-nvederat cumcă pe-o atare patere noi n-o ştim prin sine însăşi, ci prin alta. Dacă, prin urmare, nu prin alta nu i s-ar ascunde sufletului, nu ar fi, oare, mai degrabă simţită decât conjecturată? **Ev.:** Înţeleg. **Aug.:** De ce stai, aşadar, la-ndoială ce trebuie să i se adauge acelei definiţii? **Ev.:** Văd acum că e de definit astfel încât simţul să fie paterea corpului prin sine însăşi neascunzându-i-se sufletului: căci, precum socot, şi tot simţul este asta, şi asta toată este simţ.

49. *A.* Si hoc ita est, fateor definitionem esse perfectam. Sed tentemus eam, si placet, utrum illo secundo vitio non vacillet, quo illa hominis, cui grammaticum est additum. Nam meminisse te oportet, quod esse hominem dictum est animal rationale mortale grammaticum; eoque peccare istam definitionem, quod conversione vera est, cum prima enuntiatione sit falsa. Namque falsum est, omnis homo animal rationale mortale grammaticum est, quamvis verum sit, omne animal rationale mortale grammaticum homo est. Ergo ideo vitiosa est haec definitio, quod nihil quidem praeter hominem, sed non omnem hominem tenet: et haec fortasse talis est, de qua velut perfecta gloriamur. Quanquam enim omnis passio corporis per seipsam non latens animam sensus sit, non tamen omnis sensus istud est. Quod sic intelligas licet; bestiae nempe sentiunt, ac pene omnes quinque illis sensibus vigent, quantum cuique natura tributum est. An tu id negabis? *E.* Nihil minus.

XXVI. - *Scientia et ratio sum in bestiis.*

A. Quid? hoc nonne concedis, scientiam non esse, nisi cum res aliqua firma ratione percepta et cognita est? *E.* Concedo. *A.* At bestia ratione non utitur. *E.* Et hoc concedo. *A.* Non igitur scientia cadit in **[Col. 1064]** bestiam. Cum autem non latet aliquid, utique scitur; non igitur sentiunt bestiae, si omnis sensus est cum passio corporis per seipsam non latet animam: sentiunt autem, ut paulo ante concessum est: quid ergo dubitamus illam definitionem improbare, quae omnem sensum circumplecti minime potuit, siquidem bestiarum sensus exclusus est?

50. *E.* Fateor me deceptum, cum tibi concessi scientiam tunc esse cum aliquid firma ratione percipitur. Solos enim homines, cum hoc rogabas, intuebar: nam neque possum dicere ratione uti bestias, nec eis possum scientiam denegare. Sciebat enim, ut opinor, dominum suum canis, quem post viginti annos recognovisse perhibetur (**Odyss., 291 sqq.**), ut taceam de caeteris innumerabilibus. *A.* Dic mihi, oro te, si duae quaedam res tibi proponantur, una

49. **Aug.:** Dacă asta-i aşa, recunosc că definiţia-i perfectă. Dar s-o cercăm, de-ţi place, dacă nu cumva se clatină, prin acel viciu secund, precum aceea a omului, căreia i s-a adăugat grămăticul. Căci se cade să-ţi aminteşti că s-a zis cumcă omul este animal raţional muritor, grămătic, şi că această definiţie păcătuieşte prin faptul că, în conversiune, este adevărată, pe când, prin primul enunţ, este falsă. Căci este fals cumcă tot omul, animal raţional, muritor este grămătic, cu toate că-i adevărat cumcă tot animalul raţional, muritor, grămătic este om. Această definiţie este, deci, vicioasă prin faptul că, deşi nu include nimic în afara omului, nu-l include, totuşi, pe tot omul, şi poate că una ca atare-i şi asta, cu care ne lăudăm ca şi perfectă. Căci, cu toate că toată paterea corpului, prin sine însăşi neascunzându-i-se sufletului, este simţ, totuşi, nu tot simţul este asta. Ceea ce poţi înţelege astfel: bestiile simt, nu-i aşa, şi aproape toate, pe cât i-a fost atribuit fiecăreia prin fire, sunt în putere prin cele cinci simţuri. Sau tu vei nega-o pe asta? **Ev.:** Nimic mai puţin.

XXVI. - *Ştiinţa şi raţiunea sunt, oare, întru bestii?*

Aug.: Ce, nu concezi, oare, şi cumcă ştiinţa nu este decât numai dacă un anume lucru este perceput şi cunoscut prin raţiune fermă? **Ev.:** O conced. **Aug.:** Dar bestia nu se foloseşte de raţiune. **Ev.:** Şi pe asta o conced. **Aug.:** Nu cade, aşadar, întru bestie, raţiunea. Cînd, însă, ceva nu se ascunde, e, vezi-bine, ştiut; bestiile nu simt, aşadar, dacă tot simţul este când paterea corpului prin sine însăşi nu-i este ascunsă sufletului: ele simt, însă, precum s-a conces mai nainte, prin urmare, ce mai stăm la-ndoială să improbăm acea definiţie, care n-a putut, câtuşi de puţin, îmbrăţişa tot simţul, dat fiind că este exclus simţul bestiilor!?

50. **Ev.:** Recunosc că m-am înşelat, când ţi-am conces cumcă ştiinţa este atunci, când ceva este perceput prin raţiune fermă. Întrucât, când mă-ntrebai asta, i-am avut în vedere numai pe oameni: fiindcă, nici nu pot zice cumcă bestiile se folosesc de raţiune, nici nu le pot denega lor ştiinţa. Căci îl ştia, precum socot, câinele pe stăpânul său, pe care se spune că l-a recunoscut după douăzeci de ani (Cf. *Odis.* c. 17), ca să tac despre nenumărate altele. **Aug.:** Zi-mi tu mie, rogu-te, dacă ţi se propun

ad quam perveniendum sit, altera per quam pervenire possis; quam istarum pluris pendis, et quam cui praeponis? *E.* Quis dubitat eam praestare ad quam sit perveniendum? *A.* Ergo cum sint duae res quaedam scientia et ratio, per scientiam pervenimus ad rationem, an per rationem ad scientiam? *E.* Utraque res sibimet quantum arbitror, ita nexa est, ut per alterutram ad alteram perveniri possit. Namque ad ipsam rationem non perveniremus, nisi ad eam perveniendum esse sciremus. Praecessit ergo scientia, ut ad rationem per eam perveniremus. *A.* Quid? ad ipsam scientiam quam dicis praecedere, sine ratione pervenitur? *E.* Nunquam hoc dixerim: nam est ita summa temeritas. *A.* Per rationem igitur? *E.* Non ita est. *A.* Ergo per temeritatem? *E.* Quis hoc dixerit? *A.* Per quid igitur? *E.* Per nihil, quia scientia insita est nobis.

51. *A.* Oblitus mihi videris, quid inter nos superius convenerit, cum rogassem utrumnam putares tunc esse scientiam, cum res aliqua firma ratione percipitur. Nam respondisti, ut opinor, hanc tibi videri humanam scientiam: nunc vero dicis posse hominem habere aliquam scientiam, cum rem nulla ratione perceperit. Quis autem non videat nihil sibi adversius esse, quam ista duo sunt: et non esse scientiam, nisi cum res aliqua firma ratione percipitur; et esse cujusdam rei scientiam nulla ratione perceptae. Itaque nosse cupio, utrum horum eligas; nam utrumque verum esse nullo pacto potest. *E.* Hoc eligo quod paulo ante dixi: nam illud superius temere me dedisse confiteor. Cum enim ratione inter nos verum quaeramus, idque fiat rogando et respondendo; quomodo posset ad summam pervenire qua concluditur ratio, nisi prius aliquid concederetur? Concedi autem recte qui posset quod nesciretur? Ita ista ratio nisi inveniret in me aliquid cognitum, quo innitens ad incognitum duceret; nihil omnino per illam discerem, nec eam prorsus rationem nominarem. Quamobrem frustra mihi non assentiris ante rationem necessario esse in nobis aliquam scientiam, unde ipsa

ţie două lucruri anume, unul, la care trebuie să ajungi, altul, prin care poţi să ajungi, pe care dintre ele-l preţuieşti cel mai mult, şi pe care căruia i-l prepui? **Ev.:** Cine se-ndoieşte că-i mai prestant cel la care e de ajuns? **Aug.:** Deci, cum raţiunea şi ştiinţa sunt două lucruri anume, prin ştiinţă ajungem la raţiune, sau prin raţiune, la ştiinţă? **Ev.:** Amândouă lucrurile sunt, precum socot, astfel legate-ndesine, încât prin fiecare din ele se poate ajunge reciproc la celălalt. Căci nici la raţiunea însăşi nu ajungeam, dacă nu ştiam că trebuie să ajungem la ea. Ştiinţa a precedat, deci, ca să ajungem, prin ea, la raţiune. **Aug.:** Ce, la ştiinţa însăşi, care zici tu că precedă, ajunge-se fără raţiune? **Ev.:** Nicicând n-o voi fi zis pe asta, că aşa-i suprema temeritate. **Aug.:** Prin raţiune, aşadar? **Ev.:** Nu-i aşa. **Aug.:** Deci, prin temeritate? **Ev.:** Cine o va fi zis pe asta? **Aug.:** Prin ce, aşadar? **Ev.:** Prin nimic, fiindcă ştiinţa ne-a fost nouă însămânţată.

51. **Aug.:** Pare-mi-se mie c-ai cam uitat ce s-a convenit, mai sus, între noi, când te-ntrebasem dacă socoţi cumcă atunci este ştiinţa, când un lucru anume e perceput prin raţiune fermă. Căci, precum socot, mi-ai răspuns că aceasta ţi se pare ţie ştiinţa omenească: acum, însă, zici că omul se poate să aibă o anume ştiinţă, deşi nu va fi perceput lucrul prin absolut nici o raţiune. Cine să nu vadă, încaltea, cumcă nimic nu-i mai contradictoriu în sine decât sunt acestea două: şi că ştiinţa nu-i decât numai şi numai când un lucru anume e perceput prin raţiune fermă, şi că există ştiinţa unui lucru neperceput prin absolut nici o raţiune. Şi, aşa, doresc să ştiu pe care dintre acestea o alegi, căci nu se poate, prin nici un pact, să fie adevărate amândouă. **Ev.:** Pe asta o aleg, pe care am zis-o cu puţin mai nainte, căci pe aceea de mai sus recunosc cumcă am conces-o temerar. Altminteri, cum căutăm între noi să aflăm prin raţiune adevăr(at)ul, şi asta se face întrebând şi răspunzând, în ce mod s-ar putea ajunge la suma prin care se conclude raţiunea, dacă nu s-ar concede mai întâi ceva? Însă, cine ar putea concede pe drept ceea ce nu ştie? Aşa, această raţiune, dacă nu va fi găsit în mine ceva cunoscut, de care sprijinindu-se, să mă conducă la necunoscut, n-aş învăţa absolut nimic prin ea, şi nici n-aş numi-o pe ea absolut deloc raţiune. Dreptaceea, zadarnic nu-mi asimţi cumcă e necesar să fie în noi, înaintea

ratio sumat exordium. *A.* Geram tibi morem, et te quidem ut institui, quoties alicujus dati poenitet, emendare permittam: sed ne, quaeso, abutaris ista licentia, **[Col. 1065]** et negligenter, cum interrogo, attendas; ne assidue male concessa, etiam de iis quae bene conceduntur, dubitare te cogant. *E.* Perge potius ad caetera: quamvis enim addam vigilantiae meae quidquid possum (nam et me pudet de sententia cadere toties), nunquam tamen deterrear pudori huic reniti, et lapsum meum, te praesertim manum dante, corrigere. Neque enim est ideo suscipienda pertinacia, quia optanda constantia.

XXVII. - *Ratio et ratiocinatio.*

52. *A.* Proveniat tibi plane ista constantia quam citissime potest: ita mihi placitam sententiam protulisti. Sed nunc fito quam praesentissimus ad ista quae volo. Quaero enim abs te, quid tibi interesse videatur inter rationem et ratiocinationem. *E.* Non satis valeo ista discernere. *A.* Hoc ergo intuere, utrum existimes homini jam adolescenti, vel viro, aut (ut omnem ambagem auferam) sapienti sine intermissione inesse rationem, dum mente sanus est, sicut bonam valetudinem corpori, dum peste ac vulneribus caret; an sicut ambulare, sedere, loqui, modo inesse, modo deesse. *E.* Sanae menti semper puto inesse rationem. *A.* Quid hoc? dum per ea quae conceduntur ac manifesta sunt, vel interrogando alium, vel connectendo alia, perducimus nos ad alicujus rei cognitionem; videturne tibi aut nos, aut quivis sapiens semper facere? *E.* Non semper: non enim semper homo quilibet aut sapiens, quantum opinor, vel secum vel cum alio quaerit aliquid disserendo: nam qui quaerit, nondum invenit; ita si semper quaerit, nunquam invenit. Sapiens autem jam invenit, ut nihil aliud dicam, vel ipsam sapientiam, quam, cum esset stultus, disserendo fortasse, aut quoquo modo alio poterat, requirebat. *A.* Recte dicis: quare intelligas volo non esse istam rationem, dum per ea quae conceduntur atque cognita sunt, ad aliquid

raţiunii, o anume ştiinţă, de unde să-şi ia exordiul[48] raţiunea însăşi. **Aug.:** Îţi voi plini eu placul şi, precum am hotărât, te voi lăsa, desigur, să te corijezi, ori de câte ori te ruşinezi de vreo concesiune anume, dar să nu abuzezi, rogu-te, de această licenţă şi să mă asculţi neglijent, când te-ntreb, ca nu cumva necontenit rău concesele să te constrângă să te-ndoieşti până şi de cele ce-au fost bine concese. **Ev.:** Du-te, mai degrabă, la altele, căci oricât adaug vigilenţei mele tot ceea ce pot (căci şi mie mi-e ruşine să renunţ, de-atâtea ori, la sentinţa mea), nu mă voi opri, totuşi, niciodată să i mă-mpotrivesc acestei pudori şi nici să-mi corijez, mai cu seamă întinzându-mi tu mâna, scăparea mea. Altminteri, nici nu-i de-mbrăţişat încăpăţânarea numai fiindcă-i de dorit constanţa.

XXVII. - *Raţiunea şi raţionamentul.*

51. **Aug.:** Arate-ţi-se limpede ţie această constanţă, cât de-atotgrabnic se poate: aşa plăcută sentinţă rostitu-mi-ai! Dar să-mi fii acum prezent peste poate la cele pe care le voiesc. Te-ntreb, încaltea, ce deosebire ţi se pare ţie că există între raţiune şi raţionament. **Ev.:** Nu-s îndestul de-n putere să le discern pe acestea. **Aug.:** Uită-te, prin urmare, dacă socoţi tu cumcă omului, adolescent încă, sau bărbatului, sau (ca să-nlătur orice ocoliş) înţeleptului îi este, fără-ntrerupere,-n sine raţiunea, cât timp e-ntreg la minte, precum corpului sănătatea normală, cât e lipsit de molimă şi de răni, sau, când îi este în sine, când îi lipseşte, precum a umbla, a şedea, a vorbi. **Ev.:** Minţii sănătoase socot că-i este pururea-n sine raţiunea. **Aug.:** Ce, care-va-să-zică, din moment ce, prin cele ce-s concese şi învederate, noi ajungem, fie-ntrebându-ne una, fie-ntreţesându-le pe altele, la cunoaşterea unui anume lucru, pere-ţi-se ţie, oare, cumcă, fie noi, fie oricare-nţelept, o facem pe asta pururea? **Ev.:** Nu pururea, căci nici fiece om, nici înţeleptul nu caută pururea ceva, fie discutând cu sine, fie cu altul: întrucât cel ce caută n-a găsit încă; aşa, dacă caută pururi, nu găseşte niciodată. Înţeleptul, însă, a găsit deja, ca să nu zic nimic alta, măcar înţelepciunea însăşi, pe care, cum era prost, o căuta, discutând, poate, sau în orice alt mod era el în stare. **Aug.:** Drept zici: dreptaceea, vreau să-nţelegi cumcă nu aceasta este raţiunea, cât timp, prin cele ce-s concese şi cunoscute ne conducem la ceva

incognitum ducimur: hoc enim non semper, ut jam consensimus, inest menti sanae; ratio autem semper.

53. *E.* Intelligo; sed quorsum ista? *A.* Quia paulo ante dixisti, propterea me tibi debere assentiri scientiam nos habere ante rationem, quod cognito aliquo nititur, dum nos ratio ad incognitum ducit: nunc autem invenimus non rationem vocandam esse dum hoc agitur; non enim sana mens agit hoc semper, cum semper habeat rationem; sed recte ista fortasse ratiocinatio nominatur; ut ratio sit quidam mentis aspectus, ratiocinatio autem rationis inquisitio, id est, aspectus illius, per ea quae aspicienda sunt, motio; Quare ista opus est ad quaerendum, illa ad videndum. Itaque cum ille mentis aspectus, quem rationem vocamus, conjectus in rem aliquam, videt illam, scientia nominatur: cum autem non videt mens, quamvis intendat aspectum; inscitia vel ignorantia dicitur. Non enim et his corporalibus oculis omnis qui aspicit, videt; quod in tenebris facillime animadvertimus. Ex quo liquet, ut opinor, aliud esse aspectum, aliud visionem; quae duo in mente rationem et scientiam nominamus. Nisi quid te adversus haec movet, aut parum dilucide ista distincta arbitraris. **[Col. 1066]** *E.* Per mihi haec distinctio placet, et libenter assentior. *A.* Vide ergo nunc, utrum nos aspicere putes, ut videamus; an videre, ut aspiciamus. *E.* Hinc vero ne caecus quidem quisquam dubitaverit, aspectum esse propter visionem, non visionem propter aspectum. *A.* Fatendum igitur visionem pluris quam aspectum esse pendendam. *E.* Fatendum omnino. *A.* Ergo et scientiam pluris quam rationem. *E.* Consequens video. *A.* Placetne tibi meliores aut feliciores esse hominibus bestias? *E.* Avertat Deus tam immanem amentiam. *A.* Recte sane exhorruisti; sed ad id nos cogit sententia tua: dixisti enim eas habere scientiam, et non habere rationem. Rationem autem habet homo, per quam vix ad scientiam pervenitur. Sed ut concedam facile perveniri; quid nos adjuvabit ratio, ut bestiis nos anteponendos putemus, cum illae habeant scientiam, et hanc pluris quam rationem pendendam esse compertum sit?

necunoscut; asta, încaltea, nu-i este, precum am conces deja, pururea în sine minții sănătoase; rațiunea, însă, pururea.

53. **Ev.:** Înțeleg, dar la ce asta? **Aug.:** Fiindcă ai zis, cu puțin mai nainte, că de aceea trebuie ca eu să-ți asimt ție cumcă noi avem știința înaintea rațiunii, pentru că, în timp ce rațiunea ne conduce la necunoscut se sprijină pe ceva cunoscut: acum, însă, am găsit că nu trebuie numită rațiune, cât timp se face asta, întrucât mintea sănătoasă n-o face pe asta pururi, ci că, poate, asta se numește pe drept raționament; ca rațiunea să fie o anume privire a minții, raționamentul, însă, inchiziția[49] rațiunii, adică, mișcarea acelei priviri, prin cele ce-s de privit. Dreptaceea, de raționament e nevoie spre a căuta, de rațiune, spre a vedea. Și, așa, cum acea privire a minții, pe care-o numim rațiune, căzută asupra unui lucru, îl vede, se numește știință: cum, însă, oricât și-ar încorda privirea, mintea nu vede, se numește neștiință sau ignoranță. Altminteri, nu tot cel ce privește cu ochii aceștia corporali, și vede, ceea ce băgăm, ușor, de seamă în întuneric. De unde, e limpede, precum socot, că una-i privirea, alta vederea; două, pe care, în minte, le numim rațiune și știință. Dacă nu cumva te mișcă pe tine ceva împotriva acestora, sau le socoți mai puțin limpede distincte. **Ev.:** În ce mă privește, îmi place această distincție și asimt bucuros. **Aug.:** Vezi, prin urmare, acum, dacă noi privim ca să vedem, sau vedem ca să privim? **Ev.:** Aci, într-adevăr, nici chiar orb, neștine nu va fi stat câtuși de puțin la-ndoială, cumcă privirea este pentru vedere, nu vederea pentru privire. **Aug.:** E, deci, de mărturisit cumcă vederea e de prețuit mai mult decât privirea. **Ev.:** De mărturisit, bine-nțeles. **Aug.:** Deci, și știința, mai mult decât rațiunea. **Ev.:** Mi se pare consecvent. **Aug.:** Place-ți, oare, ție cumcă bestiile sunt mai bune și mai ferice decât oamenii? **Ev.:** Departe Dumnezeu o atâta de sălbatică nebunie! **Aug.:** Drept foarte te-ai îngrozit, dar la asta ne constrânge pe noi sentința ta: ai zis, vezi-bine, cumcă ele au știință și că n-au rațiune. Rațiunea, însă, prin care cu greu se-ajunge la știință, o are omul. Dar, ca să-ți conced că se ajunge ușor, la ce ne va ajuta rațiunea ca să ne socotim pe noi de antepus bestiilor, când ele au știința, și s-a descoperit cumcă ea-i de prețuit mai mult decât rațiunea?

XXVIII. - *Bestiae vim sentiendi habent, non scientiam.*

54. *E.* Cogor omnino, aut scientiam bestiis non concedere, aut nihil recusare, quin mihi merito anteponantur. Sed, quaeso, explica illud, quod de cane Ulyssis commemoravi, qualenam sit: nam ejus admiratione commotus tam inaniter latravi. *A.* Quid autem hoc putas esse, nisi vim quamdam sentiendi, non sciendi? Sensu enim nos bestiae multae superant, cujus rei causam non hic locus est ut quaeramus; mente autem, ratione, scientia, nos illis Deus praeposuit. Sed ille sensus ea quibus tales animae delectantur, accedente consuetudine cujus magna vis est, potest discernere; atque eo facilius, quod anima belluarum magis corpori affixa est, cujus illi sunt sensus quibus utitur ad victum voluptatemque, quam ex eodem illo corpore capit. Humana vero anima per rationem atque scientiam, de quibus agimus, quod sunt ista longe praestantiora sensibus, suspendit se a corpore quantum potest, et ea quae intus est, libentius fruitur voluptate; quantoque in sensus declinat, tanto magis similiorem hominem pecori facit. Inde est quod etiam pueri vagientes, quanto alieniores a ratione sunt, tanto facilius discernunt sensu etiam contactum conjunctionemque nutricum, nec odorem aliarum possunt sustinere, cum quibus consuetudo non fuit.

55. Quamobrem, quamvis aliud ex alio inciderit, libenter tamen in eo sermone demoror, quo admonetur anima, ne se ultra quam necessitas cogit, refundat in sensus; sed ab his potius ad seipsam colligat, et repuerascat Deo: quod est novum hominem fieri, vetere exuto; a quo incipere propter neglectam Dei legem certa est necessitas, quo neque verius neque secretius quidquam Scripturis divinis continetur. Vellem hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi praecipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi, cui me maxime debeo (**1 Retract., cap. 8, n. 3**): atque ita Deo fieri, quod ait Horatius, *Amicum mancipium domino* [**Col. 1067**] (**Serm. lib. 2, satira 1, v 2, 3**). Quod omnino fieri

XXIII. - *Bestiile au puterea de-a simți, nu știința.*

54. **Ev.:** Mă văd absolut constrâns, sau să nu le conced bestiilor știința, sau să nu recuz cu nimic că nu pe merit mi-s puse ele deasupra. Dar explică, rogu-te, cam ce poate să fie faptul pe care l-am amintit despre cânele lui Ulyse, căci, puternic mișcat de admirația față de el, am lătrat atâta de turbat. **Aug.:** Ce alta crezi tu, încaltea, că este asta, decât doar o anume putere de-a simți, nu de-a ști? Prin simț, de-altminteri, multe bestii ne-ntrec pe noi, fapt a cărui cauză nu-i, aci, locul de-a o căuta, prin minte, însă, prin rațiune, prin știință, ne-a pus pe noi Dumnezeu mai presus de ele. Dar acel simț, adăugându-i-se consuetudinea, a cărei putere este mare, poate să le discearnă pe cele prin care se-ncântă astfel de suflete; și, cu atât mai ușor, pentru că sufletul dobitoacelor este mai ataşat corpului, ale căruia-s acele simțuri, de care se folosește pentru nutremântul și voluptatea pe care și-o ia de la unul și-același corp. Sufletul omenesc, însă, prin rațiunea și știința, despre care vorbim, pentru că acestea le sunt pe departe prestante simțurilor, se detașează, pe cât poate, față de corp și se-mbucură de acea voluptate, care este-nlăuntru, și, cu cât declină-ntru simțuri, cu atât mai multul îl face pe om mai similar dobitocului. De-aci se face că până și pruncii de țâță, cu cât sunt mai înstrăinați față de rațiune, cu atât mai ușor discern, prin simț, atingerea și intimitatea doicilor și nu pot pate nici măcar mirosul altora, cu care nu s-au obișnuit.

55. Dreptaceea, deși se va fi ajuns întâmplător de la una la alta, stăruiesc cu plăcere, totuși, întru mirificul cuvânt[50], prin carele sufletul e sfătuit să nu se reverse, dincolo de cât îl constrânge necesitatea, în simțuri, ci să se adune, mai degrabă, de la ele, întru sine însuși și să-i renască prunc lui Dumnezeu: ceea ce-nseamnă a-l face, dezbrăcându-se de cel vechi, pe omul nou; de la care a începe, din cauza legii lui Dumnezeu neglijate, este o necesitate certă, și decât care nu-i conținut întru Sfintele Scripturi ceva nici mai adevărat, nici mai secret. Aș vrea să zic mai multe de-aci, și, în timp ce te cvasiinstruiesc pe tine, să mă constrâng pe mine însumi ca să nu fac absolut nimic alta decât să mi mă redau mie insumi, cui i mă datorez mai cu seamă (*I Retract,*. cap. VIII, n. 3), și, așa, să-i devin lui Dumnezeu ceea ce zice Horațiu: *Amicul serv stăpânului* (Serm. Lib. 2, Sat, 7, v. 2-3). Ceea ce nu se poate

non potest, nisi ad ejus reformemur imaginem, quam nobis ut pretiosissimum quiddam et charissimum custodiendam dedit, dum nos ipsos nobis tales dedit, qualibus nihil possit praeter ipsum anteponi. Hac autem actione nihil mihi videtur operosius, et nihil est cessationi similius: neque tamen eam suscipere aut implere animus potest, nisi eo ipso adjuvante cui redditur. Unde fit ut homo ejus clementia reformandus sit, cujus bonitate ac potestate formatus est.

56. Sed ad propositum redire cogimur. Quare vide utrum tibi jam probatum sit, feras non habere scientiam, totamque illam velut imaginem scientiae, quam miramur, vim esse sentiendi. *E.* Probatum sane; et si quid de hoc diligentius quaerendum est, aliud tempus aucupabor: nunc nosse cupio quid hinc conficias.

XXIX. - *Scientia et sensus quid differant.*

A. Quid aliud putas, nisi definitionem illam sensus, ut antea quod nescio quid plus quam sensum includebat, ita nunc contrario vitio vacillare, quod non omnem sensum potuit includere? Habent enim ferae sensum, nec habent scientiam: quidquid autem non latet, scitur; et omne quod scitur, ad scientiam profecto pertinet. De quibus omnibus jam mihi tecum convenit. Aut igitur non est verum, sensum esse passionem corporis non latentem animam; aut eo carent bestiae, quia scientia carent: sensum autem concedimus bestiis: definitio ergo illa vitiosa est. *E.* Fateor nihil me invenire quo resistam.

57. *A.* Accipe aliud quo magis nos hujus definitionis pudeat. Nam meministi, ut opinor, tertium definitionis vitium tibi demonstratum, quo prorsus nihil est turpius; cum ex neutra parte vera est, qualis est illa hominis, homo est animal quadrupes: nam sive, omnis homo animal est quadrupes; sive, omne animal quadrupes homo est, qui dicit atque affirmat, insanit profecto, si non jocatur. *E.* Verum dicis. *A.* Quid? si in hoc etiam vitio ista nostra

absolut face, decât numai dacă ne reformăm după imaginea Lui, pe care ne-a dat-o ca pe ceva anume, atotpreţios şi atotscump, spre a o custodi, din moment ce ne-a dat pe noi înşine nouă de-un fel ca atare, cărora să nu ni se poată antepune nimic în afara Lui Însuşi. Nimic ni mi se pare mie mai ostenitor decât această acţiune, şi nimic nu-i este mai similar odihnei, şi, totuşi, sufletul nu şi-o poate nici lua asupra-şi, nici împlini, decât numai şi numai ajutându-l Însuşi Acela, Cui i se redă. De unde se face ca omul să trebuiască să fie reformat prin clemenţa Aceluia, prin ale Cărui bunătate şi potestate a fost format.

56. Dar suntem constrânşi să ne-ntoarcem la ceea ce ne-am propus. Dreptaceea, vezi dacă ţi-a fost, sau nu, deja probat cumcă fiarele n-au ştiinţă şi că toată acea cvasiimagine a ştiinţei, de care ne mirăm, este puterea de-a simţi. **Ev.:** Probat, bine-nţeles: şi, de-i de cercetat ceva mai diligent despre asta, voi prinde un alt moment potrivit: acum doresc să ştiu ce deduci tu de aici.

XXIX. - *Prin ce diferă ştiinţa şi simţul.*

Aug.: Ce alta socoţi, dacă nu că acea definiţie a simţului, precum, mai nainte, includea nu ştiu ce mai mult decât simţul, aşa se clatină, acum, prin viciul contrariu, pentru că n-a putut include tot simţul? Căci fiarele au simţ, şi nu au ştiinţă: tot ce nu se ascunde, însă, e ştiut; şi tot ce-i ştiut aparţine absolut de ştiinţă. Toate, despre care suntem, de-acum, de comun acord. Sau nu-i, prin urmare, adevărat cumcă simţu-i paterea corpului neascunzându-i-se sufletului, sau, fiindcă sunt lipsite de ştiinţă, de el sunt lipsite bestiile: simţul, însă, li-l credem bestiilor, deci, definiţia aceea-i vicioasă. **Ev.:** Recunosc că nu găsesc nimic prin ce să mă-ncontrez.

57. **Aug.:** Ascult-o pe asta, prin care să ne fie şi mai ruşine de acea definiţie. Căci ţi-l aminteşti, pe cât socot, pe al treilea viciu al definiţiei, învederat ţie, decât care nu-i absolut nimic mai ruşinos, când nu-i adevărată din nici o parte, precum este aceea a omului: „Omul este animal patruped", întrucât, cine zice sau afirmă fie: „Tot omul este animal patruped", fie: „Tot animalul patruped este om", e nebun de-a binelea, dacă nu glumeşte. **Ev.:** Adevărat zici. **Aug.:** Ce, dacă în acest viciu e surprinsă până şi aceasta, a noastră,

deprehenditur, putasne quidquam magis esse quod sit explodendum atque exterminandum de anima? *E.* Quis id recuset? Sed nollem, si fieri potest, etiam hic tamdiu detineri, atque interrogatiunculis agitari. *A.* Nihil est quod metuas, jam enim confectum est negotium: an tibi nondum persuasum est, cum de differentia ferarum et hominum ageretur, aliud esse sentire, aliud scire? *E.* Imo maxime. *A.* Aliud ergo sensus, aliud scientia. *E.* Ita est. *A.* Non autem sentimus ratione, sed aut visu, aut auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu. *E.* Assentior. *A.* Et omne quod scimus, ratione scimus: nullus igitur sensus scientia est. Quidquid autem non latet, ad scientiam pertinet: ad nullum ergo sensum pertinet non latere, ut nullus homo quadrupes recte dici potest. Quamobrem ista nostra definitio suscepta tua, non solum alienos terminos invasisse, neque aliquid sui juris reliquisse, sed nihil omnino habuisse proprium, totumque alienum occupasse convicta est. *E.* Quid ergo agemus? Patierisne illam de judicio ita discedere? Quanquam enim ego ei defensionem qualem potui praebuerim, tu tamen ipsam litis formulam, quae **[Col. 1068]** nos decepit, composuisti. Et ego quidem tametsi obtinere non potui, bona fide adfui, quod mihi satis est: tu vero si praevaricationis arguaris, quid facias, a quo et producta est ut jurgaret audenter, et oppugnata ut turpiter cederet? *A.* Numquidnam est hic quisquam judex, a quo huic vel mihi metuendum sit? Ego te privatim quasi adhibitus jurisconsultus, instruendi causa refellere volui, ut cum ad judicium ventum fuerit, paratus assistas.

58. *E.* Est ergo aliquid quod pro ista proferas, quam mihi invalidissimo temere defendendam tuendamque commendas? *A.* Est certe.

XXX. - *Anima quae ubique sentiat in corpore, non idcirco est per totum corpus diffusa.*

E. Quidnam id est, obsecro? *A.* Quia quanquam sit aliud sensus, aliud scientia, illud tamen non latere utrique commune est; ut ipsi homini et bestiae, quamvis

socoţi tu, oare, că e ceva mai de blamat şi de exterminat din suflet? **Ev.:** Cine s-o recuze? Dar n-aş vrea, de cumva se poate, să fiu, chiar şi aci, reţinut atâta şi sâcâit cu-ntrebările. **Aug.:** Nu-i nimic de ce să te temi, căci s-a-ncheiat deja negoţul: sau ţie nu ţi s-a demonstrat destul de convingător, când se vorbea despre diferenţa dintre fiare şi oameni, cumcă una-i a simţi, alta, a şti? **Ev.:** Ba, peste poate. **Aug.:** Una-i, deci, simţul, alta, ştiinţa. **Ev.:** Aşa-i. **Aug.:** Nu simţim, care-va-să-zică, prin raţiune, ci, sau cu văzul, sau cu auzul, sau cu mirosul, sau cu gustul, sau cu pipăitul. **Ev.:** Asimt. **Aug.:** Şi tot ce ştim, prin raţiune ştim: nici un simţ nu-i, prin urmare, ştiinţă. Însă, tot ceea ce nu-i ascuns aparţine de ştiinţă: nu aparţine, deci, de nici un simţ a nu fi ascuns că nici un om nu poate fi pe drept numit patruped. Dreptaceea, această definiţie, luată ca a ta, a fost dovedită vinovată, nu numai că a invadat hotare străine, şi nici nu şi-a rezervat nimic din dreptul său, ci că n-a avut absolut nimic propriu şi a ocupat din străini totul. **Ev.:** Ce facem, aşadar? Pate-vei tu, oare, să plece ea aşa de la judecată? Căci, deşi i-am oferit apărarea de care am fost în stare, tu ai compus, totuşi, însăşi formula cauzei care ne-a înşelat. Şi eu, chiar de n-am putut-o câştiga, am fost măcar de bună credinţă, ceea ce mie mi-este de saţ: tu, însă, de către care a şi fost înfăţişată, ca să ne-nprocesueze-ndrăzneţ, şi atacată, ca să cedeze ruşinos, ce mi te faci dacă eşti acuzat de prevaricaţiune? **Aug.:** E, cumva, aci, vreun judecător de care să am a mă teme pentru mine sau pentru ea? Eu am voit să mă-ncontrez aparte cu tine, cvasiadmis juristconsult, în scopul de-a te instrui, ca, de îndată ce se va fi ajuns la judecată, să asişti pregătit.

58. **Ev.:** Există, prin urmare, ceva ce să rosteşti în favoarea acesteia, pe care mi-o-ncredinţezi mie, atotneputinciosului, spre-a o apăra temerar şi a o proteja? **Aug.:** Există, desigur.

XXX. - *Sufletul, care simte, peste tot, în corp, nu-i, de aceea, răspândit prin tot corpul.*

Ev.: Care este asta, mă rog frumos? **Aug.:** Că, cu toate că una-i simţul, alta, ştiinţa, acel a nu se ascunde le este, totuşi, comun amândurora: precum omului însuşi şí bestiei, cu toate că diferă

plurimum differant, animal tamen esse commune est. Non latet enim quidquid animae apparet, sive per temperationem corporis, sive per intelligentiae puritatem; atque illud primum sensus, hoc autem alterum scientia sibi vindicavit. *E.* Manet ergo illa definitio tuta et probata? *A.* Manet vero. *E.* Ubinam ergo deceptus sum? *A.* Ubi rogavi, utrum omne quod non latet, sciatur: tu enim huic rogationi temere assensus es. *E.* Nam quid velles dicerem? *A.* Non continuo esse scientiam si quid non latet, sed si per rationem non latet: cum autem per corpus non latet, sensum vocari, si per seipsam non lateat corporis passio. An ignoras quibusdam philosophis et peracutis visum esse, ne idipsum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen aspirare scientiae, nisi tam firma comprehensio sit, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri?

59. *E.* Accipio ista gratissime: sed quaeso quoniam quid sit sensus, subtilissime quantum arbitror explicatum est, referamus nos ad illam quaestionem, propter quam explicandum hoc susceperamus. Attuleram enim ego argumentum, quo tantam probarem animam esse, quantum ejus est corpus, eo quod tangentem a capite usque ad pedis extremum pollicem sentit quaqua versum tetigeris; atque inde ad sensus definitionem morarum plenissimam, sed forte necessario delati sumus. Itaque ipsum fructum tanti operis jam ostende, si placet. *A.* Est omnino, atque uberrimus; nam totum quod quaerebamus, effectum est. Si enim sensus est corporis passio per seipsam non latens animam, quod ut firmissime teneremus, diutius quam velles sermocinati sumus; meministine tandem nos comperisse ibi sentire oculos ubi non sunt, vel potius ibi pati? *E.* Memini. *A.* Etiam illud dedisti, nisi fallor, nec modo dubitas dandum fuisse, animam multo quam totum corpus est, esse meliorem ac potentiorem. *E.* Hinc vero dubitare nefarium puto. *A.* Age, si corpus potest ibi pati aliquid ubi non est, propter quamdam cum anima contemperationem, quod oculis in cernendo accidere inventum est; adeone

foarte mult, faptul de a fi animal le este, totuşi, comun. Nu este, de-altminteri, ascuns tot ce-i apare sufletului, fie prin temperaţiunea corpului, fie prin puritatea înţelegerii: iar pe-acel prim fapt şi l-a revendicat sieşi simţul, pe-acesta, al doilea, ştiinţa. **Ev.:** Rămâne acea definiţie, deci, sigură şi probată? **Aug.:** Rămâne, într-adevăr. **Ev.:** Totuşi, unde m-am înşelat eu? **Aug.:** Unde am întrebat dacă tot ceea ce nu se ascunde este ştiut: tu i-ai asimţit, vezi-bine, temerar acestei întrebări. **Ev:.** De fapt, ce voiai să zic? **Aug.:** Dacă ceva nu este ascuns, nu-i neapărat ştiinţă, ci, dacă prin raţiune nu este ascuns: când, însă, prin corp nu este ascuns, dacă prin sine însăşi nu este ascunsă paterea corpului, se numeşte simţ. Sau ignori tu, oare, cumcă unor anume filosofi, şi foarte pătrunzători, li se pare cumcă nici măcar ceea ce este-n sine cuprins cu mintea nu aspiră la numele ştiinţei decât numai şi numai dacă comprehensiunea este atâta de fermă, încât mintea să nu se poată clinti prin nici o raţiune de la aceasta?

59. **Ev.:** Le primesc atotrecunoscător pe acestea; dar, rogu-te, fiindcă s-a explicat atotsubtil, pe cât socot, ce este simţul, să ne întoarcem la acea chestiune, din cauza căreia am luat-o asupra-ne de explicat pe aceasta. Adusesem, care-va-să-zică, eu ca argument, prin care să probez cumcă sufletul este atâta cât este corpul său, faptul că, atingându-l, din creştet până-n vârful degetului mic de la picior, simte, ori în ce parte îl vei fi atins, iar, de aci, ne-am dedat, poate necesar, definiţiei simţului, atotplină de obstacole. Aşa că, arată, acum, de-ţi place, rodul însuşi al unei munci ca atare. **Aug.:** Este el, absolut, şi atotabundent, căci tot ceea ce căutam desăvârşitu-s-a. Dacă, într-adevăr, simţul este paterea corpului neascunzându-i-se prin sine însăşi sufletului[51], pe care, ca s-o ţinem atotferm, am discutat-o mai îndelung de cât voiai, aminteşti-ţi tu, oare, că noi am descoperit cumcă ochii simt acolo, unde nu sunt ei, sau, mai degrabă, acolo pat? **Ev.:** Îmi amintesc. **Aug.:** Ai conces, şi nici acum, dacă nu mă-nşel, nu te-ndoieşti că trebuia să concezi, cumcă sufletul este cu multul mai bun şi mai puternic decât tot corpul. **Ev.:** A te-ndoi de asta socot, într-adevăr, un sacrilegiu. **Aug.:** Ei, bine, dacă, datorită unei anume contemperaţiuni cu sufletul, corpul poate pate ceva, acolo, unde nu este el, ceea ce s-a descoperit că li se-ntâmplă, în actul privirii, ochilor, socotim noi, oare, sufletul,

animam crassam et pigram putamus, per quam ipsi oculi tantum possunt, [**Col. 1069**] ut eam lateat corporis passio, si non ibi jaceat, ubi passio ipsa contingit?

60. *E.* Multum me movet ista conclusio, et ita multum ut omnino stupeam, et non solum quid respondeam, sed prorsus ubi sim non inveniam. Quid enim dicam? sensum non esse, cum corporis passio per seipsam non latet animam? quid erit aliud, si hoc non est? Oculos nihil pati cum videmus? absurdissimum est. Eos ibi pati ubi sunt? at seipsos non vident, nec ubi sunt quidquam est praeter ipsos. Non esse oculis animam potentiorem, cum eadem sit istorum potentia? nihil est dementius. An hoc dicendum est, potentius esse ibi pati, ubi quidque sit, quam ubi non sit? sed si hoc verum esset, non esset praestantior visus caeteris sensibus. *A.* Quid quod ictum aliquem, vel incidens quidpiam, vel humoris perturbationem cum ibi patiantur oculi ubi sunt; neque hoc animam latet, nec ista passio visus, sed tactus vocatur: et tamen talia pati oculus posset etiam in exanimo corpore, quamvis deesset anima, quam passio non lateret; illud autem quod pati non potest oculus, nisi adsit anima, id est quod videndo patitur, hoc solum ibi patitur, ubi non est? Ex quo cui non videatur, nullo loco animam contineri? Siquidem oculus, quod est corpus, id tantum non loco suo patitur, quod nunquam sine anima pateretur.

61. *E.* Quid igitur faciam, quaeso te? Nonne istis rationibus confici potest, animas nostras non esse in corporibus? quod si ita est, nonne ubi sim nescio? Quis enim mihi eripit, quod ego ipse anima sum? *A.* Ne perturbere, ac magis bono animo facito sis. Ista enim cogitatio et consideratio ad nosmetipsos nos invitat, et quantum licet avellit a corpore. Quod autem tibi visum est, non esse animam in corpore viventis animantis, quanquam videatur absurdum, non tamen doctissimi homines, quibus id placuerit, defuerunt, neque nunc arbitror deesse: sed, ut ipse intelligis, res est subtilissima, et ad quam cernendam mentis acies satis purganda est. Nunc attende potius quid

prin care ochii înşişi sunt de-atâta în stare, până-ntr-atâta de cras şi de inert, încât să-i fie lui ascunsă paterea corpului, dacă nu se află el acolo, unde se petrece paterea însăşi?

60. **Ev.:** Mult mă miră pe mine această concluzie, şi aşa de mult, încât sunt absolut înmărmurit, şi nu numai că nu ştiu ce să răspund, ci, nici măcar unde mă aflu. Ce-aş putea zice, încaltea: că nu-i simţ, când paterea corpului nu-i este prin sine însăşi ascunsă sufletului? Ce alta va fi, dacă nu-i asta? Că ochii nu pat nimic, când vedem? E atotabsurd. Că ei pat acolo, unde sunt, dar pe sine înşişi nu se văd, şi nici, unde sunt ei, nu este nimic în afară de ei înşişi? Că nu este sufletul mai puternic decât ochii, când el însuşi este puterea lor? Nimic nu-i mai dement. Sau e de zis cumcă-i mai puternic a pate acolo, unde ceva este, decât unde nu este? Dar, dacă asta ar fi adevărat, vederea n-ar fi mai prestantă decât celelalte simţuri. **Aug.:** Ce, că ochii pat acolo, unde sunt ei, un anume ictus, sau un incident oarecare, sau o perturbaţiune a umorii, şi nici asta nu-i este ascunsă sufletului, şi nici nu se numeşte vedere această patere, ci tact, şi, totuşi, se poate ca unele ca atare să le pată ochii chiar şi-n corpul neînsufleţit, cu toate că lipseşte sufletul; ceea ce nu se poate, însă, ca ochiul să pată, decât numai şi numai dacă-i prezent sufletul, adică, ceea ce pate văzând, pe-asta numai o pate acolo, unde nu este el. Dintru care, cui să nu-i fie-nvederat cumcă sufletul nu-i conţinut în absolut nici un fel de loc? Dat fiind că ochiul, întrucât e corp, pate, nu la locul său doar, ceea ce n-ar pate nicicând fără suflet.

61. **Ev.:** Ce pot face eu, aşadar, rogu-te? Nu se poate deduce, oare, din aceste raţiuni, cumcă sufletele noastre nu sunt în corpuri, ceea ce, dacă este aşa, nu-i, oare, aşa, cumcă eu nu mai ştiu unde sunt eu însumi? Cine-mi răpeşte mie, încaltea, că eu însumi sunt suflet? **Aug.:** Nu te perturba, ci fă, mai degrabă, să fii tare de spirit. Această cugetare, altminteri, şi consideraţiune ne invită pe noi la noi înşine, şi, pe cât se poate, ne-ndepărtează de corp. Că ţie ţi s-a părut, însă, cumcă sufletul nu este în corpul viu însufleţitului, deşi pare absurd, nu au lipsit, totuşi, oameni atotdocţi, cărora să le fi plăcut una ca asta, şi socot că nici acum nu lipsesc, dar, precum înţelegi tu însuţi, lucrul este atotsubtil, şi, pentru scrutarea sa, trebuie îndesaţ purgată raza minţii. Acum,

aliud afferas, quo **convincas animam vel longam vel latam** esse, vel quid ejusmodi: **nam illud argumentum tuum de** tangendi sensu, **sentis non attingere veritatem, nec valere** aliquid, ut eam per totum corpus tanquam sanguinem diffusam esse convincat: aut si jam quod afferas nihil habes, videamus quae restant.

XXXI. – *Vermiculi secti partes moventur. An argumentum sit animae per totum corpus extensae.*

62. *E.* Nihil haberem fortasse, nisi recordarer quantum pueri mirari soleremus palpitantes lacertarum caudas amputatas a caetero corpore; quem motum sine anima fieri nullo modo mihi persuadere possum: neque quo pacto fiat, ut nullum sit animae spatium, quando praecidi etiam cum corpore potest, intelligo. *A.* Possem respondere aerem et ignem, quae duo per animae praesentiam tenentur in corpore terreno et humido, ut omnium quatuor fiat contemperatio, dum post **[Col. 1070]** ejusdem animae abscessum ad superna evadunt, ac sese expediunt, movere illa corpuscula tanto concitatius, quanto plaga recentiore subito erumpunt: deinde porro motum languescere, postremo desinere, dum minus minusque fit quod effugit, ac deinde totum evolat. Sed ab hoc me revocat quod his hausi oculis pene serius quam credi potest; sed certe non serius quam deberem. Cum enim nuper in agro essemus Liguriae, nostri illi adolescentes qui tunc mecum erant studiorum suorum gratia, animadverterunt humi jacentes in opaco loco, reptantem bestiolam multipedem, longum dico quemdam vermiculum: vulgo notus est, hoc tamen quod dicam nunquam in eo expertus eram. Verso namque stilo quem forte habebat unus illorum, animal medium percussit: tum ambae partes corporis ab illo vulnere in contraria discesserunt, tanta pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore nisu, quam si duo hujuscemodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, causaeque curiosi, ad nos, ubi simul ego et Alypius considebamus, alacriter viventia frusta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere

vezi, mai degrabă, ce alta poţi aduce, prin care să convingi cumcă sufletul este fie lung, fie lat, fie un ce de felul acesta, întrucât acel argument al tău, despre simţul pipăitului, simţi că n-atinge adevărul, şi nici nu-i în stare cu nimic să convingă cumcă el este răspândit, precum sângele, prin tot corpul; sau, dacă nu mai ai nimic ce să aduci, haide să le vedem pe cele ce urmează.

XXXI. – *Părţile viermilor tăiaţi se mişcă. Să fie, oare, argumentul sufletului extins prin tot corpul.*

62. **Ev.:** N-aveam, poate, nimic, dacă nu-mi aminteam cât de mult ne miram, îndeobşte, copii, de cozile palpitante ale şopârlelor, amputate de restul corpului; care mişcare nu pot, în nici un mod, să mă conving neclintit că se face fără de suflet: şi nici nu-nţeleg prin ce pact anume se face ca spaţiul sufletului să fie nul, când el poate să fie, chiar şi retezat, dimpreună cu corpul. **Aug.:** Aş putea răspunde cumcă aerul şi focul, care, două, sunt ţinute, prin prezenţa sufletului, în corpul pământesc şi umid, întrucât contemperaţiunea-i făcută din toate patru, din moment ce urcă, după retragerea aceluiaşi suflet, la cele superioare şi se eliberează pe sine, mişcă acele corpuscule, cu atât mai agitat, cu cât erump subit prin plaga mai recentă: apoi mişcarea lâncezeşte treptat, în cele din urmă, pe măsură ce devine din ce în ce mai puţin ceea ce se furişează, şi după ce se risipeşte totul, încetează. Dar mă opreşte de la asta ceea ce am sorbit cu ochii aceştia, aproape mai târziu decât se poate crede, dar, cu siguranţă, nu mai târziu decât mi se cădea. Cum eram, care-va-să-zică, de curând, în câmp, în Liguria, acei adolescenţi ai noştri[52], cum erau atunci cu mine, continuându-şi studiile, întinşi pe pământ într-un loc umbros, au băgat de seamă o bestiuţă târâtoare cu mai multe picioruşe, un anume viermişor lung, zic: e bine cunoscut îndeobşte, totuşi, asta ce-o spun, n-o observasem niciodată la el. Şi, -ntr-adevăr, unul dintre ei, întorcându-şi pana, pe care o avea întâmplător, străpunse animalul pe la mijloc: atunci ambele părţi ale corpului se depărtară în direcţii contrare, faţă de acea rană, cu o atâta celeritate a picioarelor şi c-o sforţare cu nimic mai slăbită, de parcă erau două însufleţite de acest fel. De care miracol înspăimântaţi şi curioşi de cauză, au adus iute acele bucăţi vii la noi, unde şedeam dimpreună

in tabula quaquaversum poterant, cernebamus: atque unum ipsorum stilo tactum, contorquebat se ad doloris locum, nihil sentiente alio, ac suos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus, quatenus id valeret; atque vermiculum, imo jam vermiculos in multas partes concidimus: ita omnes movebantur, ut nisi a nobis illud factum esset, et comparerent vulnera recentia, totidem illos separatim natos, ac sibi quemque vixisse crederemus.

63. Sed tunc ego quod illis adolescentibus dixi, cum intenti me intuerentur, tibi nunc dicere vereor: jam enim tantum processimus, ut nisi tibi aliter respondero quod secundum meam causam probabiliter valet, tanta nostra intentio per tam longum munita sermonem, ab uno vermiculo penetrata succubuisse videatur. Illis autem praeceperam, ut in studiis, sicuti coeperant, suum cursum tenerent; ita eos opportunius aliquando ad quaerenda et discenda ista, si res moneret, esse venturos. Sed quae illis discedentibus cum Alypio sermocinatus sum, cum uterque nostrum pro suo quisque modulo recordaretur et conjectaret et quaereret, si exponere velim; longe plura nobis dicenda sunt, quam ab ipso principio tantis ambagibus atque anfractibus dicta sunt: non apud te tamen tacebo quod sentio. Nisi mihi tunc multa jam nota essent de corpore, de specie quae inest corpori, de loco, de tempore, de motu, quae subtilissime atque abstrusissime propter hanc ipsam quaestionem disseruntur; ad dandam palmam iis, qui corpus esse animam dicunt, declinarem. Quapropter te, ut possum, etiam atque etiam moneo, ne temere aut in libros aut in disputationes loquacissimorum hominum, nimiumque sensibus his corporis credentium te praecipites, donec corrigas firmesque vestigia, quae usque ad ipsum Deum animam ducunt, ne ab illo secretissimo et tranquillissimo mentis habitaculo, a quo nunc, dum haec incolit, peregrina est, studiis facilius et laboribus, quam inertia desidiaque avertaris.

64. **[Col. 1071]** Nunc autem accipe contra illud quo, ut sentio, multum moveris, non quod robustius de multis,

cu Alypiu, şi nici noi nu le priveam puţin mişcaţi, cum fugeau ele, care-ncotro putea, pe masă; iar una dintre ele, lovită cu pana se-ncovriga spre locul durerii, cealaltă neştiind nimic şi continuându-şi, în altă parte, mişcările sale. Am încercat până unde se poate una ca asta, şi am tăiat viermişorul, ba, mai bine, viermişorii, în multe părţi: aşa se mişcau toţi, încât, dacă nu noi am fi făcut-o pe asta şi dacă nu se vedeau rănile proaspete, îi credeam născuţi tot atâţia aparte şi că-şi trăia fiecare traiul.

63. Dar mă tem să-ţi zic, acum, ţie ceea ce le-am zis lor, atunci, cum mă priveau atenţi, acelor adolescenţi, căci am înaintat de-acum atâta de mult, încât, dacă nu-ţi voi răspunde ţie altfel, ceea ce, probabil, vine în sprijinul cauzei mele, atâta de marea noastră încordare, întărită printr-o atâta de lungă discuţie, s-ar putea părea c-a sucombat, străpunsă de un singur viermişor. Lor le-am dat, atunci, sfatul să-şi urmeze cursul studiilor lor, precum începură, întrucât, aşa, ei vor ajunge cândva să le caute mai oportun şi să le-nveţe pe-acestea, de s-ar ivi ocazia. Dar de voi fi voit să ţi le expun pe cele ce le-am discutat, după plecarea lor, cu Alypiu, cum şi unul şi altul dintre noi, fiecare pe măsura sa, îşi imagina, conjectura şi întreba, ar fi de zis de către noi cu multul mai multe decât câte s-au zis încă de la-nceputul acestei dispute, prin atâtea întortocheri şi ocolişuri: totuşi, nu voi tăcea faţă de tine ceea ce simt. Dacă nu mi-ar fi fost cunoscute, încă de pe-atunci, multe despre corp, despre spiţa ce-i este-ntru sine corpului, despre loc, despre timp, despre mişcare, care sunt atotsubtil şi atotabstrus discutate, din cauza înseşi chestiunii de faţă, aş înclina să le dau cununa celor ce zic cumcă sufletul este corp. Dreptaceea, te sfătuiesc, pe cât pot, iarăşi şi iarăşi, să nu te precipiţi temerar nici asupra cărţilor, nici în disputele atotvorbăreţilor oameni şi încrezătorilor foarte întru aceste simţuri ale corpului, până ce nu-ţi îndrepţi şi-ţi întăreşti paşii, care conduc sufletul până la Dumnezeu Însuşi, să nu fii întors mai uşor, prin studii şi munci, decât prin inerţie şi certuri, de la acel atotsecret şi atotliniştit habitacul al minţii, faţă de care, acum, cât le locuieşte pe acestea, el, sufletul, este peregrin.

64. Acum, însă, primeşte, împotriva a ceea de către care, precum simt, eşti mult mişcat, nu ceea ce e, dintre multe, mai

sed quod brevius; neque quod mihi probabilius quam caetera, sed quod tibi aptius eligere potui. *E.* Dic, oro te, quam citissime potes. *A.* Primum illud dico, si maxime causa lateat, cur in concisione quorumdam corporum illa contingant, non continuo nos hoc uno ita perturbari oportere, ut tam multa quae superius luce clariora tibi visa sunt, falsa esse arbitremur. Fieri enim potest ut hujus rei **causa nos lateat, quae vel humanae naturae occultata est; vel sit alicui homini cognita, nec iste a nobis interrogari** possit; aut etiam hoc ingenio ipsi simus, ut satisfacere nobis interrogatus non possit. Numquidnam ex eo quidquid ex contraria parte firmissime didicimus, ac verissimum esse confitemur, labi nobis atque extorqueri decet? Atqui si illa maneant integra, quae interrogatus certa et indubia esse respondisti; nihil est quod istum vermiculum pueriliter metuamus, quanquam vivacitatis et numerositatis ejus causam non valeamus afferre. Si enim apud te de aliquo fixum immotumque constaret, quod esset vir bonus, eumque in latronum convivio quos persequerere deprehenderes, atque aliquo casu, antequam abs te interrogari posset, moreretur; quamlibet causam putares potius illius cum sceleratis conjunctionis atque convivii, etiamsi te semper lateret, quam scelus et societatem. Cur ergo non, cum tam multis argumentis superius editis, atque abs te firmissime comprobatis, planum tibi factum sit non loco animam contineri, atque ob hoc nullius talis esse quantitatis, qualem in corporibus cernimus, aliquam suspicaris esse causam, cur nonnullum animal concisum in omnibus partibus vivat; non eam tamen quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam si reperire non possumus, quaerenda nonne est potius vera, quam falsa credenda?

XXXII. - *Dissecto corpore anima non secatur. Frusta dissecti corporis vivere possunt, cum anima secta non sit. Deinceps de animae quantitate, ratione virtutis ac potentiae.*

robust, ci ceea ce-i mai scurt, şi nici mai probabil mie decât celelalte, ci ceea ce am putut alege mai apt ţie. **Ev.:** Zi, rogu-te, cât de-atotrepede poţi! **Aug.:** Întâi zic cumcă, dacă este, în general, ascunsă cauza pentru care, în tăierea anumitor corpuri, se-ntâmplă unele precum acelea, nu urmează neapărat că noi trebuie să fim, prin asta una, astfel perturbaţi, încât să socotim cumcă sunt false atâta de multele, care, mai nainte, ţie ţi s-au părut mai clare decât lumina. Se poate, de-altminteri, întâmpla să ne fie ascunsă nouă cauza acestui lucru, care, fie i-a fost ascunsă naturii umane, fie îi este cunoscută vreunui om, dar acesta nu poate fi întrebat de către noi, fie noi înşine suntem, încaltea, de un asemenea talent, încât, întrebat, să nu fie în stare să ne dea satisfacţie. Cade-se, oare, de asta, ca tot ceea ce am învăţat atotferm din partea contrară şi mărturisim că este atotadevărat să ne scape nouă şi să ne fie extorcat? Ei, bine, dacă rămân integre acelea, care, întrebat, ai răspuns cumcă sunt certe şi în afara oricărui dubiu, nu-i nimic de ce să ne temem pueril de acest viermişor, deşi nu suntem în stare să dovedim cauza vivacităţii şi numerozităţii lui. Încaltea, dacă ai fi adânc şi ferm convins despre cineva că-i un bărbat bun, şi l-ai surprinde la ospăţul hoţilor, pe care i-ai urmări, şi, printr-o-ntâmplare oarecare, ar muri, mai nainte să-l poţi întreba, ai socoti orice alta, mai degrabă decât crima şi complicitatea, cauza însoţirii şi ospăţului lui dimpreună cu scelerаţii, chiar dacă ţi-ar rămâne pururi ascunsă. Cum, prin urmare, ţi-e limpede, prin atâta de multe argumente, înfăţişate mai nainte şi comprobate de către tine, faptul că sufletul nu-i conţinut locului, şi, prin asta, nu-i este proprie nici o astfel de cantitate, de care vedem în corpuri, de ce să nu presupui cumcă există o cauză anume, cu aceea, totuşi, că sufletul va fi putut fi tăiat dimpreună cu corpul, datorită căreia un anume animal, tăiat, trăieşte întru toate bucăţile. Pe care, dacă n-o putem descoperi, nu-i, oare, mai degrabă, de căutat adevărata, decât de crezut falsa?

XXXII. - *Disecându-se corpul, sufletul nu se secţionează. Bucăţile corpului disecat pot să trăiască, deşi sufletul nu este secţionat. În continuare, despre cantitatea sufletului prin raţiunea virtuţii şi puterii.*

65. Deinde quaero abs te, utrum putes in verbis nostris aliud esse ipsum sonum, aliud quod sono significatur. *E.* Ego utrumque idem puto. *A.* Dic mihi ergo, sonus ipse unde procedat cum loqueris. *E.* Quis dubitet a me procedere? *A.* Abs te ergo sol procedit, dum nominas solem? *E.* De sono me, non de re ipsa interrogasti. *A.* Aliud ergo sonus est, aliud res quam significat sonus: tu autem utrumque idem esse dixeras. *E.* Age, jam concedo aliud esse significantem sonum, aliud rem quae significatur. *A.* Dic ergo, utrum posses gnarus latinae linguae nominare in loquendo solem, si non intellectus solis praecederet sonum. *E.* Nullo modo possem. *A.* Quid? antequam ipsum nomen de ore procedat, si volens id enuntiare aliquandiu te in silentio teneas; nonne in tua cogitatione manet, quod expressa voce alius auditurus est? *E.* Manifestum est. *A.* Quid? cum ipse sol tantae sit magnitudinis, num illa notio ejus, quam cogitatione ante vocem **[Col. 1072]** tenes, aut longa, aut lata, aut quid ejusmodi videri potest? *E.* Nullo modo.

66. *A.* Age, jam dic mihi: cum ore ipsum nomen erumpit tuo, atque id ego audiens solem cogito, quem tu ante vocem et cum ipsa voce cogitasti, et nunc fortasse ambo cogitamus; nonne tibi videtur nomen ipsum veluti accepisse abs te significationem, quam ad me per aures deportaret? *E.* Videtur. *A.* Cum ergo nomen ipsum sono et significatione constet, sonus autem ad aures, significatio ad mentem pertineat; nonne arbitraris in nomine, velut in aliquo animante, sonum esse corpus, significationem autem quasi animam soni? *E.* Nihil mihi videtur similius. *A.* Attende nunc, utrum nominis sonus per litteras dividi possit, cum anima ejus, id est significatio, non possit. Siquidem ipsa est quam paulo ante in nostra cogitatione nec latam nec longam respondisti tibi videri. *E.* Prorsus assentior. *A.* Quid, cum per litteras singulas sonus ille dividitur, videtur tibi significationem illam retinere? *E.* Quomodo possunt singulae litterae significare, quod nomen quod ex his confit, significat? *A.* At cum, perdita significatione discerptus in

65. Caut, apoi, să aflu de la tine dacă socoţi tu, sau nu, cumcă, întru cuvintele noastre, una-i sonul însuşi, alta, ceea ce-i semnificat prin son. **Ev.:** Eu le socot totuna pe amândouă. **Aug.:** Zi-mi tu mie, aşadar, sonul însuşi de unde purcede, el, când vorbeşti? **Ev.:** Cine să se-ndoiască, oare, cumcă de la mine purcede? **Aug.:** De la tine purcede, deci, soarele, când tu numeşti soarele? **Ev.:** Despre son m-ai întrebat, nu despre lucrul însuşi. **Aug.:** Una este, deci, sonul, alta, lucrul, pe care-l semnifică sonul: tu, însă, ai zis că-s totuna amândouă. **Ev.:** Haide, conced, acum, cumcă una-i sonul semnificant, alta, lucrul ce-i semnificat. **Aug.:** Zi, prin urmare, dacă tu, cunoscător al limbii latine, vorbind, ai putea numi soarele, dacă înţelesul soarelui n-ar preceda sonul. **Ev.:** În nici un mod n-aş putea. **Aug.:** Ce, mai nainte ca numele însuşi să purceadă din gură, dacă, voind să-l enunţi, te-ai menţine câtva în tăcere, nu rămâne, oare, întru cugetarea ta, ceea, ce, rostit clar cu vocea, va să audă altul? **Ev.:** E-nvederat. **Aug.:** Ce, cum soarele însuşi este de-o atâta magnitudine, noţiunea aceea a lui, pe care o deţii cu cugetarea, poate, ea, oare, părea fie lungă, fie lată, fie orice alta de felul acesta? **Ev.:** În nici un mod.

66. **Aug.:** Haide, zi-mi tu, acum, mie, când numele însuşi îţi iese din gură, iar eu, auzindu-l, cuget soarele, pe care tu, înaintea vocii şi dimpreună cu vocea însăşi, l-ai cugetat, şi, acum, poate, îl cugetăm amândoi, nu ţi se pare, oare, ţie cumcă numele însuşi a primit oarecum de la tine semnificaţia, pe care ar aduce-o, prin urechi, la mine. **Ev.:** Mi se pare. **Aug.:** Cum, aşadar, numele însuşi consistă din son şi semnificaţie, sonul, însă, aparţine de urechi, semnificaţia, de minte, nu socoţi tu, oare, cumcă, în nume, precum într-un însufleţit oarecare, sonul este corpul, semnificaţia, însă, cvasisufletul sonului? **Ev.:** Nimic nu mi se pare mai similar. **Aug.:** Ia, acum, aminte dacă se poate, sau nu, ca sonul numelui să fie-mpărţit pe litere, pe când sufletul lui, semnificaţia adică, nu se poate. Dat fiind că ea însăşi este aceea, despre care ai spus, mai nainte, că ţie nu ţi se pare, în cugetarea noastră, nici lată, nici lungă. **Ev.:** Asimt absolut. **Aug.:** Ce, cum sonul acela se-mparte pe litere-aparte, pare-ţi-se ţie cumcă este reţinută acea semnificaţie? **Ev.:** În ce mod pot literele aparte să semnifice ceea ce semnifică numele, care-i alcătuit din ele? **Aug.:** Dar, cum sonul a fost

litteris sonus est; num aliud putas esse factum, quam dilaniato corpore discessisse animam, et quasi mortem quamdam nominis contigisse? *E.* Non solum assentior, sed ita libenter, ut nihil me magis in hoc sermone delectaverit.

67. *A.* Si ergo satis perspexisti in hac similitudine, quomodo possit dissecto corpore anima non secari; accipe nunc quomodo frusta ipsa corporis, cum anima secta non sit, vivere possint. Jam enim concessisti, et recte, ut opinor, significationem quae quasi anima soni est, dum nomen editur, per seipsam nullo pacto dividi posse, cum ipse sonus, quod velut corpus ejus est, possit. Sed in solis nomine ita soni est facta divisio, ut nulla pars ejus significationem aliquam retineret. Itaque illas litteras, dilacerato corpore nominis, tanquam exanima membra, id est, significatione carentia, considerabamus. Quamobrem si aliquod nomen invenerimus, quod divisum queat etiam singulis partibus quidpiam significare; concedas oportet, non omnimodam veluti mortem tali praecisione factam esse, cum tibi membra separatim considerata quodlibet significantia et quasi spirantia videbuntur. *E.* Concedam omnino, et ut jam idipsum sones, flagito. *A.* Accipe: nam dum viciniam solis attendo, de cujus nomine superius egimus, Lucifer mihi occurrit; qui profecto inter secundam et tertiam syllabam scissus nonnihil priore parte significat, cum dicimus, Luci, et ideo in hoc plusquam dimidio corpore nominis vivit. Extrema etiam pars habet animam: nam cum ferre aliquid juberis, hanc audis. Qui enim posses obtemperare, si quis tibi diceret, Fer codicem, si nihil significaret Fer? quod cum additur Luci, Lucifer sonat, et significat stellam; cum autem demitur, nonnihil significat, et ob hoc quasi retinet vitam.

68. Cum autem locus et tempus sit, quibus omnia quae sentiuntur occupantur, vel potius quae occupant; quod oculis sentimus, per locum; quod auribus, per [**Col. 1073**] tempus dividitur. Ut enim vermiculus ille plus loci

îmbucătăţit în litere, pierzându-se semnificaţia, socoţi tu, oare, că s-a făcut alta, decât că, sfâşiat fiind corpul, s-a depărtat sufletul şi a survenit o anume cvasimoarte a numelui? **Ev.:** Nu numai că asimt, ci, aşa de cu plăcere, cum nimic nu mă va fi delectat mai mult, în această discuţie.

67. **Aug.:** Dacă, prin urmare, ai întrezărit îndesat, în această similitudine, în ce mod se poate ca, disecat fiind corpul, sufletul să nu fie secţionat, ia, acum, aminte în ce mod pot să trăiască înseşi bucăţile corpului, în timp ce sufletul nu este secţionat. Căci ai conces deja, şi, pe drept, precum socot, cumcă semnificaţia, care-i cvasisufletul sonului, nu poate fi, cât timp se rosteşte numele, în nici un mod, împărţită prin sine însăşi, pe când sonul însuşi, care este cvasicorpul său, poate. Dar, întru numele soarelui[34], aşa este făcută-mpărţirea, încât nici o parte a sa să nu reţină o semnificaţie oarecare. Şi, aşa, sfâşiat fiind corpul numelui, pe acele litere le consideram precum pe nişte membre neînsufleţite, adică, lipsite de semnificaţie. Dreptaceea, dacă vom fi găsit un anume nume, care, împărţit, să poată semnifica în vreun fel şi chiar prin fiecare parte aparte, se cade să concezi cumcă, printr-o atare tăietură, n-a survenit chiar absolută moartea, cum, considerate separat, membrele ţi se vor părea semnificând ceva anume şi cvasirespirânde. **Ev.:** Voi concede absolut, şi stăruiesc să-l rosteşti, acum, pe el însuşi. **Aug.:** Ascultă, căci, cum mă uit în vecinătatea soarelui, despre al cărui nume am vorbit mai nainte, îmi ocură **Lucifer,** care, negreşit, tăiat între a doua şi a treia silabă, semnifică, el, ceva, cum zicem **Luci**, şi de aceea, prin această mai mult decât jumătatea de corp al numelui trăieşte. Chiar şi ultima parte are suflet, căci, cum vei fi poruncit să fie adus ceva, pe asta[34] o auzi. Altminteri, în ce mod ai putea să te supui, dacă cineva ţi-ar zice: „Fer codicem", dacă n-ar însemna nimic „fer"; care, când i se adaugă „luci", sună **Lucifer** şi semnifică steaua; când, însă, i se-ndepărtează, semnifică altceva, şi, din această cauză, cvasireţine viaţa.

68. Cum, însă, locul şi timpul sunt cele prin care sunt ocupate toate cele ce sunt simţite, sau, mai degrabă, care ocupă, ceea ce simţim cu ochii se divide prin loc, ceea ce, cu urechile, prin timp. Precum acel viermişor ocupa, încaltea, mai mult loc totul decât o

totus, quam pars ejus occupabat; ita majorem temporis moram tenet, cum Lucifer dicitur, quam si Luci tantummodo diceretur. Quare si hoc significatione vivit in ea diminutione temporis, quae diviso illo sono facta est, cum eadem significatio divisa non sit (non enim ipsa per tempus distendebatur, sed sonus); ita existimandum est, secto vermiculi corpore, quanquam in minore loco pars eo ipso quo pars erat viveret, non omnino animam sectam, nec loco minore minorem esse factam, licet integri animantis membra omnia per majorem locum porrecta simul possederit. Non enim locum ipsa, sed corpus quod ab eadem agebatur, tenebat: sicut illa significatio non distenta per tempus, omnes tamen nominis litteras suas moras ac tempora possidentes, velut animaverat atque compleverat. Hac similitudine interim contentus sis peto, qua te sentio delectatum. Quae autem subtilissime de hoc disputari possunt, ita ut non similitudinibus quae plerumque fallunt, sed rebus ipsis satis fiat, ne in praesentia exspectes: nam et concludendus est tam longus sermo, et multis aliis quae tibi desunt, animus ad haec intuenda et dispicienda praecolendus est, ut possis intelligere liquidissime, utrum quod a quibusdam doctissimis viris dicitur, ita sese habeat, animam per seipsam nullo modo, sed tamen per corpus posse partiri.

69. Nunc accipe a me, si voles, vel potius recognosce per me, quanta sit anima non spatio loci ac temporis, sed vi ac potentia: nam ita si meministi, propositum ac distributum jamdiu nobis est. De numero vero animarum, nescio quid tibi respondeam, cum hoc ad istam quaestionem pertinere putaveris: citius enim dixerim non esse omnino quaerendum, aut certe tibi nunc differendum, quam vel numerum ac multitudinem non pertinere ad quantitatem, vel tam involutam quaestionem modo a me tibi posse expediri. Si enim dixero unam esse animam, conturbaberis, quod in altero beata est, in altero misera; nec una res simul et beata et misera potest esse. Si unam simul et multas dicam esse, ridebis; nec mihi facile, unde

parte a lui, aşa ţine o durată mai mare de timp, când se rosteşte **Lucifer,** decât dacă s-ar rosti numai **luci.** Dreptacèea, dacă prin această semnificaţie trăieşte în acea diminuţie a timpului, care s-a făcut prin împărţirea acelui son, cum însăşi semnificaţia n-a fost împărţită (întrucât nu ea însăşi se întindea prin timp, ci sonul), aşa, e de presupus că, tăiat fiind corpul viermişorului, deşi partea, prin faptul însuşi că era parte, trăia într-un loc mai mic, sufletul n-a fost absolut deloc tăiat şi nici n-a devenit mai mic printr-un loc mai mic, deşi va fi posedat totodată membrele însufleţitului integru, întinse printr-un loc mai mare. De-altminteri, nu el însuşi deţinea locul, ci corpul, care era pus în mişcare de către el însuşi, precum acea semnificaţie, nedesfăşurată prin timp, însufleţea oarecum şi umplea, totuşi, toate literele numelui, posedându-şi duratele şi timpii loruşi. Prin această similitudine, de care te simt delectat, îţi cer să fii, deocamdată, mulţumit. Cele ce pot fi, încaltea, atotsubtil disputate despre asta, aşa, încât, nu prin similitudini, care, de cele mai multe ori, înşală, ci prin lucrurile însele să fie de saţ, să nu le aştepţi, în cele de faţă, căci e de-ncheiat o atâta de lungă discuţie, şi şí trebuie precultivat spiritul tău cu multe altele ce-ţi lipsesc, spre a le intui şi distinge pe acestea, ca să poţi înţelege atotlimpede dacă aşa se prezintă în sine ceea ce se zice de către unii bărbaţi atotdocţi, cumcă sufletul nu se poate, în nici un mod, împărţi prin sine însuşi, şi, totuşi, prin corp se poate[55].

69. Acum primeşte de la mine, de vrei, sau recunoaşte prin mine, cât este sufletul, nu prin spaţiul locului sau al timpului, ci prin virtute şi putere, căci aşa, dacă-ţi aminteşti, ne-am propus de la-nceput şi aşa am făcut distribuţia. Despre numărul sufletelor, însă, nu ştiu ce ţi-aş putea răspunde, cum vei fi socotit cumcă asta ţine de chestiunea aceasta, căci, voi fi zis, mai degrabă, cumcă nu trebuie absolut deloc căutat[56], sau, desigur, că trebuie s-o laşi la o parte, decât că fie numărul şi multitudinea nu aparţin de cantitate, fie că o atâta de-ncâlcită chestiune poate să-ţi fie, acum, descâlcită de către mine. Dacă voi fi zis, încaltea, cumcă sufletul este unul, te vei fi tulburat că în unul este fericit, în altul, nefericit, şi nici un lucru nu poate să fie fericit şi nefericit totodată. Dacă voi zice cumcă sunt totodată unul şi multe, vei râde, şi nici mie nu-mi va

tuum risum comprimam, suppetit. Sin multas tantummodo esse dixero, ipse me ridebo, minusque me mihi displicentem, quam tibi, perferam. Audi ergo quod ex me bene te audire posse polliceor; quod vero aut ambobus, aut alteri nostrum ita onerosum est, ut fortasse opprimat, ne subire aut imponere velis. *E.* Cedo prorsus, et quod tibi congruenter mecum videtur agi posse, quantum valeat anima, exspecto ut exponas.

XXXIII. - *Vis animae in corpore, in seipsa, et apud Deum, septem ejus magnitudinis gradus constituit.*

PRIMUS GRADUS ANIMAE

70. *A.* O utinam doctissimum aliquem, neque id tantum, sed etiam eloquentissimum, et omnino sapientissimum, perfectumque hominem de hoc ambo interrogare possemus! Quonam ille modo quid anima in corpore valeret, quid in seipsa, quid apud Deum cui mundissima proxima est et in quo habet summum atque omne bonum suum, dicendo ac disputando explicaret! Nunc autem **[Col. 1074]** cum mihi ad hanc rem desit alius, audeo tamen tibi non deesse: sed hoc mercedis est, quod dum, quid valeat anima, indoctus expedio; quid ipse valeam securus experior. In primis tamen tibi amputem latissimam quamdam et infinitam exspectationem, ne me de omni anima dicturum putes, sed tantum de humana, quam solam curare debemus, si nobismetipsis curae sumus. Haec igitur primo, quod cuivis animadvertere facile est, corpus hoc terrenum atque mortale praesentia sua vivificat; colligit in unum, atque in uno tenet, diffluere atque contabescere non sinit; alimenta per membra aequaliter, suis cuique redditis, distribui facit; congruentiam ejus modumque conservat, non tantum in pulchritudine, sed etiam in crescendo atque gignendo. Sed haec etiam homini cum arbustis communia videri queunt: haec enim etiam dicimus vivere, in suo vero quidque illorum genere custodiri, ali, crescere, gignere videmus atque fatemur.

sări ușor în ajutor de unde să-ți potolesc râsul. Dacă voi fi zis că sunt pur și simplu multe, voi râde eu însumi de mine, și mă voi pate mai puțin, displăcându-mi eu însumi mie, decât ție. Ascultă, prin urmare, ceea ce-ți promit că tu poți auzi bine de la mine: nu căuta să i ne supui, sau să ne impui ceva, ce, fie pentru amândoi, fie pentru unul dintre noi, este atâta de oneros, încât, poate, deprimă. **Ev.:** Cedez cu totul și aștept să expui, pe cât ți se pare ție că poți vorbi congruent cu mine, cât e de-n putere sufletul.

XXXIII. - *Puterea sufletului în corp, în sine însuși și la Dumnezeu constituie cele șapte trepte ale magnitudinii lui.*

PRIMA TREAPTĂ A SUFLETULUI

70. **Aug.:** O, de-am putea amândoi să-l întrebăm despre asta pe-un om anume atotdoct, și nu doar atât, ci chiar atotelocvent și absolut atotînțelept și perfect! Cum ne-ar mai explica el, rostind și disputând, de cât e-n putere sufletul în corp, cât întru sine însuși, cât față cu Dumnezeu, Cui, atotcurat, îi este proximul și întru Carele are supremul și tot binele său! Acum, însă, cum la acel lucru mie îmi lipsește acel cineva, cutez, totuși, să nu-ți lipsească ție: dar există această răsplată, că, în timp ce, neștiutor, expun de ce-i sufletul în stare, mă pun sigur la-ncercare de ce-s eu însumi în stare. Mai întâi de toate, îți micșorez atotmarea anume și infinita așteptare, să nu socoți că eu va să vorbesc despre tot sufletul, ci numai despre cel omenesc, singurul de care trebuie să avem grijă, dacă ne purtăm nouă înșine grija. El, așadar, întâi, ceea ce-i este oricui ușor să bage de seamă, vivifică, prin prezența sa, acest corp pământesc și muritor; îl adună-n una, și-l ține-n una, și nu îngăduie să se reverse și să se risipească; face ca alimentele să fie distribuite prin mădulare, dându-i fiecăruia ce i se cuvine; îi conservă congruența lui și măsura, nu numai întru frumsețe, ci chiar și-n creștere și procreare. Dar acestea îi pot fi văzute comune omului cu plantele, căci și ele zicem că trăiesc, și vedem și recunoaștem că, -ntr-adevăr, se păstrează fiecare în genul său, se hrănesc, cresc, nasc.

SECUNDUS GRADUS ANIMAE

71. Ascende itaque alterum gradum, et vide quid possit anima in sensibus, ubi evidentior manifestiorque vita intelligitur. Non enim audienda est nescio quae impietas rusticana plane, magisque lignea quam sunt ipsae arbores quibus pratrocinium praebet, quae dolere vitem quando uva decerpitur, et non solum sentire ista cum caeduntur, sed etiam videre atque audire credit: de quo errore sacrilego alius est disserendi locus. Nunc quod instituera m, intende quae sit vis animae in sensibus, atque in ipso motu manifestioris animantis, quorum nobis cum iis quae radicibus fixa sunt, nulla potest esse communio. Intendit se anima in tactum, et eo calida, frigida, aspera, lenia, dura, mollia, levia, gravia sentit atque discernit. Deinde innumerabiles differentias saporum, odorum, sonorum, formarum, gustando, olfaciendo, audiendo videndoque dijudicat. Atque in iis omnibus ea quae secundum naturam sui coporis sunt, adsciscit atque appetit; rejicit fugitque contraria. Removet se ab his sensibus certo intervallo temporum, et eorum motus quasi per quasdam ferias reparans, imagines rerum quas per eos hausit, secum catervatim et multipliciter versat, et hoc totum est somnus et somnia. Saepe etiam gestiendo ac vagando facilitate motus delectatur, et sine labore ordinat membrorum concordiam; pro copulatione sexus agit quod potest, atque in duplici natura, societate atque amore molitur unum. Fetibus non jam gignendis tantummodo, sed etiam fovendis, tuendis alendisque conspirat. Rebus inter quas corpus agit, et quibus corpus sustentat, consuetudine sese innectit, et ab eis quasi membris aegre separatur: quae consuetudinis vis etiam sejunctione rerum ipsarum atque intervallo temporis non discissa, memoria vocatur. Sed haec rursus omnia posse animam etiam in bestiis nemo negat.

A DOUA TREAPTĂ A SUFLETULUI

71. Urcă, aşa, treapta a doua şi ia aminte ce poate sufletul în simţuri, unde viaţa se înţelege mai clar şi mai învederat. Nu-i, încaltea, de ascultat nu ştiu care impietate, ţărănească de-a dreptul, şi mai de lemn decât sunt înşişi arborii, cărora le oferă protecţia, care crede cumcă pe viţa de vie o doare, când se culeg strugurii, şi nu numai că acestea simt, când sunt tăiate, dar şi că văd şi aud, eroare sacrilegă, despre care altul e locul de-a vorbi[57]. Acum, precum am hotărât, ia aminte care-i puterea sufletului în simţuri şi întru însăşi mişcarea mai învederat însufleţitului, datorită cărora nu poate exista nici o comuniune între noi şi cele ce-s fixate prin rădăcini. Se încordează sufletul întru tact, şi prin el simte şi discerne caldele, recile, asprele, netedele, durele, moile, uşoarele, grelele. Apoi, nenumăratele diferenţe ale gusturilor, mirosurilor, sunetelor, formelor, le dejudecă gustând, mirosind, auzind, văzând. Şi, întru toate acestea, şi le-nsuşeşte şi le doreşte pe cele ce-s conform naturii corpului său şi le respinge şi fuge de contrarii. Se depărtează pe sine de la aceste simţuri, într-un cert interval al timpilor, şi, refăcând, ca şi printr-o vacanţă anume, mişcările lor şi imaginile lucrurilor, pe care le-a sorbit prin ele, le frământă, îngrămădit şi felurit, cu sine însuşi, şi toată asta-s somnul şi visele. Adesea, chiar jucându-se şi hoinărind, se delectează cu facilitatea mişcării şi, fără de muncă, rânduieşte concordia mădularelor; face ceea ce poate în favoarea copulării sexelor şi, în natura în două împărţită, produce, prin împreunare şi amor, una[58]. Concură nu numai la naşterea feţilor, ci şi la menţinerea vie, proteguirea şi nutrirea lor. Se leagă prin consuetudine de lucrurile-ntre care mână corpul şi prin care susţine corpul şi, cvasimembre, se separă greu de ele: care putere a consuetudinii, neîndepărtată chiar şi prin îndepărtarea lucrurilor înseşi, nici prin intervalul timpului, se numeşte memorie. Dar nimenea nu neagă cumcă pe toate acestea le poate face sufletul chiar şi întru bestii.

Tertius gradus animae

72. Ergo attollere in tertium gradum, qui jam est homini proprius, et cogita memoriam non consuetudine inolitarum, sed animadversione atque signis **[Col. 1075]** commendatarum ac retentarum rerum innumerabilium, tot artes opificum, agrorum cultus, exstructiones urbium, variorum aedificiorum ac moliminum multimoda miracula; inventiones tot signorum in litteris, in verbis, in gestu, in cujuscemodi sono, in picturis atque figmentis; tot gentium linguas, tot instituta, tot nova, tot instaurata; tantum librorum numerum, et cujuscemodi monumentorum ad custodiendam memoriam, tantamque curam posteritatis; officiorum, potestatum, honorum dignitatumque ordines, sive in familiis, sive domi militiaeque in republica, sive in profanis, sive in sacris apparatibus; vim ratiocinandi et excogitandi, fluvios eloquentiae, carminum varietates, ludendi ac jocandi causa milleformes simulationes, modulandi peritiam, dimetiendi subtilitatem, numerandi disciplinam, praeteritorum ac futurorum ex praesentibus conjecturam. Magna haec et omnino humana. Sed est adhuc ista partim doctis atque indoctis, partim bonis ac malis animis copia communis.

Quartus gradus animae

73. Suspice igitur atque insili quarto gradui, ex quo bonitas incipit, atque omnis vera laudatio. Hinc enim anima se non solum suo, si quam universi partem agit, sed ipsi etiam universo corpori audet praeponere, bonaque ejus bona sua non putare, atque potentiae pulchritudinique suae comparata discernere atque contemnere: et inde quo magis se delectat, eo magis sese abstrahere a sordibus, totamque emaculare ac mundissimam reddere et comptissimam; roborare se adversus omnia, quae de proposito ac sententia dimovere moliuntur; societatem humanam magni pendere, nihilque velle alteri quod sibi nolit accidere; sequi auctoritatem ac praecepta sapientium, et per haec

A treia treaptă a sufletului

72. Înalţă-te, aşadar, pe a treia treaptă, care-i este, de-acum, proprie omului, şi cugetă tu memoria nenumăratelor lucruri, nu prin consuetudine imprimate, ci încredinţate şi reţinute prin observare şi semne: atâtea artele făurarilor, cultura ogoarelor, înălţarea oraşelor, minunăţiile felurite ale diferitelor edificii şi monumente, invenţiunile atâtor semne, în scrieri, cuvinte, gesturi, în sonul de orice fel, în picturi şi-n sculpturi, atâtea limbile ginţilor, atâtea norme, atâtea noutăţi, atâtea restaurări, atâta numărul cărţilor şi al monumentelor de orice fel, în scopul custodirii amintirii, şi atâta grija pentru posteritate; atâtea rânduielile oficiilor, potestăţilor, onorurilor şi demnităţilor, fie în familii, fie, în timp de pace ori de război, în republică, fie în ceremoniile profane, fie în cele sacre, puterea de-a raţiona şi excugeta, fluviile elocvenţei, varietăţile poeziilor, simulaţiunile, în mii de forme, în scopul jocului şi glumei, ingeniozitatea modulării[59], subtilitatea măsurii, disciplina numărării, conjectura, dintru cele prezente, a trecutelor şi viitoarelor. Dar aceasta le este încă avere comună, pe de o parte învăţaţilor şi neînvăţaţilor, pe de altă parte, bunelor şi relelor spirite.

A patra treaptă a sufletului

73. Ridică-ţi, aşadar, privirile şi sari pe treapta a patra, de la care începe bunătatea şi toată adevărata laudă. De-aci, sufletul îndrăzneşte, dacă o face ca parte importantă a universalului, să i se prepună pe sine nu numai corpului său, ci însuşi întregului univers corporal, şi să nu creadă bunurile acestuia, bunuri ale sale, şi să le discearnă şi, comparate cu puterea şi frumseţea sa, să le dispreţuiască: şi, cu cât se-ncântă mai mult pe sine dintru astea, cu atât mai mult să se abstragă pe sine de la cele sordide şi să se purifice totul şi să se facă atotcurat şi atotînfrumseţat; să se-ntărească-mpotriva tuturora care se sforţează să-l îndepărteze de la scop şi sentinţă; să pună mare preţ pe societatea omenească şi să nu voiască să i se întâmple altuia nimic ce nu voieşte să i se întâmple sieşi; să urmeze autoritatea şi preceptele înţelepţilor şi să

loqui sibi Deum credere. In hoc tam praeclaro actu animae inest adhuc labor, et contra hujus mundi molestias atque blanditias magnus acerrimusque conflictus. In ipso enim purgationis negotio subest metus mortis saepe non magnus, saepe vero vehementissimus: non magnus tum cum robustissime creditur (nam videre hoc utrum sit verum, non nisi perpurgatae animae licet) tanta Dei providentia justitiaque gubernari omnia, ut nulli mors inique accidere possit, etiamsi eam forte iniquus intulerit. Vehementer autem formidatur mors in hoc jam gradu, cum et illud eo creditur infirmius, quo sollicitius quaeritur; et eo ipso minus videtur, quo tranquillitas propter metum minor est, investigandis obscurissimis rebus pernecessaria. Deinde quo magis magisque sentit anima, eo ipso quo proficit, quantum intersit inter puram et contaminatam; eo magis timet, ne, deposito isto corpore, minus eam possit Deus quam seipsa ferre pollutam. Nihil autem difficilius quam et metuere mortem, et ab illecebris hujus mundi, sicut pericula ipsa postulant, temperare. Tanta est tamen anima, ut etiam hoc possit adjuvante sane justitia summi et veri Dei, qua haec universitas sustentatur et regitur; qua etiam factum est, ut non modo sint omnia, sed ita sint, ut omnino melius esse non possint. Cui **[Col. 1076]** sese in opere tam difficili mundationis suae adjuvandam et perficiendam piissime tutissimeque committit.

Quintus gradus animae

74. Quod cum effectum erit, id est, cum fuerit ab omni tabe anima libera maculisque diluta, tum se denique in seipsa laetissime tenet, nec omnino aliquid metuit sibi aut ulla sua causa quidquam angitur. Est ergo iste quintus gradus: aliud est enim efficere, aliud tenere puritatem; et alia prorsus actio qua se inquinatam redintegrat, alia qua non patitur se rursus inquinari. In hoc gradu omnifariam concipit quanta sit: quod cum conceperit, tunc vero ingenti

creadă cumcă prin acestea Dumnezeu îi vorbeşte sieşi. În acest act, atât de minunat, al sufletului, mai este încă, întru sine, munca, şí marele şi atotacutul conflict împotriva neplăcerilor şi plăcerilor lumii acesteia. De-altminteri, întru însuşi actul purgaţiunii, subzistă, de multe ori nu mare, de multe ori, însă, atotvehementă, teama de moarte: nu mare, atunci, când se crede atotrobust (căci a vedea dacă asta este, sau nu, adevărat, nu-i este datul decât numai şi numai sufletului purgat) cumcă toate sunt guvernate de atâta de marea providenţă a lui Dumnezeu şi justiţie, încât nimănui nu-i poate surveni pe nedrept moartea, chiar dacă o va fi provocat pe ea un nedrept. Este temută, însă, vehement moartea, încă pe această treaptă chiar, când şi faptul e cu atât mai slab crezut, cu cât e mai neliniştit căutat, şi-i şi văzut cu atât mai puţin, cu cât, din cauza temerii, liniştea, absolut necesară întru investigarea lucrurilor atotobscure, este mai mică. Apoi, prin însuşi faptul că **înaintează, cu cât mai multul şi mai multul simte sufletul cât de mare deosebire este între sine, curat şi contaminat, cu atât mai** multul se teme ca, părăsind acest trup, să nu cumva, pe el, polutul, să-l poată pate mai puţin Dumnezeu, decât se pate el însuşi. Nimic nu-i, însă, mai dificil, decât, şí a te teme de moarte, şí a te tempera, precum o postulează pericolele însele, de la ademenirile lumii acesteia. Atâta este, însă, sufletul, încât s-o poată chiar şi pe asta, ajutându-l, desigur, justiţia supremului şi adevăratului Dumnezeu, prin care este susţinută şi împărăţită această universalitate; **prin** care încă s-a făcut, nu numai că sunt toate, ci că sunt astfel, **încât** nu pot absolut deloc să fie mai bine. Cui i se-ncredinţează atotpios şi atotpur pe sine, spre-a-l ajuta şi desăvârşi întru lucrarea atâta de dificilă a purificării sale.

A cincea treaptă a sufletului

74. Ceea ce, cum se va fi făcut, când va fi fost, care-va-să-zică, **liber de toată putreziciunea** şi spălat de toate petele, atunci se **ţine, în fine, atotbucuros** întru sine însuşi, şi nici nu se mai teme **de absolut nimic pentru** sine, nici nu-l mai neliniştește nimic în privinţa cauzei sale. Aceasta este, aşadar, a cincea treaptă: una este, încaltea, a săvârşi, alta, a ţine puritatea: şi una-i, desigur, acţiunea prin care el, întinat, se reface total, şi absolut alta-i cea prin care nu suportă să se-ntineze iarăşi. Pe această treaptă concepe

quadam et incredibili fiducia pergit in Deum, id est, in ipsam contemplationem veritatis, et illud, propter quod tantum laboratum est, altissimum et secretissimum praemium.

Sextus gradus animae

75. Sed haec actio, id est, appetitio intelligendi ea quae vere summeque sunt, summus aspectus est animae, quo perfectiorem, meliorem rectioremque non habet. Sextus ergo erit iste gradus actionis: aliud est enim mundari oculum ipsum animae, ne frustra et temere aspiciat, et prave videat; aliud ipsam custodire atque firmare sanitatem; aliud jam serenum atque rectum aspectum in id quod videndum est, dirigere. Quod qui prius volunt facere quam mundati et sanati fuerint, ita illa luce reverberantur veritatis, ut non solum nihil boni, sed etiam mali plurimum in ea putent esse, atque ab ea nomen veritatis abjudicent, et cum quadam libidine et voluptate miserabili in suas tenebras, quas eorum morbus pati potest, medicinae maledicentes refugiant. Unde divino afflatu, et prorsus ordinatissime illud a Propheta dicitur: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis* (**Psal. L, 12**). Spiritus enim rectus est, credo, quo fit ut anima in veritate quaerenda deviare atque errare non possit. Qui profecto in ea non instauratur, nisi prius cor mundum fuerit, hoc est, nisi prius ipsa cogitatio ab omni cupiditate ac faece rerum mortalium sese cohibuerit et eliquaverit.

Septimus gradus animae

76. Jamvero in ipsa visione atque contemplatione veritatis, qui septimus atque ultimus animae gradus est; neque jam gradus, sed quaedam mansio, quo illis gradibus pervenitur; quae sint gaudia, quae perfructio summi et veri boni, cujus serenitatis atque aeternitatis afflatus, quid ego dicam? Dixerunt haec quantum dicenda esse judicaverunt, magnae quaedam et incomparabiles animae,

peste tot cât este, ceea ce, cum va fi conceput, atunci, se îndreaptă, într-adevăr, cu o imensă şi incredibilă încredere întru Dumnezeu, adică, întru însăşi contemplarea adevărului, şi a acelui, pentru care atât s-a muncit, atotînalt şi atotcert premiu.

A şasea treaptă a sufletului

75. Dar această acţiune, dorinţa, adică, de-a le înţelege pe cele ce cu adevărat şi suprem sunt, este suprema sufletului privire, decât care mai perfectă, mai bună şi mai dreaptă nu are. Aceasta va fi, aşadar, a şasea treaptă a acţiunii: una este, altminteri, pentru suflet, a-şi curăţi ochiul însuşi, să nu privească zadarnic şi temerar şi să vadă rău, alta, că el însuşi îşi custodeşte şi-şi întăreşte sănătatea, şi alta, încă, a-şi îndrepta, senină şi dreaptă, privirea întru ceea ce e de văzut. Ceea ce, cei ce voiesc s-o facă mai nainte de-a fi fost curăţiţi şi-nsănătoşiţi, aşa sunt trântiţi îndărăt de către mirifica lumină, încât nu doar că nu-i nimic bun, ci să socoată cumcă este mai mult rău în ea, şi să-i nege ei numele adevărului, şi să se refugieze, printr-o anume libidinoşenie şi voluptate mizerabilă, blestemând leacul, întru întunericul loruşi, pe care morbul lor poate să-l pată. De unde, prin inspiraţia divină şi atotrânduit se zice de către profet, atotcunoscutul: **Inimă curată zideşte întru mine, Dumnezeule, şi spiritul drept reînnoieşte-l întru cele dinlăuntru ale mele** (*Psal., L,* 5, 12). Căci spiritul drept este, cred, cel prin care se face ca spiritul să nu poată devia şi să nu se poată rătăci întru căutarea adevărului. Carele, desigur, nu se instaurează întru ea, decât numai dacă inima se va fi curăţit mai întâi, adică, numai dacă însăşi cugetarea se va fi înfrânat şi se va fi limpezit faţă cu toată cupiditatea şi drojdia lucrurilor muritoare.

A şaptea treaptă a sufletului

76. La urma urmei, întru însăşi vederea şi contemplarea adevărului, care este a şaptea şi ultima treaptă a sufletului, ci nici nu treaptă, încaltea, ci un anume mas, la care se ajunge prin acele trepte, ce să zic eu care-i sunt bucuriile, care-nfruptarea-mbucurării dintru supremul şi adevăratul bine, de-ale cărui seninătate şi eternitate-i inspirat? Zisu-le-au pe acestea, cât au judecat că sunt de zis, marile anume şi incomparabilele suflete, pe care,

quas etiam vidisse ac videre ista credimus. Illud plane ego nunc audeo tibi dicere, nos si cursum quem nobis Deus imperat, et quem tenendum suscepimus, constantissime tenuerimus, perventuros per Virtutem Dei atque Sapientiam ad summam illam causam, vel summum auctorem, vel summum principium rerum omnium, vel si quo alio modo res tanta congruentius appellari potest: quo intellecto, vere videbimus quam sint omnia sub sole vanitas vanitantium (**Eccle. I, 2**). Vanitas enim est fallacia, vanitantes autem vel falsi, vel fallentes, vel utrique [**Col. 1077**] intelliguntur. Licet tamen dignoscere quantum inter haec, et ea quae vere sunt, distet; et quemadmodum tamen etiam ista omnia Deo auctore creata sint, et in illorum comparatione nulla sint; per se autem considerata, mira atque pulchra. Tunc agnoscemus quam vera nobis credenda imperata sint, quamque optime ac saluberrime apud matrem Ecclesiam nutriti fuerimus, quaeve sit utilitas lactis illius quod apostolus Paulus parvulis se potum dedisse praedicavit (**I Cor. III, 2**): quod alimentum accipere cum quis matre nutritur, utilissimum est; cum jam grandis est, pudendum: respuere cum opus est, miserandum; reprehendere aliquando aut odisse, sceleris et impietatis: tractare autem ac dispensare commode, laudis et charitatis plenissimum est. Videbimus etiam naturae hujus corporeae tantas commutationes et vicissitudines, dum divinis legibus servit, ut etiam ipsam resurrectionem carnis, quae partim tardius, partim omnino non creditur, ita certam teneamus, ut certius nobis non sit, solem, cum occiderit, oriturum. Jam vero eos qui ad exemplum salutis nostrae ac primitias, a Filio Dei potentissimo, aeterno, incommutabili susceptum hominem, eumdemque natum esse de virgine, caeteraque hujus historiae miracula irrident, sic contemnemus, tanquam eos pueros, qui cum pictorem propositis tabulis, quas intueatur, pingentem viderint; non putent posse hominem pingi, nisi aliam picturam, qui pingit aspexerit. Tanta autem in contemplanda veritate voluptas est, quantacumque ex parte eam quisque contemplari potest,

fără-ndoială, le credem cumcă le-au văzut şi le văd pe acestea. Eu asta una-ndrăznesc să ţi-o zic, acum, ţie, de-a dreptul, cumcă noi, dacă vom fi ţinut atotneclintit cursul, pe care ni-l porunceşte nouă Dumnezeu şi **pe care l-am luat de ţinut asupra-ne**, va să ajungem prin Virtutea **şi Înţelepciunea lui Dumnezeu**, la suprem minunata cauză, sau **suprem autorul, sau supremul** principiu al tuturor lucrurilor, ori în orice alt mod poate fi numit mai congruent un lucru atâta de mare: prin care, înţelegându-l, vom vedea cu adevărat cât de mult sunt toate sub soare vanitatea vanitanţilor[60]. Vanitatea este, încaltea, înşelătorie, vanitoşii se înţeleg, însă, fie falşii, fie înşelătorii, fie, şi unii, şi alţii. Se cade, totuşi, a se distinge cât de mare deosebire există între acestea şi cele ce cu adevărat sunt, şi în ce mod, totuşi, până şi acestea toate au fost create, Dumnezeu fiind autorul, şi în comparaţie cu acelea sunt nule; considerate, însă, în sine, minunate şi frumoase. Atunci vom recunoaşte cât de adevărate ni s-au poruncit nouă de crezut şi cât de optim şi atotsalubru am fost nutriţi în maica Biserică, ori care este utilitatea laptelui aceluia, pe care Apostolul Pavel l-a predicat cumcă el l-a dat băutură pruncilor (*I Cor.* III, 2), aliment, pe care a-l primi fiecare, când este nutrit de către maică, este atotutil; când este deja mare, atotruşinos; **a-l critica vreodată sau** a-l urî este absolut pe deplin propriul **crimei şi impietăţii, a-l mânui** şi distribui potrivit, **al laudei şi charităţii. Vom vedea şi atâtea** comutaţiunile şi vicisitudinile naturii acesteia corporale, cât timp serveşte legilor divine, încât însăşi resurecţiunea cărnii, care, în parte, -i crezută mai târziu, în parte, nu-i absolut deloc crezută, o putem ţine atâta de certă, încât să nu ne fie nouă mai cert **cumcă, după ce va fi** apus, va să răsară iarăşi soarele. În fine, pe **cei ce iau în derâdere** faptul că, spre exemplu şi pârgă a mântuirii **noastre, a fost luat de** către Fiul atotputernicului, eternului, incomutabilului Dumnezeu, asupra sa omul şi că Însuşi Acelaşi s-a născut dintru Fecioara, şi celelalte miracole ale acestei istorii, îi vom dispreţui, întocmai ca pe acei copii, care, cum îl vor fi văzut pe un pictor pictând, după nişte tablouri, pe care şi le-a pus înainte, ca să le privească, nu cred că poate fi pictat omul, decât numai dacă cel ce pictează va fi privit o altă pictură. Atâta de mare este însă voluptatea întru contemplarea adevărului, din oricare parte-l poate cineva

tanta puritas, tanta sinceritas, tam indubitanda rerum fides, ut neque quidquam praeterea scisse se aliquando aliquis putet, cum sibi scire videbatur; et quo minus impediatur anima toti tota inhaerere veritati, mors quae antea metuebatur, id est ab hoc corpore omnimoda fuga et elapsio, pro summo munere desideretur.

XXXIV. - *Anima solus Deus melior, adeoque solus ei colendus est.*

77. Audisti quanta vis sit animae ac potentia: quod ut breviter colligam, quemadmodum fatendum est, animam humanam non esse quod Deus est; ita praesumendum, nihil inter omnia quae creavit, Deo esse propinquius. Ideoque divine ac singulariter in Ecclesia catholica traditur, *nullam creaturam colendam esse animae* (libentius enim loquor his verbis quibus mihi haec insinuata sunt), sed ipsum tantummodo rerum, quae sunt, omnium Creatorem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; id est incommutabile principium, incommutabilem sapientiam, incommutabilem charitatem, unum Deum verum atque perfectum, qui nunquam non fuerit, nunquam non erit, nunquam aliter fuerit, nunquam aliter erit; quo nihil sit secretius, nihil praesentius; qui difficile invenitur ubi sit, difficilius ubi non sit; cum quo esse non omnes **[Col. 1078]** possunt, et sine quo esse nemo potest: et si quid de illo incredibilius, convenientius tamen atque aptius homines dicere valemus. Hic ergo solus Deus animae colendus est, neque discrete, neque confuse. Quidquid enim anima colit ut Deum, necesse est ut melius esse, quam seipsam, putet. Animae autem natura nec terra, nec maria, nec sidera, nec luna, nec sol, nec quidquam omnino quod tangi, aut his oculis videri potest, non denique ipsum quod videri a nobis non potest, coelum melius esse credendum est. Imo haec omnia longe deteriora esse, quam est quaelibet anima, ratio certa convincit; si modo eam veri amatores ducentem per insolita quaedam, et ob hoc ardua, constantissime atque observantissime sequi audeant.

contempla, atâta, puritatea, atâta, sinceritatea, atâta de indubitabilă credința lucrurilor, încât nimenea **nu socoate cumcă a ştiut, cândva,** ceva în afara lui, când i se părea **lui că ştie, şi cu cât mai puțin este** împiedicat sufletul să i se **alipească, întreg, întregului adevăr,** moartea, care era, mai nainte, **temută, care-va-să-zică, fugă şi evadarea** dintru acest corp, este dorită ca supremă răsplată.

XXXIV. - *Decât sufletul numai Dumnezeu este mai bun şi, de aceea, trebuie singurul cultivat de către el.*

77. Ai auzit câtă este forța şi potența sufletului: ceea ce, ca să conclud pe scurt, după cum trebuie mărturisit cumcă sufletul omenesc nu este ceea ce este Dumnezeu, aşa-i de prezumat cumcă, dintre toate, pe câte le-a creat, el îi este cel mai apropiat lui Dumnezeu. Şi, de aceea, se-nvață divin şi singular, în Biserica catholică cumcă *nici o creatură nu trebuie cultivată de către suflet* (vorbesc mai cu plăcere prin aceste cuvinte, prin care mi-au fost mie insinuate acestea), ci numai şi numai El Însuşi, creatorul **tuturor lucrurilor ce sunt, de** la Carele, toate, prin Carele, **toate, întru Carele, toate; adică,** principiul incomutabil, incomutabila înțelepciune, incomutabila charitate, unul Dumnezeul adevărat şi perfect, Carele nu-i nicicând să nu fi fost, nu va fi nicicând că nu va fi, nicicând nu va fi fost altfel, nicicând nu va fi altfel, decât Carele nimic nu-i mai secret, nimic, mai prezent, Carele-i aflat cu greu unde este, mai cu greu, unde nu este, cu Carele a fi nu toți pot, fără de Carele a fi nimeni nu poate, şi tot ceea ce suntem noi, oamenii, în stare a zice despre El, mai incredibil, mai convenient, totuşi, şi mai apt. Acest singur Dumnezeu, aşadar, trebuie cultivat de către suflet, şi nici nu discret, şi nici nu confuz. Tot ceea ce cultivă sufletul ca Dumnezeu este necesar să socoată că este mai bun decât sine însuşi. Decât natura sufletului, însă, nu trebuie crezut că sunt mai bune nici pământul, nici mările, nici stelele, nici luna, nici soarele, nici absolut nimic ce poate fi văzut sau atins cu ochii aceştia, nici, în sfârşit, însuşi cerul, care nu poate fi văzut de către noi. Ba, dimpotrivă, rațiunea certă, dacă cuteză, încaltea, adevărații iubitori atotconstant şi atotatent s-o urmeze pe ea, conducându-i prin unele insolite, şi, prin asta, mai grele, învederează convingător cumcă toate acestea-i sunt inferioare oricărui suflet.

78. Si quid vero aliud est in rerum natura praeter ista quae sensibus nota sunt, et prorsus quae aliquod spatium loci obtinent, quibus omnibus praestantiorem animam humanam esse diximus: si quid ergo aliud est eorum quae Deus creavit, quiddam est deterius, quiddam par: deterius, ut anima pecoris; par, ut angeli: melius autem, nihil. Et si quando est aliquid horum melius, hoc peccato ejus fit, non natura. Quo tamen non usque adeo fit deterior, ut ei pecoris anima praeferenda, aut conferenda sit. Deus igitur solus ei colendus est, qui solus ejus est auctor. Homo autem quilibet alius, quanquam sapientissimus et perfectissimus, vel prorsus quaelibet anima rationis compos atque beatissima, amanda tantummodo et imitanda est, eique, pro merito atque ordine, quod ei congruit deferendum. Nam, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (**Deut. VI, 13; Matth. IV, 10**). Errantibus vero cognatis animis et laborantibus, quantum licet atque praeceptum est, opem ferendam esse sciamus, ita ut hoc ipsum cum bene agitur, Deum per nos agere intelligamus. Neque quidquam nobis proprium vindicemus inanis gloriae cupiditate decepti, quo uno malo a summo in ima demergimur . Neque vitiis oppressos, sed ipsa vitia; neque peccantes, sed ipsa peccata oderimus. Omnibus enim subventum velle debemus, etiam qui nos laeserunt, aut laedere, aut omnino laedi volunt. Haec est vera, haec perfecta, haec sola religio, per quam Deo reconciliari pertinet ad animae, de qua quaerimus, magnitudinem, qua se libertate dignam facit: nam ille ab omnibus liberat, cui servire omnibus utilissimum est, et in cujus servitio placere perfecta et sola libertas est. Sed video me pene excessisse metas propositi mei, ac sine ulla interrogatione tamdiu tibi multa dixisse: neque id me poenitet. Nam cum sint ista per tam multas Ecclesiae scripturas dispersa, quanquam ea non incommode collegisse videamur, plene tamen intelligi nequeunt; nisi quisque in illorum septem quarto gradu fortiter agens, pietatemque custodiens, et ad ea percipienda sanitatem ac robur comparans, inquirat omnia singillatim,

78. Dacă este, însă, orice alta, în natura lucrurilor, în afara acestora ce-s cunoscute prin simţuri, şi, desigur, care deţin un anume spaţiu al locului, decât care am zis cumcă sufletul omenesc este mai prestant, dacă, prin urmare, există orice alta, dintre cele pe care Dumnezeu le-a creat, ceva este inferior, ceva par: inferior, precum sufletul dobitocului, par, precum îngerii, mai bun, însă, nimic. Şi, dacă ceva dintre acelea este, cândva, mai bun, asta se face prin păcatul, nu prin natura lui. Prin care nu devine, totuşi, până-ntr-atât inferior, încât să-i fie lui de preferat sau de comparat sufletul dobitocului. Aşadar, lui îi este de cultivat Dumnezeu singurul, Carele singurul este autorul lui. Omul însă, oricare altul, oricât atotînţelept şi atotperfect, ori absolut oricare suflet capabil de raţiune şi atotfericit, e de iubit numai şi de imitat, şi-i e de dat, după merit şi ordine, ceea ce-i este congruu. Căci: **Pe Domnul Dumnezeul tău adora-L-vei şi singur Lui servi-I-vei** (*Deut.*, VI, 13; *Mat.*, IV, 10). Să ştim, însă, cumcă spiritelor înrudite, rătăcite şi chinuite, trebuie să le oferim, cât se cade şi ni s-a poruncit, ajutorul astfel, încât să-nţelegem că asta una, când se face bine, Dumnezeu o face prin noi. Şi, nici înşelaţi de cupiditatea gloriei deşarte, să nu ne revendicăm nimic propriu, rău unic, prin care ne scufundăm, dintru atotînalt, în abis. Şi nici să nu-i urâm pe oprimaţii de vicii, ci viciile înseşi, nici pe păcătoşi, ci înseşi păcatele. Suntem datori, altminteri, să le voim tuturor ajutorul, chiar şi celor care ne-au rănit, sau ne rănesc, sau voiesc absolut să fim răniţi. Aceasta este adevărata, aceasta, perfecta, aceasta, singura religie, prin care-i aparţine să i se reconcilieze lui Dumnezeu sufletului, căruia căutăm să-i aflăm magnitudinea, prin care se face pe sine însuşi demn de libertate: căci Acela liberează de toate, Cui a-i servi le este util tuturor şi în a Cărui servitute a le plăcea însemnă perfecta şi singura libertate. Dar văd c-am depăşit aproape limitele scopului meu şi, fără de nici o-ntrebare, ţi-am rostit, atât de mult timp, atâta de multe: şi nici nu mi-e ruşine de asta. Căci, cum acestea sunt răspândite prin atâta de multele scripturi ale Bisericii, deşi părem cumcă nu incomod le-am adunat laolaltă, nu pot fi, totuşi, deplin înţelese, decât numai dacă cineva, lucrând cu sârg pe a patra treaptă dintre cele şapte, custodind pietatea, şi unindu-şi sănătatea şi tăria spre a le percepe, le cercetează,

diligentissime ac sagacissime: namque illis omnibus gradibus inest distincta et propria pulchritudo, quos actus melius appellamus.

XXXV. - **[Col. 1079]** *Actus animae juxta septem praefatos gradus varie appellantur.*

79. Quaerimus quippe de animae potentia, et fieri potest ut haec omnia simul agat, sed id solum sibi agere videatur quod agit cum difficultate, aut certe cum timore. Agit enim hoc multo quam caetera attentior. Ascendentibus igitur sursum versus, primus actus, docendi causa, dicatur animatio; secundus, sensus; tertius, ars; quartus, virtus; quintus, tranquillitas; sextus, ingressio; septimus, contemplatio. Possunt et hoc modo appellari: de corpore; per corpus; circa corpus; ad seipsam; in seipsa; ad Deum; apud Deum. Possunt et sic: pulchre de alio; pulchre per aliud; pulchre circa aliud; pulchre ad pulchrum; pulchre in pulchro; pulchre ad pulchritudinem; pulchre apud pulchritudinem. De quibus omnibus post requires, si quid videbitur aperiendum: nunc ideo volui toties ista signare vocabulis, ne te moveat cum alii aliis nominibus eadem vocant, aut aliter etiam partiuntur; et ob hoc aut ista aut illa improbes. Innumerabilibus enim modis eaedem res et appellari, et dividi possunt rectissime ac subtilissime; sed in tanta copia modorum utitur quisque, quo se congruenter uti existimat.

XXXVI. - *Attinguntur reliquae de anima quaestiones. Quae sit religio vera.*

80. Deus igitur summus et verus lege inviolabili et incorrupta, qua omne quod condidit regit, subjicit animae corpus, animam sibi, et sic omnia sibi: neque in ullo actu eam deserit, sive poena, sive praemio. Id enim judicavit esse pulcherrimum, ut esset quidquid est, quomodo est; et ita naturae gradibus ordinaretur, ut

atotdiligent şi atotrapace, pe toate aparte, căci tuturor acelor trepte, pe care le numim mai bine fapte, le este în sine distincta şi propria frumseţe.

XXXV. - *Faptele sufletului sunt, după cele şapte trepte, variu numite.*

79. Ne-ntrebăm, vezi-bine, despre potenţa sufletului, şi se poate-ntâmpla să le facă totodată pe toate acestea, dar să i se pară sieşi cumcă-l înfăptuieşte numai pe acela unu, pe care-l înfăptuieşte cu dificultate, sau, desigur, cu teamă. Pe acesta-l înfăptuieşte, altminteri, cu mult mai atent decât pe celelalte. Urcând, aşadar, noi, de jos în sus, în scopul învăţării, prima faptă se va numi însufleţirea; a doua, şimţul; a treia, arta; a patra, virtutea; a cincea, tranchilitatea; a şasea, intrarea; a şaptea, contemplaţia. Pot fi numite şi în modul următor: în privinţa corpului; prin corp; în jurul corpului; la sine însuşi; întru sine însuşi; la Dumnezeu; faţă cu Dumnezeu. Pot, şi aşa: frumos în privinţa altuia; frumos prin altul; frumos în jurul altuia; frumos la frumos; frumos întru frumos; frumos la frumseţe; frumos faţă cu frumseţea. Despre care toate, vei cerceta după aceea, de ţi se va părea ceva de lămurit, acum am voit să le însemn de atâtea ori pe acestea cu vocabule, ca să nu te mişte, dacă unii le numesc pe aceleaşi cu alte nume sau chiar le împart altfel, şi, din cauza asta, să le improbezi, fie pe unele, fie pe altele. Aceleaşi lucruri pot fi atotdrept şi atotsubtil, şi împărţite, şi numite, de-altminteri, în nenumărate moduri, dar, dintru atâta de marea bogăţie a modurilor, se foloseşte fiecare de cel de care consideră, el, congruent să se folosească.

XXXVI. - *Sunt atinse chestiunile despre suflet, lăsate la o parte. Ce-i religia adevărată.*

80. Dumnezeu, aşadar, supremul şi adevăratul, printr-o lege inviolabilă şi incoruptă, prin care le-mpărăţeşte pe toate pe câte le-a zidit, i-a supus sufletului corpul, sufletul, Sieşi, şi, aşa, pe toate Sieşi, şi nici nu-l părăseşte pe el în nici o faptă, fie prin pedeapsă, fie prin premiu. Asta a judecat, într-adevăr, că este atotfrumos, să fie tot ce este, cum este, şi aşa să li se rânduiască

considerantes universitatem nulla offenderet ex ulla parte deformitas; omnisque animae poena et omne praemium conferret semper aliquid proportione justae pulchritudini dispositionique rerum omnium. Datum est enim animae liberum arbitrium, quod qui nugatoriis ratiocinationibus labefactare conantur, usque adeo caeci sunt, ut ne ista ipsa quidem vana atque sacrilega propria voluntate se dicere intelligant. Nec tamen ita liberum arbitrium animae datum est, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini [**Col. 1080**] ordinis legisque perturbet. Datum est enim a sapientissimo atque invictissimo totius creaturae Domino. Sed ista ut videnda sunt videre, paucorum est; neque ad hoc quisquam nisi vera religione fit idoneus. Est enim religio vera, qua se uni Deo anima, unde se peccato velut abruperat, reconciliatione religat. Innectit ergo animam in illo actu tertio, atque incipit ducere; purgat in quarto; reformat in quinto; introducit in sexto; pascit in septimo. Atque hoc fit alias citius, alias tardius, ut quaeque amore ac meritis valent: omnia tamen Deus justissime, moderatissime, pulcherrime facit, quoquo modo sese habere voluerint de quibus facit. Jamvero etiam puerorum infantium consecrationes quantum prosint, obscurissima quaestio est, nonnihil tamen prodesse credendum est. Inveniet hoc ratio, cum quaeri oportuerit: quanquam et alia multa jamdiu quaerenda tibi potius aliquando, quam cognoscenda protulerim. Quod fiet utilissime, si duce pietate requirantur.

81. Quae cum ita sint, quis est qui juste stomachetur, quod agendo atque administrando corpori anima data sit, cum tantus et tam divinus rerum ordo connecti melius non possit; aut quaerendum putet, qualis in hoc mortali et fragili corpore efficiatur, cum et in mortem propter peccatum jure contrusa sit, et virtute hic etiam possit excellere; aut qualis post hoc corpus futura sit, cum et poena mortis necessario manere debeat manente peccato, et virtuti pietatique sit Deus ipse, id est veritas ipsa,

treptelor naturii, încât pe privitorii universalității să nu-i lovească nici o diformitate, din nici o parte, și toată pedeapsa sufletului, și tot premiul să confere pururi ceva prin proporție justei frumseți și dispunerii tuturor lucrurilor. Datu-i-s-a, într-adevăr, sufletului liberul arbitru, pe care cei ce se sforțează să-l zdruncine sunt până-ntr-atâta de orbi, încât nu înțeleg nici măcar cumcă înseși aceste vanități și sacrilegii ei le zic prin propria-le voință. Și, totuși, liberul arbitru nu i-a fost dat sufletului astfel, încât să poată să perturbe vreo parte a ordinei și legii divine, orice ar pune la cale prin el. A fost dat, într-adevăr de către Domnul atotînțelept și atotneînvins al întregii creaturi. Dar puținilor le este datul să le vadă pe acestea, cum sunt ele de văzut, și nici nu devine capabil de asta nimeni, decât numai prin adevărata religie. Religia adevărată este, într-adevăr, cea prin care sufletul i se releagă, prin reconciliere, pe sine Dumnezeului unic, de unde s-a rupt bunăoară prin păcat. Încinge, așadar, sufletul, întru acea a treia faptă, și începe să-l conducă; îl purghează, întru a patra; îl reface, întru a cincea; îl introduce, întru a șasea; îl paște, întru a șaptea. Și asta o face cu unele mai repede, cu altele, mai încet, precum sunt ele-n stare prin iubire și merite: toate le face, totuși, atotjust, atotadevărat, atotfrumos, Dumnezeu, în orice ar fi voit să se prezinte-n sine însele cele dintru care face. În definitiv, cât ar fi de folos chiar și consacrările pruncilor nou-născuți, este o chestiune atotobscură, totuși, e de crezut cumcă sunt cu ceva de folos. Rațiunea o va găsi pe asta, când va fi trebuit să fie căutată; deși îți voi fi spus încă multe altele, mai degrabă decât spre-a le cunoaște, spre a le căuta și mai îndelung cândva. Ceea ce se va face atotutil, dacă sunt căutate cu pietatea călăuză.

81. Cum așa stau în sine lucrurile, cine-i cel ce să se-nfurie just că sufletul i-a fost dat corpului spre a-l conduce și a-l administra, cum o atâta de mare și atât de divină ordinea lucrurilor nu poate fi mai bine-mpletită; sau să socoată de-ntrebat de ce fel se face cumcă, fie în acest corp muritor și fragil, cum a și fost aruncat pe drept în moarte, din cauza păcatului, și și chiar aci poate să exceleze prin virtute; sau de ce fel va să fie, părăsind acest corp, cum și, rămânând păcatul, pedeapsa cu moartea trebuie să rămână, și Dumnezeu Însuși, adică, adevărul însuși, este premiu

praemium? Quare si jam placet, tam longum sermonem terminemus aliquando, et implendis Dei praeceptis vigilantissime et religiosissime operam demus: non est enim alia fuga de tantis malis. Si quid autem obscurius a me dictum est quam velles, facito ut memoriae mandatum alias opportunius requiras. Neque enim deerit nobis quaerentibus se, qui desuper est Magister omnium. *E.* Ego vero et hac oratione ita sum affectus, ut eam interpellare nefas putaverim: et si tibi modus sermonis hic placet, tresque illae quaestiones quae remanebant, tam breviter perstringendae in praesentia visae sunt; cedam judicio tuo, ac deinceps tam magnis rebus investigandis, non modo tempus propter tuas occupationes, sed etiam meipsum opportuniorem observabo.

virtuţii şi pietăţii? Dreptaceea, să mai terminăm odată şi-odată, de-ţi place, atât de lunga discuţie şi să ne străduim să-mplinim atotprecaut şi atotreligios preceptele lui Dumnezeu, căci nu este altă fugă de-atâtea rele. Dacă s-a spus, însă, de către mine ceva mai obscur, şi nu-ţi place, vei face bine ca, încredinţat memoriei, să-l cauţi mai oportun altădată. Şi,-ntr-adevăr, nu ne va fi lipsit nouă, căutătorilor Lui, Cel Carele este, deasupra, Magistru tuturor. **Ev.:** Eu, într-adevăr, aşa de impresionat am fost de acest discurs, încât am socotit o nelegiuire să-l întrerup: iar, dacă ţie îţi convine aci capătul discuţiei, şi acele trei chestiuni, care au mai rămas, ţi s-au părut, în cele de faţă, de-atins doar în trecere, cedez judecăţii tale, şi, de-aci nainte, întru judecarea lucrurilor atâta de mari, voi observa mai oportun, din cauza preocupărilor tale, nu numai timpul, ci chiar şi pe mine însumi.

NOTE ŞI COMENTARII

[1] Maxima grecească la care se face, aci, referire: ἃ ὑπὲρ ἡμᾶς τὶ πρὸς ἡμᾶς, îi este atribuită lui Socrate, care ar mai putea fi tradusă şi: **Ce-are cu noi, ce-i peste noi** sau **Ce-i de noi, ce-i peste noi.**

[2] În ale sale *Animadversiones in librum De quantitate animae*, (P.L., t, XLVI, col. 224 sq.), Phereponus (care, cum am mai spus, se interpretează fie cel ce aduce răul, fie cel ce suportă greul şi prin care îl subauzim pe Erasm), comentând acest pasaj, e de părere că: */ Cap. 1, § 2. Unde sit anima.]/* Hujus quaestionis [Col. 0224C] sensus erat, an a Deo creata sit anima, an aeterna, an una cum corpore ex traduce nascatur. Sed Augustinus rhetorice eam solvit aut eludit, quasi quaereretur, quae patria sit animae; quod quis unquam somniavit? **adică:** */ Cap. 1, § 2. De unde-i sufletul.]/ „Sensul acestei chestiuni era dacă sufletul este, el, oare creat de către Dumnezeu, este, el, oare, etern, sau se naşte una cu corpul prin transmitere de la unul la altul. Dar Augustin o rezolvă retoric sau o eludează, ca şi cum s-ar cerceta care este patria sufletului; ceea ce cine a bâiguit vreodată?"* La care eu nu zic nimic alta decât numai că, dacă Phereponus tăcea, filosof rămânea! Dreptaceea eu îl părăsesc pe Phereponus şi nu-i mai traduc animadversiunile sale, reproducându-le, în continuare, doar pentru uzul specialiştilor. Le-am reprodus, de fapt, pe unele din aceste animadversiuni, doar pentru a învedera şi astfel ce au însemnat scrierile augustiniene pentru umanismul european.

/ Ibid. Si pergeres quaerere unde ipsa terra, vel aqua, vel aer, vel ignis constent, nihil jam quod dicerem reperirem.]/ Omnibus tamen notum erat constare ea ficta elementa omnium rerum innumeris partibus, in quas resolvi possunt. Quod si dici posset de mente, actum esset de ejus immortalitate. Sed eorum, qui minus accurate philosophantur, comparationes ad vivum resecandae non sunt. Quod hic faciendum non esse liquet, ex eo quod Augustinus, mentem extensam esse neget, in sequentibus.

[3] Ad litt.: **cvasiregiunea.**

[4] Întotdeauna, când Sfântul Augustin vorbeşte despre crearea sufletului, spun cvasiunanimi exegeţii, trebuie să avem în vedere două aspecte: crearea sufletului primului om şi a sufletelor celorlalţi muritori, întrucât Sfântul Augustin afirmă că sufletul primului om, al protopărintelui, adică, a fost creat direct de către Dumnezeu, dar că nu a putut niciodată afirma categoric de unde purced sufletele celorlalţi oameni.

[5] Trimitere vădită la filosofia greacă.

[6] În orig: **eius propriam quamdam natruram et suam.**

[7] Altfel**: asemănare**; **similitudinea**, însă, spune cu o nuanţă mai mult decât asemănarea, aşa se face că dialogul se poartă în continuare tocmai având în vedere această nuanţă.

[8] Aci: Phereponus: *[Col. 0224D] Cap. 3, § 4. Et hoc interim satis est.]* Facilis sane fuit Evodius, qui tam paucis sibi satisfiere passus est, de quaestione qualis sit anima. Sed eamdem invenies tractatam in altera quaestione, de quantitate animae. *Ibid. Ideoque bene praecipitur, etiam in mysteriis, ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet.]* Bene in margine Erasmus adnotavit in baptismo: notum enim est renuntiare solitos, qui baptismum accipiebant, diaboli et mundi pompis. Quod faciebant etiam infantium susceptores, eorum nomine, ut testatur Augustinus lib. de Pec. origin., § 45, et lib. I de Nuptiis et Concupis., cap. 20, § 22.

[9] Păstrez, aci şi passim, **latitudinea, longitudinea şi altitudinea**, în loc de **lăţimea, lungimea şi înălţimea,** ca să pot reda propriu subtilităţile demonstraţiei, întrucât, în original, altitudinea înseamnă, de pildă, nu numai înălţime, ci şi adâncime, iar latitudinea, nu numai lăţime, ci şi grosime.

[10] Vocabula *cantitate* referitoare la suflet incumbă, aşadar, conform doctrinei augustiniene, **două aspecte: unul material, care** priveşte mărimea fizică, întinderea, **suprafaţa, pe care îl neagă absolut,** şi altul spiritual, privind virtutea, pe care îl afirmă absolut.

[11] Altfel**: degajat; liber.**

[12] Phereponus*: Cap. 4, § 5. Placetne tibi ut ipsam justitiam nihil esse credamus?*] Est plane nihil, si conferatur cum [Col. 0225A] substantia; nam justitia in abstracto nusquam est, nisi in animo eam intelligentis. Sed Platonici de ideis loquebantur, quasi de substantiis.

[13] De lungime, lăţime, robusteţe, adică.

[14] Neutraliter.

[15] Cuvintele sunt dintr-o arie analogică.

[16] Altfel: **demonstrat absolt convingător.**

[17] Altfel: **van, zadarnic.**

[18] Altfel**: luat aspra-şi; împropriat.**

[19] Aci, evident: **grosimea.**

[20] Phereponus*: Cap. 7, § 12. Auctoritati credere magnum compendium est, et nullus labor, etc.]* Sed prius ipsa illa auctoritas expendenda est, quam ei fidem habeamus; ita ut ei per omnia credamus, quia nobis indubitatis argumentis constat eam nec falli, nec fallere. Alioqui stultum esset ei credulitatem suam addicere, a qua verum dici nulla ratione constaret. Sin minus, barbari omnes populi, qui sacerdotibus aut majoribus suis tam multa temere credunt, recte facere dicendi essent. Compendiaria via etiam progrediuntur, **sed ut ad omnis generis errores** perveniant, ex quibus nunquam **sese expediunt. Itaque cavere omnes** [Col. 0225B] oportet, quibus **cordi est Christiana religio, ne idem** ei fundamentum ponant, quo maximi et turpissimi quique errores nituntur. Accuratius loquitur Augustinus in libro de Vera Religione, § 45: Auctoritas, inquit, fidem flagitat et rationi praeparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. **Quanquam neque auctoritatem ratio penitus** deserit, cum consideratur **cui sit credendum; et certe summa est ipsius** jam cognitae atque perspicuae **veritatis auctoritas.**

[21] Aci este introds abrupt unghiul de vedere al judecăţii moral estetice, ceea ce ne învederează că faptul, astfel asimilat încât să nu mai trimită cu gândul la Pytagora şi la Platon, ajunsese, în epoca augustiniană, unul comun şi că el se datora, desigur, şi unui anumit tip de educaţie. Dar nu veritatea unor astfel de exemple are întâietate aici, ci noua autoritate, aceea a creştinismului, sub care o aşază Sfântul Augustin.

[22] Altfel: **neasemănare.**

[23] Extremitatea este circumferinţa.

[24] Subauzi**: început.**

[25] Altfel: **semnal, marcă indivizibilă.**

[26] Aci, **adâncime, profunzime**.

[27] Aci, **este= a exista**.

[28] Subazi**: prin înţelegere.**

[29] E subtil făcută, aci, trecerea de la cele fizice la cele psihice.

[30] Recte: 86.

[31] Subauzi, aci şi passim: **sporeşte.**

[32] Subauzi, aci: **ritmuri.**

[33] Ad litt.: **lungime de suflet.**

[34] Joc de cuvinte, devenit, ca multe altele ale lui Augustin, proverbial.

[35] Ad litt.: **pruncul infante.**

[36] Ad litt.: **uitând cele învăţate.**

[37] Traducerea este, aci, interpretativă; ad litt.: **s-a topit,** în sensul că va fi cvasicrescut, revărsându-se, precum prin topire, în simţuri, după cum, prin topire, solidele îşi măresc volumul.

[38] Pasajul, ca de altfel şi nn. 50-51, este reminiscentist şi aceasta este şi interpretarea pe care i-o dă Sfântul Augustin însuşi în *Retractaţiuni*, unde vedem şi marea deosebire dintre gândul augustinian şi mitul reminescentist.

[39] Această chestiune va fi tratată în dialogul *De Magistro.*

[40] Aceasta a fost tratată în *De immortalitate animae.*

[41] În orig., cuplul **virtuus-vires.** Ar putea fi redat în româneşte, forţând, prin **virtute-vârtute**, subînţelegând virtute a sufletului, vârtute a corpului.

[42] Subauzi: **forţă, putere, vigoare.**

[43] Subauzi: **semn de voinţă.**

[44] Altfel: **greutatea.**

[45] Altfel: păţeşte, pătimeşte, suportă, rabdă. De la *patior, pati, passus sum*, îl avem, în dreaptă descendenţă, pe *a păţi*. El este, însă, atât de îmbibat de fatalitate (soartă, noroc, întâmplare, hazard), încât el nu poate fi folosit în aceste contexte de unde întâmplarea este fie exclusă, fie absolut asimilată preştiinţei sau predestinării. Dar, dintre toate acestea şi altele din sfera lor analogică, mi se pare propriu, aci, nou-străvechiul **pate,** care tot de la *patior* izvorăşte, el, şi cură.

[46] Subauzi: **reciprocitate.**

[47] Subauzi: **presupunere, deducţie.**

[48] Subauzi: **începutul.**

[49] Subauzi: **cercetarea; căutarea.**

[50] Cuvântul Apostolului, în care este cuprinsă învăţătura Mântuitorului.

[51] Phereponus: *Cap. 30, § 39: Sensus est corporis passio per se ipsam non latens animam.]* Post tot verba facta, de definitione sensus, mirum est meliorem non esse prolatam, cum praesertim Augustinus probe sciret animum sentire, non corpus. Sensus duplici significatione dicitur: est enim aliquando ipsa sentiendi facultas [Col. 0225C] quae inest menti; aliquando passio ipsa qua ea facultas afficitur, et quam barbare sensationem vocamus. Sensus, posteriori significatu, nihil est praeter animadversionem mentis natam ex occasione motus corporis sui; priori est facultas qua mens talium animadversionum capax est. Paucis verbis potuit totum hoc negotium absolvi, quod hic tam multis intricatum est. Plura non addam, quae sunt omnibus nota, ex quo philosophia, nostra et Patrum nostrorum memoria, feliciter instaurata est, et de quibus etiam in opusculis philosophicis sat copiose egi. Nec philosophicas notas in Augustinum scribere aggressus sum: alioqui multa dici possent, quibus sequentes ejus ratiocinationes confutarentur; in quibus verborum tam est prodigus, quam parcus rerum

[52] Trygeţiu şi Licenţiu. Deducem din informaţia cuprinsă în povestioara aceasta cumcă acest dialog a fost scris după plecarea de la Cassiciacum, dar nu după mult timp, ceea ce ne spune acel „de curând": „nuper".

[53] În cuvântul soare, **sol,** în latineşte.

[54] **Fer**, adică: **adu.**

[55] Nu-i divizibil, adică, prin sine *(per se)* ci prin accident (*per accidens*).

[56] Augustin aduce, aci, în discuţie numărul sufletelor, întrucât în întrebarea lui Evodius despre cantitatea (quantitas) sufletului, este implicat *quantus=cât*, ca de altfel şi în româneşte, numărul.

[57] Augustin se referă, aci, la manihei, a căror doctrină, prin care a rătăcit, în tinereţe, îi era bine cunoscută şi pe care nu va pregeta să o combată ori de câte ori i se va ivi ocazia, cum o va face, de altfel, şi Evodiu.

[58] Unitatea, *unu, neutraliter.*

[59] Subauzi: ştiinţei muzicii.

[60] Aşa citează frecvent Sfântul Augustin, urmând un codice latinesc greşit (cf. *1Retract.* cap. 7. n. 3), ceea ce şi recunoaşte, încaltea, fără să considere greşită, însă, şi interpretarea însăşi.

CUPRINS

Notă asupra ediției 5

CONTRA ACADEMICILOR 6

Notă introductivă 9

CARTEA ÎNTÂI 42

I. Augustin îl îndeamnă pe Romanian la adevărata filosofie 43

II. Dacă pentru viața fericită este necesară comprehensiunea adevăr(at)ului, sau numai căutarea lui 49

III. Se luptă-n favoarea academicilor cumcă fericirea-i situată-ntru investigarea adevăr(at)ului 53

IV. Ce-i coroarea 59

V. Ce anume-i înțelepciunea 63

VI. Se dă și se combate definiția înțelepciunii. Divinațiunile lui Albiceriu 67

VII. Se revendică definiția dată înțelepciunii 71

VIII. Ghicitor sau înțelept; și ce-i înțeleptul. Descripția înțelepciunii, acomodată păstrării opiniei academicilor 75

IX. Epilog 77

CARTEA DOUA 82

I. Contra rațiunilor academicilor e nevoie de ajutorul lui Dumnezeu 83

II. Augustin îi arată lui Romanian recunoștința din adâncul sufletului și îl îndeamnă spre filosofie 87

III. Filocalia și Filosofia. Augustin îl aprinde iarăși pe Romanian spre filosofie 91

IV. Se repetă cele disputate în prima carte 95

V. Învățătura academicilor 97

VI. Cearta dintre noua și vechea Academie 101

VII. Împotriva academicilor 105

VIII. Batjocorirea academicilor ... 109
IX. Despre sentința academicilor e de disputat serios în continuare ... 111
X. Controversa cu academicii nu-i una doar de cuvinte, ci-i una de idei ... 115
XI. Ce-i probabilul ... 117
XII. Iarăși despre probabil și verosimil ... 119
XIII. Dacă academicii disimulau cumcă ei știu adevăr(at)ul ... 121

CARTEA TREIA ... 126
I. E de căutat din tot sufletul adevărul, de unde atârnă viața fericită ... 127
II. Îi este, oare, necesară înțeleptului averea? ... 129
III. Se deosebesc înțeleptul și studiosul. Înțeleptul știe ceva, fiindcă știe cel puțin înțelepciunea ... 133
IV. Iarăși, că nu-i înțelept cel ce nu știe nimic ... 137
V. Se-nchide dinainte vanul refugiu al academicilor ... 143
VI. Că adevărul nu-i perceput decât numai prin ajutor divin ... 147
VII. La-ndemnul lui Alypiu, Augustin vorbește împotriva academicilor. E citat un loc plăcut din Cicero ... 149
VIII. E criticat un pasaj ales din Cicero ... 153
IX. Se discută definiția lui Zenon ... 155
X. Două enunțuri ale academicilor ... 159
XI. Dintru imbecilitatea simțurilor nu se face că nu poate fi perceput nimic adevărat. Nici dintru somn și furoare ... 163
XII. Persistă cumcă academicii împricinează zadarnic decepțiile simțurilor ori ale somnului și furorii ... 169
XIII. Că-n dialectică-s percepute multe ... 171
XIV. Că înțelepul se cade să-i asimtă măcar înțelepciunii ... 173
XV. Evită, oare, eroarea cel ce urmează în faptă probabilul mai naintea asentimentului? ... 179
XVI. Că a face ceea ce pare probabil mai naintea asentimentului este nelegiuit ... 181
XVII. De ce să-și fi disimulat academicii știința lorușî? ... 185
XVIII. Cum a fost indus de către academici probabilul ... 191
XIX. Genul multiplu al filosofiei ... 193
XX. Concluzia operei ... 195
Note și comentarii ... *199*

DESPRE ORDINE ... 210
Cuvânt introductiv ... *213*
CARTEA ÎNTÂI ... 228
I. Că divina providență le-mpărățește pe toate ... 229
II. Augustin îi dedică această carte lui Zenobiu ... 233
III. Ocazia disputei ... 235
IV. Că absolut nimic nu se-ntâmplă fără de cauză ... 241
V. Dumnezeu le-administrează pe toate prin ordine ... 245
VI. Ordinea le cuprinde pe toate ... 249
VII. Dumnezeu nu-ndrăgește relele, deși aparțin ordinei ... 251
VIII. Licențiu, aprins de amorul filosofiei, e criticat de Monica pentru că a cântat un verset din Psalm, în privată. Utilitatea disciplinelor liberale ... 257
IX. Ordinea, ducele către Dumnezeu ... 263
X. Ce-i ordinea... ... 265
XI. Monica nu era de exclus, din cauza sexului, de la disputa filosofică ... 271

CARTEA A DOUA ... 276
I. Se cumpănește definiția ordinei ... 277
II. Ce-nseamnă a fi cu Dumnezeu. În ce chip înțeleptul rămâne nemișcat cu Dumnezeu ... 281
III. Prostia este, oare, cu Dumnezeu? ... 289
IV. Prin ordine le face, oare, omul pe cele pe care le face rău? Relele, aduse în ordine, concură la frumsețea universalității ... 295
V. În ce chip e de-ndreptat eroarea celor ce cred că lucrurile-s purtate fără nici un fel de ordine ... 299
VI. Mintea înțeleptului, imobilă ... 303
VII. În ce chip va fi fost ordinea pe când nu era rău ... 307
VIII. Li se explică adolescenților preceptele vieții și, totodată, ordinea învățării ... 315
IX. Suntem conduși spre a învăța prin autoritate și rațiune ... 317
X. Puțini se conformează preceptelor vieții ... 319
XI. Ce-i rațiunea; și vestigiile ei întru cele sensibile. Cum diferă raționalul și raționa(bi)lul ... 323
XII. Rațiunea, făuritoarea tuturor disciplinelor. Ocazia vocabulelor. Ocazia literelor. Ocazia numerilor. Ocazia descoperirii literelor, silabelor și cuvintelor. Ocazia istoriei ... 331

XIII. Originea dialecticii şi a retoricii 333
XIV. Muzica şi poetica. Sonul triplex. De unde-i versul. Ritmul 335
XV. Geometria şi Astronomia 337
XVI. Disciplinele liberale ridică intelectul la divine 339
XVII. Chestiunile grele să nu le atingă neinstruiţii întru discipline 341
XVIII. Prin ce ordine e purtat sufletul la cunoaşterea de sine şi a unităţii înseşi. Toate tind întru una 345
XIX. De unde le este omul mai prestant **brutelor; în ce chip ar putea să-L vadă pe Dumnezeu** **347** **353**
XX. Epilogul, îndemnând la viaţa bună 357
Note şi comentarii 368

DESPRE CANTITATEA SUFLETULUI *371*
Notă introductivă .....
I. Evodiu propune şase chestiuni despre suflet. De unde-i sufletul. Patria sufletului, Dumnezeu. Substanţa sufletului, proprie şi simplă 393 395
II. Cum este sufletul 397
III. Cât este sufletul 399
IV. Că sufletul este ceva, şi nu-i, totuşi, nici lung, nici lat 403
V. Infinita putere a sufletului 407
VI. Lungimea pură şi simplă .....
VII. Calea mulţimii spre adevăr, mai concentrată şi mai păzită-i prin autoritate decât prin raţiune 409
VIII. Despre figurile matematice. Din câte linii consistă figura. Cum poate fi făcută figura din trei linii 411
IX. Care figură-i mai prestantă. Ce i se opune, în triunghi, unghiului 413
X. Suprema egalitate în figuri 417
XI. Prestanţa figurilor. Ce-i semnul; ce-i punctul 419
XII. Potenţa punctului 423
XIII. Spiritul incorporal vede incorporalele. Ce-i spiritul 427
XIV. Spiritul incorporal de cât e-n stare 429
XV. Se obiectează cumcă sufletul creşte cu etatea 433
XVI. Se răspunde obiecţiunii şi se arată că sufletul înaintează fără creştere corporală 435

XVII. Că sufletul creşte prin spaţiul timpului se zice metaforic 439
XVIII. Facultatea de a vorbi, pe care copilul o atinge treptat, nu-i de atribuit creşterii sufletului 441
XIX. În ce mod se zice cumcă sufletul creşte şi se miceşte 447
XX. Ştie, oare, sufletul ceva de la sine 449
XXI. Puterile mai mari, în etatea mai mare, nu-s un argument al creşterii sufletului 449
XXII. De unde-s mai mari puterile corpului? 453
XXIII. Deşi sufletul simte în întreg corpul, nu-i, totuşi, extins dimpreună cu el. Ce-i simţul şi-n ce mod se face vederea 459
XXIV. Se cumpăneşte definiţia simţurilor 465
XXV. Cum se verifică definiţia 469
XXVI. Ştiinţa şi raţiunea sunt, oare, întru bestii? 475
XXVII. Raţiunea şi raţionamentul 479
XXVIII. Bestiile au puterea de-a simţi, nu ştiinţa 483
XXIX. Prin ce diferă ştiinţa şi simţul 485
XXX. Sufletul, care simte, peste tot, în corp, nu-i, de aceea, răspândit prin tot corpul 487
XXXI. Părţile viermilor tăiaţi se mişcă. Să fie, oare, argumentul sufletului extins prin tot corpul 493
XXXII. Disecându-se corpul, sufletul nu se secţionează. Bucăţile corpului disecat pot să trăiască, deşi sufletul nu este secţionat. În continuare, despre cantitatea sufletului prin raţiunea virtuţii şi puterii 499
XXXIII. Puterea sufletului în corp, în sine însuşi şi la Dumnezeu constituie cele şapte trepte ale magnitudinii lui 505
XXXIV. Decât sufletul numai Dumnezeu este mai bun şi, de aceea, trebuie singurul cultivat de către el 517
XXXV. Faptele sufletului sunt, după cele şapte trepte, variu numite 521
XXXVI. Sunt atinse chestiunile despre suflet, lăsate la o parte. Ce-i religia adevărată 521
Note şi comentarii 527